

M J H

Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi
Mediterranean Journal of Humanities

CİLT / VOLUME – SAYI / ISSUE

XV / 2 - 2025



AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

AKDENİZ İNSANİ BİLİMLER DERGİSİ
MEDITERRANEAN JOURNAL OF HUMANITIES

Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi / Owned on behalf of Akdeniz University, Faculty of Letters by

Prof. Dr. Nurşen ADAK

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Nurşen ADAK

Editör / Editor

Doç. Dr. Eray YAĞANAK

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

Arş. Gör. Dr. Betül GÜREL Arş. Gör. Dr. Aykan AKÇAY

Dil Editörleri / Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Emine ŞENTÜRK Dr. Öğr. Üyesi Banu GÜZELDEREN
 Arş. Gör. Dr. Ayşe KALAV KÖKEN T. Mikail P. DUGGAN
 Doç. Dr. Kemal DEMİR

İstatistik Editörü

Prof. Dr. Ayça ÖZEN ÇIPLAK

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Vedat Çelgin, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
 Prof. Dr. Denis Feissel, École Pratique des Hautes Études, Fransa Prof.
 Dr. Emine Gürsoy Naskali, Marmara Üniversitesi, Türkiye Prof. Dr.
 Evrim Gülbetekin, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
 Prof. Dr. Fahrettin Tızlak, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
 Prof. Dr. Fatih Onur, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
 Prof. Dr. François de Callatay, Belçika Kraliyet Kütüphanesi, Belçika
 Prof. Dr. Gerhard Naegele, Dortmund Üniversitesi, Almanya
 Prof. Dr. Gloria Gutman, Simon Fraser Üniversitesi, Kanada
 Prof. Dr. Gönül Demez, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
 Prof. Dr. Güven Dinç, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
 Prof. Dr. Hasan Aslan, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
 Prof. Dr. Ian Almond, Georgia State Üniversitesi, ABD
 Prof. Dr. Jeff Liew, Texas A&M Üniversitesi, ABD
 Prof. Dr. John MA, Kolombiya Üniversitesi, ABD
 Prof. Dr. Jürgen Howe, Braunschweig Teknik Üniversitesi, Almanya
 Doç. Dr. Kemal Demir, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
 Doç. Dr. Maissam Nimer, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
 Prof. Dr. Mustafa Adak, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
 Prof. Dr. Mustafa Bulba, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
 Prof. Dr. Mustafa Şahiner, Aksaray Üniversitesi, Türkiye
 Prof. Dr. Nihal Tüner Önen, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
 Prof. Dr. Olivier Picard, Paris IV-Sorbonne Üniversitesi, Fransa Doç. Dr.
 Orkun Kocabıyık, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
 Prof. Dr. Özgür Arun, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
 Dr. Peter Thonemann, Oxford Üniversitesi, Birleşik Krallık
 Prof. Dr. Robert Cardullo, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Türkiye Prof. Dr.
 Seda Bayraktar, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
 Prof. Dr. Tuncer Demir, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
 Prof. Dr. Visam Mansour, Beykent Üniversitesi, Türkiye

İletişim / Contact

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi 07058 Kampüs, Antalya / TÜRKİYE
 Tel: +90 242 310 2334 | <https://dergipark.org.tr/mjh> | e-mail: mjh@akdeniz.edu.tr

MJH

TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanları, Index Copernicus International ve ERIH PLUS tarafından taranmaktadır.
 Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi uluslararası indeksler tarafından taranan, hakemli bir dergi olup elektronik olarak yılda iki kez Haziran ve Aralık ayında yayımlanır.
 Dergide yayımlanan eserlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Indexed by TÜBİTAK/ULAKBİM Social Sciences Databases, Index Copernicus International and ERIH PLUS.
 Mediterranean Journal of Humanities is a peer-reviewed journal indexing by international scientific indexes and biannually published as online in June and December.
 Authors are responsible for the content of their work.

İçindekiler / Contents

Azer Gürcan

14. Yüzyıl Avrupa Krizlerinin Haçlı Seferleri Üzerinde Ekonomik ve Askeri Yansımaları 1

Metehan Eraslan

Akdeniz’de Kırılan Cephe: Türk Basınında Sicilya Çıkarması ve Faşizmin Çöküşü (1943) 13

Okan Açıl

MÖ 4 Yılı Hierosolyma ve Çevresi Olayları ile Olayları Başlatan Unsur Üzerine

Bir Değerlendirme 35

Övünç Şahin, Ahmet Serdar Aytaç, Tuncer Demir

’Küçük Buzul Çağı’ının Etkilerini Aramak: XVI. Yüzyıl’ın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Şiddet-i Şita’ 51

Cihan Akkaya, Mustafa Nurullah Kadı

Espor Tutumu ve Teknoloji Kullanım Alışkanlıklarının Sosyolojik Bağlamda İncelenmesi: Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenleri ile Antrenörler Üzerine Bir Araştırma 75

Ebru Çanakçı Uğur, Mehmet Engin Deniz

Siber Flört Şiddeti Mağdurları Neler Yaşıyor: Doküman Analizi Yöntemi ile

Genel Bir Bakış 91

Eylem Öztürkci, Alpaslan Öztürkci

Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Turhan Paşa’nın Livadya Fevkalâde Elçilikleri 107

Serap Akca, Dilek Şen

Side Doğu Nekropol Üretim Alanları: Seramik Buluntular ve Kullanım Evrelerine Dair Ön Değerlendirmeler 121

Reyhan Rafet Can

Levant Bölgesinde Kehribarın Kültürel Kullanımı 153

Neriman Morkoç

Kırsalda Kadın Emeği, Toplumsal Cinsiyet Roller ve Dayanışma Pratikleri:

Muş-Bulanık Örneği 167

Reyhan Şahin

Miletopolis Teritoryumundan (Karacabey/Bursa) İki Pişmiş Toprak Biberon 187

Fatma Begüm Özel

Aktif ve Başarılı Yaşlanma Stratejileri; Seferihisar Sakinleri Üzerine Bir Araştırma..... 201

Beyza Altay

Nikolay Vasilyeviç Gogol’ün Palto ve Yaşar Kemal’in Beyaz Pantolon Eserlerinde

Yoksulluk ve Umut Teması 221

Yeliz Emine Yurtbilir Yücel

Uluslararası Petrol Şirketleri ve Doğu Akdeniz: Kaynak Kontrolünden Siyasi İstikrarsızlığa.. 229

İrem Topuz, Olcan Aslan

Mental İyi Oluşun Yordayıcıları Olarak Aile Aidiyeti ve Çeşitli

Demografik Değişkenlerin İncelenmesi..... 237

M. Hamdi Kan

Centaurs and Cavalry: How the Sea Peoples Shaped Mediterranean Warfare 253

Serap Sarıbaşı

The Representation of Mythic Love in Eastern and Western Narratives:

Ferhat and Shirin, Tristan and Isolde 265

Erdal Kaya

Roma Dönemi'nde Suriye Ekonomisi 285



14. Yüzyıl Avrupa Krizlerinin Haçlı Seferleri Üzerinde Ekonomik ve Askeri Yansımaları

The Economic and Military Impacts of the 14th Century European Crises on the Crusades

Azer GÜRCAN*

Öne Çıkanlar:

- Krizlerin Etkisi: 14. yüzyılın Kara Veba, kıtlık ve ekonomik çöküş gibi büyük krizleri, Haçlı Seferleri'nin motivasyonlarını ve stratejilerini yeniden şekillendirmiştir.
- Diplomasi ve Ticaret: Avrupa devletlerinin Türklerle barış antlaşmalarına yönelmesi, dini saiklerin yerini ekonomik ve siyasi zorunlulukların aldığını göstermektedir.
- Türklerin Yükselişi: Aydınoğulları ve Menteşeoğulları gibi Türk emirliklerinin denizcilik faaliyetleri, Ege Denizi'ndeki siyasi ve ticari dengeleri kökten değiştirmiştir.

Öz: 14. yüzyıl, Avrupa ve Akdeniz dünyası için derin sosyal, ekonomik ve siyasi krizlerle dolu bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Salgın hastalıkların yıkıcı etkileri, tarımsal üretimin azalmasıyla gelen kıtlık ve ticari yolların kesintiye uğraması, bu dönemde Batı Avrupa toplumlarını büyük bir çöküşle karşı karşıya bırakmıştır. Bu krizler, yalnızca iç politikada karışıklık çıkmasına neden olmakla kalmamış, aynı zamanda dış politikayı da belirlemiştir. Döneme damgasını vuran Haçlı Seferleri gibi Batı'nın dinî ve askerî girişimlerini derinden etkilemiştir. 14. yüzyılın çok yönlü krizlerinin özellikle Batı Anadolu'daki Türklere karşı düzenlenen Haçlı Seferleri üzerinde önemli etkileri olmuştur. Hem ekonomik gerekçeler hem de nüfus kayıpları, Haçlı hareketinin motivasyonlarını ve seferlerin seyrini yeniden şekillendirmiştir. Avrupa'nın karşı karşıya kaldığı krizler, Haçlı hareketinin sadece askerî boyutunu değil, aynı zamanda diplomasi ve ticaret ilişkilerini de yeniden yapılandırmıştır. Bu bağlamda, Avrupalı devletler bir yandan dinî saiklerle savaşıma devam ederken, diğer yandan krizler ortaya çıkardığı siyasi ve ekonomik zorluklar mücadele etmek zorunda bırakmıştır. Bu makale, 14. yüzyılda yaşanan çok yönlü krizlerin Haçlı Seferleri üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: 14. Yüzyıl, Haçlı Seferleri, Kara Veba, Kıtlık, Ekonomik Kriz

Highlights:

- Impact of Crises: Major crises of the 14th century, such as the Black Death, famine, and economic collapse, reshaped the motivations and strategies of the Crusades.
- Diplomacy and Trade: The shift of European states toward peace treaties with the Turks highlights how economic and political necessities replaced religious motivations.
- Rise of the Turks: The naval activities of Turkish emirates like Aydınoğulları and Menteşeoğulları fundamentally altered the political and commercial balance in the Aegean Sea.

Abstract: The 14th century is recorded in history as a period marked by profound social, economic, and

* Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih, Balıkesir, azer.gurcan@balikesir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9249-0849

political crises for Europe and the Mediterranean world. The devastating impact of the Black Death, the famine resulting from reduced agricultural production, and the disruption of trade routes brought Western European societies to the brink of collapse. These crises not only triggered internal unrest but also deeply influenced foreign policy and Western religious and military endeavors, such as the Crusades. The Crusades against the Turks in Western Anatolia, in particular, were significantly shaped by the multifaceted crises of the 14th century. Both economic factors and population losses reshaped the motivations behind the Crusader movement and the trajectory of the campaigns. The crises Europe faced restructured not only the military dimension of the Crusades but also diplomacy and trade relations. In this context, while European states continued to fight for religious reasons, political and economic imperatives compelled them to seek peace treaties with the Turks. This article aims to analyze the impact of these 14th-century crises on the Crusades.

Keywords: 14th Century, Crusades, Black Death, Famine, Economic Crisis

Summary: The 14th century marked a turbulent and transformative era for Europe and the Mediterranean, characterized by a series of interconnected crises that profoundly reshaped societies, economies, and political structures. The devastating effects of the Black Death, compounded by widespread famine and disrupted trade routes, brought Europe to the brink of collapse. These crises, while fostering internal unrest, also redefined external policies, including the motivations and conduct of the Crusades.

This study examines how the multifaceted crises of the 14th century influenced the Crusades, particularly those directed against the Turks in Western Anatolia. The combination of economic challenges and demographic losses led to a reevaluation of Crusader motivations and strategies, with a shift from purely religious objectives to ones driven by economic and political necessities. European states, though initially waging religious wars, were compelled by the dire circumstances to negotiate peace treaties with Turkish powers, reflecting a pragmatic adaptation to the era's challenges.

The article explores the transformative effects of the Black Death, highlighting its devastating demographic impact, which significantly reduced labor availability and disrupted agricultural production. These changes not only intensified Europe's economic decline but also limited its ability to mobilize for military campaigns. Additionally, the article delves into the shifting priorities of Crusader efforts, emphasizing the role of maritime powers such as Venice and Genoa in adapting their strategies to protect trade routes and economic interests.

The discussion further analyzes the role of key Turkish emirates like Aydınoğulları and Menteşeoğulları, which leveraged their naval prowess to challenge Christian dominance in the Aegean Sea. The Turks' activities reshaped the region's political and economic dynamics, compelling Latin powers to adopt a dual approach of military confrontation and diplomatic engagement. Through an analysis of papal initiatives, including trade permissions and financial support for Crusader efforts, the article illustrates how the Church sought to sustain anti-Turkish campaigns despite the overarching crises. However, these efforts were often hindered by the economic and political turmoil that weakened Europe's collective capacity for coordinated action.

Ultimately, this article argues that the 14th-century crises not only altered the trajectory of the Crusades but also signaled a broader transformation in the nature of religious and military campaigns. The Crusades evolved from a focus on reclaiming the Holy Lands to addressing immediate geopolitical and economic threats posed by the Turks. This transition underscores the adaptive strategies of both Christian and Muslim powers in response to a period of unprecedented turmoil, offering insights into the complex interplay of religion, economy, and politics in medieval history. Through an analysis of papal initiatives, including trade permissions and financial support for Crusader efforts, the article illustrates how the Church sought to sustain anti-Turkish campaigns despite the overarching crises. However, these efforts were often hindered by the economic and political turmoil that weakened Europe's collective capacity for coordinated action.

Moreover, the study highlights the significant transformation in the concept and execution of the Crusades during this period. Once driven by religious zeal and the aspiration to reclaim the Holy Lands, the Crusades in the 14th century became increasingly shaped by geopolitical calculations and commercial interests. This shift underscores the adaptability of medieval powers to the changing dynamics of their time, blending religious motivations with practical strategies for survival and economic gain.

In conclusion, the crises of the 14th century not only redefined the Crusades but also left a lasting impact on Christian-Muslim interactions in the Mediterranean. The pragmatic approaches adopted by both sides in navigating these turbulent times provide valuable insights into the complex interdependence of religion, economy, and politics in medieval history. This transformation reflects the resilience and ingenuity of societies in addressing profound challenges, setting the stage for the geopolitical landscape of the Late Middle Ages.

Giriş

14. yüzyıl, Avrupa ve Anadolu tarihinin en çalkantılı süreçlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu yüzyıl boyunca yaşanan salgın hastalıklar ve kıtlıklar gibi krizlerin doğurduğu ekonomik durgunluklar ve siyasi istikrarsızlıklar, yalnızca mevcut toplum yapılarının değil, aynı zamanda ideolojilerin de derinlemesine sarsılmasına yol açmıştır.

Tarihçi Léopold Genicot 14. ve 15. yüzyılları düşündüğünde akla gelen ilk kelimenin "kriz" olduğunu ifade etmektedir (Genicot 1971, 660). Gerçekten de 14. yüzyıl Avrupa'sı, birçok savaş, kıtlık ve salgın hastalıkla karşı karşıya kalmış, bu süreçte önceki yüzyıllarda elde edilen refah sona ermiş, toplumsal ve ekonomik dengeler kökten sarsılmıştır. Orta Çağ Avrupalısı, karşılaştığı bu felaketleri sıklıkla ilahi bir ceza olarak yorumlama eğilimindeydi. 1327 yılına ait bir şiirde geçen, "Tanrı, dünyanın fazla kibirli olduğunu görünce, kıtlığı yeryüzüne gönderdi ve hayatı zorlaştırdı (Aberth 2001, 11)" ifadeleri, bu dönemin ruh halini yansıtmaktadır.

Geç orta çağ krizi olarak da adlandırılan bu dönem, yalnızca tek bir krizi değil, bir dizi ardışık ve iç içe geçmiş krizleri ifade etmektedir. Dini, sosyal, kültürel, tarımsal ve ekonomik krizler, bu dönemin Avrupa toplumunu derinden sarsan başlıca unsurlar olmuştur. Söz konusu krizler içinde salgın hastalıkların etkilerinin önemli olduğu görülmektedir. Özellikle Kara Veba salgını, Avrupa nüfusunu büyük ölçüde azaltmış, tarım üretimi ve toplumsal yapıyı bozmuş ve kırsal kesimdeki köylülerin toprak mülkiyetini yeniden şekillendiren değişikliklere yol açmıştır. Tüm bu gelişmeler, geç orta çağın yalnızca bir ekonomik ve demografik çöküş dönemi değil, aynı zamanda Avrupa'nın geleceğini yeniden şekillendiren bir dönüşüm süreci olduğunu göstermektedir.

Avrupa bu krizlerle boğuşurken, Anadolu'nun batısında yeni yeni etkin olmaya başlayan Türkler, hem denizlerde hem de karada Hristiyanlara karşı üstünlüğü ele geçirmeye başlamış, bu süreçte Türklere karşı yürütülen savaşlarda söz konusu krizlerin çeşitli etkileri gözlemlenmiştir. Bu çalışma, veba, iklim değişikliği, demografik çöküş ve ekonomik kriz gibi dışsal faktörlerin, dinî motivasyonlu bir askeri hareketin strateji ve hedeflerini nasıl dönüştürdüğünü tartışacaktır. Bu çerçevede çalışmanın temel kaynaklarını, *Archivo Segreto Vaticano*, *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, *Regestes des Délibérations du Sénat de Venise* gibi arşiv koleksiyonlarında yer alan diplomatik yazışmalar, sefer izinleri, ticari imtiyaz belgeleri ve resmi Papalık kararları oluşturmaktadır. Söz konusu belgeler arasından, özellikle Türklere karşı düzenlenen Haçlı Seferleri ile doğrudan ilişkili olan ve ekonomik-finansal boyutu açığa çıkaran metinler seçilmiştir. Bu seçimde, belgelerin hem içeriği (örneğin Papalık izinleriyle verilen ticaret ayrıcalıkları) hem de bağlamsal uygunluğu (sefer hazırlıkları, askeri destek çağrıları, antlaşma metinleri) temel kriter olarak belirlenmiştir. Bunlara ek olarak, dönemin sosyal, demografik ve ekonomik durumunu anlamaya yönelik ikincil literatür de taranmış; Avrupa'nın iç yapısındaki dönüşümleri açıklayan modern araştırmalar çalışmanın arka planını oluşturmuştur. Böylece çalışma, birincil arşiv belgeleriyle güncel tarih yazımını harmanlayan bütüncül bir yaklaşımla kurgulanmıştır. Bu yönüyle makale, yalnızca askeri seferleri incelemekle kalmayıp, Avrupalı güçlerin içinde bulundukları kriz ortamında din, ticaret ve diplomasi arasında kurdukları dengeleri de ortaya koymayı hedeflemektedir.

14. Yüzyıl Haçlı Seferleri Düşüncesi ve Avrupa'daki Krizler

Haçlı Seferleri'nin temel motivasyonu, Hristiyan dünyasının kutsal toprakları geri alma ve Hristiyanlık dışı güçlerle savaşma arzusu üzerine kuruludur. Bu motivasyon, 11. yüzyıldan itibaren Papa'nın çağrılılarıyla şekillenmiştir. Avrupa'nın dört bir yanından şövalyeler ve sıradan halk, dini vecibelerini yerine getirmek ve cenneti kazanmak amacıyla papanın çağrısına olumlu cevap vermiştir. Her ne kadar Haçlı Seferleri olarak adlandırılan süreç 1291 Akka'nın düşmesiyle fiilen sona ermiş olsa da sonraki yüzyıllarda gerçekleştirilen ve dinî mahiyet taşıyan seferler de tarih yazımında Haçlı Seferi kavramı kapsamında değerlendirilmektedir. Bu durum, kavramın yalnızca bir zaman dilimiyle sınırlı olmadığını, Hristiyan dünyasının kutsal savaş anlayışını yansıtan daha geniş bir çerçeveyi ifade etmektedir. 14. yüzyıla gelindiğinde Haçlı Seferi düşüncesi, farklı siyasi ve sosyal dinamiklerle harmanlanarak daha karmaşık bir hal almıştır. Haçlı Seferleri, bu dönemde sıklıkla ekonomik açıdan beklentileri karşılayacak bir hareket olarak görülmüştür.

14. yüzyıla doğru ilerlerken Levant ve Anadolu'daki siyasi duruma bakılacak olursa, 1291'de, kutsal topraklardaki Haçlıların son kalesi olan Akkâ, Memlûkların eline geçmiştir. Ancak bu olay Haçlı Seferleri'nin sonu anlamına gelmemektedir. Bu yüzyılda Haçlı Seferleri'nin öncelikli hedefi, Doğu Akdeniz'deki Hristiyan varlığını korumak ve Türk ilerleyişini bertaraf etmek olmuştur. Çünkü Bizans İmparatorluğu 1176 yılında gerçekleşen Miryakefalon Muharebesi ile Anadolu'daki egemenliğin Türkler karşısında aşama aşama kaybetmeye başlamıştı. Anadolu'daki Bizans hâkimiyetinin sarsılmasının ilk sinyallerini veren bu muharebe, Türk ilerleyişinin kalıcı ve önemli olduğunu vurguladığı gibi Frank-Bizans ittifakının başarısızlığını net bir şekilde ortaya koymuştur (Cahen 1984, 116). Özellikle 14. yüzyılda Türklerin Batı Anadolu'ya doğru ilerleyişi ve denizlerde güç mücadelesine girmesi karşısında Bizans İmparatorluğu, Batılı devletlerle çeşitli ittifaklar kurmuştur. Dördüncü Haçlı Seferinin ardından gelen Latin İstilasası, Anadolu'daki Bizans hâkimiyetini zayıflatarak Batı Anadolu'nun Türkleşme sürecini hızlandırmıştır. Bu süreçte Türkmen beyliklerinin yükselişi ivme kazanmış, 14. yüzyıla gelindiğinde Karesioğulları, Aydınoğulları, Menteşeoğulları, Germiyanogulları, Karamanlılar ve Osmanlılar gibi beylikler Bizans'ın zayıflığından yararlanarak topraklarını genişletmiştir. Özellikle Aydınoğulları Beyliği, 14. yüzyılın ilk yarısında kara ve denizde büyük bir güç kazanarak Ege'deki Hristiyan adalarına saldırılarda bulunmuş, korsanlık faaliyetleriyle ticaret yollarını tehdit ederek bölgenin siyasi dengelerini değiştirmiştir (Emecen 2021, 253-254).

Bu süreç, Haçlı Seferleri düşüncesinin evriminde kritik bir dönemeç olmuş ve uzun vadeli etkiler bırakmıştır. Başlangıçta Kutsal Toprakların kurtarılması amacıyla yürütülen Haçlı Seferleri, zamanla Türklere karşı bir savunma savaşına dönüşmüştür. Papalık mektuplarındaki haçlı seferi çağrıları, kutsal topraklara yönelik bir seferden Türklere karşı genel bir savunma savaşına doğru yavaş bir dönüşümü ortaya koymaktadır. Bu süreç, "kafir Türklere karşı sefer" (*passagium contra infideles Turchos*) ifadesinin yanı sıra, Türklere karşı hak dinin müdafaası veya Türklerin zulmüne karşı (*contra Turchorum infidelium sevitiā truculentam*) seferler şeklinde ifade edilmeye başlanılmıştır (Clement VI, 1925, 108; Diplomatarium Veneto-Levantinum 1880, 227). Bu dönüşüm, Türklerin bölgede önemli bir siyasi aktör olarak ortaya çıkışına zemin hazırlamış, geleneksel Haçlı Seferlerinde Türkler tali bir unsurken, Geç orta çağda öncelikli hedef haline geldiğini göstermektedir.

Bahsedilen dönemdeki haçlı seferlerindeki değişimin farklı nedenleri olmakla birlikte, bu yüzyıl Avrupa için krizler dönemi olarak tanımlanabilir. Bu krizler, haçlı seferlerinin içeriğini ve hedeflerini şekillendirmiş, Türkler üzerinde yoğunlaşan askeri ve siyasi stratejilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla, bu süreçte yaşanan dönüşüm, Avrupa'nın krizlerle dolu bir

dönemde karşılaştığı yeni zorlukların bir yansımasıdır.

14. yüzyılda dönemin şartları ve tıbbi yetersizlikler nedeniyle salgın hastalıklar insanlığın karşılaştığı en yıkıcı krizlerden biri olarak dikkati çekmektedir. Tıbbi kökeni hala kesinleşmemiş olan ve tarihin en yıkıcı salgınlardan biri olan Kara Veba bu dönemin önemli krizlerinden. Boccaccio, *Decameron* adlı eserinde, bu hastalık için hiçbir koruyucu önlemin işe yaramadığını ve hastalığın çok hızlı bir şekilde yayıldığını ifade etmiştir (Boccaccio 2021, 26). Hastalık, 1347'de Cenevizli tüccarlar tarafından Kaffa limanından Avrupa'ya taşınmıştır. Michael W. Dols, kara vebanın Karadeniz'e ulaşım yolunun Moğolistan ve Kuzey Çin'den geçerek Türkistan üzerinden gerçekleştiğini belirtmektedir (Dols 1977, 43). Bu salgın Avrupa'da ilk olarak Sicilya'ya ulaşmış, kısa sürede adanın tamamına yayılarak büyük bir yıkıma yol açmıştır (Michaelis Platiensis 1797, 562; Zaccariadou 1983, 54; Karpov 1997, 67-68; Scheidel 2017, 219-222). Estense Kroniği, vebanın Bizans topraklarında da etkili olduğunu ifade etmektedir. Kronikte Ceneviz gemilerinin İtalya'ya geçmeden evvel İstanbul ve Pera'yı ziyaret ettiği bildirilmekte ve İstanbul'da veba nedeniyle dokuz kişinin hayatını kaybettiği ifade etmektedir. Bizans dönem tarihçileri de Estense Kroniğinde belirtilen şekilde İstanbul'da Veba vakaları olduğunu doğrulamaktadır. Kantakuzenos ve Nicephorus Gregoras vebanın Bizans topraklarında etkili olduğunu kaydetmişlerdir (Gregoras, 1930, 405; Kantakouzenos 1832, 48-52). 1348 yılının başlarında, Cenevizli tüccarlar kadirgalarıyla vebayı Venedik ve Ceneviz limanlarına taşımış, daha sonra ise Marsilya Limanı'na doğru ilerleyerek hastalığı yeni yerlere taşımışlardır. Böylece Orta Asya'nın steplerinden Kaffa'ya oradan İstanbul ve ardından İtalya'ya ulaşan salgın, Fransa ve İspanya'da da etkisini göstermeye başlamıştır. Salgının tüm Akdeniz'i etkisi altına alması sadece bir yılda gerçekleşmiştir. Veba'nın yayılma rotasının ticaret yolları rotası olduğu görülmektedir. Avrupa'nın tamamının hastalıktan etkilenmesi ise sadece 3 yılda yaşanmıştır. Ancak hastalıktan hiç etkilenmeyen yerleşimler de vardır. Kuzey İtalya'da Milano ve çevresi salgından kurtulmuştur.

Salgının demografik etkisinin ne boyutta olduğunu kesin bir şekilde değerlendirmek mümkün olmasa da 1348'den 1351 yılına dek Avrupa kıtasının tamamına yayıldığını ve buradaki nüfusun en az üçte birinin ölümüne sebep olduğunu, Venedik nüfusunu 100.000-120.000'den 38.000-70.000'e indirdiğini, Ceneviz nüfusunu ise %40 oranında azalttığını biliyoruz (Karpov 1997, 688; Kedar 1976, 5). Nüfus azalması ile tarımsal üretim arasındaki denge bozulmuştur. Salgının yayılması, hem iş gücünde kayıplara yol açmış hem de tarımsal üretimde ciddi aksamalara neden olmuştur (Scheidel 2017, 222-223).

Avrupa'yı kasıp kavuran salgının etkilerinin Batı Anadolu kıyılarında hissedilmemiş olması mümkün değildir. Hristiyan tüccarların, Anadolu'dan İspanya'ya dönerken Türk kıyılarında vebanın yaygın olduğunu raporlamaları, bu durumun kanıtlarından biridir (Dols 1977, 67). Bu bağlamda, Schamiloğlu'nun Osmanlı'nın rakiplerinin kara vebadan ciddi şekilde etkilendiğine dair vurgusu, vebanın sadece Avrupa ile sınırlı kalmayıp, Anadolu'nun çeşitli bölgelerine de nüfuz ettiğini göstermektedir (Schamiloğlu 2004, 271). Özellikle Batı Anadolu'daki Türkmen beyliklerinin, bu salgından etkilenmiş olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Çünkü Akdeniz'in kadim ticaret yolları üzerinde denizcilik faaliyetlerine katılan ve geleneksel ticaretten pay almaya çalışan Türkmen beyliklerinin, ticaret rotaları üzerinde yayılan kara vebadan etkilenmemeleri mümkün değildir. Bu denizcilik faaliyetleri, salgının Adalar Denizi ve çevresindeki adalar ile kıyı bölgelerinde hızlı bir şekilde yayılmasına neden olmuş olabilir.

Orta çağ toplumları için veba, görünmez ve durdurulamaz bir düşmanın niteliklerini almıştır. Veba, sadece bir sağlık felaketi değil, aynı zamanda derin bir şekilde sosyal bağları ve dönemin siyasi ve askeri manzarasını da etkileyen bir duruma dönüşmüş, siyasi kararları da derinden

etkilemiştir. Gay, bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Batı’da, 1348’de tüm İtalya ve Fransa şehirlerinde ve daha da ötesinde korkunç bir veba salgını patlarken, kim Doğu’da bir sefer düşünebilir ki?” (Gay 1907, 86).

Veba, yalnızca ölümcül bir salgın olmanın ötesinde, dönemin iklimsel değişimlerine de işaret eden önemli bir durumdur. Salgının yaşandığı dönem, orta çağ sıcak döneminden küçük buzul çağına girilen dönemdir. Yani kara veba çok yağışlı ve soğuk bir dönemin sonuna denk gelmektedir. Bu on yıllık süre boyunca meydana gelen şiddetli yağmurlar, tarımsal üretimi olumsuz etkileyerek ciddi bir tahıl kıtlığına, dolaylı olarak da hayvancılığın olumsuz etkilenmesine yol açmıştır (Jordan 1996, 15-21; Lucas 1930, 350). Tahıl kıtlığı, fiyatlarda büyük bir enflasyona sebep olmuştur. Avrupa’daki tahıl fiyatlarını ele alan bir kayda göre, buğdayın çeyrek başına fiyatı 1315’te yirmi şilin iken, bir yıl içinde kırk şiline yükselmiştir (Lucas 1930, 343-377). Tarımsal üretimde yaşanan bu kriz, fiyatların hızla artmasına ve geniş kitlelerin açlık çekmesine neden olmuştur. Örneğin, 1316 yılında Ypres şehrinde, 20-25 bin nüfuslu bir şehirde yaklaşık üç bin insan açlık nedeniyle hayatını kaybetmiştir (Cardini & Montesaro 2006, 378).

İklim değişiklikleri ve ardından gelen kıtlık sonucunda, Avrupa’da Büyük Sığır Salgını olarak adlandırılan hastalık ortaya çıkmıştır. Bazı bilim insanları bu durumu şarbon hastalığıyla ilişkilendirmektedir (Slavin 2012, 1240; Lucas 1930, 358). 1319-1320 yıllarına ait bir kayıt, yalnızca İngiltere ve Galler’de sığır sayısının %62’sinin öldüğünü göstermektedir (Slavin 2012, 1242). Düşük sıcaklıklar ve yetersiz beslenme, sığırların bağışıklık sistemini zayıflatarak hastalıklara karşı daha savunmasız hale gelmelerine neden olmuştur. Orta Çağ’daki köylülerin protein ihtiyaçlarının büyük bir kısmı süt ürünleri ile karşılandığı düşünüldüğünde, süt kıtlığının Avrupa’daki beslenme yetersizliğine yol açmış olması muhtemeldir. Bu dönemde meydana gelen kıtlık ve salgın hastalıklar, devam eden savaşlarla birleşerek Avrupa nüfusunun yaklaşık %10 ila %15’inin ölümüne yol açmıştır (Jordan 1997, 145-148; Slavin 2012, 1293).

İklim değişiklikleri, kıtlıklar ve salgın hastalıklar, tarihsel süreçte sıkça birbiriyle bağlantılı olarak ortaya çıkmış, toplumlar üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Kıtlıklar genellikle salgın hastalıkların hemen öncesinde veya sonrasında meydana gelir ve bu iki felaket arasında dolaylı bir ilişki kurulur. Bir yandan kıtlık, yetersiz beslenme ve zayıflayan bağışıklık sistemleri nedeniyle enfeksiyonların yayılmasını kolaylaştırırken, diğer yandan salgın hastalıkların nüfus üzerindeki yıkıcı etkileri tarımsal üretimde ciddi düşüşlere neden olmaktadır. Salgın hastalıklar, toplumun büyük bir kesimini etkileyerek önemli ölçüde iş gücü kaybına yol açmıştır. Bu kayıp, tarımsal faaliyetlerin aksamasına ve gıda üretiminin düşmesine neden olmaktadır. Tarımsal üretimdeki bu azalma, kıtlıkları daha da derinleştirerek, toplumsal krizlerin şiddetini artırmıştır. Özellikle veba gibi geniş çaplı salgınlar, tarımın sürdürülebilirliğini tehdit etmiş, gıda arzında ciddi eksikliklere yol açmıştır. Behringer kıtlığının, Britanya Adaları’ndan Rusya’ya ve İskandinavya’dan Akdeniz’e kadar yayıldığını öne sürmektedir (Behringer 2010, 104).

Kara Veba’nın sebep olduğu büyük nüfus kayıpları, kıtanın genelinde ciddi bir iş gücü eksikliği doğurmuştur. Bu durum, yalnızca tarım ve zanaat gibi ekonomik faaliyetleri değil, aynı zamanda savaşlar için kritik öneme sahip olan asker ve işçi teminini de derinden etkilemiştir. Orta Çağ Avrupa’sında sıkça meydana gelen savaşlar, devletlerin ve krallıkların varlıklarını sürdürebilmesi için geniş insan kaynaklarına bağımlıydı. Ancak Kara Veba’nın yıkıcı etkisi, bu kaynakların ciddi ölçüde azalmasına yol açarak askeri stratejilerin ve savunma politikalarının yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, Kara Veba’nın demografik etkileri, Avrupa’nın askeri ve siyasi yapısını derinden sarsan bir insan gücü krizini de beraberinde getirmiştir. Almanya’nın bazı bölgelerinde nüfusun yaklaşık %40 oranında azaldığı bildirilmiştir. Ayrıca, Provence’in nüfusunun yarı yarıya düştüğü ve Toskana’nın bazı bölgelerinde ise bu

dönemde %70 oranında bir kaybın yaşandığı ifade edilmektedir (Russell 1972, 25-71).

14. yüzyılın kara veba ve kıtlık gibi diğer bir önemli krizi ekonomik alanda yaşanmıştır. Bu demografik felaket, Avrupa ekonomisinde birçok derin değişikliğe yol açmıştır. Özellikle 1330'ların sonları ile 1340'ların başları, Akdeniz'in ekonomik yapısını anlamak açısından kritik bir dönemdir. Bu süreçte, Akdeniz'de Türklerin artan faaliyetleri Venedik'in çıkarlarını olumsuz etkilemiştir. Aynı dönemde, Memlûklarla yürürlüğe giren ticaret yasağı da Venedik'i, Aydın ve Menteşe Beylikleriyle 1337 yılında bir antlaşma imzalamaya mecbur bırakmıştır. Bu anlaşma, Batı'nın askeri kapasitesinin düşmesiyle birlikte diplomatik yollarla çözüm arayışına yöneldiğini göstermesi bakımından önemlidir. Aydın ve Menteşe beylikleri gibi denizcilikte başarılı olan beyliklerle yapılan anlaşmalar, Avrupa'nın çıkarlarını koruma noktasında önemlidir. 1337 antlaşmasının ardından Venedik, Anadolu kıyılarındaki ticaretini sorunsuz şekilde sürdürmüştür; ancak bu istikrar, 1339 yılında Türklerin yeniden harekete geçmesiyle bozulmuştur. 1330'ların sonu 1340'ların başı itibarıyla Türkler adaların neredeyse tamamını ele geçirip yağmalamışlar, sürekli olarak Latin topraklarını baskınlar düzenlemişler, Romanya'yı tamamen harap etmişlerdir. Avrupalı gemileri ise Türk korsanların baskınlarının odak noktası haline gelmiştir (Gregoras 1830, 597; Regestes Des Deliberations 1958, 41). Bu süreç salgınlarla boğuşan Avrupa ekonomileri için ciddiye alınacak bir durumu ortaya çıkarmıştır. Türk ilerleyişi, bölgedeki ticareti olumsuz etkilediği gibi, 1337 yılında Kilikya Ermeni Krallığı'na ait Doğu Akdeniz'in en önemli ticaret limanlarından biri olan Ayas Limanı da Memlûklar tarafından ele geçirilmiş ve Latin ticareti büyük bir darbe almıştır. Marco Polo, Ayas Limanı'nın önemini şu sözlerle vurgulamaktadır: "Tüm baharatlar, ipekli ve altın kumaşlar ile her türlü değerli eşya buraya getirilir. Venedik, Ceneviz ve diğer ülkelerden tüccarlar buraya akın eder, bu malları satın alır ve dünyanın her yerine dağıtır." (Marco Polo 2014, 21).

1338 yılında Venedik Senatosu, Memlûklar ile ticareti yasaklayan bir dizi yasa çıkarmış ve bu bölgeden gelen malzemeleri Tana, İstanbul ve Kıbrıs gibi uzak pazarlarda da satın almalarını yasaklamış ve bu yasaya uymayanlara 1000 librelilik gibi ağır bir para cezası verilmesi kararlaştırılmıştır (Stantchev 2012, 392; Carr 2015, 127). Yeni ticaret yasakları da bunu takip etmiştir: 1341 yılında, Venedik konsolosu ve tüccarlarının Akhaia Prensligi yetkilileri tarafından kötü muameleye maruz kalması üzerine, Venedik Senatosu, Akhaia Prensligi ve Patras şehrinde ticareti yasaklama kararı almıştır (Regestes Des Deliberations 1958, 45; Stantchev 2012, 392).

Aynı dönemde Latinlerin problem yaşadığı bir başka nokta da Altın Orda Devleti ile olmuştur. Altın Orda Devleti hanı Canibeg, bölgede Venedik ve Ceneviz'in artan gücünden rahatsızdı. Bu süreç ilişkilerin giderek düşmanlığa evrilmesine neden olmuştu. 1343 yılında, Venedik ile Altın Orda yetkilileri arasında yerleşim ve ticaret meselelerine ilişkin ciddi bir kriz patlak vermiştir. Canibeg, Latinleri Tana'dan sürerek Ceneviz kontrolündeki Kaffa'ya saldırıda bulunmuştur (Karpov 1997, 71; Zachariadou 1983, 46; Stantchev 2012, 393). Ceneviz ve Venedikli tüccarlar, Karadeniz'deki kolonilerinden Avrupa pazarına büyük miktarda tahıl ihraç etmekteydiler (Zachariadou 1983, 46). Ancak 1343'te yaşanan kargaşa, ticaretin durmasına sebep olmuştur. Yukarıda bahsedilen krizlerden dolayı tarımsal üretimde ciddi problemler yaşayan Avrupa için Karadeniz'deki tahıl ticaretinin baltalanması ciddi sonuçlar doğurmuştur. Bu olaylar yalnızca Karadeniz ticaretini değil, Akdeniz bölgesindeki ekonomik istikrarı da ciddi şekilde sarsmıştır. Venedik ve Cenevizli tüccarların malları yağmalanmış, ticaretleri zarar görmüş ve bazıları esir alınmıştır. Bu gelişmeler üzerine, Venedik ve Ceneviz geçici bir ittifak kurarak 12 Haziran 1344'te Altın Orda'ya karşı bir yıllık ticari ambargo uygulama kararı almıştır. Ancak, Ceneviz'in bu ambargoya uymaması sonucunda Venedik-Ceneviz ilişkileri gerilecektir (Diplomatarium Veneto-Levantinum 1880, 279-285, 327-329; Zachariadou 1983, 47; Karpov

1997, 70; Stantchev 2012, 393).

Avrupa kıtasında başta kara veba olmak üzere yaşanan iklim ve ekonomik krizler bilhassa üretimde ciddi anlamda sorunlar oluşturmuş, Akdeniz ve Karadeniz'deki ticaretin de siyasi krizlerden dolayı gerilemesiyle birlikte durum içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bu gelişmeler üzerine bilhassa Venedik ve diğer Latin güçler, ekonomik çıkarlarını sekteye uğratan Batı Anadolu'daki Türklere karşı Haçlı Seferi planlarını hızlandırmışlardır. Ancak, Türklerle yaşanan çatışmalar, Avrupalıların ekonomik durumu daha da kötüleştirmiştir, Girit bu durumdan en çok etkilenen yerlerden biri olmuştur. 5 Ekim 1344 tarihli Girit'ten yazılan bir mektupta, Türkiye'den gelen veya giden herhangi bir mal bulunmadığı belirtilmektedir (Zuchello 1957, 23-26; Carr 2015, 129). 24 Eylül 1345'te ise Girit yönetimi, adada kıtlık olduğunu raporlamıştır. Tahıl kıtlığı, fiyatların artmasına neden olmuştur. Hospital Şövalyeleri, Venedikli tüccarlara gümrük vergisi getirmiş, bunun üzerine de Girit yönetimi ada ile ticareti yasaklamıştır (Regestes des Deliberations 1958, 132; Zachariadou 1983, 48). Böylece Doğu Akdeniz'de Venedik ile Hospital Şövalyeleri'nin de ticari ilişkileri 1346 itibarıyla azalmıştır. Bu sorunlar karşısında Latin tüccarlar, Memlûk Sultanlığı'na yönelmişlerdir. 28 Aralık 1344 tarihli bir belge, Akdeniz'deki gıda ihtiyacının karşılanma merkezinin İskenderiye olduğunu göstermektedir (Zuchello 1957, 29-30; Carr 2015, 129). 1346 yılında Girit yönetiminin Menteşe Beyliği'nden tahıl ithal edilmesi yönünde bir karar çıkmıştır ancak fiyat oldukça yüksektir (Zachariadou 1983, 52).

Dönemin içinde bulunduğu ekonomik krizle alakalı olarak Flaronsa'daki Bardi ve Peruzzi bankalarının iflasını da dikkate almak gerekmektedir. 100 yıl savaşları sırasında İngiltere Kralı III. Edward'a bu bankalar finansal kaynak vermişlerdi. Bardi 900.000 altın, Peruzzi ise 600.000 filorin vermiştir. Ancak Kral III. Edward bu paraları geri ödeyemeyince Bardi ve Peruzzi iflas etmiştir (Sapori 1926, 144). Bu iflaslar Avrupa'da büyük bir finansal buhranın başlangıcı olmuştur. J. Bücking, Avrupa'nın içinde bulunduğu bu ekonomik süreci özetlerken, sanayi ve tarım sektörlerindeki üretim rakamlarının önemli ölçüde artmadığını, para basımının ve paranın değerinin düşürülme hızının giderek arttığını belirterek bunun sonucunda enflasyonun ortaya çıktığını ifade etmektedir (Bücking 1975, 170).

Avrupa'daki artan ekonomik krizle birlikte, Doğu Akdeniz'deki birçok pazarını kaybeden Latinler arasında rekabet artmış ve bu durum da Türklere karşı olan Haçlı Seferlerine zarar vermiştir. Bölgedeki bu derin kriz, ekonomik çöküşü beraberinde getirmiş, batılı güçleri etkisi altına almış ve Türkler ile uzlaşma Latinler için kaçınılmaz hale gelmiştir.

Krizler Karşısında Papalığın Aldığı Önlemler ve Haçlı Seferleri Üzerindeki Etkileri

14. yüzyılda yaşanan krizler, Türklerle çatışmaların niteliğinde önemli bir dönüşüme yol açmıştır. Çünkü Türklere karşı Akdeniz'deki Haçlı hareketi için gerekli finansman ve insan gücü sağlanması, dönemin en önemli sorunlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, Venedikliler başta olmak üzere çeşitli Latin devletleri, kara veba, kıtlık ve ekonomik krizin olumsuz etkilerini aşmak amacıyla Papalık tarafından verilen çeşitli ticari izinlerden yararlanmışlardır. Öncesinde, Haçlı seferlerinin başarısı için Müslümanlarla ticaretin kesilmesi ve onlara ticari ambargo uygulanması tercih edilmişti. Ancak, bu dönemdeki ekonomik zorluklar ve demografik değişimler, Latin devletlerini daha esnek ve pragmatik ticari politikalar benimsemeye zorlamıştır. Bu değişim, yeni stratejilerin geliştirilmesine yol açmıştır. Tıpkı sosyal hayatın diğer alanlarında olduğu gibi, ekonomik yaşam konusunda da her dinin kendine özgü bir bakışı ve yönlendirici bir rolü olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Durkheim ve Weber'in çalışmaları açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Durkheim, dinin toplumsal bütünleşmedeki işlevine odaklanırken; Weber, özellikle dini inanç ve değer sistemlerinin ekonomik davranışları

nasıl şekillendirdiğini ve sosyal değişimi nasıl etkilediğini ortaya koymuştur (Davis, 2004, 300). Bu kuramsal çerçeve, Orta çağdaki din-ekonomi ilişkisini anlamak açısından da açıklayıcıdır. Nitekim, Haçlı Seferleri bağlamında başlangıçta Müslümanlarla ticaretin kesilmesi ve onlara yönelik ambargo uygulanması gibi dini saiklerle şekillenen sert ekonomik politikalar tercih edilmiştir. Ancak, 14. yüzyıldaki derin ekonomik krizler, demografik daralmalar ve yapısal dönüşümler, Latin Hristiyan dünyasını daha esnek ve pragmatik ticari politikalara yöneltmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca ekonomik zorunluluklardan değil, aynı zamanda dini sistemlerin değişen toplumsal koşullara verdiği tepkilerle de ilgilidir; böylece yeni stratejilerin geliştirilmesinin zemini hazırlanmıştır.

Veba, kıtlıklar ve ekonomik durgunluk, özellikle Akdeniz ticaretine bağımlı olan Batılı şehir devletlerini zor durumda bırakmıştır. Bu devletlerin ekonomik hayatta kalabilmesi, Akdeniz ve Akdeniz'deki ticaret yollarının açık kalmasına bağlıydı. Papalık, bu krizlerle mücadele edebilmek için Adalar Denizi'ndeki çatışmalara olan desteğini asgari düzeye indirmiştir. Ayrıca, Papa VI. Clemens'in birtakım ticari imtiyazlar verdiği de görülmektedir. 27 Nisan 1344 tarihinde Venedik'e verilen ilk ticari imtiyaz, Venediklilerin deniz yoluyla seyahatin büyük zorluklar içermesi ve erzak bulacak başka yerleri olmaması nedeniyle yaşadıkları ekonomik darboğazı hafifletme amacını taşımaktadır. Bu izinle Venedik, İskenderiye ve Memlûk Sultanı'na bağlı bölgelere 5 yıl süre ile 6 kadirga ve 4 yük gemisi gönderebilme yetkisi elde etmiştir. Papalık ticari imtiyaz vermekle birlikte stratejik olarak görülen bazı emtianın alım satımını yasaklamayı da ihmal etmemiştir. Papa VI. Clemens'in Memlûklarla ticaret için verdiği iznin yanında silah, demir, kereste, köle gibi mallar yasaklı kabul edilmiş ve bu işlemlerin kilisenin yetkilisi denetiminde gerçekleşmesi ve herhangi bir hileye başvurulmaması şart koşulmuştur (Diplomatarium Veneto-Levantinum 1880, 277-278). Bu adım, Venedik'in askeri faaliyetlerini sürdürebilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Yalnızca bir yıl sonra 15 Ağustos 1345 tarihinde Venedikliler, Akdeniz ticaretinin güvenliğini artırmak amacıyla her yük gemisi için 7 kadirga gönderme talebinde bulunmuş ve bu talepleri Papalık tarafından onaylanmıştır (Diplomatarium Veneto-Levantinum 1880, 306-307). 21 Ekim 1344 ve 3 Mayıs 1345 tarihlerinde ise Hospital Şövalyeleri'nin başrahibi Garin de Châteauneuf'a İskenderiye'ye 3 kadirga gönderme izni verilmiştir (Archivo Segreto Vaticano, Regista Vaticano 138, fols. 124v-125r, ep. 442, 268v-269r, ep. 524). Bu izin, elde edilen gelirin Türklere karşı yürütülen savaşın finanse edilmesi açısından önemli bir adımdır. 4 Mayıs 1347 tarihinde ise, Papalık tarafından Bernabo Gerardi'ye Türklere karşı savaşta 1 yıl boyunca 300 süvari ve 400 piyade bulundurma görevi verilmiş ve bu görevin masraflarını karşılamak için Mısır'a 2 gemi gönderme yetkisi verilmiştir (Archivo Segreto Vaticano, Regista Supplicatiorum, 13, fol. 167r). Yine aynı yıl içinde, 23 Nisan 1347'de Petro de Lucingio'ya, Türklere savaşta masrafların hafifletilmesi amacıyla 1 kadirga izni verilmiştir (Archivo Segreto Vaticano, Regista Supplicatiorum, 13, fol. 145r). 1349 yılında ise, Batı Anadolu'daki Türklere karşı savaşan Kıbrıs Kralı IV. Hugh'a, 3 yıl boyunca Mısır'a iki kadirga göndermesine izin verildiği bilinmektedir (Carr 2015, 135-136). Akdeniz'deki Latin devletlerinin Türklere mücadelesine önemli bir destek sağlamayı hedefleyen papa VI. Clemens, İzmir seferi öncesinde, Martino Zaccaria ve oğulları Octavian ve Manfred'e, bir gemi ve bir kadirga ile 25.000 florin değerinde mal ticareti için üç ayrı izin vermiştir (Archivo Segreto Vaticano, Regista Supplicatiorum 4, fol. 225r; Carr 2015, 136).

Bir taraftan düşman olarak tanımlanan Türklere karşı ticaret ambargo fikri önemli bir silah olarak düşünülürken Avrupa'nın içinde bulunduğu krizlerden kaynaklı finansal problemler geçici ticaret imtiyazları ile aşılmaya çalışılmıştır. Verilen bu izinlerle alakalı bir diğer önemli nokta da Avignon Papalığı'nın, Latin devletlerinin Türklere karşı savaş çabalarını desteklemek adına Mısır'a ticari ambargoyu kaldırmış olmasıdır. Bu hamle, Latin devletlerinin Mısır ile ticaret

yaparak, savaş için gerekli finansal kaynakları sağlamalarını mümkün kılmıştır. Bu durum, Papalık'ın Türklerle mücadeleyi önemli bir stratejik hedef olarak gördüğünü ve bu amaç için gerekli olan kaynakları sağlamak adına ticaret ambargosunu geçici olarak kaldırdığını göstermektedir. VI. Clemens döneminde, Latin devletlerine verilen ticari izinler, Akdeniz'deki Haçlı hareketinin finansmanını temin etmek ve sürekliliğini sağlamak için önemli bir rol oynamıştır.

Haçlı Seferleri, temelde Hristiyan dünyasının Müslümanlara karşı dini bir mücadele yürütmesini amaçlayan kutsal bir misyondur. Bu bağlamda, Papa'nın ve kilisenin Müslümanlarla herhangi bir iş birliği veya ticaret yapılmasını onaylaması, bu ideolojinin özüne ters düşmektedir. İdeolojik olarak Müslümanlarla mücadele edilmesi gerekirken, ekonomik zorunluluklar nedeniyle onlarla ticaret yapılması Batı dünyasında bir çelişki yaratmıştır. Başlangıçta Haçlı Seferlerinin itici gücü olan dini motivasyonlar, ekonomik zorlukların ve çıkarların öne çıkmasıyla ikinci plana itilmiştir. Papalık, Memlûklarla ticareti teşvik ederek seferlerin finansmanını sağlamak istemiştir. Ancak bu durum, Hristiyan topluluklar arasında, dini bir hareketin ekonomik bir araca ve rekabete dönüştüğü izlenimini yaratmaktadır.

Avrupa 14. yüzyılda karşı karşıya kaldığı krizler sonucunda ticari ambargoları esnetmek zorunda kalmasının neticesinde birçok kez Türklerle müzakere masasına oturulmuştur (Gay 1904, 87). Avrupa Kara Veba, kıtlık ve ekonomik kriz gibi birçok zorluğun üstesinden gelmeye çalışırken, anti-Türk hareketi koordineli çalışmalar gerçekleştirmekte zorlanmıştır. Bu sebeple, Hristiyan dünyası, Batı Anadolu'daki denizci Türk beylikleriyle diplomatik ilişkiler kurmayı ve müzakerelere başlamayı tercih etmiştir. Bu dönemde, özellikle Adalar Denizi'ndeki stratejik öneme sahip Türk liderleriyle temaslar kurulmuştur. Hristiyan birliğinin çatışma halinde bulunduğu denizci beyler içerisinde öne çıkan isimler Aydınoglu Umur Bey ve Hızır Bey'dir. Bu iki isimle 1348 yılının şubat ayında hazırlanan antlaşma taslak metninde görüldüğü üzere ekonomik sıkıntı içerisindeki Latinlere Aydınogulları topraklarında ticari kolaylıklar sağlayan ayrıcalıklar tanınmasına karar verilmişse de Papa antlaşma metninden yer alan Aşağı İzmir'den çekilmeyi kabul etmeyip taslağı reddetmiştir (Gay 1904, 86-88; Turan 2020, 298). Ancak ekonomik olarak dar boğazda bulunan Venedik, 1353 yılında Hızır Bey ile bir antlaşma metni imzalayarak çatışmalara karşı durumu düzeltmeyi amaçlamış ve bu antlaşma, 10 yıl boyunca durma noktasına gelen ticaretin yeniden başlamasına zemin hazırlamıştır (Turan 2020, 302). Bu müzakereler, Hristiyan ve Müslüman dünyaları arasında bir denge kurmayı ve bölgedeki ticari faaliyetlerin sürekliliğini sağlamayı hedeflemiştir.

Sonuç

14. yüzyıl, Avrupa ve Akdeniz dünyasında ortaya çıkan krizlerin sadece toplumsal ve ekonomik dengeleri değil, aynı zamanda askeri stratejileri ve diplomatik ilişkileri de yeniden şekillendirdiği bir dönemdir. Salgınlar, iklim krizleri, kıtlık ve ekonomik çöküş gibi felaketlerin etkisi, Avrupa toplumlarının iç yapılarında büyük dönüşümlere yol açmış, bu dönüşümler ise özellikle dış politika ve Haçlı Seferleri üzerindeki yaklaşımları belirlemiştir.

Bu çalışmada ortaya konulan temel argümanlardan biri, 14. yüzyılın krizlerinin Haçlı Seferlerini dini saiklerden uzaklaştırarak dönemin siyasi ve ekonomik krizlerinin çözümüne odaklanan bir yapıya dönüştürmesidir. Kara Veba'nın yol açtığı nüfus kayıpları, vergi gelirlerinde ve askerî insan gücünde büyük bir düşüşe neden olmuş; tarımsal üretimin çökmesiyle birlikte feodal ekonomiler ciddi darboğazlara girmiştir. Aynı zamanda, art arda gelen kıtlıklar, geniş halk kesimlerinin desteğini zayıflatmış, toplumda savaş seferberliği yerine hayatta kalma güdüsü hâkim olmuştur. Tüm bu faktörler, Haçlı Seferleri'nin finansmanını ve lojistik

organizasyonunu büyük ölçüde zayıflatmış; seferlerin sürdürülebilirliğini tehdit etmiştir. Dolayısıyla Avrupa devletleri, dinî idealleri sürdürmekle birlikte, bu idealleri gerçekleştirmek için artık daha fazla ekonomik ve diplomatik manevraya ihtiyaç duymuş; bu da savaşın doğasını ve yöntemlerini dönüştürmüştür. Krizler, böylece sadece maddi değil, aynı zamanda ideolojik bir sınır oluşturmuş; Haçlı seferi düşüncesi retorik düzeyde varlığını korurken, pratikte çok daha hesaplı, çıkar odaklı ve zaman zaman esnek ittifaklara açık bir yapıya evrilmiştir. Bu bağlamda, Türk beylikleriyle yapılan antlaşmalar, sürece Avrupa'nın pragmatik bir adaptasyon sergilediğini göstermektedir.

Türk beyliklerinin Akdeniz'deki denizcilik faaliyetleri, bölgesel güç dengelerini değiştirirken, krizlerle boğuşan Latin dünyasının ekonomik ve ticari çıkarlarını ciddi şekilde tehdit etmiştir. Bu durum, Haçlı Seferleri'ni koruyucu bir dini misyon olmanın ötesine taşıyarak, Hristiyan ve Müslüman dünyaları arasında ekonomik bir güç mücadelesine dönüştürmüştür. Özellikle Papalık tarafından sağlanan ticari imtiyazlar, dini bir hareket olan Haçlı Seferleri'nin ekonomik boyutunu derinleştirmiştir. Papalığın, ekonomik çıkarlar doğrultusunda pragmatik bir yaklaşım sergilemesi, Haçlı ideolojisinin temelindeki “inanç için mücadele” anlayışıyla çelişmiştir. Bu durum, dini bir hareketin siyasi ve ekonomik bir araca dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönem, yalnızca Hristiyan-Müslüman çatışması olarak değil, aynı zamanda iki medeniyetin, karşılıklı bağımlılık ve etkileşim içinde yeni bir denge arayışının da tarihsel bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, 14. yüzyılda Avrupa'da yaşanan Kara Veba, kıtlık ve ekonomik çöküş gibi çok yönlü krizler, Haçlı Seferleri'nin geleneksel yapısını sarsmış ve bu hareketin karakterinde köklü bir dönüşüme yol açmıştır. Türklerle olan mücadelelerde askeri seferler artık sadece dinî gerekçelere dayandırılmamış; bu gerekçelerin yerini büyük ölçüde ekonomik menfaatler, diplomatik zorunluluklar ve siyasi çıkar hesapları almıştır. Papalık tarafından verilen ticari imtiyazlar, savaş finansmanı için Müslümanlarla kurulan geçici ittifaklar ve Türk beylikleriyle yapılan antlaşmalar, bu değişimin somut göstergeleridir. Bu bağlamda, Haçlı Seferleri artık kutsal toprakların fethi amacından uzaklaşarak, krizlerle sarsılan Latin dünyasının Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını korumaya yönelik daha esnek stratejiler haline gelmiştir. Bu dönüşüm, Haçlı seferi düşüncesinin hem ideolojik hem de pratik düzeyde dönüşebileceğini ortaya koymuştur. Bu yönüyle 14. yüzyıl, Haçlı Seferleri tarihini yalnızca bir ‘inanç savaşı’ olarak değil, aynı zamanda krizlere karşı geliştirilen çok boyutlu bir güç stratejisi olarak yeniden düşünmemizi mümkün kılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Archivo Segreto Vaticano, Regista Supplicacionum 4, fol. 225r;
 Archivo Segreto Vaticano, Regista Vaticano 138, fols. 124v-125r, ep. 442, 268v-269r, ep. 524
 Archivo Segreto Vaticano, Regista Supplicacionum 13, fol. 167r
 Archivo Segreto Vaticano, Regista Supplicacionum,
 Aberth J. 2001. *From the Brink of the Apocalypse. Confronting Famine, War, Plague and Death in the Later Middle Ages*. New York.
 Behringer W. 2010. *A Cultural History of Climate*. Cambridge.
 Boccaccio G. 2021. *Decameron*. Çev. R. Teksoy. İstanbul.
 Bücking J. 1975. Der Bauernkrieg in den habsburgischen Ländern als sozialer Systemkonflikt 1524–1526. *Geschichte und Gesellschaft*, (Sonderheft: Der Deutsche Bauernkrieg 1524–1526), 168–192.
 Cahen C. 1984. *Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler*. İstanbul.
 Cardini F. & Montesano M. 2006. *Storia medievale*. Firenze: Le Monnier Università.

- Carr M. 2015. *Mercant Crusades in the Aegean 1291-1352*. Woodbridge.
- Clement VI 1925. *Lettres Closes, Patentes Et Curiales Du Pape Clément VI Se Rapportant À La France Tome I*. Eds. Eugene Depréz et al., Paris.
- Davis W. 2004. "Din Sosyolojisi." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11, 291-308.
- Diplomatarium Veneto-Levantinum*. 1880. Venetiis.
- Dols M. 1977. *The Black Death in The Middle East*. Princeton.
- Emecen F. M. 2021. *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikleri Dünyası*. İstanbul.
- Gay J. 1904. *Le Papa Clément VI et Les Affaires D'orient*. Paris.
- Genicot L. 1971. "Crises: From the Middile Ages to Modern Times." Eds. M. M. Postan, *The Cambridge Economic History of Europe, The Agrarian Life of the Middie Ages*. V. I. Cambridge.
- Gregoras N. 1930. "Byzantina Historia." Eds. L. Schopeni, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae II*. Paris.
- Jordan W. C. 1996. *The Great Famine: northern Europe in the early fourteenth century* Princeton.
- Karpov S. 1997. "Black Sea And The Crisis of the mid XIVth Century: An Underestimated Turning Point." *Thesaurismata*, 27, 65-77.
- Kedar B. Z. 1976. *Merchants in Crisis: Genoese and Venetian Men of Affairs and Fourteenth Century Depression*. New Haven.
- Lucas H. 1930. The Great European Famine of 1315, 1316 and 1317, *Speculum* 5(4), 343-377.
- Marco Polo 2014. *The Travels of Marco Polo*. Çev. L. Benedetto, London.
- Michaelis Platiensis 1797. "Historia Sicula." *Bibliotheca Xcriptorum Qui Res in Sicilia Gestas*. Panormi, 511-780.
- Regestes Des Deliberations Du Senat De Venise Concernant La Romanie 1329-1399*. 1958, Paris.
- Russell J. C. 1972. Population in Europe. C. M. Cipolla (Ed.), *The Fontana Economic History of Europe* (Vol. I: The Middle Ages, 25-71). Glasgow.
- Sapori A. 1926. *La Crisi Delle Compagnie Mercantili Dei Bardi E Dei Peruzzi*. Firenze.
- Schamiloğlu U. 2004. "The Rise Of The Ottoman Empire: The Black Death in Medieval Anatolia and its Impact on Turkish Civilization." *Views from the Edge: Essays in Honor of Richard W. Bulliet*. New York.
- Scheidel W. 2017. *The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century*. Princeton.
- Slavin P. 2012. The Great Bovine Pestilence and Its Economic and Environmental Consequence in England and Wales 1318-50. *The Economic History Review* 65(4), 1239-1266.
- Stantchev S. 2012. "The Medieval Origins Of Embargo As A Policy Tool." *History of Political Thought*, 33 (3), 373-399.
- Turan Ş. 2020. *Türkiye -İtalya İlişkileri I Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*. Ankara.
- William C. J. 1996. *The Great Famine. Northern Europe in the Early Fourteenth Century*. Princeton.
- Zachariadou E. A. 1983. *Trade and crusade Venetian Crete And The emirates of Monteshe and Aydın 1300-1415*. Venice.
- Zuchello P. 1957. *Lettere di mercanti a Pignol Zuchello (1334-1350)*. Eds. M. D. Rocca, Venezia.

Akdeniz’de Kırılan Cephe: Türk Basınında Sicilya Çıkarması ve Faşizmin Çöküşü (1943)*

The Shattered Front in the Mediterranean: The Sicily Campaign and the Fall of Fascism in the Turkish Press (1943)

Metehan ERASLAN**

Öne Çıkanlar:

- II. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen Sicilya Çıkarması ve sonuçları Türk basını üzerinden incelenmiştir.
- Türk basını, Müttefik ilerleyişini desteklerken savaş dışı kalma politikasını da meşrulaştırmıştır.
- Çalışma Türkiye’nin II. Dünya Savaşı’nda faşizme karşı geliştirdiği ideolojik mesafeyi ortaya koymaktadır.

Öz: Bu çalışma, İkinci Dünya Savaşı’nın seyrini değiştiren en kritik askeri operasyonlardan biri olan 1943 Sicilya Çıkarması’nı, Mussolini’nin iktidardan düşüşüyle bağlantılı olarak ele almakta ve bu gelişmelerin tarafsız konumunu koruyan Türkiye’de, özellikle basın yoluyla nasıl karşılandığını incelemektedir. Müttefiklerin Akdeniz üzerinden Avrupa kıtasına geçiş stratejisinin temel adımı olarak değerlendirilen Sicilya Harekâtı, yalnızca askeri açıdan değil, aynı zamanda faşist İtalya rejiminin çözülme sürecinin başlangıcı olması bakımından da tarihsel bir kırılma noktasıdır. Mussolini’nin istifası ve Badoglio hükümetinin kurulması, yalnızca İtalya’da değil, Almanya başta olmak üzere tüm Avrupa’da ve Türkiye’de dikkatle izlenen gelişmeler olmuş, bu olaylar Türk basınında yoğun yorum ve analizlerle yer bulmuştur. Çalışmanın amacı, Türkiye’nin savaş sürecindeki dış politikasına ve toplumsal algısına ışık tutmak üzere, farklı ideolojik çizgilere sahip gazetelerde çıkan haber, köşe yazısı ve yorumları nitel doküman analizi yöntemiyle incelemektir. Bu bağlamda Türk basınının Müttefik ilerleyişine, faşizm karşısındaki tutumuna ve Mussolini’nin düşüşü gibi kritik gelişmelere verdiği tepkiler değerlendirilmiştir. Ayrıca Türkiye’nin coğrafi ve stratejik konumunun Akdeniz politikalarında oynadığı rol, İtalya ve Almanya gibi revizyonist devletlerin yayılmacı emelleri karşısındaki duruşu da analiz edilmiştir. Böylece Türkiye’nin savaşın son dönemime kadar izlediği savaş dışılık politikasının hem iç kamuoyunda hem de uluslararası düzlemde nasıl yankı bulduğu basın temsilleri üzerinden ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sicilya Çıkarması, Faşizm, Türk Basını, İkinci Dünya Savaşı, Husky Operasyonu

Highlights:

- The Battle of Sicily during World War II and its consequences are analysed through the perspective of the Turkish press.
- While supporting the Allied advance, the Turkish press also legitimised Türkiye’s policy of remaining non-belligerent.
- This study reveals the ideological distance Türkiye developed against fascism during World War II.

* Bu çalışma, yazarın 2022 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde tamamladığı “Türk Basınına Göre İkinci Dünya Savaşı’nda İtalya’nın İşgali” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı, Konya, eraslanmetehan@gmail.com. ORCID: 0000-0002-8233-1086

Abstract: This study examines the 1943 Allied invasion of Sicily—one of the most critical military operations that altered the course of the Second World War—in connection with Mussolini’s fall from power, and explores how these developments were perceived in neutral Türkiye, particularly through the lens of the press. Regarded as a pivotal step in the Allied strategy to penetrate continental Europe via the Mediterranean, the Sicily Campaign marked not only a significant military undertaking but also the beginning of the collapse of the Fascist regime in Italy. Mussolini’s resignation and the establishment of the Badoglio government were events closely followed not only in Italy but also across Europe, especially in Germany and Türkiye, where they drew extensive commentary and analysis in the Turkish press.

The aim of this study is to shed light on Türkiye’s wartime foreign policy and public perception during the war by analysing news reports, opinion columns, and editorials from newspapers representing diverse ideological orientations through the method of qualitative document analysis. In this context, the Turkish press’s reactions to the Allied advance, its stance towards fascism, and its interpretations of key events such as Mussolini’s downfall are critically assessed. Moreover, the study examines Türkiye’s geographic and strategic significance within Mediterranean politics, as well as its position in relation to the expansionist ambitions of revisionist states such as Italy and Germany. Ultimately, the study reveals how Türkiye’s policy of wartime neutrality until the final phase of the conflict resonated both within the domestic sphere and in the international arena, as reflected in press representations.

Keywords: Battle of Sicily, Fascism, Turkish Press, Second World War, Operation Husky

Summary: Despite being among the victors of the First World War, Italy failed to achieve the political and territorial gains it had anticipated. This disappointment, encapsulated in the notion of the *mutilated victory*, led to widespread public disillusionment. In the postwar period, Italy faced into severe economic turmoil, characterised by high inflation and rising unemployment. Political instability, frequent changes in government, and the growing influence of leftist movements undermined state authority. Amid this chaotic atmosphere, Benito Mussolini transformed the Fascio di Combattimento—founded in 1919—into the National Fascist Party (*Partito Nazionale Fascista*) in 1921, gaining increasing popular support. In 1922, following the *March on Rome*, King Victor Emmanuel III appointed Mussolini to form a government.

With Mussolini’s rise to power, Italy transitioned into a fascist dictatorship. His totalitarian regime was marked not only by its repressive domestic policies but also by an aggressive, expansionist foreign policy vision. Embracing the concept of *Mare Nostrum* (“Our Sea”), Mussolini sought to revive the legacy of the Roman Empire in the Mediterranean. This imperial vision manifested in actions such as the invasion of Ethiopia in 1935, the formation of the Berlin-Rome Axis with Nazi Germany in 1936, and the annexation of Albania in 1939. In 1940, as Nazi Germany invaded France, Mussolini decided to enter the Second World War to avoid missing what he believed to be a historic opportunity.

However, Italy’s performance in the war proved to be a failure both militarily and economically. Major defeats on the North African front further weakened Italy’s position and burdened its allies. In this context, the Allied invasion of Sicily in 1943 marked not only a strategic military operation but also a historical turning point that triggered the collapse of the Mussolini regime. The loss of Sicily led to disintegration within the Italian military, widespread demoralization among the public, and internal political conflict. As a result, Mussolini was dismissed from office on July 25, 1943, and was arrested shortly thereafter.

This study aims to analyze how the developments in question were perceived in Türkiye, which maintained a policy of non-belligerence throughout the war, particularly through an examination of the Turkish press. As Mussolini’s Mediterranean policies posed a threat to Türkiye not only geographically but also ideologically and in terms of national security, placing Türkiye in a position of being closely monitored despite its non-belligerent status during the war.

The findings reveal that the Turkish press interpreted the Sicily landings not merely as a military victory, but as a sign of the collapse of fascist ideology and a shift in the balance of the war in favor of the Allies. These interpretations reflect the public’s awareness of the political dimensions of the war and a critical stance toward fascism.

The study relies on primary sources such as period newspapers (*Akşam*, *Ulus*, *Tan*, and *Cumhuriyet*), and constructs a historical context through secondary literature. Using this approach, it seeks to provide a

more in-depth understanding of how the Turkish public and media perceived the collapse of the Mussolini regime and the advance of the Allies. In this regard, the study employs one of the qualitative research methods, namely document analysis. A qualitative media analysis was conducted based on news reports, editorials, and opinion pieces from newspapers with diverse ideological leanings. The materials from the examined newspapers were systematically reviewed and evaluated, taking into account both textual content and nuances at the level of discourse. Thus, the analysis encompasses not only the reporting of events but also the meanings attributed to them, the conceptual framework used, and the overall media discourse.

In conclusion, this study demonstrates how, despite remaining non-belligerent, Türkiye closely followed global ideological and geopolitical developments, and how the Turkish public and media constructed a discourse in response to the collapse of fascist ideology. Moreover, by offering a historical and political perspective on how the Turkish press internalized international developments during the war, the study provides a valuable reading of Türkiye’s strategy of “active neutrality” during the Second World War as reflected through its media.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinin ardından Müttefik Devletler, savaş sonrası uluslararası düzeni yeniden şekillendirmek ve kendi çıkarları doğrultusunda barışın koşullarını belirlemek amacıyla 18 Ocak 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı’nda bir araya gelmiştir. Bu konferans sonucunda, Almanya ile 28 Haziran 1919 tarihinde imzalanan Versay Barış Antlaşması, Almanya’nın hem Avrupa’daki topraklarının hem de denizaşırı sömürgelerinin kaybına yol açmış; ayrıca ülkeye ağır siyasi, ekonomik ve askerî yükümlülükler getirmiştir. Antlaşmanın getirdiği bu sert hükümler, Almanya kamuoyunda derin bir hoşnutsuzluk yaratmış ve söz konusu belge Almanlar tarafından *Diktatfrieden* (dikte edilmiş barış) veya *kölelik antlaşması* olarak nitelendirilmiştir. Versay Barış Antlaşması, hedeflediği uzun vadeli barış düzenini tesis edememiş; aksine Avrupa’daki siyasi istikrarsızlığı derinleştirmiş ve özellikle Almanya’da güç kazanan revizyonist akımlar aracılığıyla İkinci Dünya Savaşı’nın ideolojik ve diplomatik zeminini oluşturmuştur (Gilbert 1991, 711). Antlaşmaya yönelik bu tepkiler, ilerleyen yıllarda Almanya’nın dış politikasında radikal dönüşümlere ve uluslararası sistemin yeniden şekillenmesine yol açacak gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı’nın mağdurlarından biri de İtalya olmuştur. Savaşa büyük beklentilerle katılan İtalya, galip devletler arasında yer almasına rağmen savaş sonrası süreçte arzu ettiği kazanımları elde edememiş ve bu durum, kamuoyunda derin bir hayal kırıklığına yol açmıştır. Savaşın ardından yaşanan ağır ekonomik sorunlar, yüksek enflasyon, işsizlik ve toplumsal huzursuzluk, ülkede ciddi bir istikrarsızlık ortamı yaratmıştır. Bu süreçte sosyalist ve komünist fikir akımları geniş halk kesimleri arasında karşılık bulurken, özellikle işçi sınıfı, Bolşevik Devrimi’nin etkisiyle daha fazla sosyal ve ekonomik hak talep etmeye başlamıştır. Artan toplumsal gerilimler ve kitlesel eylemler karşısında hükümetin otoritesi giderek zayıflamış, yönetimde istikrar sağlanamamıştır. Nitekim 1919-1922 yılları arasında art arda dört farklı hükümetin göreve gelmesi, dönemin siyasi istikrarsızlığının en açık göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Armaoğlu 2017, 157).

Bu kaotik atmosfer, Benito Mussolini liderliğindeki Faşist Parti’nin (*Partito Nazionale Fascista*) doğuşuna zemin hazırlamıştır. Mussolini, 1919 yılında *Fascio di Combattimento* (Savaş Birlikleri) adıyla kurduğu hareketi, 1921 yılında düzenlenen Roma Kongresi’nde Ulusal Faşist Parti’ye dönüştürmüştür (Guichonnet 1998, 39). Parti, otoriter ve koyu milliyetçi bir ideoloji benimseyerek, savaş sonrası kaostan çıkış için radikal bir çözüm arayan halktan ve aşırı sağcı gruplardan büyük destek görmüştür.

Mussolini, ülkenin karışıklığını sona erdirmeye ve işsizliği çözme vaatlerinin yanı sıra, Büyük

Roma İmparatorluğu'nu diriltme söylemiyle milliyetçi duyguları harekete geçirmiştir. 15 Mayıs 1921 seçimlerinde Faşist Parti 535 milletvekilinden oluşan parlamentoda yalnızca 37 milletvekili kazanabilmiş (Mackie & Rose 1991, 266), ancak Savaş Birlikleri'nin üye sayısı kuruluşundaki 870 kişiden Aralık 1922'de 300.000'e ulaşmıştır (Tarchi 2000, 307). 16 Ekim 1922'de 40.000 Kara Gömlekli ile Roma'ya bir hükümet darbesi yapmak için yürüyüşe geçen Mussolini, Kral III. Victor Emmanuel'in müdahale edememesi üzerine 29 Ekim'de hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.

İktidarı ele geçirdikten sonra dış politikada yayılmacı bir tutum izleyen Mussolini, Birinci Dünya Savaşı sonunda elde edemediği topraklar üzerinde hakimiyet kurmak ve Büyük Roma İmparatorluğunu yeniden canlandırmak gibi bir milli idealizm duygusuyla hareket etmiştir. Akdeniz'i *Mare Nostrum* (Bizim Deniz) olarak tanımlayan bu emperyalist söylem, Türkiye dâhil bölge ülkelerinde endişe yaratmıştır. Yeni Türk rejiminin başarısız olacağı beklentisiyle Anadolu'da çıkabilecek bir karışıklığı fırsat gören İtalya, Türkiye'yi Akdeniz ve Ortadoğu çıkarları için stratejik bir çıkış noktası olarak değerlendirmiştir (Çelebi 2015, 105).

İtalya gibi revizyonist bir dış politika izleyen Almanya da 1933'te Hitler'in iktidarıyla Versay Antlaşması'na karşı açık bir meydan okuma başlatmıştır. Hitler, önce bu antlaşmanın kısıtlamalarını fiilen kaldırmış, ardından *Lebensraum* (Hayat Sahası) doktrini doğrultusunda doğuya yönelik yayılmacı hamleler gerçekleştirmiştir. Avusturya'nın *Anschluss* ile ilhakı ve Çekoslovakya'nın işgali bu sürecin ilk adımları olmuştur. Son olarak 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldıran Almanya, İkinci Dünya Savaşı'nı başlatmış; İngiltere ve Fransa'nın 3 Eylül'de savaş ilanı ile çatışmalar Avrupa geneline yayılmıştır.

Bu süreçte Almanya'nın hızlı askerî başarıları, Avrupa'daki güç dengelerini köklü biçimde değiştirirken, İtalya da gelişmeleri dikkatle izlemiştir. Almanya'nın Mayıs 1940'ta başlattığı ve kısa sürede Fransa'nın büyük bölümünü işgal ederek ciddi bir askerî üstünlük sağladığı hareket sürecinde Mussolini, Fransa'nın kesin olarak mağlup olacağından emin olmak için beklemiş ve savaş sonrası elde edilecek kazanımlardan pay alabilmek amacıyla 10 Haziran 1940 tarihinde İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etmiştir (Shirer 1990, 738; BCA, f.30.10., 239-612-14, 1-2). Mussolini, 1922'de daha iktidara gelmeden önce İtalya'nın Akdeniz'de hapsedilmiş durumda olduğunu düşünmüş, Cebelitarık ve Süveyş Kanalı çıkışlarını kontrol altında tutan İngiliz ve Fransızların buralardaki hakimiyetini kırarak Akdeniz'i hakimiyeti altına almayı planlamıştır (Mallett 2003, 5). Bunun için doğru zamanı bekleyen Duce, Almanya ile beraber hareket ederek bunu fırsata çevirmek istemiştir.

Mussolini'nin savaş arzusuna rağmen İtalyan genelkurmayı hazırladıkları raporlarla, ordunun henüz girilecek bir savaşa hazır olmadığını belirterek, Mussolini'yi bu fikrinden vazgeçirmeye çalışmıştır. 4 Nisan 1940 tarihli mektubunda Mareşal Badoglio, mevcut bulunan İtalyan Silahlı Kuvvetleri'nin hazırlığının yüzde kırk olduğunun altını çizmiştir (Farpella 1968, 105). Aynı zamanda General Favagrossa'nın raporunda da stok yetersizliğinden ve temin sıkıntısından bahsedilmiştir. Fakat Mussolini, girilecek savaşın çok uzun sürmeyeceğini düşündüğünden, bu raporların hepsini kulak ardı ederek bir an önce savaşa girme niyetinde olduğunu 6 Haziran'da General Francesco Rossi'ye şöyle söylemiştir: "Kara kuvvetlerinin hazırlanmasını bekleyecek olursak, savaşa yıllar sonunda da giremeyiz. Fakat benim savaşa derhâl girmem lazımdır. Ne yapılabilirse onu yapacağız" (Farpella 1968, 106). Nihayet 10 Haziran'da Venedik Sarayı'nın balkonundan yaptığı konuşmada, kara sınırları meselesini hallettikten sonra deniz sınırlarındaki sorunları halletmek için silaha sarıldıklarını beyan eden Mussolini, *bizim denizimizde bizi boğan arazi zincirlerini ve askeri zincirleri kırmak istiyoruz* demiş ve Akdeniz üzerinde kurmayı düşündüğü hakimiyeti açıkça ilan ederek İtalya'yı savaşa sürüklemiştir (Cumhuriyet 11.6.1940, 4).

Savaşın ilk yıllarında gelişmeler, Mussolini’nin beklentileri doğrultusunda seyretmiş; çatışmalar hızla Almanya lehine ilerleyerek savaşın kısa sürede sona ereceği izlenimini yaratmıştır. Almanya, savaşın ilk iki yılında *Blitzkrieg* (Yıldırım harekâtı) taktiğiyle birçok Avrupa ülkesini hızla işgal ederek kıta üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmiştir. Ancak 1941 yılında Sovyetler Birliği’ne karşı başlatılan Barbarossa Harekâtı ve 1941’in sonlarında Japonya’nın Pearl Harbor saldırısıyla Amerika Birleşik Devletleri’nin savaşa dâhil olması, savaşın seyrini değiştirmiştir. 1943 yazında Kuzey Afrika cephesinde yaşanan yenilgiler ve İtalya’nın savaşta etkinliğini yitirmesi, Mihver Devletleri açısından önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu gelişmeler, Almanya’nın ilerleyişinin durmasına ve savaşın seyri üzerinde Müttefik Devletler lehine stratejik bir üstünlük kurulmasına olanak sağlamıştır.

Bu çalışma, Müttefik Devletlerin Kuzey Afrika’daki başarılarının ardından, Avrupa kıtasına geçişin stratejik kapısı olarak görülen ve Akdeniz havzasındaki en kritik noktalardan biri olan Sicilya Adası’nın işgalini konu edinmektedir. 1943 yılında gerçekleştirilen bu çıkarma harekâtı, İkinci Dünya Savaşı’nın seyrinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiş; Kıta Avrupa’sındaki askeri dengeyi Müttefikler lehine çevirmiştir. Söz konusu işgal, yalnızca askeri-stratejik açıdan değil, aynı zamanda faşist İtalya rejiminin çözülme sürecinin başlangıcı olması bakımından da tarihsel önem taşımaktadır.

Çalışmanın amacı, bu gelişmenin bir Akdeniz ülkesi olan ve savaş boyunca tarafsızlığını koruyan Türkiye’de nasıl karşılık bulduğunu, özellikle Türk basını üzerinden analiz etmektir. Zira Türkiye, hem coğrafi konumu hem de İtalyan yayılcılığı karşısındaki stratejik önemi nedeniyle savaşın bu safhasında dikkatle izlenen bir aktör olmuştur. Bu bağlamda, farklı ideolojik çizgilere sahip gazetelerden seçilmiş haber, yorum ve köşe yazıları üzerinden nitel bir medya analizi gerçekleştirilmiştir. Böylece yalnızca Sicilya Çıkarması’nın Türk kamuoyundaki yansımaları değil, aynı zamanda Türk basınının faşizm karşısındaki tutumu ve Müttefik ilerleyişine dair değerlendirmeleri de ortaya konulmuştur. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizinden yararlanılarak, dönemin basın dili üzerinden Türkiye’nin dış politik pozisyonunun ve toplumsal algısının üzerine değerlendirmeler de yapılmıştır.

Kazablanka Konferansı’nda Alınan Karar: Sicilya Çıkarması (Husky Operasyonu)

Müttefik devletler (ABD ve İngiltere) 1942 sonlarında Kuzey Afrika’da üstünlüğü tamamen ele geçirmeleri ve artık Afrika cephesinin galibiyetle sonuçlanacağı fikri üzerine, bundan sonraki stratejilerini tartışmak amacıyla 14 Ocak 1943’te Kazablanka’da bir araya gelmiştir. Konferansın başlamasından dört gün sonra 18 Ocak Pazartesi günü, Müttefikler Sicilya’ya bir saldırı düzenlenmesi ve gerçekleşecek operasyona *Husky* kod adının verilmesi konusunda mutabık kalmışlardır (Sherwood 1950, 675). Bunun yanı sıra Churchill, Türkiye’nin savaşa bir an önce dahil olmasını istemiş hatta bunun için bir yol haritası bile hazırlamıştır. Churchill’e göre Türkiye’ye toprak bütünlüğünü güvence altına alacak üçlü Müttefik güvencesi vermek, bunun yanında Türkiye’yi askerî açıdan donatmak ve güney kısmını güçlendirmek Türkiye’nin Mihver kuvvetlerinden çekinmesini önleyecek, dolayısıyla savaşa girmesini sağlayacaktı (Weisband 1973, 123). Bu sebeple Kazablanka Konferansı’nda Churchill, Türk topraklarının gerçekleşecek hareketlerde üs olarak kullanılması ve Akdeniz’de Türk savunmasının güçlendirilmesi fikrini Roosevelt’e kabul ettirmeye çalışmıştır.

24 Ocak 1943’te Kazablanka Konferansı’nın son gününde, Müttefikler arasında alınan kararlar netleşmiş ve ilerleyen döneme dair askerî stratejilerin ana hatları belirlenmiştir. Bu doğrultuda, Müttefiklerin Akdeniz politikasını şekillendiren iki temel unsur öne çıkmıştır: Sicilya’nın işgali ve Türkiye’nin savaşa Müttefikler safında katılımını sağlayacak koşulların oluşturulması. Sicilya’ya yönelik bir askerî harekât planının gerekçeleri ise üç başlıkta

toplanmıştır: Akdeniz'deki deniz iletişim hatlarının güvenliğini sağlamak, Sovyetler Birliği cephesinde Almanya üzerindeki askerî baskıyı hafifletmek ve İtalya'yı hedef alarak Mihver bloğu içinde çözülmeyi hızlandırmak. Konferansın en dikkat çekici ve uzun vadeli etkiler doğuran kararlarından biri ise, ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt tarafından açıklanan, Mihver devletlerinin yalnızca kayıtsız ve şartsız teslim olmaları hâlinde muhatap alınacakları yönündeki ilkedir. Bu tutum, savaşın sonuna kadar Müttefiklerin temel politikası olarak kalacaktır (Churchill 1985, 620).

Kuzey Afrika cephesinin kapanması ile birlikte, Müttefiklerin nasıl bir hamle yapacağı dünya kamuoyunda merak konusu olmuştur. Kazablanka konferansının ardından alınan kararlar neticesinde Müttefikler ilk hamlesini gerçekleştirmiş, Tunus ile Sicilya arasında bulunan ve stratejik açıdan bir üs niteliği taşıyan Pantelleria adasının işgali için harekete geçmişlerdir. İlk olarak adanın Müttefik kuvvetlere teslimi teklif edilmiş ve bu teklif beyannameler şeklinde adanın birçok yerine atılmıştır. Ancak adada bulunan İtalyan garnizonundan olumlu bir cevap alınamamış ve ada şiddetli hava taarruzlarına maruz kalmıştır.

Pantelleria'nın yanı sıra, Sicilya ile Tunus arasında stratejik bir konuma sahip olan Lampedusa Adası da Müttefik kuvvetlerin hedefi hâline gelmiştir. Bu iki adanın Müttefikler tarafından tecrit edilmesi, İtalya ana karası ve Sicilya'dan sağlanan ikmal hatlarının kesilmesine yol açmış, özellikle iase ve su temini açısından ciddi bir kriz doğurmuştur (Ulus 10.6.1943, 3). Yoğun hava bombardımanı ile birlikte bu lojistik yetersizlikler, adanın savunma kapasitesini önemli ölçüde zayıflatmıştır. Nitekim çok geçmeden Pantelleria'daki İtalyan garnizonunun komutanı, yaşanan su sıkıntısını gerekçe göstererek adanın Müttefik kuvvetlere teslim edileceğini bildirmiştir (Atay 12.6.1943, 1-2).

Pantelleria adasının düşmesinin ardından, Amerikan gazetelerinde Ağustos'tan önce Sicilya üzerine taarruza geçilerek, devamında Batı Avrupa'nın ele geçirileceği yazılmaya başlanmıştır (Akşam 1.7.1943, 1). Ancak Hitler, Müttefiklerin İtalya'ya saldırarak yeterli gücünün olmadığını düşünmekte ve Balkanlar üzerine bir çıkarma yapılmasını beklemekteydi. Bu sayede Müttefikler, Alman ve İtalyanların petrol, bakır, krom gibi ihtiyaçlarını sağladıkları balkanları kontrol altına alarak hammadde akışını kesebilir, aynı zamanda doğu cephesindeki Alman birliklerini tehdit eder bir konuma geçebilirlerdi (Artuç 2003, 7). İtalyan kamuoyu ise tam aksi yönde kanaatle, gerçekleşecek olan Müttefik taarruzunun İtalya toprakları üzerine olacağını belirtmekteydi. Eski İtalyan Halk Kültür Bakanı Alessandro Pavolini, Messaggero gazetesinde yazmış olduğu "İstila Arifesindeyiz" isimli makalesinde, İtalya üzerine yoğunlaşan hava akınlarını büyük taarruzun İtalya toprakları üzerinde gerçekleşeceğinin kanıtı olarak göstermektedir (Cumhuriyet 1.7.1943, 1). İngiltere Başbakanı Churchill de vermiş olduğu nutukta, sonbahar gelmeden Akdeniz'de şiddetli çarpışmalar yaşanacağını söyleyerek İtalya kamuoyunun bu konudaki endişesini haklı çıkarmıştır (Ulus 1.7.1943, 3).

Churchill'in açıklamasında Akdeniz'de yaşanacaklarla ilgili yapmış olduğu vurgu, Türk basınının gözünden kaçmamış ve bu konu üzerine çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. H. Emir Erkilet konuyla ilgili yazısında, Churchill'in vaat ettiği savaşın Balkanlar ile Güney ve Kuzey Fransa üzerinde gerçekleşebileceği yönünde bir sonuç da çıkabileceğini belirterek, bunun da gelecek yıldan önce olma ihtimalinin görülmeyeceğini öne sürmüştür. Erkilet, bu görüşünü Müttefiklerin birlikte girişecekleri bir istila hareketinin uzun sürecek bir hazırlık safhasından geçmesi gerekliliğine dayandırmıştır (Erkilet 2.7.1943, 1-2).

Necmeddin Sadak ise, bu süreçte özellikle Müttefik liderlerin söylemlerine dikkat kesilen bir gazeteci olarak, Churchill'in konuşmasına dair değerlendirmesinde, İngiliz Başbakanı'nın hitabet yeteneğine büyük bir hayranlık duyduğunu gizleyememiştir. Sadak, Churchill'in konuşmalarında,

yalnızca siyasi mesajlar değil, aynı zamanda “iyi ve kötü günlerde insanlık duygularını gıcıklayan sihirli bir kudret” bulunduğunu ifade ederek, bu nutkun yarattığı etkiyi sadece İngiliz yurttaşlarının değil, tüm insanlığın hissedebileceğini ileri sürmüştür. Churchill’in konuşmasında yer alan “Menfaat beklemiyoruz, toprak istemiyoruz, genişlemek emelinde değiliz; hiçbir mükâfat beklemiyoruz” (Sadak 2.7.1943, 1) şeklindeki ifadeleri ise, Sadak tarafından ahlaki üstünlük vurgusunun bir tezahürü olarak yorumlanmış ve bu sözlerin, dünya üzerinde hegemonya kurma çabasından ziyade, evrensel değerlerle gönül kazanmayı amaçladığı yönünde değerlendirilmiştir. Sadak’ın bu yorumu, Türkiye’nin savaş dışı kalma siyasetini yürüttüğü bir dönemde, Müttefiklerin özellikle ahlaki gerekçelere dayalı savaş söylemlerinin Türk kamuoyundaki yansımalarını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Bu esnada Tunus Müttefikler tarafından ele geçirilmiş, Güney İtalya ve Sicilya üzerine başlayan hava akınları giderek artmaya başlamıştır. Türk basını savaşın bütün cepheleri ile ilgili haberlerine devam ederken, Güney İtalya üzerinde artan Müttefik baskısı manşetlere taşınmaya başlanmıştır. “Sicilya Muhasarada” manşeti ile Sicilya Adasının, gerçekleşen hava saldırıları neticesinde ulaşım hatlarının kesildiğini bildiren Cumhuriyet, Reuters muhabirinden aktardığı haberde Akdeniz’deki adaların işgalinden sonra İtalya ve Balkanlara hücum edileceğini belirtmiştir (Cumhuriyet 4.7.1943, 1). İtalyan karargâhının vermiş olduğu tebliğde, yapılan saldırılar sırasında Palermo’nun ağır hasar aldığı ve sivil ölümlerin gerçekleştiği bilgisi paylaşılmıştır (Tan 3.7.1943, 2). İtalya’da endişeli bekleyiş devam ederken, 5 Temmuz’da İtalyan Ordu Haber Dairesi, 8. İngiliz Ordusu’nun Trablusgarp ile Tunus arasında tespit edildiğini ve bu ordunun Sicilya üzerine harekât yapmakla görevli olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine, çıkarmadan üç gün önce Faşist Parti’nin direktuar toplantısında konuşan Mussolini, savaşın kazanılmasının İtalya’nın büyük güç statüsünü koruması için zorunlu olduğunu savunmuş; olası bir teslimiyetin ise ülkenin askerî, ekonomik ve kültürel açıdan çöküşüne yol açacak utanç verici bir sonuç olacağını vurgulamıştır (Cumhuriyet 6.7.1943, 3).

Sicilya’ya yapılacak olan harekâta General Eisenhower’in emrinde General Alexander’in, 7. ABD ve 8. İngiliz Ordularından oluşan 15. ordu grubunu; Mareşal Tedder’in, Müttefik Hava Kuvvetlerini ve Amiral Cunningham’ın ise Müttefik deniz kuvvetlerini komuta etmesi planlanmıştır (Churchill 1985, 25). Ayrıca General Montgomery 8. Orduyu, General Patton ABD 7. Ordusunu komuta etmekle görevlendirilmiştir. General Alexander’in belirlemiş olduğu harekât planına göre İtalyan donanma ve hava kuvvetlerini etkisiz hâle getirebilmek için bir haftalık ön bombardıman yapılması kararlaştırılmıştır. Ardından General Montgomery komutasındaki İngiliz 8. Ordusunun, Capo Murro di Porco ve Pozzallo arasına taarruz ederek Syracuse ile Pachino hava sahasını ele geçirecek, orada bir köprübaşı kurduktan sonra solundaki ABD kuvvetleriyle birleşerek kuzeye doğru Augusta, Catania ve Gerbini hava limanlarına doğru ilerlemeleri planlanmıştır. Eş zamanlı olarak General Patton komutasındaki ABD 7. Ordusu’na Scaramia Burnu ile Licata arasına inerek Gela’nın kuzey ve doğusundaki havaalanlarının ele geçirilmesi emri verilmiştir (Churchill 1985, 26). Müttefikler karşısında ise İtalyan General Guzzoni emrinde 300.000 asker Sicilya’yı savunmak üzere hazır bulunmaktadır (Ulus 11.7.1943, 3). Sicilya’daki Mihver kuvvetleri içerisinde yer alan 40.000–60.000 kişilik Alman birlikleri ise, kendi bağımsız komuta zincirlerine sahipti. Almanlar, savunma stratejileri gereği kıyı savunmasına güvenmemiş, bunun yerine dağlık arazinin sağladığı avantajlardan yararlanmak amacıyla birliklerini iç bölgelere konuşlandırmışlardı. Bu doğrultuda özellikle 15. Panzergrenadier Tümeni ile Hermann Göring Zırhlı Tümeni, merkezi hatlarda konumlandırılarak Müttefik kuvvetlerini yıpratma ve ilerlemelerini geciktirmeyi hedeflemişti.

Sicilya Çıkarması'nın Başlangıç Evresi: Askerî ve Stratejik Gelişmeler

Nihayet 10 Temmuz 1943 sabahı, 2.590 savaş gemisi ve nakliye unsurundan oluşan geniş çaplı bir armada, General Sir Harold Alexander'ın komutası altında 180.000 askerin Sicilya kıyılarına çıkarma harekâtını başlatmıştır. Harekât kapsamında İngiliz kuvvetleri adanın doğu kıyılarına, Amerikan kuvvetleri ise güneybatı kesimlerine çıkmıştır (Hastings 2011, 444). “İkinci Cephe Dünyası Sicilya’da Açıldı” başlığıyla çıkarmanın başladığını Türk kamuoyuna duyuran Cumhuriyet, adanın stratejik konumu ve savaşın gidişatını nasıl etkileyeceği hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. İtalya’nın şu an bulunduğu noktayı köşesinde tespit etmeye çalışan Nadir Nadi, Müttefiklere göre İtalyanların artık direnemeyecek durumda olduklarını, Faşist Parti ile ordunun arasının açık olduğunu ve baskı altında olan kralın bütün yaşananlar karşısında ses çıkaramadığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra Mihverin savaşa hâkim olduğu dönemde, Mussolini’nin, Akdeniz’e, Afrika’ya, Balkanlar’a hükmetmek istediğini, fakat durum Müttefikler lehine dönünce ağız değiştirerek bir anda milletlerin hürriyeti ve adaletten söz etmeye başladığını vurgulamıştır (Nadi 10.7.1943, 1).

Türk basınındaki ortak kanaat, Sicilya çıkarmasının savaşın bundan sonraki safhasını belirleyeceği noktasındadır. Nitekim M. Zekeriya Sertel, Sicilya’ya düzenlenen hava akınları ile Mihver kuvvetlerinin oldukça zayıf düşürüldüğünü ve çok fazla direnemeyeceğini belirttiikten sonra, Sicilya’nın işgali ile zaten Akdeniz’de üstünlüğü ele geçirmiş olan Müttefik devletlerin artık bunu garanti altına almış olacağını vurgulamıştır. Sertel, Sicilya ile İtalya arasındaki coğrafi yakınlığı sebep göstererek gerçekleşen hareketin, Avrupa’ya asker çıkarma teşebbüsünün ilk adımı olarak kabul edilebileceğini ve hatta İtalya’nın kapılarını Müttefiklere açtığını söylemiştir (Sertel 11.7.1943, 1). Bunun yanı sıra çeşitli gazetelerde çıkan yazılarda, Tunus’un işgal edilmesinin üzerinden iki ay geçmesine rağmen Sicilya’ya çıkarmanın daha yeni başladığını, dolayısıyla Müttefiklerin çok ağır hareket ettiğini düşünenlere cevaben Sertel, yıldırım savaşına alışanlara bu harekât tarzının yavaş geldiğini, ancak Müttefiklerin taarruza geçmeden önce uzun bir hazırlık planı yaparak en az insan kaybıyla ve en kısa sürede sonuca varmak istediklerini yazmıştır (Sertel 11.7.1943, 2).

Sertel’in, Sicilya harekâtını Avrupa’ya yönelik çıkarma hareketlerinin ilk adımı olarak değerlendirmesini destekleyen bir açıklama da aynı günlerde Roosevelt’ten gelmiştir. Roosevelt, yaptığı konuşmada Sicilya çıkarmasının sonun başlangıcı olduğunu ifade etmiş; Müttefiklerin bir sonraki hedefinin Avrupa olduğunu açıkça dile getirmiştir. Fransa’nın bu süreci beklediğini, kendilerine gerekli silah desteğinin sağlandığını ve temel hedeflerinden birinin, Fransa’nın yeniden egemenliğini kazanarak halkını özgürlüğüne kavuşturmak olduğunu vurgulamıştır. (Akşam 11.7.1943, 1). Yine General Eisenhower radyodan verdiği nutukta, Roosevelt’in konuşmasına paralel olarak Sicilya çıkarmasını Avrupa kıtasının kurtulmasına doğru atılan ilk adım olarak değerlendirmiş, aynı zamanda Fransız halkından tedbirli davranmalarını ve kendilerinden gelecek talimatlara uyarak beklemelerini tavsiye etmiştir (Ulus 11.07.1943, 3). “Zamanı geldiğinde size haber edeceğiz”, diyerek bu söylediğinin altını ısrarla çizen Eisenhower’ın söylemlerinden de anlaşılacağı üzere Fransız halkı gerçekleştirecek harekate duygusal açıdan da hazırlanmak istenmiştir.

M. Zekeriya Sertel, 12 Temmuz 1943 tarihli değerlendirmesinde Sicilya’nın işgalinin tek başına Avrupa’ya yönelik bir çıkarma olarak değerlendirilemeyeceğini, ancak bu hamlenin Müttefikler açısından kıtaya yönelik bir istila sürecinin ilk adımı olarak görülmesi gerektiğini ifade etmiştir (Sertel 12.7.1943, 1-2). Sertel’in bu konuya özellikle vurgu yapmasının nedeni, İtalya ya da Balkanlar üzerinden gerçekleştirilecek bir işgalin Almanya üzerinde belirleyici bir etki yaratmayacağı yönündeki kanaatidir. İtalyan’ın işgali gerçekleşse dahi, bunun sürekli

İtalya’ya malzeme ve asker yardımı yapmak zorunda kalan Almanya’nın işine geleceğini düşünmektedir. Sertel bu nedenle, Almanya’nın nihai olarak ancak Batı cephesinden yürütülecek kapsamlı bir taarruzla mağlup edilebileceğini savunmaktadır.

Falih Rıfki Atay ise Sertel’in tam aksi yönünde fikir beyan ederek, Sicilya’ya asker çıkarmanın Pantelleria veya Girit’e asker çıkarmakla aynı anlamı ifade etmediğini, doğrudan doğruya Avrupa kıtasının karasına asker çıkarmak olduğunu vurgulamıştır. Atay’a göre Sicilya İtalyan yarımadasının doğal bir uzantısı olmakla beraber, eğer işgal gerçekleşirse Müttefikler Avrupa’yı çevreleyen savunma hattında bir gedik açmış olacaktır (Atay 12.7.1943, 1-3).

Türk basınının çıkarmanın ilk günlerinde İtalya ve savaşın durumu üzerine yaptıkları değerlendirmeler devam ederken, Müttefikler Sicilya’da tutunmuş ve ileri harekâta başlamıştır. Çıkarmanın ilk gününde, Müttefikler neredeyse hiç direnişle karşılaşmadan çıktıkları bölgelerde kontrolü ele geçirmiştir. İtalyan kıyı savunma birliklerinin savaşma konusundaki isteksizlikleri, Müttefik kuvvetlerin işini kolaylaştırmış ve birçok yerde köprübaşı kurmayı başarabilmişlerdir. General Alexander, çıkarma harekâtının ilk safhasında karşılaşılan bu manzarayı şu şekilde özetlemiştir:

Muharebe kabiliyetleri hiçbir zaman yüksek olmayan İtalyan kıyı tümenleri neredeyse tek bir kurşun atmadan dağıldılar ve sahra tümenleri de Müttefiklerle karşılaştıklarında rüzgârın samanı savurduğu gibi savruldular. Kitleler hâlinde teslim olmalarına çok sık rastlanıyordu (Hart 2019, 610).

Sicilya’da Kanadalı askerlerle beraber çıkarmanın ilk saatlerine tanık olan Reuters Ajansı muhabirinin aktardığı bilgiler de Eisenhower’ın anlatımıyla örtüşmektedir. Reuters muhabirinin verdiği bilgilere göre, Kanadalı kuvvetler 10 Temmuz günü hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Pachino yakınlarına çok rahat bir şekilde çıkmışlardır. Pachino’nun batı ve kuzeyinde direnmeye çalışan İtalyan birlikleri ise başarılı olamamış ve esir düşmüştür (Ulus 12.7.1943, 3).

Müttefiklerin karaya ayak basmasıyla birlikte, Türk basınında İtalya ve Sicilya ile ilgili haberlere ağırlık vermeye başlanmıştır. Cumhuriyet’in “Müttefikler Sicilya’yı İşgale Başladı” başlıklı haberinde, adanın güney kıyısından karaya çıkan Amerikan birliklerinin Gela’yı işgal etmiş oldukları ve buradaki hava alanlarını ele geçirdikleri bildirilmiştir. Haberin devamında, Müttefik kıtalarının çıkarma noktalarında kuvvetle tutundukları, Mihver savunma hattının yarılarak Müttefiklerin adanın güneyinde doğuya doğru uzanan 160 kilometrelik bir alana hâkim oldukları aktarılmıştır (Cumhuriyet 12.7.1943, 1-3). Sicilya’da yaşanan sıcak gelişmeler üzerine Ömer Rıza Doğrul, harekâta katılan İngiltere, Amerika ve Kanada kuvvetlerinin Sicilya’ya yaptıkları taarruzu demokrasi ile faşizm arasında meydana gelen ilk ciddi ve önemli savaş olarak değerlendirmiş ve bu vesile ile savaşın asıl kaynağı olan Avrupa’ya tekrar döndüğünü belirtmiştir. Doğrul bu savaşın bütün Avrupa savaşının bir minyatürü olduğunu söylerken, Sicilya’daki mücadelenin sonucunun savaşın kazanan tarafını belirleyeceğine dair düşüncelerin ortaya çıkacağını yazmıştır (Doğrul 11.7.1943, 3). Nadir Nadi de köşesinde konuyla ilgili olarak henüz iki gündür gerçekleşen muharebelere bakarak bir hükme varmanın mümkün olmadığını, ancak Müttefiklerin Sicilya’da ve ardından İtalya’da görecekleri karşılığın savaşın sonunu tayin açısından birinci derecede önemli olduğunu belirtmiştir (Nadi 12.07.1943, 3).

Necmeddin Sadak ise, Sicilya çıkarmasına Almanya’nın gözünden bakmaya çalışmıştır. Sadak’a göre Sicilya’nın işgali, tek başına Almanya için ürkütücü bir olay olmamakla birlikte bu işgalin İtalya’da yaratacağı etki, Avrupa savunmasını tehlikeye sokabileceğinden Almanya’yı endişeye sürükleyecektir. Ayrıca İtalya’nın savaşa dahil olduğu günden beri Almanya’ya

yardımcı değil, sadece yük olduğunu belirten Sadak, İtalya'nın Mihvere sağladığı tek avantajı Akdeniz üzerindeki coğrafi konumu olarak görmektedir (Sadak 13.7.1943, 1).

13 Temmuz 1943 tarihinde Tan'daki köşesinde M. Zekeriya Sertel, bir çözüm yolu ile okuyucularını karşılamıştır. Üç gündür devam eden muharebelerden görüldüğü üzere Müttefiklerin kesin bir üstünlüğü olduğunu ifade eden Sertel, hava ve deniz sahasına bu kadar hâkim bir düşman karşısında İtalya'nın dayanmasına imkân olmadığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra Sicilya üzerinde dolaşan Alman uçaklarının sayısının azlığını sebep göstererek, artık Almanya'nın da İtalya'ya yardım etmeyi bıraktığını söyleyen Sertel, Sicilya'nın savunmasında İtalya'nın yalnız kaldığını vurgulamıştır. Yaptığı tespitlerin hemen ardından Sertel, bu durumda İtalya'nın nasıl bir yol izlemesi gerektiği hakkındaki düşüncelerini sıralamaya başlamıştır. Mussolini'nin asla kayıtsız şartsız teslim olmayacağını ve barış masasına teslim olmuş değil, onuruyla yenilmiş bir millet olarak oturmak istediğini aktarmıştır. Sertel'in buradaki ifadelerinin sebebi, İtalyan halkının artık savaşı istememesidir. Sertel de bu savaşı İtalyan halkının savaşı olarak görmemekte ve Mussoli'nin faşist emellerini gerçekleştirebilmek için halkı buna mecbur ettiğini düşünmektedir. Yazısının devamında, "İtalya demek Mussolini demek değildir" diyen Sertel, Afrika'nın kaybından beri İtalyan halkı ile Mussolini'nin arasının iyi olmadığından bahsederek, İtalyanların Mussolini'den kurtulmaya ve bir an önce barışa kavuşmaya hazır olduğunu dile getirmiştir. İtalyanların tek kurtuluş yolunun ise faşizmi yıkarak Müttefiklerle uzlaşabilecek bir halk hareketine bağlı olduğu vurgulamış; Roosevelt'in, faşizm sonrası İtalya'ya Avrupa'da onurlu bir yer vaat ettiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, erken doğacak bir halk hareketinin, İtalya'yı daha büyük yıkımlardan koruyacağını ileri sürmüştür (Sertel 13.07.1943, 1-2).

Sertel'in makalesini kaleme aldığı günlerde, İtalya'da Mussolini ve faşizm karşıtlarından oluşan muhalefet cephesi giderek güçlenmeye başlamıştır (Akşam 12.7.1943, 1). İngiltere'de bulunan faşizm karşıtı İtalyanlar da demokratik bir cumhuriyet kurabilmek adına harekete geçmişlerdir (Cumhuriyet 13.7.1943, 1). İtalya içerisinde ise, İtalya'nın işgalle karşı karşıya kalmasından bugüne kadar geçen süre içerisinde gizli bir şekilde örgütlenen savaş ve Mussolini karşıtları, kendilerini gün yüzüne çıkarmaya başlamışlardır. Daha önce İtalyan polisleri ve Alman Gestapo teşkilatı tarafından çok sıkı bir şekilde kontrol edilen anti faşist teşkilatlar açıkça hareket etme şansı bulamamışlardır. Ancak şartların değişmesiyle birlikte, Mussolini ve faşizm taraftarları azalmış ve Duce'nin etrafı boşalmıştır. Faşizmin en büyük dayanağı olan büyük sanayi sahiplerinin durumu savaş sebebiyle giderek kötüleşmiştir. Özellikle Afrika'nın kaybıyla birlikte İtalyan fabrikaları hammadde sıkıntısı yaşamaya başlamış, Müttefik hava saldırıları nedeniyle Almanya'dan kömür sevkiyatı da aksayınca İtalyan sanayisi ciddi bir darboğaza girmiştir. Savaşın başında Büyük Roma İmparatorluğu hayaliyle geniş pazarlar umarak Mussolini'ye destek veren ve savaş isteyen bu büyük sanayi sahipleri artık umutlarını yitirmiştir. Mussolini'nin diğer bir dayanağı olan ordu içinde ise veliaht ve General Badoglio etrafında toplanan bir grup, savaşın Mussolini tarafından kötü yönetildiğini düşünmekte ve hatta İtalya'nın Alman işgali altına girmesine sebep verildiğini savunmaktadır (Sertel 14.7.1943, 1-2).

İtalya'nın şu anki durumunda faşizmi devirerek İtalya'yı barış masasına oturtmak isteyen bu yeraltı örgütleri, her zamankinden daha kuvvetli bir duruma gelmiş, sosyalist, demokrat, katolik, komünist gruplar bir arada çalışarak gizli radyo yayınları, gazete ve broşürlerle halkı kendi yanlarına çekmek için çalışmaya başlamışlardır. Artık daha açık bir şekilde dile getirilen barış söylemleri Mussolini'nin de dikkatinden kaçmamış ve o da karşı propaganda olarak halkı Müttefikler aleyhine kışkırtabilmek için hükümet tarafından hazırlanan beyannamelerde, Müttefiklerin İtalya'ya çok ağır şartlar sunarak barışa razı etmeye çalıştığını ve bununla beraber şayet barış şartları kabul edilirse İtalya'daki bütün üniversitelerin kapatılacağını, bütün sanayinin

yok edilerek halkın din hürriyetine karışılacağını iddia etmiştir (Sertel 14.7.1943, 1-2). Bu çabalar pek de sonuç vermemiş olacak ki, Kanada birlikleri Sicilya’ya çıktıktan sonra İspica’nın kuzeyinde kuracakları savunma mevziine doğru ilerlerken, yerli halk tarafından alkışlarla karşılanarak şarap ve meyve ikram edilmiş, ayrıca Mussolini ve Almanya’ya karşı olan nefretlerini dile getirmişlerdir (Zuehlke 2010, 150).

İtalya bir yandan içeride meydana gelen hoşnutsuzluklarla mücadele ederken, diğer yandan Müttefik birlikleri Sicilya üzerindeki baskısını iyice artırmış ve çıkarmanın üçüncü gününde on şehir ve kasaba Müttefiklerin eline geçmiştir (Cumhuriyet 13.7.1943, 1). Bununla beraber, Catania havaalanı da Müttefiklerin kontrolüne geçmiş, adanın güney doğusunda yer alan son önemli havaalanı da İtalyanların elinden çıkmıştır. Adanın bir başka noktasında ise İngiliz ve Kanada birlikleri, Alman *Oberbefehlshaber Süd* (Güney Cephesi) Başkomutanı Mareşal Kesselring tarafından komuta edilen 30.000 Almanın savunduğu Ragusa üzerine yürümeye başlamıştır (Cumhuriyet 13.7.1943, 3). Çok geçmeden Ragusa ele geçirilmiş ve şehrin işgali ile de güney sahillerinde bulunan Amerikan birlikleriyle İngiliz-Kanada birlikleri birleşme imkânı bulmuştur. Müttefiklerin Sicilya’ya çıkışından itibaren geçen süre zarfında, savaşın sonunu belirleyebilecek herhangi bir muharebe henüz gerçekleşmemiş, Müttefik birlikler çok büyük bir dirençle karşılaşmadan adanın içlerine doğru ilerlemeyi sürdürmüştür (Doğrul 13.7.1943, 3).

Amerikan 7. Ordusu Gela’da Hermann Göring tümeni ile şiddetli çatışmalara girerken, Montgomery de Catania’daki Mihver savunma hattını aşmak amacıyla Lentini bölgesinden Catania ovasına yönelen bir harekât planı hazırlamış ve 13 Temmuz 1943’te taarruz emrini vermiştir. Muharebe sırasında askerlere gönderdiği mesajda, Afrika’da İtalyan İmparatorluğu’nun sona erdiğini hatırlatarak, şimdi hedefin İtalya’nın kendisi olduğunu belirtmiş; kara, deniz ve hava kuvvetleri arasındaki uyumun hiçbir kuvvet tarafından durdurulamayacağını vurgulayarak askerlerini motive etmeye çalışmıştır (Cumhuriyet 15.7.1943, 3).

Ne var ki bu taarruz beklenileni verememiş, Catania içlerinde büyük yığınaklar yapan Alman birlikleri çok sayıda ağır tank kullanarak Sicilya’da şu ana kadar görülmüş en mühim karşı taarruza geçmiştir. Cumhuriyet, adadaki bu muharebeyi manşetten *Büyük Tank Muharebesi Başladı* şeklinde duyurmuş ve haberin devamında Fransız birliklerinin de Sicilya’daki ileri harekâta katılabilmeleri için adaya çıkarıldığını bildirmiştir (Cumhuriyet 16.7.1943, 1). Tan ise, Mihver’in giriştiği bu taarruz girişimini “Sicilya’da Kanlı Savaşlar Başladı” başlığı ile okuyuculara sunarken, gerçekleşen harekâta Göring Tümeninin oynadığı önemli role vurgu yapmıştır (Tan 16.7.1943, 1).

Sicilya’da Mihver kuvvetleri, adanın belli noktalarında küçük başarılar elde etse de Müttefiklerin adadaki hakimiyeti giderek artmaya devam etmiştir. Bunun farkında olan Müttefik liderler Roosevelt ve Churchill, İtalya’ya teslim olması yönünde bir teklifte bulunmuşlar ve hazırlanan beyannamelerin uçaklarla İtalya üzerine atılarak halka ulaşması sağlanmıştır. İki liderin İtalyan halkına hitaben yaptığı ortak açıklamada, İtalya’nın içinde bulunduğu savaş durumunun Mussolini’nin politikalarının bir sonucu olduğu vurgulanmış, İtalyanlara “şerefli bir teslimiyet” çağrısı yapılmış ve Duce ile Führer uğruna ölmek yerine İtalya ve medeniyet için yaşama tercihi yapmaları istenmiştir (Akşam 17.7.1943, 5).

Yapılan teklifin üzerine Türk basınında çıkan köşe yazılarında, bu açıklamanın muhtevası ve İtalya halkı üzerinde yapacağı tesir konu edinilmiştir. Ahmet Şükrü Esmer, İtalya’ya yapılan telkinleri, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ABD Başkanı Wilson’un yenilen devletlere adil bir barış vaat etmesine benzetmiş; ancak bu vaade inanan milletlerin sonunda hayal kırıklığına uğradığını ifade etmiştir (Esmer 18.7.1943, 3). Ömer Rıza Doğrul ise, kullanılan merhamet ve bağışlama dilinin arkasında İtalyanlara duyulan bir acıma mı, savaşın kısaltılma arzusu mu, yoksa

halkı isyana teşvik ederek iç karışıklık yaratma ve böylece İtalya'yı kolayca işgal etme niyetinin mi yattığını sorgulamıştır. Bunların yanı sıra, Doğrul'a göre açıklama, Müttefiklerin İtalya'yı Almanya'ya karşı savaşmaya yönlendirme çabasının bir parçası olarak da değerlendirilebilir (Doğrul 17.7.1943, 3).

Sertel ise farklı bir bakış açısı ile, Müttefiklerin yapmış oldukları bu teklifi çok daha iyimser bir zeminde karşılamış ve Müttefiklerin amacını İtalyan milletini ileride yaşanacak kanlı savaştan kurtarmak olarak açıklamıştır. Sertel'e göre, teklif İtalyan halkının yararına görünse de mevcut koşullarda gerçekleşme ihtimali düşüktür. Kayıtsız şartsız teslim, hiçbir vatanseverin kabul edebileceği bir seçenek değildir; bu nedenle Müttefikler şartlarını ve vaatlerini İtalyanlara daha açık biçimde anlatmalıdır. Ayrıca Almanya ve Mussolini'nin baskısı altında bulunan İtalya'da, faşizmi yıkacak teşkilatlar yeterli olgunluğa ulaşmamıştır. Bu şartlar altında savaştan bıkmış, barış için hevesli görünen İtalya halkının, bu teklifi kabul edip Müttefikler tarafında yer almasını sağlayacak bir harekete ve bu hareketi yönlendirecek bir lidere ihtiyacı vardır (Sertel 20.7.1943, 1-2). Türk basını, bu teklif karşısında temkinli davranmakla beraber ortak kanaate vardıkları nokta, Müttefiklerin niyetinin İtalya milletini faşizm ve Mussolini'ye karşı bir tavır almaya sevk etmek olduğu yönündedir. Nitekim İtalya içerisinde gerçekleşecek bir isyan hareketi, Müttefiklerin İtalya üzerine daha rahat yürümelerine sebebiyet verecek ve Avrupa'nın Almanya'nın boyunduruğundan kurtarılmasını hızlandırmış olacaktır. Sertel'in bahsettiği üzere, Müttefik devletlerin sadece İtalyan halkının refahını düşünerek hareket etmedikleri açıktır. Daha önce Sicilya üzerinde gerçekleştirilen hava akınlarında birçok sivil yaşamını yitirmiştir (Tan, 3.7.1943, 2; Cumhuriyet 4.7.1943, 1).

Müttefiklerin barış teklifinin hemen ardından, İtalya Faşist Partisi Genel Sekreteri radyoda İtalyanlara seslenerek içinde bulundukları buhran döneminde her ne pahasına olursa olsun bütün halkı düşmana karşı birlik olmaya davet etmiştir. Konuşmada bu savaşın bir ırk mücadelesi olduğu belirtilirken, tüm İtalyanların mukavemet için savaş meydanlarına inmesi ve gerekirse ölmesi emredilmiş, emre itaat etmeyenlerin ise cezalandırılacağı bildirilmiştir (Akşam 19.7.1943, 1). Parti genel sekreteri, halka açıkça tehdit ve baskı yoluyla savaş çağrısı yapmış, konuşmasını "İtalya, ya bugün ya hiçbir zaman" sözleriyle tamamlamıştır. Stefani Ajansı da yayınında, Anglosaksonların İtalya'yı Avrupa'ya yönelik saldırılarda üs olarak kullanmak istediğini, ancak İtalyan halkının bu girişimin kendilerini düşürmek istediği onursuz konumu fark ettiğini belirtmiştir (Tan, 19.07.1943, s. 1-2). Abidin Daver ise İtalya'nın savaşı kaybettiğini savunarak, faşist liderlerin "kanımızın son damlasına kadar dövüşeceğiz" türünden söylemlerini gerçeklikten uzak hamasi ifadeler olarak değerlendirmiştir. Daver'e göre, maneviyat çöktükten sonra bir milletin ya da ordunun direnmesi mümkün değildir; bu görüşünü ise 1940'ta benzer ifadeler kullanan Fransız Başbakan Reynaud'un, üç hafta içinde ülkesini teslim etmesiyle örneklemiştir (Hem Nalına Hem Mıhına 22.7.1943, 2).

Diğer yandan Alman Propaganda Bakanı Goebbels, Reich dergisinde kaleme aldığı yazısında, Roosevelt ve Churchill'in yapmış oldukları teklifi bir sinir harbi olarak değerlendirmiş ve buradan maksatlarının Mihver milletleri üzerinde Müttefiklerin savaşı kazanacağına dair bir algı oluşturmak olduğunu aktarmıştır. Ancak Goebbels, savaşı kazanacaklarından emin bir vaziyette, Alman ordusunun kudretinden hiçbir şey eksilmediğini dile getirmiştir (Cumhuriyet 17.7.1943, 3).

Müttefik ve Mihver devletler arasında karşılıklı propaganda faaliyetleri sürerken, diğer yandan Sicilya'da savaş Müttefikler lehine ilerlemeye devam etmiştir. İtalyan ve Alman esirlerin sayısı 30.000'i geçmiş ve adanın neredeyse üçte biri Müttefiklerin kontrolüne girmiştir. İşgal

edilen bölgelerde Sicilya’ya çıkan ordulara refakat etmesi amacıyla *AMGOT*¹ adı verilen Müttefik askeri hükümeti kurulmuş ve General Harold Alexander askeri vali olarak kurulan hükümetin başına getirilmiştir (Sertel 21.7.1943, 1). Sicilya valisi sıfatıyla kaleme aldığı ilk beyannamede General Alexander halka, düşmana yardım teşkil edecek hareketlerde bulunulmaması gerektiğini, Faşist Parti ile bireyler arasında ayrım gözeten kanunların lağvedildiğini ve mevcut şahsi haklarla mülkiyet haklarına saygı duyulacağını açıklamıştır (Akşam 19.7.1943, 1).

20 Temmuz 1943 tarihinde “Roma 2,5 Saat Bombalandı” manşetini atan Tan, halka önceden bilgi verilerek yapılan bombardımanda, dini ve kültürel binalara hasar vermekten kaçınılarak sadece askeri noktaların hedef alındığını duyurmuştur (Tan 20.7.1943, 1). Falih Rıfkı Atay saldırının asıl amacını, Roma’yı harap etmek değil İtalya’ya savaşa devam etmenin onlara bir fayda sağlamayacağını göstermek ve tehlikeleri İtalyan halkına duyurmak olduğu şeklinde değerlendirmiştir (Atay 20.7.1943, 1). Yaşanan saldırının ardından Papa XII. Pius, Müttefiklerin Roma’yı bombardıman etmesini protesto etmiş ve düşünerek hareket etmeleri konusunda tavsiye vermiştir (Doğrul 23.7.1943, 3). Aynı günlerde Sicilya’da, İtalyan askerleri belli noktalarda kitleler hâlinde teslim olmaya başlamıştır (Cumhuriyet 20.7.1943, 1). Catania, Sicilya’daki savaşın merkezi hâline gelmiş ve Müttefik birlikleri Catania’yı ele geçirerek Messina boğazına giden yolu açmak için şehri uçaklarla abluka altına almışlardır. Amerikan kıtaları ise adanın batı kıyısına ve merkeze doğru başlattıkları ileri harekate devam etmiş, Agrigento’yu ele geçirerek Kanada birlikleri ile birleşmiştir. Sicilya’nın önemli şehirleri birer birer düşmeye başlamış, Mihver savunmasının direnci kırılmıştır. Bu sırada Hitler ile Mussolini, doğu cephesinde Sovyetlerle girişilen şiddetli muharebeler ve Sicilya üzerinde Müttefiklerin kurmuş oldukları baskı üzerine, İtalya’nın kuzeyinde bir araya gelerek alınması gereken tedbirlerle ilgili görüş alışverişi yapmıştır (Sertel 22.7.1943, 1).

Bu gelişmelerin hemen ardından, cephedeki dengeler hızla değişmiş ve Müttefik ilerleyişi İtalya’yı savunmasız bırakmaya başlamıştır. Sicilya’nın tam merkezinde yer alan ve stratejik açıdan önemli bir nokta olan Enna’nın, Amerikan birlikleri tarafından ele geçirilmesinin ardından Catania dışındaki bölgelerde kalan İtalyan kuvvetleri, Messina’ya doğru geri çekilmeye başlamış ve Müttefik kuvvetler buralarda daha geniş bir hareket alanı elde etmiştir. “İtalyanlar Mesinaya Doğru Çekiliyor” başlığıyla Türk basınında kendine yer bulan haberin devamında, Catania önlerinde çok şiddetli çarpışmalar meydana geldiği ve Alman birliklerinin burayı sanki kendi şehirleriymiş gibi savundukları dile getirilmiştir (Cumhuriyet 22.7.1943, 1-3). Catania’da Mihver direnişinin devam ettiği sırada, adanın batı kıyısından kuzeye doğru ilerleyen Amerikan kıtaları, 22 Temmuz 1943’te Sicilya’nın en büyük şehri ve başkenti olan Palermo’yu ele geçirmiştir. General Patton şehre girerken, sokakları dolduran halk tarafından “Yaşasın Amerika, Kahrolsun Mussolini” haykırılarıyla karşılanmıştır (Mitcham & Stauffenberg 1991, 209-210).

Sicilya’nın İşgali ve Faşist Rejimin Çöküşü

Sicilya çıkarmasının üzerinden geçen iki hafta içerisinde, İtalya günden güne erimiş, halk ve ordunun savaş konusundaki isteksizleri hat safhaya ulaşmıştır. İtalya’nın kuzeyinde fabrikalarda başlayan grevler ülke geneline yayılmış, umutsuzluk artmış ve faşizme olan güven sarsılmıştır. Askeri alanda üst üste gerçekleşen kayıplar, ülkenin iç siyasetini de derinden etkilemiş ve Mussolini istenmeyen adam hâline gelmiştir. Bu konuda inisiyatif almaya karar veren Yüksek Faşist Konseyi üç buçuk yıl aradan sonra, 24 Temmuz 1943’te ilk kez bir araya gelmiştir. Konsey başkanı Dino Grandi, Mussolini’yi:

¹ AMGOT (Allied Military Government for Occupied Territories) işgal altındaki bölgeler için Müttefikler tarafından kurulan askeri hükümet (Dear & Foot 1995, 29).

Halkın size bağı olduğuna inanıyorsunuz. Ancak İtalya'yı Almanya'ya bağladığınız gün bunu yitirdiniz. Siz kendinizi bir asker sanıyordunuz ancak söylemeye izin verin, siz şapkanıza mareşal altın örgüsünü taktığınız gün İtalya kaybedildi (D'Este 1988, 430).

diyerek sert bir şekilde eleştirmiştir. Daha sonra uzun süren tartışmaların ardından, Mussolini'nin tek adam yönetimine son verilmesi ve silahlı kuvvetlerin kontrolü gibi yetkilerin faşist rejim boyunca sembolik bir konumda olan Kral III. Victor Emmanuel'e devredilmesi önerilmiş ve 19'a karşı 7 ret ve 1 çekimser oyla bu önerge kabul edilmiştir (Annussek 2006, 2; Ulus 28.7.1943, 1). Gerçekleşen oylamanın bir anlam ifade etmeyeceği ve oyların geçersiz kabul edileceği konusunda emin olan Mussolini, bu beklentiyle toplantıdan ayrılmıştır. Ancak ertesi gün Kral Victor Emmanuel, Mussolini'yi çağırarak ona "İtalya parça parça gitti. Ordu savaşmak istemiyor. Şu anda İtalya'nın en nefret edilen adamı sensin" diyerek yerine Mareşal Badoglio'nun geçirildiğini kendisine bildirmiştir (D'Este 1988, 431). Mussolini'nin saltanatı 25 Temmuz 1943 tarihinde sona ermiş ve istifasını sunup saraydan ayrılırken tutuklanmıştır (Svanson 1992, 69; Cumhuriyet 26.7.1943, 1; Tan 26.7.1943, 1).

Ertesi gün Türk basını, İtalya'da 21 yıl sonra gerçekleşen bu değişikliği ilk sayfadan duyurmuştur. "İtalyan Başvekil Mussolini İstifa Etti" manşeti ile paylaşılan haberde, kral ve Mareşal Badoglio'nun yayınlamış oldukları beyannamelere yer verilmiştir (Cumhuriyet 26.7.1943, 1). Kral, Roma Radyosu'ndan yaptığı açıklamada silahlı kuvvetlerin komutasını üstlendiğini duyurmuş, halkı görev ve sorumluluklarına bağlı kalmaya çağırarak, ayrıca Başbakan Mussolini'nin istifasını kabul ettiğini kamuoyuna bildirmiştir. (Ulus 26.7.1943, 1-2). Ardından Mareşal Badoglio, savaşın sürdüğünü ve İtalya'nın geleneklerine bağlı kalarak verdiği sözleri tutacağını belirtmiştir. Halkı kral etrafında kenetlenmeye çağıran Badoglio, kamu düzenini bozacak girişimlerin sert biçimde cezalandırılacağını vurgulamış; görevini dikkatle yürüteceğini ifade etmiştir. İtalya'nın, halkının azmi ve silahlı kuvvetlerinin gücüyle yeniden yükseleceğine olan inancını dile getirmiştir (Ulus 26.7.1943, 2).

İtalya'nın en önemli müttefiki Almanya'da istifa haberi üzerinden beş saat geçtikten sonra verilirken bu değişikliğin sebebinin Mussolini'nin sağlık durumları ile alakalı olduğu belirtilmiştir (Akşam 26.7.1943, 1). Ancak Berlin Büyük Elçiliği'nden Türk Dışişlerine gönderilen bir rapora göre istifa kamuoyunda ciddi yankı uyandırmıştır. Alman basını yorum yapmaktan kaçınırken, Kral ve Badoglio'nun beyanlarına yer vermiş, Alman halkının kendi askerine güvenerek nihai zafere ulaşacakları yönünde yayınlar yapmıştır (TDA, 501-31823-125658-15, 1).

Türk basınında ise Mussolini'nin istifası ilk aşamada şaşkınlıkla karşılanmış ve beklenmedik bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Necmeddin Sadak 27 Temmuz 1943 tarihinde kaleme aldığı makalesinde, Hitler'in bir hafta önce Mussolini ile görüşmeye gitmesinin sebebinin bu istifa ile beraber daha anlaşılır hâle geldiğini vurgulamıştır. Sadak'a göre Hitler, o görüşmeye Mussolini'nin ümitsizliğini gidermek için gitmiş, ancak görünen o ki başarılı olamamıştır. Bununla beraber Mussolini'nin kendi isteğiyle mi yoksa zorla mı istifa ettirildiğini tartışan Sadak, bu sorunun cevabının İtalya açısından bir önemi olmadığını ifade etmiştir. Nitekim İtalya'da savaş yapan, devam eden ve sonuna kadar dayanmak isteyen isim Mussolini'dir ve istifa etmesinin sebebi de savaşa devam etme imkânı olmadığını görmesinden kaynaklanmıştır. Bu şekliyle İtalya'da savaşın bittiğine dair bir alamet olarak gören Sadak, Mareşal Badoglio'nun ilk beyannamesinde sarf ettiği sözleri esas alarak, Badoglio'nun da barış yapabilmek için göreve getirildiğini belirtmiştir. Yazısının devamında, bu barışın hangi şartlar altında ve nasıl gerçekleşebileceği konusunda fikir yürüten Sadak, Müttefiklerin barış için öne sürdüğü kayıtsız

şartsız teslim ilkesinin nasıl aşılabacağını ve Almanya’nın bu barışa nasıl tepki göstereceği konusundaki çekincelerini dile getirmiştir (Sadak 27.7.1943, 1). Aynı gün Ömer Rıza Doğrul, Mussolini’nin çekilmesine sebep olan siyasetin İtalya’nın mukadderatını Almanya’ya bağlayan siyaset olduğunu yazmıştır (Doğrul 27.7.1943, 3). Doğrul’un yapmış olduğu bu tespit, Yüksek Faşist Konsey’in 24 Temmuz’da toplandığı sırada Konsey başkanı Grandi’nin Mussolini’yi eleştirmek ve suçlamak için kullandığı sözlerle aynı doğrultudadır.

İtalya’da meydana gelen değişimin ardından Reuters ajansına konuşan eski İtalya Dışişleri Bakanı Kont Carlo Sforza, yalnız barışın istenmesini değil aynı zamanda Nazilere karşı savaşa girişilmesi gerektiğini söyleyerek, Badoglio hükümetinin İtalya’yı Müttefiklerin yanında savaşa sokarsa çok mutlu olacağından bahsetmiştir. Ayrıca Sforza, Faşist Parti dağıtılsa İtalya milletinin çoğunun hükümeti destekleyeceğini de belirtmiştir (Ulus 28.7.1943, 1).

Mussolini’nin istifası, şüphesiz en çok savaşa taraf ülkeler arasında etki yaratmıştır. Müttefik liderlerinden Churchill, İtalya’daki durum hakkında Avam Kamarasında yapmış olduğu konuşmada, Mussolini’yi yaşanan yıkıcı savaşın başlıca suçlularından biri olarak nitelendirmiş ve faşizmi ayakta tutan temel unsurun çöktüğünü yakın zamanda bütün faşist yapının enkaza dönüşeceğini söylemiştir. Amerikan kıtalarının Palermo’ya girerken halk tarafından kurtarıcı gibi karşılanmalarına atıf yapan Churchill, İtalyan milletinin başlıca arzusunun Alman efendilerinden kurtulmak olduğunu söyledikten hemen sonra hâlihazırda Sicilya’nın büyük bir bölümünü ele geçirmiş bulunduklarını ve İtalya kapılarına dayandıklarını dile getirmiştir. İtalya’nın parça parça değil tamamen teslim olmasının hem Müttefiklerin hem de kendi menfaatlerine yarayacağını, şayet İtalyan hükümet ve milleti Almanların iradesine boyun eğmeyi tercih edecek olursa Müttefiklerin savaşa yorulmadan devam edeceğini ilan etmiştir (Ulus 28.7.1943, 1-3). Churchill’in açıklamalarından birkaç gün sonra ABD Başkanı Roosevelt vermiş olduğu nutukta, Mihver’in ilk kaybını yaşadığını ve İtalya’da canı faşist rejimin parçalandığını belirtmiştir. Hitler’in Mussolini’yi kurtarmak için çaba göstermediğini söyleyen Roosevelt, Mussolini’nin istemeyerek de olsa istifa ettiğini ancak bu istifanın onu işlemiş olduğu insanlık suçlarından kurtaramayacağını ve her ne olursa olsun hesap vereceğini vurgulamıştır (Cumhuriyet 30.7.1943, 1).

Bir yandan Sicilya’da çarpışmalar devam ederken diğer yandan Müttefikler adına söz söyleme salahiyetine sahip isimler, İtalya halkını barışa ikna etmek veya savaşın acı yanlarını göstermek için açıklamalarda bulunmuşlardır. İtalya’da Mussolini’nin devrilmesiyle beraber yaşanan karışıklıktan faydalanarak İtalya’yı kayıtsız şartsız barışa razı etmek ve bir an evvel asıl düşman olarak gördükleri Almanya ile karşılaşmak arzusunda olan Müttefikler adına bu kez General Eisenhower radyodan yaptığı konuşmada, İtalyanlara derhâl Alman askeri kuvvetlerine her türlü yardımı kesmeleri gerektiğini, buna uydukları takdirde onları Almanlardan ve savaşın acı sonuçlarından kurtaracaklarına dair teminat vermiştir. Eisenhower konuşmasının devamında, ellerinde bulunan Müttefik esirlerinin iade edilmesine mukabil, Tunus ve Sicilya’da esir düşmüş binlerce İtalyan askerinin sabırsızlıkla ailelerine dönecekleri günü beklediğini İtalyan halkına duyurmuştur (Cumhuriyet 30.7.1943, 1).

Badoglio liderliğindeki yeni kabine ilk toplantısında, Faşist Partisi’nin lağvedilmesi kararı almış ve ikinci toplantıda ise Müttefiklerin açıklamaları ve halkın savaş karşıtı tutumuna rağmen Badoglio hükümeti savaşa kalındığı yerden devam edileceğini açıklamıştır. Bunun yanı sıra, yeni göreve gelen İtalya Dışişleri Bakanı Guariglia faşistliğe karşı değil, zafer için düşmana karşı savaşacaklarını beyan etmiştir. Ancak Türk basınında yer alan değerlendirmeler, Badoglio’nun göreve savaşa devam etmek için gelmediği yönündedir. Necmeddin Sadak’a göre Mareşal Badoglio’nun savaş devam ediyor şeklinde kullandığı ifadenin sebebi, barış geliyor diyerek heyecanla sokağa dökülen insanlara henüz hiçbir şeyin bitmediğini söyleyerek sakinleştirmektir

(Sadak 28.7.1943, 1). Nadir Nadi de bu görüşe katılmakta ve Mussolini'nin görevden alınması ile Faşist Parti'nin dağıtılmasının, İtalya'nın savaşa devam edeceğini ilan etmek için katlanılan bir zahmet olmadığını ifade etmektedir. Ona göre eğer amaç bu olsaydı, Mussolini'nin görevden ayrılmasına gerek kalmazdı. Nadi, Badoglio'yu bir geçiş hükümeti olarak değerlendirmekte; bu nedenle hem içerde düzeni sağlamak hem de dış politikada itibar kazanmak amacıyla temkinli bir siyaset izlediğini belirtmektedir. Ayrıca, Badoglio'nun tutumunu Müttefiklerle yürütülen bir pazarlık süreci olarak yorumlamaktadır (Nadi 30.7.1943, 1).

Mareşal Badoglio ve İtalya'nın temmuz sonlarındaki durumunu tam olarak özetleyen bir başlık M. Zekeriya Sertel tarafından atılmıştır. "İtalya İki Ateş Arasında" başlıklı makalesinde Sertel, Badoglio hükümetinin çok zor bir durumda ve çıkmazda kaldığını, çünkü İtalya'da hâlâ Alman kuvvetlerinin bulunduğunu ve hatta Sicilya'da Müttefiklere karşı çarpıştıklarını yazmıştır. Bu durumda İtalya eğer teslim olmayı kabul ederse, içeride bulunan Alman birliklerinin hedefi hâline gelecek ve İtalyan şehirlerinin bir anda Alman bombardımanıyla karşı karşıya kalmasına sebep olacaktır (Sertel 29.7.1943, 1-2).

İtalya'nın içinde bulunduğu çıkmazdan nasıl çıkacağı ve Badoglio hükümetinin nasıl bir yol izleyeceği, tüm dünya kamuoyunda olduğu gibi Türk basınında da birincil konu hâline gelmiştir. Necati Yaşmut'a göre Badoglio İtalya dışındaki tüm askeri unsurları anavatanda kralın etrafında toplayıp vatan müdafaası için son haddine kadar savaşacaklarına dair söylemlerde bulunarak, Müttefikleri buna inandırmaya çalışacaktır. Bununla beraber iyi niyet göstergesi olarak, ülkede bulunan Almanların İtalya dışına çıkması dahi istenecektir (Yaşmut 30.7.1943, 3). Böylece İtalya'yı bir an evvel savaş dışı bırakmak isteyen Müttefik devletler, barış şartlarını daha makul bir hâle getirerek İtalya'yı savaşın dışına itecek ve İtalya daha fazla yıpranmadan savaştan ayrılacaktır.

Ancak Falih Rıfkı Atay Ulus'ta yazmış olduğu makalesinde, bunun pek de mümkün olmadığını, savaşa girmiş bir memleketin sadece şahıs ve parti feda ederek savaşın mesuliyetlerinden ve yenilginin sonuçlarından kurtulamayacağını dile getirmiştir. Çünkü Müttefiklerin İtalya'yı sadece İkinci Dünya Savaşı'na girmekle değil, aynı zamanda savaşa zemin hazırlayan diktatörler devrini açmakla suçladıklarını vurgulamıştır. Bu sebeple, tekrardan herhangi bir şahıs veya partinin ortaya çıkarak tehlike oluşturmaya elverecek şartların İtalya'dan temizleneceği yorumunda bulunmuştur (Atay 29.7.1943, 1).

Bu sırada İtalya içerisinde meydana gelen barış taraftarı ayaklanmalar ve grevler, ülke geneline yayılarak kanlı sonuçlar doğurmaya başlamıştır. Cenova'da liman işçilerinin büyük bir kısmı grev ilan ederken, Milano'da faşistlerle, barış için toplanan halk arasında çatışmalar meydana gelmiştir (Akşam 30.7.1943, 1). Halkın hükümet üzerinde kurmuş olduğu baskı, Badoglio hükümetini Müttefiklerin sunmuş oldukları barış şartlarını dikkate almaya yöneltmiş ve bu hamle halkın daha sakin kalabilmesini sağlamak için Roma radyosundan duyurulmuştur. Aynı günlerde Churchill, savaş kabinesiyle bir toplantı yapmış ve daha sonra Roosevelt ile uzun bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmenin ardından Roosevelt, Müttefiklerin faşist olmayan herhangi bir İtalyan yetkili ile barış müzakerelerine başlayabileceklerini açıklamıştır. Fakat şu ana kadar yapılan açıklamaların hiçbirisi resmi bir niteliğe sahip olmayıp sadece karşılıklı propaganda şeklinde kalmıştır (Sadak 30.7.1943, 1).

1 Ağustos 1943 tarihli Cumhuriyet, "Mütareke İhtimalleri Çok Yakınlaştı" başlığıyla barış görüşmelerine dair son gelişmeleri aktarmış; haberin devamında ise Cezayir Radyosu'ndan İtalyan halkına yönelik yapılan bir yayına yer vermiştir. Kuzey Afrika'daki Müttefik Genel Karargâhı tarafından kaleme alınan ve son bir uyarı niteliği taşıyan bildiride, hava bombardımanlarının yeniden başlayacağı duyurulmuş; sivillere askeri bölgelerden uzaklaşmaları

çağırısı yapılmıştır. Bildirinin sonunda ise her sivil kaybın sorumluluğunun Badoglio hükümetine ait olacağı vurgulanmıştır (Cumhuriyet 1.8.1943, 1-3). Böylece içeride zaten asayişin sağlanamadığı İtalya’da hükümetin üzerindeki baskıyı daha da artırmak istemişlerdir.

Türk basınında, Badoglio hükümetinin İtalya’nın tarafsız bölge ilan edilmesi yönündeki teklifinin Müttefiklerce reddedildiğine dair duyumlara yer verilmiştir. Nadir Nadi ise, taraflar arasında açık bir pazarlık olmadığını, ancak İtalya’nın uygun koşullarda savaştan çekilmeye çalıştığını belirtmiş; Müttefiklerin ise elde ettikleri askeri başarıları siyasi kazanca dönüştürmeyi hedeflediklerini ifade etmiştir. Ayrıca, son dönemde hava saldırılarının durması, İtalya’da Müttefiklere yönelik olumlu bir atmosfer oluşturma çabası olarak değerlendirilmiştir (Nadi 2.8.1943, 1-3).

Badoglio hükümetinin politikaları ve İtalya’nın genel durumu Türk basınında değerlendirilirken, faşizm ve Mussolini’ye dair eleştirel yazılar da kaleme alınmıştır. Bu yazılardan birinde Zekeriya Sertel, İtalya’nın büyük bir imparatorluk kurma hayalini, sahip olmadığı sanayi altyapısı ve kaynaklara rağmen emperyalist bir siyasete yönelmesini büyük bir talihsizlik olarak değerlendirmiştir. Sertel’e göre barışçıl ve sanatsever bir halk olan İtalyanlar, Mussolini tarafından bu hayal uğruna başarısız serüvenlere sürüklenmiş ve hüsrana uğramıştır. Ne Kral ne de Badoglio’nun bu gerçeği görebildiğini belirten Sertel, İtalya’nın yeni bir lidere ihtiyaç duyduğunu ifade etmiş ve bu rol için Avrupa ile barış içinde iş birliğini savunan sol eğilimli Partito d’Azione’yi önermiştir (Sertel 1.8.1943, 1-2).

Nadir Nadi, Zekeriya Sertel’den farklı olarak Badoglio hükümetine daha olumlu yaklaşmaktadır. Henüz bir haftadır iktidarda olan Badoglio’nun kısa sürede önemli adımlar attığını; Mussolini’nin tasfiye edildiğini, faşist partinin dağıtıldığını ve yeni hükümette hiçbir faşistin yer almadığını belirtmiştir. Nadi’ye göre, İtalya’nın mevcut durumu, uzun süredir Müttefiklerin hedeflediği bir tabloyu yansıtmaktadır. Bu doğrultuda, Müttefiklerin kayıtsız şartsız teslimiyet ısrarının siyaseten yanlış olabileceğini savunan Nadi, böyle bir yaklaşımın halk nezdinde tepki doğurarak iç düzeni bozabileceğini ifade etmiş; daha ılımlı bir barış teklifinin, İtalya başta olmak üzere Avrupa genelinde Müttefikler lehine siyasi sonuçlar doğurabileceğini ileri sürmüştür (Nadi 1.8.1943, 1-3).

Yine Türk basınında yer alan köşe yazılarından birinde Ömer Rıza Doğrul, yeni İtalya hükümetinin barış yapmaktan başka çaresinin bulunmadığını ve bunun geçerli birçok sebep olduğuna değinmiştir. Doğrul’a göre bunun en önemli sebebi İtalya’nın coğrafi konumudur. Kuzey Afrika’nın Müttefikler tarafından işgal edilmesinin ardından, İtalya sahillerinin ve bütün İtalya karasının denizden ve havadan sürekli bombardımana tabi tutulmasına karşın, İtalya’nın kendini koruyamaması İtalya’yı çaresiz bırakmaktadır. Buna ek olarak İtalya’nın kuvvetli bir Almanya yanında sürekli olarak arka planda kalması ve istediği konumda pozisyon alamaması, Almanya’nın daha fazla güçlenmesini istemeyecek olan İtalya’yı savaş aleyhinde bir yol izlemeye itecektir (Doğrul 1.8.1943, 3).

İtalya’da barışın sağlanabilmesinin nasıl mümkün olacağı hakkında sürekli fikirler üreten Türk basını, Badoglio hükümeti ile Müttefikler arasında bir uyuşmazlığın olduğu noktasında hemfikirlerdir. Bu bağlamda kimi zaman Badoglio hükümeti barışın önünde bir engel olarak görülürken, kimi zaman da Müttefiklerin kayıtsız şartsız teslimiyet ısrarı sürecin tıkanmasına neden olarak değerlendirilmiştir. Ahmet Şükrü Esmer de bu durumu, Müttefiklerin İtalya’ya bir barış önerisi değil, yalnızca teslimiyet şartı sunduklarını ve bu sürecin siyasi değil, askeri bir mesele olarak görüldüğünü belirterek ifade etmiştir (Esmer 2.8.1943, 3).

Esmer’in buradaki tespiti doğrultusunda Badoglio hükümetinin barış için çabalarının bir

önemi kalmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Müttefikler, İtalya'nın her hâlükârda teslimini sağlayarak Almanya sınırlarına biraz daha yaklaşmak niyetiyle hareket etmektedirler. Bu sebeple Esmer, İtalya ile barışın ancak Almanya'nın yenilgisinden sonra ele alınacağını düşünmektedir. Esmer'e göre, İtalya'nın savaştan barış sağlanmadan çekilmesi ile barışın getireceği koşullar birbirinden ayrılması gereken iki farklı durumdur. Ona göre, İtalya'da bir barışın tesis edilmesi, ülkenin bundan sonraki süreçte Müttefikler ile Almanya arasında devam edecek olan savaşa tarafsız biçimde yaklaşmasını gerektirecektir (Esmer, 2.8.1943, s. 3). Ancak yazısının başında da vurguladığı gibi, bu ihtimalin gerçekleşmesi oldukça düşük görünmektedir. Zira bu seçeneğin önündeki en büyük engel Almanya'dır. İtalya, Almanya ile imzaladığı ittifak antlaşması gereğince savaşın sonuna dek onun yanında yer alma yükümlülüğü altındadır. Aksi durumda, İtalya topraklarında konuşlanmış bulunan Alman birliklerinin bu gelişmeye rıza göstermeyeceği ve ülkeyi terk etmeyeceği öngörülmektedir. Dolayısıyla, Alman askeri varlığı İtalya'nın tarafsızlık temelinde barışa ulaşmasını fiilen imkânsız kılmaktadır.

Müttefik Devletler, İtalya'ya savaş dışı kalması ve teslim olması karşılığında Avrupa'da onurlu bir konum vaat etmiş; ancak bu çağrılar Başbakan Badoglio tarafından dikkate alınmamıştır. Öte yandan, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın *Harp ve Sulh* adlı eserine göre, ABD Başkanı Roosevelt savaşın başında Mussolini'ye tarafsızlık çağrısı yapmış, ancak bu girişim yanıtız kalmıştır. Her ne kadar İtalya başlangıçta çatışmalara doğrudan katılmayacağını beyan etmişse de kısa sürede savaşa gireceğine dair işaretler belirmiştir. Bunun üzerine Roosevelt, 29 Nisan 1940'ta gönderdiği mesajda, savaşın genişlemesinin küresel sonuçlar doğuracağı uyarısında bulunmuş ve İtalya ile barışın korunması için iş birliği yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Mussolini ise cevabında, Almanya'nın mağlup edilemeyeceğini ve yeni Avrupa düzeninde İtalya'nın Akdeniz'de tecrit edilmesine izin vermeyeceklerini ifade etmiştir (Sertel 7.8.1943, 1-2).

Amerika Dışişlerinin bu kitabı yayınlamasındaki amaç, İtalya'nın şu an içinde bulunduğu durumla savaşın başındaki durumu örtüştürmesidir. Mussolini'nin savaşa girilmemesi yönündeki tavsiyelere kulak asmayarak, Almanya'ya yenilemez bir müttefik olarak sarılması, İtalya'yı şimdi içinde bulunduğu çaresiz duruma sürüklemiştir. Badoglio'nun da aynı hatayı yaptığını düşünen Müttefikler, sürekli olarak varılacak noktayı İtalyan millete gösterebilmek için bu tarz propaganda faaliyetleri yürüterek Badoglio'yu baskı altına almak istemişlerdir. Bu siyasi ve psikolojik baskı ortamı devam ederken, savaş sahasında da önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Mussolini'nin istifasından sonra Sicilya'da 7. Amerikan ordusu ileri harekate devam ederek Messina'ya doğru yaklaşırken, Catania önlerinde 8. İngiliz Ordusu ile Catania'yı savunan Alman birlikleri arasında şiddetli muharebeler gerçekleşmiştir. 3 Ağustos 1943 tarihinde Türk basını, Sicilya'daki savaşın son safhaya girdiğini ve Müttefik güçlerin adada nihai sonucu getirecek genel taarruz başlattıklarını kamuoyu ile paylaşmıştır. Montgomery 8. Orduya hitaben yayınlamış olduğu günlük emirde, "Amerikan Müttefiklerimizle birlikte Mussolini'yi ve dayandığı rejimi yıktık, şimdi Almanları Sicilya'dan kovacağız" diyerek askerlerini girişilecek bu büyük taarruza hazırlamaya çalışmıştır (Ulus 3.8.1943, 1-3). Gerçekleşen taarruz sonuç vermiş ve çıkarmanın başından beri Mihver'in Sicilya'daki kalesi hâline gelen Catania, 5 Ağustos 1943'te 8. İngiliz Ordusu tarafından ele geçirilmiştir (Cumhuriyet 6.8.1943, 1; Ulus 6.8.1943, 1). Sicilya'da önünde hiçbir engel kalmadan ilerlemeye başlayan Müttefik kuvvetler, İtalya anakarası üzerinde de baskısını arttırmış, Milano, Cenova, Torino ve Napoli ağır bombardımana tutulmuştur (Cumhuriyet 9.8.1943, 1).

13 Ağustos 1943 tarihinde Müttefik baskınları karşısında savunma hatlarındaki hakimiyeti kaybeden Almanlar, Messina ve adanın birçok yerinden İtalyan'ın güney kıyılarına malzeme

taşımaya ve askerlerini tahliye etmeye başlamışlardır. Messina Boğazı Müttefik donanması tarafından ateş altına alınmış ve Mihver kuvvetlerinin karşıya geçişi engellenmek istenmiştir (Tan 13.08.1943, 1).

Ertesi Gün Almanların savunmasında kilit rol oynayan ve bir haftadır müdafaa edilen Randazzo Şehri, Müttefikler tarafından alınmış ve son kalan Alman savunma hatları da çökme noktasına gelmiştir (Cumhuriyet 14.08.1943, 3). Bu arada, İtalya’da Roma ve Milano tekrardan Müttefikler tarafından ağır bombardımana tutulmuş, bunun sonucunda 15 Ağustos 1943 tarihinde Roma açık şehir ilan edilmiştir (Tan 15.8.1943, 1). Ahmet Şükrü Esmer, Roma’nın açık şehir ilan edilmesini ele aldığı yazısında, Badoglio hükümetinin yayımladığı tebliğde Roma’nın “bütün Katolik dünyasının merkezi” olarak tanımlanmasına dikkat çekmiştir. Esmer, Mussolini döneminde Roma bombalanırken medeniyet ve tarihi miras vurgusu yapılmasına karşın Papalık kurumuna değinilmediğini, buna karşılık Badoglio’nun şimdi Papa’nın nüfuzunu öne çıkardığını belirtmiştir. Roma’nın üç yıldır savaşın yönetildiği ve Genelkurmayın bulunduğu bir merkez olduğunu hatırlatan Esmer, Papa’nın varlığının bu durumu değiştirmeyeceğini savunmuştur. Ona göre Badoglio hükümeti samimiyetsizdir; Roma gerçekten korunmak isteniyorsa, savaş terk edilmelidir. Ayrıca Esmer, Papa’nın tutumunu da eleştirerek, Katolikliğin evrensel temsilcisi olması gerekirken bir İtalyan gibi davrandığını, Polonya ve Belçika’daki Katolikler için sessiz kalmasına karşın İtalyan kentleri bombalanınca insanlığa seslenmeye başlamasının taraflılık gösterdiğini ifade etmiştir (Esmer 17.8.1943, 3).

Sicilya’da savaşın son günlerine gelinmiş, Müttefik kuvvetleri Messina’ya 30 kilometre kadar yaklaşmıştır (Ulus 16.08.1943, 1). Müttefik topçuları Messina’yı topa tutarken, havadan ve sahilin iki yakasından bombardıman ağır şekilde devam etmiştir (Tan 17.08.1943, 1). Almanlar, mümkün olduğunca fazla askeri Messina Boğazı üzerinden tahliye etmeye çalışırken, İngiliz hava kuvvetlerinden bir subay, bu işlemin genellikle gece ve küçük motorlarla yaklaşık on beş dakikada gerçekleştirildiğini, Müttefiklerin ise bu tahliyeleri engellemede kısmen başarılı olduklarını ifade etmiştir (Ulus, 17.08.1943, s. 3). Bu tahliye çabalarına rağmen, adadaki direnişin kırılması uzun sürmemiştir. 17 Ağustos 1943’te Messina Müttefikler tarafından zapt edilmiş ve böylece Sicilya çıkarması sona ermiş, ada tamamen Müttefiklerin kontrolü altına girmiştir. Türk basını da “Sicilya’nın Zaptı Dün Sona Erdi” manşetiyle, Sicilya’daki savaşın Müttefikler lehine sonuçlandığını kamuoyuna duyurmuştur (Cumhuriyet 18.8.1943, 1).

Sicilya’nın düşmesinin ardından değerlendirmelerde bulunan Necmeddin Sadak, “koca Sicilya adası beş haftada işgal edildi” diyerek bu hareketin baştan sona Müttefikler adına övünülecek bir başarı olarak sayılabileceğini yazmıştır. Sadak’a göre bu zafer, savaşın gidişatını değiştirmesi ve Müttefiklere yeni yollar açması açısından çok önemli bir safhayı teşkil etmiştir (Sadak 19.8.1943, 1).

Nitekim Sicilya’da gerçekleşen savaş, Müttefiklerin askeri zaferiyle sonuçlanmış ve bununla birlikte hiç beklenmedik siyasi sonuçları da beraberinde getirmiştir. Sicilya çıkarması başlarken Müttefiklerin niyeti adayı işgal ederek yeni hedeflere doğru hareket etmekken, Sicilya’da kazanılan başarılar Mussolini’yi ve faşizmi devirmiştir. Bu sebeple Sicilya muharebesi, Müttefikler için büyük bir siyasi zafere dönüşmüştür. Bu siyasi zafer kazanılan askeri zaferden çok daha büyük bir kapsam ve anlam ifade etmektedir (Esmer 20.8.1943, 3).

Türk basınının Sicilya Çıkarması ve Mussolini’nin düşüşüne ilişkin değerlendirmeleri ise, dönemin koşullarına göre dikkate değer doğruluk payı taşımakla birlikte, bazı noktalarda tarihsel gerçeklerle çelişmiştir. M. Zekeriya Sertel’in Sicilya’nın Avrupa işgaline açılan kapı olduğu yönündeki yorumu, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır; zira bu harekât İtalya’nın Mihver’den kopuş sürecini başlatmış ve Normandiya çıkarmasına giden yolu açmıştır. Aynı

şekilde, basında sıkça dile getirilen İtalyan halkındaki savaş yorgunluğu, moral çöküntüsü ve Mussolini'nin toplumsal desteğini kaybettiği yönündeki tespitler, faşizmin çözülüşünün toplumsal boyutunu doğru şekilde yansıtmaktadır. Müttefiklerin “yavaş ama planlı” ilerlediği yönündeki yorumlar da tarihsel olarak isabetlidir; çünkü harekâtın başarısı, Blitzkrieg tarzı hızlı bir saldırı yerine kapsamlı bir lojistik hazırlığa dayanmıştır. Öte yandan, bazı yazarların Almanya'nın İtalya'yı kısa sürede kaderine terk ettiği yönündeki değerlendirmeleri yanlıştır; zira Alman kuvvetleri, Sicilya'da on binlerce askerle direniş göstermiş ve Messina'dan büyük çaplı bir tahliye gerçekleştirmiştir. Bu süreç, yalnızca İtalyan iç siyaseti veya yerel gelişmelerle sınırlı olmayıp, Müttefiklerin Avrupa anakarasına çıkışını geciktirerek Almanya'nın stratejik savunma önceliklerini koruma amacıyla yürüttüğü bir harekât çerçevesinde anlaşılmalıdır. Benzer şekilde, Badoglio hükümetinin iktidara gelir gelmez barışı tesis edeceği beklentisi de tarihsel süreçle örtüşmemektedir; öyle ki İtalya ancak 3 Eylül 1943 tarihinde ateşkes imzalayabilmiştir. Ayrıca, Mussolini'nin istifasının gönüllü mü yoksa zorunlu mu olduğu konusundaki belirsizlikler de günümüzde netleşmiş olup, Mussolini'nin kral tarafından görevden alındığı ve tutuklandığı bilinmektedir. Son olarak, Sicilya'nın kısa sürede düşeceği yönündeki öngörüler kısmen doğru olsa da harekâtın öngörülenden daha uzun sürmesi bu yorumları eksik kılmıştır. Dolayısıyla, Türk basını, siyasi gelişmeleri büyük ölçüde isabetli bir şekilde öngörmüş ve uluslararası gündemi kamuoyuna aktarmada önemli bir rol üstlenmiştir. Bununla birlikte, askeri boyutlar ve İtalya'daki iktidar değişiminin dinamikleri konusundaki analizlerde, dönemin sınırlı haber kaynakları ve enformasyonun aktarımındaki kısıtlı imkânlar nedeniyle zaman zaman yanlış veya eksik değerlendirmeler ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Müttefiklerin Sicilya Çıkarması, İkinci Dünya Savaşı'nın seyrini değiştiren stratejik bir dönüm noktası olmuş; yalnızca askeri dengeleri değil, aynı zamanda Mihver Devletleri'nin iç siyasetini de köklü biçimde etkilemiştir. Mussolini'nin savaşın başındaki yayılmacı emelleri doğrultusunda Akdeniz'i bir *İtalyan gölüne* dönüştürme hedefi, savaşın ilerleyen safhalarında gerçeklikten uzaklaşmış, özellikle Kuzey Afrika'daki kayıpların ardından giderek zayıflayan bir İtalya manzarası ortaya çıkmıştır.

Sicilya Çıkarması'nın doğrudan sonuçlarından biri, İtalya'nın iç siyasal yapısının çökmesi ve Mussolini'nin iktidardan uzaklaştırılması olmuştur. Müttefikler açısından operasyon, Avrupa kıtasına yönelik geniş çaplı kara harekâtlarının başlangıcı sayılabilecek bir aşamayı teşkil ederken; İtalya cephesinde ise moral ve otorite kaybını hızlandıran bir etki yaratmıştır. Türk basınında yer alan değerlendirmeler de bu dönüşümün önemini kavramış; Sicilya Çıkarması yalnızca bir ada operasyonu olarak değil, Avrupa'nın güney kapısının açılması olarak değerlendirilmiştir. Örneğin; M. Zekeriyâ Sertel'in Sicilya Çıkarması'na ilişkin analizleri, Türk basınında savaşın geleceğine dair yapılan en önemli öngörülerden biri olarak öne çıkmıştır. Sertel, bu harekâtın Avrupa'ya yönelik kara çıkarmalarının ilk adımı olduğunu vurgularken, İtalya'daki moral çöküntüsünü ve faşizmin çözülme sürecini de yakından gözlemlemiştir. Yazılarında yalnızca askeri başarıya değil, aynı zamanda bu gelişmelerin İtalyan toplumu üzerindeki etkilerine de dikkat çekmiş; Mussolini ile halkı arasında derinleşen mesafeyi açıkça ortaya koymuştur. Bu değerlendirme, dönemin basını açısından yalnızca dış politika analizinden ibaret değil, aynı zamanda rejimlerin meşruiyeti ve halk desteği temelinde yürütülen bir içsel sorgulamanın da parçası olmuştur.

Özellikle Pantelleria Adası'nın ele geçirilmesiyle birlikte Müttefikler, buradaki hava üslerini kullanarak Sicilya'ya yönelik çıkarma harekâtı için önemli bir ileri hava üssü kazanmışlardır. Bu durum, Sicilya'da görev alacak refakat uçaklarının menzilini genişletmiş, intikal sürelerini

kısaltmış ve hava desteğinin etkinliğini artırmıştır. Böylece çıkarma harekâtı asgari kayıpla icra edilmiş; Türk kamuoyunda ise bu gelişme, Almanların *yıldırım savaşı* anlayışına kıyasla daha planlı, disiplinli ve kademeli bir strateji değişiminin göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Sicilya’nın işgali, Almanya’nın İtalya üzerindeki etkisini zayıflatırken, İtalyan halkı ile Mussolini arasındaki derinleşen uçurumu da gözler önüne sermiştir. Türkiye’nin savaş dışı konumunu sürdürmesine rağmen dönemin basını, olayları yalnızca birer dış haber olarak değil, aynı zamanda bölgesel güvenlik, siyasi denge ve ideolojik çatışma bağlamında değerlendirmiştir. Bu çerçevede, Müttefiklerin Sicilya’ya yönelik harekâtı, sadece askeri başarı olarak değil, Mihver güçlerinin çözülme sürecinin ve Avrupa’daki faşist rejimlerin zayıflamasının bir göstergesi olarak ele alınmıştır.

Türk basınının olaylara yaklaşımı, dönemin gazetecilik anlayışının ötesinde, siyasi ve stratejik okuma kabiliyetini de yansıtmaktadır. Sicilya çıkarmasının Avrupa kıtasına yönelik bir geçiş hamlesi olduğu vurgulanmış; bu gelişme, Akdeniz’de güç dengelerinin kalıcı şekilde Müttefikler lehine döndüğüne dair bir işaret olarak değerlendirilmiştir. Savaşın yönünün değişmekte olduğu, faşist İtalya’nın direncinin kırıldığı ve Almanya’nın askeri desteğinin zayıfladığı yönündeki yorumlar, basında giderek daha belirgin hâle gelmiştir.

İtalyan toplumunun savaş karşıtı eğilimleri, moral çöküntüsü ve rejime olan güven kaybı, Türk basını tarafından da dikkatle analiz edilmiştir. Bu gelişmeler, Mussolini’nin iktidarının sonlanmasına giden sürecin toplumsal temellerini oluşturmuş, basın bu bağlamda faşizmin artık yalnızca askeri cephede değil, içeride de çözülmekte olduğuna dikkat çekmiştir. Rejimin çöküşü, yalnızca siyasi bir dönüşüm olarak değil, ideolojik bir kırılma ve halk iradesinin faşist yönetimle olan bağını koparması şeklinde yorumlanmıştır.

Ayrıca basın, gelişmeleri yalnızca aktarmakla kalmamış; Türkiye’nin savaş dışı konumunu sürdürmesinin ne kadar isabetli bir karar olduğunu dolaylı biçimde destekleyen analizler de üretmiştir. Özellikle Müttefiklerin sistemli, uzun vadeli ve insan kaybını en aza indirmeye yönelik stratejik bir yaklaşım sergilediği iddia edilerek savaşın teknolojik boyutlarıyla birlikte öne çıkarılmış ve Mihver güçlerinin bu planlama karşısındaki zafiyetleri vurgulanmıştır.

Sonuç olarak, Sicilya çıkarması sadece bir askeri başarı değil, aynı zamanda siyasi çözümlerin ve savaşın nihai galiplerini belirleyen sürecin katalizörü olmuştur. Mussolini’nin görevden alınması, faşist İtalya’nın fiilen sonunu getirirken, Müttefiklerin Avrupa’ya yönelik ilerleyişinin önünü açmıştır. Türk basını, bu süreci dikkatle izlemiş ve analizlerinde yalnızca anlık gelişmeleri değil, savaşın genel gidişatını şekillendirecek olan büyük değişimlerin işaretlerini de yakalayabilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Annussek G. 2006. *Hitler’s Raid to Save Mussolini: The Most Infamous Commando Operation of World War II*. Boston.
- Artuç İ. 2003. *İkinci Dünya Savaşı*, Cilt II. İstanbul.
- Atay F. R. 12.6.1943. “Pantelarya Düştü”, *Ulus*, 1-2.
- Atay F. R. 12.7.1943. “Sicilya’ya Asker Çıkarma”, *Ulus*, 1-3.
- Atay F. R. 20.7.1943. “Roma Bombalar Altında”, *Ulus*, 1.
- Atay F. R. 29.7.1943. “Mussolini’nin İstifası”, *Ulus*, 1.
- BCA f.30.10. 239-612-14.
- Churchill W. S. 1985. *The Second World War*, Cilt IV, The Hinge of Fate. Boston.
- Churchill W. S. 1985. *The Second World War*, Cilt V, Closing the Ring. New York.
- D’Este C. 1988. *Bitter Victory: The Battle for Sicily 1943*. New York.
- Dear I. & Foot M. 1995. *The Oxford Companion to World War II*. Oxford.

- Doğrul Ö. R. 1.8.1943. "İtalya Sulh Yolunda", *Cumhuriyet*, 3.
- Doğrul Ö. R. 11.7.1943. "Avrupa Kalesine Karşı İlk Taarruz", *Cumhuriyet*, 3.
- Doğrul Ö. R. 13.7.1943. "Amerika'ya Göre Sicilya Harbi", *Cumhuriyet*, 3.
- Doğrul Ö. R. 17.7.1943. "İtalya'ya Müşterek Teklif", *Cumhuriyet*, 3.
- Doğrul Ö. R. 23.7.1943. "Papa'nın Protestosu", *Cumhuriyet*, 3.
- Doğrul Ö. R. 27.7.1943. "İtalya Mukadderatında Yeni Safhalar", *Cumhuriyet*, 3.
- Erkilet H. E. 2.7.1943. "İtalya'ya Ne Zaman Taarruz Edecekler?", *Cumhuriyet*, 1-2.
- Esmer A. Ş. 17.8.1943. "Roma Açık Şehir", *Ulus*, 3.
- Esmer A. Ş. 18.7.1943. "İtalyanları Şerefli Teslime Davet", *Ulus*, 3.
- Esmer A. Ş. 2.8.1943. "İtalya Sulh Olabilir mi?", *Ulus*, 3.
- Esmer A. Ş. 20.8.1943. "Sicilya Muharebesinin Sonu", *Ulus*, 3.
- Farpella E. 1968, *Hükümlerin Yeniden İncelenmesi İtalya ve İkinci Dünya Savaşı*, Cilt I. Çev. A. Omaykan ve A. Büyüktuğrul, İstanbul.
- Gilbert M. 1991. *The Second World War*. New York.
- Guichonnet P. 1998. *Mussolini ve Faşizm*. İstanbul.
- Hastings M. 2011. *All Hell Let Loose The World at War 1939-1945*. Northamptonshire.
- Hem Nalına Hem Mihına. 22.7.1943. "Sicilya da Olup Bitenler", *Cumhuriyet*, 2.
- Liddel Hart B. 2019. *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*. Çev. K. Bağrıaçık, İstanbul.
- Mackie T. T. & Rose R. 1991. *The International Almanac of Electoral History*, London.
- Mallett R. 2003. *Mussolini and the Origins of the Second World War 1933-1940*. New York.
- Mitcham S. W. & Stauffenberg Jr. F. v. 1991. *The Battle of Sicily*. New York.
- Nadi N. 1.8.1943. "Bir Mütareke?", *Cumhuriyet*, 1-3.
- Nadi N. 10.7.1943. "İtalya'nın Başına Gelenler", *Cumhuriyet*, 1.
- Nadi N. 12.7.1943. "Harbin Sonu", *Cumhuriyet*, 3.
- Nadi N. 2.8.1943. "Evet mi? Hayır mı?", *Cumhuriyet*, 1-3.
- Nadi N. 30.7.1943. "Düğüm", *Cumhuriyet*, 1.
- Sadak N. 13.7.1943. "Almanya'yı Şimdi Düşündüren Nokta İtalya'nın Tutunup Tutunamayacağıdır", *Akşam*, 1.
- Sadak N. 19.8.1943. "Sicilya Hareketinin Sonu, Harbin Tarihinde En Ehemmiyetli Safhadır", *Akşam*, 1.
- Sadak N. 2.7.1943. "İngiliz Başvekilin Son Nutkundan Öğrendiklerimiz", *Akşam*, 1.
- Sadak N. 27.7.1943. "İtalya Az Çok Elverişli Bir Sulh Elde Etmeye Çalışacak, Muvaffak Olabilecek mi?", *Akşam*, 1.
- Sadak N. 28.7.1943. "İtalya Sulhu ve Almanya", *Akşam*, 1.
- Sadak N. 30.7.1943. "Harb ve Sulh Zorlukları Arasında Çırpına İtalya", *Akşam*, 1.
- Sertel M. Z. 1.8.1943. "İtalya İmparatorluk Hülyasından Vazgeçmelidir", *Tan*, 1-2.
- Sertel M. Z. 11.7.1943. "Avrupa Kalesinin İstilasına Doğru Atılan İlk Adım", *Tan*, 1.
- Sertel M. Z. 12.7.1943. "Sicilya Teşebbüsü Bir Başlangıçtır", *Tan*, 1-2.
- Sertel M. Z. 13.7.1943. "İtalya'yı Kurtaracak Biricik Yol", *Tan*, 1-2.
- Sertel M. Z. 14.7.1943. "İtalya'da Yeraltı Harekâtı", *Tan*, 1-2.
- Sertel M. Z. 20.7.1943. "İtalyan Milletine Yapılan Teslim Olma Teklifi", *Tan*, 1-2.
- Sertel M. Z. 21.7.1943. "Sulha Kadar Avrupa Nasıl İdare Edilecek?", *Tan*, 1.
- Sertel M. Z. 22.7.1943. "Hitler-Mussolini Buluşmasının Sebepleri", *Tan*, 1.
- Sertel M. Z. 29.7.1943. "İtalya İki Ateş Arasında", *Tan*, 1-2.
- Sertel M. Z. 7.8.1943. "Mussolini ve Badoglio'ya İhtarlar", *Tan*, 1-2.
- Sherwood R. E. 1950. *Roosevelt and Hopkins: An Intimate History*. New York.
- Shirer W. L. 1990. *The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany*. New York.
- Svanson J. M. 1992. *Operation Husky The Campaign in Sicily: A Case Study*. Pennsylvania.
- TDA (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi), 501-31823-125658-15.
- Weisband E. 1973. *Turkish Foreign Policy, 1943-1945, Small State Diplomacy and Great Power Politics*. Princeton.
- Yaşmut N. 30.7.1943. "Mareşal Badoglio Ne Yapmalı", *Tan*, 3.
- Zuehlke M. 2010. *Operation Husky: The Canadian Invasion of Sicily July 10-August 7 1943*. Vancouver.

MÖ 4 Yılı Hierosolyma ve Çevresi Olayları ile Olayları Başlatan Unsur Üzerine Bir Değerlendirme

An Assessment of the Events in Jerusalem and Its Environs in 4 BCE and the Factors that Triggered Them

Okan AÇIL*

Öne Çıkanlar:

- MÖ 4 yılı Hierosolyma ve çevresinde yaşananlar ortak sebeplere sahip olsa da birbirinden bağımsız hadiselerdir.
- Olayların eş zamanlı başlaması ortak bir tetikleyicinin varlığını göstermektedir.
- Var olduğu düşünülen ortak tetikleyici Herodes'in ölümüyle oluşan ortam olmalıdır.

Öz: MÖ 4 yılı Hierosolyma (modern Kudüs) ve çevresi için oldukça hareketli ve çalkantılı bir dönemdir. Zira bu tarihte, bölgeyi Roma devleti adına vassal bir kral olarak yöneten I. Herodes hayatını kaybetmiştir. Kralın hayatını kaybetmesinin ardından eski hâkimiyet sahasında, ayaklanma ve başkaldırı olarak adlandırılacak birden fazla hareket meydana gelmiştir. Bu hareketler incelendiğinde ilk dikkat çeken unsur aralarında genel manada bir koordinasyon bulunmamasıdır. Ayrıca hareketlerin bilinen liderlerinin farklı kişiler olduğu ve örgütlenmelerinin de birbirinden bağımsız olduğu izlenimi oluşmaktadır. Elbette bahse konu hareketlerin arkasında toplumda gerginlik oluşturan belirli sebepler bulunmaktadır. Ancak tek bir merkezden yönetilmeyen ve farklı örgütlenmelere sahip olan olayların yaklaşık aynı dönemde başlamış olması esas dikkat çeken husustur. Bu durum, hareketleri aynı anda başlamaya iten ortak bir gelişmenin mevcudiyetini akla getirmektedir. Olayları tetikleyen unsurun ne olduğu konusuna odaklanan bu çalışmada, literatür tartışması ve toplumsal olayların başlangıcına dair teoriler çerçevesinde bir cevap sunulmaya çalışılmıştır. Güncel literatürde olayların başlatan unsur üzerinde çoğunlukla iki görüşün hâkim olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki Sabinus ve faaliyetleri ile alakalıdır. İkincisi ise Kral Herodes'in hayatını kaybetmesine odaklanmaktadır. Neticede, Chalmers Johnson'un teorik tanımının MÖ 4 yılı olaylarına uyarlanmasıyla ikinci görüşü destekler şekilde Herodes'in ölümüyle oluşan ortamın etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Herodes, Simon, Ioudas, Athronges, MÖ 4

Highlights:

- The events of 4 BCE are independent occurrences, albeit with common causes.
- The simultaneous onset of these events suggests the presence of a common trigger.
- The common trigger appears to have been the circumstances surrounding Herod's death.

Abstract: The year 4 BCE was a significant and turbulent time for Hierosolyma (modern Jerusalem) and its surroundings. This period marked the death of Herod I, who had ruled the region as a vassal king under Roman authority. Following his death, several uprisings and revolts broke out across the former kingdom.

* Dr. Öğr. Üyesi Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum, okan.acil@erzurum.edu.tr.
ORCID: 0000-0001-6017-844X

A notable aspect of these movements was their lack of coordination; the leaders appeared to be different individuals, and the groups operated independently without a unified command. While there were underlying social tensions fueling these events, the fact that these separate and unconnected revolts began around the same time is striking. This simultaneity suggests that a common factor or development triggered the unrest. This study explores the possible causes by reviewing existing literature on these uprisings and theories concerning the emergence of social conflicts. In the current literature, two views are predominantly held regarding the element that initiated the events. The first is related to Sabinus and his activities. The second focuses on the death of Herod the King. Ultimately, by adapting Chalmers Johnson's theoretical definition to the events of 4 BCE, this study supports the second view and concludes that the environment created by Herod's death played a decisive role.

Keywords: Herod, Simon, Judas, Athronges, 4 BCE

Summary: The year 4 BCE was a highly eventful and turbulent period for modern Jerusalem and its surrounding areas. This was the year when Herod the Great, who had ruled the region as a vassal king under Roman authority, passed away. Following his death, various rebellions and uprisings erupted across much of the territory formerly under his control. While there are several known causes for these events, the most striking question remains: what exactly triggered these largely uncoordinated movements in 4 BCE?

The events of 4 BCE included protests during Herod's funeral, the Roman governor Varus's intervention, the siege of Sabinus, the actions of Herod's veteran soldiers, and several independent uprisings led by figures such as Judas son of Hezekias, Simon of Perea, and the shepherd Athronges and his brothers. A key characteristic of these events was the absence of a legitimate ruler in the region and the relative weakness of political authority. Moreover, the uprisings were decentralized, with leaders emerging from lower social classes who even claimed royal titles for themselves. The Jewish historian Josephus attributes the unrest mainly to the lack of a king to maintain order and to the provocative actions of Roman officials, who failed to restrain the populace and instead inflamed tensions through misguided policies.

Modern scholarship offers a broader range of explanations that include political, economic, and religious factors. Although these underlying tensions predated 4 BCE, the unresolved question is how these long-standing pressures transformed into multiple simultaneous and independent uprisings. Some historical narratives suggest the disturbances in Jerusalem were largely a reaction to Roman officials' activities following Herod's death, which explains events like the siege of Sabinus. Yet, uprisings had also begun earlier, and similar unrest was occurring in outlying regions like Perea and Galilee. If these events happened nearly simultaneously, attributing all unrest to a single cause in Jerusalem becomes problematic.

Scholars debate what precisely triggered the uprisings. Although several theories are plausible, most explain only the disturbances near Jerusalem and the temple. The failure to meet popular demands likely played a role, but at the time, Herod's successor Archelaus had not yet been appointed and could not address these demands effectively. It is also questionable whether regional leaders like shepherd Athronges or former slaves in distant areas would have been aware of events unfolding in Jerusalem, though news may have spread as populations dispersed and returned home after Roman interventions.

Finally, it is widely accepted that Herod's harsh and oppressive rule fostered widespread discontent. The death of such a powerful and tyrannical king removed the strict control that had kept uprisings in check, allowing simmering anger to explode into open revolt. In this light, the unrest of 4 BCE can be seen as the consequence of deep-rooted social tensions finally breaking free in a moment of political uncertainty.

As a theoretical approach to the subject, one can follow Chalmers Johnson's formula for revolutions: "multiple dysfunctions + elite intransigence + accelerators of dysfunction = revolution". Although the events of 4 BCE do not constitute a revolution, this model can nevertheless help explain social movements. According to this formula, the trigger for the events of 4 BCE are the accelerators of dysfunctionality. Accelerators of dysfunction are defined as intense sources of dysfunction that suddenly and strongly intensify their effects, typically forming the final sum total of an increasing burden of dysfunctional conditions. Accelerators are events that catalyze or relieve already existing revolutionary levels of dysfunction. These events, in themselves, do not lead to a social movement. However, when they occur in a system full of dysfunctions that are susceptible to social events in the current situation, they constitute the

initial cause of social events. According to the definition presented, among the accelerators of dysfunction in the events of 4 BCE, the death of Herod, the authority vacuum in the region during the process of determining the new administration, the placement of a legion in Jerusalem, and the destruction and looting of the temple within the framework of Sabinus' activities stand out.

In conclusion, based on the evaluation of the literature and the theoretical approach, the initiating event of the events of 4 BCE is seen as the relief of the loss of Herod the King's life and the explosion of the anger suppressed by the people.

Giriş

MÖ 4 yılı Hierosolyma (modern Kudüs) ve çevresi için oldukça hareketli bir dönemdir. Bu tarihte, bölgeyi Roma devleti adına vassal bir kral olarak yöneten Büyük Herodes (I. Hirodes / MÖ 37-4) hayatını kaybetmiş¹ ve idaresi altında bulunan sahanın farklı noktalarında çeşitli başkaldırı ve ayaklanma hareketleri yaşanmıştır. Bahse konu hareketler, kökleri geçmişe uzanan çeşitli sebeplere sahiptir. Elbette bahse konu bu çeşitli sebeplerin yanı sıra, mevcut gerginliği başkaldırı ve ayaklanmalara dönüştüren başlatıcı bir unsurun da mevcut olması gerekmektedir.

Eski Çağ tarihi içerisinde Yahudi ahali tarafından gerçekleştirilen diğer toplumsal olay örnekleri üzerinden sebepler ve başlatıcı unsur ayrımı somutlaştırılabilmektedir. Belirtilen hareketlerin ilk örneklerinden biri olan MÖ 167 tarihli Makkabi İsyanı çeşitli dinî, politik, sosyal ve ekonomik gerekçelere sahiptir (Horsley & Hanson 1985, 21; Eshel 2008, 13; Grabbe 2020, 248-261). Sunulan sebeplerden ayrı olarak, isyanı başlatan olay ise dönemin Seleukos Kralı IV. Antiokhos Epiphanes'in (MÖ 175-164) Yahudi inancını etkileyen birtakım uygulamalar (pagan kurbanlar, sünnet yasağı vb.) barındıran fermanının yayımlanması ve uygulamaya geçirilmesidir. Zira isyan, bahse konu uygulamalardan biri olan pagan usûlde kurbanlar sunulması teşebbüsü üzerine Modein'de kohen Mattathias ve oğullarının karşı koymasıyla başlamıştır (I. Mak. 2.1-48; Bickerman 1962, 112; Schwartz 2014, 44-45 vd.). Benzer bir durum MS 66-73 Yahudi-Roma Savaşı için de geçerlidir. Büyük İsyan olarak da bilinen bu hareketin sebepleri arasında kökenleri geçmişe uzanan çeşitli siyasi, ekonomik, dinî ve sosyal unsurlar bulunmaktadır. Bunlar arasında etnik ve sınıfsal çatışma, ekonomik problemler, Romalı idarecilerin yanlış tutumları, Yahudiler arasında milli duyguların yükselmesi ve mesihi beklenti sayılabilir (Smallwood 1976, 294; Rajak 2002, 182; Bloom 2010, 16-20; Mason 2016, 201-208, 581-585; Grabbe 2023, 384-286). Belirtilen sebeplere dayanan gerginliğin bir isyana dönüşmesi ise Galilaia'daki (Celile) Grek-Yahudi çekişmesinin tetiklemesiyle gerçekleşmiştir. Bu çekişme bölgedeki bir ibadethanenin yolunu kapatan ve paylaşamayan bir arazi problemi üzerinden vücut bulmuştur. Sonraki süreçte Yahudi ibadethanesinin önünde hakaret amaçlı bir eylem gerçekleştirilmesi ve tapınak hazinesinin kısmen yağmalanmasıyla olaylar kontrol edilemez bir noktaya taşınmıştır. Nihayetinde bireysel grupların gerçekleştirdiği yıkıcı faaliyetler ve Romalılar adına sunulan kurbanların sonlandırılmasıyla isyan başlamıştır (Ioseph. Bell. Iud. 2.285-308, 2.408-410; Smallwood 1976, 288; Schafer 2003, 123; Gabba 2008, 147; Schwartz 2014, 75). MS 132 yılında başlayan Bar Kohba İsyanı için de benzer durumun söz konusu olduğu söylenebilir. İsyanın sebepleri arasında Büyük İsyan'ın ardından gerçekleştirilen idari değişiklikler, bölgeye yerleştirilen Roma askeri varlığından duyulan rahatsızlık, ekonomik gerileme (toprak

1 Herodes'in ölümü genel itibarıyla MÖ 4 yılına tarihlenmektedir. Schürer'in konuya dair tarihlendirmesi ve metodu için bkz. (Schürer, 1973, 326-328 dipnot 165). Bu tarihlendirme ve izahat genel kabul görmüş durumdadır (Bernegger 1983, 526-531). Ancak Herodes'in ölümünün MÖ 5, MÖ 1 ve MS 1 yılı gibi farklı tarihlerde gerçekleştiğini öne süren görüşler de mevcuttur (Filmer 1966, 283-298; Barnes 1968, 204-209; Steinmann 2009, 1-29). Bu duruma rağmen genel kabul MÖ 4 yılı olduğu ve olaylar Herodes'in ölümünün ardından başladığı için hadiseler MÖ 4 yılı olayları olarak adlandırılmıştır.

sahipliğinden ortakçılığa geçiş), diaspora hareketlerinin kışkırttığı milli duygular, mesihi beklenti ve Roma yönetiminin bazı eylemlerinin Yahudilik karşıtlığı olarak algılanması gibi çeşitli sosyal, ekonomik, dinî ve politik gerekçeler zikredilmektedir (Horsley & Hanson 1985, 127-131; Eshel 2008, 106; Bloom 2010, 202; Mor 2016, 13-145; Grabbe 2023, 473-479). İsyanı başlatan olaylar ise tartışmalı olmakla (Bloom 2010, 202) birlikte MS 70 yılında yerle bir edilen Hierosolyma yerine bir Roma kenti inşa edilme niyetinin açıklanması, Hierosolyma'nın yeniden inşası için Yahudilere izin verilmesi ancak sonrasında bundan vazgeçilmesi ve sünnet yasağı getirilmesi olarak görülmektedir (Ber. R. 64.10; Cass. Dio 69.12.1-2; SHA Hadr. 14.2).

Sunulan örneklerde görüldüğü üzere eskiçağ tarihi içerisinde Yahudi ahalinin dâhil olduğu toplumsal hareketlenmelerde çok sayıda sebep ve bu sebeplerle ilgili olarak gergin olan ortamda olayları başlatan tetikleyici unsurlar bulunmaktadır. MÖ 4 yılı olayları konusunda da benzer bir durum söz konusudur. Özellikle olayların farklı merkezlerde ve farklı kişilerin liderliğinde başlamış olması tetikleyici bir hadisenin gerçekleştiğini akla getirmektedir. Bu noktada mevcut çalışmada öncelikle MÖ 4 yılı olayları ve olayların olası sebepleri hakkında bilgi verilmesi amaçlanmaktadır. Sonrasında mevcut sebeplerden ötürü gergin olan ortamda olayları başlatan unsurun ne olduğu konusu ele alınacaktır. Bu çerçevede, mevcut literatür incelendikten sonra Chalmers Johnson'un devrimlerin meydana gelişi üzerine ortaya koyduğu teori MÖ 4 yılı olaylarına uygulanacak ve olayları başlamaya iten unsur konusunda bir açıklama yapılmaya çalışılacaktır.

MÖ 4 Yılı Olayları, Kaynakları ve Olası Sebepleri

MÖ 4 yılında Hierosolyma ve çevresinde yaşanan ayaklanma ve başkaldırıları hakkında mevcut bilgilerin geneli Flavius Iosephus'tan edinilmektedir. Yaklaşık olarak MS 37-100 yılları arasında yaşadığı düşünülen Iosephus, Hierosolyma kenti doğumlu Yahudi bir tarihçidir (Demir ve Özer 2020, 239-256). MÖ 4 yılı olayları özelinde aktaran pozisyonunda olan yazarın, döneme dair kaynağının Şamlı Nikolaos (MÖ 64 – MS 4) olduğu yönünde bir fikir birliği bulunmaktadır (Stern 1976b, 229; Paltiel 1981, 109-111; Parente 1984-1985, 184-185; Grabbe 2023, 50). Yahudi olmadığı düşünülen Nikolaos, MÖ 14 yılı civarında Herodes'in himayesine girmiştir. Kralın ölümünün ardından oğlu Arkhelaos (MÖ 4 – MS 6) ile çalışmaya devam etmiş ve son yıllarını ise Roma'da geçirmiştir. Nikolaos'un, Herodes'in himayesindeyken, doğu monarşilerinin tarihlerini kaleme aldığı bir eser yazmaya başladığı bilinmektedir. Kralın bir görevlisi ve saray mensubu olması sebebiyle eserinde Herodes saltanatında yaşananları detaylı şekilde anlattığı kabul edilmektedir (Stern 1976b, 227-228). Günümüzde kayıp olan bu eserin bir kısmı Iosephus'un eserlerinde yer alan aktarımlar sayesinde bilinmektedir (Grabbe 2020, 114). Dolayısıyla Iosephus'un MÖ 4 yılı olaylarına dair anlatısı dönemin bizzat şahidi olan Nikolaos'a dayanmaktadır. Ancak bu noktada, Nikolaos'un Herodes'in himayesinde olması sebebiyle yanlış bir anlatıya sahip olması ihtimali ve aktaran Iosephus'un kendi anlatı biçiminin etki faktörü göz ardı edilmemelidir. Zira Paltiel, Iosephus'un Roma düzenini bozan hiçbir gruba sempati beslemediği ve MÖ 4 yılı olaylarının faillerini, kendi neslinin olaylarının daha şiddet yanlısı failleri çerçevesinden gördüğü tespitinde bulunmaktadır (Paltiel 1981, 107). MÖ 4 yılı olayları hakkında oldukça kısıtlı bilgi sunan bir diğer yazar ise Tacitus'tur (Tac. *hist.* 5.9). Ancak yazarın olayların küçük bir kısmı hakkında sunduğu özet mahiyetindeki bilgi şüpheli ve hatta hatalı bulunmaktadır (Stern 1992, 50).

MÖ 4 yılı olayları Herodes'in ölümünün duyurulması (Ioseph. Ant. Iud. 17.194) ile kendini göstermeye başlamıştır. Olayların sebepleri konusunda Iosephus'ta doğrudan bir açıklama yer almamaktadır. Yazar sadece, hadiseler dizisinin faillerini kendilerine çıkar sağlamak amacıyla hareket eden, egemenlik arayışında olan ve Yahudilere düşmanlık besledikleri için savaşı bir

tutum içerisine giren kişiler olarak tanımlamaktadır (Ioseph. Bell. Iud. 2.55; Ioseph. Ant. Iud. 17.269). Elbette bunlar Iosephus'un Şamlı Nikolaos'a dayanan tek taraflı anlatısı ve yazarın belirtilen eğilimleri sebebiyle Roma yanlısı olarak değerlendirilebilecek genellemelerdir. Modern literatürde yapılan tespitlerde ise politik, dinî ve ekonomik olmak üzere çeşitli sebepler üzerinde durulmaktadır.

Herodes'in geride bıraktığı son vasiyetinde oğullarından Arkhelaos varis olarak tayin edilmiştir. Arkhelaos kralın vasiyetnamesini, onaylatmak üzere dönemin Roma İmparatoru Augustus'a (MÖ 27 - MS 14) götürmekle görevlidir. Vasiyetin açıklanmasıyla tebrikleri kabul eden Arkhelaos, babasının cenaze töreni için gerekli hazırlıklara girişmiştir (Ioseph. Bell. Iud. 1.667-673). Herodes onuruna gerçekleştirilen büyük törende halka hitap eden Arkhelaos, yönetiminin iyi niyetli ve ılımlı olacağına dair mesajlar vermiştir. Bu durumdan memnun olan ahali, Arkhelaos'tan bazı vergilerin kaldırılması, bazılarının hafifletilmesi ve bazı mahkumların serbest bırakılması gibi taleplerde bulunmuştur. Arkhelaos ahaliyi memnun edecek şekilde bu taleplere karşılık vermiştir (Ioseph. Bell. Iud. 2.1-5; Ioseph. Ant. Iud. 17.200-205).

Kral için düzenlenen yas töreninin ardından ahalinin bir kısmı, daha önce Herodes tarafından yaptırılan altın kartalı yıktıkları için öldürülenler² adına yas tutmaya başlamıştır. MÖ 4 yılı olayları ilk işaretlerini bu noktada göstermeye başlamıştır. Zira bu kişiler sonraki aşamada, Herodes'in talimatıyla öldürülenlere ceza uygulayanların cezalandırılmasını ve bulunduğu makama layık olmadığı iddiasıyla Herodes tarafından atanmış olan mevcut baş kohenin görevinden alınmasını talep etmişlerdir. Bu durum, Arkhelaos'u rahatsız etmiş olsa da vasiyeti onaylatmak üzere Roma'ya gitmesi gerektiği için şiddetli bir müdahalede bulunmamıştır. Bunun yerine ahaliyi sakinleştirmek adına arabulucular göndermiştir. Ancak protestocu grup, arabulucuları kabul etmediği gibi onlara karşı saldırılar da gerçekleştirmiştir. Hadisenin yaşandığı dönem bir Pesah kutlamasına oldukça yakın bir dönemdir. Törenler sebebiyle bölgenin tamamından Yahudiler, kutlama ve ibadet maksadıyla Hierosolyma ve tapınağa gelmektedir. Protesto ve anmaların, bölgede toplanan tüm Yahudi gruba yayılmasından ve dolayısıyla büyük bir harekete dönüşmesinden çekinen Arkhelaos, bu defa sert bir müdahalede bulunmayı tercih etmiştir. Ancak ahalinin müdahale için gönderilen askerleri taşlaması üzerine daha büyük bir kuvvet sevk edilmiştir. Müdahale sırasında çok sayıda Yahudi hayatını kaybetmiş, büyük bir grup ise törenleri terk ederek çevre bölgeye çekilmek durumunda kalmıştır (Ioseph. Bell. Iud. 2.5-13; Ioseph. Ant. Iud. 17.206-219). MÖ 4 yılı olaylarının sebepleri üzerine tespitlerde bulunan Smallwood (1976, 106), bahsi geçen baş kohen değişikliği talebine dikkat çekerek olayların dinî bir sebebine işaret etmektedir. Ona göre, bu talep makam üzerinde gittikçe artan sekülerleşmenin yeni bir kral idaresinde durdurulabileceği ve hatta tersine çevrilebileceği umuduna işaret etmektedir.

Yükselen tansiyonun şiddet yoluyla bastırılmasının ardından Arkhelaos, annesi, arkadaşları ve maiyetiyle birlikte Roma'ya gitmek üzere harekete geçmiştir. Bu sırada kardeşlerinden Philippos'u saraya ve ülkeye göz kulak olması göreviyle geride bırakmıştır. Kafile, kıyı şeridinde

² Herodes'in hastalığının son dönemlerinde, kralın tedavi edilemez aşamaya geldiğini öğrenen ahaliden Ioudas ve Matthias adlı iki bilgin, tapınağın büyük kapısı üzerine daha önce Herodes tarafından inşa ettirilmiş olan altın kartal heykelinin yıkılması yönünde teşviklerde bulunmaya başlamıştır. Zira bu figür, Yahudi inancına aykırılık teşkil etmektedir. Ioudas ve Matthias, bu eylemi gerçekleştirenlerin tanrının rızasını kazanacağını vurgulamaktadır. Bu söylemlerle ikna olmuş olan ahali, Herodes'in hayatını kaybettiğine dair asılsız bir haberin yayılmasıyla harekete geçmiştir. Altın kartal bulunduğu yerden indirilerek parçalanmıştır (Ioseph. Ant. Iud. 17.149-167). Bahse konu heykelin Yahudiliğe aykırılık teşkil etmesi durumu, Yahudilikte put ve suretlerin yasaklanmasıyla ilgili olmalıdır (Mısır'dan Çıkış 20:4-5; Yasanın Tekrarı 4:15-19; 4:23-26). Schürer (1973, 294) bu hadiseyi MÖ 4 yılına tarihlendirmektedir.

yer alan Caesarea'ya ulaştığında hayatını kaybetmiş olan Herodes'in mülkünü ve varlığını güvence altına almak için bölgeye ilerlemekte olan procurator Sabinus ile karşılaşmıştır. Sabinus'un sadece finansal yetkilere sahip olduğu düşünülmektedir (Goodman 2007, 380). Bu karşılaşmaya dâhil olan Roma'nın Syria yöneticisi Varus (yak. MÖ 7 – 4), Sabinus'un kabileyi oyalamasını engellemiştir. Ayrıca Sabinus'a, Augustus'tan bir talimat gelene kadar Caesarea'da kalmasını ve Herodes'in mülküne müdahale etmemesini bildirmiştir. Ancak Arkhelaos ve beraberindekilerin Roma'ya, Varus'un ise Antiokheia'ya gitmek üzere yola koyulmasının ardından Sabinus, hızla Hierosolyma'ya girmiş ve Herodes'in varlıklarını kontrol altına alma girişimlerine başlamıştır. Bu sırada Arkhelaos'un bir diğer kardeşi Antipas da bölge yönetiminde hak sahibi olabilmek adına Roma yolculuğuna çıkmıştır (Ioseph. Bell. Iud. 2.14-20; Ioseph. Ant. Iud. 17.220-224). Tarafların Roma'ya ulaşmasıyla Augustus huzurunda, bölge yönetimi konusundaki hak iddialarının dile getirildiği, ne tür bir yönetimin benimseneceği ve kimin yönetici olarak atanacağıyla ilgili bir karar verme süreci başlamıştır (Ioseph. Bell. Iud. 2.21-38; Ioseph. Ant. Iud. 17.225-249). İlerleyen aşamada Varus, Herodes'in oğullarından Philippos'u da görüşmelere dâhil olması adına Roma'ya göndermiştir (Ioseph. Bell. Iud. 2.83; Ioseph. Ant. Iud. 17.303). Karar sürecinde, sonraki dönemde adayları reddeden bir Yahudi heyet de Roma'ya giderek taleplerini dile getirme fırsatı bulmuştur (Ioseph. Ant. Iud. 17.299-304).

Augustus'un Roma'da tarafları dinlediği ve bölge yönetiminin nasıl devam edeceği konusunda henüz karara varmadığı bu dönemde, Syria yöneticisi Varus'tan, yahudilerin huzursuzluk veren hareketlenmeleri hakkında bilgi veren bir haber Roma'ya ulaşmıştır. Esasen Varus, isyan iklimini önceden sezinlemesi sebebiyle, Arkhelaos Roma'ya yelken açtıktan hemen sonra Hierosolyma'ya gitmiş ve gerekli müdahalelerde bulunmuştur. Beraberindeki lejyonlardan birini yeni girişimleri engellemek adına kentte bıraktıktan sonra ise Antiokheia'ya dönmüştür. Ancak Sabinus'un, bölgeye gelmesinin ardından hizmetkârları ve Varus'un bıraktığı kuvvetlere dayanarak giriştiği faaliyetler ahaliyi ciddi şekilde tahrik etmiştir. Zira Sabinus, kalelerin teslimi için zor kullanmış ve Herodes'in varlığını ele geçirebilmek adına sert girişimlerde bulunmuştur. Pesah sebebiyle tapınak ve çevresinde yoğun şekilde toplanmış olan ahali, Sabinus'un bu girişimleri karşısında üç koldan Sabinus ve Romalıları kuşatma altına almıştır (Ioseph. Bell. Iud. 2.39-44; Ioseph. Ant. Iud. 17.250-255). Bu hadiseyle MÖ 4 yılı olaylarının ilk somut girişimi gerçekleşmiş olmaktadır.

Kuşatma karşısında endişeye kapılan ve müstahkem bir burca sığınan Sabinus, Varus'u acilen yardıma çağırmıştır. Ardından askerlerine taarruza geçmeleri talimatını vermiştir. Meydana gelen çatışmada tapınak çevresi hasar görmüş, çok sayıda Yahudi hayatını kaybetmiş ve tapınak hazinesi kısmen yağmalanmıştır. Yaşanan hadiseler, Roma kuvvetlerine karşı daha fazla Yahudinin toplanmasına yol açmıştır. Bu grup Sabinus'a, bir zarar görmeden beraberindeki askerlerle birlikte bölgeden ayrılması teklifi sunmuştur (Ioseph. Bell. Iud. 2.45-51; Ioseph. Ant. Iud. 17.256-265). Bu noktada, Sabinus'un faaliyetleri sebebiyle tahrik olarak kuşatma başlatmış gibi görünen Yahudi ahalinin aslında başka bir amaç uğruna mücadele ettiği izlenimi oluşmaktadır. Zira Sabinus ve Romalı askerlerin ayrılmasına müsaade edileceğine göre, grubun amacı yaşanan olaylar nedeniyle onları cezalandırmaktan daha ötedir. Iosephus bu konuyu kuşatmacıların, atalarının sahip olduğu özgürlüğe yeniden sahip olma umudu taşıdıklarını vurgulayarak açıklamaktadır. Ancak Sabinus, muhtemelen verilen sözlere inanmadığı veya Varus'tan gelecek yardımdan umudunu kesmediği için kuşatma altında beklemeye devam etmiştir. Bu hadiselerin yaşandığı sırada Herodes'e bağlı kraliyet birliklerinden bir kısmı da Yahudi ahaliyi desteklemeye başlamıştır (Ioseph. Bell. Iud. 2.52-54; Ioseph. Ant. Iud. 17.266-268). Bu durum, Herodes'e bağlı kraliyet birliklerinin en azından bir kısmının artık mevcut yönetime sadık kalmadığını göstermektedir. Bu kısma kadar yaşanan hadiseler olayların

temelinde Herodes yönetimi ve Roma karşıtlığının olduğuna dair yorumların yapılmasına yol açmıştır. Zira Roma'da tüm yönetici adaylarını reddeden bir grup mevcuttur. Ayrıca Sabinus ve beraberindekilere bölgeden ayrılma teklifi sunulduğu ve kuşatmacıların eski özgürlüğe öykündüğü görülmektedir. Öte taraftan statüko karşıtlığının politik bir sebep olarak Herodes ve ailesine karşı olma yönü üzerinde de durulmaktadır. Zira çok sayıda araştırmacı bölge ahalisinin Herodes'in idaresi boyunca sergilediği icraatları ve yönetimi sebebiyle hâlihazırda yüksek tansiyonlu olduğunu söylemektedir (Farmer 1958, 147; Paltiel 1981, 120-128; Parente 1984-1985, 187; Goodman 2007, 379). Dolayısıyla olayların sebeplerinin Herodes ve ailesine olan karşıtlık olduğu vurgulanmaktadır. Bahse konu politik statüko karşıtlığının ekonomik bir sebebine dikkat çeken Horsley ve Hanson (1985, 30, 32, 58-59, 116), Herodes döneminde yaşanan uzun süreli sosyal - ekonomik eşitsizlik ve sömürüye karşı duyulan öfkeye vurgu yapmaktadır. Zira Yahudi köylü kesimi için Roma vassallığı altındaki Herodes idaresi alışılmadık derecede ağır vergiler anlamına gelmektedir. Ayrıca Herodes, giriştiği büyük çaplı inşa projelerinde Yahudi köylü ahali üzerine muazzam bir vergi yükü yüklemiş ve birçoğunu da topraklarından koparmıştır. Belirtilen sebeplerle alakalı olarak kral hayatını kaybettiğinde ahali ekonomik anlamda tükenmiş vaziyettedir. Vergilerle alakalı talep bu ekonomik sebebe işaret etmektedir.

MÖ 4 yılında Hierosolyma ve tapınak civarında belirtilen olayların yaşandığı sırada Herodes'in eski hakimiyet sahasının farklı noktalarında farklı hareketler de meydana gelmiştir. Bunlardan biri Idumaia'da (Edom) gerçekleşmiştir. Burada Herodes'in veteran askerlerinden iki bin kadarı bir araya gelerek kral taraftarlarına karşı savaş açmışlardır (Ioseph. Bell. Iud. 2.55; Ioseph. Ant. Iud. 17.269-270). Bu durum, Sabinus kuşatması örneğinde de görüldüğü üzere, veteran da olsa Herodes'e bağlı olarak hizmet etmiş askerlerin artık mevcut yönetime sadık olmadıklarını göstermektedir. Öte taraftan Galilaia'nın bir kenti olan Sepphoris'te ise Herodes tarafından daha önce bertaraf edilmiş meşhur bir haydut olan Hezekias'ın (Ioseph. Bell. Iud. 1.204; Ioseph. Ant. Iud. 14.159) oğlu olan Ioudas adlı biri çok sayıda taraftarıyla birlikte kraliyet cephaneliğine girmiştir. Ioudas, elde ettiği silahlarla taraftarlarını donatmıştır (Ioseph. Bell. Iud. 2.56; Ioseph. Ant. Iud. 17.271). Burada hadise olağan bir yağma hareketi gibi algılanabilmektedir (Gabba 2008, 129). Ancak Iosephus, Ioudas'ın bu faaliyetleri kendini yüceltmek ve kraliyet onuruna duyduğu hırs sebebiyle gerçekleştirdiğini belirtmektedir (Ioseph. Ant. Iud. 17.272). Yaklaşık aynı dönemde bu defa Peraia'da, kral Herodes'in hizmetkârlarından biri olan Simon'un birtakım girişimleri yaşanmıştır. Öyle ki Simon'un başına bir taç taktığı ve beraberindekilerce kral ilan edildiği bilinmektedir. Kendisi Hierikos'ta bulunan kraliyet sarayının da dâhil olduğu çok sayıda önemli yapıya karşı saldırılar gerçekleştirmiştir. Ayrıca giriştiği yağma faaliyetleriyle yüklü miktarda ganimet toplamayı başarmıştır (Ioseph. Bell. Iud. 2.57; Ioseph. Ant. Iud. 17.273-274). Belirtilen faaliyetlerde bulunan Simon'un bertaraf edilmesinin ardından da Peraia kökenli birtakım grupların bu defa Ürdün Nehri kıyısındaki Amathos'ta (Betharamatha) bulunan kraliyet saraylarına karşı benzer girişimlerde bulunduğu görülmektedir (Ioseph. Bell. Iud. 2.58-59; Ioseph. Ant. Iud. 17.275-277). Aynı dönemde, sıradan bir çoban olan Athronges (Athrongaios) de farklı bir ayaklanma lideri olarak kendini kral ilan etmiştir. Onun, başına bir taç taktığı ve hem kral taraftarlarına hem de Romalılara karşı girişimlerde bulunduğu bilinmektedir. Athronges'in örgütlenme çalışmalarında bulunduğu da anlaşılmaktadır. Zira dört kardeşinin her birinin idaresi altına silahlı birer birlik vermiştir. Faaliyetleri sırasında kardeşlerini birer komutan gibi kullanırken kendisi bir kral gibi davranarak daha önemli işlerle ilgilenmektedir. Kardeşleriyle çeşitli faaliyetlerde bulunan Athronges, Emmaos'ta Roma lejyonlarına tahıl ve silah taşıyan bir Roma birliğini kuşatma cüretini dahi göstermiştir. Nihayetinde etkisiz hâle getirilmiştir (Ioseph. Bell. Iud. 2.60-64; Ioseph. Ant. Iud. 17.278-284). MÖ 4 yılı olaylarının Hierosolyma dışında

yaşanan bahse konu kısımları üzerinden de olayların sebeplerine dair bazı çıkarımlar yapılmaktadır. Bunlardan birini sunan Farmer (1958, 151) ve Loftus (1977, 87-88) hareketlerin yaşandığı merkezlerin daha önce Haşmonayim kontrolü altında olması durumuna dikkat çekmektedir. Bu bağlantı üzerinden yaşanan olayların sebeplerini Haşmonayim idaresinin yeniden kurulması arzusu veya bu hanedanlıkla bağlantılı bazı kişilerin hak iddiasıyla ortaya çıkması olarak değerlendirmektedir. Ancak bu öneriye karşı çıkan araştırmacılar da mevcuttur (Parente 1984-1985, 186). De Jonge (1988, 164) ise hareketlerin kraliyetçi seçkinlere karşı gerçekleşen halk hareketleri olma durumuna dikkat çekerek politik gerekçelerin geçerli olduğunu öne sürmektedir. MÖ 4 yılı olaylarının Hierosolyma dışında yaşanan örneklerinden hareketle olayların sebeplerini politik gerekçelerden ziyade dinî gerekçelerle açıklayan araştırmacılar da mevcuttur. Bu görüşe göre, olayların sebebi Yahudi ahali arasında yaygın olan mesihi beklentidir. Olaylar ise mesihi kökenli köylü hareketleridir. Zira Herodes ve ailesi ile Roma karşıtlığı, mesihi bir hareket önderliğinde Tanrı'nın kurallarıyla özgürce yaşanlabilecek bir ortama kavuşma hayaliyle şekillenmektedir (Paltiel 1981, 128; Horsley & Hanson 1985, 111-117, 131; Grabbe 1996, 57; Jordan 2020, 1063). Bu hayal veya arzu çok sayıda araştırmacıya göre, başkaldırı hareketlerinin sorumlularının benimsediği kral unvanı ile somutlaşmaktadır (Farmer 1958, 155; Stern 1974, 280-281; Gabba 2008, 129; Schafer 2003, 103). Bu noktada mesihi hareketler teorisine karşı çıkan görüşlerin mevcut olduğundan da bahsedilmelidir (de Jonge 1988, 164).

MÖ 4 yılı olayları tasvir edilen şekilde devam ettiği sırada Varus, Sabinus tarafından gönderilen yardım çağrısını almıştır. Çağrıya icabet eden Varus ve birliklerinin Hierosolyma civarında görülmesi üzerine Sabinus'u kuşatan Yahudiler hızla dağılmıştır. Varus, Hierosolyma'da yaşanan olayın sorumlularını çeşitli şekillerde cezalandırdıktan sonra kargaşanın devam ettiği Idumaia'ya yönelmiştir. Burada bir karşı koyma ile karşılaşmayan Varus, sadece sorumlu görülenleri cezalandırdıktan sonra Hierosolyma'ya yerleştirdiği lejyonu bir garnizon olarak yeniden düzenlemiş ve Antiokheia'ya dönmüştür (Ioseph. Bell. Iud. 2. 66-78; Ioseph. Ant. Iud. 17.286-299). MÖ 4 yılı olayları bu şekilde nihayete erdirilmiştir.

Hierosolyma ve çevresinde MÖ 4 yılında gerçekleşen olaylar görüldüğü üzere cenaze protestoları, Varus'un ilk müdahalesini gerektiren gelişmeler, Sabinus'a karşı gerçekleşen kuşatma, Herodes'in veteran askerlerinin hareketleri, Hezekias oğlu Ioudas'ın girişi, Peraialı Simon'un teşebbüsü, Simon sonrası Peraialı grupların faaliyetleri ve çoban Athronges ile kardeşlerinin girişi olarak sıralanabilir. Olayların sebepleri konusunda başta politik olmak üzere dinî ve ekonomik sebeplerin geçerli olduğu düşünülmektedir. Olayların özellikleri incelendiğinde ise ilk dikkat çeken konu, hadiselerin bölgede meşru bir yöneticinin bulunmadığı ve siyasi otoritenin kısmen zayıf olduğu bir ortamda gerçekleşmiş olmasıdır. Zira Herodes hayatını kaybetmiştir. Varis Arkhelaos ve taht mücadelesine giriştiği aile üyeleri Roma'da bulunmaktadır. Arkhelaos'un bölgede görevlendirdiği kardeşi Philippos da bir süre sonra Roma'ya gitmiştir. Roma'nın Syria yöneticisi Varus Antiokheia'da, bölgeye nispeten uzak bir konumda bulunmaktadır. Bölgede bulunan Sabinus ise ekonomik yetkilere sahip olmasına rağmen idari anlamda tam tasarruf sahibi değildir.

MÖ 4 yılı olayları üzerine dikkat çeken ikinci konu, hareketler arasında tam anlamıyla bir eş güdüm bulunmuyor oluşudur. Zira bu hareketler tek bir merkezden yönetilmeyen ve ortak bir ideolojiye sahip olmayan farklı hareketlerdir. Herodes'in cenaze töreninde gerçekleşen protestolar, Varus'un ilk müdahalesine yol açan olaylar ve Sabinus'a karşı gerçekleştirilen eylemler arasında aynı yerde ve muhtemelen aynı kişiler tarafından gerçekleştirilmiş olması sebebiyle bir eş güdüm olduğu düşünülebilir. Ayrıca Sabinus'un üç koldan kuşatılmış olması da bir organizasyonun mevcudiyetini (Farmer 1958, 147) akla getirmektedir. Ancak koordinasyonun

arkasında kimin olduğu belirsizdir. Öte taraftan Herodes'in veteran askerlerinin, Ioudas'un, Simon'un, Peraialı grupların ve Athronges'in girişimleri, hareket olarak Hierosolyma'da gerçekleşen üç olaydan tamamen bağımsız gözükmektedir. Bu hadiseler coğrafi olarak farklı noktalarda cereyan ettiği gibi bilinen farklı liderlere ve organizasyonlara sahiptir. MÖ 4 yılı olaylarının dikkat çeken bir diğer yönü ise hadiselerin bilinen liderlerinin özellik ve davranışlarında birtakım benzerliklerin bulunmasıdır. Öncelikle olayların bilinen failerinden her birinin toplumun alt tabakalarına mensup olduğu dikkat çekmektedir. Zira biri eski ve meşhur bir haydutun oğlu, biri eski bir köle ve diğeri ise bir çobandır. Ayrıca her birinin kraliyet unvanları benimsedikleri görülmektedir ki bu durum aynı zamanda aralarında bir eş güdüm olmadığını da göstermektedir.

MÖ 4 Yılı Olaylarını Başlatan Unsur Üzerine Bir Tartışma

MÖ 4 yılı olayları bir önceki başlıkta sunulduğu üzere toplumda gerginlik oluşturan çeşitli politik, ekonomik ve dinî sebeplere dayandırılmaktadır. Belirtilen sebeplere dayanan bu hadiselerin büyük oranda birbirinden bağımsız olduğuna da işaret edilmiştir. Bu noktada, olayların yaklaşık olarak aynı dönemde ve aynı etki alanında başlamasına yol açan unsurun ne olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, birbirinden farklı olan hareketleri zamanlama olarak aynı dönemde başlamaya iten unsurun ne olduğu konusunda bir soru işareti oluşmaktadır.

Belirtilen soru işaretine anlatı bağlamında bazı muhtemel cevaplar sunulabilmektedir. Iosephus, olayların başlangıcını ahaliyi düzende tutacak bir kral olmaması ve itidale davet etmesi gereken yabancıların (Romalılar) yanlış politikalarla ahaliyi daha da kışkırtmasına bağlıyor gibi görünmektedir (Ioseph. Ant. Iud. 17.277). Modern araştırmalarda da bu açıklamaya paralel ifadeler yer almaktadır. Zira Zeitlin (1967, 129), olayları başlatan unsuru Varus ve Sabinus'un bölgenin bir Roma eyaleti ve kendilerinin eyaletin valileriymişçesine davranmalarına bağlamaktadır. Ona göre ahali, Romalı idarecilerin bu tutumları karşısında şaşkınlık ve öfke ile dolmuştur. Benzer bir açıklama sunan Smallwood (1976, 110) da Pesah'ta yaşananların başlangıcını, ahalinin Sabinus'un davranışları ve Varus'un bölgede bir Roma lejyonu bırakmasına bir tepki olarak görmektedir. Paltiel (1981, 120-128) de ayaklanmaların Romalı görevlilerin yanlış tutumları sebebiyle büyüdüğünü söylemektedir. Goodman (2007, 380) ise tapınağa karşı gerçekleştirilen faaliyetlerin (yağma ve törenlerde saldırılması) ve meşru otorite eksikliğinin olayların başlaması üzerinde etkili olma ihtimaline vurgu yapmaktadır. Iosephus'un ifadeleriyle paralel olan bu makul açıklamalar çoğunlukla Hierosolyma ve tapınak çevresinde yaşananlara odaklanmaktadır. Ayrıca merkeze Sabinus yerleştirilmektedir. Konuyla alakalı başka bir hususa dikkat çeken Stern (1976, 245-246) vergilerin hafifletilmesi ve hükümet yöntemlerinde değişiklik yapılması taleplerinin yerine getirilmemesinin ayaklanmaları başlattığını öne sürmektedir.

MÖ 4 yılı olaylarının başlatıcı unsuru konusunda hemen yukarıda verilen önerilerin dışında çok sayıda araştırmacı tarafından benimsenen başka bir izahat daha bulunmaktadır. Bu görüş Romalı görevlilerin faaliyetlerinden ziyade Herodes'in yönetimi ve ölümü üzerinde durmaktadır. Herodes'in uzun sayılabilecek idare dönemi esasen ahalinin pek de memnun olmadığı ve zor şartlar altında yaşadığı baskıcı bir dönemdir.³ Bu bağlantıdan hareketle ortaya atılan görüşe göre,

3 Iosephus Herodes'i, herkese karşı eşit derecede barbar ve tutkularının kölesi olan bir adam olarak tanımlamaktadır (Ioseph. Ant. Iud. 17.191). Kralın ölümünün ardından taht adaylarının Roma'da Augustus huzurunda gerçekleştirdiği söylemler sırasında Yahudi bir heyetin Herodes'in onun yasaları çiğnediği ve bir kral değil tiranların en barbarı olduğunu söylediği görülmektedir. Ayrıca onun idaresinde çok acı çekildiği, çok sayıda Yahudinin kanının döküldüğü, Yahudilerin yoksulluk ve adaletsizliklere maruz kaldığı, Yahudi olmayan kentlere daha fazla önem verildiği gibi şikayetlerde bulunulmuştur (Ioseph. Bell. Iud. 2.84-88). Kaldı ki Herodes'in adının Yahudi ve Hristiyan geleneklerinde baskıcılık ve zorbalığın sembolü olarak yer aldığı bilinmektedir (Horsley ve Hanson 1985, 31;

kralın ölümü Yahudi ahalinin bastırılmış bağımsızlık özlemini açığa çıkarmıştır. Uzun süredir bastırılmış olan huzursuzluk, kralın hayatını kaybetmesinin ardından kendiliğinden gelişen halk hareketlerine dönüşmüştür. Zira kralın sert yönetimi sırasında çekilen acılar, ölümü sonrasında bir öfke patlaması doğurmuş ve ahali zincirlerini kırmaya yönelik harekete geçmiştir (Zeitlin 1967, 121; Paltiel 1981, 107-108; Horsley & Hanson 1985, 33-34). Bahse konu tüm bu gerginliğin Herodes hayattayken bir harekete dönüşmemesi durumu ise kralın tiranca yönetimi ve devleti oldukça sıkı şekilde kontrol ediyor olmasına bağlanarak olağan kabul edilmektedir (Horsley ve Hanson 1985, 33).

MÖ 4 yılı olaylarını başlatan unsur konusunda kaynaklar ve mevcut literatürde yer alan görüşler belirtildiği şekildedir. Bununla birlikte konunun açıklanmasında Chalmers Johnson'un (1970, 12) devrimlerin oluşması özelinde sunduğu teorik açıklamanın MÖ 4 yılı olaylarının başlatıcı unsurunun izahı noktasında faydalı olabileceği düşüncesindeyiz. Johnson, sunduğu teorik açıklamada devrimleri “çoklu işlev bozuklukları + elit uzlaşmazlığı + X = devrim” olarak tanımlamaktadır. Sunulan teoride X, işlev bozukluğu hızlandırıcıları olarak adlandırılmaktadır. Bu teorik açıklama belirtildiği üzere esasen modern olaylar ve hatta devrimler (revolution) için önerilmiştir. Elbette MÖ 4 yılı olayları modern anlamda birer devrim değildir. Ancak modern kullanımda, aralarında birtakım farklılıklar olmakla birlikte, toplumsal hareketlere işaret eden çok sayıda ifade bulunmaktadır. Genellikle modern durumları tanımlayan bu tanımlamalar, antik dünya için de kısıtlı ancak analitik bir değere sahiptir. Zira McGing (2016, 153), modern dünyadaki farklı isyan çeşitlerinin antik dünyaya yakından bir model oluşturamayacak kadar çeşitli olduğuna işaret etmektedir. Gruen (2016, 37) ise, “imparatorluğa karşı direniş veya rejime karşı isyan/ayaklanma” modelini indirgeyici bir kategorizasyon olarak önermektedir. Bu bağlamda, modern devrimlere dair sunulan tanımlamanın, rejime karşı gerçekleşen birer toplumsal hareket olmaları yönüyle MÖ 4 yılı olaylarına uyarlanabileceği düşüncesindeyiz.

Johnson'a göre toplum, işlevsel olarak bütünleşmiş bir sistemdir. Böyle bir sistemde, dengesizliğe neden olan ve dengeyi yeniden kurmak veya yeni bir denge oluşturmak için düzeltici eylem gerektiren durumlar işlev bozukluğudur. İşlevsizliğe neden olan baskılar ise işlevsizliğin kaynakları olarak tanımlanmaktadır. Johnson, işlev bozukluklarının kaynaklarının çok sayıda ve çeşitli olduğunu belirtmektedir. Bunlara örnek olarak ise döngüsel baskılar (kalıtsal krallık ya da tasfiyesiz tek parti yönetimi), endüstriyel kültürün küresel yayılımı, emperyalizm, yeni toprakların keşfi, göreceli yoksunluk, yeni metafizik inançların gelişmesi, teknik ve bilimsel keşifler ile benzeri durumları sıralamaktadır. Tanımlanamayan ya da izole edilemeyen işlev bozuklukları metastaz yapmakta ve devrime yol açmaktadır. Öte taraftan işlev bozuklukları tek başlarına (elit uzlaşmazlığı ve işlev bozukluğu hızlandırıcıları olmadan) toplumsal hareketlere (devrimlere) yol açmayabilmektedir (Johnson 1970, 5-12). Teorik tanımlamada sunulan işlev bozukluğu kaynakları arasında MÖ 4 yılı olayları için özellikle Herodes yönetiminin konjonktürel baskıları (kalıtsal krallık ya da tek parti rejimi), Roma emperyalizmi ve ahalinin içerisinde bulunduğu göreceli yoksunluk geçerli kabul edilebilir. Öte taraftan olası sebepler arasında zikredilen politik, ekonomik ve dinî sebeplerin tamamı birer işlev bozukluğu olarak da görülebilir. Tanımda belirtildiği üzere işlev bozuklukları tek başlarına toplumsal olaylara yol

Schwartz 2014, 59). Ahalinin Herodes karşıtlığının temel sebepleri arasında baskıcı yönetim, ekonomik yükler, rakiplerini ve aile üyelerini öldürmesi, dinî müesseseleri kendi çıkarına göre kullanması, Hellen hayramı olması, devlet içerisine Helenistik öğelerin yoğun şekilde yerleşmeye başlaması, yarım Yahudi olarak kabul edilmesi ve Yahudi bağımsızlığının ardından bölgeyi ele geçiren Romalılar ile işbirliği içinde olması başlıkları sayılabilir. Konu hakkında bilgi için bkz.; Zeitlin 1967, 3-99; Stern 1976a, 243-245; Horsley ve Hanson 1985, 30-32, 58; Schafer 2003, 94-101; Schwartz 2014, 59-66; Goodman 2024, 20-158; Duygu, 2025, 298-300.

açmayabilmektedir. MÖ 4 yılı olayları incelendiğinde de Yahudi ahalinin otuz yıldan fazla süren Herodes yönetiminin işlev bozuklukları karşısında toplumsal bir harekete girişmediği görülmektedir.

Teoride kullanılan elit uzlaşmazlığı, Johnson tarafından şiddet içermeyen değişimin elit tarafından engellendiği durumlarda ortaya çıkan bir durum olarak tanımlanmaktadır. Yani elit uzlaşırsa toplumsal şiddet yaşanmamaktadır. Zira elitler uzlaşmaz değilse basit bir değişim gerçekleşecek ve böylece işlev bozuklukları giderilecektir. Dolayısıyla elit uzlaşmazlığı, bozuk bir sistemde değişimi engelleyen elitler olarak görülmektedir (Johnson 1970, 6-10). MÖ 4 yılı olayları açısından bakıldığında elit uzlaşmazlığının mevcudiyeti hem Herodes yönetiminde hem de Herodes'in ölümü sonrasında görülebilmektedir. Bunlar arasında altın kartalın ahalinin hassasiyetlerine rağmen dikilmesi, vergilerle alakalı ekonomik problemler, kabul görmeyen birinin baş kohenin olarak atanmış olması, Arkhelaos'un halkın taleplerini şiddet ile bastırmasına yol açan uyuşmazlık, Sabinus'un ahaliye, emirlere ve içinde bulunulan dönemin şartlarına rağmen Hierosolyma'da Herodes'in mülkleri üzerinde giriştiği faaliyetler ve Augustus huzuruna çıkan Yahudi heyetin taht adaylarının tümünü reddetmesi ilk akla gelenlerdir.

Johnson, yeterli miktarda arka plan işlev bozuklukları ile dolu bir sistemde devrimi yani toplumsal olayı neyin tetiklediği konusunu ise X yani işlev bozukluğu hızlandırıcıları ile açıklamaktadır. MÖ 4 yılı olaylarını başlatan unsura dair cevap sunması muhtemel olan etken burada bahse konu olan işlev bozukluğu hızlandırıcısıdır. İşlev bozukluğu hızlandırıcıları, etkilerini aniden ve güçlü şekilde hissettiren, tipik olarak artan işlevsiz koşullar yükünün son toplamını oluşturan yoğun işlevsizlik kaynakları olarak tanımlanmaktadır. Hızlandırıcılar, hâlihazırda var olan işlev bozukluklarını katalize eden ya da ortaya çıkaran / belirginleştiren olaylardır. Bu hadiseler kendi başlarına bir toplumsal harekete yol açmamaktadır. Ancak hâlihazırda işlev bozukluklarıyla dolu bir sistemde ortaya çıktıklarında olayların (devrimin) başlangıç nedenini oluşturmaktadırlar. İşlev bozukluklarıyla dolu bir toplum, hızlandırıcı unsur olarak adlandırılan olay aniden altında ezilene yükü yoğunlaştırana kadar uzun süreli ve kademeli bir düşüş yaşayabilmektedir. Böyle bir hızlandırıcı olay meydana geldiğinde işlev bozukluklarının seviyesi dramatik bir şekilde yükselmektedir. Bu noktada eğer, mevcut işlev bozukluklarını gidermeye yönelik elit çabalar söz konusu olmuşsa da bu çabalar önemsiz hâle gelmekte ve toplumsal hareket (devrim) gerçekleşmektedir (Johnson 1970, 12-13). Hemen yukarıda sunulduğu üzere MÖ 4 yılı olayları özelinde toplum içerisinde birtakım işlev bozuklukları ve elit uzlaşmazlığı bulunmaktadır. Dolayısıyla toplumsal olayların başlaması için hazır bir ortam mevcuttur. Herodes'in eski hakimiyet sahasının farklı noktalarında, yaklaşık aynı zamanlarda ve eş güdümlü olmayan ayaklanmaların başlaması, bu dönemde hızlandırıcı unsur olarak adlandırılabilir ve mevcut işlev bozukluklarını yoğunlaştıran bir hadisenin gerçekleştiğini göstermektedir. Zira tanımlamada sunulan, işlev bozukluklarını hafifletmeye yönelik elit çabalar da görülmektedir. Bunlar arasında, Arkhelaos'un cenaze töreninde beyan edilen talepleri kabul etmesi, huzursuzlukları önce sükûnet ile çözmeye çalışması, Varus'un Sabinus'a Augustus'tan bir karar gelene kadar bir faaliyette bulunmaması talimatını vermesi ve girişimlerin bir kısmının bastırılması aşamasında sadece sorumluların cezalandırılması gibi durumlar zikredilebilir. Ancak bu elit çabaların etkili olamadığı da görülmektedir. Dolayısıyla teorik tanıma uygun olacak şekilde hızlandırıcı olayın gerçekleşmiş olduğu söylenebilir. Bu noktada işlev bozukluğu hızlandırıcısının yani olayları başlatan unsurun ne olduğu üzerine düşünülebilir. Olayların başlamasına yol açan işlev bozukluğu hızlandırıcısı, mevcut gerginliği katalize etme veya ortaya çıkarma yoluyla yoğunlaştıran bir hadise olmalıdır. Konuya bu açıdan bakıldığında literatürde de vurgulanan Herodes'in ölümü, yeni yönetimin belirlenmesi aşamasında bölgede oluşan otorite boşluğu, vergi ve yönetim biçimi ile ilgili meseleler,

Hierosolyma'ya bir Roma lejyonu yerleştirilmesi ve Sabinus'un faaliyetleri çerçevesinde tapınağın tahrip edilerek yağmalanması ihtimalleri öne çıkmaktadır.

Sonuç

MÖ 4 yılında Herodes'in eski hakimiyet sahasında gerçekleşen olayların başlangıcına yol açma ve bölgedeki gerginliği farklı ayaklanmalara dönüştürme ihtimali görülen beş olay bulunmaktadır. Bunlardan Herodes'in ölümü veya ölümü sonrasında veliaht ile yönetim sisteminin belirlenmesi sürecinde oluşan otorite boşluğu ahali üzerindeki baskıcı yönetimi ve korkuyu hissiyaten de olsa kaldırmış olmalıdır. Öte taraftan vergi ve yönetim biçimi ile ilgili meselelere dair taleplerin karşılanmaması, Varus'un Hierosolyma'ya bir lejyon yerleştirmesi ve Sabinus'un merkezinde yer aldığı tapınak çevresinde gelişen olayların işlev bozukluklarından kaynaklanan gerginliği tahrik etmiş olma ihtimali bulunmaktadır. Belirtilen bu olaylardan biri veya birkaçının MÖ 4 yılı olaylarını başlatan unsur olabilmesi için farklı merkezlerde ve farklı organizasyonlar şeklinde gerçekleşen hareketlerin faileri tarafından biliniyor ve kapsayıcı olması gerektiği varsayımı benimsenmiştir.

Konuya bu açıdan yaklaşıldığında, Kral Herodes'in hayatını kaybetmesinin tüm ahali tarafından biliniyor olduğu kabul edilebilir. Bu gelişme ayrıca olayların tamamından önce gerçekleşmiş bir hadise olması sebebiyle kapsayıcıdır. Kralın ölümü, uzun süren baskıcı yönetim ve korku iklimi sebebiyle huzursuzluklarını bastıran ahalinin tepkilerini farklı merkezler ve farklı şekillerde açığa çıkarmasına sebep olmuş olabilir. Bir diğer muhtemel olay olan otorite boşluğu meselesine biraz temkinli yaklaşmak gerektiği düşüncesindeyiz. Elbette otorite boşluğu olarak adlandırılacak hususların Hierosolyma ahali tarafından kısmen biliniyor olduğu kabul edilebilir. Ancak Iosephus'un Şamlı Nikolaos'tan olan aktarımı sayesinde günümüzde bilinen özellikle Roma'da yaşanan hadiselerin, olayların gerçekleştiği dönemde bölge ahali tarafından ne ölçüde bilindiği bir soru işaretidir. Öte taraftan Peraia ve Galilaia gibi merkeze nispeten uzak bölgelerde isyan eden bir çoban, eski bir köle ve bir haydutun oğlunun bu gelişmelerden haberdar olabilmesi durumu da tartışmaya açıktır. Kaldı ki belirtildiği üzere Arkhelaos'un Roma'ya gitmek üzere bölgeden ayrıldığı sırada Philippos geride kontrol için bırakılmıştır. Herodes'e bağlı askerler yani kraliyet birliklerinin taraf değiştirmeyen kısmı görevlerinin başındadır. Bir süre sonra ise Varus'un yerleştirdiği Romalı askerler bölgede göreve başlamıştır. Dolayısıyla sıradan ahalinin, otorite boşluğunu ne kadar hissettiği tekrar düşünülmelidir. Elbette Pesah olayları sonrasında dağılan ahalinin kendi yaşadıkları bölgelerde Hierosolyma'da yaşananları ve mevcut durumu aktarmış olmaları muhtemeldir. Vergi ve yönetim biçimi ile ilgili taleplerin uygulamaya geçirilmemesi/kabul edilmemesi durumu ise esasen daha ileri bir döneme işaret etmektedir. Zira olayların başladığı sırada bölge yönetimi konusu henüz bir karara bağlanmamış ve Arkhelaos idareci olarak atanmamıştır. Dolayısıyla Arkhelaos'un olayların başladığı sırada talepleri yerine getirmesi veya uygulaması mümkün gözükmemektedir. Olaylarının başlatıcı unsuru olma ihtimali bulunan gelişmelerden Varus'un Hierosolyma'ya bir Roma lejyonu yerleştirmesi ve Sabinus'un faaliyetleri çerçevesinde tapınağın hasar görmesi ile yağmalanması konularını aynı çerçevede incelemek mümkündür. Çünkü tapınak ve çevresi, Yahudi ahalinin dinî hassasiyetlerinin merkezinde yer almaktadır. Bu tür girişimlerin hâlihazırda mevcut bulunan gerginlikleri bir ayaklanmaya dönüştürmesi, özellikle Roma ve yabancı karşıtlığı bağlamında, oldukça olasıdır. Gerçekten de ilk bakışta hadiselerin Sabinus'un eylemlerinin tahriki ile başladığı akla gelmektedir. Sabinus'un müdahalesinden sonra ahalinin kendi bölgelerine dönmesiyle hadiselerin bölgenin tamamında duyulmuş olması da muhtemeldir. Ancak bu açıklama Herodes'in cenazesinde yaşananlar ve Varus'un bölgeye ilk müdahalesiyle bir lejyon yerleştirmesine neden olan huzursuzluklara gerekçe olamamaktadır. Zira bu hadiseler Varus ve Sabinus bölgeye

gelmeden önce başlamıştır. Dolayısıyla kapsayıcılık yönünden eksiktir.

Görüldüğü üzere MÖ 4 yılı olayları çeşitli politik, ekonomik ve dinî sebeplere sahiptir. Olaylarla ilişkilendirilen sebepler altında uzun süre tahammül eden ve aynı zamanda gerginleşen ahali MÖ 4 yılında mevcut gerginliklerin bir yansıması olarak çeşitli ayaklanma ve başkaldırı hareketlerine girişmiştir. Güncel literatürde olayları başlamaya iten unsur ağırlıklı olarak iki şekilde değerlendirilmektedir. Bunlar Sabinus ve faaliyetleri merkezli açıklamalar ve Herodes'in hayatını kaybetmesine odaklanan açıklamalardır. Netice itibarıyla çalışmaya konu olan Chalmers Johnson'un teorisinin MÖ 4 yılı olaylarına uygulanması sonrasında da olayları başlatan unsurun Herodes'in ölümü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Zira ahalinin uzun süredir bastırmak durumunda kaldığı tepkisini artık ortaya çıkarmaktan çekinmesi veya kendisini sınırlaması için bir durum kalmamıştır. Öte taraftan bu açıklamanın olayların tamamını kapsadığı da görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Barnes T. D. 1968. "The Date of Herod's Death". *The Journal of Theological Studies* 19/1, 204-209.
- Ber. R. = Bereşit Rabbah. Kullanılan metin ve çeviri; "Bereshit Rabbah". In *sefaria.org*. Kaynak: https://www.sefaria.org/Bereshit_Rabbah Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2025.
- Bickerman E. 1962. *From Ezra to the Last of the Maccabees*. New York.
- Bloom J. J. 2010. *The Jewish Revolts against Rome A.D.* 66-135. USA.
- Cass. Dio = Cassius Dio, Rhomaika. Kullanılan metin ve çeviri; 1925, *Dio's Roman History in Nine Volumes* 8. Çev. E. Cary, London.
- de Jonge M. 1988. *Christology in Context*. Philadelphia.
- Demir M. & Özer E. 2020. "Titus Flavius Iosephus'un Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13(75), 239-256.
- Duygu Z. 2025. *Vadedilmiş Topraklar Ortadoğu'yu Esir Alan bir Yahudi Mitinin Tarihi*. İstanbul.
- Eshel H. 2008 *The Dead Sea Scrolls and the Hasmonean State*. Jerusalem.
- Eski Ahit. Kullanılan metin ve çeviri; 2015, *Kutsal Kitap ve Deuterokanonik Kitaplar*. Korea.
- Farmer W. R. 1958. "Judas, Simon and Athronges". *New Testament Studies* 4(2), 147-155.
- Filmer W. E. 1966. "The Chronology of the Reign of Herod the Great". *The Journal of the Theological Studies* 17/2. 283-298.
- Gabba E. 2008. "The Social, Economic and Political History of Palestine". Eds. W. D. Davies & L. Finkelstein, *The Cambridge History of Judaism* 3. Cambridge, 94-167.
- Goodman M. 2007. *Rome and Jerusalem the Clash of Ancient Civilizations*. New York.
- Goodman M. 2024. *Herod the Great Jewish King in a Roman World*. New Haven.
- Grabbe L. L. 1996. *An Introduction to First Century Judaism*. Edinburgh 1996.
- Grabbe L. L. 2020. *A History of the Jews and Judaism in the Second Temple Period* 3. London.
- Grabbe L. L. 2023. *A History of the Jews and Judaism in the Second Temple Period* 4. London.
- Gruen E. S. 2016. "When is a Revolt not a Revolt? A Case for Contingency". Eds. John J. Collins & J.G. Manning, *Revolt and Resistance in the Ancient Classical World and the Near East*. Leiden, 10-40.
- Horsley R. A. & Hanson J. S. 1985, *Bandits, Prophets and Messiahs*. USA.
- I. Mak. = 1. Makabeler. Kullanılan metin ve çeviri; Schwartz D. 2022, *1 Maccabees a New Translation with Introduction and Commentary*. New Haven.
- Ioseph. Ant. Iud. = Iosephus, Antiquitates Iudaicae. Kullanılan metin ve çeviri; Iosephus. *Antiquities of the Jews*. In *lexundria.org*. Kaynak: https://lexundria.com/j_aj/0/wst Erişim Tarihi: Nisan – Mayıs 2025; 1957, *Iosephus with an English Translation in Nine Volumes* 7. Çev. R. Marcus, London; 1963, *Iosephus with an English Translation in Nine Volumes* 8. Çev. R. Marcus, London.
- Ioseph. Bell. Iud. = Iosephus, Bellum Iudaicum. Kullanılan metin ve çeviri; Iosephus. *Wars of the Jews*. In *lexundria.org*. Kaynak: https://lexundria.com/j_bj/0/wst Erişim Tarihi: Nisan – Mayıs 2025; Iosephus F. 2008, *Translation and Commentary, Judean War 2, Ib*. Çev. S. Mason, Leiden; 1956, *Iosephus with an English Translation in Nine Volumes* 2. Çev. H. St. J. Thackeray, London;
- Johnson C. 1970. *Revolution and the Social System*. USA.
- Loftus F. 1977. "The Anti-Roman Revolts of the Jews and the Galileans". *The Jewish Quarterly Review*

- 68/2, 78-98.
- Mason S. 2016. *A History of the Jewish War A.D. 66-74*. Cambridge.
- McGing B. 2016. "Revolting Subjects: Empires and Insurrection, Ancient and Modern". Eds. John J. Collins & J.G. Manning, *Revolt and Resistance in the Ancient Classical World and the Near East*. Leiden, 141-153.
- Mor M. 2016. *The Second Jewish Revolt the Bar Kokhba War 132-136 CE*. Leiden.
- Paltiel E. 1981. "War in Judea - after Herod's Death". *Revue Belge de Philologie et d'histoire* 59(1), 107-136.
- Parente F. 1984-1985. "Flavius Josephus' Account of Anti-Roman Riots Preceding the 66-70 War, and its Relevance for the Reconstruction of Jewish Eschatology during the First Century AD". *Journal of the Ancient Near East Society* 16-17, 183-205.
- Rajak T. 2002. "Jewish Millenarian Expectations". Eds. A. M. Berlin & J. A. Overman, *The First Jewish Revolt Archaeology, History and Ideology*. London 2002, 164-188.
- Schafer P. 2003. *The History of the Jews in the Greco-Roman World*. London.
- Schürer E. 1973. *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ 1*. Edinburgh.
- Schwartz S. 2014. *The Ancient Jews from Alexander to Muhammad*. Cambridge.
- SHA Hadr. = Scriptorum Historiae Augustae, Hadrian. Kullanılan metin ve çeviri; 1922, *The Scriptorum Historiae Augustae with an English Translation 1*. Çev. D. Magie, London.
- Smallwood E. M. 1976. *The Jews under Roman Rule*. Leiden.
- Steinmann A. E. 2009. "When Did Herod the Great Reign?". *Novum Testamentum* 51(1), 1-29.
- Stern M. 1974. "The Reign of Herod and the Herodian Dynasty". Eds. S. Safrai & M. Stern, *The Jewish People in the First Century 1*. Philadelphia, 216-307.
- Stern M. 1976a. "The Period of the Second Temple". Ed. H. H. Ben-Sasson, *A History of the Jewish People*. Massachusetts, 185-306.
- Stern M. 1976b. *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism 1*. Jerusalem.
- Stern M. 1992. *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism 2*. Jerusalem.
- Tac. hist. = Tacitus, Historiae. Kullanılan metin ve çeviri; Tacitus 1962, *The Histories, The Annals in Four Volumes 2*. Çev. C. H. Moore, London.
- Zeitlin S. 1967. *The Rise and Fall of the Judean State 2*. Philadelphia.

**“Küçük Buzul Çağı”nın Etkilerini Aramak: XVI. Yüzyıl’ın İkinci Yarısında
Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Şiddet-i Şita’*****Tracing the Effects of the “Little Ice Age”: ‘Şiddet-i Şita’ in the Ottoman
Empire during the Second Half of the 16 Sixteenth Century*****Övünç ŞAHİN*****Ahmet Serdar AYTAÇ******Tuncer DEMİR*******Öne Çıkanlar:**

- Bu çalışmada, XVI. yüzyılın ikincisi yarısında Osmanlı imparatorluğunda Küçük Buzul Çağı’nın etkileri ele alınarak, iklimsel değişimin imparatorluğun gelişimindeki rolü üzerinde durulmuştur.
- Özellikle Küçük Buzul Çağı döneminde yaşanan soğuk havalar ve aşırı mevsim olayları, imparatorluğun Rumeli’deki fetih hareketlerinde aksamalara neden olmuştur.
- İklimsel değişimin ve imparatorluktaki etkilerinin nedeni olarak yanardağ püskürmelerinin küresel iklim üzerindeki etkisiyle beraber, Osmanlı imparatorluğunda yaşanan aşırı iklim olayları ilişkilendirilmiştir.

Öz: Küçük Buzul Çağı, günümüzde yaşanmakta olan Küresel Isınma döneminden önceki son büyük iklimsel değişim dönemiydi. 14. yüzyıl ile 19.yüzyılın ilk yarısında yaşandığı kabul edilen bu dönemin etkileri kendini özellikle kuzey yarım kürede oldukça belirgin şekilde göstermiştir. Dünyanın farklı coğrafyaları bu iklimsel değişim döneminden farklı şekilde etkilenmiş, Akdeniz bölgesinde en geniş sınırlarına ulaşmakta olan Osmanlı imparatorluğu da bu dönemin etkilerinden kurtulamamıştır. Özellikle dönemin belirleyici faktörlerinden olan soğuk havalar, XVI. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluk genelinde iyice kendini göstermiştir. Aşırı soğuk gecen mevsimler, devletin askeri operasyonlarında aksamalara ve yer yer başarısızlıklara neden olmuş, özellikle Rumeli’deki fetihler mevsimsel anomaliler ve aşırı hava koşulları yüzünden ivme kaybetmiştir. Günlük yaşam ve şehirlerin tedarik sistemleri de bu mevsimler aşırılıkları yüzünden aksamalara uğramış ve problemlere sebep olmuştur. İklimsel değişimlerin birden fazla sebebi olmakla birlikte burada özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısında dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan volkanik yapıların aktif hâle gelerek küresel iklim üzerindeki etkileri ve özellikle Osmanlı imparatorluğundaki iklim anomalileri üzerinde durulmuş ve güncel saha çalışmaları referans alınarak günümüze yakın dönemde meydana gelmiş olan volkanik püskürmelerin etkilerine bakarak geçmişte yaşananlar arasında bir paralellik kurulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küçük Buzul Çağı, Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz, XVI. Yüzyıl, Rumeli

Highlights:

- This study addresses the effects of the Little Ice Age in the Ottoman Empire during the second half of the

* Doktora Öğrencisi. Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Antalya, ovuncsahin00@gmail.com. ORCID: 0000-0002-7790-3625

** Doç. Dr. Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Şanlıurfa, aserdaraytac@harran.edu.tr. ORCID: 0000-0001-8638-038X

*** Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Antalya, tuncerdemir@akdeniz.edu.tr. ORCID: 0000-0001-6808-4974



sixteenth century, with particular emphasis on the role of climatic change in the empire's development..

- In particular, the cold weather and extreme seasonal events experienced during the Little Ice Age caused disruptions in the empire's campaigns of conquest in Rumelia.
- The extreme weather events observed in the Ottoman Empire have been linked to climatic change and its effects on the empire, with particular reference to the global climatic impact of volcanic eruptions.

Abstract

The Little Ice Age was the last major period of climatic change prior to the era of Global Warming that we are experiencing today. Generally accepted to have occurred between the fourteenth century and the first half of the nineteenth century, this period manifested its effects particularly prominently in the Northern Hemisphere. Different regions of the world were affected by this period of climatic change in various ways, and the Ottoman Empire, which was reaching its greatest territorial extent in the Mediterranean region, was not spared from its impacts. The cold weather, one of the defining characteristics of this period, became increasingly evident throughout the empire during the second half of the sixteenth century. Extremely cold seasons caused disruptions and at times failures in the empire's military operations; conquest in Rumelia, in particular lost momentum due to seasonal anomalies and extreme weather conditions. Daily life and the provisioning systems of cities were also disrupted by these seasonal extremes, leading to various problems. Although climatic change has multiple causes, this study focuses specifically on the impact of volcanic activity in different parts of the world during the second half of the sixteenth century and their influence on global climate with particular emphasis on climate anomalies observed in the Ottoman Empire. By citing recent field studies the study attempts to draw a parallel between past volcanic eruptions and those that have occurred in more recent time.

Keywords: Little Ice Age, Ottoman Empire, Mediterranean, 16th century, Rumelia

Summary: Throughout its long history, the Earth's climate has undergone numerous changes. As the climate shifted, so too did life on the planet, at times resulting in mass extinctions, and at others leading to the emergence of new habitats. Human history has likewise been profoundly shaped by these climatic transformations. Every region of the world has responded differently to the cyclical movements of the global climate, and each civilization has developed its own strategic approach. The Mediterranean region, with its unique geographical features and rich cultural diversity, developed its own mechanisms of resilience in response to changing climatic conditions. The Little Ice Age represents a structural phenomenon that shaped societies in the pre-modern era. The historical existence of the Ottoman Empire and the period of the Little Ice Age followed almost parallel trajectories. Beginning in the fourteenth century, this climatic period persisted until the mid-nineteenth century. In the Mediterranean, the effects of the Little Ice Age began to be felt from the 15th century onward, intensified during the second half of the 16th century, and reached their peak severity in the 17th century. Harsh cold spells and irregularities in seasonal transitions were among the defining characteristics of this period. The Ottoman Empire, too, was affected by these extreme conditions. Particularly in the second half of the sixteenth century, extreme cold posed serious challenges for the empire, which was at the time continuing its conquest in Rumelia.

During the prolonged war with Austria, the Ottoman army experienced logistical difficulties due to extreme cold and the early arrival of winter, and was at times forced to abandon sieges. The Austrian forces likewise suffered from adverse weather conditions during their confrontations with the Ottomans, experiencing similar setbacks in siege warfare. The challenges brought by climatic conditions were not limited to western campaigns; they were also evident during the eastern expeditions against the Persian Empire. Ottoman soldiers struggled with extreme cold, particularly in the Caucasus, and had to endure unprecedented winter conditions in Eastern Anatolia. These extreme weather conditions not only disrupted military operations but also profoundly affected daily life, causing the closure of supply and trade routes, and leading to public unrest. Heavy snowfall interfered with the supply of goods to Istanbul, resulting in riots and turmoil in the capital. The inability to deliver agricultural products paved the way for famine and hunger. While many theories have been proposed regarding the cause of these climatic changes, this study focuses specifically on the volcanic eruptions that occurred in the second half of the 16th century. The

impact of volcanic eruptions on global climate is well established. In this context, the study examines the effects of seven volcanoes that became active during this period, and through historical data supported by recent research, attempts to draw parallels to understand the causes of the extreme cold weather conditions experienced at the time.

Giriş

İklim tanımı gereği, doğrudan ve dolaylı etkileriyle doğal çevreyi biçimlendiren ve tüm canlı yaşam koşullarını belirleyen en önemli coğrafi unsurlardan biridir. Yeryüzünün herhangi bir yerinde uzun yıllar boyunca yaşanan hava koşullarının ortalama özelliği olarak tanımlanan iklim, ortalamalar yanında aşırı (ekstrem) değerler ile iklim elemanlarındaki değişkenlik ve değişimler yönünden de değerlendirilir. İklim denince akla ilk gelmesi gereken şey atmosferdir. Ancak, iklim koşullarını belirleyen, değişmesine yol açan tek faktör atmosfer değildir. Hidrosfer (okyanus ve denizler), kryosfer (kar-buz örtüsü), litosfer (taşküre) ve biyosfer'deki (canlılar) değişimler aralarındaki karşılıklı ilişkiler sistemi, dünyanın doğal yapısını oluştururlar (Erlat 2019, 2). Dünyanın milyonlarca yıllık tarihi boyunca da iklimi sürekli olarak değişmiş, bu değişimler kimi zaman gezegen için çok yıkıcı olmuş iken kimi zaman da yeni yapıların oluşmasında rol oynamıştır. Bugün, Küresel Isınma olarak isimlendirilen ve önceki değişim dönemlerinden farklı olarak insanlığın etkisinin büyük ölçüde belirleyici olduğu bu dönem de, dünyanın iklimsel değişim tarihinin bir parçasını oluşturmaktadır.

Bu iklimsel dönemlerden bir tanesi de Küçük Buzul Çağı'dır. Dünyanın önemli bir bölümünü yaklaşık altı asır boyunca (14.–19. yüzyıl) etkisi altına alan bu dönem, Akdeniz'de ve çalışmamızın odak noktası olan Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun tarihi boyunca da etkisini göstermiştir. Braudel, Akdeniz üzerinden iklim ve tarih ilişkisi hakkında *'Aslında iklim dalgalanmaları çok uzun soluklu bir ritim uyarınca yüzyıllar ve yüzyıllar alan süreçlere yayılır. Bunlar yerel düzensizliklerden mi genel düzensizliklerden mi kaynaklanır? Yoksa birçok uzmanın düşündüğü gibi, güneş kaynaklı radyasyonların şiddetindeki değişimlerden mi iler gelirler? Veya dün ileri sürülen ve bugün artık eskisi kadar kabul görmeyen bir açıklamayla, kutupların eksenindeki bir kayma mı bu değişikliklerden sorumludur?'* (Braudel 2016, 49) sorularını sorar ve bu soruları sorarken de tedbiri elden bırakmaz ve olayları salt iklim merkezli açıklamaya çalışanları da uyarır *'İnsanların, hayvanların ve bitkilerin değişen hayatlarını veya canlı türlerinin evrimini bu iklim krizlerine bağlamanın çok cazip geldiğine kuşku yok. Yine de tedbiri elden bırakmayalım'* (Braudel 2016, 46).

Bu çalışmanın amacı da Braudel'in uyarısını dikkate alarak, tarihsel olayları açıklamaya çalışırken iklimi salt gerçek olarak sonuçlar üretmek yerine iklimde yaşanan değişimlerin önemli bir aktör olduğunu göstermeye çalışarak, tarihsel perspektifi genişletmektir. XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı imparatorluğunda pek çok değişim yaşamış, XIV. yüzyıldaki yapısından farklı olarak artık Akdeniz coğrafyasının yeni hâkim gücü durumuna gelmiştir. Ancak bu yükseliş dönemi yüzyılın ikinci yarısında Küçük Buzul Çağı'nın şiddetli hava koşulları ile paralel bir şekilde ilerlemiştir. Dünya ikliminin değişime uğramasına neden olan birçok farklı etken bulunmaktadır. Bunlar en genel ve güncel bilgiler ışığında; gezegen yörüngesindeki değişimler, güneş etkinliğindeki değişimler, atmosferdeki sera gazlarının oranlarındaki değişimler, levha tektoniği ve volkanik püskürmelerdir. Lakin tüm bu sebeplerin açıklanması bu çalışmanın kapsamını oldukça aşacağından ötürü, burada XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki durumu daha iyi anlayabilmek için, XX. yüzyıldaki volkanik faaliyetlerin ve sonrasında gelişen küresel iklimdeki etkileri birlikte ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında ise XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ve özellikle olaylara tanıklık etmiş olan dönemin tarihçilerinin/yazarlarının anlatıları

referans alınarak tarihsel olay örgüsü takip edilmiş olup ayrıca günlük, seyahat yazıları vb. gibi daha kişisel yazılı malzemeler de kullanılarak en doğru bilgiye ulaşılmak istenmiştir. Bu anlamda kişisel gözlemlerin yer aldığı bu kaynaklar hem günlük hava şartları hakkında hem de uzun vadede iklimsel değişimin yapısı hakkında önemli veri tabanları oluşturmaktadırlar.

Küçük Buzul Çağı, Akdeniz ve Osmanlı İmparatorluğu

Küçük Buzul Çağı terimi, literatüre ilk defa Amerikalı buzul jeoloğu François Matthes tarafından, 1939 yılında, o dönem için özellikle dikkat çekici bir dizi buzul ilerlemesi ve geri çekilmesiyle karakterize edilen, son 4000 yıllık iklimsel dönemi (Geç Holosen) tanımlamak için kullanılmıştır (Matthes 1939, 520). Bu dönem, Pleistosen buzullaşma dalgalanmalarına benzerlik gösterse de, onların çok daha hafif bir versiyonu olarak da kabul edilir. Bu görece uzun zaman dilimi günümüzde ‘Neoglasyal dönem’ olarak da bilinmektedir. Terim daha sonra iklim tarihi çalışmalarının öncüsü olarak kabul edilen Hubert Horece Lamb öncülüğünde, iklim ve tarih çalışmalarında kullanılmaya başlanmıştır. Küçük Buzul Çağı, genel kullanımı itibarıyla yakın geçmişteki dağ buzullarının en kapsamlı genişleme dönemini tanımlamak için kullanılmakta olup, geleneksel olarak Avrupa ikliminin en güçlü biçimde etkilendiği 16. yüzyıl ile 19. yüzyıl ortaları arasındaki dönem olarak da tanımlanmaktadır. Bu dönem, Avrupa’da ‘Ortaçağ sıcak dönemi’ olarak bilinen ve Küçük Buzul Çağı öncesi ılıman iklimsel dönem olan daha sıcak koşulların ardından, buzullaşma yapılarının belirgin şeklide artmasıyla başlamış ve 20. yüzyılda bu buzulların dramatik bir biçimde geri çekilmesiyle sona ermiştir.

Avrupa dışındaki birçok bölgede de daha soğuk hava koşulların, genişleyen buzullaşmanın ve belirgin şekilde değişmiş iklim varyasyonlarının yaşandığına dair kanıtlar bulunmakla birlikte, bu değişimlerin zamanlaması ve doğası bölgeden bölgeye büyük farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle, Küçük Buzul Çağı’nın küresel ölçekte eşzamanlı bir soğuma dönemi olduğu fikri hâlen daha tartışmalıdır. Çoğunluğunu klimatologların oluşturduğu bilim insanları topluluğu, Küçük Buzul Çağına neyin sebep olduğuna dair farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Bunlar genel olarak, küresel volkanik aktivitelerdeki artış (Miller *et al.* 2012, 1-5), güneş lekelerindeki azalma döngüleri (Eddy 1980, 15) ve Kuzey Atlantik ile Grönland deniz buzullarının güneye doğru hareketlerinin etkileri (Şüküroğlu 2014, 59) olarak tespit edilmiş ve iklimdeki dalgalanmaların başlıca sebeplerinin bu parametrelerin teker teker ya da birbirine paralel zamanlarda meydana gelmesi şeklinde oluştuğu belirlenmiştir. Küçük Buzul Çağı aynı zamanda, Holosen dönemde yaklaşık 1500 senede bir tekrarlanan ve güneşten alınan radyasyon miktarı ve buna bağlı ortaya çıkan Bond döngülerinin de sonuncusu olarak kabul edilmektedir (Erlat 2019, 218).

Bu dönem, farklı coğrafyalarda farklı sonuçlara yol açan ve günümüz iklim krizine benzer şekilde etkilere sahip bir iklim değişikliğini ifade etmektedir. Bu iklim değişikliğinin belli başlı bazı etkileri, özellikle Akdeniz ve çevresinde ortalama sıcaklıkların azalması, yaz mevsimlerinin daha serin geçmesi, kışın kar yağışlarında normalin üzerindeki artışlar, buzlanma, şiddetli yağmurlar ve sel veya taşkınların daha sık görülmesi, kıtlık ve kuraklık sürelerinin artması ve tüm bunlara bağlı olarak tarım ürünlerinde ve yerleşim birimlerindeki değişim ve dönüşümler olarak kendini göstermiştir. Bu dönemin tam olarak ne zaman başlayıp ne zaman bittiği konusunda bilim dünyasında çeşitli ihtilaflar olsa da hem laboratuvar sonuçlarından elde edilen bilgiler hem de tarihi ve arkeolojik kaynakların sağladıkları verilere bakılarak, kabaca XIV. yüzyılda başlayıp, XIX. yüzyıl’ın ortalarına kadar ki bir süreçte yaşandığı kabul edilmektedir. Değişimin fiziksel çevreye olan etkilerine bakıldığında ise büyük krizler, üretim merkezlerindeki değişiklikler, sahillere yakın ovaların artan yağışlar sonucunda bataklık ve tuzla alanlarına dönüşmesi sonucunda terk edilmeleri ve başta sıtma olmak üzere sivrisineklerin getirdiği hastalık ve salgınlar, Akdeniz’in hem beşerî hem de kültürel coğrafyasını değiştirmiştir (Appleby 1980, 658;

Tabak 2021, 8). Aynı zamanda dünyanın çeşitli coğrafyalarında iklimsel salınım dönemleriyle çakışan tarihi ve kültürel pek çok olay meydana gelmiştir (**Tablo 1**).

Tablo 1. Küçük Buzul Çağı süresince gelişen tarihsel ve iklimsel olaylar (Fagan 2019'dan derlenmiştir)

Tarih	Tarihsel Olaylar
1300'ler	Avrupa'da Büyük Açlık (1315-1321)
1337 - 1453	Yüzyıl savaşları
1348	Büyük Veba Salgını
1469	İngiltere'de şaraplık üzüm tarımının bitişi
1492	C. Kolomb'un Amerika kıtasını keşfi
1565	Santa Helena adasına ilk İspanyol yerleşiminin kurulması
1618-1648	Avrupa'da Otuz Yıl Savaşları
1703	Kuzey Atlantik'te Büyük Fırtına ve Balıkçılık faaliyetlerinin sona ermesi
1798-1815	Napolyon Savaşları ve Sanayi Devriminin başlangıcı

Tarih	İklimsel Olaylar
1300'ler	Küçük Buzul Çağı'nın başlangıcı
1400'ler	Fırtınaların sıklaşması ve öngörülemez iklimsel sapmalar
1580	Sıcaklıklardaki ani düşüşler
1600	Huaynaputina volkanının patlaması
1645-1710	Maunder Minimumu (Güneş lekelerindeki değişim)
1670-1710	Küçük Buzul Çağı'nın en soğuk dönemi
1740-1760	Kuzey Yarım Küre'de yer alan buzulların genişlemesi
1816	Tambora volkanının patlaması
1850	Küçük Buzul Çağı'nın sonu

Akdeniz'in her köşesinde iklim değişiminin sebep olduğu etkileri görmek mümkündür. Gerek tarihi ve kültürel kayıtlar gerekse de coğrafi ve topografik çalışmalar, soğuma döneminin periyodik bir şekilde önce yağışların artması ve sonrasında yaşanan kuraklıklar şeklinde ilerlediğini ortaya çıkarmıştır. Avrupa'da artan yağışlar çok sayıda insanın hayatına mal olmuş, bazı yerlerde köy yerleşimlerinin sel sularına kapılıp yok olduğu kayıtlara geçmiştir (Fagan 2019, 60). Özellikle Akdeniz'de Küçük Buzul Çağı'nın kıtlıkları üzerine odaklanan bir çalışmada, doğudan batıya kuzeyden güneye kadar Akdeniz'in kıyı alanlarında çok ciddi kıtlıkların yaşandığı ortaya çıkmıştır (Collet & Schuh 2018, 11-12). İtalya, özellikle XVII. yüzyıl'ın ilk yarısında pek çok şiddetli kuraklık ile mücadele etmiş ve akabinde bunları takip eden şiddetli kış mevsimleri tarımsal üretimi etkileyerek hasat kıtlığına neden olmuştur. (Camuffo & Enzi 1994, 245-246). Küçük Buzul Çağı'nın doğu Akdeniz'deki etkileri hakkında ise son yıllarda yapılan çalışmalar ile XVI. yüzyıldan itibaren Akdeniz'in büyük bir bölümüne hâkim olmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun geride bıraktığı kayıtlardan da pek çok bilgi ve veri elde etmek mümkün hâle gelmiştir. Özellikle günümüze ulaşmayı başarabilen imparatorluk arşivlerinden kıtlık, kuraklık, taşkın, şiddetli hava olayları vb. gibi pek çok olgunun kaydını bulmak ve bunları Akdeniz'in diğer coğrafyaları ile karşılaştırmak mümkündür. Bu konuda özellikle Anadolu başta olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli coğrafyalarını da içine alan iklim tarihi çalışmaları ilk olarak Peter Kuniholm, William Griswold, Sam White ve Faruk Tabak'ın öncülüğünde yapılmıştır.

Anadolu, Mezopotamya ve İran'ın neredeyse her yerini karış karış gezerek ağaç halkalarını inceleyen Peter Kuniholm, çalışmaları toplamında doğu Akdeniz için önemli bir yağış ve sıcaklık veri seti oluşturmuştur. Kuniholm'un çalışmalarının gösterdiği üzere, XVI. yüzyılın ikinci yarısından (1564), XVII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar (1614) Anadolu, Suriye, Levant ve Kafkas'ya bölgelerinde bu dönemde çok şiddetli kuraklıklar ve kıtlıklar ayrıca mevsim

normallerinin çok üstünde seyretmiş olan şiddetli soğukların yaşandığını ortaya çıkmıştır. Özellikle Suriye, Irak ve Levant gibi sıcak iklimiyle bilinen bölgelerde artış gösteren sert soğuklar bu anlamda dikkat çekici niteliktedir (Kuniholm 1990, 254). Akdeniz'deki bu iklim değişikliği sadece doğal afetlere değil aynı zamanda siyasi, sosyal, askeri ve kültürel değişikliklere de sebep olmuştur. Jack Goldstone (2016), özellikle XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Ming hanedanı dönemi Çin'ini karşılaştırarak, yaşanan siyasi bunalımların ve mali krizlerin sebeplerinden birinin de iklimdeki aksamalar ve buna bağlı olarak gelişen tarımsal üretimdeki bozulmalar olduğunu iddia etmiştir (Goldstone 2016, 362).

İklimin anormal bir seyir izlemesi, Akdeniz'deki genel nüfus artışı, uzun süreli kuraklıklar, uzun savaş dönemleri vb. gibi şeyler arka arkaya gelerek imparatorluk reayası üzerinde huzursuzluğa sebep olmuş ve bunun sonuçlarından biri olarak da Anadolu'da birtakım grupların ayaklanması ve yer yer şiddetli isyanları görülmüştür. Özellikle bu dönemde 1550'lerden itibaren Anadolu, bazen hafif ve bazen çok ağır geçen daimî kuraklıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Yüzyılın sonuna doğru ise bu durum bir takım sosyal hareketlere sebep olmuştur ki bunlara 'Celali Fetreti' ya da 'Büyük Kaçgunluk' denmiştir (Akdağ 1995, 75). Anadolu'da Celali döneminin başlaması aynı zamanda şiddetli soğukların da yaşandığı bir zamana denk gelmiş, bu da isyanların hararetini ve bunlarla mücadelenin zorluğunu artırmıştır. 1593-1596 arası yaşanan olağanüstü soğuklar askeri seferleri aksatmış, halkın erzak temin etmesini engellemiş ve kimi bölgelerde büyük göç hareketlerine neden olmuştur (Griswold 2000, 81). Küçük Buzul Çağı içerisinde özellikle XVII. yüzyılı bir kriz ve kargaşa yüzyılı olarak görmek mümkündür. Bu dönemde sadece Akdeniz'de değil, Kuzey yarımkürenin büyük bir bölümünde de medeniyetlerin kargaşaya sürüklendiği ve büyük değişimlerin yaşandığı da bilinmektedir (Fig. 1). Değişimlerin sebepleri her ne kadar karmaşık ve yer yer belirsiz olsa da iklimdeki ani bozulmalar tüm bu değişim sürecinin sebepleri arasında sayılmıştır. Özellikle sıcaklıklardaki ani düşüşler ve aşırı yağışlar bunun önemli bir göstergesini oluşturmuştur (Fig. 2). XVII. yüzyıl, Akdeniz'de özellikle büyük ırmakların yoğun aktivitelerine ve taşkınlarına sahne olmuştur ki bu döneme 'tufan dönemi' de denmiştir (Tabak 2021, 265).



Fig 1. Peter Braughel'in 'Karda Avcılar' isimli 1565 tarihli tablosu. Tabloda Küçük Buzul Çağı'nın ilk soğuklarının yaşandığı Kuzey Avrupa'da donmuş bir gölün üzerinde eğlenen insanlar tasvir edilmiştir. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Hunters_in_the_Snow (Erişim Tarihi: 24/10/23)

Dönem hakkında önemli bir konu da Küçük Buzul Çağı'nın Avrupa ve Akdeniz hayatı üzerindeki yansımasıdır. Braudel, '*Tarihçi, tarımsal hayata, kamu sağlığına veya ulaşımına yönelik bir dizi sorunu bu yeni başlık altında toplayarak bu sorundan kurtulacak mıdır? Daha şimdiden teşhis etmek cazip olmasına rağmen, şunu önceden söyleyemeyeceğiz: 16. Yüzyılın sonuyla birlikte hayvan yetiştiriciliği bitmiş ve daha az buğday elde edilmiştir. Soğuk ve yağmur Akdeniz'i ısrarla*

ziyaret ederek, bazı düzenleri şirazeden çıkarmıştır, fakat bunların oranları henüz elimizde bulunmamaktadır ve iklim tarihinin kuzey yarımküre ölçeğinde tek olduğu açıktır ve bu alandaki en önemli gelişmelerden biri budur. Akdeniz ikliminin bizzat bu ölçekte bir sorunlar bütününe bağlı olduğu da açıktır' diyerek daha o zamanlar henüz yeni yeni başlayan iklim tarihi çalışmaları için giriş yapmıştır (Braudel 2017, 438-439). Aynı zamanda Akdeniz'de iklimin değişip değişmediğini, özellikle de 16. yüzyıl için sorgulamıştır. Büyük eserinin birinci cildinde 'İklim ve Tarih' arasındaki ilişkiyi anlattıktan sonra son bölümde, 'Son bir soru sormaya, çoğunlukla uyumsuz belgelerle dolu bir dosyayı açmaya ve oldukça tehlikeli bir gazetecilik edebiyatına kulak vermeye cesaret edebilecek miyiz?' (Braudel 2017, 427) diyerek biraz çekimser ve şüpheli bir tarzda sormuştur sorusunu. Akdeniz'de iklim değişimi Braudel için bir 'gazetecilik edebiyatı' çalışması olarak ifade edilse de kendisi de daha sonraki paragraflarda böyle bir değişimin gerçekleşmiş olduğunu 'İklimsel dalgalanmalar gerçek gibi görünmektedir (Braudel 2017, 430)' diyerek kabul etmiştir. Akdeniz tarihinin çok uzun bir dönem boyunca önemli bir parçası olan Osmanlı imparatorluğu da bu değişim döneminin neredeyse yarısından fazlasına tanıklık etmiş ve etkilenmiştir.

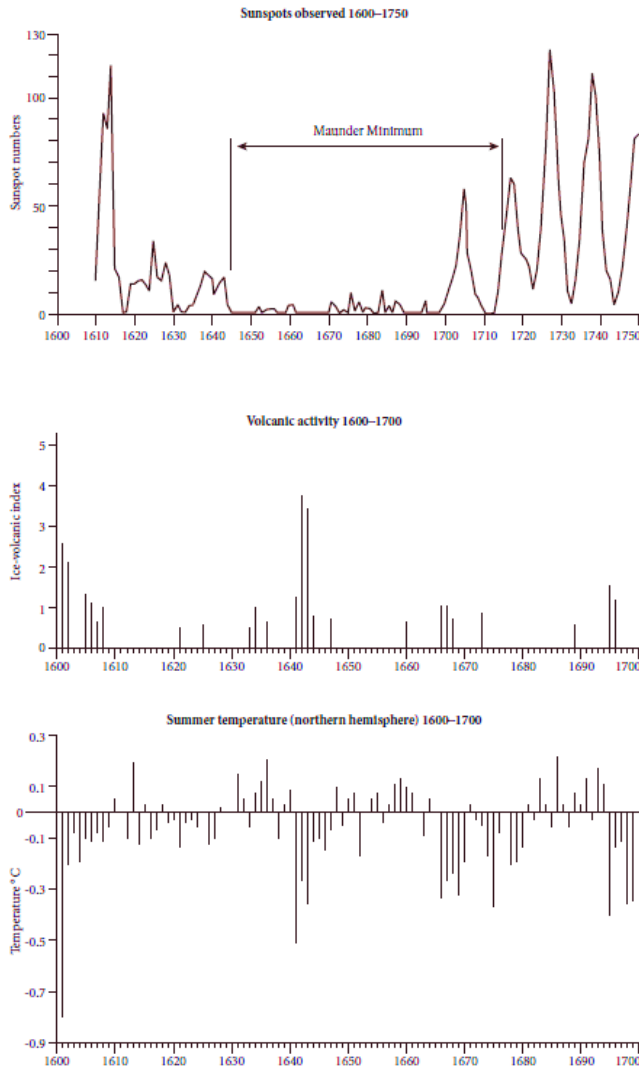


Fig 2. MS. 1600 – 1750 yılları arası güneş anomalileri, volkanik aktiviteler ve sıcaklık dağılımı. Birinci grafikte 1600-1750 arası güneş lekelerinin gözlem verileri, ikinci grafikte volkanik aktivitelerdeki dağılım ve üçüncü grafikte daha çok ağaç halkarından (dendrokronoloji) elde edilen bilgiler ışığında 1600-1700 yılları sıcaklık indileri verilmiştir (Parker 2017, 13).

Volkanizma Faaliyetleri, Olağanüstü Hava Olayları ve Şiddet-i Şita

Aşırı Soğukların Sebebi Volkanik Faaliyetler Miydi?

Küresel veya bölgesel ölçekte iklim koşulları üzerinde değişimlere yol açan faktörlerden birinin de şiddetli volkanizma hareketleri olduğu yukarıda bahsedilmiştir. Volkanik püskürmeleri izleyen dönemlerde iklim koşullarında alansal ve zamansal olarak yaşanan değişimler genel olarak; açığa çıkan gazlar, gazların kimyasal bileşimi, püskürmenin gerçekleştiği yer, püskürmenin gerçekleştiği mevsim, püskürmenin şiddeti ve süresi gibi çeşitli faktörler ile yakından ilgilidir. Volkanik püskürme sırasında atmosfere saçılan sülfürce zengin gazlar, püskürmeyi izleyen süreçte atmosferde kimyasal oksidasyon sonucunda sülfür aside dönüşerek, küresel atmosferde birkaç haftadan birkaç yıla kadar kalabilmektedir. Bu durum, sülfürce zengin olan bu gazların güneşten gelen ışınları engelleyerek küresel sıcaklıkların 0.2 ila 0.3°C azalmasına yol açmaktadır (Erlat 2019, 75). XVI. yüzyıl'ın ikinci yarısında, aktif hale gelerek küresel iklimi etkilediği düşünülen ve dünyanın farklı yerlerinde bulunan bazı yanardağların faaliyetleri sonrasında yaşananlar da XVI. yüzyıl içerisinde meydana gelmiş olan iklimsel değişimler için önemli paralellikler barındırabilir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında aktif hâle gelen yanardağların çoğunun Volkanik Patlama İndisi¹ (VEI) yüksek olup, atmosfere yapmış oldukları etki itibari ile küresel sıcaklıkları etkileyebilme potansiyeline sahiptirler. Bu anlamda, Osmanlı imparatorluğunda XVI. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelmiş olan aşırı hava olaylarını anlamak için, yüzyılın ikinci yarısında dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan volkanların faaliyetlerini incelemek gereklidir (Tablo 2).

Tablo 2. XVI. yüzyılın ikinci yarısında aktif hâle gelen volkanlar

Tarih	Volkan	Bölge	VEI
1563 (Haziran)	Agua de Pau	Azor Adaları	5
1575 (?)	San Salvador	San Salvador	3
1580 (?)	Billy Mitchel	Papua Yeni Gine	6
1586 (?)	Kelut	Java (Endonezya)	5
1593 (?)	Raung	Java (Endonezya)	5
1595 (Mart)	Nevado del Ruiz	Kolombiya	4
1600 (Şubat – Mart)	Huaynaputina	Peru	6

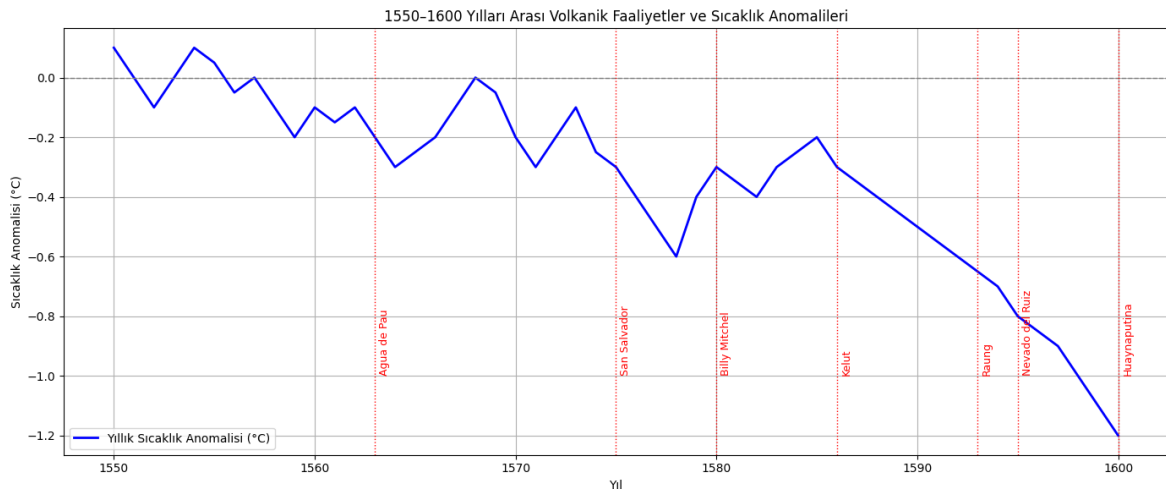
XVI. yüzyılın ikinci yarısında aktif hâle gelmiş olan volkanizma hareketlerinin ve sonrasında yaşanan atmosferik değişimlerin doğrudan Osmanlı İmparatorluğuna etki ettiğini söylemek ilk başta tam olarak mümkün olmasa da özellikle volkanik püskürmelerden sonra meydana gelen meteorolojik etkilerin, yaşanan aşırı hava olaylarını incelemek mümkündür. Volkanik aktivite sonrasında, atmosferdeki su buharı ve aerosoller ile karışan volkanik *toz örtüsünün* genellikle soğuma dönemleri ile olan yakın ilişkisi ve şiddetli hava olaylarına, bitkilerin büyüme evrelerindeki gecikmelere ve salgın hastalıkların gelişmesine yol açtığı da gözlemlenmiş ve bu etkilerin özellikle Yakın Doğu'da ve Ege bölgesindeki yağışlar üzerinde değişimlere yol açtığı görülmüştür (White 2006, 393).

Fischer *et al.* (2007), Kelut (1586), Nevado del Ruiz (1595) ve Huaynaputina (1600) volkanik püskürmelerinin, patlamadan sonraki bir ve iki yıl da küresel atmosfere nasıl etki ettiklerini incelemişler ve Kelut püskürmesinin küresel anlamdaki etkisi 1587 yılının kış ve yaz aylarında, Nevado del Ruiz püskürmesinin etkisini 1596 yaz aylarında ve 1597 kışında ve büyüklük

¹ VEI (Volcanic Explosivity Index) Volkanik Patlama İndisi'dir ve yanardağların patlama ya da püskürme şiddetini ifade eder. VEI verileri "Smithsonian Institution *National Museum of Natural History* Global Volcanism Program"ın resmi internet sitesinden alınmıştır. (Erişim tarihi: 14.05.2025 <https://volcano.si.edu>)

bakımından XVI. yüzyılın en şiddetli patlaması olan Huaynaputina püskürmesinin etkileri de aynı senenin yaz aylarında ve bir sonraki senenin kış aylarında etkisini göstermiş ve küresel sıcaklıklarda düşümlere neden olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Sıcaklık düşümlü, dünyanın çeşitli bölgelerinde değişiklik göstermekle birlikte Akdeniz ve Avrupa'da sıcaklık değerlerindeki düşümler, genellikle mevcut püskürmelerden sonra 0.5 ile 1°C kadar olmuştur (Fischer *et al.* 2007, 3; Briffa *et al.* 1998, 452) (Tablo 3). Luterbacher (2004) ise son 500 yıllık sıcaklık değerlerini inceledikleri çalışmada Avrupa kıtası için, XVI. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen volkanik püskürme sonrası sıcaklık değerlerinin özellikle kuzey Avrupa için 2°C kadar negatif sıcaklık anomalisi gösterdiğini tespit etmişlerdir (Luterbacher *et al.* 2004, 1502).

Tablo 3. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Yarımkürede, volkanik faaliyetler ve sıcaklık değışimleri (Moberg *et al.* 2005 ve Mann *et al.* 1998'deki veriler ile oluşturulmuştur).



Erlat ve Türkeş (2015)' de yaptıkları çalışmada 20. Yüzyılda yaşanan volkanizma olaylarının verilerini kullanarak, 33 farklı meteoroloji istasyonundan sağlanan istatistikler ile volkanik püskürmelerin, Anadolu'daki sıcaklık değerlerinde değışimlere sebep olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Agung (Endonezya- 1964), El Chichon (Meksika – 1982) ve Pinatobo (Filipinler – 1991) volkanları referans alınarak yapılan değerdendirmelerde, bu yanardağların aktif hâle geldikten sonraki yıllarda, Anadolu'daki hava sıcaklıklarının değıştiğı ve püskürmeyi izleyen ilk iki yıl boyunca da ortalama maksimum ve minimum hava sıcaklıklarının azaldığı gözlemlenmiş ve sıcaklıkların özellikle Anadolu'nun doğu kesimlerinde 1°C'ye kadar da azaldığı ortaya çıkmıştır (Erlat & Türkeş 2015, 7). Tablo 2'de ki veriler ile Osmanlı imparatorluğunda meydana gelmiş olan aşırı hava muhalefeti, Erlat ve Türkeş'in çalışması paralelinde düşünıldüğünde, XVI. yüzyıl'ın ikinci yarısında meydana gelen volkanik püskürmeler ile imparatorlukta görülen aşırı hava koşulları arasında paralellikler görmek mümkündür (Tablo 4). Bu anlamda volkanik püskürme olaylarının küresel atmosfer üzerindeki etkisi ve bunların Osmanlı imparatorluğu üzerindeki yansımaları, elde bulunan veriler ışığında karşılaştırmalı bir şekilde incelendiğinde birbirlerini tamamladıkları görülmektedir. Volkanik hareketler ile aşırı hava koşulları ve yarattığı olumsuz şartların aynı tarihlerde görülmesi sadece basit birer tesadüf olarak açıklanamaz. Tabiatın gerek insan yaşamı gerekse de daha geniş toplumsal yapıların üzerindeki hakimiyeti düşünıldüğünde olayların birbirleri ile olan kesintisiz bağı daha net görülmektedir.

Tablo 4. XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki püskürmeler ile Osmanlı imparatorluğundaki gelişmeler.

Tarih	Volkanik Püskürme	Osmanlı İmparatorluğu
1563	Agua de Peru	1565 Rumeli’de yaşanan aşırı soğuklar
1575	San Salvador	1578 – 1590 İran Seferi’ndeki aşırı soğuk geçen kışlar
1580	Billy Mitchell	1582’de Edirne’deki soğuk kış ve devam eden İran seferi sırasındaki soğuk kışlar
1586	Kelut	İran seferinde devam eden soğuklar, İzmir’deki aşırı soğuk hava
1593	Raung	1594 – 1595 Büyük Kışı

Aşırı Soğuk Havalarda ve Şiddet-i Şita’ya dair Vaka Örnekleri

Küçük Buzul Çağı’nın en karakteristik özelliklerinden biri de aşırı soğuk ve mevsim normallerinin üzerinde yaşanan havalardır. Bu dönem içerisinde aşırı soğuk olarak tanımlanmış olan kış mevsimlerinin giderek artışı, özellikle kuzey yarım kürede bulunan ülkelerin sosyal, iktisadi ve bazen de askeri yapılarını olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bu soğuk dönemler, genellikle uzun süren kışlar, anormal kar yağışları ve yaz sıcaklıklarının düşmesiyle tanımlanmıştır. Kuzey kutup bölgesine daha yakın enlemde bulunan coğrafi bölgeler ise bu durumdan güney de kalan bölgelere göre daha fazla etkilenirken, Akdeniz gibi kısmen ılıman kuşakta bulunan bölgeler ise daha çok bölgesel ve dönemsel sıcaklık düşüşlerine maruz kalmıştır (Tablo 5).

Şita, Arapçada kış mevsiminin karşılığıdır. Günümüzde kullanımı azalsa da hâlâ günlük kullanımda rast gelinebilecek bir terim olan ‘şiddet-i şita’ aslen mevsim normalleri dışında seyreden, beklenenden ya da alışılacagelmış olandan daha soğuk yaşanan kış mevsimleri için kullanılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu belgelerinde de terimsel anlamda ‘aşırı’ koşulları tasvir etmek için genellikle *ber-ü şita*, *şiddet-i şita*, *ebred* (dondurucu soğuk), *şiddet-i harama* (aşırı/şiddetli sıcak hava) gibi terimler de kullanılmıştır.

Tablo 5. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Akdeniz ve çevresinde meydana gelmiş olan tarihi ve meteorolojik olaylar (White 2006 ve Büntgen *et al.* 2011 ‘den değiştirilerek alınmıştır).

Tarih	Avrupa, Akdeniz ve Diğer Bölgeler	Yunanistan	Girit
1558	Şiddetli mayıs yağmurları, sıcak ve kurak yaz		kuraklık
1563	Şiddetli kış mevsimi, soğuk ve yağmurlu yaz mevsimi		
1570	Aşırı soğuk ve kurak ilkbahar ve yaz mevsimi, İtalya’da büyük çekirge istilası		
1571	Akdeniz genelinde artan tahıl fiyatları		
1572	Anadolu’da aşırı soğuk geçen kış mevsimi, Kıbrıs ve Edirne’de veba		
1573			
1574	Anadolu’da kuraklık		
1575	Anadolu’da devam eden kuraklık		Şiddetli kış
1576	Anadolu’da kıtlık ve salgın		Şiddetli kış
1577		Şiddetli kış, göl ve nehirlerin donması	
1578	Ukrayna’da çekirge istilası		
1579-80	Batı Anadolu’da salgın, Orta Doğu’da kıtlık		

1581			
1582			
1583	Suriye'de kuraklık		
1584	Anadolu'da ve Suriye'de kuraklık ve açlık		
1585	Para tağşişi		Şiddetli kış
1586	Çorum'da çekirge istilası		Şiddetli kış
1587	İtalya'da görülen kuru (volkanik) sis		
1588	İstanbul'da kıtlık		Çok şiddetli kış
1589	Levant'ta kıtlık ve yeniçeri isyanı		Kuraklık ve kıtlık
1590	İstanbul ve Şam'da kıtlık	Şiddetli kış	Çok şiddetli kış
1591	İstanbul'da salgın		Çok şiddetli kış
1592	İtalya'da görülen kuru (volkanik) sis, Şam'da kuraklık		
1593	Anadolu'da salgın		
1594	Tahıl ihracatının kısıtlama		Çok şiddetli kış
1595	Akdeniz genelinde şiddetli kuraklık ve kıtlık, Tuna Nehrinin uzun süre donması, Trablusgarb'da fare istilası ve kıtlık		
1596	Anadolu'da Celali ayaklanmalarının başlaması		
1597			
1598	İstanbul'da kıtlık ve salgın		
1599			
1600	İtalya'da çekirge istilaları		

Hava şartlarının bu gibi olağanüstü koşullar yarattığı dönemlerde özellikle tarım, ekonomi, toplumsal huzur ve günlük yaşam da aksamalar ve durağanlıklar yaşanmıştır. XVI. yüzyıl ile birlikte Osmanlı imparatorluğu en parlak devrine girerken bir yanda da Küçük Buzul Çağı, etkilerini yavaş yavaş göstermeye başlamaktaydı. İklimsel veya meteorolojik değişimler ile ilgili tarihsel kayıtlar, bu kaynakların yazarları olan kişi veya kişiler tarafında 'olağanüstü' hava koşulları olarak, eserlerinde yer yer abartı unsurları ile süslemiş bir şekilde anlatılsa da dikkatli incelendiği vakit bu aşırı koşulların ilgili çekici bir şekilde kayıt altına alınmış olunduğu da fark edilmektedir. Tabiatın doğal akışında meydana gelen gelişmeler onu gözlemleyen kişiler tarafından gayet normal ve bilindik süreçleri temsil ederken, normal akışın veya düzenin dışında yaşanan ender ya da 'aşırı' koşullar, mevcut düzendeki bozulmayı temsil ettiklerinden dolayı daha fazla akılda kalmış ve kayıt altına alınmıştır. Ancak özellikle tarihsel metinlerde dikkat edilmesi gereken önemli bir husus ise, kaynak ya da belge yazarının olayı tasvir ediş şeklinden ziyade olayın kendi iç yapısının ne olduğudur. Coğrafi konumu gereği zaten mevsimsel olarak soğuk bölgeler için yapılan her 'aşırı' tanımının bir iklimsel değişimi ifade etmediği göz ardı edilmemelidir. Bu anlamda dikkat edilmesi gereken husus, yaşanan değişimin bölgesel mi yoksa daha geniş bir alan için mi meydana geldiğidir. XVI. ve XVII. yüzyılda, sel ve taşkınların sıklığında da bir artış görmek mümkündür. Özellikle XVI. yüzyılda artan yağış aktivitelerinin, büyük su kaynakları olan nehir havzalarında ciddi taşkınlara ve sellere neden olduğu tarihsel kaynaklardan bilinmektedir. Bu dönemde Rumeli'de, kış mevsiminde donan büyük nehirlerin çözülme zamanının da uzadığı ve nehirlerin beklemeden daha uzun bir zaman boyunca donmuş hâlde kaldığı kayıtlara geçmiştir. XVI. yüzyıl'ın ikinci yarısında, etkisini yüzyılın ilk yarısına nazaran daha da kuvvetli olarak göstermiş olan Küçük Buzul Çağı'nın soğuk zamanları ve özellikle kış mevsimlerinde yaşanan aşırılıklar ve bunların gerek askeri gerekse de sosyal hayata nasıl etki ettikleri anlamak önemlidir. İncelenen dönem öncesinde de imparatorluk genelinde kayıtlara geçmiş olan aşırı hava olayları bulunmakla birlikte bunlar, Küçük Buzul Çağı'nın Akdeniz bölgesi için başlangıç evresine denk geldiğinden dolayı genellikle bölgesel ve küçük çaplı olup, yüzyılın ikinci yarısında meydana gelenler kadar etkiye sahip değillerdir. Bu dönem

içerisinde Osmanlı imparatorluğunda meydana gelmiş olan olayların etkilerini daha iyi anlamak için bunları a) Askeri Operasyonlar ve Fetihler ve b) Sosyal, Ekonomik ve Günlük Yaşam üzerindeki etkileri çerçevesinde ikiye ayırarak tarihi örneklerle incelemek mümkündür.

Askeri Operasyonlar ve Fetihler

Küçük Buzul Çağı'nın sert soğukları yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkisini göstererek özellikle askeri seferlerde ciddi aksamalara sebep olmuştur. Öyle ki kötü hava şartları, imparatorluğun Rumeli'deki genişlemesini sekteye uğratan sebeplerden biri olarak da gösterilebilir. Özellikle bu gibi değişim zamanlarında yaşananların tanığı olan çağdaş yazarların aktardıkları, geniş anlamda tarihsel iklim çalışmaları özel anlamda da Osmanlı tarihi açısından önemlidir. Dönemin önemli tarihçilerinden bir olan Peçevi'nin aktardıklarına göre, Rumeli'de gerçekleşen askerî operasyonlar içerisinde, Temeşvar ve Eğri kalelerinin kuşatılması sırasında sadece düşman kuvvetleriyle değil aynı zamanda da soğuk ve aşırı yağmurlar ile de mücadele edilmiştir. Osmanlı ordusu, 1551 senesinde Belgrad'ın çevresindeki bir dizi kaleyi fethettikten sonra yönünü bölgenin önemli istihkamlarından bir olan Temeşvar'a çevirerek kaleyi kuşatma altına almıştır. Peçevi, yaşananları şöyle aktarır '*...Oradan Temeşvar üzerine varıldı ve gaziler metrislere girip kaleyi düşürmeye çalıştılar. Fakat havalar birdenbire soğumaya ve sıkıntı çekilmeye başlandı. Sürekli yağmurlar yüzünden katlanılmaz bir duruma düşüldü, metris hendekleri ve sıçan yolları su ile doldu. Artık kalenin fethini uygun bir zamana bırakmak gerektiği açıkça görülmüyordu. Durum padişah katına arz olunarak muzaffer askerlere izin verildi. Beylerbeyi'nin Belgrad'da kışlaması ve savaş araçları ile gereçlerini tamamlaması ferman buyruldu* (Peçevi I 1981, 204)' diyerek ordunun içinde bulunduğu zor koşulları anlatmaya çalışmıştır.

Dönemin bir diğer tarihçisi olan Mehmed Er-Rumi (Edirneli)'de *Nuhbetü't-Tevarih Ve'l-Ahbar ve Tarih-i Ali Osman* isimli eserinde, '*... Tımişvar kal'ası muhasara kılındı. Bundan sonra hengam-ı şita ve avan-ı serme irişüb muttasıl yağmurlar yağmağla toplar atılmağa imkân olmadığından feragat olunup kışlak için Belgrad tarafına müraca'at olundu*' diyerek kötü hava şartlarının kuşatma üzerindeki etkisinden bahsetmiştir (Sağırlı 2000, 201-202). Beklenmedik hava şartları ve muhtemelen kuşatma altındaki düşmanın gösterdiği direniş, kalenin fethedilmesini geciktirmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın bu görev için atadığı Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşa, kuşatmada başarısız olunca sultan onun yerine bu görevi ikinci vezir olan Damad Kara Ahmed Paşa'ya vermiştir. Kara Ahmed Paşa, 1552'de tekrardan Erdel ovasında askeri operasyonlara başlamış ve ilk hedef olarak da Temeşvar'ı kuşatmıştır. Üç haftalık sert direnişten sonra kaledekilerin mukavemeti kırılarak 26 Temmuz 1552'de kale garnizonu teslim olmuştur (Maxim 2012, 94).

Muzaffer Osmanlı ordusu, 1552'nin kış mevsiminde de Temeşvar'da yaşananlara benzer sıkıntıları, Eğri kalesinin kuşatması sırasında da yaşamıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında Rumeli'de fethi gerçekleşmeyen iki önemli şehir bulunmaktaydı. Bunlardan biri Beç kalesi (Viyana) diğeri de Eğri kalesiydi. Kara Ahmed Paşa ve Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşa'nın, Budin beylerbeyliğinin yerli askerleriyle birleşen kuvvetleri önce Temeşvar ve Szolnok (Solnık) şehrini alarak 9-11 Eylül'de, Budin Beylerbeyi Hadım Ali Paşa'nın da teşvikiyle Eğri Kalesi üzerine harekete geçmiş, yaklaşık kırk gün süren kuşatma, kötü hava şartlarından dolayı başarıya ulaşmadan sona erdirilip, Osmanlı kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Peçevi, Osmanlı ordusunun yaşadığı zorlu şartları şöyle aktarır '*... şanlı serdar, beylerbeyiler, beyler, ağalar ve tüm gaziler Eğri kalesine varıp kuşattılar. Tam kırk beş gün o denli uğraştılar ki hiçbir kalede böylesi görülmüş değildi. Bu uğraşta nice gazi şehit olarak sonsuz yaşama kavuştular ki sayıları hesaba sığmazdı. Ama henüz vakit ermemiş olduğundan bütün bu çabalar olumlu sonuç vermedi. Ancak, her yöne akınlar salınıp sayısız ganimetler derlendi; o*

denli ki her çadırda birer, ikişer güzel oğlan ve kız, sayılamayacak ölçüde gümüş kaplar ve değerli eşyalar vardı. Görünüşte kalenin fethini engelleyen tek sebep, havaların değişerek kışın gelmesi idi. Kar ve yağmur çadırda barınmaya imkân bırakmadı. Bütün yıl boyunca kaleyi kuşatmada çekilen zorluk ve ağırlığın üstüne kış da gelip bastırınca, geri dönmek gerekti. Böylece Şevval ayının on yedisinde (7/9/ 1552) kuşatma kaldırıldı (Peçevi I 1981, 210 – 211)'. Celalzade'de kuşatmanın başarısızlığı ile ilgili benzer ifadeler kendine yer bulmuştur '... Kale etrafında şehit düşen askerlerin sayısı belli değildi. Kırk gün süren bu savaşta fetih gerçekleşmedi, çünkü kale hem doğal yapısı hem de savunmacıların ustalıklarıyla oldukça zorluydu. Ancak Allah'ın takdiriyle, kış mevsiminin şiddetli soğukları, yağmur ve kar yağışı düşmanları da zor durumda bıraktı. Askerlerin yiyecek ve erzak sıkıntısı yaşaması zorlukları arttırdı. Yoğun soğukların etkisiyle hayvanların hareketi zorlaştı, bu nedenle savaşı sürdürmek yerine geri çekilmenin daha doğru olduğuna karar verildi. Allah'ın takdir ettiği bir zamana, savaşın ertelenmesi uygun görüldü. Bunun üzerine çevredeki yerlere akıncılar gönderildi, düşman toprakları yağmalandı ve ganimetler toplandı (Celalzade 2009, 581-582)'.

Dönemin kaynakları, başarısız geçen kuşatmanın asıl sebebini hava koşullarına bağlarken, Osmanlı tarihçiliğinde çok önemli bir yeri olan J. W. Zinkeisen ise olaya farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Zinkeisen'e göre, 9 Eylül'den 18 Ekim'e kadar Osmanlı kuvvetleri, Kara Ahmed Paşa kumandasında şehri kuşatır, ancak kaleyi kuşatan Osmanlı serdarı Ahmed Paşa, kalenin düşmeyeceğini anlamış olacaktı ki '*her türlü taarruza, kış mevsimi, kuşatmacılara en azından utanç verici olamayan bir geri çekiliş için iyi bir mazeret yaratana kadar direndi*' (Zinkeisen 2011, 627) şeklinde bir yorumda bulunarak, Eğri kuşatmasının zaten en başından beri ölü doğmuş bir kuşatma olduğunu ve Osmanlı kumandanlarının da bu durumun farkında olduklarını düşünmüştür. Bu durum, Osmanlı kuvvetlerinin kuşatmayı olabildiğince uzatarak kış şartlarını, başarısızlıklarına bir kılıf olarak kullandığı şeklinde yorumlanmıştır. Zeinkeisen, bu anlamda hava şartlarından ziyade Osmanlı komuta kademesinin plansızlığını ve başarısızlığını ön plana çıkarmaktadır. Öyle ki zaten iklimdeki bozulmalar yüzyılın ilerleyen dönemlerinde de etkisini arttırmıştır.

Küçük Buzul Çağı ikliminin karakteristik özelliklerinden biri de mevsimlerin düzensizleşmesi, normalden kısa veya uzun yaşanmasıdır. Bu etki meteorolojik olarak kendisini, mevsiminden önce aralıksız yağan kar ve yağmur ile gösterirken bazen de normal şartlar altında taşkın riski barındırmayan su kaynaklarının aşırı yağışlar sebebiyle sel felaketine sebep olması şeklinde gösterebilir. Özellikle mevsiminden önce düşen kar, Osmanlı İmparatorluğu'nda sefer mevsimini de çoğu kez olumsuz yönde etkilemiştir. XVI. yüzyılın önemli kaynaklarından olan Mühimme defterlerinde, yaşanan olumsuzluklar ile ilgili çok sayıda kayıt tutulmuştur. Bu kayıtlardan bir tanesi de 1565 yılında, Osmanlı kuvvetlerinin Rumeli'de sefere hazırlandığı sırada, mevsim normallerinin dışında erken başlamış olan kar yağışına dair kayıttır. Rumeli beylerbeyliğinden İstanbul'a gönderilen bir belgede, sefer hazırlığı için Sofya'da toplanmış olan askerlerin zamansız bir şekilde yağan şiddetli karın ve yağmurun olumsuz etkisi ile şehrin yakınlarında daha güvenli bölgelere sığınmak zorunda kaldıkları bildirilmiştir. Bu olumsuz koşulların haberini alan İstanbul'daki yöneticilerin, Beylerbeyi'ne durum karşısında düşmandan bir haber alıncaya kadar, askerleri ile havası daha mutedil ve zahiresi daha bol bir mıntıkaya geçmesi ve burada kendisine gönderilecek olan ikinci bir emre kadar beklemesi buyurulmuştur (Yıldırım 1994, 73). Aynı tarihlerde Semendire mevkiinde bulunan Sağ Ulufeciler Ağası Mehmed Ağa'da, şiddetli kar ve yağmur yağışından mustarip olduğunu ve emri altında bulunan askerleri ile kendilerine en yakın noktada bulabildikleri bir samanlığa sığındıklarını ve çok ciddi bir zahire sıkıntısı çektiklerini bildirmişlerdir. İstanbul'dan, Mehmed Ağa'ya gelen emriler ise askeri ile, bulunduğu Semendire mevkiine yakın ve zahiresi bol olan Ürgüp veya Niş şehirlerinden hangisi

müsait ve münasip ise derhal o bölgeye geçmesi ve sonrasında kendisine gelecek olan emirler doğrultusunda hareket etmesi istenmiştir (Yıldırım 1994, 73). Ancak aynı defterde bulunan başka bir hüküm, zahire tedariki sorunun çözülmemiş olduğunu göstermektedir. Anlaşılan o ki Semendire beyi, 1566 yılının zorlu geçen kış şartlarında emri altında bulunan askerler için gerekli olan zahireyi temin edememiş ve İstanbul'dan yine yardım istemiştir. Daha sonra, Semendire beyine zahire tedariki için gerekli olan parayı dilediği yerden alabilmesi için kendisine hükm-i şerif gönderilmiş ve kendisinin de gerekli olan gayreti göstererek ihtiyaç hasıl olan zahireyi bir an önce tedarik etmesi istemiştir (Yıldırım 1994, 159).

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını doğuda genişletmeye devam ettirdiği dönemde, sadece doğudaki en büyük rakibi olan Safevi İran'ı ile değil aynı zamanda Küçük Buzul Çağı'nın en soğuk kışları ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. 1578 – 1590 yılları arasında cereyan etmiş olan İran seferinden, Osmanlı kuvvetleri zaferle çıksa da hava şartlarının sürekli olarak daha da kötüleşmesi hem seferin uzamasına sebep olmuş hem de her iki taraftan da savaş dışı sebeplerden dolayı (donma, soğuk ısırmaları vb.) ciddi kayıpların yaşanmasına neden olmuştur. Seferin serdarlarından biri olan Özdemiroğlu Osman Paşa'nın komutasındaki savaşın güney cephesinde, Osmanlı ordusu Demirkapı seferi sırasında kışın şiddetini giderek üzerinde hissetmiş, Elbruz dağının buzlu ve tehlikeli yollarını aşmak zorunda kalmış ve bu yolculuk esnasında da amansız bir kar fırtınasına yakalanmışlardır. Ordu, Elbruz'un donmuş geçitlerinden geçerken, askerler arasında yaşı biraz geçkin ve fiziksel olarak daha zayıf askerler, zorlu şartlara daha fazla dayanamayıp karların üzerinde telef olmuşlardır (Dağ 2023, 19). 7 Şubat 1579 günü yola çıkan ordunun bir kısmı 7-8 günde, geriden gelen daha ağır yükleri olan birlikler ise 12 gün sonra Demirkapı mevzilerine ancak varabilmişlerdi (Karanfil 1998, 31). Aynı sefer sürecinde Bender Kalesi'nin kuşatılması sırasında da aşırı soğuk hava ve şiddetli rüzgarlarla mücadele etmek zorunda kalan askerlerin, at üzerinde dahi donduğu dönemin kayıtlarına geçmiştir (Karademir 2014, 59). Osmanlı ordusunda görev yapan askerler, bu kış seferi sırasında o kadar çok aç çekmişlerdi ki '*tehlikeli geçitlerden geçerek, ölüm çukurlarından kurtulanlar, ömürlerinin geri kalanında 'sefer' kelimesini bir daha ağızlarına almamaya yemin*' etmişlerdir (Selânikî I 1999, 123).

Devam eden İran seferi sırasında, bizzat orduda ve askeri operasyonların içerisinde bulunmuş kişilerden biri olan Dergâh-ı Ali çavuşlarından Rahimizade İbrahim Harimi çavuş, daha sonra yazdıkları ile sefer boyunca hem kendinin hem de ordunun yaşadığı zorlukları canlı tasvirlerle anlatmaya çalışmıştır. Harimi, 1583 – 1590 yılları arasındaki olayları kaleme aldığı eserlerinden biri olan *Gencine-i Feth-i Gence* isimli kitabında, mücadele edilen zorlu hava şartlarını anlatırken, *zalim şah-ı şita ve def'a şiddet-i serma* (Dündar 2006;61) ifadelerine yer vermiştir. O yıl soğuk havalar kendini daha 1584'ün başında Şehzade Mehmed'in (daha sonra III. Mehmed olarak tahta çıkacak) sancağa çıktığı gün göstermeye başlamıştır (Selânikî I 1999, 142). Harimi'ye göre yaşanan bu soğuklar, kışların en büyüğü olan *şah-ı şita* 'nın göstergesiydi. Harimi, sefer sırasında Kastamonu'da bulunduğu dönemde 1585 kışını anlatırken, burada insanların soğuk havalar yüzünden hayatlarından bezdiklerini ve bayram zamanına denk gelen bu soğuk günlerde, evde titremekten başka bir şey yapmadıklarını söylemiştir (Karademir 2014, 55). Nazım şeklinde yazdığı eserinde de bu durumu *Der-beyan-ı istikbal-i Sultan-ı Şita ve cem'iyyet-i ...birudet-i zîlmet feza'ki vakı'şere* şeklinde özel bir başlık ayırdığı bölümde şu dizeler ile ifade etmiştir (Karanfil 1998, 67);

Ateş berfile şol denlü kavırdı 'alemi Ev bucağından çıkartamaz olmuş idi ademi

Teşra çıksaydı kişi ger hiddet ü bühranla Tab-ı berfile yakup az kurtulurdu canla²

Harimi, 1588 kışında Kars'ta bulunduğu sırada da şiddetli seyreden kış soğuklarının en sert şekilde yaşandığına şahit olmuştur. Bölgenin zaten normal şartlar altında da soğuk bir coğrafya olması, Küçük Buzul Çağı'nın iklimsel etkisi ile birleşince mevcut şartları daha da zorlaştırmıştır. Kars'ta etkili olan '*şah-ı şita*', bölge insanlarının yaşantısını felç etmiştir. Harimi durumu şöyle izah eder; '*...Her ne kadar amaç, fetih ve zaferi kutlamak olsaydı da soğuğun şiddeti ve kışın etkisi öyle bir şekilde kendini gösterdi ki, şiddeti ve sertliği karşısında akıllar şaşkınlığa düştü, bazı çaresizler yere serildi. Kışın heybet ve korkusundan eller ve ayaklar adeta ceset gibi dondu. Himmet ve dayanıklılığın ötesinde bir sarsıntı yaşandı. Halini arz etmek bir yana, konuşmaya dahi mecal kalmadı. Herkes kendi haliyle meşgul oldu. Ancak Allah'ın inayeti ve kâinatın nuru olan Peygamber'in mucizeleriyle, her zaman olduğu gibi Rabbu'l-alemin'in yardımı imdada yetişti. Böylece tevhid ehli ordu, kuvvet ve kudret toplayarak kış ile yüz yüze geldi. Nihayetinde onları tamamen mağlup ettikten sonra, sağ salim ve ganimetlerle Erzurum kalesine girdiler*' (Dündar 2006, 74). Devam eden sefer sırasında, Kars ve Gori şehirlerinden sonra, Gürcistan topraklarında ilerleyen ordu, Gence Kalesi yolunda Tiflis'te durmak zorunda kalmış, daha kış mevsimi bile henüz başlamamışken ordu burada şiddetli soğuğun gazabına uğramıştır. Peçevi, ordunun Tiflis mevkiine yaşadığı zorluklar için; '*İslam askeri ile Tiflis yöresine geldiği zaman kasıma daha iki gün vardı ama kış belirtileri kendini göstermeye başlamıştı. O kadar soğuk ve sert rüzgarlar esiyordu ki, birkaç bin çadır parçalanıp yıkıldı. Kasım ayında geceleri o kadar çok kar yağdı ki, çadırların çoğu kara gömülüp kaldı. Sözüün kısası, o menzilde binlerce insan telef oldu*' (Peçevi II 1981, 46) der. Osmanlı kuvvetleri tabiatın tüm bu zorlu koşullarına rağmen yoluna devam ederek 1 Eylül 1588'de bölgenin önemli kalelerinden biri olan Gence'yi fethetmeyi başarmıştır. Daha sonrasında ise 1590 yılındaki barışa kadar iki yıl boyunca nispeten daha normal seviyede seyreden mevsimler sayesinde imparatorluk birlikleri seferini sürdürebilmiş ve bu iki yıllık dönemde sefer boyunca karşılaşılan zorlu kış şartlarından bir daha bahsedilmemiştir. Ancak Küçük Buzul Çağı'nın en soğuk evresi daha henüz yaşanmamıştır. Özellikle 1594 ve 1595 mevsimi Osmanlı imparatorluğunda unutulmaz kış mevsimlerinin yaşanacağı yıllar olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Küçük Buzul Çağı'nın zorlukları ile mücadele ettiği sırada 1593 yılında sınır çatışmalarıyla başlayıp daha sonra büyük bir savaşa dönüşen ve aralıksız on üç yıl boyunca imparatorluğu yıpratmak olan Avusturya Savaşı da tüm hızıyla devam etmekteydi. Rumeli'deki ilerleyişine istikrarlı şeklide devam eden ordu, 1595 şubat ayında Macaristan ovasına vardığında Tuna Nehrini donmuş bir hâlde bulmuştu. Sefer sırasında orduda bulunan tarihçi Abdülkadir Efendi de (Topçular Kâtibi) bu olayı, '*kış u şiddet üzere; üç ay Tuna buz tuttu*' (Topçular Kâtibi 2003, 51) sözleriyle kaydetmiştir. Tuna, 1596-1597 ve 1598 kışlarında da mevsiminden önce buz tutmuş ve bahara kadar da donmuş hâlde kalmıştır. Ancak Tuna Nehri'nin veya ona bağlı olan kollarının donması, zaman zaman seferdeki ordu için yeni fırsatlar da yaratmıştır. Bu fırsat durumlarından bir tanesinde de, Budin serhaddinde bulunan Vezir Ahmed Paşa ve beraberindekiler, nehirler buz tuttuğu için daha rahat hareket etmişler ve daha rahat yağma faaliyetlerinde bulunmuşlardır (Selânikî II 1999, 556).

Tabiatın olağanüstü koşullarından kimin ne zaman faydalanacağı belli olmayan bir durumdu ki, seferin ilerleyen safhasında bu durum kendini daha da açık hâle getirecekti. Avusturya Savaşı'nın en zorlu safhalarından biri olan Varad Kalesi Kuşatması da, zorlu hava koşullarının

² Ateş bile soğuktan öyle etkilenmişti ki dünyayı ısıtamaz olmuştu, insanları evlerinden çıkamaz hâle getirmişti. Eğer biri dışarı çıkacak olsaydı, şiddetli soğuk ve fırtına nedeniyle, buz gibi havadan canını zor kurtarırdı

etkisini gösterdiği ve savaşın kaderinin tayin edildiği olaylardan biri olmuştur. 1598 yılında, Satırcı Mehmed Paşa serdarlığındaki birlikler, Varad'a kadar çeşitli irili ufaklı kaleleri alarak sorunsuz bir şekilde ilerlemiş (Jorga 2009, 276) ancak ordu Varad Kalesi'nin önüne vardığında ekim ayı başlamış ve sefer kış mevsiminde sürdürülmek zorunda kalmıştır. Kuşatma sırasında nelerin yaşandığına dair önemli bilgileri bizzat orada bulunarak müşahitlik yapmış olan Peçevi, Topçular Kâtibi ve Hasan Bey-Zade'den öğrenmek mümkündür. Peçevi'ye göre, o günlerde o kadar çok yağmur yağmıştır ki böyle bir afeti hiç kimse görmemiştir. Bu süre boyunca yağmurun ve suların taşıdığı ortalığı sellere vermediği bir gün bile yoktu ve ordugahta çamur ve balçık o kadar çoğalmıştı ki, askerler çadırdan çadıra dahi geçmekte zorlanmışlardır (Peçevi II 1981, 202). Topçular Kâtibi ve Hasan Bey-Zade de yağışların otuz gün boyunca hiç durmadan sürdüğünü ve ortalığı bataklık araziye çevirdiğinden bahsetmişlerdir (Topçular Kâtibi 2003, 218; Hasan Bey-zade 2004;585). Aynı tarihte karşı taarruzda bulunan Avusturya kuvvetleri de bölgenin en büyük şehirlerinden biri olan Budin'i muhasara altına almıştır (David 1992, 345). Budin'in kuşatıldığı haberini alan Osmanlı kumanda kademesi, Varad'daki kuşatmayı kaldırarak Budin'i kurtarmak için Belgrad tarafına geri çekilmeye başlamış ancak yağmurlar tüm Macar ovasına öyle çok yağmıştı ki Budin'i kurtarmaya giden ordu bile çamur ve bataklıkların içerisinde ilerlemek zorunda kalmıştır.

Hatta Naima'nın anlattığına göre, bu zorlu koşullardan şevki kırılmış olan askerleri cesaretlendirmek için, Diyarbakır Beylerbeyi Koca Murad Paşa, Halep Beylerbeyi Mahmud Paşa ve Sofu Sinan Paşa'lar bile, birer birer boyunduruğa girerek topları çekmişlerdi (Naima I 2006, 206). Ancak Avusturya kuvvetlerinin de bir aydan fazla süren kuşatması, aşırı yağışlar ve soğuklardan dolayı başarısız olmuş ve Avusturya ordusu şehri ele geçiremeden geri çekilmek zorunda kalmıştır (Topçular Kâtibi 2003, 223, Hasan Bey-zade 2004, 592). Bu sırada, Budin'deki kuşatmayı kırmak için yolda olan Osmanlı kuvvetleri, kuşatmanın Avusturyalılar tarafından kaldırıldığı haberini alınca, Belgrad mevkiine geri dönmüşlerdir. Küçük Buzul Çağı'nın aşırı hava koşulları savaşan iki taraf için de kötü sonuçlar doğurmuş ne Osmanlı kuvvetleri ne de Avusturya kuvvetleri bu yıllarda hedefledikleri planları gerçekleştirememişlerdir. Yaşanan olaylara şahitlik eden yazarların, kuşatmanın başarısızlığı hakkındaki ortak fikirleri ise mevsim normallerinin dışında seyreden hava koşullarının yarattığı zorluklar ve muhasaranın Kasım ayına sarkması gerçeğidir. Kuşatmanın kış ortasına kadar uzaması ve alışılmadık iklim şartları da mağlubiyete davetiye çıkarmıştır. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Küçük Buzul Çağı'nın kendisine özgü düzensiz iklim salınımları etkisini artırarak devam etmiş ve soğuk, kuru ve neredeyse ilkbahara kadar uzayan kış mevsimleri gittikçe sıklaşmaya başlamıştır (Fig 3). Hem iklimsel salınımların sebep olduğu ve tarımsal üretimi etkileyen felaketler ve bunlara bağlı gelişen kıtlık ve açlıklar hem de artan nüfusla birleşen sosyal isyanlar yüzyılın sonunda kendini göstermeye başlamıştır. Özellikle yüzyılın sonlarından itibaren başlayan ve geneli XVII. yüzyılın ilk yarısına kadar da yayılacak olan Celali kargaşasıyla birlikte, Osmanlı imparatorluğu XVI. yüzyılı sonlandırmıştır.

Sosyal, Ekonomik ve Günlük Yaşam

Küçük Buzul Çağı'nın etkisi Osmanlı imparatorluğu genelinde sadece askeri seferler üzerinde değil günlük hayatın akışı ve sosyal yaşamda da kendisini kuvvetli bir şekilde hissettirmiştir. 1555–1556 yıllarında Edirne'de soğuk havaların pek çok kişiyi canından bezdirdiği kayıtlara geçmiştir. Aslen Edirneli olan ve o dönemin tarikatlarından Halveti cemaatine mensup olan Muhyi, Edirne'de görüp işittiklerini, kaleme aldığı menakıpnamesinde yazıya dökmüştür. 1555 – 1556 yıllarının art arda gelen ve aşırı soğuk geçen kışlar, bölgede ciddi bir kıtlığa sebep olmuş, halkın temel besin kaynağı olan tahıl başta olmak üzere pek çok gıda malzemesinin tedarikini sağlamak mümkün olmamıştır. Muhyi'ye göre, pek çok kişi açlıktan helak olmuş, öyle ki o dönem

Edirne'de bulunan Kanuni Sultan Süleyman bile, saray halkına ancak cüzi miktarda yiyecek tedarik edebilmiştir (Gülşeni 2014, 61).

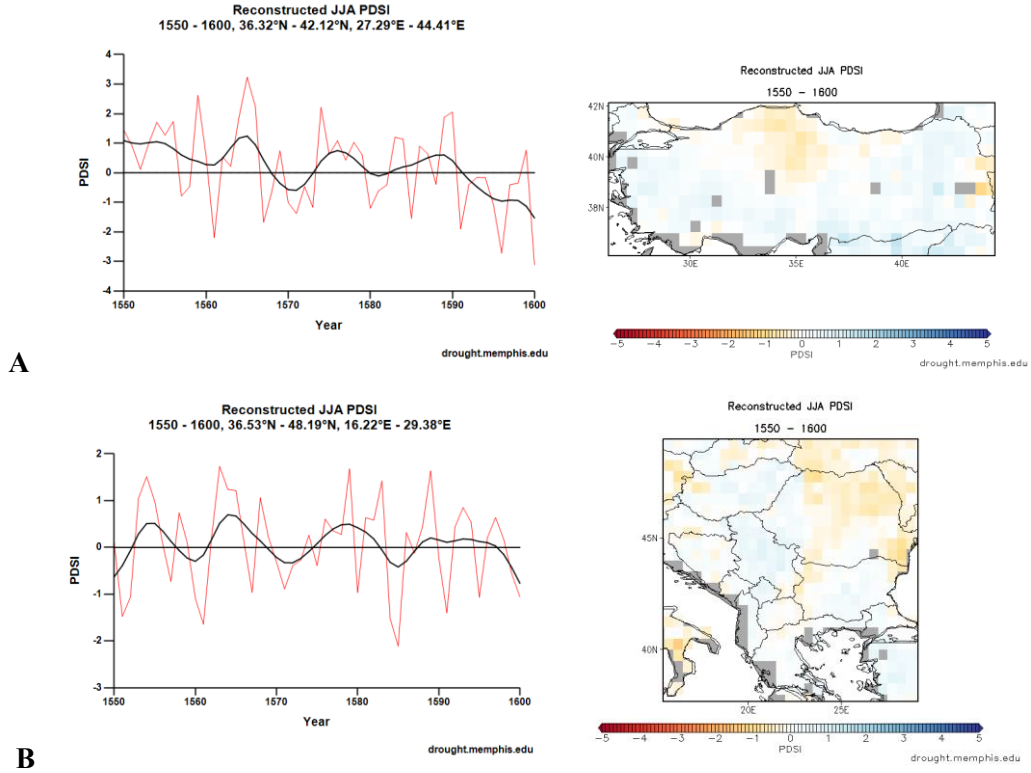


Fig 3. A) Anadolu için yıllara göre Kuraklık ve Sıcaklık şiddeti (1550 – 1600) **B)** Balkanlar için kuraklık ve sıcaklık şiddeti (1550 – 1600).

Yine devrin önemli tanıklarından biri olan şair Garâmî'de, çetin geçen aynı yıl için, kıştan ve yaşanan kıtlıktan dert yanarak, yakacak odun ve yiyecek ekmek bulunamamasını, Edirne'de bulunan Kanuni Sultan Süleyman'a yazdığı şiirlerle anlatmaya çalışmış ve padişahın ihsanını beklemiştir. Şair, yiyecek somun ekmeğin ve yakacak odunun dahi olmamasını mizahi bir üslup ile;

*Çok zamandır ikimiz bir sofrada konuşmadık
Cenge girip birbirimizle el sunuşmadık
Sofra sahrasında esb-i binip koşmadık
Karvaşalım gel beri meydana asanım somun*

*Sözüme gûş ur işit ey husrev-i 'ali cenab
Oldu bu kaht ile 'alem halkının hali harab
Odu görmez yerde göz gökteyse doğmaz afitab
Kapıyı yaktım odun oldu açık kaldı bu bab*

mevcut durumu dizeleriyle aktarmaya çalışmıştır (Gürgendereli 2021, 1737).

Olumsuz hava şartlarından dolayı, tedarik sisteminde yaşanan aksaklıklar ve zorlu geçen kış mevsimi, bazı zamanlarda devletin ihtiyacı olan çeşitli maddelerin üretimlerinde de zorluklar çekilmesine neden olmuştur. 1566 yılında İlbasan beyine gönderilen bir hükümde, daha önce

Avlonya, Ohri ve İlbasan sancaklarında güherçile işlemeye uygun olan yerlerin aranmış olduğu, ancak bu aramalar sırasında şiddetli kış şartlarının bölgenin araştırılmasını engellediği bildirilmiştir. Hükmün devamında ise Avlonya’da ilerleyen zamanlarda güherçile işlemeye uygun yerlerin bulunduğu ancak üretim için gönderilen iki ustanın bu işi becerememesinden dolayı güherçile üretiminin aksadığı, bu nedenle Avlonya’da bu işi bilen bir Yahudi bulunarak, merkezin de kendisine bir güherçile ustası daha göndereceğini ve üretimin bu iki usta tarafından birlikte yapılması ve bir an önce gerekli miktarda güherçileyi hazır etmesi istenmiştir (Yıldırım 1994, 205).

Kayıtlarda bazen de soğuk havanın insan sağlığına olan olumsuz etkileri trajik bir şekilde kaydedilmiştir. 1 ekim 1571 tarihli bir kayıta, Şehrizol’da, Ali isimli bir askerin, Kerkük sancağından zahire almaya giderken büyük bir olasılıkla bir kar fırtınasına denk gelmesi sonucunda, ayaklarının donarak kullanılmaz hâle geldiği belirtilmiştir. Şehrizol beylerbeyi de askerin artık yaya olarak hizmet edemeyeceğinden dolayı at üzerinde hizmetini devam ettirmesini emretmiştir (Kılıç 2001, 813). Kerkük’ün bulunduğu coğrafi konum göz önünde tutulduğunda, kar fırtınası gibi bölge için olağanüstü ve ender sayılabilecek hava koşulları aslında Küçük Buzul Çağı boyunca Akdeniz coğrafyasının genelinde sık görülen olaylar arasında olacaktır.

Şiddetli soğuklar, yüzyılın son çeyreğine girilirken etkisini de yavaş yavaş imparatorluk coğrafyasında arttırmaya başlamıştır. 1572 senesinde, şiddetli soğuk havalalar, o yıl Sinop tersanesine sevk edilmesi gereken kerestelerin taşınmasında aksaklıklara sebep olmuştur. Ağır kış şartları, limana yapılacak sevkیاتlarda kullanılan hayvanların soğuktan kırılmasına neden olmuş ve kerestelerin limana ulaşmasını engellemiştir. Limana ulaşamayan kerestelerin yokluğu aynı zamanda şehirde yakacak sıkıntısının da çıkmasına neden olarak, zaten soğuk seyreden havalalar ile mücadele etmekte olan halkta huzursuzluğa neden olmuştur. Ancak ilgili belgelerde görüldüğü üzere, olumsuz hava şartlarından muzdarip olan ahalinin durumundan ziyade, limanda yapılması planlanan kadırgaların, merkezî yönetim için daha önemli olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, mevcut olumsuz şartları bir an önce çözmesi için gerekli memur atamaları yapılarak sevkیاتla ilgili sıkıntıları bir an önce ivedilikle çözmeleri ve kadırgaların inşalarına başlamaları istenmiştir (Kaygusuz 2016, 163). Aynı yıl Anadolu’nun kuzeyinde ve Bulgaristan’ın bazı bölgelerinde besi hayvanlarının yoğun kar yağışı sonrasında soğuktan donarak telef olduğu da kayıtlara geçmiştir (White 2020, 145).

Küçük Buzul Çağı’nın değişen ve ağır geçen mevsim şartları zaman zaman toplum içerisinde de ilginç olayların yaşanmasına sebep olmaktadır. 1573 yılında oldukça ağır seyreden kış mevsimi dolayısıyla, İstanbul’da ekmek sıkıntısı baş göstermiş, Payitaht ve çevresine yağın aşırı kar ile birlikte çıkan şiddetli fırtınalar, İstanbul başta olmak üzere zahire ve diğer malların tedarikinin aksamasına sebep olmuştur. Olumsuz hava şartlarının yarattığı bu sıkıntılı durumdan yararlanmak isteyen İstanbul’daki fırıncı esnafı ise ‘*zahiremiz yok*’ diyerek mevcut durumu istismar ederek ekmek fiyatlarını olduğundan fazla arttırmışlardır. Dönemin padişahı olan II. Selim ise yaşananlara kayıtsız kalmayarak Vezir Ahmed Paşa’yı soruna el atması ve bir an önce çevre illerden tahıl vb. zahirenin sevkیاتının derhal Payitahta yapılmasını ve aynı zamanda olumsuz şartları fırsat bilip fiyatlar üzerinde oynama yapan esnafın da tespit edilip gerekli cezaya çarptırılmasını emretmiştir (Özer 2018, 173). 1573 senesi aynı zamanda XVI. yüzyıl içerisinde yaşanan en sert kışlardan birine de sahne olmuştur. Evliya Çelebi, meşhur seyahatnamesinde o yıl kış mevsiminde yaşananları kendisine özgü bir üslupla kaydetmiştir. Çelebi, çok şiddetli bir dolu yağışından sonra, pek çok hayvanın telef olduğunu ve bir kişinin bir dolu tanesini alıp yetkililere götürdüğünde tam *bir okka* geldiğini söyler. Hatta dolu tanesinin yolda belki 50 dirhem kadar bile eridiğini ve büyüklüğünün kaz yumurtası kadar olduğunu yazmıştır (Çelebi 1-1 2008,

65). Aynı yıl sel ve taşkın olayları da etkisini arttırarak maddi zararın boyutunu genişletmiştir. Peçevi, yaşanan bu olumsuz gelişmeleri, 1573 yılında gökyüzünde gözlemlenen parlak bir yıldızla bağlamış, dönemin müneccimleri ise görülen yıldızın bir uğursuzluk işareti olduğunu ve bunun birçok yerde şiddetli yağmurların ve sel baskınlarının habercisi olarak yorumlanması gerektiğini bildirmişlerdir. Rivayete göre de müneccimlerin ön gördükleri bu olay, takvimlere kaydedildikten sonra Rumeli'de ve Anadolu'nun pek çok yerinde seller ve taşkınlar kendini göstermiştir. Sadece İstanbul'da dört yüzü aşkın ev harap olmuş, yollar sele kapılıp sürüklenen malzemelerle kapanmış ve uzun süre bu güzergahlar kapalı kalarak şehre giriş çıkışları engellemiştir. Öyle ki aşırı yağışlara sebep olan hava akımları, Arabistan alt kıtasına kadar inerek Kabe'de hac vazifesini icra etmekte olan hacıların dahi *iki zira* su içinde tavaf etmelerine sebep olmuştur (Peçevi II 1981, 354). 1572 – 1573 kışı sadece Akdeniz'de ve Osmanlı İmparatorluğunda değil Avrupa'da da çok sert bir şekilde yaşanmıştır. Dönemin kaynakları o senenin kış döneminin 'olağanüstü soğuk' geçtiğinden bahsetmiş ve kış buzların eridiği dönemlerle birlikte, Ekim 1572'den ilkbaharın başına kadar da kışın etkisini sürdürdüğünü ve Orta Avrupa'da pek çok akarsuyun soğuktan buz tuttuğunu kaydetmişlerdir (Walter 201, 75). Öyle ki Avrupa'nın Akdeniz'e olan kıyısında mevsim sıcaklıkları bir türlü yükselmediği için üzüm hasadı zamanında yapılamamış, 1572 yılında 22 gün ve 1573 yılında 41 günlük bir gecikme yaşanarak şarap üretiminde ciddi aksaklıklara neden olmuştur (Le Roy Ladurie 2021, 132) Şiddetli kış sonraki yılda da (1574) devam etmiş hatta havaların aşırı soğuması ve aralıksız yağın yağmurlar rutin bir şekilde yapılan ve padişahın denetiminde gerçekleşen divan toplantılarının bile aksamasına sebep olmuştur. Divan üyeleri kış mevsiminin kötü hava şartlarından dolayı zaman zaman padişahın huzuruna dahi çıkamamışlardır (Selânikî I 1999, 108).

XVI. yüzyılın son çeyreğine girilirken yüzyılın en soğuk geçen kışları da bu dönemde gerçekleşecektir. Rumeli'de 1578 kışı hem beklenenden erken gelmiş hem de mevsim normalleri dışında bir seyir izleyip uzun sürünce, Boğdan'dan merkeze gönderilmesi gereken yıllık haraç bir türlü İstanbul'a ulaşamamıştır. Havaların ısınmaması ve yağın karların erimemesi sebebiyle hayvanların otlaması da mümkün olmamış ve başkente gönderilmesi gereken hayvan miktarına ulaşamamıştır. Bunun üzerine Boğdan voyvodasına, vergi toplama işinin geciktirilmemesi ve hayvanların otlamaya başladığı zaman gerekli hazırlıkların yapıp haracın gönderilmesi emredilmiştir (Süleyman Nacak 2011, 32). Aynı yıl İstanbul'da bulunan Fransız elçisi de kışın ağır şartlarından nasibini almış ve Paris'e şunları yazmıştır; '*Efendim, kar burada o kadar sürekli ve çok yağıyor ki, beni 50 günden beri kuşatma altında tutuyor ve karar verdiğim gibi geçen hafta yola çıkmamı engellemiş bulunuyor*' (Braudel 2017, 394). Elçinin notlarından da anlaşılabileceği üzerine kar yağışı neredeyse kış mevsiminin tamamı boyunca etkisini göstermiş ve ulaşım hatlarını felce uğratmıştır.

Çetin geçen kış mevsimleri, tarihi ve edebî kaynaklarda genellikle olumsuz ibarelerle anlatılsa da özellikle şairler tarafından mevsimin bir başka yüzü olarak güzellmeler şeklinde de aktarıldığı örnekler görmek mümkündür. Bunlardan birinin örneğini de devrin önemli ve tanınmış şairlerinden biri olan Taşlıcalı Yahya Bey vermiştir. Edirne'de 1582 yılının zorlu geçen kış mevsiminde, şairin divanının içerisinde bir bölüm olarak yer alan '*Edirne Şehrengizi*'nde, şehrin kar yağdığı zaman güzelleştiğini ve şehrin bir *sırça saraya* döndüğünü;

Kaçan kim erba'in erişe ol dem (Ne zaman karakış gelip çatsa)

Döner sırçe seraya cümle 'alem (o vakit bütün alem sırça saraya döner)

şeklinde ifade etmiş, aynı zamanda şehrin ortasından geçen Tunca Nehrinin donduğu vakit, gençlerin bir araya gelerek nehrin üzerinde eğlendiklerini, kayak yaparak çeşitli oyunlar oynadıklarını;

Güzeller bu zamanı hoş görürler (Güzeller bu zamanı pek severler)

Derilüp tunca üzre yüz ururlar (toplanıp Tunca Nehri üzere yüz sürerler)

dizeleriyle, Edirne kışının güzelliklerini tasvir etmeye çalışmıştır (Bozyiğit 2021, 376-377).

İran seferinin tüm hızıyla devam ettiği ve Harimi'nin Kastamonu'da şahit olduğu sert kış koşullarına benzer bir durum bir yıl sonra, 1586 yılında Anadolu'nun batı ucunda ve bu tür olayların pek sık yaşanmadığı daha ılıman bir coğrafyada meydana geldi. Dönemin önemli seyyahlarından biri olan Aşık Mehmed, *Menazirü'l-Avalim* isimli seyahatnamesinde, 1586 yılında İzmir'de kaldığı süreçte, yaz ayları olmasına rağmen meyve ağaçlarının ve bağ bahçenin solgun ve seyrek olması dikkatini çekmiş ve bunun nedenini oranın yerli ahalisine sorarak öğrenmeye çalışmıştır. Bölgenin yerlileri seyyaha, kış aylarının çok sert ve soğuk geçtiğini, şiddetli bir soğukun bütün ekinlere zarar verip kar altında bıraktığını ve ağaçların soğuktan 'yandığını' söylemişlerdir (Karademir 2014, 62). 1586 yılı soğuklarının bir başka tanığı ise 1585 – 1588 yılları arasında Osmanlıya esir düşmüş ve bu zaman içerisinde çeşitli kişilere kölelik yapmış olan Michael Heberer'dir. Heberer, serbest kaldıktan sonra bir şekilde memleketine dönmeyi başarmış ve yaşadıklarını kaleme almıştır. 1586 yılında İstanbul'da bulunan Heberer, aşırı cimri olduğundan yakındığı Türk efendisi'nin verdiği işler ile meşgulken, soğuk havaların gazabına da uğramıştır. Heberer'in anlattığına göre; '...altımızda deniz, üstümüzde gökyüzü, bütün gece boyunca dondurucu soğukta sözde dinlenip uyumamız gerekiyordu. Arkadaşlarımızdan çoğu soğuğa dayanamayıp öldüler, bazılarının ayakları dondu ve ayak parmaklarının kesilmesi gerekti. Üzerimizde giysi olarak sadece don gömlek bulunduğundan, soğuğa karşı korunamıyorduk. Sabah olunca da gene çalışmaya gönderiliyorduk. Ayak parmakları kesilenleri bile işe gönderiyorlardı...Ben sürekli Tanrıya dua edip, yardımını esirgememesi için yalvardığımdan, kışın dondurucu soğuğu benim gibi cılız bir adama O'nun mucizesi sayesinde fazla zarar vermedi...gece boyunca kollarım soğuktan cansız hale geliyor ve ben de kol ve bacaklarımın felç olmasından endişeleniyordum' diyerek hem kendi durumunu anlatmaya çalışmış hem de yaşanan zor koşulları ifade etmiştir (Heberer 2003, 192-193).

XVI. yüzyılın sonuna doğru çetin geçecek soğuk havalar ilk etkisini 1594'te imparatorluğun başkenti olan İstanbul'da göstermeye başlamıştı. Marmara Denizinde aynı yıl, büyük fırtınalar gözlemlenmiş ve hem ulaşım hem de İstanbul'a uzanan tedarik hatlarını sekteye uğratmıştır. Selânikî, İstanbul'da çekilen sıkıntıları anlatırken, günlerce ters esen Karayel, Kible ve Yıldız yönlü rüzgârların gemilerin limanlara yanaşmasına engel olduğunu, su kaynaklarının donduğunu ve değirmenlerin çalışamaz hâle geldiğinden bahsetmiştir. Hâliyle fırtınalar sebebiyle yapılamayan tahıl vb. ürünlerin sevkiyatı sebebiyle şehirde büyük bir darlık başlamış olması muhtemeldir ki zaten Selânikî'de, bu dönemde İstanbul'da bir somun ekmeğin iki hatta üç akçaya bile satıldığını söylemiştir (Selânikî II 1999, 444). Dönemin Yeniçeri Ağası olan Yemişçi Hasan Ağa, 1595 yılında sefer dönüşünde, İstanbul yolunda Çorlu mevkiinde öyle bir kar fırtınası ve soğuk havalara denk gelmişti ki Selânikî'ye göre bu 'hergiz görülüş ve işidilmiş değildir' ve 'Hikmet-i ilahüdür, her tecdid-i saltanat vaki oldukda bu vilayette kaht u killet çekmek adet oldu' diyerek saltanat değişiklikleri sırasında meydana gelen olumsuzluklardan şikayet etmiştir (Selânikî I 1999, 425). Durumun vahametini daha da pekiştirmek için olacak ki, dönemin ünlü şairlerinden olan Haşimi'nin şu dizelerini alıntılanmıştır;

Gözlerüm yaşıyla viran olmaduk yer kalmadı

Halimi bilmek dilersen işte şöyle ma-cera (Selânikî II 1999, 444)

Bu dönemde yaşanan ve bir hayli zorlu geçen kış mevsimlerinin sebebi hiç kuşkusuz iklimdeki düzensizliklerdi ama Selânikî'ye göre yaşanan bu felaketin başka bir sebebi daha

vardı. 1594'ün son günlerinde, İstanbul'da III. Murad'ın hastalığı konuşulmaya başlanmış, belirli aralıklarla yapılan Divan toplantıları, düzenli sürdürülerek padişahın iyi olduğu izlenimi verilmeye çalışılmıştır. Hekimler ilk teşhisi soğuk algınlığı olarak koymuş ve kış soğuklarının tehlike göstereceğinden kaygılanmışlardır ki padişah, 15 Ocak'ı 16'sına bağlayan o gece vefat etmiştir (Sakaoğlu 2015, 171). 1595 senesinde, tüm imparatorluğu etkisi altına alan aşırı soğuk hava dalgası, saltanat değişikliği dönemine denk gelmiş ve bu dönemde Osmanlı imparatorluğu tahtına III. Murad'ın ölümünden sonra oğlu III. Mehmed geçmiştir. Şehzade Mehmed'in, saltanatı devir almak için Manisa'dan İstanbul'a gelişi dahi, ki bu güzergâh görece kısa bir mesafe olmasına rağmen, olumsuz hava şartlarından dolayı güçlükle aşılmış, tüm zorluklara karşın Şehzade Mehmed, Payitahta gelebilmiştir. Saltanat değişikliği sırasında, tahta geçen III. Mehmed'in, 19 şehzade kardeşini boğdurması, halk tarafından iyi karşılanmamış ve yapılan bu kardeş katlinin başlarına gelecek olan musibetlerin habercisi olacağı inancıyla büyük bir üzüntü ve endişe içine kapılmışlardır. Zira 19 Ocak sabahı, haremdekilerin göklere yükselen feryatları altında Topkapı Sarayı'ndan şehzadelerin tabutu çıkarken lapa lapa kar yağmaya başlamıştır (Kuzucu 2015, 413) ve tüm bunlara şahit olanlar, şubat ayında etkisini iyice gösteren ve uzun bir süre de devam edecek olan soğukları, şehzadelerin katledilmesine bağlamışlardır. Hava şartlarının giderek kötüleşmesi ve yoğun bir şekilde yağan kar ve etkili olan soğuk, şehirde hayatı durma noktasına getirmiş, yeni padişahın Fatih camiinde yapılacak olan ikinci cuma selamlığı bile kar yağışının bütün yolları kapatmasından dolayı iptal edilmiştir. Normal şartlar altında, saltanat devri sonrasında gelenek olarak yapılması gereken III. Mehmed'in kılıç alayı bile hava şartlarından dolayı ancak nisan ayında yapılabilmektedir (Sakaoğlu 2015, 177). Ağır kış şartları sadece İstanbul'da değil, Marmara bölgesinin genelinde de kuvvetli bir şekilde hissedilmiş, Bursa ve çevresindeki bölgelerde kışın ağırlığına dayanamayan binlerce küçük baş hayvan telef olmuş, mezbahalar neredeyse işleyemez duruma gelmiş, Edirne ve genel olarak Trakya mevkilerinde açlıklarla karşılaşmıştır (Bayramoğlu 2018, 123).

İklimin bu denli zor şartlar yaratması ayırım gözetmeksizin tüm imparatorluktaki her sınıftan insanın yaşamını etkilemiştir. XVI. yüzyılın son büyük Divan şairlerinden olan Cinani'de, bu dönemin zorluklarından nasibini alan kişilerdendir. Cinani, *Bedayü'l – Asar-ı*'nda yaşanan sıkıntıları, insanların bu mevsimde karşılaşmış oldukları zorlukları işlemiş, bir yönden de kış mevsimini edebi bir şekilde şu dizelerle içselleştirmiştir;

Havf-ı serma ile ta eyle düşer ataşe kim

Kadir olmaz ki koyup ayrılabilir bir lahza duhan

Şiddet-i dey yine ol denlü hücum eyledi kim

Hoş gelür halka cehennem nitekim bağ-ı cinan (Osman Ünlü 2008; 19)

[Soğuktan korkuyla insanlar kendilerini ateşe atacak duruma gelirler

Öyle ki dumanın yanından bir an bile ayrılamazlar

Kış mevsiminin şiddeti o kadar etkili bir şekilde bastır ki

İnsanlara cehennem bile cennet bahçesi gibi hoş görünür oldu]

diyerek hem kendisinin hem de insanların kışın soğuğuna nasıl göğüs germemeye çalıştıklarını aktarmıştır. Erken Modern dönem öncesi toplumlarda özellikle çok soğuk ve çok sıcak gibi aşırı havalara karşı hassasiyet günümüze göre daha da yüksektir. Gerek ısınma gerekse de barınma şartları aşırı hava durumlarına karşı genellikle etkisiz kalmaktaydı. Hem başkentteki hem de imparatorluktaki yapıların genellikle ahşaptan yapıldığı ve yine ısınmak için odun ve odun kömürü kullanıldığı göz önünde tutulursa reayanın bu aşırı şartlar altında zorluk çektiği gayet

rahat anlaşılmaktadır. Soğuk geçen günler toplumsal hayattaki gidişatı ve hareketi kısıtlamış yer yer tamamen engeller duruma gelmiştir. Bu da iklimin ve iklim şartlarının modern öncesi toplum yapısında ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Sonuç

Bu çalışma, birbiri ile yakından bağlantılı olduğu düşünülen birkaç hususu ele alınmaya çalışmıştır. Öncelikle Küçük Buzul Çağı dönemi olarak tanımlanmış olan iklimsel değişim dönemi içerisindeki elli yıllık bir zaman (1550-1600)'da dönemin karakteristik özelliği olan 'aşırı soğuk' havaların imparatorluk genelindeki etkileri incelemeye tabi tutulmuştur. Bir değişim çağı olarak adlandırılabilen bu dönemde yaşanan aşırı hava koşullarına dair veriler, XVI. yüzyılın bütün kaynaklarına istinasız bir şekilde yansımıştır. Aynı zamanda dönemin tanıkları ve bizzat Osmanlı yönetiminin de değişen hava koşullarının -modern anlamda bir farkındalık olmasa da- bilincinde olduğuna ortaya çıkmıştır. İkinci olarak, XVI. yüzyıl kaynaklarında, sınırlı da olsa iklimsel değişim olaylarının takip edilebileceği ve bu bilgiler ışığında bir iklim tarihi anlatısı oluşturulabileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda elde edilen bulgulara göre, dünya genelinde bir soğuma dönemi olarak kabul edilen Küçük Buzul Çağı'nın etkileri, Osmanlı İmparatorluğunun geniş coğrafyasında da kendini göstermiş olduğu bir gerçektir. Bahsi geçen dönemin hem küresel hem de bölgesel olarak birbirinden farklı birden fazla sebebi olmasının yanında, çalışma kapsamında sadece volkanik faaliyetlerin soğuk havalar üzerindeki atmosferik etkisi ve bu etkilerin imparatorluk genelindeki yansımaları incelenmiştir. Bununla bağlantılı olarak, volkanik etkinin sebep olduğu soğuk hava dalgalarının, yüzyılın genelinde hızlı bir ivme kazanmış olan Osmanlı İmparatorluğunun, özellikle yüzyılın ikinci yarısında Balkanlar'daki hızlı fetihlerinin yavaşlamasına neden olduğuna yönelik teorik bir bakış açısı geliştirilmek istenmiştir. Fetih ve sınırların genişlemesinin bu dönemde görece yavaşlamasının daha önce anlatılmış pek çok sebebi olmasına karşın, bu anlatılar içerisinde iklimsel bağlantıların rolü göz ardı edilmiştir. Öyle ki elden edilen verilerde göstermiştir ki, volkanik faaliyetlerin aktif hâle gelmesi ve küresel atmosfer üzerindeki etkisi ile aynı tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında yaşanan olumsuz hava koşulları düşünüldüğünde iki olgu arasında birbirine bağlı bir ilişkisinin olduğu ve küresel volkanik faaliyetler ile açıklamaya çalıştığımız bu aşırı mevsim dönemlerinin aslında askeri hareketler ile de ne kadar yakın bir ilişki içerisinde olduğu görülmüştür. Ancak kabul edilmelidir ki anlatılmaya çalışılan değişimin ve meydana gelen askeri veya sosyal değişimlerin tek sebebini iklimde veya volkanik hareketlerde aramak bilimsel açıdan doğru değildir. Lakin modern öncesi toplumları ve devletleri düşünüldüğünde, tüm bunları tabiatın etkisi dışında düşünmekte mümkün değildir. O sebeple gerek Osmanlı İmparatorluğunun gerekse de Akdeniz'in diğer milletlerinin kaderi geniş anlamda küresel atmosferik değişimlere ya da iklimdeki salınımlara bağlıdır. Sonuç olarak, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğunda meydana gelmiş olan aşırı soğuk havalar ya da mevsimler için iklimsel ve volkanik faaliyetlerin ön planda olduğu alternatif bir anlatı oluşturulmaya çalışılmıştır. Gelecekte yapılacak olan yeni çalışmalar ile birlikte, imparatorluğun çeşitli bölgelerinden toplanacak olan yeni veriler bu anlamda farklı yorumların geliştirilmesini sağlayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Akdağ M. 1995. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*. İstanbul.
- Appleby A. B. 1980. "Epidemics and Famine in the Little Ice Age." *Journal of Interdisciplinary History* 10, 643–663. DOI: 10.2307/203063.
- Bayramoğlu Ö. 2018. *73 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (277–433)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis.
- Bozyiğit E. 2021. *Taşlıcalı Yahya Bey Divanı (İnceleme – Tenkitli Metin – Nesne Çeviri – Sözlük)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Braudel F. 2017. *II. Filipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*. Çev. M. A. Kılıçbay. İstanbul.
- Bretten M. Heberer. 2003. *Osmanlı'da Bir Köle – Brettenli Michael Heberer'in Anıları (1585–1588)*. Çev. T. Noyan. İstanbul.
- Briffa K. R., Jones P. D., Schweingruber F. H. & Osborn T. J. 1998. "Influence of Volcanic Eruptions on Northern Hemisphere Summer Temperature over the Past 600 Years." *Nature* 393, 450–455.
- Büntgen U., Brazdil R., Heussner K. U., Hofmann J., Kontic R., Kyncl T., Pfister C., Chroma K. & Tegel W. 2011. "Combined Dendro-Documentary Evidence of Central European Hydroclimatic Springtime Extremes over the Last Millennium." *Quaternary Science Reviews* 30, 3947–3959. DOI: 10.1016/j.quascirev.2011.10.010.
- Camuffo D. & Enzi S. 1994. "The Climate of Italy from 1675 to 1715." *Paleoclimate Research* 8, 243–254.
- Celalzade Mustafa Çelebi. 2011. *Tabakatü'l Memalik ve Derecatü'l Mesalik*. Haz. A. Yılmaz. İstanbul.
- Collet K. M. & Schuh M. 2018. *Famines During the 'Little Ice Age' (1300–1800)*. Heidelberg.
- Dağ Y. 2023. *Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Demirkapı Seferini Anlatan Anonim Bir Gazavatname*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- David G. 1992. "Budin." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 6, 344–348. İstanbul.
- Dündar H. 2006. *Rahimezade İbrahim (Harimi) Çavuş'un Gence Fetihnamesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Eddy J. A. 1980. "Climate and the Role of the Sun." *Journal of Interdisciplinary History* 10/4, 725–747.
- Erlat E. & Türkeş M. 2015. "20. Yüzyılın İkinci Yarısında Tropikal Kuşakta Gerçekleşen Volkanik Püskürmelerin Türkiye'de Yaz Hava Sıcaklıklarına Etkisi." *Ege Coğrafya Dergisi* 24, 1–14.
- Erlat E. 2019. *İklim Sistemi ve İklim Değişimleri*. İzmir.
- Evliya Çelebi. 2003. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul I/1*. Haz. S. A. Kahraman & Y. Dağlı. İstanbul.
- Fagan B. 2019. *Küçük Buzul Çağı – İklim Değişimleri Tarihin Akışını Nasıl Etkiledi? 1300–1800*. Çev. Z. Dirihan. İstanbul.
- Fischer E. M., Luterbacher J., Zorita E., Tett S. F. B., Casty C. & Wanner H. 2007. "European Climate Response to Tropical Volcanic Eruptions over the Last Half Millennium." *Geophysical Research Letters* 34, 1–6. DOI: 10.1029/2006GL027992.
- Goldstone J. 2016. *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*. New York.
- Griswold W. J. 2000. *Anadolu'da Büyük İsyan 1591–1611*. Çev. Ü. Tansel. İstanbul.
- Gürgendereli M. 2021, "Şairlerin Gözünden Tarihte Edirne Kışları ve Nehir Taşkınları." *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 5, 1733–1750.
- Hasan Beyzade Ahmed Paşa. 2004. *Hasan Beyzade Tarihi III*. Haz. Ş. N. Aykut. Ankara.
- Jorga N. 2009. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi III*. Çev. N. Epçeli. İstanbul.
- Karademir Z. 2014. *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani – Osmanlı Toplumunda Kutluklar (1560–1660)*. İstanbul.
- Karanfil M. 1998. *Harimi'nin Zafername ve Gonca'sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kaygusuz Z. 2016. *10 Numaralı Mühimme Defteri'nin (1–178) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kılıç O. 2001. "Mühimme Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler." *Pax Ottomana: Prof. Dr. N. Göyünç'e Armağan*. Ankara.
- Kuniholm P. I. 1990. "Archaeological Evidence and Non-Evidence for Climatic Change." *Philosophical Transactions of the Royal Society of London A* 330, 645–655.

- Kuzucu K. 2015. "Kızıl ve Beyaz Afet Dönemlerinde Toplumsal Hayat." *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Ansiklopedisi* IV, 386–425.
- Le Roy Ladurie E. 2021. *Kısa İklim Tarihi*. Çev. M. A. Kılıçbay. İstanbul.
- Luterbacher J., Dietrich D., Xoplaki E., Grosjean M. & Wanner H. 2004. "European Seasonal and Annual Temperature Variability Since 1500." *Science* 303, 1499–1503.
- Mann M. E., Bradley R. S. & Hughes M. K. 1998. "Global-Scale Temperature Patterns." *Nature* 392, 779–787.
- Matthes F. E. 1939. "Report of Committee on Glaciers." *Transactions of the American Geophysical Union* 20/4, 518–523.
- Maxim M. 2012. "Tımsıvar." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 4, 95.
- Muhyi-i Gülşeni. 2014. *Menakıb-ı İbrahim Gülşeni*. Haz. M. Koç. İstanbul.
- Naima. 1967. *Naima Tarihi* I. Haz. Z. Danışman. İstanbul.
- Özer H. 2018. *23 Numaralı ve 1573–1574 Tarihli Mühimme Defteri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elâzığ.
- Parker G. 2017. *Global Crisis – War, Climate Change and Catastrophe in the Seventeenth Century*. London.
- Peçevi İbrahim Efendi. 1981. *Peçevi Tarihi* I–II. Haz. B. S. Baykal. Ankara.
- Sağırlı A. 2000. *Mehmed B. Mehmed Er-Rumi'nin Tarih-i Âl-i Osman'ı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Sakaoğlu N. 2015. *Bu Mülkün Sultanları*. İstanbul.
- Selânikî. 1999. *Selânikî Tarihi* I–II. Haz. M. İpşirli. Ankara.
- Tabak F. 2021. *Solan Akdeniz 1550–1870*. Çev. N. Elhüseyni. İstanbul.
- Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi. 2003. *Topçular Kâtibi Tarihi* II. Haz. Z. Yılmaz. Ankara.
- Ünlü O. 2008. *Cinani'nin Bedayü'l-Âsâr'ı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Walter F. 2016. *Kış: Bir Mevsimin Tarihi*. Çev. N. Özyıldırım. İstanbul.
- White S. 2006, "Climate Change and Crisis: Ottoman Turkey and the Balkans, 1590–1710." *Proceedings: International Conference on Climate Change in the Middle East*, İstanbul, 391–409.
- White S. 2020. *Osmanlı'da İsyan İklimi*. Çev. N. Elhüseyni. İstanbul.
- Yıldırım H. O. & Atik V. 1994. *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565–1566)*. Ankara.
- Zinkeisen J. W. 2011. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* II. Çev. N. Epçeli. İstanbul.

Espor Tutumu ve Teknoloji Kullanım Alışkanlıklarının Sosyolojik Bağlamda İncelenmesi: Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenleri ile Antrenörler Üzerine Bir Araştırma

The Examination of Esports Attitude and Technology Usage Habits in a Sociological Context: A Study on Physical Education and Sports Teachers and Sports Coaches

Cihan AKKAYA*
Mustafa Nurullah KADI**

Öne Çıkanlar:

- Teknoloji kullanım alışkanlıkları ile espor tutumu arasında orta düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.
- Kadın katılımcılar ve beden eğitimi öğretmenleri, espor konusunda diğer gruplara kıyasla anlamlı düzeyde daha olumlu tutumlar göstermektedir.
- Espor, dijitalleşme ve sosyokültürel dinamiklerle şekillenen bir spor alanı olarak giderek daha fazla kabul görmektedir.

Öz: Teknolojinin gündelik hayata entegrasyonu spor kültürünü önemli ölçüde etkilemiş ve yeni bir dijital fenomen olarak esporun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Esporun popülaritesi hızla artmasına rağmen, geleneksel sporla ilişkili profesyoneller olan beden eğitimi ve spor öğretmenleri ile spor antrenörlerinin bu alana yönelik tutumlarına odaklanan sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu çalışma, bu iki grup arasında espor tutumları ve teknoloji kullanım alışkanlıkları arasındaki ilişkiyi inceleyerek bu boşluğu doldurmaktadır. Toplam 441 katılımcı (232 beden eğitimi öğretmeni ve 209 spor antrenörü) Espor Tutum Ölçeği ve Teknoloji Kullanım Alışkanlığı Ölçeğini tamamlamıştır. Çalışmada nicel, kesitsel bir tasarım kullanılmış ve veriler SPSS kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçlar, espor tutumu ile teknoloji kullanım alışkanlıkları arasında orta düzeyde, pozitif bir korelasyon olduğunu ortaya koymuştur. Kadın, daha genç ve daha az mesleki deneyime sahip katılımcılar daha olumlu tutumlar ve daha güçlü dijital alışkanlıklar göstermiştir. Öğretmenler, antrenörlerden daha yüksek puanlar alarak mesleki alışkanlıklarda bir fark olduğunu ortaya koymuştur. Bulgular, toplumsal cinsiyet, ağ toplumu ve habitus gibi sosyolojik kavramlar kullanılarak yorumlanmıştır. Çalışma, dijital dönüşümün spor alanındaki profesyonel perspektifleri nasıl yeniden şekillendirdiğini vurgulamakta ve esporun geleneksel ve dijital spor kültürleri arasında bir köprü görevi görebileceğini öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Espor, Dijitalleşme, Toplumsal Cinsiyet, Mesleki Habitus, Ağ Toplumu, Eğitim

Highlights:

- There is a moderate and positive correlation between technology usage habits and attitudes toward esports.
- Female participants and physical education and sports teachers exhibited significantly more favorable attitudes toward esports than their counterparts.
- Esports is increasingly recognized as a sporting field shaped by digital transformation and sociocultural dynamics.

* Doç. Dr. Karabük Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi Bölümü, Karabük, cihanakkaya@karabuk.edu.tr ORCID: 0000-0001-9192-3422

** Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye, nrllh.291@gmail.com ORCID: 0000-0001-5982-9890

Abstract: The increasing integration of technology into daily life has significantly influenced sports culture, leading to the emergence of esports as a new digital phenomenon. Although the popularity of esports is growing rapidly, limited research has focused on the attitudes of professionals associated with traditional sports—namely physical education and sports teachers and sports coaches—toward this emerging field. This study addresses this gap by examining the relationship between esports attitudes and technology usage habits among these two groups. A total of 441 participants (232 physical education teachers and 209 sports coaches) completed the Esports Attitude Scale and the Technology Usage Habit Scale. The study employed a quantitative, cross-sectional design and analyzed the data using SPSS. Results revealed a moderate, positive correlation between esports attitudes and technology usage habits. Women, younger participants, and those with less professional experience showed more favorable attitudes and stronger digital habits. Teachers scored higher than coaches, indicating a distinction in professional habitus. The findings were interpreted using sociological concepts such as gender, network society, and habitus. The study highlights how digital transformation reshapes professional perspectives in the field of sports and suggests that esports can serve as a bridge between traditional and digital sports cultures.

Keywords: Esports, Digitalization, Gender, Professional Habitus, Network Society, Education

Summary: With the rapid advancement of technology, new digital fields have emerged, notably including esports. As esports increasingly gains recognition as a social and cultural phenomenon, understanding professional attitudes toward this digital field has become essential. This study aims to explore the relationship between esports attitudes and technology usage habits among physical education and sports teachers and sports coaches. Additionally, the study examines how demographic variables such as gender, profession, age, experience, and online duration influence these attitudes and habits. The research also incorporates a sociological perspective by drawing on concepts such as gender, network society (Castells) and habitus (Bourdieu) to interpret the findings.

The study employed a cross-sectional and correlational survey design. Data were collected through Google Forms from a total of 441 voluntary participants, comprising 232 physical education and sports teachers and 209 sports coaches employed by the Ministry of National Education and the Ministry of Youth and Sports. The instruments included the Technology Usage Habit Scale (TKAÖ) developed by Küçükvardar (2020b) and the Esports Attitude Scale (ESTÖ) developed by Savaş & Turan (2023). Both scales are five-point Likert-type instruments with proven reliability (Cronbach's alpha values ranging between .88 and .93). Participants also completed a personal information form including demographic variables. Analyses were conducted using SPSS 27, employing descriptive statistics, independent samples t-tests, Pearson correlation, and one-way ANOVA. Normality assumptions were tested via skewness and kurtosis, and Hochberg GT2 post-hoc tests were applied where appropriate.

The study indicated a moderate, positive, and statistically significant correlation between esports attitudes and technology usage habits ($r = .474, p < .001$). Gender-based analyses revealed that women had significantly higher scores than men on both scales, especially in the affective dimension of esports attitudes (Cohen's $d = 0.47$). Profession-based comparisons showed that physical education teachers exhibited significantly more positive esports attitudes and stronger technology habits than coaches, suggesting a professional habitus divergence (Cohen's d for TKAÖ = 0.58). Younger participants (20–30 age group) and those with less professional experience (1–5 years) scored significantly higher on both scales, indicating generational and experiential differences aligned with concepts like digital natives and digital socialization. Participants who spent more than seven hours online daily also achieved higher scores on both scales. In contrast, educational attainment did not produce significant differences in esports attitudes and had only a minor impact on technology habits.

The results emphasize the interdependent nature of esports and digital technology, particularly among younger, less experienced, and digitally integrated professionals. Based on Castells' network society theory, the positive correlation between esports attitudes and technology usage suggests that digital networks shape individuals' adaptability to emerging digital cultures. Gender differences illustrate how digital platforms such as esports may challenge traditional gender roles and foster more inclusive spaces. The distinction between teachers and coaches aligns with Bourdieu's concept of habitus, highlighting how professional identity and institutional roles shape openness to digital innovations. Furthermore, the data reinforce the idea that digital competence and attitude toward new media are not merely products of formal education but also shaped by informal, everyday engagement with technology.

This research contributes to the esports literature by focusing on professionals—teachers and

coaches—who traditionally represent the domain of physical sports. The study bridges the research gap on traditional and digital sports by examining attitudes and behaviors towards esports and encourages further research on how educational and sports institutions can respond to the ongoing digital transformation of sports culture.

Giriş

Teknolojinin son yıllardaki gelişimi ve değişimi hızlı bir şekilde devam etmekte ve bu süreç bireylerin yaşam tarzlarını etkileyip şekillendirmektedir. Özellikle son zamanlarda teknoloji ile yoğun etkileşim içerisinde olan bireyler, yeni ve daha yenilikçi alanlara yönelmektedir. Bunun sonucunda, günümüzde sıkça vurgulanan ve modern çağın problemi olan lanse edilen teknoloji bağımlılığı kavramı ortaya çıkmaktadır (Küçükvardar 2020a, 18). Literatürde teknoloji bağımlılığı kavramı, teknolojik cihazların ve internetin aktif olarak kullanımında aşırıya kaçılması ve aynı zamanda bu kullanma isteğini engelleyememe durumu olarak ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra aşırı teknoloji kullanımından kaynaklı olarak günlük işlerin veya aktivitelerin yapılamaması, teknoloji kullanım kısıtlılığında gerginlik, stres bozukluğu gibi davranışsal problemler yaşama olarak da tanımlanabilmektedir (Griffiths 1995, 14; Young 1997; Kwon *et al.* 2013, 2). Bireylerin teknolojiyle kurduğu bağımlılık seviyesinde değerlendirilen ilişki biçimleri, toplumsal yaşamın pek çok alanında yeni etkileşim biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Dolayısıyla; teknolojinin ilerlemesiyle ortaya çıkan gelişmeler ve değişimler birçok farklı alanda etkili olmuş ve spor da yeni teknolojik gelişmeler ışığında dönüşen alanlardan birisi olmuştur. Teknolojinin spor üzerinde yaratmış olduğu değişimler ve spora olan etkisi, birçok yeni spor branşının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle yeni jenerasyon bireylerin teknolojiye olan yatkınlığı ile yeni alanlara yöneldiği ve bu alanların daha çok sanal oyunlar olduğu bilinmektedir. Bu yeni alanlardan biri ise esport olarak adlandırılmaktadır. Teknolojinin dinamik bir şekilde gelişmesi, oyun dünyasında bilgisayar ve konsol oyunlarına olan ilginin artması ve bu oyunların gün geçtikçe daha ilgi çekici hale gelmesinin bir yansıması olarak esport; toplumun belli bir kesimi için eğlence ve rekabet anlayışı içeren bir unsur haline gelmiştir. Bu da bireylerin teknolojiyi sadece iş alanlarında veya günlük işlerde kullanma pratiği olarak değil, aynı zamanda kendilerini mutlu etme ve rekabet duygusu içinde eğlenceli vakit geçirme anlayışına da dönüştürdüğünü göstermektedir. Son yıllarda oyun dünyasında teknolojik ilerlemelerle çoklu seviyeli ve birden çok oyuncunun birlikte oynayabildiği, rekabetin de üst düzeyde olduğu oyunların sıkça tercih edilmeye başlandığı ortamlar oluşmaya başlamış ve bu ortamlar hızlı bir şekilde popüler olmuştur. Basit oyunların bile profesyonel olarak oynanmaya başlaması, esport kavramını ortaya çıkarmıştır (Akgöl 2019, 210).

Esport toplumsal bir fenomen olarak görünür oldukça üzerine yapılan tanımlamalar, tartışmalar ve akademik çalışmalar artmıştır. Buna göre esport, çoğunlukla dijital ortamda oyun oynamayı seven gençlerden oluşan bir alan olarak literatürde yer almakta (Akgöl 2019, 210) bireysel anlamda da teknolojinin kullanıldığı, bilişsel ve fiziksel yeteneklerin aktif olarak kullanıldığı ve geliştirildiği bir spor alt alanı olarak tanımlanmaktadır (Wagner 2006, 440; LuBei 2003a, 21; LuBei 2003b, 30). İlk başlarda geleneksel spor anlayışından tamamen farklı bir şekilde konumlandırılan esport, zamanla sporla olan benzerlikleri göz önüne alınarak değerlendirilmeye başlamıştır. Sporun sahip olduğu kültürel geçmiş ve rekabet unsurlarını esporda da görmek mümkündür. Akkaya'nın da vurguladığı gibi (2023) esport video oyunları üzerinden rekabete dayalı bir etkinliktir ve hem oyun kültürünü hem de spor kültürünü dijital teknolojileri kullanarak şekillendiren bir olgu olarak öne çıkmaktadır.

Geleneksel sporlar ile esport arasındaki benzerlikler ve farklılıklar konuya ilişkin literatürde yer almaktadır. Buna göre en büyük farklardan biri esportun genellikle sporcu olarak adlandırılan çok oyunculu video oyunlarında, oyuncuların birbirleriyle karşı karşıya geldiği organize yarışmalar olmasıdır. Geleneksel sporlarda ise teknolojinin sağladığı imkanlar spor faaliyetlerine yardımcı olmak için kullanılsa da sporun gerçek dünyada gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Esporda müsabakalar sanal ve dijital ortamlar aracılığıyla gerçekleşir. Esport faaliyetleri gerçek

dünyadaki insanlar tarafından koordine edilir, yönetilir ve işletilir ancak oyunun sonucunu belirleyen oyuncunun içinde yaşadığı fiziksel ve pratik durum değil, elektronik sistemlerle gösterdiği çabanın sonucudur. Espor fiziksel aktivite olarak daha az efor sarfetmeyi gerektiren yönüyle satranç, briç gibi branşlara benzemektedir. Zihinsel yeteneklerin fiziksel pratikle bütünleşmesi olarak adlandırılabilir esporda, strateji kurmak ve oyun esnasında ortaya akıl koyabilmek asıl farklardan biridir. Espor, dünya çapında yükselen rekabetçi bir elektronik oyundur; diğer alanlarda olduğu gibi yeni nesillerin teknoloji ve dijital ortam kullanımını arttırmasıyla popülerlik kazanmaktadır (Malik 2019, 90; Argan & Akın 2007, 65). Geleneksel spor ve espor arasındaki benzerlikler ele alındığında her ikisinde de antrenman yapılması gerektiği göze çarpmaktadır. Espor antrenmanı, sporcuların hem devamlılık hem de daha iyi performans sergileyebilmesi için uzun süreler bilgisayarlarda konsollar ile simüle oyunlar oynamasını gerektirmektedir (Akın 2008, 45). Bu durum da esporun profesyonel anlamda geleneksel sporlar gibi disipline edici süreçler içerdiğini ortaya koyar.

Öte yandan gittikçe karmaşıklaşan bir alan olarak esporun tanımlamalarında zorluklar olduğu belirtilmektedir Bir tanıma göre “espor, video oyunları oynayan oyuncular arasında organize edilmiş ve düzenlenmiş bir yarışmadır” (Netholfer *et al.* 2025, 11). Bu tanımın esporun hem profesyonel hem de amatör düzeydeki farklı rekabet seviyelerini; eşzamanlı olmayan ve fiziksel sanal sporlar gibi farklı türdeki espor biçimlerini kapsadığı vurgulanmaktadır. Tanımda geçen “organize edilmiş ve düzenlenmiş” (*organized and codified*) vurgusu esporun sıradan video oyunu oynamaktan ayrıldığına işaret etmektedir.

Espor, tıpkı Norbert Elias’ın Uygarlık Süreci (1939; 2021) eserinde teorize ettiği toplumsal dönüşümlere benzer bir sporlaştırma (sportization) sürecinden geçmektedir. Buna göre günümüz modern sporu kuralların standartlaştırılması, şiddetin kontrol altına alınması ve rekabetin rasyonelleştirilmesi gibi unsurlar eklenerek bugünkü görünümünü kazanmıştır. Espor da çeşitli farklılıklarla benzer süreçlerden geçmektedir. Örneğin esporda kurallar video oyunu şirketleri tarafından belirlenirken, geleneksel sporlarda federasyonlar ve uluslararası kuruluşlar bu rolü üstlenmektedir. Bu durum da esporun spor olarak tanınmasının önünde bir engel olarak görülmektedir.

Molina *et al.* (2024), esporun sporlaştırılma (sportization) sürecinde, bu fenomenin geleneksel sporlar üzerindeki dönüştürücü etkisini incelemiştir. Çalışmada esporun tıpkı modern spor gibi standartlaştırılmış kurallar, profesyonelleşme ve kurumsallaşma gibi sporlaştırma unsurlarını taşıdığı ancak oyun şirketlerinin fikri mülkiyet kontrolünün bu süreci sınırlandığı vurgulanmaktadır. Araştırmacılar esporun çevresel sürdürülebilirlik, sporcu güvenliği ve sosyal adalet gibi alanlarda geleneksel sporlara kıyasla avantajlar sunduğunu ancak toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri gibi sorunların devam ettiğini belirtmektedir. Sonuç olarak, hibrit spor modellerinin gelecekte spor ekosistemini yeniden şekillendirebileceği öne sürülmektedir.

Abanazır (2022), Uluslararası Olimpiyat Komitesi’nin (IOC) espora karşı mesafeli duruşunu ve esporun Olimpik Hareket (OH) içindeki yerini değerler ve ticarileşme ekseninde incelediği çalışmasında; OH ’in espor endüstrisini ‘ticari odaklı’ bağlamda eleştirmesine rağmen, kendi ticarileşme pratiklerini (yayın hakları, sponsorluklar) göz ardı ettiğini öne sürmektedir. Buna göre espor turnuvalarında fair play ve etik kodlar gibi değerlerin varlığı, OH ’in iddialarını zayıflatmaktadır. Özellikle spor temalı oyunların (ör. FIFA serisi), OH’ in genç izleyici kitlesine ulaşma ve yayın gelirlerini arttırma hedefleriyle uyumlu olduğu vurgulanmaktadır. Abanazır (2022), OH’ in değerlerle ticari kaygılar arasındaki gerilimi yönetemediğini ancak bu dinamiklerin esporun 2030’larda Olimpik programda yer almasını muhtemel kıldığını öne sürmektedir.

Bu tartışmalar esporun hem sporlaştırılma süreci hem de Olimpik Hareket içindeki konumu bağlamında kurumsallaşma, çıkar çatışmaları ve ticarileşme ekseninde şekillenmekte ve bu durum esporun günümüz spor ve oyun dünyasında giderek daha meşru ve etkili bir alan haline geldiğini göstermektedir. Espora ilişkin ortaya çıkan veriler de bunu doğrular niteliktedir. Espor

pazarındaki küresel gelirin 2025 ile 2029 yılları arasında toplam 1,2 milyar ABD doları (%25,1) artarak sürekli bir artış göstereceği tahmin edilmektedir. Her yıl devam eden üst üste artışın ardından, gelirin 2029 yılında 5,93 milyar ABD dolarına ulaşarak yeni bir zirveye ulaşacağı belirtilmektedir. Esporu izleyenlerin sayısı da yıllar içinde hızla artmaktadır. Buna göre 2020'de 215 milyon seviyesinde olan izleyici sayısının 2025 yılı içinde 322 milyon seviyesine ulaşacağı ön görülmektedir (Clement 2025a; 2025b).

Bu araştırmalar ve gelişmelerden yola çıkarak teknoloji ve espor ilişkisinin birbirine bağlı olduğunu ve teknolojik ilerlemelere paralel olarak espor dünyasının da geliştiğini söyleyebiliriz. Esporun bireysel veya birden çok oyuncunun birleşerek takım oluşturduğu, başka ülkelerden insanlarla tanışıp çevrimiçi olarak oyunlar oynadığı, zihinsel ve fiziksel gelişim gerektiren bir etkinlikler olduğu yapılan çalışmalar sonucunda görülmekte ve bu etkinliklerin büyümesiyle yüksek katımlı espor turnuvaları da gerçekleştirilebilmektedir. (Southern 2017, 10; Argan *et al.* 2006, 3). Bireylerin espora yönelik bilişsel, duyuşsal ve davranışsal tepkileri espora yönelik bakış açılarını ortaya koymada önemlidir. Bundan dolayı espor literatürü hızla genişlemektedir. Esporda fiziksel aktivite (Ketelhut *et al.* 2021), espor ve okul sporları (Fakazlı & İlhan 2023, 520), esporun yükselişi: üniversite için algılanan faydalar ve riskler (Delello *et al.* 2021, 3), espor izleyici talepleri ölçeği (Qian *et al.* 2020), esporcuların sağlık riskleri (Yin *et al.* 2020, 486) gibi çalışmaları literatürden örnek verebiliriz. Literatürdeki çalışmaların genellikle öğrenciler üzerine yapılmış olduğu dikkat çekmektedir. Fakat sanal ortamda gerçekleştirilen bir etkinlik olarak esporla ilgili; sporu geleneksel anlamda deneyimleyen beden eğitimi ve spor öğretmenleriyle antrenörlerin tutumlarını, teknolojiye olan yatkınları ve kullanım alışkanlıklarını ele alan bir çalışmaya literatürde rastlanılmamıştır. Teknolojiye olan yatkınlık ve teknolojinin hayatımızın hemen hemen her alanında kullanılıyor olması, bireylerin dijital ortamlara adapte olma sürecini hızlandırmaktadır. Dolayısıyla gelişen donanım teknolojileri, yapay zekâ destekli oyun analizleri ve hızlı internet altyapısı gibi unsurlar, bireylerin espora olan ilgisini arttırmakta ve bu alanın giderek daha profesyonel bir zemine oturmasına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, teknoloji kullanım alışkanlıkları ile espor arasındaki etkileşimi incelemek, dijital dönüşümün spor dünyasına olan etkilerini anlamak açısından önem taşımaktadır. Yapılan çalışma ile espora yönelik tutumların, teknoloji kullanım alışkanlığı ile ilişkisi analiz edilerek literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Araştırma Modeli

Bu çalışma Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenleri ile Antrenörlerin, Teknoloji Kullanım Alışkanlığı ve Espora karşı olan tutumlarını incelemek amacıyla kesitsel ve ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. Veri toplama tekniği olarak ise anket yöntemi kullanılmıştır. Bu tarama modeli, çoğunlukla örneklemin büyük olduğu ve farklı özellikteki kişileri içeren araştırmalardır. Bu araştırmalarda belirlenen araştırmaya dahil edilen örneklemin betimlenecek değişkenlere ilişkin durumu bir seferde ölçülür. (Büyüköztürk *et al.* 2012, 50).

Evren ve Örneklem

Çalışmanın evreni ve örneklemini aktif olarak Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda görev yapan Beden eğitimi ve Spor öğretmenleri ile Gençlik ve Spor Bakanlığına bağlı kurumlarda aktif olarak görev yapan antrenörler oluşturacak olup ve Google formlar aracılığıyla gönderilen kişisel bilgi formu ile formda yer alan ölçekleri eksiksiz dolduran katılımcılar dikkate alınacaktır. Örneklem oluştururken evreni temsil edebilme özelliğine bakılmıştır. Örneklem büyüklüğü belirlemede genel olarak kullanılan Cochran'ın formülünden yararlanılmıştır (Baltacı 2017, 40). Beden eğitimi ve Spor öğretmenleri ile Antrenörlerin çalışmaya katılmaları tamamen gönüllülük esasına bağlıdır. Bu çalışma için 750 ölçek gönderilmiştir. Gönderilen ölçeklerden 441 ölçek eksiksiz olarak tamamlanmıştır. Çalışma için Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan E-78977401-050.04-399552 sayılı kararla onay alınmıştır.

Çalışmaya katılan Beden Eğitimi ve Spor öğretmenleri ile antrenörlerin demografik bilgileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Değişkenlerine Göre Dağılımları

Değişkenler		Frekans N	Yüzde %
Cinsiyet	Kadın	230	52.2
	Erkek	211	47.8
	Toplam	441	100.0
Meslek	Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeni	232	52.6
	Antrenör	209	47.4
	Toplam	441	100.0
Eğitim Durumu	Lisans	352	79.8
	Yüksek Lisans	76	17.2
	Doktora	13	2.9
	Toplam	441	100.0

Tablo 1'e göre çalışmaya 230'u kadın katılımcı 211'i erkek katılımcı olmak üzere toplam 441 katılımcı gönüllü olarak katılmıştır. Bu katılımcılar arasından 232'si Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeni kalan 209'unu antrenörler oluşturmaktadır. Diğer bir değişken olan Eğitim durumları açısından tabloyu incelediğimizde Lisans mezunu 352, Yüksek Lisans mezunu 76 ve Doktora mezunu 13 olmak üzere katılımcılar bölümlere ayrılmıştır.

Tablo 2. Katılımcıların Diğer Değişkenlerine Göre Dağılımları

Değişkenler		Frekans N	Yüzde %
Yaş Aralığı (Yıl)	20-25	100	22.7
	26-30	147	33.3
	31-35	81	18.4
	36-40	53	12.0
	41-45	38	8.6
	46+	22	5.0
	Total	441	100.0
Meslek Deneyimi (Yıl)	1-5	231	52.4
	6-10	102	23.1
	11-15	59	13.4
	16-20	32	7.3
	21+	17	3.9
	Total	441	100.0
Çevrimiçi Kalma Süresi (Saat)	1 saatten az	26	5.9
	1-3 saat	227	51.5
	4-6 saat	161	36.5
	7 üstü saat	27	6.1
	Total	441	100.0

Tablo 2 katılımcıların yaş aralığı, meslek deneyimi ve Çevrimiçi kalma süresi gibi değişkenleri hakkında bilgiler içermektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerin toplanmasında iki farklı ölçekten faydalanılmıştır. Bağımsız değişkenler göz önünde bulundurularak yapılan literatür incelemesi sonucunda belirlenen ilk ölçek Teknoloji

Kullanım Alışkanlığı Ölçeğidir (TKAÖ). Bu ölçek Küçükvardar (2020b) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 32 madde ve 6 alt boyuttan oluşmaktadır. Katılımcıların TKAÖ'den alabileceği en düşük puan 36, en yüksek puan 160'tır. TKAÖ ölçeğinin Cronbach Alpha değeri 0.92'dir. Ayrıca ölçeğin devamlılık katsayısı için ölçek dört hafta aynı gruba uygulanmış ve korelasyon katsayısı anlamlı bulunmuştur ($r=.78$; $p>.001$) Çalışma da kullanılan ikinci ölçek ise Savaş & Turan (2023) tarafından geliştirilen Espor Tutum Ölçeğidir (ESTÖ). Bu ölçek 3 alt boyut ve 18 maddeden oluşmaktadır. Katılımcıların ESTÖ'den alabileceği en düşük puan 18, en yüksek puan 90'dır. Çalışmada kullanılan ESTÖ'nün her bir alt boyut için ayrı ayrı Cronbach Alpha değerleri hesaplanmış ve bu değerlerin 0.88 ile 0.93 arasında değiştiği görülmüştür. Çalışmada kullanılan 5'li likert tipteki ölçeklerin güvenilir ve geçerli olduğu görülmüştür.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde IBM SPSS Statistics 27 paket programı kullanılmıştır. Verilerin analizinden önce ölçek puanlarının normal dağılıma uygunluğu incelenmiştir. Bu amaçla çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri dikkate alınarak bu değerlerin ± 1.5 aralığında yer aldığı görülmüş ve verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir (Tabachnick & Fidell 2013). Bu durumda değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla Pearson korelasyon analizi, iki grup arasındaki farklılıkları test etmek için bağımsız örneklem t-testi, birden fazla grup içeren karşılaştırmalar için ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır.

Bulgular

Tablo 3. ESTÖ ve TKAÖ Pearson Korelasyon Sonuçları

		ESTÖ Toplam	TKAÖ Toplam
ESTÖ Toplam	Pearson Correlation	1	.474
	Sig. (2-tailed)		.001
	N	441	441
TKAÖ Toplam	Pearson Correlation	.474	1
	Sig. (2-tailed)	.001	
	N	441	441

Pearson korelasyon analiz sonuçlarına göre, ESTÖ ve TKAÖ toplam puanları arasında pozitif yönlü, orta düzeyde ($r=.474$) anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<.001$).

Tablo 4. Cinsiyete Göre Espor Tutum Ölçeği (ESTÖ) ve Teknoloji Kullanım Alışkanlığı Ölçeği (TKAÖ) Puanlarının Karşılaştırılması

Değişken	Cinsiyet	n	M	SD	t	p	Cohen's d
ESTÖ Toplam	Kadın	230	51.44	16.77	4.71	<.001	0.45
	Erkek	211	43.67	17.89			
TKAÖ Toplam	Kadın	230	94.33	26.73	4.41	<.001	0.42
	Erkek	211	83.17	26.34			

Cinsiyete göre yapılan bağımsız örneklem t-testi sonuçlarında, kadınların hem ESTÖ hem de TKAÖ toplam puanlarında, erkeklere kıyasla anlamlı derecede daha yüksek puanlara sahip olduğu görülmüştür ($p<.001$). Etki büyüklükleri (Cohen's d) orta düzeydedir.

Tablo 5. Cinsiyete Göre Espor Tutum Ölçeği (ESTÖ) Alt Boyut Puanlarının Karşılaştırılması

Alt Boyut	Cinsiyet	n	M	SD	t	p	Cohen's d
Bilişsel	Kadın	230	18.77	5.33	3.43	<.001	0.33
	Erkek	211	16.96	5.76			
Duyuşsal	Kadın	230	18.40	6.82	4.92	<.001	0.47
	Erkek	211	15.09	7.32			
Davranışsal	Kadın	230	14.27	6.19	4.51	<.001	0.43
	Erkek	211	11.62	6.16			

Espor Tutum Ölçeği'nin alt boyutları incelendiğinde de cinsiyetler arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Kadın katılımcılar erkeklere kıyasla bilişsel, duyuşsal ve davranışsal alt boyutlarda anlamlı düzeyde daha yüksek puanlara sahiptir ($p < .001$). Etki büyüklüklerine (Cohen's d) bakıldığında en güçlü fark duyuşsal boyuttadır. Duyuşsal ve davranışsal boyutlarda orta düzey, bilişsel boyutta küçük-orta düzeyde bir etki söz konusudur.

Tablo 6. Mesleğe Göre Espor Tutum Ölçeği (ESTÖ) ve Teknoloji Kullanım Alışkanlığı Ölçeği (TKAÖ) Puanlarının Karşılaştırılması

Değişken	Meslek	n	M	SD	t	p	Cohen's d
ESTÖ Toplam	Beden Eğitimi Öğrt.	232	51.78	16.25	5.21	<.001	0.50
	Antrenör	209	43.22	18.24			
TKAÖ Toplam	Beden Eğitimi Öğrt.	232	96.19	26.21	6.12	<.001	0.58
	Antrenör	209	81.00	25.86			

Meslek gruplarına göre yapılan bağımsız örneklem t-testi sonuçlarında, beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin hem ESTÖ hem de TKAÖ puanlarının, antrenörlere kıyasla anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür ($p < .001$). Bu farklılıkların etki büyüklükleri (Cohen's d) ise orta düzeydedir.

Tablo 7. Mesleğe Göre Espor Tutum Ölçeği (ESTÖ) Alt Boyut Puanlarının Karşılaştırılması

Alt Boyut	Meslek	n	M	SD	t	p	Cohen's d
Bilişsel	Beden Eğitimi Öğretmeni	232	18.91	5.21	4.02	<.001	0.38
	Antrenör	209	16.79	5.83			
Duyuşsal	Beden Eğitimi Öğretmeni	232	18.73	6.67	6.10	<.001	0.58
	Antrenör	209	14.68	7.28			
Davranışsal	Beden Eğitimi Öğretmeni	232	14.14	6.09	4.04	<.001	0.39
	Antrenör	209	11.75	6.33			

Espor Tutum Ölçeği'nin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal alt boyutlarına ilişkin analizlerde

anlamli farklılıklar tespit edilmiştir. Beden eğitimi ve spor öğretmenleri her üç alt boyutta da antrenörlere kıyasla daha yüksek puanlara sahiptir ($p < .001$). Bilişsel ve davranışsal boyutta küçük-orta ve duyuşsal boyutta ise orta düzeyde bir etki görülmüştür.

Tablo 8. Yaş Gruplarına Göre Espor Tutum Ölçeği (ESTÖ) ve Teknoloji Kullanım Alışkanlığı Ölçeği (TKAÖ) Puanlarının Karşılaştırılması

Değişken	Yaş Grubu	n	M	SD	F	p	η^2
ESTÖ	20-25	100	53.37	16.970	11.17	.001	.114
	26-30	147	51.97	17.600			
	31-35	81	45.54	15.883			
	36-40	53	40.89	13.128			
	41-45	38	37.21	18.017			
	46+	22	36.36	19.060			
	Toplam	441	47.72	17.726			
TKAÖ	20-25	100	97.49	27.475	8.27	.001	.087
	26-30	147	93.46	25.333			
	31-35	81	87.32	25.389			
	36-40	53	73.92	21.436			
	41-45	38	80.76	32.014			
	46+	22	77.23	25.071			
	Toplam	441	88.99	27.096			

Yaş gruplarına göre Espor Tutum Ölçeği (ESTÖ) ve Teknoloji Kullanım Alışkanlıkları Ölçeği (TKAÖ) puanları arasında tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Levene's testinde varyansların homojen olarak dağıldığı tespit edilmiştir (ESTÖ için $p = .054$, ve TKAÖ için $p = .083$; $p > .05$). Varyans analizi sonucunda hem ESTÖ hem de TKAÖ açısından yaş grupları arasında anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Eta kare değeri açısından ESTÖ için güçlü, TKAÖ için orta büyüklükte etki tespit edilmiştir. Gruplar arası farklılıkları tespit için uygulanan Hochberg GT2 post-hoc testinde ise genç yaş gruplarının (özellikle 20–25 ve 26–30) hem espor tutumlarının hem de teknoloji kullanım alışkanlıklarının ileri yaş gruplarına kıyasla anlamli derecede yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 9. Eğitim Düzeyine Göre Espor Tutum Ölçeği (ESTÖ) ve Teknoloji Kullanım Alışkanlığı Ölçeği (TKAÖ) Puanlarının Karşılaştırılması

Değişken	Eğitim Düzeyi	n	M	SD	F	p	η^2
ESTÖ	Lisans	352	47.61	18.317	1.23	.182	.006
	Yüksek Lisans	76	49.37	15.181			
	Doktora	13	41.15	14.229			
	Toplam	441	47.72	17.726			
TKAÖ	Lisans	352	87.34	27.168	3.28	.039	.015
	Yüksek Lisans	76	95.33	25.561			
	Doktora	13	96.62	29.156			
	Toplam	441	88.99	27.096			

Eğitim düzeyine göre ESTÖ ve TKAÖ arasındaki farklılıkları belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Levene's testi sonuçlarına göre ESTÖ için varyans homojenliği sağlanmadığından ($p = .018$; $p < .05$) Welch ANOVA uygulanmış ve eğitim düzeyi grupları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($\eta^2 = .006$). Buna karşılık, TKAÖ için varyans homojenliği sağlandığından ($p = .452$; $p > .05$) ANOVA testi uygulanmış ve gruplar arasında küçük düzeyde denilebilecek farklılık görülmüştür ($\eta^2 = .015$). TKAÖ için gruplar arası

farklılıkları tespitite uygulanan Hochberg GT2 post-hoc testinde de anlamlı farklılıklar bulunmamıştır.

Tablo 10. Çevrimiçi Kalma Süresine Göre Espor Tutum Ölçeği (ESTÖ) ve Teknoloji Kullanım Alışkanlığı Ölçeği (TKAÖ) Puanlarının Karşılaştırılması

Değişken	Çevrimiçi Kalma Süresi	n	M	SD	F	p	η^2
ESTÖ	1 saatten az	26	38,50	19,406	7.19	.001	.047
	1-3 saat	227	46,33	17,878			
	4-6 saat	161	49,29	16,561			
	7 üstü saat	27	59,04	15,456			
	Toplam	441	47,72	17,726			
TKAÖ	1 saatten az	26	64,35	25,784	38.35	.001	.208
	1-3 saat	227	83,57	23,371			
	4-6 saat	161	94,12	25,556			
	7 üstü saat	27	127,78	20,730			
	Toplam	441	88,99	27,096			

Çevrimiçi kalma sürelerine göre Espor Tutum Ölçeği (ESTÖ) ve Teknoloji Kullanım Alışkanlıkları Ölçeği (TKAÖ) puanları arasında tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Levene's testinde varyansların homojen olarak dağıldığı tespit edilmiştir (ESTÖ için $p = .287$, ve TKAÖ için $p = .321$; $p > .05$). Varyans analizi sonucunda hem ESTÖ hem de TKAÖ açısından çevrimiçi kalma süreleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Buna göre etki büyüklüğü açısından ESTÖ için küçük düzeyde, TKAÖ için ise orta-yüksek düzeyde bir etki bulunmuştur. Buna göre, uygulanan Hochberg GT2 post-hoc testinde ise ESTÖ açısından özellikle “7 saatten fazla” çevrimiçi kalan katılımcıların puanları, diğer tüm gruplardan anlamlı şekilde daha yüksek çıkmıştır. TKAÖ açısından ise çok daha güçlü farklar bulunmuştur. “7 saatten fazla” çevrimiçi kalan katılımcıların teknoloji kullanım alışkanlığı puanları tüm diğer gruplardan anlamlı şekilde yüksek çıkmıştır.

Tablo 11. Mesleki Deneyime Göre Espor Tutum Ölçeği (ESTÖ) ve Teknoloji Kullanım Alışkanlığı Ölçeği (TKAÖ) Puanlarının Karşılaştırılması

Değişken	Mesleki Deneyim (Yıl)	n	M	SD	F	p	η^2
ESTÖ	1-5	231	52.84	17.081	13.842	.001	.113
	6-10	102	45.59	16.215			
	11-15	59	40.58	14.692			
	16-20	32	37.03	18.307			
	21+	17	35.88	19.528			
	Toplam	441	47.72	17.726			
TKAÖ	1-5	231	95.99	27.078	11.601	.001	.096
	6-10	102	87.11	24.236			
	11-15	59	75.32	24.715			
	16-20	32	78.91	25.690			
	21+	17	71.65	22.536			
	Toplam	441	88.99	27.096			

Mesleki deneyimin (yıl) espor tutumu (ESTÖ) ve teknoloji kullanım alışkanlıkları (TKAÖ) üzerindeki etkisini incelemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Levene's testinde varyansların homojen olarak dağıldığı tespit edilmiştir (ESTÖ için $p = .139$,

TKAÖ için $p = .459$; $p > .05$). ANOVA sonuçlarına göre hem ESTÖ hem de TKAÖ açısından mesleki deneyim düzeyleri arasında anlamlı farklar bulunmuştur. Etki büyüklüğü açısından değerlendirildiğinde, mesleki deneyimin ESTÖ üzerindeki etkisi orta düzeyde ($\eta^2 = .113$), TKAÖ üzerindeki etkisinin ise küçük-orta düzeyde ($\eta^2 = .096$) görülmüştür. Hochberg's GT2 post-hoc testinde ise, 1–5 yıl deneyime sahip katılımcıların hem espor tutumu hem de teknoloji kullanım alışkanlığı puanlarının, özellikle daha kıdemli gruplara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

İnsanlık tarihinin önemli olgularından biri olan oyun ile günümüzde esporun yükselişi arasındaki ilişki, toplumsal yaşamın dönüşümü ve teknolojinin bireyler üzerindeki etkisini göstermesi bakımından kayda değerdir. Eski çağlardan bu yana oyun, Huizinga'nın da (2006, 45) Homo Ludens kavramıyla vurguladığı gibi, bireylerin sosyal ilişkiler ve anlamlar inşa etmesinde önemli bir rol oynamıştır. Buna göre yalnızca bir eğlence aracı olmayan, aynı zamanda toplumsal yapıları dönüştüren bir mekanizma olarak da ele alınabilecek oyunlar; dijitalleşmenin etkisiyle video oyunlarına dönüşmüştür. Bu tarihsel kökler, oyunun yalnızca bir eğlence aracı değil, aynı zamanda toplumsal yapıları pekiştiren veya dönüştüren bir mekanizma olduğunu göstermektedir. Dijitalleşmeyle video oyunlarının yaygınlaşması, bilişsel ve sosyal faydaların (Granic *et al.* 2014, 66) yanı sıra, yeni dijital toplulukların (Xue *et al.* 2019) oluşumuna zemin hazırlamıştır. Esporun ortaya çıkışı, oyunun amatör bir eğlence olmaktan çıkarak profesyonel bir endüstriye dönüşümünü simgelemektedir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, beden eğitimi ve spor öğretmenleri ile antrenörlerin espora ilişkin tutumları ve teknoloji kullanım alışkanlıkları üzerine sosyolojik analiz yapma imkânı sunmaktadır. Buna göre; teknolojinin ve dijitalleşmenin bireylerin tutum ve davranışları üzerindeki etkileri, toplumsal cinsiyet rolleri, mesleki habitus ve kuşaklararası farklılıklar gibi sosyolojik olguları ortaya koymaktadır.

Espor tutumu (ESTÖ) ile teknoloji kullanım alışkanlığı (TKAÖ) arasındaki pozitif yönlü ve orta düzeydeki anlamlı ilişki teknolojinin bireylerin yaşamına entegrasyonunun belirli alanlara yönelik tutumlarını da etkilediğini göstermekte ve bireylerin teknolojiyle kurduğu ilişkinin, onların espor gibi yeni toplumsal olgulara adaptasyon sürecindeki rolünü vurgulamaktadır.

Castells'in (2004, 10) ağ toplumu kuramına göre dijital iletişim teknolojileri; bireylerin sosyal ilişkilerini, bilgiye erişimini ve yaşam pratiklerini yeniden şekillendirmektedir. Buna göre çağdaş toplumun temel yapısı mikroelektronik tabanlı bilgi ve iletişim teknolojileriyle şekillenen ağlardan (network) oluşmaktadır. Bu yapıda (ağ toplumu) toplumsal ilişkiler, üretim, tüketim, deneyim ve iktidar gibi temel alanlar ağ mantığıyla örgütlenmiştir. Bu ağlar tek bir merkez üzerinden yapılanmaz ve öte yandan esnekliğiyle değişen koşullara uyum sağlar. Sonuçta ağ toplumu; insan bedenini ve zihnini dijital iletişim yoluyla genişleterek, zaman ve mekân sınırlarını aşan yeni bir sosyal yapıyı ortaya çıkarır. Bu bağlamda; bireylerin teknolojiyle iç içe geçmiş (ağlarla örtülü) gündelik yaşamları, onların dijital ortamlardaki faaliyetlere —örneğin espor— yönelik daha olumlu tutumlar geliştirmelerini sağlar. Espor tutumu ile teknoloji kullanım alışkanlıkları arasındaki pozitif ve anlamlı ilişki, Castells'in (2004,10) belirttiği gibi; bireylerin ağ temelli sosyal yapılarıdaki teknolojiyi etkin kullanma becerilerinin, onları dijital oyun kültürüne daha yatkın hâle getirdiğini göstermektedir. Teknolojiye daha fazla entegre olan bireyler, esporu da daha kolay benimsemekte ve olumlu görmektedir.

Kadınların hem ESTÖ hem de TKAÖ toplam puanlarında erkeklere kıyasla anlamlı derecede daha yüksek puanlara sahip olması, spor alanında toplumsal cinsiyet rollerinin dönüşümü anlamına gelmektedir. Espora ilişkin toplumsal cinsiyete dayalı literatürle kıyaslandığında ortaya çıkan sonuç dikkate değerdir. Örneğin Almanya'da yapılan bir çalışmaya göre espor oyuncularının büyük çoğunluğunu erkekler oluştururken (%91,9) kadın katılımcıların sayısının oldukça düşük olduğu görülmüştür ve bu durum esporun rekabetçi yapısı ve erkek egemen

kültürün yanı sıra kadınların sıklıkla karşılaştığı cinsiyetçilik, saldırgan dil ve çevrimiçi tacizle ilişkilendirilmiştir (Rudolf *et al.* 2020). Yine Norveç'te 70.695 genç ile yapılan güncel bir araştırmada 16–18 yaş grubundaki erkeklerin %8,8'i espor oyuncusuyken, kızların yalnızca %0,7'sinin bu gruba dahil olduğu bulunmuştur (Overå *et al.* 2024). Bu araştırmada kadınların erkeklere kıyasla daha yüksek tutum ve alışkanlık puanlarına sahip olması, espor alanında görülen cinsiyet eşitsizliklerine dair uluslararası bulgularla karşılaştırıldığında dikkat çekici bir farklılık ortaya koymaktadır. Bu bulgu kadınların esporu yalnızca erkek egemen bir alan olarak değil, toplumsal cinsiyet rollerinin dönüşümü ve sporda cinsiyet eşitliğinin güçlenmesi için yeni bir fırsat alanı olarak gördüklerini göstermektedir.

Geleneksel spor alanlarında kadın temsiliyetinin daha düşük olduğu göz önüne alındığında; espor gibi yeni ve dijital bir alanda kadınların daha olumlu tutum sergilemesi, dijitalleşmenin geleneksel toplumsal cinsiyet normlarını yeniden düzenleme ve hatta bu normları aşan yeni alanlar yaratma potansiyelini ortaya koymaktadır. Özellikle duyuşsal boyuttaki anlamlı fark, kadınların espora karşı erkeklere kıyasla daha duygusal bağlar kurma ve bu alana daha olumlu yaklaşma eğiliminde olduğunu ve dijitalleşmenin toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında sunabileceği fırsatları göstermektedir. Kadınların espor gibi dijital alanlarda daha fazla görünürlük kazanması, dijitalleşme bağlamında, toplumsal cinsiyetin yeniden inşası üzerine yapılabilecek sosyolojik tartışmaları zenginleştirecektir.

Dijitalleşme cinsiyet eşitliği için bir potansiyel taşıdığı kadar, toplumsal cinsiyet kalıplarını pekiştirme riskini de barındırmaktadır. Bu bağlamda espor gibi dijital kültür alanları, toplumsal cinsiyetin hem yeniden üretildiği hem de dönüştürülebileceği mücadele alanları olarak yorumlanabilir. Nitekim, Luo & Chen (2024) tarafından yürütülen Amerikalı ve Çinli üniversite öğrencilerinin espora yönelik algılarını, cinsiyet açısından ve kültürel perspektiflerle inceleyen çalışmada Çinli öğrencilerin espora ekonomik fırsatlar, sosyalleşme ve resmi tanınırlık açısından Amerikalılardan daha olumlu baktığı bulunurken; cinsiyet algısı bakımından farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre erkek öğrenciler espora yönelik tüm algısal faktörlerde kadınlardan daha yüksek puanlar almıştır. Özellikle ABD'deki kadın katılımcılar, espora en düşük ilgiyi gösteren grup olarak öne çıkmaktadır. Bu sonuçlar, espor endüstrisinin küresel pazarda cinsiyet eşitliği ve kültürel adaptasyon stratejileri geliştirmesi gerektiğini göstermektedir.

Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin hem ESTÖ hem de TKAÖ puanlarının antrenörlere kıyasla anlamlı düzeyde yüksek olması, mesleki açıdan bir habitus farklılığını göstermektedir. Bireyin geçmiş deneyimlerini ve yaşam koşulları tarafından şekillenen düşünme, hissetme ve eylem biçimlerini kapsayan bir yatkınlıklar sistemi (Bourdieu 1995, 75) olarak habitus, öğretmenlik ve antrenörlük gibi mesleki alanlarda uzun süreli sosyalleşme ve pratik deneyimler sonucunda; o meslek grubunun üyeleri tarafından ortaklaşa edinilen ve içselleştirilen bir yatkınlıklar sistemine dönüşmektedir. Öğretmenlerin; eğitim sisteminin bir parçası olarak teknolojiye ve yeniliklere daha açık olma eğiliminde olmaları, espora yönelik tutumlarını daha olumlu yönde etkilerken; antrenörler spora daha geleneksel pratik ölçülerinde yaklaşan meslek sınıfı olarak, espora karşı daha mesafeli bir duruş sergilemektedir. Özellikle duyuşsal boyuttaki belirgin fark, öğretmenlerin esporu eğitsel bir araç ve genç nesillerle iletişim kurma biçimi olarak görme eğilimini göstermektedir. Öte yandan bu bulgu mesleki habitusun, bireylerin yeni toplumsal olgulara adaptasyon süreçlerindeki belirleyici rolünü de vurgulamaktadır. Yapılan bir çalışma (Putra & Manurizal, 2024) beden eğitimi öğretmen adaylarının, esporun gelecekte önemli bir kariyer yolu olabileceğine inandığını ortaya koymaktadır.

Mesleki habitus mesleğin kendi doğası gereği farklılıklar ortaya çıkarabileceği gibi deneyim bağlamında da birtakım farklılıklar yaratmaktadır. Mesleki deneyimin espor tutumu ve teknoloji kullanım alışkanlıkları üzerindeki etkisine bakıldığında, özellikle 1-5 yıl deneyime sahip katılımcıların daha kıdemli gruplara kıyasla daha yüksek puanlara sahip olması, bireylerin kariyerlerinin erken dönemlerinde yeni teknolojilere ve değişen mesleki pratiklere uyum sağlamaya daha yatkın olduğunu göstermektedir. Bu durum mesleki sosyalleşmenin (habitus

geliştirmenin) dinamik bir süreç olduğunu ve bireylerin kariyerlerinin farklı aşamalarında farklı adaptasyon şekilleri geliştirdiğine işaret etmektedir. Genç ve daha az deneyimli profesyonellerin, espor gibi yeni alanlara daha kolay uyum sağlaması, onların mesleki habituslarının tam olarak içselleştirilmemiş olduğunu ve yeniliklere karşı daha esnek bir tutum gösterdiklerini ortaya koymaktadır.

Yaş gruplarına göre yapılan analizlere göre, genç yaş gruplarının (özellikle 20–25 ve 26–30) hem espor tutumlarının hem de teknoloji kullanım alışkanlıklarının ileri yaş gruplarına kıyasla anlamlı derecede yüksek olması kuşaklar arası farklılıkların dijitalleşme çağındaki yansımalarını göstermektedir. Bulgular dijital yerli ve dijital göçmen şeklinde kavramsallaştırılan ayrımı gündeme getirmektedir. Dijital yerliler 1980’li yılların ortalarında doğmuş; dijital teknolojilerin, internetin, bilgisayarların ve akıllı telefonların yaygınlaştığı bir dünyada büyümüş bireyleri ifade ederken; dijital göçmenler ise, dijital teknolojilerin yaygınlaşmasından önce, yani genellikle 1980 öncesinde doğmuş ve analog dünyada büyümüş bireyleri kapsamaktadır (Prensky 2001, 2). Dijital yerliler olarak da adlandırılan genç nesillerin dijital teknolojilerle erken yaşta tanışması ve bu teknolojileri gündelik hayatlarının bir parçası haline getirmesi, onların espora karşı daha olumlu bir tutum geliştirmelerine sebep olmaktadır.

Çevrimiçi kalma süresinin espor tutumu ve teknoloji kullanım alışkanlıkları üzerindeki etkisi ise dijitalleşmenin bireylerin sosyal yaşamlarını ve kültürel pratiklerini dönüştürdüğünü göstermektedir. Özellikle “7 saatten fazla” çevrimiçi kalan katılımcıların espor tutumlarının ve teknoloji kullanım alışkanlıklarının diğer gruplara kıyasla anlamlı şekilde yüksek olması ağ toplumu (Castells 2004, 10) bağlamında; dijital ağlara katılımın ve bu ağlarda geçirilen sürenin, bireylerin yeni kültürel formlara (espor gibi) uyum sürecini etkilediğini ortaya koymaktadır.

Eğitim düzeyinin espor tutumu üzerinde anlamlı bir fark yaratmaması ve teknoloji kullanım alışkanlığı açısından küçük düzeyde bir farklılık yaratması dijital okuryazarlığın ve bireylerin teknolojiye adaptasyonun sadece formal eğitimle sınırlı olmadığını, aynı zamanda informal (hayatın akışı içerisinde) öğrenme süreçleri ve günlük pratiklerle de şekillendiğini göstermektedir. Öte yandan eğitim düzeyi, mezun olunan okul, alınan diploma vs. bireyler açısından kurumsallaşmış (institutionalized) kültürel sermaye türü (Bourdieu 1986, 245) olarak toplumsal alanlarda avantaj teşkil etse de araştırmaya katılanların en az lisans seviyesinde olması eğitim düzeyi açısından belirgin farklılıklar yaratmamıştır.

Sonuç olarak, beden eğitimi ve spor öğretmenleri ile antrenörlerin teknoloji kullanım alışkanlıkları ile espora yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler doğrultusunda anlamlı biçimde farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Özellikle genç, kadın, daha az deneyimli ve çevrimiçi kalma süresi yüksek bireylerin bu alanlarda daha olumlu tutumlara sahip oldukları belirlenmiştir. Antrenör ve öğretmenlerin dijitalleşme süreçlerine uyum sağlama biçimleri de mesleki rollere göre değişiklik göstermektedir. Cinsiyet, yaş, mesleki deneyim ve çevrimiçi kalma süresi gibi değişkenler bireylerin dijital teknolojilerle olan etkileşimlerini ve espora yaklaşımlarını anlamada önemli faktörler olarak öne çıkmaktadır. Genç yaş gruplarındaki katılımcılar ve günlük çevrimiçi kalma süresi yüksek olan katılımcılar espora daha olumlu bakmakta ve teknolojiyi daha yoğun kullanmaktadır. Diğer bir yandan, mesleki deneyimi yüksek bireylerde geleneksel yaklaşımların sürdüğü ve dijitalleşmeye karşı daha mesafeli tutumlar sergilediği anlaşılmaktadır. Bu bulgular, dijitalleşmenin spor eğitimi alanında nasıl karşılandığını anlamak ve geleceğe yönelik planlamalar yapmak açısından önemli veriler sunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abanazır, C. 2022. "Of Values And Commercialisation: An Exploration Of Esports' Place Within The Olympic Movement". *Sport, Ethics and Philosophy* 16(4), 397-412. <https://doi.org/10.1080/17511321.2021.1945669>
- Akgöl O. 2019. "Spor Endüstrisi ve dijitalleşme: Türkiye'de E-spor Yapılanması Üzerine Bir İnceleme". *TRT Akademi* 4(8), 206-224.
- Akın E. 2008. *Elektronik Spor: Türkiye'deki Elektronik Sporcular Üzerine Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi. Eskişehir.
- Akkaya C. 2023. "Dijitalleşen Toplumda Dijital Kültür ve Esport". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22(3), 719-735. doi:10.21547/jss.1281650
- Argan M. & Akın E. 2007. "Elektronik Spor; Özellikleri, Kavram ve Uygulamalarına Yönelik Kuramsal Çerçeve". *Akdeniz 4. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi*, 9-11 Kasım 2007, Antalya, 64.
- Argan M., Özer A. & Akın E. 2006. "Elektronik spor: Türkiye'deki Siber Sporcuların Tutum ve Davranışları". *Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri Dergisi* 1(2), 1-11.
- Baltacı A. 2017. "Okul Müdürlerinin Öz Yeterlik Algıları ve Mesleğe Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki". *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi* 3(2), 35-61.
- Bourdieu P. 1986. "The Forms of Capital". *Journal of Economic Sociology* 3(5), 241-258.
- Bourdieu P. 1995. *Pratik Nedenler*. Çev. H. Tufan, İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Büyüköztürk Ş., Çakmak-Kılıç E., Akgün Ö. E., Karadeniz Ş. & Demirel F. 2012. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (13. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Castells M. 2004. "Informationalism, Networks, and the Network Society: A Theoretical Blueprint". Ed. Manuel Castells, *The Network Society A Cross-cultural Perspective*. Massachusetts, 3-45.
- Clement, J. 2025a. "eSports Audience Size Worldwide From 2020 to 2025, By Type of Viewers". Statista. <https://www.statista.com/statistics/490480/global-esports-audience-size-viewer-type/>
- Clement, J. 2025b. "eSports Market Revenue Worldwide From 2017 to 2029". Statista. <https://www.statista.com/forecasts/490522/global-esports-market-revenue>
- Delello J. A., McWhorter R. R., Roberts P., Dockery H. S., De Giuseppe T. & Corona F. 2021. "The Rise of eSports: Insights into the Perceived Benefits and Risks for College Students". *International Journal of eSports Research* 1(1), 1-15. doi: 10.4018/IJER.20210101.0a5
- Elias N. 2021. *Uygurluk Süreci Cilt 1*. Çev. E. Ateşman, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fakazlı A. E. & İlhan E. L. 2023. "Esports and School Sports in Turkey: From the Perspective of Physical Education Teachers". *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)* 10(93), 516-527. doi:10.26450/jshsr.3551
- Granic I., Lobel A. & Engels R. C. 2014. "The Benefits of Playing Video Games". *American Psychologist* 69(1), 66-78. doi:10.1037/a0034857
- Griffiths M. D. 1995. "Technological Addictions". *Clinical Psychology Forum* 76, 14-19.
- Huizinga J. 2006. *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*. Çev. M. A. Kılıçbay, 2. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ketelhut S., Martin-Niedecken A. L., Zimmermann P. & Nigg C. R. 2021. "Physical Activity and Health Promotion in Esports and Gaming – Discussing Unique Opportunities For an Unprecedented Cultural Phenomenon". *Frontiers in Sports and Active Living* 3:693700. doi:10.3389/fspor.2021.693700
- Küçükvardar M. 2020a. "Teknoloji Bağımlılığı ve Gençler". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8(1), 15-28.
- Küçükvardar M. 2020b. "Teknoloji Kullanım Alışkanlığı Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi* 21(46), 40-56.
- Kwon, M., Lee, J.-Y., Won, W.-Y., Park, J.-W., Min, J.-A., Hahn, C., Gu, X., Choi, J.-H., & Kim, D.-J. 2013. "Development and Validation of a Smartphone Addiction Scale (SAS)". *PloS ONE*, 8(2), e56936. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0056936>
- LuBei H. 2003a. "Opportunities and Challenges of China Digital Sports Industry". *J Pers Comput* 6, 21-22.
- LuBei Y. 2003b. "Esports and Cognitive Development". *International Journal of eSports Studies* 1(1), 25-38.
- Luo, X. & Chen, L. 2024. "Sex Differences and Cultural Diversity in Perceptions Toward Esports Between American and Chinese University Students". *Cogent Social Sciences*, 10(1). <https://doi.org/10.1080/23311886.2024.2399932>
- Malik P. 2019. "E-sports: A Competitive Electronic Sports". *International Journal of Yogic, Human Movement and Sports Sciences* 4(1), 87-90.

- Molina, P., Gómez-Gonzalvo, F., & Valenciano-Valcárcel, J. 2024, "The Sportization of Esports and its Implications in the Near Future of Sport". *Sport, Ethics and Philosophy*, 19(1), 20–34. <https://doi.org/10.1080/17511321.2024.2324390>
- Netholfer N., Jenny S.E. & Besombes N. 2025. "Defining and Spelling Esports". Eds. Jenny, S. E., Besombes, N., Brock, T., Cote, A. C., & Scholz, T, *Handbook of Esports*. New York:Routledge, 6-18.
- Overå, S., Bakken, A., & Hyggen, C. 2024. "Prevalence and Characteristics of Female and Male Esports Players Among Norwegian Youth: A General Population Study". *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 21(9), 1136. <https://doi.org/10.3390/ijerph21091136>
- Prensky M. 2001. "Digital Natives, Digital Immigrants". *On the Horizon* 9(5), 1–6.
- Putra, M. A., & Manurizal, L. 2024. "Pre-Service Physical Education Teachers' Perceptions of Esports As A Potential Career Pathway". *Journal Sport Area*, 9(2), 329–339. [https://doi.org/10.25299/sportarea.2024.vol9\(2\).13895](https://doi.org/10.25299/sportarea.2024.vol9(2).13895)
- Qian T. Y., Zhang J. J., Wang J. J. & Hulland J. 2020. "Beyond the game: Dimensions of Esports Online Spectator Demand". *Communication & Sport*, doi:10.1177/2167479519839436
- Rudolf, K., Bickmann, P., Froböse, I., Tholl, C., Wechsler, K., & Grieben, C. 2020. "Demographics and Health Behavior of Video Game and eSports Players in Germany: The eSports Study 2019". *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(6), 1870. <https://doi.org/10.3390/ijerph17061870>
- Savaş B. Ç. & Turan M. 2023. "E-Spor Tutum Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması". *Uluslararası Eğitim Teknolojileri ve Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 23, 1524–1561. doi:10.35826/ijetsar.629
- Southern N. 2017. "The Rise of eSports: A New Audience Model and a New Medium?". *Oscillations*, California State University Stanislaus, University Circle, Turlock. 65-68.
- Tabachnick B. G. & Fidell L. S. 2013. *Using Multivariate Statistics (6th ed.)*. Pearson Education.
- Wagner M. G. 2006. "On the Scientific Relevance of Esports". *International Conference on Internet Computing*, 437–442.
- Xue H., Newman J. I. & Du J. 2019. "Narratives, Identity and Community in Esports". *Leisure Studies* 38(6), 845–861. <https://doi.org/10.1080/02614367.2019.1640778>
- Yin K., Zi Y., Zhuang W., Gao Y., Tong Y., Song L. & Liu Y. 2020. "Linking E-sports to Health Risks and Benefits: Current Knowledge and Future Research Needs". *Journal of Sport and Health Science* 9(6), 485–488. doi: 10.1016/j.jshs.2020.04.006
- Young K. S. 1997. "What Makes the Internet Addictive: Potential Explanations for Pathological Internet Use". *105th Annual Conference of the American Psychological Association*, 15 Ağustos, Chicago.

Siber Flört Şiddeti Mağdurları Neler Yaşıyor: Doküman Analizi Yöntemi ile Genel Bir Bakış

Experiences of Cyber Dating Violence Victims: An Overview Using Document Analysis

Ebru ÇANAKÇI UĞUR*
Mehmet Engin DENİZ**

Öne Çıkanlar:

- Makalelerdeki katılımcıların çoğu öğrencidir ve çoğunun ilişki deneyimi mevcuttur.
- Makalelerdeki katılımcıların yarısı hem mağdur hem de fail rolünü deneyimlemiştir.
- Siber flört şiddeti mağduriyetinde en sık rastlanılan risk faktörü kadın olmaktır.
- Sosyal destek ve psikolojik dayanıklılık siber flört şiddetine yönelik koruyucu faktörlerdendir.
- Depresif belirtiler, siber flört şiddetinin en yaygın etkisidir.

Öz: Araştırmanın amacı, siber flört şiddetine ilişkin makalelerdeki katılımcıların yaş ve cinsiyet dağılımlarını, eğitim/çalışma ve ilişki durumlarını, katılımcıların siber flört şiddetinde deneyimledikleri rolleri, risk faktörlerini, koruyucu faktörlerini ve şiddetin etkilerini ortaya koymaktır. Bu amaçla son on yılda internet veri tabanında yayımlanan makaleler incelenmiş ve ölçütleri karşılayan yirmi altı çalışma durum çalışması deseniyle analiz edilmiştir. Veriler doküman analiziyle toplanmış, “Siber Flört Şiddeti Makale Sınıflama Formu” kullanılmış ve betimsel analiz yoluyla çözümlenmiştir. Bulgular; siber flört şiddetine ilişkin makalelerdeki katılımcıların ergenlik ve yetişkinlik dönemindeki bireylerden oluştuğunu, büyük bölümünün öğrenci olduğunu ve önemli bir kısmının ilişki deneyimine sahip bulunduğunu göstermektedir. Katılımcılar, siber flört şiddetinde hem mağdur rolünü hem de mağdur-fail rolünü deneyimlemişlerdir. Mağdurlar açısından başlıca risk faktörleri kadın olmak, madde kullanımı ve uzun süreli ilişkilerde bulunmaktır. Bunlara ek olarak çeşitli psikososyal riskler de tanımlanmıştır. Bu bulgulara ek olarak ebeveyn yakınlığı, kişilerarası güç, psikolojik dayanıklılık ve akran desteği ise koruyucu faktörler olarak tespit edilmiştir. Depresif belirtiler başta olmak üzere çok yönlü psikolojik etkiler tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgular, alan yazın çerçevesinde tartışılarak öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Siber flört şiddeti, Mağduriyet, Şiddet deneyimleri, Durum çalışması, Doküman analizi

Highlights:

- The majority of participants in the reviewed articles were students, and most had prior relationship experience.
- Half of the participants reported experiencing both victim and perpetrator roles in cyber dating violence.
- The most frequently identified risk factor for cyber dating violence victimization was being female
- Social support and resilience emerged as key protective factors against cyber dating violence.

* Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalı, İstanbul, ebrucanakkii@gmail.com. ORCID: 0000-0001-6955-0340

** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Psikolojik Danışma ve Rehberlik, İstanbul, edeniz@yildiz.edu.tr. ORCID: 0000-0002-7930-3121

Abstract: The aim of this study is to identify the age and gender distributions of participants in studies on cyber dating abuse, as well as their educational/employment and relationship statuses, the roles they experience within cyber dating abuse, and the associated risk factors, protective factors, and psychological effects. To achieve this aim, articles published in online databases over the past decade were reviewed, and twenty-six studies meeting the inclusion criteria were analysed using a case study design. Data were collected through document analysis, examined with the “Cyber Dating Abuse Article Classification Form,” and analyzed through descriptive analysis. The findings indicate that participants in cyber dating violence studies primarily consist of adolescents and adults, that the majority are students, and that many have prior relationship experience. Participants were found to experience both victimization and combined victim–perpetrator roles within cyber dating violence. For victims, key risk factors included being female, substance use, and involvement in long-term relationships, alongside additional psychosocial risks. Protective factors identified in the studies included parental closeness, interpersonal power, psychological resilience, and peer support. Various psychological effects were observed, with depressive symptoms being the most prominent. These findings were discussed within the framework of the existing literature, and recommendations were provided.

Keywords: Cyber dating violence, victimization, experiences of abuse, case study, document analysis

Summary: This study aims to examine the descriptive characteristics of participants in empirical studies on cyber dating violence (CDV), including their roles in CDV experiences, as well as the risk factors, protective factors, and psychological consequences associated with CDV victimization. Employing a case study design, this research adopts the method of document analysis to synthesize findings from the last decade (2015–2025) of the relevant scientific literature. The inclusion criteria were restricted to peer-reviewed journal articles published in Turkish or English, while theses, conference papers, and non-academic materials were excluded.

The data were collected using a researcher-developed tool entitled the Cyber Dating Violence Article Classification Form, which included categorical dimensions such as participant demographics (age, gender, educational/employment status, relationship history), CDV roles (victim, perpetrator), risk and protective factors for victims. A total of 26 articles meeting the inclusion criteria were examined from major databases, including EBSCO, Google Scholar, Dergipark, and ResearchGate.

Descriptive analysis revealed that nearly half of the studies (46.15%) included adult participants, while 30.76% involved both adolescents and adults, and 19.24% focused exclusively on adolescents. The majority of participants were students (84.62%), and a significant portion had previous relationship experiences. Regarding gender distribution, 92.31% of studies involved both male and female participants, while 7.69% included only women.

In terms of CDV roles, participants were almost equally distributed: half reported experiencing CDV exclusively as victims, while the other half indicated having been both victims and perpetrators. This dual role phenomenon suggests that cyber dating violence may be reciprocal or dynamic in nature, challenging the traditional unidirectional understanding of intimate partner violence.

The most frequently reported risk factor for CDV victimization was being female (9.76%). Other commonly identified risk factors included substance use, long-term romantic relationships, anxious attachment styles, romantic myth endorsement, and elevated hostility. Additional individual and contextual factors -such as low family socioeconomic status, childhood trauma, low self-esteem, poor social support, and psychological vulnerability- were also identified, although less frequently.

Protective factors against CDV victimization were found in eight studies and included closeness to peers and parents, high psychological resilience, interpersonal competence, emotion regulation ability, high self-esteem, and perceived social support. These findings underscore the importance of fostering resilience and support systems in CDV prevention programs.

The psychological effects reported in the literature predominantly involved depressive symptoms (25%). Other adverse outcomes included reduced well-being, anxiety symptoms, emotional distress, suicidal ideation and attempts, symptoms of post-traumatic stress disorder, loneliness, antisocial behaviour, and dysfunctional emotion regulation strategies. These findings reflect the substantial emotional and

cognitive burden that cyber dating violence can impose on young individuals, particularly among student populations.

By systematically reviewing empirical studies on CDV, this research provides a comprehensive profile of the populations studied, highlights multidimensional roles within CDV dynamics, and synthesizes critical risk and protective factors. The findings can inform both clinical interventions and preventive educational programs tailored for youth and young adults, especially in educational institutions where dating relationships and digital communication intersect. The study emphasizes the need for further culturally sensitive research on digital relational aggression, as well as the development of digital literacy and emotional coping skills to mitigate the growing phenomenon of cyber dating violence.

Giriş

Siber flört şiddeti, teknolojinin gelişmesi sonucu flört ilişkilerinde görülen saldırgan davranışların çevrim içi ortamlarda gerçekleşmesiyle ortaya çıkan şiddet türüdür (Zweig *et al.* 2013, 4). Siber flört şiddeti mağdurları, dijital ortamda partnerleri tarafından izlenme, kontrol edilme, tehdit edilme ya da zorbalığa uğrama gibi deneyimlerle karşılaşabilmektedir (Stonard, 2019, 11-13). Mağdur bireylerin sosyal medya hesaplarına partnerleri tarafından izinsiz erişilmesi ya da mesajlarının okunması bu şiddet türünün bir parçasıdır (Reed *et al.* 2017, 83). Ayrıca özel mesajların ifşa edilmesi gibi durumlar, mağdurlar üzerinde ciddi baskı oluşturabilmektedir (Stonard, 2019, 13). Siber flört şiddeti mağdurları, bu deneyimlerin etkisiyle sosyal ilişkilerinden uzaklaşma, sosyal destek kaynaklarını kaybetme korkusu gibi sonuçlarla karşılaşabilmektedir (Zweig *et al.* 2013, 23-24). Mağdur bireyler, partnerlerinin manipülasyonları sonucu yaşadıkları şiddeti hak ettiklerini düşünerek kendilerini suçlayabilir ve yardım arama konusunda çekingen davranabilmektedir (Reed *et al.* 2016, 3). Tüm bu nedenlerle siber flört şiddeti mağdurlarının yaşantılarını ayrıntılı bir şekilde incelemek önem taşımaktadır.

Literatüre bakıldığında siber flört şiddeti mağduriyeti yaşayan bireylerle ilgili çeşitli araştırmaların bulunduğu görülmektedir (Cava *et al.* 2020, 4269-4286; Lachapelle *et al.* 2022; 599-608; Rodríguez-deArriba *et al.* 2022, 1-10; Sánchez-Hernández *et al.* 2024a, 22478-22491; Thulin *et al.* 2024, 2526-2551). Mevcut literatür, mağdurları tanımlayan araştırmaları (Cava *et al.* 2023; Exner-Cortens *et al.* 2021, 495-502; Villora *et al.* 2021, 8559-8584), risk faktörlerini inceleyen araştırmaları (Guedes *et al.* 2022, 145-146; Ramírez-Carrasco *et al.* 2023; Rodríguez-deArriba *et al.* 2022, 1-10), koruyucu faktörlere odaklanan araştırmaları (Lachapelle *et al.* 2022, 13-15; Jaureguizar *et al.* 2024, 514-515) ortaya koymaktadır. Siber flört şiddetinin bireyler üzerindeki etkilerini nitel, nicel ve karma yöntem araştırmaları ile ortaya koyan araştırmalar da literatürde yer almaktadır (Cava *et al.* 2020, 4269-4286; Toplu-Demirtaş *et al.* 2022, 1-17; Thulin *et al.* 2024, 2526-2551). Bu alandaki çalışmaların bütüncül olarak değerlendirilmesi, mağduriyeti daha geniş bir çerçevede anlamaya katkı sağlamaktadır. Ayrıca siber flört şiddeti ile ilgili meta-analiz ve sistematik gözden geçirme araştırmalarının da literatürde yer aldığı görülmektedir (Erbiçer *et al.* 2024, 1-24; Martínez-Soto & Ibabe 2024, 133-144; Zych *et al.* 2021, 397-412). Bu araştırmalar, literatüre çok önemli katkı sunmakla birlikte siber flört şiddeti mağdurlarının yaşantılarını ayrıntılı biçimde ele almamaktadırlar. Literatürde mağduriyetin yapısını, mağdurların deneyimlerini, risk ve koruyucu faktörlerle ilişkilerini geniş bir perspektiften inceleyen çalışmalara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Bu araştırma, literatürde siber flört şiddeti mağdurlarının yaşantılarını bütüncül bir biçimde ele alan çalışmaların sınırlı olması nedeniyle ortaya çıkan boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Siber flört şiddetinin teknolojiyle birlikte belirginleşen güncel bir şiddet türü olması, bu alana ilişkin araştırmalardaki bulguların sistemli olarak bir araya getirilmesini önemli hâle getirmektedir. Araştırma sonucunda elde edilen bilgilerin, siber flört şiddeti mağdurlarıyla çalışan

uzmanların önleme, koruma ve müdahale süreçlerine katkı sunması ve ileride yürütülecek araştırmalar için temel oluşturması beklenmektedir.

Bu doğrultuda araştırmanın amacı; siber flört şiddetine ilişkin makalelerde yer alan katılımcıların yaş ve cinsiyet özelliklerini, eğitim/çalışma ve ilişki durumlarını, siber flört şiddetinde deneyimledikleri rolleri, mağdurlar için risk faktörlerini, koruyucu faktörleri ve şiddetin etkilerini ortaya koymaktır. Araştırmanın soruları şu şekildedir:

1. Siber flört şiddetine ilişkin makalelerdeki katılımcıların tanımlayıcı özellikleri nelerdir?
2. Siber flört şiddetine ilişkin makalelerdeki katılımcıların siber flört şiddetinde deneyimledikleri roller nelerdir?
3. Siber flört şiddeti mağdurları için siber flört şiddetine ilişkin risk faktörleri nelerdir?
4. Siber flört şiddeti mağdurları için siber flört şiddetine karşı koruyucu faktörler nelerdir?
5. Siber flört şiddeti mağdurları için siber flört şiddetinin etkileri nelerdir?

Yöntem

Bu araştırmada durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışması, araştırmanın amacı doğrultusunda bir olgunun neden, niçin, nasıl ortaya çıktığını anlamaya yönelik ayrıntılı incelemelerin yapıldığı bir araştırma desendir (Ceylan-Çapar & Ceylan, 2022, 297). Bu araştırmada incelenen durum, literatürde siber flört şiddeti mağduriyeti yaşayan bireyleri ele alan bilimsel makalelerdir. Durumun sınırları araştırmaya dâhil etme-dışlama ölçütleriyle açık şekilde belirlenmiştir ve analiz süreci doküman analizi yöntemiyle yürütülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Siber Flört Şiddeti Makale Sınıflama Formu: Araştırma kapsamında ulaşılan makalelerin sistemli biçimde incelenebilmesi amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Formda yer alan kategoriler şunlardır: Makaledeki katılımcıların tanımlayıcı özellikleri (yaş, cinsiyet, eğitim/çalışma durumu, ilişki durumu), siber flört şiddetinde deneyimledikleri roller, risk faktörleri, koruyucu faktörler ve mağdurlar üzerindeki etkileri.

Araştırma Süreci

Araştırma süreci aşağıdaki aşamalar doğrultusunda yürütülmüştür (Kıral 2020, 181-183; Yıldırım & Şimşek 2018, 289-303):

1. Araştırmanın amacı belirlenmiştir: Araştırmada doküman analizi yöntemi kullanılarak literatürde siber flört şiddeti mağduriyeti yaşayan bireylerle ilgili yapılan çalışmalar incelenmiştir.
2. Dâhil etme ve dışlama kriterleri belirlenmiştir: Dâhil etme kriterleri; yayının 2015-2025 yılları arasında yayımlanmış olması, Türkçe veya İngilizce dilinde olması ve bilimsel yayın türünün makale olması şeklinde belirlenmiştir. Dışlama kriterleri ise 2015-2025 yılları dışında yayımlanması, Türkçe ve İngilizce dışındaki dillerde yayımlanması, makale dışındaki yayın türleri (tezler, bildiriler, tam metin bildiriler) olması, siber flört şiddeti dışındaki flört şiddeti türlerine odaklanması ve siber flört şiddeti mağdurlarını ele almaması olarak belirlenmiştir.
3. İncelenecek dokümanlar belirlenmiştir: Doküman analizi kapsamında yalnızca makalelerin incelenmesine karar verilmiştir ve bu makalelere çevrim içi veri tabanları aracılığıyla ulaşılmıştır. Bu kapsamda EBSCO, Google Akademik, Dergipark ve ResearchGate veri tabanları kullanılmıştır.
4. Veri toplama araçları hazırlanmıştır: Araştırmacılar tarafından “Siber Flört Şiddeti Makale Sınıflama Formu” oluşturularak incelenecek makalelerde kullanılacak kategoriler tanımlanmıştır.
5. Veriler toplanmıştır: Veri toplama yöntemi olarak doküman analizi kullanılmıştır.

Doküman analizi, yazılı ve elektronik kaynakların sistemli biçimde incelenmesini ve elde edilen bilgilerin değerlendirilmesini sağlayan bir yöntemdir (Kıral 2020, 173). Araştırma kapsamında “siber flört şiddeti”, “dijital flört şiddeti”, “cyber dating violence” anahtar kelimeleriyle yapılan taramalar sonucunda 43 makaleye ulaşılmıştır. Bu makalelerden üçüne tam erişim sağlanamadığı için araştırma kapsamı dışında bırakılmış; 14’ü ise dışlama kriterlerine uygun olmadığı için dâhil edilmemiştir. Dâhil etme kriterlerini karşılayan 26 makale ise incelemeye alınmıştır.

6. Veriler analiz edilmiştir: Verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz, nitel araştırmalarda verilerin doğal özelliklerini ayrıntılı biçimde incelemeye ve olguları/olayları sistematik olarak açıklamaya olanak tanıyan bir yöntemdir (Sandelowski, 2000). Analiz sürecinde her bir makale “Siber Flört Şiddeti Makale Sınıflama Formu”nda yer alan kategoriler doğrultusunda iki araştırmacı tarafından bağımsız olarak kodlanmıştır. Makalelerden elde edilen bilgiler önce açık kodlara dönüştürülmüş ve ardından benzer kodlar bir araya getirilerek formdaki ana kategoriler altında düzenlenmiştir. Kodlama sonunda araştırmacılar arası karşılaştırma yapılmış, uyumsuzluklar tartışılarak giderilmiş ve ortak karara varılmıştır. Bu süreç, araştırmacılar arası tutarlılığın sağlanmasına katkı sunmuştur. Betimsel analiz kapsamında her kategori için frekans ve yüzde değerleri hesaplanmış; bulgular tablolar hâlinde sunulmuştur.

Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Bu araştırma, durum çalışması deseninde yürütüldüğü için, geçerliği artırmak amacıyla, araştırmanın bağlamı ve süreci ayrıntılı biçimde tanımlanmıştır. Bu yaklaşım, okuyucuların bulguları daha doğru değerlendirebilmesine katkı sağlamaktadır. Güvenirliği desteklemek için ise araştırma sürecinin tüm aşamaları ayrıntılı olarak açıklanmış ve böylece diğer araştırmacıların süreci izleyebilmesi ve benzer sonuçlara ulaşabilmesi hedeflenmiştir (Yeşilbaş-Özenç 2022, 64-66).

Araştırma verileri doküman analizi yöntemi ile incelenmiştir. Doküman analizinde kullanılan kaynakların geçerli ve güvenilir olması önem taşımaktadır (Bowen, 2009, 29). Bu nedenle araştırmada yalnızca bilimsel makaleler değerlendirmeye alınmıştır. Geçerli sonuçlara ulaşılabilmesi ve veri doygunluğunun sağlanabilmesi için verilerin kapsamlı olması gerekmektedir (Guest *et al.* 2006, 74-79). Bu doğrultuda araştırmada incelenecek makalelere ilişkin dâhil etme ve dışlama ölçütleri belirlenmiştir. Detaylı bilgi sunmayan ya da tam erişim sağlanamayan makaleler araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

Araştırma sürecinde geçerliği güçlendiren bir diğer unsur, araştırmacıların kendi varsayımlarının farkında olarak verileri objektif bir şekilde analiz etmeleridir (Nowell *et al.* 2017, 3). Bu amaçla “Siber Flört Şiddeti Makale Sınıflama Formu” kullanılarak formda yer alan kategoriler doğrultusunda veriler sistematik biçimde incelenmiştir. Kodlama sürecinde tutarlılığın sağlanması da güvenirlilik açısından önemlidir. Aynı kategorilerin tekrarlayan kodlarla desteklenmesi, verilerin güvenirliliğini artırmaktadır (Elo & Kyngäs, 2008, 111-112). Bu araştırmada da kategoriler içerisinde tekrarlayan kodların olduğu görülmektedir.

Kodlama süreci, güvenirliliği artırmak amacıyla iki araştırmacı tarafından bağımsız olarak yürütülmüştür. Kodlar karşılaştırılarak tutarlılık değerlendirilmiş, farklılıklar uzlaşa yöntemiyle giderilmiştir. Ayrıca tüm analiz adımları yazılı olarak kaydedilmiştir. Bu yaklaşım, sürecin denetlenebilir olmasını sağlamış ve bulguların tekrar edilebilirliğini güçlendirmiştir.

Bulgular

Bu bölümde araştırma soruları çerçevesinde elde edilen bulgular sunulmaktadır.

Siber flört şiddetine ilişkin makalelerdeki katılımcıların tanımlayıcı özellikleri nelerdir?

Araştırmada “Siber flört şiddetine ilişkin makalelerdeki katılımcıların tanımlayıcı özellikleri nelerdir?” sorusuna yanıt aranmış ve elde edilen bulgular Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Siber Flört Şiddetine İlişkin Makalelerdeki Katılımcıların Tanımlayıcı Özellikleri

Katılımcıların Tanımlayıcı Özellikleri	f	%
Yaş Grubu		
Yetişkinlik dönemindekiler	12	46.15
Ergenlik dönemindekiler ve yetişkinlik dönemindekiler	8	30.76
Ergenlik dönemindekiler	5	19.24
Belirtilmeyen	1	3.85
Toplam	26	100
Cinsiyet		
Kadınlar ve erkekler	24	92.31
Kadınlar	2	7.69
Toplam	26	100
Eğitim/Çalışma Durumu		
Öğrenciler	22	84.62
Öğrenciler ve çalışanlar	2	7.69
Öğrenciler ve diğerleri	2	7.69
Toplam	26	100
İlişki Durumu		
İlişki deneyimi olanlar	13	50
İlişkisi olanlar	4	15.38
İlişkisi olanlar ve ilişkisi olmayanlar	4	15.38
Belirtilmeyen	5	19.24
Toplam	26	100

Tablo 1 incelendiğinde makalelerin 12'sinde (%46.15) katılımcıların yetişkinlik döneminde, sekizinde (%30.76) hem ergenlik hem yetişkinlik döneminde, beşinde (%19.24) ergenlik döneminde olduğu görülmektedir; bir çalışmada (%3.85) yaş bilgisi belirtilmemiştir. Cinsiyet açısından makalelerin büyük çoğunluğu (%92.31) kadın ve erkek katılımcılardan oluşmakta iki makalede (%7.69) yalnızca kadın katılımcılar bulunmaktadır. Eğitim ve çalışma durumuna bakıldığında 22 makalede (%84.62) katılımcıların öğrencilerden oluştuğu, ikisinde (%7.69) öğrenci ve çalışanların, ikisinde (%7.69) ise öğrenci ve diğer katılımcıların yer aldığı görülmektedir. İlişki durumuna ilişkin olarak 13 makalede (%50) katılımcıların ilişki deneyimine sahip olduğu, dördünde (%15.38) ilişkisi olduğu, dört makalede (%15.38) hem ilişkisi olan hem olmayan katılımcıların bulunduğu; beş makalede (%19.24) ise bu bilginin belirtilmediği görülmektedir.

Siber flört şiddetine ilişkin makalelerdeki katılımcıların siber flört şiddetinde deneyimledikleri roller nelerdir?

Araştırmada “Siber flört şiddetine ilişkin makalelerdeki katılımcıların siber flört şiddetinde deneyimledikleri roller nelerdir?” sorusuna yanıt aranmış ve elde edilen bulgular Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Siber Flört Şiddetine İlişkin Makalelerdeki Katılımcıların Siber Flört Şiddetinde Deneyimledikleri Roller

Deneyimlenen Roller	f	%
Mağdur rolü	13	50
Mağdur rolü ve fail rolü	13	50
Toplam	26	100

Tablo 2 incelendiğinde makalelerin 13’ünde (%50) katılımcıların yalnızca mağdur rolünü, 13’ünde ise (%50) hem mağdur rolünü hem fail rolünü deneyimledikleri görülmektedir.

Siber flört şiddeti mağdurları için siber flört şiddetine ilişkin risk faktörleri nelerdir?

Araştırmada “Siber flört şiddeti mağdurları için siber flört şiddetine ilişkin risk faktörleri nelerdir?” sorusuna yanıt aranmış ve elde edilen bulgular Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Siber Flört Şiddeti Mağdurları İçin Siber Flört Şiddetine İlişkin Risk Faktörleri

Risk Faktörleri	f	%
Cinsiyet (kadın olma)	4	9.76
Madde kullanımının olması	3	7.32
Uzun süreli ilişkiye sahip olma	3	7.32
Düşmanlık düzeyinin yüksek olması	2	4.87
Flört şiddeti yaşama	2	4.87
Kaygılı bağlanma stiline sahip olma	2	4.87
Romantik mitlere inanma	2	4.87
Aile refahının düşük düzeyde olması	1	2.44
Akıllı telefon bağımlılığının olması	1	2.44
Akran phubbingi (akranların telefonla meşgul olarak görmezden gelmesi)	1	2.44
Cinsiyet (erkek olma)	1	2.44
Çelişik duygu cinsiyetçiliğe sahip olma	1	2.44
Çocukluk çağı olumsuz deneyimlerinin olması	1	2.44
Duygusal ihmal yaşama	1	2.44
Duygusal yoksunluk şemasının içselleştirilmesi	1	2.44
Ebeveynler arası şiddete maruz kalma	1	2.44
Ebeveynlerden ayrı yaşama	1	2.44
Fiziksel ihmal yaşama	1	2.44
Genç yaşta olma	1	2.44
Gıda güvensizliği yaşama	1	2.44
Kıskançlık yaşama	1	2.44
Öz saygı düzeyinin düşük olması	1	2.44
Phubbing (telefonla meşgul olarak çevreyi görmezden gelme)	1	2.44
Psikolojik bozukluklara sahip olma	1	2.44
Reddedilme duyarlılığına sahip olma	1	2.44
Siber flört şiddeti faili olma	1	2.44
Sosyal destek eksikliği yaşama	1	2.44
Tacize karşı hoşgörülü olma	1	2.44
Tek ebeveynli olma	1	2.44
Uzun süreli siber flört şiddetine maruz kalma	1	2.44
Toplam	41	100

Tablo 3 incelendiğinde dört makalede (%9.76) kadın olmanın, üç makalede (%7.32) madde kullanımının ve üç makalede (%7.32) uzun süreli ilişkiye sahip olmanın risk faktörü olarak rapor edildiği görülmektedir. İki makalede (%4.87) düşmanlık düzeyinin yüksekliği, flört şiddeti yaşama, kaygılı bağlanma stiline sahip olma ve romantik mitlere inanma risk unsurları olarak belirtilmiştir. Bunların yanı sıra aile refahının düşük olması, akıllı telefon bağımlılığı, akran phubbingi, erkek olma, çelişik duygu cinsiyetçiliği, çocukluk çağı olumsuz deneyimleri, duygusal ihmal, duygusal yoksunluk şeması, ebeveynler arası şiddet, ebeveynlerden ayrı yaşama, fiziksel ihmal, genç yaş, gıda güvensizliği, kıskançlık, düşük öz saygı, phubbing, psikolojik bozukluklar, reddedilme duyarlılığı, siber flört şiddeti faili olma, sosyal destek eksikliği, tacize karşı hoşgörülü olma, tek ebeveynli olma ve uzun süreli siber flört şiddetine maruz kalma gibi değişkenlerin her birinin birer makalede (%2.44) risk faktörü olarak tanımlandığı görülmektedir.

Siber flört şiddeti mağdurları için siber flört şiddetine karşı koruyucu faktörler nelerdir?

Araştırmada “Siber flört şiddeti mağdurları için siber flört şiddetine karşı koruyucu faktörler nelerdir?” sorusuna yanıt aranmış ve elde edilen bulgular Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Siber Flört Şiddeti Mağdurları İçin Siber Flört Şiddetine Karşı Koruyucu Faktörler

Koruyucu Faktörler	f	%
Akranlara yakınlığın olması	1	12.5
Anlam çıkarma gücüne sahip olma	1	12.5
Ebeveynlere yakınlığın olması	1	12.5
Kişilerarası güce sahip olma	1	12.5
Öz düzenleme gücüne sahip olma	1	12.5
Öz saygı düzeyinin yüksek olması	1	12.5
Psikolojik dayanıklılığa sahip olma	1	12.5
Sosyal desteğe sahip olma	1	12.5
Toplam	8	100

Tablo 4 incelendiğinde akranlara yakınlığın olması, anlam çıkarma gücüne sahip olma, ebeveynlere yakınlığın olması, kişilerarası güce sahip olma, öz düzenleme gücüne sahip olma, öz saygı düzeyinin yüksek olması, psikolojik dayanıklılığa sahip olma ve sosyal desteğe sahip olma etkenlerinin her birinin birer makalede (%12.5) koruyucu faktör olarak tanımlandığı görülmektedir.

Siber flört şiddeti mağdurları için siber flört şiddetinin etkileri nelerdir?

Araştırmada “Siber flört şiddetinin etkileri nelerdir?” sorusuna yanıt aranmış ve elde edilen bulgular Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Siber Flört Şiddeti Mağdurları İçin Siber Flört Şiddetinin Etkileri

Etkiler	f	%
Depresif belirtilerin olması	5	25
Psikolojik iyi oluş düzeyinin düşük olması	2	10
Antisosyal davranışların olması	1	5
Duygusal sıkıntının olması	1	5
İntihar düşüncelerinin olması	1	5
İntihar girişimlerinin olması	1	5
İşlevsel olmayan duygu düzenleme stratejilerinin kullanılması	1	5
Kaygı semptomlarının olması	1	5
Mutluluk düzeyinin azalması	1	5
Öz saygı düzeyinin düşmesi	1	5
Psikolojik dayanıklılığın azalması	1	5
Siber zorbalığa maruz kalınması	1	5
Suç davranışlarının artması	1	5
Travma sonrası stres bozukluğu semptomlarının olması	1	5
Yalnızlık yaşanması	1	5
Toplam	20	100

Tablo 5 incelendiğinde siber flört şiddetine maruz kalan bireylerde en sık karşılaşılan etkinin, depresif belirtiler olduğu görülmektedir (%25). Psikolojik iyi oluş düzeyinin düşük olması iki makalede (%10) rapor edilmiştir. Bunun yanı sıra antisosyal davranışların olması, duygusal sıkıntının olması, intihar düşüncelerinin olması, intihar girişimlerinin olması, işlevsel olmayan duygu düzenleme stratejilerinin kullanılması, kaygı semptomlarının olması, mutluluk düzeyinin azalması, öz saygı düzeyinin düşmesi, psikolojik dayanıklılığın azalması, siber zorbalığa maruz kalınması, suç davranışlarının artması, travma sonrası stres bozukluğu semptomlarının olması ve yalnızlık yaşanması etkilerinin her biri birer makalede (%5) ortaya konmuştur.

Tartışma ve Sonuç

Araştırma kapsamında siber flört şiddeti ile ilgili makaleler doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Dâhil etme kriterlerini karşılayan 26 makale, beş ana kategori altında değerlendirilmiştir: Katılımcıların tanımlayıcı özellikleri, siber flört şiddetinde deneyimledikleri

roller, mağduriyet yaşayan katılımcılar için risk faktörleri, mağduriyet yaşayan katılımcılar için koruyucu faktörler ve mağduriyet yaşayan katılımcılar için siber flört şiddetinin etkileri.

Araştırma sonucuna göre makalelerdeki katılımcılar, ergenlik ve yetişkinlik dönemindeki bireylerden oluşmaktadır. Ergenlik, bireylerin ilk yakın ilişki deneyimlerini yaşadıkları bir dönem olarak tanımlanırken yetişkinlik dönemindeki ilişki deneyimleri daha uzun süreli ve karmaşık dinamiklere sahiptir (Santrock 2012, 352-353). Siber flört şiddeti, sağlıklı olmayan ilişkilerde ortaya çıkan bir olgudur. Bu bağlamda incelenen makalelerde hem ergenlik dönemindeki ilk ilişki deneyimlerine sahip hem de yetişkinlik dönemindeki daha uzun süreli ilişkilere sahip katılımcılarla çalışılması beklenen bir durumdur. Ayrıca bulgular, siber flört şiddetinin farklı gelişimsel dönemlerde farklı biçimlerde deneyimlenebileceğini ve psikolojik etkilerinin gözlemlenebilir olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca araştırmalarda yer alan farklı yaş gruplarındaki katılımcıların dâhil edilmesi, siber flört şiddetiyle ilişkili risk ve koruyucu faktörlerin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Literatür incelendiğinde siber flört şiddeti dışında romantik ilişkilerde yaşanan diğer şiddet türlerini ele alan çalışmaların da katılımcı profillerinin hem ergenlik hem de yetişkinlik dönemindeki bireylerden oluştuğu görülmektedir (Badenes-Sastre *et al.* 2025, 29; Exner-Cortens *et al.* 2021, 497; Lawal & Animashaun, 2025, 99; Yüksel-Şahin & Çanakçı, 2022, 380-381). Bu bağlamda, araştırmanın katılımcı yaş profiline ilişkin bulguları literatürle uyum göstermekte ve siber flört şiddetinin hem ergenlik hem de yetişkinlik döneminde incelenmesinin bilimsel açıdan tutarlı olduğu görülmektedir.

Araştırma sonucuna göre katılımcıların çoğunluğunu hem kadın hem erkek bireyler oluştururken, yalnızca kadın katılımcılarla gerçekleştirilen çalışmaların da bulunduğu tespit edilmiştir. Her birey ilişkisinde şiddetle karşılaşma riski taşırken bazı grupların bu tür durumlarla karşılaşma olasılığının daha yüksek olduğu bilinmektedir; bu dezavantajlı gruplardan biri de kadınlardır (Polat 2016, 16; Rutherford *et al.* 2007). Kadına yönelik şiddet, kadınların yaşam döngüsünün farklı dönemlerinde ortaya çıkabilen çok yönlü istismar biçimlerini kapsamaktadır (Krantz ve Garcia-Moreno 2005, 818). Bu bağlamda yalnızca kadın katılımcılarla gerçekleştirilen çalışmaların siber flört şiddetinin cinsiyet özelinde incelenmesine imkân sağlaması, kadınların deneyimlediği risk ve etkilerin ayrıntılı bir şekilde ortaya konmasına olanak tanımaktadır. Literatürde siber flört şiddeti dışındaki romantik ilişki şiddeti çalışmalarında da katılımcı profilleri hem kadın ve erkek bireyleri hem de yalnızca kadınları kapsamaktadır (Barroso-Corroto *et al.* 2023, 1454; Gopalakrishnan *et al.* 2025, 185; Vieira-Pinto *et al.* 2022, 54). Bu durum, araştırma bulgularının literatürle tutarlı olduğunu göstermekte ve cinsiyetin siber flört şiddeti deneyimlerinde kritik bir değişken olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle sadece kadın katılımcıların yer aldığı çalışmalar, kadınlara özgü risk ve koruyucu faktörlerin yanı sıra psikolojik etkilerin daha net değerlendirilmesine imkân sunarken hem kadın hem erkek katılımcıların bulunduğu çalışmalar ise bu etkilerin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesine olanak sağlamaktadır.

Araştırma sonucuna göre katılımcıların büyük çoğunluğunu öğrenciler oluşturmaktadır. Bu durum, araştırmacının katılımcıları ergenlik ve yetişkinlik dönemindeki bireylerden seçmiş olmasına bağlı olarak beklenen bir sonuçtur. Zira bu yaş grupları genellikle eğitim hayatına devam etmektedir. Bulgular, katılımcı profili ile yaş ve eğitim durumu arasındaki uyumu göstermektedir. Ergenlik ve genç yetişkinlik dönemindeki bireyler, dijital iletişim araçlarını yoğun bir şekilde kullanmakta ve bu yönleriyle siber flört şiddeti için risk gruplarından birini temsil etmektedir (Xu *et al.* 2025, 1). Bu yaş grupları, romantik ilişkileri anlama ve yönetme süreçlerinde henüz deneyim kazanmamış olduklarından, ilişkilerdeki olası şiddet davranışlarına karşı daha savunmasız olabilirler. Araştırma bulguları, katılımcıların çoğunluğunun öğrenci

olmasının aynı zamanda siber flört şiddetinin incelenmesi açısından uygun bir örneklem sağladığını göstermektedir. Bu durum, literatürde de benzer biçimde saptanmış olup ergenlik ve genç yetişkinlik dönemindeki öğrencilerin, siber flört şiddetini anlamada önemli bir veri kaynağı oluşturduğunu ortaya koymaktadır (Ragona *et al.* 2025, 258-272; Rodríguez-Kuri *et al.* 2025; Sorrentino *et al.* 2025, 1-11; Villora *et al.* 2025, 1-15).

Araştırma sonucuna göre katılımcıların büyük bir kısmı ilişki deneyimi olan bireylerden oluşmaktadır. Bu durum, romantik ilişkilerde yaşanan güç dinamiklerinin ve siber flört şiddetine maruz kalma olasılığının, ilişki deneyimi olan bireylerde daha belirgin olabilmesiyle açıklanmaktadır (Jankowiak *et al.* 2024, 459-461). İlişki deneyimi, bireylerin hem partnerleriyle etkileşim biçimlerini hem de dijital ortamda olası şiddet davranışlarını gözlemleme fırsatını arttırmaktadır. Bu da siber flört şiddetinin doğasının ve etkilerinin daha net bir biçimde ortaya konmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca bulgular, ilişki deneyimi olan katılımcıların, risk ve koruyucu faktörlerin yanı sıra siber flört şiddetinin psikolojik, duygusal ve davranışsal etkilerini açıklamada değerli veri sunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, ilişki deneyimi olan bireylerin araştırmalara dâhil edilmesi, siber flört şiddeti olgusunun farklı boyutlarının kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına imkân tanımakta ve bulguların literatürle uyumlu olmasını sağlamaktadır. Literatür de benzer biçimde, romantik ilişki deneyimine sahip bireylerin siber flört şiddetini tanıma ve bu deneyimlerden öğrenme süreçlerinin, araştırmalara değerli katkılar sunduğunu göstermektedir (Exner-Cortens *et al.* 2021, 495-502; Lawal & Animashaun, 2025, 96-105).

Araştırma sonucuna göre katılımcılar siber flört şiddetinde hem yalnızca mağdur rolünü deneyimleyen bireylerden hem de hem mağdur hem de fail rollerini deneyimleyen bireylerden oluşmaktadır. Bu durum, siber flört şiddeti bağlamında rollerin statik olmadığını, bireylerin farklı zamanlarda farklı roller üstlenebileceğini göstermektedir. Literatürde de belirtildiği üzere mağdur rolünü deneyimleyen bireylerin ilerleyen dönemde fail rolünü deneyimleme olasılığı bulunmaktadır (Sánchez-Hernández *et al.* 2024a, 22487-22488). Benzer şekilde, geçmişte fail rolünü üstlenmiş bireyler de daha sonra mağdur rolünü deneyimleyebilir (Öztürk & Kaplan 2023, 78). Bulgular, siber flört şiddetinde roller arası geçişin varlığını desteklemekte ve bu durumun bireylerin psikolojik durumları, ilişki deneyimleri ve dijital etkileşim biçimleri üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir. Ayrıca araştırmadaki katılımcı profili, bu rol geçişlerini gözlemlemek için uygun bir örneklem sunmakta ve siber flört şiddetinin dinamik doğasını anlamada önemli veriler sağlamaktadır. Bu bağlamda roller arası geçişin varlığı hem risk faktörlerinin hem de koruyucu faktörlerin incelenmesinde dikkate alınması gereken önemli bir değişken olarak öne çıkmaktadır.

Araştırma sonucuna göre makalelerde mağduriyet yaşayan katılımcılar için siber flört şiddetinin bu araştırmada öne çıkan risk faktörlerinden birisi cinsiyet açısından kadın olmaktır. Kadınlar, diğer şiddet türlerinde olduğu gibi siber flört şiddetinde de risk grubundadır (Cava *et al.* 2020, 4269-4286; Cava *et al.* 2023; Exner-Cortens *et al.* 2021, 497-501). Toplumsal normlar, romantik ilişkilerde kadınların daha uyumlu ve bağımlı olmasını teşvik ederken, erkeklerin daha kontrol edici davranışlar sergilemesini teşvik etmektedir. Bu da kadınların partnerleri tarafından dijital ortamda daha fazla kontrol edilmesine, takip edilmesine ya da tehdit edilmesine (Sánchez-Hernández *et al.* 2024b, 940-942), yani siber flört şiddetine maruz kalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla cinsiyet, kadınlar açısından siber flört şiddetinin belirgin bir risk faktörü olarak ortaya çıkmaktadır.

Bulgular ayrıca madde kullanımının da siber flört şiddeti açısından bir risk faktörü olduğunu ortaya koymaktadır. Madde kullanımı, bireyin riskli davranışlara eğilimini artırarak (Diaz-Moreno *et al.* 2024, 9-10) siber flört şiddeti mağduriyeti yaşama ihtimalini artırabilir. Birey,

madde kullanımının etkisiyle daha savunmasız ve manipülasyona açık bir durumda olabilir. Bu nedenle madde kullanımı, siber flört şiddetinde bir risk faktörü olabilir.

Bunun yanında, uzun süreli ilişki deneyimi de risk faktörlerinden biri olarak tespit edilmiştir. Flört ilişkilerinde partneri dijital ortamlarda takip etme, mesajlarını kontrol etme, partnerin sosyal medya hesaplarına müdahale etme gibi davranışlar sık görülebilmektedir (Stonard, 2019, 11-13; Vatikioti *et al.* 2024, 2-3). Bu tür davranışlar, siber flört şiddetini normalleştirme ve ilişkinin bir parçası olarak algılama eğilimini artırmakta; böylece uzun süreli ilişkiler, mağduriyet riskini yükselten bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Araştırmadaki tüm bu bulgular, siber flört şiddeti mağduriyetini etkileyen psikolojik ve sosyodemografik risk faktörlerinin kapsamlı bir biçimde anlaşılmasına olanak tanımaktadır. Bu araştırmada özellikle kadın katılımcılar, madde kullanan bireyler ve uzun süreli ilişki deneyimine sahip olanlar, siber flört şiddeti riskinin daha yüksek olduğu gruplar olarak tespit edilmiştir.

Araştırma sonucuna göre, makalelerde mağduriyet yaşayan katılımcılar için siber flört şiddetine karşı çok çeşitli koruyucu faktörlerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu faktörler arasında ebeveynlere yakınlığın olması, kişilerarası güce sahip olma, psikolojik dayanıklılığa sahip olma ve akranlara yakınlığın olması yer almaktadır. Bulgular, koruyucu faktörlerin hem bireyin psikolojik kaynaklarını hem de içinde bulunduğu sosyal bağlamı kapsadığını göstermektedir; bu iki alanın etkileşiminin bireyin siber flört şiddetiyle karşılaşma riskini azaltmada belirleyici olduğu görülmektedir. Ebeveynlere yakınlığın olması, özellikle ergenlik ve genç yetişkinlik dönemlerinde bireyin ilişki kalıplarını sağlıklı biçimde geliştirmesine yardımcı olabilmekte; manipülatif ilişkilere yönelme olasılığını azaltarak siber flört şiddeti karşısında koruyucu bir zemin oluşturmaktadır. Kişilerarası güce sahip olma, bireyin ilişkilerde sınırlarını koruyabilmesini ve daha dengeli bir ilişki dinamiği sürdürebilmesini kolaylaştırarak dijital ortamda kontrol ve baskı içeren davranışlara maruz kalma riskini düşürmektedir (Vatikioti *et al.* 2024, 2-3). Bunun yanında akranlara yakınlık, bireyin sosyal destek algısını güçlendirerek özellikle ergenlik döneminde kritik bir koruyucu unsur olarak öne çıkmaktadır (Santrock 2012, 392-394). Sağlıklı akran ilişkileri, bireyin duygusal iyilik hâlini destekleyerek (Centelles, 2024, 48) siber flört şiddetiyle başa çıkmasını kolaylaştırmaktadır. Tüm bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde siber flört şiddetine karşı koruyucu faktörlerin hem bireysel psikolojik kaynaklardan hem de sosyal ilişkilerden beslendiği anlaşılmaktadır. Araştırmanın sonuçları, siber flört şiddeti mağduriyetini önleme ve etkilerini azaltma süreçlerinde çok boyutlu koruyucu mekanizmaların kritik rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca bireylerin hem içsel güçlerinin hem de çevresel destek sistemlerinin bu şiddet türüne karşı önemli birer koruyucu alan oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırma sonucuna göre makalelerde mağduriyet yaşayan katılımcılar için siber flört şiddetinin en belirgin etkilerinden biri depresif belirtilerin görülmesidir. Bu durumun arka planında psikolojik stres, sosyal izolasyon, travmatik yaşantılar ve çaresizlik duygusu gibi bir dizi etken bulunabilmektedir (Mousoulidou *et al.* 2024, 711). Dijital ortamda taciz, tehdit veya aşağılayıcı davranışlara sürekli maruz kalmak, fiziksel sınırların olmaması nedeniyle bireyin kendini korumak için kullanabileceği kaçış alanlarını büyük ölçüde sınırlar. Bu kesintisiz baskı, bireyin stres düzeyini artırarak korku, huzursuzluk ve çaresizlik gibi duyguları yoğunlaştırabilir. Siber flört şiddetinin birey üzerindeki bir diğer önemli etkisi psikolojik iyi oluş düzeyindeki azalmadır. Dijital ilişkilerde manipülasyon, tehdit ve zorbalık davranışlarının tekrar tekrar yaşanması, bireyin özsaygısını zayıflatmakta; aynı zamanda gündelik yaşam işlevselliğini de olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Zewude *et al.* 2025, 7-9). Bunlara ek olarak literatürde intihar girişimlerinin ortaya çıkması, işlevsel olmayan duygu düzenleme stratejilerinin kullanılması,

kaygı belirtilerinin artması ve siber zorbalığa maruz kalma gibi başka etkilerin de görüldüğü belirtilmektedir. Bu bulgular, siber flört şiddeti mağduriyetinin yalnızca anlık bir dijital çatışma değil; bireyin psikolojik bütünlüğünü çok yönlü biçimde etkileyebilen ciddi bir risk faktörü olduğunu göstermektedir. Böylece siber flört şiddetine maruz kalan bireylerin yaşadığı olumsuzlukların kapsamı daha açık biçimde anlaşılmakta ve bu alanda psikolojik destek, önleme çalışmaları ve farkındalık yaratmanın gerekliliği daha görünür hâle gelmektedir.

Sonuçlar, siber flört şiddeti mağduriyeti yaşayan bireyler hakkında kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Bulgular, bireylerin yalnızca mağdur rolünü değil, kimi durumlarda fail rolünü de deneyimleyebildiğini; dolayısıyla dijital ilişkilerde rollerin zaman zaman iç içe geçtiğini göstermektedir. Mağduriyet yaşayan bireyler ergenlik ve yetişkinlik dönemindedir. Her iki cinsiyet de siber flört şiddetine maruz kalabilmekle birlikte, kadın olmak bu bağlamda belirgin bir risk faktörü olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanında madde kullanımı ve uzun süreli ilişkiye sahip olma gibi başka risk etkenleri de mağduriyet olasılığını artırmaktadır. Öte yandan ebeveynlerle yakın ilişki, kişilerarası güç, psikolojik dayanıklılık ve akranlara yakınlık gibi bireyin içsel ve sosyal kaynaklarını güçlendiren koruyucu faktörlerin, siber flört şiddetine karşı önemli bir tampon görevi gördüğü anlaşılmaktadır. Siber flört şiddeti mağduriyetinin çoğu zaman depresif belirtileri tetiklediği; bireylerin psikolojik iyi oluşunu zayıflattığı ve ruh sağlığında belirgin bir gerilemeye yol açtığı görülmüştür. Buna ek olarak öz saygıda düşüş, mutluluk düzeylerinde azalma ve intihar düşüncelerinin artması gibi çeşitli psikolojik sorunların da mağduriyet deneyimine eşlik ettiği tespit edilmiştir. Bu genel sonuçlar, siber flört şiddetinin bireyin yaşamını çok boyutlu biçimde etkileyen ciddi bir halk sağlığı sorunu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır ve gerçekleştirilecek müdahale çalışmalarının hem risk faktörlerini hem de koruyucu dinamikleri dikkate almasını gerektirmektedir.

Araştırmanın teorik ve pratik açıdan en önemli katkısı, siber flört şiddeti mağduriyeti yaşayan bireylere ilişkin kapsamlı ve çok boyutlu bir perspektif sunmasıdır. Elde edilen bulgular, bu alanda gerçekleştirilecek yeni araştırmalar için bütüncül bir çerçeve sağlayabilir. Aynı zamanda siber flört şiddeti riski taşıyan bireylerle çalışan uzmanlara, müdahale programlarını planlarken ya da uygularken destek olacak nitelikte özet bilgiler sunmaktadır. Böylece çalışma hem akademik literatüre hem de uygulayıcıların pratik çalışmalarına katkı sağlayabilecek bir referans niteliği taşımaktadır.

Ayrıca araştırma sonuçları belirli sınırlılıklar içermektedir. Araştırmanın yalnızca son on yıl içinde yayımlanan makalelerle sınırlandırılması, daha eski çalışmaların sağlayabileceği tarihsel çeşitliliğin kapsam dışında kalmasına neden olmuştur. Ayrıca yalnızca Türkçe ve İngilizce yazılmış makalelerin incelenmiş olması, farklı dil ve kültürlerde yürütülen araştırmaların dışarıda bırakılmasına neden olmuştur. İncelenen dokümanların yalnızca bilimsel makalelerden oluşması ve tez, bildiri ya da bilimsel rapor gibi diğer akademik kaynakların kapsam dışı tutulması da araştırmanın verisini sınırlayan bir diğer etkidir. Bu sınırlılıklar, elde edilen sonuçların bağlamını anlamada dikkate alınması gereken önemli noktalardır.

Yazarın Notu

Çalışmanın Türkçe metnini dikkatle okuyarak dil ve anlatım açısından katkı sunan Uzman Ümmü Koral'a teşekkürlerimizi sunarız.

Mali Destek Bildirimi (Funding)

Çalışma için herhangi bir kurumdan mali destek alınmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Badenes-Sastre M., Medinilla-Tena P., Spencer C. M. & Expósito F. 2025. "Cognitive distortions and decision-making in women victims of intimate partner violence: a scoping review." *Psychosocial Intervention*, 34(1), 23-35. <https://doi.org/10.5093/pi2025a3>
- Barroso-Corroto E., Cobo-Cuenca A. I., Laredo-Aguilera J. A., Santacruz-Salas E., Pozuelo-Carrascosa, D. P., Rodríguez-Cañamero S. & Carmona-Torres J. M. 2023. "Dating violence, violence in social networks, anxiety and depression in nursing degree students: A cross-sectional study." *Journal of Advanced Nursing*, 79(4), 1451-1463. <https://doi.org/10.1111/jan.15170>
- Bowen G. A. 2009. "Document analysis as a qualitative research method." *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Cava M. J., Castillo I., Tomás I. & Buelga S. 2023. "Romantic myths and cyber dating violence victimization in Spanish adolescents: A moderated mediation model." *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 17(2), <https://doi.org/10.5817/CP2023-2-4>
- Cava M. J., Tomás I., Buelga S. & Carrascosa L. 2020. "Loneliness, depressive mood and cyberbullying victimization in adolescent victims of cyber dating violence." *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(12), 4269-4286. <https://doi.org/10.3390/ijerph17124269>
- Centelles V. 2024. "Sociocultural factors, definitions, and experiences of intimate partner violence -among Latina and hispanic women." Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of South Florida. ABD.
- Ceylan-Çapar M. & Ceylan M. 2022. "Durum çalışması ve olgubilim desenlerinin karşılaştırılması." *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 295-312.
- Diaz-Moreno A., Bonilla I., Chamarro A., Ballabrera Q., Gómez-Romero M. J., Griffiths M. D. & Limonero J. T. 2024. "Binge drinking among adolescents: the role of stress, problematic internet use, and emotional regulation." *PeerJ*, 12, 1-20. <https://doi.org/10.7717/peerj.18479>
- Elo S. & Kyngäs H. 2008. "The qualitative content analysis process." *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107-115. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x>
- Erbiçer E. S., Boranlı E. N., Metin A., Erbiçer S., Şen S., Demirtaş E. T. & Espelage D. L. 2024. "Cyber dating violence among youth and adolescents: A systematic review and meta-analysis." *Journal of Youth and Adolescence*, 1-24. <https://doi.org/10.1007/s10964-024-02082-8>
- Exner-Cortens D., Baker E. & Craig W. 2021. "The national prevalence of adolescent dating violence in Canada." *Journal of Adolescent Health*, 69(3), 495-502. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2021.01.032>
- Gopalakrishnan L., Bertozzi S., Bradshaw P., Deardorff J., Baker H. & Rabe-Hesketh S. 2025. "The role of gender norms on intimate partner violence among newly married adolescent girls and young women in India: A longitudinal multilevel analysis." *Violence Against Women*, 31(1), 182-205. <https://doi.org/10.1177/10778012231208999>
- Guedes S., Correia E. & Monteiro A. P. 2022. "Cyber dating abuse: Sex, substance use and relationship length." *Psicoperspectivas*, 21(2), 144-155. <https://doi.org/10.5027/psicoperspectivas-vol21-issue2-fulltext-2315>
- Guest G., Bunce A. & Johnson L. 2006. "How many interviews are enough? An experiment with data saturation and variability." *Field Methods*, 18(1), 59-82. <https://doi.org/10.1177/1525822X05279903>
- Jankowiak B., Jaskulska S., Pérez-Martínez V., Pyżalski J., Sanz-Barbero B., Bowes N. & Vives-Cases C. 2024, "I was the violence victim, i am the perpetrator: bullying and cyberbullying perpetration and associated factors among adolescents." *Social Sciences*, 13(9), 452-466. <https://doi.org/10.3390/socsci13090452>
- Jaureguizar J., Dosil-Santamaría M., Redondo I. & Ozamiz-Etxebarria N. 2024. "The mediation of self-esteem and hostility in the relationship between social support and dating violence." *Psicología Conductual*, 32(3), 503-521. <https://doi.org/10.51668/bp.8324305n>
- Kıral B. 2020. "Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi." *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Krantz G. & Garcia-Moreno C. 2005. "Violence against women." *Journal of Epidemiology & Community Health*, 59(10), 818-821 <https://doi.org/10.1136/jech.2004.022756>
- Lachapelle M., Fernet M., Hébert M. & Guyon R. 2022. "A mixed methods approach exploring risk factors associated with cyber dating victimization and resilience in adolescents and emerging adults." *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 31(5), 589-608. <https://doi.org/10.1080/>

- 10926771.2021.1994499
- Lawal Q. A. & Animashaun P. O. 2025. Emotional Deprivation and Alcohol Abuse as Predictors of Dating Violence Among Young Adults in Lagos State. *East African Journal of Arts and Social Sciences*, 8(1), 96-105. <https://doi.org/10.37284/eajass.8.1.2626>
- Martínez-Soto A. & Ibabe I. 2024. "Cyber dating abuse: Conceptualization and meta-analysis of prevalence rates. *Anuario de Psicología Jurídica*, 34(1), 133-144. <https://doi.org/10.5093/apj2023a11>
- Mousoulidou M., Christodoulou A., Averkiou E. & Pavlou I. 2024. "Internet and social media addictions in the post-pandemic era: consequences for mental well-being and self-esteem." *Social Sciences*, 13(12), 699717. <https://doi.org/10.3390/socsci13120699>
- Nowell L. S., Norris J. M., White D. E. & Moules N. J. 2017. "Thematic analysis: Striving to meet the trustworthiness criteria." *International Journal of Qualitative Methods*, 16(1), 1-13. <https://doi.org/10.1177/1609406917733847>
- Öztürk M. S. & Kaplan G. 2023. "Gençlerde dijital flört şiddetinin toplumsal cinsiyet algısı ve internet bağımlılığı ile ilişkisi." *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 6(1), 67-91. <https://doi.org/10.33708/ktc.1225805>
- Polat O. 2016. Şiddet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 15-34.
- Ragona A., Morelli M., Ruggeri L., Cattelino E. & Chirumbolo A. 2025. "FoMO as a predictor of cyber dating violence among young adults: understanding digital risk factors in romantic relationships." *Societies*, 15(9), 258-272. <https://doi.org/10.3390/soc15090258>
- Ramírez-Carrasco D., Ferrer-Urbina R. & Ponce-Correa F. 2023. "Jealousy, sexism, and romantic love myths: the role of beliefs in online dating violence." *Frontiers in Psychology*, 14, 1212737. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1212737>
- Reed L. A., Tolman R. M. & Ward L. M. 2016. "Snooping and sexting: Digital media as a context for dating aggression and abuse among college students." *Violence Against Women*, 22(13), 1556-1576. <https://doi.org/10.1177/1077801216630143>
- Reed L. A., Tolman R. M. & Ward L. M. 2017. "Gender matters: Experiences and consequences of digital dating abuse victimization in adolescent dating relationships." *Journal of Adolescence*, 59, 79-89. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.05.015>
- Rodríguez-deArriba M. L., Muñoz-Fernández, N. & Sánchez-Jiménez V. 2022. "Stability of cyber dating victimization and psychological adjustment in adolescents: a short-term longitudinal study." *Psychology, Society & Education*, 14(2), 1-10. <https://doi.org/10.21071/psye.v14i2.14215>
- Rodríguez-Kuri S. E., Muñoz Ruiz C., Fernández Cáceres C., López Perea I., Orta Maldonado M., Monroy González P. & Santos Fragoso J. 2025. "Cyber dating abuse and substance use as predictors of in-person dating violence in Mexican adolescents." *Psychological Reports*. <https://doi.org/10.1177/00332941251316443>
- Sánchez-Hernández. M. D., Herrera M. C. & Expósito F. 2024a. "Perception of cyberdating abuse from the victims' perspective: effect of the type of suffered behavior and gender." *Current Psychology*, 1-14. <https://doi.org/10.1007/s12144-024-05985-8>
- Sánchez-Hernández M. D., Herrera M. C. & Expósito F. 2024b. "Is online disinhibition related to cyberdating abuse perpetration through moral disengagement? The moderating role of gender, sexism, and cybervictimization." *Sex Roles*, 90, 938-959. <https://doi.org/10.1007/s11199-024-01480-3>
- Santrock J. W. 2012. Yaşam boyu gelişim. Çev. Ed. G. Y. Nobel Yayınları, Ankara.
- Sorrentino A., Cipriano A., Santamato M. & Cella S. 2025 "Cyber Dating Violence: patterns of prevalence and risk factors in a sample of Italian adolescents." *Humanities and Social Sciences Communications*, 12(1), 1-11. <https://doi.org/10.1057/s41599-025-05372-z>
- Stonard K. E. 2019. "Technology-assisted adolescent dating violence and abuse: A factor analysis of the nature of electronic communication technology used across twelve types of abusive and controlling behaviour." *Journal of Child and Family Studies*, 28, 105-115. <https://doi.org/10.1007/s10826-018-1255-5>
- Thulin E. J., Kusunoki Y., Kernsmith P. D., Smith-Darden J. P., Grogan-Kaylor A., Zimmerman M. & Heinze J. E. 2024, "Longitudinal effects of electronic dating violence on depressive symptoms and delinquent behaviors across adolescence." *Journal of Interpersonal Violence*, 39(11-12), 2526-2551. <https://doi.org/10.1177/08862605231221281>
- Toplu-Demirtaş E., May R. W., Seibert G. S. & Fincham F. D. 2022. "Does cyber dating abuse victimization

- increase depressive symptoms or vice versa?" *Journal of Interpersonal Violence*, 37(11-12), NP9667-NP9683. <https://doi.org/10.1177/0886260520984261>
- Vatikioti C., Triantafyllou K., Chara T. & Paparrigopoulos T. 2024. "Death anxiety, life's meaninglessness, and mental resilience among women with symptoms of behavioral addictions and alcohol use disorder: Using the existential approach." *Psychiatrike Psychiatriki*. <https://doi.org/10.22365/jpsych.2024.026>
- Vieira-Pinto P., Muñoz-Barús J. I., Taveira-Gomes T., Vidal-Alves M. J. & Magalhães T. 2022. "Intimate partner violence against women. Does violence decrease after the entry of the alleged offender into the criminal justice system?" *Forensic Sciences Research*, 7(1), 53-60. <https://doi.org/10.1080/20961790.2021.1960616>
- Víllora B., Larrañaga E., Yubero S. & Navarro R. 2025. Cyber Dating Abuse Among Spanish Emerging Adults: The Moderating Role of Resilience in the Association Between Perpetration and Victimization. *SAGE Open*, 15(1), 21582440251324759. <https://doi.org/10.1177/21582440251324759>
- Víllora B., Navarro R. & Yubero S. 2021. "The role of social-interpersonal and cognitive-individual factors in cyber dating victimization and perpetration: Comparing the direct, control, and combined forms of abuse." *Journal of Interpersonal Violence*, 36(17-18), 8559-8584. <https://doi.org/10.1177/0886260519851172>
- Xu T., Liu Y., Sim C., Cui X. & Lin L. 2025. "Jealousy or Abuse? Dispositional Mindfulness Helps Chinese College Students Understand and Save From Cyber Dating Abuse." *Psychological Reports*, 00332941241308789. <https://doi.org/10.1177/00332941241308789>
- Yeşilbaş-Özenç Y. 2022. "Eğitim araştırmalarında durum çalışması deseni nasıl kullanılır?" *Uluslararası Eğitimde Nitel Araştırmalarda Mükemmellik Arayışı Dergisi*, 1(2), 57-67.
- Yıldırım A. & Şimşek H. 2018. "Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri." Seçkin Yayıncılık-Ankara.
- Yüksel-Şahin F. & Çanakçı E. 2022. "Eşinden şiddet gören ve görmeyen çalışan kadınların çok yönlü eylemli kişilik özelliklerinin, ruh sağlığı sürekliliklerinin ve toplumsal cinsiyet rollerinin incelenmesi." *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 374-396. <https://doi.org/10.21733/ibad.1023139>
- Zewude G. T., Natnael T., Woreta G. T. & Bezie A. E. 2025. "A multi-mediation analysis on the impact of social media and internet addiction on university and high school students' mental health through social capital and mindfulness." *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 22(1), 57. <https://doi.org/10.3390/ijerph22010057>
- Zweig J. M., Dank M., Yahner J. & Lachman P. 2013. "The rate of cyber dating abuse among teens and how it relates to other forms of teen dating violence." *Journal of Youth and Adolescence*, 42(7), 1063-1077. <https://doi.org/10.1007/s10964-013-9922-8>
- Zych I., Viejo C., Vila, E. & Farrington D. P. 2021. "School bullying and dating violence in adolescents: A systematic review and meta-analysis." *Trauma, Violence, & Abuse*, 22(2), 397-412. <https://doi.org/10.1177/1524838019854460>

Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Turhan Paşa'nın Livadya Fevkalâde Elçilikleri

Turhan Pasha's Livadia Extraordinary Embassies in the Light of Ottoman Documents

Eylem ÖZTÜRKÇİ *
Alpaslan ÖZTÜRKÇİ **

Öne Çıkanlar:

- Turhan Paşa'nın Livadya Fevkalâde Elçilikleri, 19. yüzyıl sonu Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı'nın karşılıklı politikalarını anlama noktasında önemli bulgular taşımaktadır.
- Akademik önemine karşın araştırmacılar tarafından göz ardı edilen Turhan Paşa'nın Livadya Fevkalâde Elçilikleri bu çalışmayla bütünsel bir yaklaşımla tartışılmaktadır.
- Görüşmelerde Osmanlı Devleti açısından dönemin konjonktürünün de etkisiyle Rusya'yla belli bir eşgüdüm yakalama çabası öne çıkarken, Rus Çarlığı için Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Avusturya gibi büyük güçlerle ilişkileri ön plandadır.

Öz: Fevkalâde elçilikler, Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilerde uyguladığı ad hoc bir usuldür. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın en güçlü aktörü olduğu 15. ve 16. yüzyıllar boyunca üstünlük diplomasisi gereği olarak sıkça başvurulmuş fevkalâde elçilikler, devletin zayıfladığı ve Avrupa'nın önemli başkentlerinde mukim elçilikler açmaya başladığı 1793 yılından sonra da diplomasi sahasında varlığını sürdürmüştür. Fevkalâde elçilerin kullanıldığı ve önemli rol oynadığı ülkelerden biri de Rusya'dır. Rus Çarları'nın sayfiye olarak kullandıkları Kırım'daki Livadya, fevkalâde elçilerin gönderildiği ve Rus Çar'ıyla dünya siyasetinin, Osmanlı-Rus ilişkilerinin ve önemli güncel konuların ele alındığı bir alana dönüşmüştür. Osmanlı devlet ricalinden Turhan Paşa, Rus Çarı II. Nikola'ya 1898, 1900 ve 1902 yıllarında üç defa fevkalâde elçi olarak gönderilmiştir. Turhan Paşa ve Çar II. Nikola arasında; Makedonya, Bulgaristan, Girit ve Ermeni meselesi gibi hem Osmanlı iç siyasetinin hem de uluslararası diplomasi'nin güncel konularının yanında Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'da yaptıracağı çeşmeye kadar birçok ayrıntı gündem olmuştur. Bu çalışmayla Osmanlı Arşiv Belgeleri ışığında Turhan Paşa'nın Livadya fevkalâde elçiliklerinde Çar ile yaptığı görüşmelerin analizi yapılmaktadır. Rus Çarlığı ve Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl sonu uluslararası ilişkilerde oluşan yeni denklem karşısında karşılıklı politikalarını anlama çabaları Livadya fevkalâde elçilikleri özelinde gösterilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Turhan Paşa, Osmanlı Devleti, Rus Çarlığı, Fevkalâde Elçilik, Livadya

Highlights:

- Turhan Pasha's Extraordinary Embassies to Livadia offer valuable insights into the dynamics of Ottoman-Russian relations at the turn of the twentieth century.
- This study provides a comprehensive reassessment of Turhan Pasha's missions, which have been

* Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen, eylemozturkci@hotmail.com. ORCID: 0000-0003-0434-7717

** Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, alpaslanozturkci@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2877-8415.

largely overlooked in the existing scholarship despite their clear historical significance.

- The negotiations reveal the Ottoman Empire's efforts to maintain a degree of strategic coordination with Russia—an approach shaped by the geopolitical conjuncture of the period—while for the Russian Tsardom, the Ottoman Empire's interactions with major powers, particularly Britain and Austria, constituted the primary focal point.

Abstract: Extraordinary embassies constituted an ad hoc diplomatic instrument employed by the Ottoman Empire in its foreign relations. Initially functioning as a hallmark of superiority diplomacy during the fifteenth and sixteenth centuries—when the Empire was among the most powerful actors in Europe—these missions continued to be utilized even after 1793, when the Empire's declining power prompted the establishment of permanent embassies in major European capitals. Russia emerged as one of the principal states to which extraordinary ambassadors were dispatched. Livadia in Crimea, used as the summer residence of the Russian tsars, became a key venue where such envoys met with the tsar and engaged in discussions on international affairs, Ottoman–Russian relations, and pressing contemporary issues. Turhan Pasha, a prominent Ottoman statesman, served as extraordinary ambassador to Tsar Nicholas II on three occasions—in 1898, 1900, and 1902. His audiences with the tsar addressed a wide array of subjects, ranging from developments in Ottoman domestic and international politics—such as Macedonia, Bulgaria, Crete, and the Armenian question to symbolic diplomatic initiatives, including the fountain to be constructed in Istanbul by the German Emperor Wilhelm II. Drawing on Ottoman archival materials, this study examines Turhan Pasha's meetings with Nicholas II during his Livadia missions and highlights how both the Russian Tsardom and the Ottoman Empire sought to comprehend one another's strategic orientations amid the shifting geopolitical landscape of the late nineteenth century.

Keywords: Extraordinary Embassy; Turhan Pasha; Ottoman Empire; Russian Tsardom; Livadia

Summary: Extraordinary embassies constituted one of the key diplomatic instruments employed by the Ottoman Empire in its foreign relations. These ad hoc missions were frequently utilized not only during periods of imperial strength but also at moments when the Empire struggled to maintain its territorial integrity. Extraordinary envoys undertook a wide range of responsibilities, including announcing accessions to the throne, delivering letters from the Sultan or the Grand Vizier, representing the Empire at the enthronement ceremonies of foreign rulers, proposing peace treaties, and addressing various contentious issues between states.

Such embassies played a particularly prominent role in relations with Russia, the rising great power of the nineteenth century. Livadia in Crimea—used as the summer residence of the Russian tsars—became an important venue to which extraordinary ambassadors were dispatched. Turhan Pasha, a distinguished Ottoman statesman, served as extraordinary ambassador to Livadia on three occasions, in 1898, 1900, and 1902, where he held extensive meetings with Tsar Nicholas II.

During these missions, Turhan Pasha and the Tsar discussed a broad spectrum of issues and the British occupation of Egypt and Cyprus. They also addressed the activities of General Ignatiev, Italy's increasing interest in Tripoli, and the Austrian railway project.

Turhan Pasha's embassies took place at a critical juncture when Britain had abandoned its long-standing policy of supporting the territorial integrity of the Ottoman Empire and had instead occupied strategically significant territories such as Cyprus and Egypt. Against this backdrop, the Livadia negotiations provided the Ottoman side with an opportunity to discern Russia's policies directly from Nicholas II and to explore the possibility of developing a coordinated diplomatic posture. From the Russian perspective, the meetings offered valuable insight into the Ottoman Empire's positioning vis-à-vis the great powers of the period—namely Britain, Austria, and Germany.

A notable feature of these encounters was the Tsar's remarkably cordial tone toward Sultan Abdülhamid II. Nicholas II reportedly described the Sultan as “one of the greatest politicians in Europe” and “a political genius.” Turhan Pasha, in turn, conveyed the Sultan's respectful and courteous messages to the Tsar. These mutual gestures—occasionally exceeding the boundaries of conventional diplomatic protocol—appear to have contributed to a softening of bilateral relations during this period.

This study examines Turhan Pasha's Livadia embassies through a holistic and document-based approach. Drawing primarily on Ottoman archival materials, supplemented by relevant secondary sources, the analysis identifies how shifting international power configurations at the end of the nineteenth century shaped Ottoman-Russian relations, and how both states articulated their positions on key issues through reciprocal diplomatic discourse. By bringing attention to a largely neglected topic in the existing scholarship, this study aims to enrich the limited literature on the subject and provide a foundation for further research. central to both Ottoman domestic affairs and international politics. Their conversations engaged with major questions on the contemporary diplomatic agenda, including the Armenian issue, Crete, Bulgaria, Greece, Macedonia, the Black Sea, the Transvaal War, the Boxer Rebellion, the Hague Conference.

Giriş

Osmanlı Devleti, Avrupa siyasetinde başat aktör olduğu dönemde tek taraflı üstünlük diplomasisi uyguladı ve 18. yüzyılın son çeyreğine kadar yabancı ülkelerde ikamet (mukim) elçileri bulundurmada. Bu süreçte uluslararası ilişkilerinde fevkalâde elçilikler önemli misyon üstlendi. Fevkalâde elçiler cülus tebliğ etmek, padişahın veya sadrazamın mektubunu götürmek, yabancı hükümdarların tahta çıkış törenlerine katılmak, barış antlaşması teklif etmek ve devletler arasında temel sorun alanları oluşturan diğer konuları görüşmek gibi işlevler gördü (Yıldırım 2017, 8). Mukim elçiliklerin açılmasından sonra da Osmanlı Devleti fevkalâde elçiler kullanmaya devam etti. Fevkalâde elçiler sıklıkla ve etkili bir şekilde 19. yüzyılın yükselen gücü Rusya'yla ilişkilerin geliştirilmesinde de kullanıldı.

Osmanlı Devleti'nin Çarlık Rusya ile ilk diplomatik ilişkisi Sultan II. Bayezid döneminde Çar III. İvan'ın ikili ticari ilişkileri düzene sokmak üzere İstanbul'a elçi göndermesine kadar götürülebilir. Rusya, İstanbul'da ilk daimî elçiliğini 1702'de açtı ve Osmanlı Devleti de 1793'te Rasih Paşa'yı geçici elçi olarak St. Petersburg'a gönderdi. Rus Çarlığı'nda ilk daimî elçilik II. Mahmud döneminde 1836'da açıldı, elçi olarak Mehmed Emin Paşa görevlendirildi. Özellikle Berlin Antlaşması'yla toprak bütünlüğüne yönelik emperyalist tasarımların paradigmatic değişikliklere uğraması karşısında Osmanlı Devleti'nin Livadya fevkalâde elçiliklerini de devreye soktuğunu görmekteyiz. Edhem Paşa, Fuad Paşa, Rıfat Paşa, Talat Paşa, Turhan Paşa farklı zamanlarda Livadya'ya fevkalâde elçi olarak gönderildiler. Livadya, Kırım Yarımadası'nda Yalta'ya yarım saat mesafede bulunan ve Rusya sahilleri içinde yaz mevsimini geçirmeye en müsait yer olması bakımından, Rus Çarları tarafından 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sayfiye olarak kullanılmıştır (Aydın 1992, 321). Osmanlı fevkalâde elçilik heyetleri bir günlük yolculuktan sonra Yalta'ya ulaşmaktaydı. Heyetler genellikle paşa, kaymakam, binbaşı ve bazı kâtiplerden oluşmakta, mihmandar olarak da İstanbul'daki Rus elçiliğinden tercüman bulundurulmaktaydı. Yolculuk için Sultaniye, Fevaid ve İzzeddin gibi görkemli vapurlar kullanılmaktaydı (Aydın 1992, 324-325). İngiltere'nin artık Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçtiği bir konjonktürde, fevkalâde elçilerin görevi, Rusya'nın genel dünya siyasetini ve Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarını anlamak, iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerine katkı sunmaktır. Turhan Paşa, 1898, 1900 ve 1902 yıllarında olmak üzere üç defa Livadya'ya fevkalâde elçi olarak gönderilmiş ve Rus Çarı II. Nikola (1896-1917) ile görüşmelerde bulunmuştur.

Arnavut asıllı bir diplomat ve devlet adamı olan Turhan Paşa, Yanya'nın Pırmedî kasabası hanedanından Yahya Bey'in oğludur. 1846'da Tırhala'da doğdu. Yanya medreselerinde Arapça ve Farsça eğitimi aldı. Bir müddet Rum mektebine giden Turhan Paşa, daha sonra Atina Hukuk Mektebi'ne devam etti. Özel hocalardan iktisat ve hukuk dersleri aldı. 1866'da mülazım olarak Babıâli Tercüme Odası'na girdi. 1869 yılında St. Petersburg sefaretî ikinci kâtibî olarak göreve başladı. 1871'de ise birinci kâtipliğe tayin oldu. 1874'te Berlin Sefaretî Başkâtipliği ve daha

sonra ilaveten maslahatgüzarlığa tayin olundu. Ardından Roma ve Madrid sefiri oldu. 1894'te Paris'teki Sıhhiye Konferansı'na katılmak üzere Paris'e gönderildi. Paris'e gitmeden önce Girit vilayeti vali vekâletine bir süre baktı. 1895'te vilayetlerin durumunu tahkik ve teftiş için oluşturulan komisyonun reisliğine tayin edildi (Ahmed Lütfi 1989, 26; Pakalın 2009, 17). 1895'te Hariciye Nazırı olan Turhan Paşa, kısa bir süre sonra Girit valiliğine atandı. 1897'de Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi azalığına atandı. 1898 yılında Osmanlı Devleti'ne ziyarete gelen Alman İmparatoru II. Wilhelm'i karşılamakla görevlendirildi (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Y. E.E. 13/14; Kuneralp 1999, 124). 1899'da silahlanmanın genişlemesinin menî için Lahey'de toplanacak olan konferansa murahhas üye tayin edildi. 1900 yılında ise İtalya Kralı I. Umberto'nun cenaze merasimine katılmak üzere görevlendirildi. 1902 yılı Ağustos ayında İngiltere Kralı VII. Edward'ın taç giyme töreninde Osmanlı Devleti'ni temsil etti (BOA. Y. E.E. 13/17; BOA. 1866/139939; BOA. İ. HUS. 94/52). 1904 yılında Evkâf Nazırı oldu. 1907'de Lahey Sulh Konferansı murahhaslığına tayin edildi. 1908 Mayıs'ında Osmanlı ülkesine yeni bir ziyarette bulunan Alman İmparatoru II. Wilhelm'i Korfu'da karşılamak üzere görevlendirildi (BOA. Y. E.E. 13/15; Kuneralp 1999, 18; Pakalın 2009, 18).

II. Meşrutiyet'in ilanı ile 1908 yılında Şura-yı Devlet reisi olan Turhan Paşa bir müddet sonra istifa etti ve Petersburg büyükelçisi Hüseyin Hüsnü Paşa'nın yerine tayin olundu (Kansu 2017, 202; Pakalın 2009, 18). Bu görevi I. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1914 yılına kadar sürdürdü. Savaş sırasında Osmanlı hükûmetine haber vermeden Arnavutluk'a gitti ve kurulan Arnavutluk Prensliği'nin (1912-1925) ikinci Başbakanı oldu. Aynı yıl Esad Paşa tarafından başbakanlık görevinden indirilse de 1918 yılında tekrar başbakan oldu ve 1920 yılına kadar bu makamda kaldı. Bu defa da Lushnje Kongresi tarafından başbakanlıktan indirildi. 1927 yılında sürgüne gönderildiği Fransa'da öldü (Topaktaş 2016, 244).

Turhan Paşa'nın Livadya Fevkalâde Elçiliklerine yönelik literatür oldukça zayıftır. Konuyla doğrudan ilişkili tespit edilebilen tek çalışma Hacer Topaktaş tarafından hazırlanan "Rus Çarına Livadya'da Hoş Amedi: Turhan Paşa'nın II. Nikolay Nezdinde Fevkalade Elçiliği (1898)" başlıklı çalışmadır. Yazar çalışmada Livadya'ya yolculuk süreci, heyetin kabulü, Çar Nikola ile yapılan görüşmeler ve heyetin İstanbul'a dönüş sürecini incelemektedir. Bu çalışmada ise Turhan Paşa'nın üç Livadya fevkalâde elçiliği bütünsel bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Livdy fevkalâde elçilikleri üzerinden uluslararası güç dengelerinin Osmanlı-Rus ilişkilerine etkisi, iki ülkenin aralarındaki güncel meselelere yönelik yaklaşımları karşılıklı söylemler üzerinden tespit edilmeye çalışılmaktadır. Çalışmada döküman analizi yöntemiyle Osmanlı Arşiv Belgeleri başta olmak üzere ilgili birincil ve ikincil kaynaklar taranarak veriler oluşturuldu. Daha sonra Turhan Paşa'nın üç Livadya fevkalâde elçiliği ayrı ayrı başlıklar altında analiz edildi ve yorumlandı.

Turhan Paşa'nın İlk Livadya Fevkalâde Elçiliği (1898)

Rus Çarı II. Nikola'nın 26 Ekim 1898'de Livadya'ya geldiği öğrenilince Çar'a nezaketen hoş geldin ziyaretinde bulunmak üzere Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Azası Turhan Paşa görevlendirildi (BOA. İ. HUS. 69/51; BEO. 1220/91429; BOA. Y. A.HUS. 388/59; BOA. Y. A.HUS. 390/41). Turhan Paşa'ya ve maiyetindeki heyete harcırah tahsis edildi (BOA. BEO. 1220/91430; BEO. 1228/92048; İ. HUS. 69/63; DH. MKT. 2134/42). İstanbul'dan ayrılmadan önce Turhan Paşa'ya verilen talimatnamede Rusya'nın dikkatini bazı konulara çekmesi istendi. Bu konuların ilki Girit meselesidir. Girit'in Osmanlı Devleti'nden ayrılması veya başka bir devletin idaresi altına girmesinin Osmanlı açısından taşıdığı risklerin Rusya için de geçerli olacağına değinmesi istendi. Talimatnamede Rusya'da bulunan Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne

göçünün önlenmesi, aksi halde bu kitlenin iki ülke dostluğu için zorlayıcı durumlar oluşturacağını vurgulanması ve Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı hareketleri ile ilgili mahzurlu durumlarda Rusya hükümetinin nasıl bir tavır alacağını görüşülmesi yer almaktaydı (BOA. Y. E.E. 6/25).

Turhan Paşa, Çar II. Nikola ile baş başa yaptığı görüşmede talimatname çerçevesinde dönemin devletlerarası ilişkilerin tartışılabilir konularından olan Girit meselesini gündeme getirdi. 1878 Halepa Fermanı'yla belli bir özerklik kazanan Girit'te isyanlar bitmedi. Giderek devletlerarası bir soruna dönüştü ve en sonunda Osmanlı askerleri ve memurları Girit'ten çıkarıldı. Yunanistan'dan Prens Yorgi getirilerek vali yapıldı. Bu da Girit'in Yunanistan'a geçişinde önemli bir aşama oldu (Findley 2012, 136; Şenışık 2014; Karal 124-125).

Görüşmede Çar öncelikle Avrupa ve Amerika kıtalarını birbirine bağlayan önemli bir yolun üzerinde bulunan Girit'in Osmanlı Devleti'nden ayrılıp başka bir devletin hâkimiyetine geçmesinin Osmanlı Devleti kadar Rusya'yı da ilgilendirdiğini beyan etti ve bu duruma Rusya'nın da razı olmadığını ekledi. Girit meselesinin Osmanlı Devleti lehine çözülmesini arzuladıklarını söyledi. Bunun üzerine Turhan Paşa, Teselya'da Osmanlı Devleti'nin galip gelmesine rağmen bunun faydasını görmediğini ve Akdeniz'deki hukukunun tehlikede olduğunu, Girit meselesinde Avrupa devletlerinin isteklerini yerine getirdiğini, bu fedakârlıklarına mukabil hiçbir karşılık bulamadığını vurguladı. Çar daha sonra Girit'te Osmanlı Devleti'nin varlığını destekleyen cümleler sarf etse de Turhan Paşa'nın Girit'te Osmanlı askeri bırakılması lüzumuna dair beyanatına net bir cevap vermekten kaçındı. Görüşmenin ilerleyen bölümünde Çar II. Nikola, Girit'in Osmanlı Devleti'nin elinden çıktığını ima ederek İngiltere'nin adada kalması durumunda kendilerinin de mecburi olarak oradan ayrılmayacaklarını beyan etti. Çar'ın Girit konusunda ikircikli bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir. Çar'ın yaklaşımı Girit'te Osmanlı Devleti'nin siyasal egemenliği devam etsin fakat askeri varlığı bulunmasın şeklinde bir çelişkiyi barındırmaktadır. Turhan Paşa'ya göre bunun sebebi Osmanlı Devleti'nin Girit'ten askerini tahliye etmesi hakkındaki İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan'ın teklifine Rusya'nın da destek vermesidir. (BOA. Y.E. E. 6/25; Topaktaş 2016, 248). Rusya'nın Girit'i askersizleştirme stratejisinin Akdeniz'de İngiliz askeri varlığının devamına yönelik gerekçe bırakmamak olduğu anlaşılmaktadır.

Turhan Paşa'nın Çar ile görüştüğü bir diğer konu Ermeni meselesiydi. Rusya'nın Ermenileri kendi politikaları doğrultusunda araçsallaştırma çabalarına karşın, Osmanlı Devleti kendi vatandaşı Ermenileri ayrılıkçı tahriklerden uzak tutmaya çalışmaktaydı. İki devletin söz konusu politikaları 19. yüzyıl diplomasisinde bir fay hattı oluşturduğu gibi Livadya görüşmelerinde de ana gündem başlıklarından biriydi. 19. yüzyılda Kafkasya'da hakimiyet alanını genişleten Rusya, Büyük Ermenistan'ı kurmak amacıyla da Revan Hanlığı yerine Erivan Guberniyasını kurmuş ve Güney Azerbaycan ve Doğu Anadolu'daki Ermenilerin buraya göçünü teşvik etmiştir (Tanrıverdi 2014, 1; Beydilli 1993, 365; Yeşilot 2018, 191).

Görüşmede ise tartışma Rusya'ya göç eden Ermeniler meselesidir. Turhan Paşa, Ermenilere her türlü lütuf ve inayet verildiği halde yine de buna layık davranmadıklarını, Osmanlı Bankası'na saldırdıklarını, İstanbul'da bazı bombalamalar gerçekleştirdiklerini ifade etti. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin yaklaşık 750 bin oldukları ve bunların dağınık halde bulunduklarını açıkladı. Çar II. Nikola, Rusya'ya giden ve Kafkasya'da bulunan Ermenilerin para sıkıntısı çektiğini, Osmanlı topraklarına geri dönme durumlarını, Rusya'da yaşayan Ermenilerin bu muhacir Ermenilerden hoşlanmadığını ve sayılarının yaklaşık 40 bini bulunduğunu dile getirdi. Turhan Paşa buna karşılık muhacir Ermenilerin sayısının 10 bin olduğunu ve Osmanlı topraklarına geri dönmelerine Osmanlı hükümdarından bir tepki olmadığını ancak

böyle bir durumda bir komisyon kurulup isim listelerine göre hareket edileceğini beyan etti (BOA. Y.PRK. HR. 26/52). Rusya'ya göç eden Ermeniler vergi verme ve askerlik yapma mevzularından rahatsız olmuş, Osmanlı idaresindeki azınlıkların elde ettiği hakları da öğrenince Rusya'ya geldiklerine pişman olup tekrar eski yerlerine geri dönmek istemişlerdir (Özcan 2011, 199).

Livadya'da görüşülen bir diğer konu Bulgaristan Prensliği'nin Fransa'da inşa ettirdiği ve Boğazlardan geçirmek istediği savaş gemileridir. Berlin Antlaşması ile şekillenen Bulgar Prensliği'nin Karadeniz'de kıyısı vardı ve bu bölgede etkinliğini arttırmak istiyordu. Bu duruma Sultan II. Abdülhamid'in kesinlikle izin vermeyeceğini beyan eden Turhan Paşa, buna Çar II. Nikola'dan da Rusya'nın izin vermeyeceği yönünde bir cevap almıştır. Çar, Karadeniz'in Osmanlı Devleti ve Rusya'nın malı olduğunu ve Romanya'nın dahi burada savaş gemisi bulundurabilmesini anlamadığını ifade etmiş, Bulgaristan'a bu hususta müsaade edilmeyeceğini belirtmiştir. Çar'ın söz konusu yaklaşımı ve Karadeniz'e üçüncü aktörlerin girişini istememesi iki temel nedene dayandırılabilir. Birincisi, bölgeye Bulgaristan Prensliği'nin ve Romanya'nın girişi bu alana Batılı güçlerin müdahil olması potansiyeli taşımaktaydı. İkincisi, Karadeniz'de kendisine göre daha zayıf donanmaya sahip olan Osmanlı Devleti'yle baş başa kalmak ve kısa-orta vadede Türk Boğazlarını kontrole dayalı geleneksel Rus politikasını uygulamaya yönelik uygun koşulları yaratmaktı. Ayrıca görüşmede Bulgaristan Prens Ferdinand'ın Makedonya bölgesindeki hareketlerinden duyulan rahatsızlığı dile getiren Turhan Paşa, Çar'dan da Prens'i ihtar ettiğini fakat söz dinlemediğini iştmiştir (BOA. Y. PRK. HR. 26/52). Turhan Paşa Bulgaristan meselesini Dışişleri Bakanı Kont Lamsdorf ile de görüşmüştür. Kont, baharda Makedonya'da bir kargaşa ihtimalinden bahisle Makedonya komitelerinin hareketlerine dikkat etmesi ve bunların tahriklerine meydan vermemesi için bu durumun Sofya'daki Rusya politika memuru vasıtasıyla Rusya Hariciye Nezareti'nden Emarete bildirildiğini söylemiştir. Turhan Paşa'ya üzerlerine düşen vazifeyi yaptıklarını ve onların da Makedonya'da askeri tedbirler almaları gerektiğine işaret etmiştir (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 344).

Turhan Paşa'nın İkinci Livadya Fevkalâde Elçiliği (1900)

Turhan Paşa, 9 Kasım 1900 tarihinde ikinci defa fevkalâde elçi olarak Livadya'ya gönderildi ve Çar II. Nikola ile görüştü. Bu görüşmede Turhan Paşa öncelikli olarak Ermeni meselesini gündeme getirdi. Ermenilerin 600 yıldan beri Osmanlı Devleti'nin himayesinde ırkını ve dilini muhafaza ettiğini, Osmanlıların öteden beri Ermenilere adeta millettaşları nazarıyla baktıklarını, 1865 Ermeni Milleti Nizamnamesi'nde Osmanlı toplumu içinde yaşayan Ermenilere verilen hakların hukuki olarak dile getirildiğini belirtti. Turhan Paşa ayrıca, Ermenilerin bunca nimet karşısında küfran-ı nimet ettiklerini, görülmemiş bir şekilde vahşice davrandıklarını, Osmanlı Bankası baskını olayını örnek göstererek anlattı. Bu olayın ayrıntılarını Çar II. Nikola'nın duymuş olabileceğine işaret etti. Çünkü Ermenileri Osmanlı Bankası'ndan çıkaran kişinin İstanbul Rusya Sefareti baş tercümanı Mösyö Maksimof olduğunu hatırlattı. Avrupa şehirlerinden birinde bir tane humbara patlamış olsa gazetelerde yazılacağı serzenişinde bulundu ve konunun Dünya kamuoyunun gündeminde yeterince yer almadığını belirtti. Osmanlı Bankası'na saldırı düzenleyenlerin yanında 10 kıyye (yaklaşık 12 kg) dinamit bulunduğunu, İngiltere ve Amerika'da teşvik gören Ermeni komitelerinin hareketleri ve neşr ettikleri yayınlarla Osmanlı hükümdarını tehdit ettiklerini Çar'a ilettiler. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin gösterdiği müsamahayı kullanıp, Anadolu'daki misyonerlerin dahi tahrik faaliyetleri yürüttükleri ve bunlara hain gözüyle bakılmasının doğal olduğunu beyan etti. Bu konuyla ilgili Turhan Paşa son olarak, Rusya'daki Ermenilerin Osmanlı Devleti aleyhinde tahriklerde bulunmaları ve hudut üzerinde asayiş bozacak hareketler yapmaları ihtimaline dikkat edilmesi

hususunu bildirdi. Çar II. Nikola, bunları dikkatle dinledikten sonra bu konuların bir kısmını bilmediğini ve öğrendiği için memnun olduğunu söyledi. Çar, iki yıl önce Ermeni tebaasının ülkesine silah sokmaya çalıştığını ve buna mani olduğunu da ilave etti (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 340-341). Bu bağlamda Rusya'nın 1884'te (görüşmeden birkaç yıl önce) birçok Ermeni'yi Sibiry'a sürdüğünü, Ermeni okullarını kapattığını Rusya'daki Ermenilerin ayrılıkçı faaliyetlerini önlemek için bir takım tedbirler aldığını hatırlatmak yerinde olacaktır (Sarıay 2008, 82). Turhan Paşa, Ermeniler hakkında Rusya Hariciye Nazırı Kont Lamsdorf ile de görüşmüştür. Kont, Ermenilerin Rusya'ya göçünün devam ettiğini ve bunların iskânlarında güçlük yaşadıklarını söyleyince Turhan Paşa, Sibiry'nın çok geniş olduğunu ve onları iskân edecek yerlerin çok olduğu cevabını vermiş, Kont da gülümseyerek karşılık vermiştir (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 344).

Yine görüşmede Ermeni meselesi bağlamında Kürt meselesi de gündeme gelmiştir. Sınır bölgelerinde yaşayan Kürtler, Osmanlı-İran ve Rus Savaşlarında çıkarlarının gerektirdiği duruma göre saf değiştirmekte ve birtakım yağma faaliyetlerinde bulunmaktaydılar. (Ayna 2018, 139). Çar'ın görüşmedeki "Biz Ermenileri ayaklanmaktan men etmek için çalışacağız siz de Kürtlerinizi bize fenalık etmekten men ediniz" beyanından anlaşılacağı üzere Kürtler Ruslara daha fazla sorun oluşturmaktaydı (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 344). "*Kürtleriniz*" ifadesi ise Çar'ın Kürtleri Osmanlı Devleti'yle bağlantılı gördüğünü ve Kürt kartına karşı Ermeni kartını ileri sürdüğünü göstermektedir.

Çar II. Nikola daha sonra Avusturya'nın Bosna-Hersek'i Selanik'e bağlamak için Yeni Pazar'da bir demiryolu inşa etmeyi düşündüğünü söyleyerek Turhan Paşa'ya bundan haberdar olup olmadığını sordu. Turhan Paşa, bu durum hakkında bir bilgi sahibi olmadığını, bu mevzunun yeni ve dikkate değer olduğunu belirtti (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 341). Avusturya, 1871'de Almanya'nın birliğini tamamlamasından sonra dış politikasını Doğu merkezli olarak oluşturmaya başlamıştı. Adriyatik ve Selanik yönünde bir yayılma ve bütünlük yaklaşımı geliştirmişti. Ancak Adriyatik'e çıkmada, Bosna-Hersek engeli, Selanik istikâmetinde ise Sırbistan bulunmaktaydı. Avusturya, 1878 Berlin Antlaşması ile Bosna-Hersek ve Yeni Pazar sancağına el koyduktan sonra Çar'ın da ifade ettiği Saraybosna-Yeni Pazar-Üsküp-Selanik demiryolu projesi ile Makedonya'da yayılmaya çalışmaktaydı (Armaoğlu 1997, 863). Avusturya'nın söz konusu politikaları Rusya'nın Balkanlarda büyük bir Slav Devleti kurma anlayışıyla çatışmaktaydı. Çar II. Nikola, Avusturya ile aralarındaki bu çekişme sebebiyle demiryolu projesinden endişe duymakta ve Osmanlı Devleti'nin bu konu hakkındaki tutumunu merak etmekteydi.

Çar, Turhan Paşa ile ikinci görüşmesinde konuyu Lahey Konferansı, Boer Savaşı ve Çin'deki Boxer ayaklanmasına getirmiştir. Lahey Konferansı (1899), Çar II. Nikola'nın öncülüğünde savaşı önlemek, silahsızlanmayı sağlamak ve barışı güvence altına almak amacıyla Lahey'de toplanan uluslararası bir konferanstır (Bozkurt 1999, 369). Yüz delegenin katıldığı bu konferansa Osmanlı Devleti adına Turhan Paşa katılmıştı. Turhan Paşa, Çar'a bu konferansın barışın devamını sağlaması yönüyle insanlık adına yapılan büyük bir hizmet olduğunu söylemiştir. Çar da: "Bu konferansın sonucu ne? O zamandan beri iki savaş ortaya çıktı" diye karşılık vermiştir. Buna karşın Turhan Paşa, Çar'a bir zamanlar silahlanmanın sınırlandırılmasına bir hayal gibi bakan diplomatların bu meseleyi konuşmak üzere toplanmaya mecbur olduklarını ki yalnız bu maddenin bile büyük bir başarı olduğunu söylemiştir. Bundan kırk beş yıl önce ilk Sıhhiye Konferansı yapıldığında bunun kararlarının küçümsendiğini ancak daha sonra yapılan Sıhhiye Konferanslarında alınan kararların dünyanın her tarafında kabul edildiğini belirtmiştir (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 342). Ayrıca bu bağlamda Paşa: "Transvaal

Savaşı'nın (1899-1902) ortaya çıkacağı zaten konferans esnasında bile tahmin ediliyordu" diyerek İngilizlerin Transvaal'da karşılaştıkları küçük çeteleri I. Napolyon'un İspanya'da karşılaştığı milli müdafaaya benzetmiş ki, bu durumun I. Napolyon'un sonunda İspanya'yı tahliye etmesine sebep olduğunu, yenilginin de öncüsü olduğunu belirtmiştir. Turhan Paşa'nın bu düşüncelerini daha sonra Çar da desteklemiştir.

Görüşmede konu edilen Çin Savaşı olarak bilinen Boxer Ayaklanması (1900) ise bu ülkede faaliyet gösteren yabancı ülkelerin temsilcilerini ve kuruluşlarını ülkeden çıkarmak için köylü ve işçilerin çıkardığı devletin de el altından desteklediği savaş niteliğinde bir isyandır. Çok sayıda elçiliğin basılıp, yabancıların öldürüldüğü bu ayaklanmayı ABD, Rusya, İngiltere ve Fransa sert bir şekilde bastırdı. Bu arada Alman İmparatoru II. Wilhelm'in isteği üzerine Sultan II. Abdülhamid de Çin'e bir heyet gönderdi. Amaç, Boxer Ayaklanmasına karışmamaları için Müslümanlara nasihatte bulunmaktı. Ancak heyet buraya ulaştığında isyan bitmişti (Sırma, 1980, 162-163). Paşa, Çin Savaşı için Çinlilerin akıl almaz bir harekette bulunacaklarına kimsenin ihtimal vermediğini de belirtmiştir (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 342). Turhan Paşa daha sonra bazı devletlerin Çin'e girmesinin sebebinin, Çin'de bir mesele ortaya çıkarsa o zaman birlikte hareket etmeye hak kazanmak ve Rusya'yı yalnız bırakmak amacı ile yapıldığını söyleyince Çar bu düşüncenin doğru olabileceğine ama onların çok uzakta olduklarına, kendi memleketinin Çin'in büyük kısmıyla sınır olduğuna, Sibiry tren yolunun yakın bir zamanda sona ereceğinden Çin'le aralarındaki mesafenin daha da azalacağına değinmiştir (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 342). Çar'ın bu konuda Batı tehdidine karşı rahat tavrının sebebi Rusya'nın, 1896'da Çin ile Japonya'ya karşı bir ittifak yaparak Mançurya'yı baştanbaşa geçen demiryolu yapımı ve bu yolun çevresindeki madenleri işletme ayrıcalığı ile buralarda asker bulundurma hakkını elde etmiş olmasıdır (Uçarol 1994, 276; Kurat 2014, 389). Çar, bu işin garip yönünün ise İtalya'nın Kızıldeniz'de yara almasına rağmen Çin gibi uzak bir memlekete asker sevkine kalkışması olduğunu vurgulamıştır (Aydın 1992, 342).

Görüşmede Çar II. Nikola, Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'da Sultan II. Abdülhamid'i ziyareti anısına inşa ettirmekte olduğu çeşmenin tamamlanıp tamamlanmadığını ve bu çeşmenin nerede bulunduğunu sormuş (Eyice 1989, 506-507), Turhan Paşa çeşmenin At Meydanı (Sultan Ahmed Meydanı) üzerinde inşa edilmekte olduğunu ama tamamlandığına dair bir bilgi sahibi olmadığını beyan etmiştir. Çar, Alman İmparatoru'nun ressam olduğunu, bu nedenle çeşmenin resmini kendisinin yaptığını ilave etmiştir. Ayrıca kısa bir süre önce bir gemi resmi yaptığını ve bunda Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın deniz kuvvetlerini mukayese ettiğini ve bilerek Almanya'nın deniz kuvvetlerini Rusya'nın deniz kuvvetlerinden daha aşağı gösterdiğini belirtmiştir. Almanya'nın deniz kuvvetlerinin eşit olduğunu, ayrıca Almanya deniz kuvvetlerinin arttığını Rayhştag (Alman İmparatorluk Parlamentosu) meclisine kabul ettirdiğini beyan etmiştir. Turhan Paşa bu açıklamalara sessiz kalmıştır (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 342-343). Çar belli ki Alman imparatorunun yaklaşımını politik bir manevra olarak görmekte ve bunu inandırıcı bulmamaktadır. Çar'ın Alman İmparatoru'nun İstanbul'da yaptırmayı planladığı bir çeşmeyle yerini merak edecek kadar yakından ilgilenmesi ve Alman İmparatoru'nun yaptığı resim üzerinden dış politika okuması yapması dikkat çekicidir. Kuşkusuz söz konusu ilgi Almanya'nın yükselen bir güç olarak ortaya çıkması ve Sultan II. Abdülhamid'in dış politikasında Almanya'nın dengeleyici bir aktör olarak yer almasıyla yakından ilgilidir. Zira Almanya 20.yüzyıla girerken ekonomik ve politik yayılması daha hızlanmış ve güçlü bir donanma kurmuştu. Zira II. Wilhelm, denizlerde ve uzak kıtalarda Almanya olmadan hiçbir kararın alınamayacağını iddia etmekteydi (Armaoğlu 1997, 671).

Çar II. Nikola görüşmede, İran Şahı Muzafferüddin Şah'tan (1896-1907) bahsederek onun

iyi bir zat olduğunu fakat sağlık durumunun kendisini müteessir ettiğini belirtmiştir. Turhan Paşa da Sultan II. Abdülhamid'in aynı duygular içinde olduğunu belirterek karşılık vermiştir (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 343).

Çar, daha prens iken Mısır'a gittiği zaman İstanbul'u ziyaret etmek istediğini fakat babasının bir meseleden dolayı İstanbul Rum Patriği'ne gücenmiş olduğundan kendisini İstanbul'a uğramaktan men etmiş olduğunu beyan edip ardından Turhan Paşa'ya Mısır'a gidip gitmediğini sormuştur. Turhan Paşa, Mısır'a gittiğini ancak İngiliz askerleri orada bulundukça tekrar gitmek istemediğini söylemiştir. Çar bunun üzerine İngiltere'nin gerek Kıbrıs gerekse Mısır meselelerinde tavsif edilmeyecek bir surette hareket ettiği karşılığını vermiştir (BOA. Y. E.E. 10/18; Aydın 1992, 343). Zira hatırlanacağı üzere İngiltere, 1878'ten itibaren Akdeniz'deki çıkarlarının tehlikeye düştüğünü görünce bölgede artan Rus baskısına karşı harekete geçmişti. Süveyş Kanalı'nı kontrol etme imkânını elde eden İngiltere, Mısır'daki iç kargaşalardan istifade ederek 1882'de Mısır'ı işgal etti. Osmanlı Devleti, Mısır'da İngiltere ile birlikte yüksek komiser bulundurma şartı ile bu durumu kabul etti (Karal (yayın yılı yok), 96; Uçarol 1994, 347-348).

Turhan Paşa'nın Üçüncü Livadya Fevkalâde Elçiliği (1902)

Turhan Paşa, Çar II. Nikola ile görüşmek üzere maiyetindeki heyet ile beraber 1902 yılında üçüncü kez Livadya'ya gitti (BOA. HR. TH. 274/62; BOA. İ. HUS. 100/12; BOA. HR. TH. 274/72; BOA. ŞD. 3195/24). Bu ziyaret için Paşa'ya ve maiyetinde bulunanlara harcırah ödendi (BOA. İ. HUS. 100/50; BEO. 1941/145508). Turhan Paşa, Çar ile görüşmesine Sultan II. Abdülhamid'in Çar'a iletmesi gereken mevzulardan biri olan Bulgaristan'a Grandük Nikola'nın tayininin ikisi arasındaki dostane ilişkileri çekemeyen çevreler tarafından bir takım şayialara sebep olduğunu bildirmekle başlamıştır. Çar bunun üzerine aynı çevrelerin Grandük'ün İstanbul'a gelmesiyle Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın (1833) yenilendiğine dair bir söylenti çıkardıklarına değinmiştir. Turhan Paşa bu sözler üzerine bu konuyu Sultan'a soranlara Sultan'ın; bu antlaşmayı zor durumda kalan ceddi tarafından yapıldığı, Rusya'nın büyük yardımını gördüğünü, bu antlaşmanın yenilenmediği ancak gerekirse yenilenebileceği cevabını verdiğini beyan etmiştir. Çar, bunu tasdik ederek Sultan'ın bir diplomata yakışacak surette cevap verdiğini söylemiştir. Ayrıca ilave olarak bu soruyu Sultan'a ancak bir sefirin sorabileceğini işaret ederek:

“Sultan ile aramızdaki dostluk bazılarının hoşuna gitmez ne yapalım. Ne herkesi memnun etmek mümkün ne de her ağzı kapatmak. Size iki yıl önce buraya geldiğiniz zaman babamın sözlerini yad ile, Rus donanması hiçbir halde Osmanlı Devleti'nin aleyhinde hareket etmeyecek daima lehinde çalışacaktır demiştim. Bu sözleri şimdi tekrar ediyorum. Sultanınız nasıl babamdan memnun kalmışlarsa benden de öyle memnun kalacaklardır hiç şüphesi olmasın” demiştir (BOA. Y. E.E. 13/19; Aydın 1992, 348).

Görüşmede daha sonra Bulgaristan meselesi gündeme gelmiş ve etraflıca ele alınmıştır. Turhan Paşa, Sultan'ın İgnatıyef'in Sofya'da irad ettiği nutuktan (1902 Eylül'ünde Bulgarların Şıpka'da tertip ettikleri şenliklerde General İgnatıyef'in yaptığı konuşma) çok rahatsız olduğunu bildirmiştir (BOA. Y. E.E. 13/19). 1877-1878 Rusya Seferi'nin hatırası için Şıpka'da yapılan heykelin açılış töreninde eski Rusya Elçisi General İgnatıyef şöyle konuşmuştur:

“Ben Bulgarları ta 1862 tarihinden beri sevmeye başladım... Ancak bugün meylim esaret altında bulunan Makedonya Bulgarlarıdır. Balkan Yarımadası'nda huzur ve asayişin temin etmenin çaresini vaktiyle

ben bulmuştum. O da Ayastefanos Antlaşması'na koyduğum Büyük Bulgaristan idi. Fakat bu ilacı kullanırmak mümkün olmadı... Ayastefanos Antlaşması'nın gösterdiği Bulgaristan'ın ihyasını babalar evlatlarına vasiyet etsinler, emir etsinler. Ayastefanos Antlaşması'ndaki Bulgaristan'ın herhangi bir parçasını, bir köyünü ve bir kişisini feda etmemek için her türlü vasıtaya müracaat etmelerini, dövüşmekten, savaşmaktan çekinmemelerini Bulgarlara tavsiye ediyorum."

Rusya'nın eski İstanbul Sefiri İgnatiyev'in, aşırı Bulgar Milliyetçilerini bile gölgede bırakacak bol "vasiyetli" konuşmasıyla Rusya'nın barış halinde bulunduğu bir devletin toprak bütünlüğünü parçalamaya yönelik provakatif bir dil kullandığı ve yönlendirmede bulunduğu açıktır. Nitekim bu sözler milliyetçilere fazlasıyla tesir etti ve cesaret verdi. Komitacılar o zamana kadar kendilerinden uzak duran birçok insanı yanlarına çekmeyi başardılar (Salih Münir Paşa 2015, 109). Çar bu konuşmadan kendisinin de sıkıldığını, bu adamın ortalığı karıştırmayı sevdiğini söylemiştir. Bu haline bir de ihtiyarlığının eklendiğini, yaptıklarında kesinlikle rızasının olmadığını, bir daha böyle hareketlerde bulunmaması ve oradan çekilmesi için emir gönderdiğini de eklemiştir. Turhan Paşa, Bulgarlardan söz açılmışken şöyle devam etmiştir: Bazı Bulgar çeteleri Osmanlı hududuna yığarak burayı savunmakla görevli askerlere saldırmış ve buna karşılık verilmiştir. Sultanımız bu duruma üzölmüştür. Bu çeteler asker tarafından def edilmiş ve Bulgaristan Emeti'nin göz yummuş olmasına rağmen eşkıyalar içinde ele geçirilenlerden bazıları hatta Emet Nazırı'nın akrabası dahi affedilmiş ve memleketlerine gönderilmiştir. Diğer taraftan eşkıyaların saldırıları sebebiyle yerlerini terk edenlerin vatanlarına iadeleri için devlet memurlarından oluşan heyetler tayin edilmiş ve bu heyetlerin yanlarında Ortodoks papazlar da bulundurulmuştur. Bu heyetlerin görevlerini yaparken kusur işlememeleri için teftiş heyeti dahi görevlendirilmiştir. Fakat bunca ihtimama karşılık Bulgaristan Emeti verdiği teminatı unutursa Müslüman ahali bundan rahatsız olur. Eğer İmparator Hazretleri, Bulgaristan Emeti'ne gerekli nasihatle bulunursa bu bizi memnun eder demiştir. İmparator da cevaben, birkaç ay evvel Bulgaristan Prensi Ferdinand'a eşkıyalık faaliyetlerine son vermeleri gerektiğini, asayiş korumanın Balkanlardaki statükonun muhafazası için gerekli olduğunu belirttiğini bildirdi (BOA. Y. E.E. 13/19; Aydın 1992, 349).

Turhan Paşa, Çar ile bu görüşmesinde Ermenilerle ilgili olarak Sultan II. Abdülhamid'in Ermenilerin sınırı aşmaması konusunda gerekli tedbirlerin Rusya tarafından alınması talebini ilettil. Yine aynı mesajda Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nde en mahrem görevlerde bulunmaya devam ettiğini hâlâ Hazine-i Hassa Nazırı'nın bir Ermeni olduğunu buna karşın Ermenilerin "nankör ve anarşist" olduklarını huzuru bozmaya devam ettiklerini ve Rusya'daki Ermeniler geri dönerse ülkedeki barışın bozulacağı yönünde ifadelerde yer almaktaydı. Çar bu sözlere cevaben: "Ermenilerin halini nasıl bilmem geçenlerde Rum mekteplerinde çıkan olayları biliyorsunuz buna sebep olan başta Ermenilerdi. Ermenilerin bizim ülkede de işleri yok" demiştir. Buna karşılık Turhan Paşa, bunların Osmanlı'ya geri dönüşleri asayiş bozacağı için İmparatorun buna izin vermemesini istemiş, İmparator da bu konuda gerekeni yapacağını söylemiştir (BOA. Y. E.E. 13/19; Aydın 1992, 349).

Çar daha sonra İtalya'dan söz açmış ve İtalya'nın Trablusgarp'a neden yöneldiğini sormuştur. Turhan Paşa, İtalya ve Fransa arasında bir itilafname yapıldığını ve bunun paralelinde İtalya'nın Trablusgarp meselesine bu kapsamda yöneldiğini söyler. Zira 1900 yılında Fransa ile bir antlaşma imzalayan İtalya, Fransa'nın Fas üzerindeki emellerini, Fransa da İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki emellerini tanımaktaydı (Armaoğlu 1997, 647; Salih Münir Paşa 2015, 324). Çar, böyle bir itilafnameden haberi olmadığını ancak İtalya'nın Trablus'u elde

edemeyeceğini, çünkü orada Müslümanların bulunduğunu ve hepsinin silahşör olduklarını, ancak sahilde birkaç yeri tahrip edebileceğini söyler. Turhan Paşa da bu düşüncelere katıldığını ifade eder (BOA. Y. E.E. 13/19; Aydın 1992, 349-350).

Çar, İngilizlerin Yemen'de ne yapmak istediklerini sorar. Turhan Paşa, öteden beri İngilizlerin Osmanlı Devleti'nin idaresinde olan bazı nahiyelerde himaye haklarının olduğunu iddia ettiklerini ancak bu iddialarını ispatlayamadıklarını söyler. Çar ise, İngilizlerin politikasının menfaate dayandığını beyan eder. Turhan Paşa buna karşılık menfaat politikasının başkasının hukukuna tecavüz olunmaması gerektiğini söyler (BOA. Y. E.E. 13/19). 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra gemilerin kömür ikmal deposu olması dolayısıyla Yemen limanlarının önemi daha da artmıştır. Gerek ulaşım, gerekse iletişim hatlarının geçtiği yol üzerindeki Yemen, İngilizler için tümüyle kontrol altında tutulması gereken bir yer haline gelmiştir. İçeride yaşanan mezhepsel çekişmeler ve siyasi rekabet sebebiyle Yemen, dış güçlerin müdahalelerine açık bir konuma gelmişti (Yıldırım 2015, 3-4).

II. Nikola, daha sonra Makedonya'dan söz açmak istediğini söyler ve şöyle devam eder:

“Bu kıta sayısız ve hesapsız bir takım hadiselerin ve musibetlerin dolaştığı bir yer olmaya daima haizdir. Hadiseler ve felaketler doğunun huzurunu ve rahatını kaçırabileceği gibi Avrupa'nın dahi asayişini bozabilir. Burası hassas bir bölgedir. Padişahınızdan rica ediyorum bu ihtimali doğuracak her şeyi bertaraf etsinler. Buradaki Hristiyanları idare ediniz. Benim İslam ahalisine yaptığım muameleyi siz de Hristiyanlara yapınız bu kâfidir. Mesele Hristiyanlardan jandarma tayin ediniz. Hristiyan jandarmalar hem onlara güvendiğiniz için minnettar olurlar hem de mezhepdaşlarına emniyet dağıtırlar ki bu sizin için iki kat kuvvettir. Padişahınız bu fevkalâde zekâyâ sahip ve Avrupa'nın en büyük siyasetçilerindendir... Osmanlı Devleti'nin devamını ve varlığını korumak politikamdır. Makedonya'da asayiş bozacak hadiseler komşu küçük devletlerin ürkütücü sessizliği altında gizlenmiş birbirine zıt eğilimler ortaya çıkararak onları karma karışık edecek ve bu durum ismini vermek istemediğim bir devletin (Avusturya) perdesini kaldırmasına vesile olacaktır. O zaman menfaatlerimi muhafaza için ben de işe karışmaya mecbur olacağım. Bu sözlerimi padişahınıza bildiriniz ve bunların sadık bir dostunun temennilerinden başka bir şey olmadığını da ilave ediniz” (BOA. Y. E.E. 13/19; Aydın 1992, 350-352).

Çar'ın bu beyanatından sonra Turhan Paşa, Hristiyanların hukuk nezdinde Osmanlı tebaası ile eşit haklara sahip olduklarını, dinî faaliyetlerinde serbest olduklarını hatta Osmanlı Devleti'ne gelen misyonerlerin de emniyet içinde hareket ettikleri ve bütün Osmanlı tebaasının adaletle rahat ve huzur içinde yaşamaları için padişahlarının tedbir aldığını bildirdi. Hatta Makedonya'ya bir teftiş heyetinin gönderildiğini de ifade etmiştir. Buna cevaben Çar ise:

“Ancak benim sözlerimi padişaha harfiyyen arz ediniz. O siyaset dehasıdır. Benim ne kadar sadık ve fedakâr bir dostu olduğumu bilirler... Dostunuz Karadağ Prensi bozulması mümkün olmayan bir bağla bana bağlıdır. Şimdi Bulgaristan da öyledir diyebilirim. Bir Sırbistan kalıyor o da yakında bu aşamaya gelecektir Arzum ise, Osmanlı Devleti'ne saldırılmamasıdır. Bu birliğin bir iyi tarafı daha vardır ki Avusturya'nın Balkan Yarımadası'na saldırısı karşısında büyük bir kuvvetle karşılaşacak olmasıdır. Bunun iki yönden size faydası

vardır. Birincisi, bu devletlerin asayışı ihlal etmesi benim arzuma ters olduğunu bildiklerinden böyle bir şeye kalkışmazlar. İkincisi, Osmanlı Devleti de karşısında önemli bir kuvvetin varlığını bildiğinden Balkan Yarımadası'na saldıramaz” demiştir. Turhan Paşa, Çar II. Nikola'nın Balkan politikasını Osmanlı Devleti'nin de kabul ettiğini teyit için: “...birkaç yıl önce padişahımız Karadağ ve Sırbistan'ın aralarını uzlaştırmıştı” sözlerini sarf edince İmparator karşılık olarak: “Evet biliyorum o zaman padişahınızın bu hareketlerini takdir etmiş ve ne kadar ileri görüşlü olduklarını görmüştüm” demiştir. Sonunda Sultani övüp, gönderilen hediyelerin güzelliğinden ve 1900 yılından itibaren Goblen tipi halı üretimine geçen, Hereke fabrikasının gelişiminden uzun uzadıya bahsetmiştir (BOA; Y. E.E. 13/19; Aydın 1992, 352; Seyitdanlıoğlu 2006, 723).

Daha sonraki gün Hariciye Nazırı'nın düzenlediği yemeğe katılan Turhan Paşa'ya hitaben Nazır:

“Makedonya'nın halini iyi görmüyorum. İlkbahar çok kötü olacak zannediyorum. Bu durumun yalnız şarkın değil garbın da asayişini bozacağından endişe ve telaş içindeyim ama umarım bir şey olmaz” sözlerini sarfetmiştir (BOA. Y. E.E. 13/19; Aydın 1992, 352).

Rus Çarının yaklaşımları değerlendirildiğinde Avusturya'nın Balkanlarda temel rakip olarak görüldüğü açıktır. Bu devletle girilen nüfuz mücadelesinde Osmanlı Devleti özellikle Çar'ın ağızından Sultan'a gönderilen mesajlarla diplomatik bir dille uyarılmakta ve kendisiyle eşgüdüm halinde harekete zorlanmaktadır. Çar'ın Balkan devletçiklerinden kendi vasal güçleri şeklinde söz etmesi de dikkat çekicidir. Bundan hareketle Çar'ın Sultan'a Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin varlığının devamının kendisiyle geliştireceği paralel politikalara bağlı olduğu mesajı verdiği çıkarsaması yapılabilir. Rusya Hariciye Nazırı ise yukarıda yer verilen sözleriyle yakın zamanda Makedonya'da düzen bozucu gelişmeler olabileceğine dikkat çekmek suretiyle Çar'a paralel olarak Turhan Paşa'ya üstü kapalı da olsa tehdit imasında bulunmaktadır.

Sonuç

Turhan Paşa, Livadya'da II. Nikola birçok meseleyi görüşüp fikir alışverişinde bulunmuştur. Bu görüşmelerde Ermeniler, Girit, Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Karadeniz, Trasvaal Savaşı, Boxer Ayaklanması, Lahey Konferansı, İngiltere'nin Mısır ve Kıbrıs'ı işgali, General İgnatiyef'in faaliyetleri, İtalya'nın Trablusgarp'a yönelmesi, Avusturya'nın demiryolu projesi gibi gündemdeki birçok sıcak gelişmeye değinilmiştir.

Turhan Paşa'nın Livadya fevkalâde elçilikleri, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçtiği, Kıbrıs ve Mısır gibi çıkarları açısından stratejik noktaları *de facto* işgal ettiği bir kesitte gerçekleşmiştir. Dolayısıyla görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yaklaşma ve belli bir eşgüdüm çabasıyla yeni bir dış politika oluşturma ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik dış politikasını bizzat Çar II. Nikola'dan öğrenme fırsatı bulmuştur. Turhan Paşa gibi tecrübeli bir diplomatı vasıtasıyla devletin toprak kaybettiği bir tarihsel dönemde yaklaşık iki asırdır toprak bütünlüğüne yönelik en büyük tehdidi oluşturan Rusya Devleti ile rasyonel politikaların zeminini test etmiştir. Dönemin devletlerarası ilişkilerde sıcak gündem başlıkları olan Girit, Bulgaristan, Makedonya, Ermeni Meselesi gibi konulara yönelik Rusya'nın tutumunu görme imkânı bulmuştur.

Rusya açısından ise Livadya görüşmelerinde Osmanlı Devleti'ni dönemin büyük devletleri

İngiltere, Avusturya ve Almanya'ya karşı kendi yanında pozisyon almaya yöneltme çabası dikkat çekmektedir. Birinci Livadya görüşmesinde Rusya'nın Girit bağlamında İngiltere'yle Akdeniz mücadelesi öne çıkarken ikinci ve üçüncü Livadya görüşmesine Avusturya'yla Balkanlardaki rekabeti damgasını vurmuştur. Ayrıca ikinci görüşmede Alman İmparatoru'nun İstanbul'da yaptıracığı çeşme de Rus Çarı tarafından şaşırtıcı şekilde önemsenerek Turhan Paşa'ya sorulmuş ve Çar, Alman İmparatoru'nun çizdiği bir harita üzerinden Rusya ve Almanya karşılaştırılmasına yönelik çıkarsamalara gitmiştir.

Livadya'ya yapılan ziyaretlerde Turhan Paşa ve heyeti, Çar tarafından çok iyi bir şekilde karşılanmış ve ağırlanmıştır. Karşılıklı olarak çeşitli hediyeler takdim edilmiş, Çar ayrıca Sultan II. Abdülhamid'e gönderdiği mektupta da Turhan Paşa'nın gelişinden duyduğu memnuniyeti belirtmiştir. Görüşmelerde Çar'ın özellikle Sultan II. Abdülhamid'e yönelik oldukça nazik üslubu öne çıkmıştır. Kendisini Sultan'ın "sadık bir dostu" Sultanı da "Avrupa'nın en büyük siyasetçilerinden" ve "siyasi bir deha" olarak tanımlamıştır. Turhan Paşa da Sultan II. Abdülhamid'in saygı ve nezaket dolu mesajlarını Çar'a iletmiştir. Zaman zaman Diplomatik teamülleri de aşan bir nezaketle gerçekleşen görüşmelerin iki devlet arasında ilişkilerde yumuşatıcı bir etki yaptığı çıkarsaması yapılabilir.

Yazarın Notu

Çalışma daha önce sunulmuşsa ya da yazar kişilere teşekkürlerini iletmek istiyorsa buraya yazacaktır.

Mali Destek Bildirimi (Funding)

Çalışma bir kurumdan mali destek aldıysa buraya yazılacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmet Lütfi Efendi 1989. Vak'a Nüvis Lütfi Efendi Tarihi. C.XII. Hz. Münir Aktepe. Ankara.
- Akpınar M. 2015. "Osmanlı Hariciye Nazırları". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi* 35, 173-205.
- Armaoğlu F. 1997. 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914). Ankara.
- Aydın M. 1992. "Livadya Sefâretleri ve Sefâretnâmeleri". *Belgeler Dergisi* XIV(18), 321-357.
- Ayna B. 2018. "Rusların Kürt Aşiretleriyle İlişkilerinde Abdürrezzak Bedirhan'ın Faaliyetleri (1906-1915)". *Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20, 137-153.
- Beydilli K. 1993. "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Göçürülen Ermeniler". *Belgeler Dergisi* XIII(17), 365-434.
- Bozkurt G. 1999. "1899 Lahey Barış Konferansı ve Osmanlı Devleti", *XIII. Türk Tarih Kongresi III*, 369-394.
- Cengiz H. A. 2018. "Halepa Fermanı ve Sonrasında Girit'te Yapılan Düzenlemeler". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 8(16), 74-89.
- Eyice S. 1989. "Alman Çeşmesi." *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 2, 506-507. İstanbul.
- Findley C. 2012. *Modern Türkiye Tarihi*. Çev. G. Ayas. İstanbul.
- Iorga N. 1948. *Osmanlı Tarihi*. Çev. Bekir. S. Baykal. C. V. Ankara.
- Kansu A. 2017. *1908 Devrimi*. İstanbul..
- Karal E. Z. (yayın yılı yok). *Osmanlı Tarihi*, C. IV. Ankara.
- Kuneralp S. 1999. *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*. İstanbul.
- Kurat A. N. 2014. *Rusya Tarihi: Başlanıştan 1917'ye Kadar*. Ankara.
- Özcan B. 2011. "1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Erzurum Vilayetinden Rusya'ya Göçürülen Ermenilerin Geri Dönüşlerini Sağlama Faaliyetleri." *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 46, 195-204.
- Pakalın M. Z. 2009. *Sicill-i Osmanî Zeyli*. Ankara.

- Salih Münir Paşa 2015. *Geçmiş Zamanlar II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları*. Hz. A. Birinci ve S. Günaydın. Ankara.
- Sarınay Y. 2008. “Rusya’nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)”. *Akademik Bakış* 1(2), 69-105.
- Seyitdanlıoğlu M. 2006. “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876). Eds. H. İnalcık & M. Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat*. İstanbul, 713-728.
- Sırma İ.S. 1980. “Sultan II. Abdülhamid’in Çin’e Gönderdiği Enver Paşa Heyeti Hakkında Bazı Bilgiler”. *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4, 159-183.
- Şenışık P. 2014. *Girit, Siyaset ve İsyanı 1895-1898*. İstanbul.
- Tanrıverdi M. 2014. “Rusya İmparatorluğu’nun Kafkasya’da Ermenileri İskan Politikası ve Türklerin Göçü”. *Yeni Türkiye*, 1-7.
- Topaktaş H. 2016. “Rus Çarı’na Livadya’da Hoş-Âmedi: Turhan Paşa’nın II. Nikolay Nezdinde Fevkalâde Elçiliği (1898)”. *Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi*, 241-266. İstanbul.
- Uçarol R. 1994. *Siyasi Tarih (1789-1914)*. İstanbul.
- Yeşilot O. 2018. “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 36, 197-199.
- Yıldırım E. 2015. “Yemen Ortadoğu’nun Taşrasındaki Çatışma”. *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi Analiz* 4, 1-12.

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi(BOA)

BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası), 1220/91429

BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası), 1220/91430.

BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası), 1228/92048.

BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası), 1866/139939.

BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası), 1941/145508.

DH. MKT. (Dâhiliye-Mektubi), 2134/42.

İ. HUS. (İrade-Hususi), 69/51.

İ. HUS.(İrade-Hususi), 69/63.

İ. HUS. (İrade-Hususi), 94/52.

İ. HUS. (İrade-Hususi), 100/12.

İ. HUS. (İrade-Hususi), 100/50.

HR. TH. (Hariciye-Tahrirat), 274/62.

HR. TH. (Hariciye-Tahrirat), 274/72.

ŞD. (Şura-yı Devlet), 3195/24.

Y. A.HUS. (Yıldız-Askeri Hususi), 388/59.

Y. A.HUS. (Yıldız-Askeri Hususi), 390/41.

Y. E.E. (Yıldız-Esas Evrakı), 10/18.

Y. E.E. (Yıldız-Esas Evrakı), 13/14.

Y. E.E. (Yıldız-Esas Evrakı), 13/15.

Y. E.E. (Yıldız-Esas Evrakı), 13/17.

Y. E.E. (Yıldız-Esas Evrakı), 13/19.

Y. PRK. HR. (Yıldız-Parekende Hariciye), 26/52.

Side Doğu Nekropol Üretim Alanları: Seramik Buluntular ve Kullanım Evrelerine Dair Ön Değerlendirmeler

Production Areas of the Eastern Necropolis of Side: Preliminary Evaluations of Ceramic Finds and Usage Phases

Serap AKCA*
Dilek ŞEN**

Öne Çıkanlar:

- Side Antik Kenti'nin kumlarla örtülü Doğu Nekropolü'nde gerçekleştirilen araştırmalar, alanın güneybatı kesiminin önemli bir üretim alanı olarak kullanıldığını ortaya koymuştur.
- Arkeolojik veriler ışığında, Nekropol içerisindeki söz konusu alanın, MS IV. yüzyıldan MS VII. yüzyıla kadar kesintisiz olarak kullanım gördüğü tespit edilmiştir.
- Seramik repertuarının çeşitliliğinin yanı sıra üretime dair verilerin somut biçimde ele geçmesi, kentin yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda Akdeniz genelinde işleyen ekonomik ve kültürel ağlar içinde aktif bir rol üstlendiğini kanıtlamaktadır.

Öz: Side Antik Kenti Doğu Nekropol'ü, yerleşimin erken dönem savunma hattının hemen dışında, kentin doğu kıyı şeridinde konumlanmaktadır. Nekropol'ün zamanla kalın bir kum tabakasıyla örtülmüş olması, yüzeyde mimari kalıntıların yalnızca sınırlı ölçüde gözlenebilmesine neden olmuştur. Ancak alanda gerçekleştirilen kısa süreli yüzey araştırması, özellikle güneybatı kesimde birbirine yakın konumlanan 11 farklı bölgede yoğun arkeolojik buluntuların tespit edilmesini mümkün kılmıştır. Söz konusu buluntular arasında en yoğun grubu seramik parçaları oluştururken, mermer yongalar, tesseralar, mimari yapı elemanları, cam parçaları, demir çiviler ve sikkeler gibi çeşitli materyaller de belgelenmiştir. Bunlara, üretim faaliyetlerine işaret eden seramik ve demir cürüfları, fırın sıvası parçaları, perdahlama ve şekil verme aletleri ile üretim hatalı seramik örnekleri de eşlik etmektedir. Özellikle bu son gruptaki buluntular, alanın kentin aktif üretim sahalarından biri olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu çalışma, 11 farklı alandan elde edilen seramik buluntuların tipolojik, kronolojik ve işlevsel açıdan değerlendirilmesine odaklanmakta; bu sayede söz konusu alanın kullanım evrelerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca üretim süreçlerine ilişkin kalıntılar aracılığıyla, Nekropol içerisindeki bu alanların Side kentinin üretim-tüketim dinamikleri içerisindeki yeri ve işlevine dair veriler sunulması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Side, Seramik, Seramik Üretim, Geç Antik-Erken Bizans Dönemi

Highlights:

- The investigations conducted in the sand-covered Eastern Necropolis of the ancient city of Side have revealed that the southwestern part of the area functioned as a significant production zone.
- Archaeological evidence suggests that the area in question within the necropolis remained in continuous

* Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Eskişehir, serapakca@anadolu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-4949-1045

** Dr. Öğr. Üyesi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi Turizm Rehberliği Bölümü, Bilecik, dilek.sen@bilecik.edu.tr. ORCID: 0000-0001-5035-7305



use from the fourth to the seventh century AD.

- Beyond the diversity of the ceramic assemblage, the presence of tangible production-related remains demonstrates the city's active role not only within regional contexts but also within the broader economic and cultural networks operating across the Mediterranean basin.

Abstract: The Eastern Necropolis of Side Ancient City is located just outside the early defensive line of the settlement, along the eastern coastal strip of the city. Over time, the necropolis area became covered by a thick layer of sand, which has limited the visibility of architectural remains on the surface. However, a short-term surface survey conducted in the area enabled the identification of dense archaeological finds in 11 closely situated zones, particularly in the southwestern section. Ceramic fragments constitute the largest group among these finds, alongside various materials such as marble chips, tesserae, architectural elements, glass fragments, iron nails, and coins. Additionally, evidence associated with production activities, including ceramic and iron slags, furnace plaster fragments, polishing and shaping tools, and misfired ceramic samples, were also documented. Particularly, this latter group of finds indicates that the area functioned as one of the active production zones within the city. This study focuses on the typological, chronological, and functional evaluation of the ceramic finds from these 11 different areas, aiming to determine the usage phases of the site. Furthermore, through the remains associated with production processes, the study seeks to provide data on the role and function of these necropolis zones within the production-consumption dynamics of the city of Side.

Keywords: Side, Ceramics, Ceramic Production, Late Antique – Early Byzantine Period

Summary: Archaeological surveys conducted in the East Necropolis area of the Ancient City of Side have revealed dense archaeological finds in 11 different, closely located areas in the southwestern part of the Necropolis. The most dominant group among the finds consists of ceramics. Additionally, the presence of production-defective ceramic pieces, kiln plaster remnants, and tools used in production processes such as burnishing/shaping, obtained from some of these areas, indicates that this area was one of the production centers of the Ancient City of Side. This study provides a comprehensive evaluation of the ceramic finds. The majority of the ceramics date to the Late Antique–Early Byzantine period, while a smaller number of examples belong to the Early and Middle Roman periods.

The dominant group among the finds belongs to red-slipped ceramics. Within this group, except for four pieces of North African origin, all consist of Late Roman D (LRD) type ceramics. However, fine ceramics belonging to the Roman Imperial Period are quite limited in number and are only represented by base and amorphous body fragments of the Eastern Sigillata D group.

Daily-use ceramics, ranking second in terms of ceramic density, served various functions including cooking, preparation, storage, and liquid containment. These are commonly found throughout Pamphylia, the Mediterranean coasts of Anatolia, and the Eastern Mediterranean. Examples of amphorae used for commercial purposes are limited in number. Some of these are associated with the Antiocheia ad Cragum production center in Cilicia based on their stylistic features, demonstrating Side's effectiveness in regional trade networks.

Macroscopic analyses reveal differences between imported and locally produced ceramics. LRD group ceramics are distinguished by their well-levigated fine pastes with mica and lime inclusions, while daily-use vessels have coarser textures. The ceramic data obtained from the areas indicate that this part of the Eastern Necropolis held an important position within the production-consumption dynamics of the city of Side during the period spanning the fourth to the seventh centuries AD.

Giriş

Side Antik Kenti Nekropol alanı, yerleşimin erken dönem savunma sisteminin (Mansel 1978, 36-66; savunma sisteminin bir parçası olan Doğu kapısındaki güncel çalışmalar için bk.: Lohner-Urban 2020, 308) hemen dış hattında konumlanmakta olup, kentin kurulduğu yarımada'yı çevreleyen geniş bir coğrafyaya yayılmaktadır. Nekropol, yarımada'nın batı ve doğu kıyı bölgelerini de kapsayacak biçimde geniş bir coğrafyaya yayıldığı için, modern literatürde “*Bati*

ve *Doğu Nekropol*” olarak iki ana bölüme ayrılarak tanımlanmaktadır (Mansel 1978, 293). Doğu Nekropol alanı, zaman içerisinde kalın bir kum tabakası ile örtülmüş olduğundan, yüzeyde mimari kalıntıların gözlemlenmesini kısıtlayan bir yapıya sahiptir.

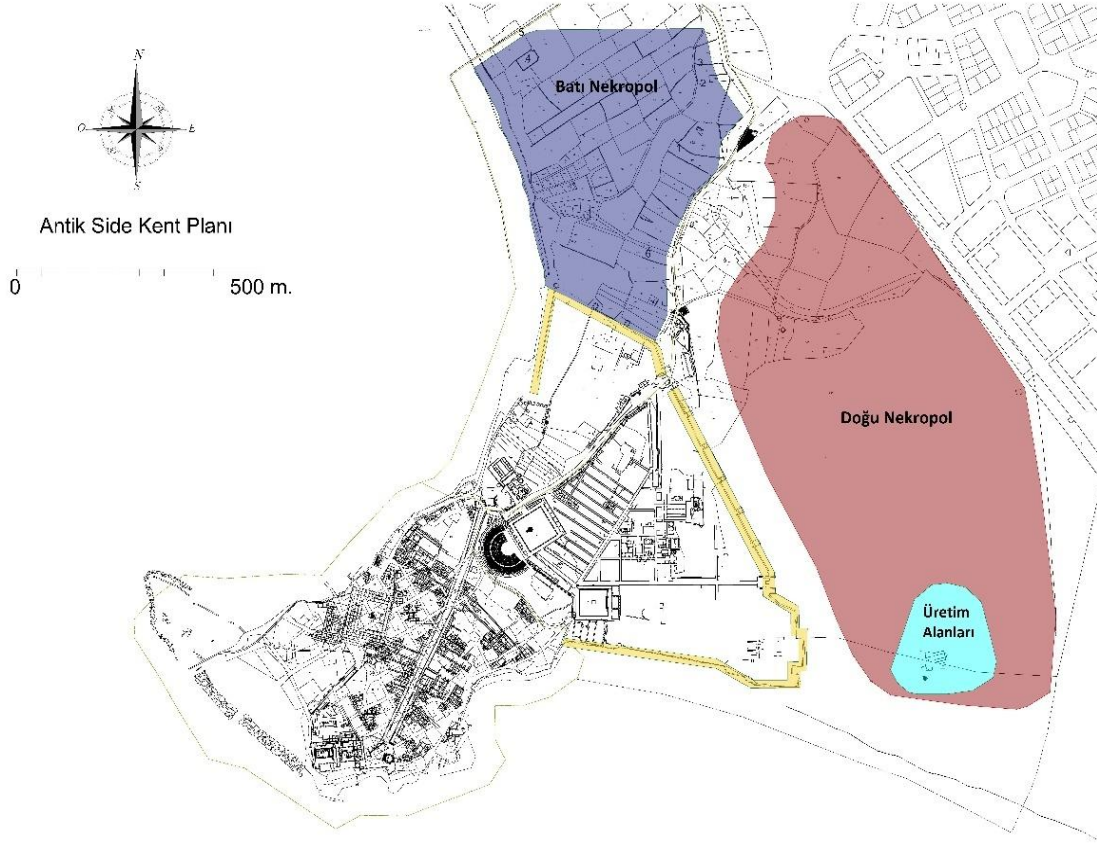


Fig. 1. Side Kent Planı, Doğu Nekropol Üretim Alanları
(Kent Planı: Soykal-Alanyalı 2024, Fig.1, Yeniden düzenleme: V. Öztekin)

Kent planına mevcut bu kalıntıların işlenmesi sürecinde, ilgili ekip, Doğu Nekropol’ün yüzeyinde dikkate değer yoğunlukta arkeolojik buluntuların varlığından söz etmişlerdir. Bu bağlamda, makalenin yazarlarından S. Akca tarafından alanda kısa soluklu bir yüzey araştırması gerçekleştirilmiş, buluntuların Doğu Nekropol’ün özellikle güneybatı kesiminde (Fig. 1) birbirine yakın konumlandırılmış 11 farklı alanda yoğunlaştığı tespit edilmiştir (Fig. 2). Bu alanların yüzölçümleri farklılık gösterdiğinden, buluntuların sayısal dağılımı da çeşitlilik arz etmektedir. Ancak neredeyse, tüm alanlarda buluntu türlerinin benzerlik taşıdığı gözlemlenir.

Söz konusu 11 alandan toplanan arkeolojik buluntular arasında en yoğun grubu seramik parçaları oluşturmaktadır. Bunu en az onlar kadar yoğun, büyük oranda sarımsı ya da gri damarlı beyaz, daha az oranda ise bej damarlı siyah mermerden oluşan yongalar takip etmektedir. Yongalar arasında söz konusu mermer türlerinden imal edilmiş tesseraların varlığı ayrıca kayda değerdir. Bunun yanı sıra, neredeyse tüm alanlarda mermer kaplama levha ve pervaz parçaları ile yivli sütun gövdelerine ait mimari elemanlar da tespit edilmiştir. Bu yapı elemanları, farklı işlevlerde yeniden kullanılmak için kasti biçimde küçük parçalara ayrılmış olmalıdırlar. Bunlara ek, bazı alanlarda cam parçaları (2., 4. ve 7. Alan), demir çivi kalıntıları (4., 6., 9. ve 10. Alan) ile sikkelere de (2. ve 7. Alan) rastlanmıştır.



Fig. 2. Doğu Nekropol'ün güneybatısında konumlanan Üretim alanları ve Yüzeydeki Arkeolojik buluntular

Belirtilen 11 alanda, yukarıda anılan buluntu gruplarına üretim faaliyetlerine işaret eden çeşitli kalıntılar da eşlik etmektedir. Bunlar arasında seramik ve demir cürufları, fırın sıvası parçaları, perdahlama/şekil verme amacıyla kullanıldığı düşünülen seramik aletler, üretim hatalı seramik parçaları ve metal çapaklar yer almaktadır. Dolayısıyla Doğu Nekropol'ün güneybatı kesiminde tespit edilen alan, Side Antik Kenti'nin üretim merkezlerinden biri olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışma, 11 alandan toplanan arkeolojik materyallerden özellikle seramik gruplarının tipolojik, kronolojik ve işlevsel özellikleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu sayede söz konusu alanların kullanım evrelerinin saptanması amaçlanmaktadır. Ayrıca üretim süreçlerine ilişkin kalıntılar aracılığıyla, Nekropol içerisindeki bu alanların Side kentinin üretim-tüketim dinamikleri içerisindeki konumuna dair veriler sunulması hedeflenmektedir.

Seramiklerin Alanlara Göre Değerlendirilmesi

Alanlarının yüzölçümlerindeki farklılıklar, seramiklerin sayısal dağılımı ve çeşitliliğinde de belirgin farklılıklara yol açmıştır. Bu bağlamda hem malzeme çeşitliliği hem de buluntu yoğunluğu bakımından öne çıkan iki alan, 2 ve 7'dir (Fig. 3).

Çalışmada ele alınan seramik buluntuların değerlendirilmesinde, Minimum Birey Sayısı (MBS) yöntemi esas alınmış ve toplamda 230 form veren birey tespit edilmiştir. İncelenen bireylerin yaklaşık %63'ü kırmızı astarlı ve sigillata kap formlarına ait ince seramiklerden oluşurken, %28'i günlük kullanım veya mutfak kapları olarak nitelendirilen kaba seramiklerden, %4'ü amphoralardan, geriye kalan kalan %5'lik kısım ise kandil, unguentarium ve matara gibi özel işlevli seramiklerden oluşturmaktadır (Fig. 4).

Alan 1 (Fig. 8; Çiz. No. 1-13)

Bu alanda, toplam 43 küçük ve orta boy amorf seramik parçası belgelenmiş olup, bunlardan 13 form veren birey değerlendirmeye alınmıştır. Seramik grupları içinde, Geç Roma D (GRD) grubu kırmızı astarlı seramik parçaları (no. 1-4), günlük kullanım kaplarına ait çeşitli formlar (no. 5-10), unguentarium (no. 11) ve kandil parçaları (no. 12-13) bulunmaktadır.

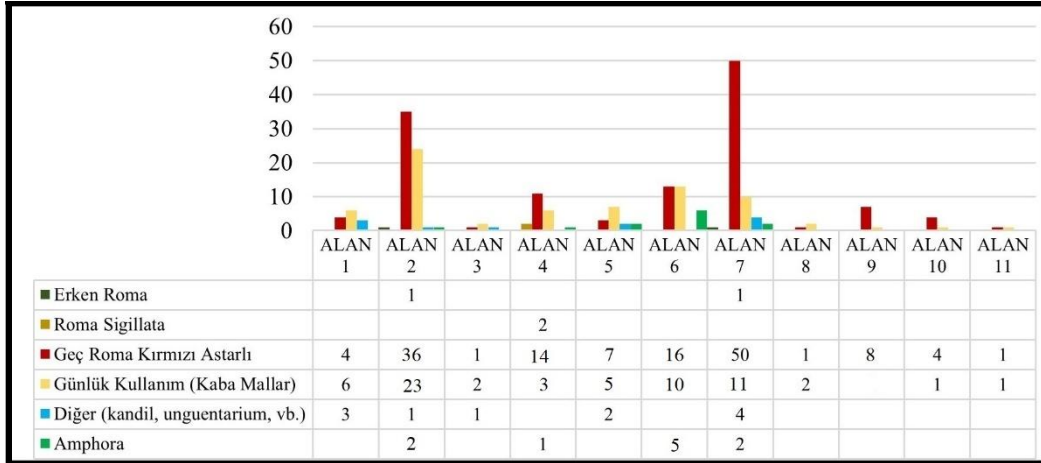


Fig. 3. Seramik Buluntuların Alanlara Göre Dağılımı

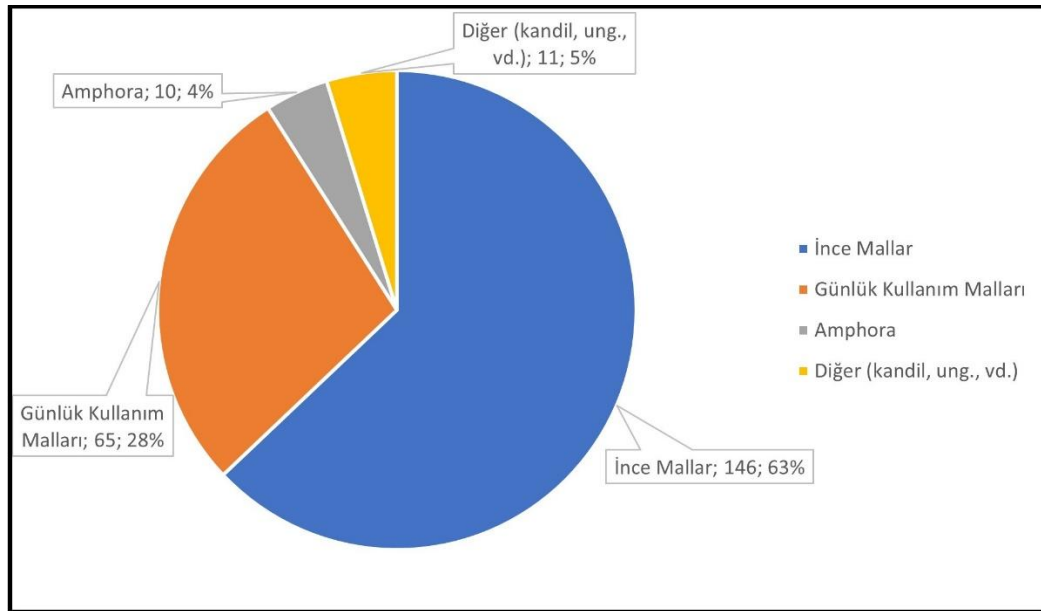


Fig. 4. Seramik Buluntu Gruplarının Genel Dağılımı

Alan, GRD grubu örnekler (no. 1-4) dikkate alınarak tarihlendirilmiştir. En erken buluntu, MS IV. yüzyılın ikinci yarısı-V. yüzyıla tarihlenen Hayes Form 1'e ait bir parçadır (no. 1). En geç tarihli örnek ise, MS VI. yüzyılın ikinci yarısından MS VII. yüzyılın ilk yarısına kadar kullanımda kaldığı kabul edilen Meyza H8B formuna ait tabak parçasıdır (no. 4).

Alan 2 (Fig. 8-9; Çiz. No. 14-75)

Alan 2'de toplam 197 amorf seramik parçası içinde 62 form veren birey belirlenmiştir. Alan, büyük ölçüde Geç Antik – Erken Bizans dönemine tarihlenen seramiklerle homojen bir şekilde temsil edilmekte olup, özellikle GRD grubuna ait kırmızı astarlı seramiklerin yoğunluğu dikkat çekicidir. Bu grup içerisinde, MS VI. yüzyılın sonu-VII. yüzyılın ilk yarısında yaygın kullanım gören Form 9'un C ve B varyantları (no. 14-24) ile aynı döneme tarihlenen "Well" form örnekleri (no. 39-45) alandan yoğun şekilde elde edilmiştir.

GRD grubundaki, geç VI.- erken VII. yüzyıla tarihlendirilen GRD Hayes Form 6 (no. 25), Form 7 (no. 37-38) ve basın (geniş çanak veya leğen) formlarından GRD 11 (no. 46-47) ve GRD 12B (no. 48-49) alanın geç kullanımını destekler niteliktedir. Daha erken dönemlere ait (IV.

yüzyılın sonu-VI. yüzyılın ilk yarısı) GRD Form 1 (no. 26-27), Form 2 (no. 28, 31, 32, 34) ve GRD 9A (no. 29-30) ise sınırlı sayıda temsil edilmektedir.

GRD grubunu, günlük kullanım kapları izlemektedir. Bu grup içerisinde pişirme ve depolama kaplarına ait ağız ve dip parçaları tespit edilmiştir (no. 50-61, 67). Türkiye'nin Akdeniz kıyı şeridindeki birçok kentin repertuvarında yaygın olan bu seramiklerin form açısından yakın benzerlerine özellikle, Pamphylia bölgesinde Perge'de rastlanılır. Perge örnekleri, MS VI.-VII. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir (Fırat 1999, Lev. 144-155: 657-697). Ayrıca, yemek hazırlama aşamasında kullanılan mortar (havan) ve basin (geniş çanak veya leğen) benzeri kaplar da (no. 63-66, 68) alan repertuvarını zenginleştirmektedir. Benzerlerine yine Perge repertuvarında rastlanan (Çokay-Kepçe 2022, 76) bu grubun içerisinde 66 no.'lu Kuzey Suriye tipi mortarin çok benzeri ise Ashkelon'da tespit edilmiştir (Hayes 1967, 337-347; Johnson 2008a, 113, no. 339). Söz konusu seramikler, yine Geç Antik-Erken Bizans dönemine tarihlendirilmektedir.

Günlük kullanım seramikleri arasında bulunan çeşitli boyutlardaki sıvı kaplarına ait düz ya da alçak ayaklı dip parçaları (no. 69-71) ile küçük çaplı, dışa çekik ağız parçası (no. 72), biçimsel sadelikleri nedeniyle kesin bir kronolojik değerlendirmeye olanak vermemektedir.

Alan 2'de ayrıca, iki adet amphora parçası bulunmuştur. Bunlardan ilki, erken VII. yüzyıla tarihlendirilen ve Ege kökenli olduğu düşünülen LR2B formuna ait ağız parçasıdır (no. 73). Diğeri ise (no. 74) Pompei V tipi olup, MS I.-II. yüzyıllara tarihlendirilen Kilikia kökenli bir forma benzerlik göstermektedir.

Son olarak, işlevi tam olarak belirlenememiş basık gövdeli bir kap parçası (no. 75) belgelenmiştir. Bu örneğin biçimsel olarak en yakın paraleli, Saraçhane kazılarında tespit edilmiş olup, MS IV. – VII. yüzyıl aralığına tarihlendirilmektedir.

Alan 3 (Fig. 9; Tablo 76-79)

Alan 3'te, ısıya maruz kalmış çatı kiremidi parçalarının yanı sıra 6 amorf ve 4 form veren seramik parçası tespit edilmiştir. Form veren örneklerden yalnızca GRD grubu form 9A'ya dahil olan ağız parçası (no. 76), MS VI. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebilmiştir. Ayrıca, muhtemelen sıvı kaplarına ait olduğu düşünülen iki adet dip parçası (no. 77-78) ile MS IV. – VII. yüzyıllar arasında kullanıldığı varsayılan bir kandilin burun parçası (no. 79) alan buluntuları arasında yer almaktadır.

Alan 4 (Fig. 9; Tablo 80-99)

Bu alanda, ısı etkisiyle bozulmuş çatı kiremidi parçalarının yanı sıra toplam 38 amorf ve 29 form veren birey belgelenmiştir. Erken dönem buluntuları arasında, DSD grubu P11 formuna ait ağız parçası (no. 80) ve muhtemelen P40 grubuna ait halkalı dip parçası (no. 91) dikkat çekmektedir. Bu buluntular, MS I. yüzyılın ikinci yarısı ile II. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir.

Alanın en geç tarihli buluntuları ise, GRD grubuna aittir. GRD Hayes Form 9C'ye ait (no. 87) geniş çanak parçası, MS VI. yüzyılın sonu-VII. yüzyılın üçüncü çeyreği arasında kullanılmıştır. GRD Hayes Form 7 varyantları (no. 85-86) ile GRD Meyza H11B basin (geniş çanak veya leğen) parçaları (no. 88-89) ise MS VI. yüzyılın ikinci yarısı-VII. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir.

Ayrıca, MS V. yüzyılın ikinci yarısından VI. yüzyıl başlarına kadar yaygın kullanım gören GRD Hayes Form 2 varyantları (no. 83-84) ile MS V. yüzyıl formlarından Meyza Çand 29/H11 (no. 81) ile H1A'ya (no. 82) ait seramik parçaları da alanda saptanmıştır.

Nadir bulunan ithal seramikler arasında, MS V. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen, Afrika kökenli kırmızı astarlı seramik parçası (no. 92) önemli bir örnektir. Alanda ayrıca, ince seramiklerin yanı sıra, pişirme kaplarına ait günlük kullanım seramiklerinden pişirme kap parçaları (no. 93-95), GRD Form 8'in taklitleri (no. 96-98) ve LR1C formundaki bir amphora parçası (no. 99) tespit edilmiştir. Alanda ele geçen bu tek amphora parçası, MS VI. yüzyılın sonu – erken VII. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Alan 5 (Fig. 10; Tablo: 100-113)

Toplam 42 adet seramik parçası arasında 14 form veren birey bulunmaktadır. Seramikler, tıpkı Alan 2'de olduğu gibi, homojen bir biçimde Geç Antik-Erken Bizans dönemine tarihlenmektedir.

GRD Form 6 ve 7 varyantları ya da taklitleri (no. 100, 102-103), alanın en geç tarihli örnekleri olup, Perge buluntularıyla paralellik göstermektedir. Bu paralellikler doğrultusunda, bu örnekler de MS VI. yüzyılın ikinci yarısı-erken VII. yüzyıla tarihlendirilmişlerdir. GRD Hayes Form 2 (no. 101) ve Hayes Form 9A'ya (no. 104) ait dip parçaları ise MS V. yüzyılın ortaları-VI. yüzyıla yerleştirilmektedir.

GRD grubunun yanı sıra, Kuzey Afrika kökenli kırmızı astarlı seramikler de belgelenmiştir. Bunlar arasında Hayes Form 80B (no. 105) ile Tripolis Kırmızı Astarlı Hayes 1 Formu (no. 108), MS V. yüzyılda Akdeniz'e ithal edilen seramik tipleri olarak öne çıkmaktadır (Hayes 1972, Fig. 60: form1-1).

Günlük kullanım seramikleri arasında, dışa katlı üçgen ağızlı pişirme kabı (no. 107) ve yuvarlak dipli derin tava parçası (no. 106), Anadolu'nun güney kıyılarında yaygın olup, MS V.-VII. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir. Ayrıca "güğüm" olarak tanımlanabilecek, biri dışa çekik diğeri iç bükey ağızlı, ağız kenarı silme ile hareketlendirilmiş ve kulplu kısmında halka izi bulunan tek kulplu iki adet sıvı kabı (no. 110-111) Perge, Elaiussa Sebaste ve Xanthos buluntularıyla paralellik göstermekte ve MS VI. – VII. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir. Aynı grubun içinde yer alan dairesel formlu, kabartma halka bezemeli kapak parçası (no. 109) biçimsel olarak Perge örnekleriyle benzerlik göstermektedir ve genel olarak MS IV.-VII. yüzyıllar arasına yerleştirilmektedir. Son olarak, aynı dönem aralığına tarihlendirilen ve Perge'den paralelleri bilinen iki kandil parçası (no. 112-113) alan repertuvarına dahildir.

Alan 6 (Fig. 10; Tablo 114-145)

Alan 6'da toplam 137 seramik parçası belgelenmiş olup, bunların 32'si form veren niteliktedir. GRD grubuna ait Meyza H6 (no. 124), form 7 (no. 120-121), Meyza K2B taklit (no. 126) ve Meyza K5A taklitleri (no. 127-128), MS VI. yüzyılın ikinci yarısı-erken VII. yüzyıl aralığına tarihlendirilmektedir. Bu gruba ait diğer formlar arasında Meyza H12B (no. 114), Form 1 (no. 115), Form 2'nin geç varyantları (no. 116-117), Meyza H3 (no. 118-119), Meyza H8A'ya ait ağız parçaları (no. 122-123), Form 11 dip parçası (no. 129) ve stilize yaprak biçimli baskı bezemeli bir tondo parçası (no. 125) yer almaktadır.

Günlük kullanım seramikleri arasında Lykia ve Pamphylia bölgelerine özgü, MS V.-VII. yüzyıllar aralığına tarihlendirilen formlar saptanmıştır. Bu grubu, dışa katlı üçgen ağız kesitli pişirme kapları (no. 130-132), sıvı kapları (testi/testicik) (no. 133, 135), tavalalar (no. 136-137) ve mortar (no. 138) oluşturmaktadır. Bu grup içinde yer alan burmalı kulplu küçük boyutlu sıvı kabı (no. 139), Perge'de belgelenmiş bir örnekle benzerlik göstermesine rağmen, kesin bir tarihleme yapılamamıştır.

Alandan ayrıca, az sayıda da olsa MS I.-III. yüzyıllarına tarihlendirilen Zemer 41 (Agora G199) amphora tipinde parçalar (no. 140-141, 143-145) tespit edilmiştir. No. 145 numaralı ağız parçası üzerinde kısmen okunabilen "AN" harfleri, biçimsel olarak Antiocheia ad Cragum antik kenti mühürlü amphora örneklerine oldukça benzemektedir. Diğer bir amphora örneği ise üzerinde kazıma (graffiti) tekniğiyle işlenmiş "X" (Chi) harfi taşıyan oval kesitli bir kulptur (no. 142), ancak tipolojik açıdan tanımlanması mümkün olmamıştır.

Alan 7 (Fig. 11-12; Tablo 146-212)

Alan 7, 318 seramik parçasıyla en yoğun seramik barındıran alanlarından biridir. Bu parçaların 73'ü form veren nitelikte olup, Augustus döneminden (MÖ I.-MS I. yüzyıl) MS geç VI. yüzyıl-erken VII. yüzyıla kadar uzanan geniş bir kronolojik yelpazeye sahiptir.

Seramikler arasında Geç Roma D (GRD) grubu kırmızı astarlı seramikler baskın konumdadır. Bu gruptaki formlar arasında Form 1 (no. 146-149), Form 2 ve varyantları (no. 150-161), Form 7 çeşitlemeleri (no. 163-174), Form 7/8 geçişi (no. 175-176), Form 4/8 geçişi (no. 177-178), Form 8 çeşitlemeleri (no. 179-181), "Well" Form (no. 182-184), Form 6 (no. 185) ile Meyza form H11C (= Reynolds form 11A/B) basın (geniş çanak veya leğen) tipleri (no. 186-195) yer almaktadır.

Ayrıca, MS II. – III. yüzyıla tarihlendirilen sıva kabı parçası (no. 207) ile Geç Antik Dönem

boyunca bölge ve çevresinde yaygın olarak kullanılan pişirme kabı formları (no. 196-204), GRD 7/10 geçiş formuna ait kalın cidarlı, geniş ağızlı basin (geniş çanak veya leğen) parçası (no. 205) da belgelenmiştir. İki adet Amphora örneği, MS I.-IV. yüzyıllara tarihlendirilen, Kilikia menşeli Zemer 41 tipi (pinched handle) amphoralara ait ağız ve dip parçalarıdır (no. 208-209).

Çalışma içerisinde “diğer” başlığı altında sınıflandırılan seramikler arasında, Pamphylia bölgesine özgü kandil dip ve burun parçaları (no. 210-212) ile Sagalassos’ta üretimi olduğu kabul edilen ve MS III.-VII. yüzyıllar aralığına tarihlendirilen mataraya (*oinophoros*) ait gövde parçası (no. 206) dikkat çekmektedir.

Alan 8 (Fig. 12; Tablo 213-215)

Bu alanda yalnızca 7 seramik parçası tespit edilmiş olup, bunlardan 3’ü form veren niteliktedir. En geç tarihlenen buluntu, MS V. yüzyılın ikinci yarısı – erken VI. yüzyıla ait olduğu düşünülen GRD Form 2 veya Form 9A’a ait dip parçasıdır (no. 213). Ayrıca, Kilikia kökenli, dışa yuvarlatılmış ağızlı ve keskin profilli, hafif yuvarlak bir dibe sahip tencere formu (no. 215) da belgelenmiştir. Bu örnek, Kelenderis kazı buluntularına dayanarak MS V.-VI. yüzyıllar arasına yerleştirilmektedir.

Alan 9 (Fig. 12; Tablo 216-223)

Toplam 37 adet amorf seramik parçasından sadece 8’i form veren niteliktedir. Form veren parçalardan bir tanesi dışındaki tamamı GRD grubuna ait kırmızı astarlı seramiklerdendir. Tespit edilen formlar arasında Form 2 (no. 216), Form 7 (no. 217-218), Form 9C (no. 219), Form 9C/10 (no. 220), Meyza Form 11C (no. 221) ve Hayes Form 11B (no. 222) bulunmaktadır. Form 2 ve 7’ye ait örnekler, MS V. yüzyılın ikinci yarısı ile VI. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. Grubun daha geç formları arasında olan Meyza H11B/C ve 9C ise MS VI. yüzyılın sonu - VII. yüzyılın ilk yarısına yerleştirilmiştir. Alandaki GRD seramiklerinin dışındaki tek örnek, Hayes tarafından MS 530-600 aralığına tarihlendirilen, Afrika Kırmızı Astarlı form 91C örneğidir (no. 223). Bu veriler, alanın kullanımının MS VII. yüzyılın ilk yarısında sona erdiğini göstermektedir.

Alan 10 (Fig. 12; Tablo 224-228)

Bu alanda, toplam 21 adet küçük ve orta boy amorf seramik parçasından 5 adet form veren birey belirlenmiştir. Tüm buluntular, GRD grubu kırmızı astarlı seramiklerden oluşmakta olup, MS V. yüzyılın üçüncü çeyreği-VII. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlendirilmektedir. Tespit edilen formlar arasında Form 7 (no. 224-225), “Well” form (no. 226) ve Hayes 11B (no. 227) tipi örnekler yer almaktadır.

Alan 11 (Fig. 12; Tablo 229-230)

Alanda yalnızca 13 adet seramik parçası tespit edilmiş olup, bunlardan 2’si form veren niteliktedir. Bunlardan ilki, GRD Form 5 ağız parçasıdır (no. 229) ve MS VI. yüzyıla tarihlendirilmektedir. İkinci örnek ise, gövdesi yivlerle hareketlendirilmiş ve sıvı kabına ait olduğu düşünülen dar bir kaide parçasıdır (no. 230). Bu örnek, Perge’deki benzer örneklerle karşılaştırılarak MS VI.-VII. yüzyıllar arasına yerleştirilmiştir.

Alanların Genel Değerlendirmesi

İncelenen 11 alandan elde edilen seramik buluntuların en baskın grubu, kırmızı astarlı seramiklerdir. Bu grubun içerisinde, Kuzey Afrika kökenli dört parça (no. 92, 105, 108, 223) dışındaki örneklerin tamamı, Geç Roma D (GRD) tipine ait seramiklerden oluşmaktadır. Bununla birlikte, Roma İmparatorluk Dönemi’ne ait ince seramikler ise oldukça sınırlı sayıdadır ve yalnızca Doğu Sigillata D grubuna ait dip ve amorf gövde parçaları ile temsil edilmektedir.

Alanlardaki GRD grubuna ait seramikler, Side kent repertuvarında tanımlanan form çeşitliliğine sıkı bir şekilde uyum göstermektedir (Şen 2025, 185-237). J. W. Hayes’in oluşturduğu ve H. Meyza tarafından güncellenen form repertuvarı kapsamında, 16 farklı form ile bu formlara ait varyant ve geçiş formları tespit edilmiştir. Bu zengin form çeşitliliği, Side

kentinin seramik üretim ve kullanım kültürünün kapsamlı bir yansımasıdır. Tespit edilen başlıca form grupları arasında GRD Form 1, 2, 3, 5, 6 ve “Well” form gibi çanak formları; GRD Form 8 ve GRD Form 9 grubuna ait (Hayes form 9A, 9B, 9C/10) geniş ve derin çanaklar; GRD 11 (Reynolds H11A, H11B ve Meyza H11C gibi daha geniş çaplı basin (geniş çanak veya leğen) formları yer almaktadır. Ayrıca nadiren rastlanan Meyza K2, K5, 12B ve K8 formları ile Form 7/8, Form 7/11 ve 4/8 geçiş/ara formlar da repertuvarda mevcuttur.

Anadolu’nun güney kıyı şeridi, Kıbrıs ve Doğu Akdeniz kavsinde yoğun olarak görülen GRD grubu kırmızı astarlı seramiklerin Kıbrıs kökenli olduğu genel kabul görse de Kıbrıs’ta henüz bir üretim merkezi tespit edilememiştir. Ancak Anadolu’nun güneyinde son dönemlerde yapılan çalışmalar, Pamphylia ile Pisidia sınırında yer alan Pednelissos antik kenti ile günümüz Manavgat ilçesi Çanaklı Tepe’de birer GRD üretim alanının varlığını ortaya koymuştur (Köse 2017, 184-185, res. 3-4; Bilgin *et al.* 2024, 86-87). Bu iki üretim alanından buluntuları yayınlanmış olan Pednelissos antik kentinin repertuarı ile karşılaştırıldığında, standart GRD formlarının varyantlarının (Jackson *et al.* 2012, 89-114) bu alanlarda da görüldüğü tespit edilmiştir.

Seramik yoğunluğu açısından ikinci sırada yer alan günlük kullanım seramikleri, pişirme, hazırlama, depolama ve sıvı kapları gibi farklı işlevlere sahiptir. Bunlar, Pamphylia başta olmak üzere, Anadolu’nun Akdeniz kıyıları ve Doğu Akdeniz’de yaygın biçimde görülmektedir. Özellikle pişirme kapları, form ve hamur özellikleri açısından yüksek düzeyde homojenlik sergiler; ağız çapları genellikle 18-24 cm arasında değişmekte olup çoğunlukla çift kulpludur. Bu özellikler, bu kapların bireysel ve ev içi kullanıma uygun olduklarını düşündürmektedir (Oransay – Şen 2024, 202). En yaygın form olarak dışa katlı üçgen ağız profiline sahip tip, Lykia bölgesi örnekleriyle kronolojik ve morfolojik olarak güçlü bir bağ göstermektedir. Doğu Nekropolü çevresinden elde edilen buluntular ise çoğunlukla Geç Antik-Erken Bizans Dönemine tarihlendirilmektedir.

Pişirme kaplarının yanı sıra, tava grubu seramiklerin de bölgesel ya da komşu bölgelerle ortak form repertuarına sahip olduğu saptanmıştır. Lykia, Pamphylia ve Kilikia bölgelerine özgü bu kapların yanı sıra, Kuzey Suriye tipi mortar parçasının da bulunması, bölgenin mutfak kültüründe ithal malzemenin de önemli yer tuttuğunu göstermektedir. MS III. yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz’den ithal edildiği bilinen Kuzey Suriye mortarlarının Perge’de olduğu gibi (Çokay-Kepçe 2022, 76), Side kentinde de ticaretinin MS V. yüzyıla kadar rahatlıkla devam ettiği düşünülebilir.

Doğu Nekropol çevresindeki alanlardan ele geçen ticari depolama kapları (amphoralar), Side kent repertuarına sınırlı katkı sağlamaktadır. Side kazıları repertuarında özellikle MS I.-IV. yüzyıl arasına tarihlendirilen “Pinched Handle” (=Zemer 41 = Agora G199 = Anemurium Williams tip A) tipi amphoralar, (Robinson 1959, Pl. 8: G199; Williams 1989, Pl.54-55: Amphora type A: Şenol 2009, 141-142; Şenol & Cankardeş Şenol 2003, 124-125; Akkaş 2021, 62-66), öne çıkmaktadır. Bu tipin üretim merkezleri Kilikia’da Syedra ve Antiocheia ad Cragum olarak belirlenmiştir (Rauh – Slane 2000, 321-327). Doğu Nekropol çevresindeki alanlardan bu amphora tipine ait az sayıdaki örnek içerisinde Alan 6’dan ele geçen ve üzerinde kısmen “AN” harfleri okunabilen mühürlü ağız parçası, Antiocheia ad Cragum kenti mühürlerine stilistik açıdan yakınlık göstermesi nedeniyle önemlidir (Kızıllarslanoğlu 2023, 1690, Şekil 20: AaC 1b amphorası mühürleri). Bunun yanı sıra, diğer alanlardan elde edilen ve birer örnek ile temsil edilen Geç Roma dönemi amphora tipleri (LR1 ve LR2) de bulunmaktadır.

Alan 1, 3, 5, 6 ve 7’den elde edilen seramikler arasında, sınırlı sayıda da olsa kandil, unguentarium ve matara parçaları yer almaktadır. Kandiller, tek formda temsil edilmekte; düz ve dar dip, iç bükey diskus, biye kesilmiş ağız açıklığı bulunan uzun bir burun, diskus sınırına yakın, içi dolu dairesel kesitli tutamağa sahip olmasıyla karakterize edilmektedir. Oldukça sade formdaki kandillerin yüzeyleri kırmızıdan kırmızı kahverengiye değişen astarla kaplı olup bu özellikleri ile LRD grubu seramiklerine benzerlik göstermektedirler. Side dışında, Perge Akropolis ve Aşağı Kent kazılarında yaygın bulunan bu kandiller, MS IV. – VII. yüzyıllar arasına tarihlendiril-

mektedirler (Çokay 2003, 140). Kandil formunun Pamphylia dışındaki bölgelerde görülmemesi, bölgeye özgü yerel üretim olduğunu düşündürmektedir (Şen 2025, 192-193). Bu formun benzer tek paraleli, British Museum kataloğunda yer almaktadır. Kökeni belli olmayan ancak Anadolu üretimi olabileceği düşünülen söz konusu kandil, MS II. yüzyıla tarihlendirilmiş erken örneklerinden olmalıdır (Bailey 1988, 418, Pl. 125: Q3336).

Tespit edebilen en erken tarihli seramik buluntular, Alan 2 ve 7'den elde edilen iki amorf parçacıktır (Fig. 5). Yumuşak dokulu, sarımtırak hamurlu bu örneklerin cidar kalınlıkları 2-3 mm arasında değişmektedir. Alan 2'den gelen gövde parçasının dış yüzeyinde, oldukça aşınmış olmakla birlikte kabartma tekniğiyle yapılmış figüratif olabileceği düşünülen bir bezeme izlenebilmekte; iç yüzeyinde sır kalıntı izi görülmektedir. Alan 7'den elde edilen diğer parça ise muhtemelen skyphos'a ait ağız kenarıdır. Bu parçanın iç yüzeyinde hardal sarısı (Mun. 10YR 6/6), dış yüzeyinde ise yeşil sır (Mun. 5G 6/6) kalıntıları mevcuttur¹. Her iki buluntunun da kalıp işi kurşun sırlı seramik olduğu düşünülmektedir. Bu tür seramiklerin, MÖ I. yüzyıldan itibaren Rhodus'ta (Arsuz-İskenderun) üretildiği; sonraki dönemlerde ise Kilikia (Tarsus) ve Pamphylia (Perge) gibi kentlerde devam ettiği bilinmektedir. Özellikle Perge'de yürütülen kazılarda ele geçen üçayak ve tabla parçaları, bu merkezde Augustus döneminden itibaren bu seramik türünün üretiminin devam ettiğini ortaya koymaktadır (Atik 1995, 18-19; Oransay 2001, 48).

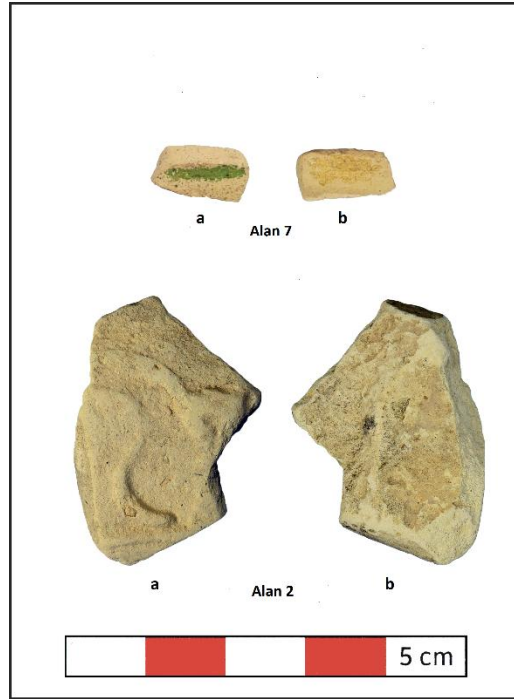


Fig. 5. Erken Roma Dönemi Seramik Buluntuları

İncelenen seramiklerin yaklaşık %67'si, MS IV. yüzyılın ikinci yarısı ile MS VII. yüzyılın ikinci yarısında, %33'ü ise MS I.-IV. yüzyıl arasında kullanım görmüşlerdir. Tespit edilen seramik gruplarının dönemsel dağılımına bakıldığında %98'inin, Geç Antik-Erken Bizans Dönemi kırmızı astarlı seramiklerden oluştuğu, yalnızca %2'lik kısmın Roma Sigillata form tiplerini temsil ettiği görülür. Günlük kullanıma yönelik kaba seramik grubu; pişirme kapları, tavalar, basin (geniş çanak veya leğen), mortar ve çeşitli sıvı kaplarından meydana gelmekte ve bu grubun yaklaşık %85'i Geç Antik-Erken Bizans Dönemine, %15'i ise Erken-Orta Roma Dönemine tarihlendirilmektedir. Ticari depolama kabı (amphora) ise sınırlı sayıda; bunların yaklaşık ¾'ü Erken-Orta

¹ Renk değerleri, Munsell Rock-Color Charts (2009 Revizyonu, Munsell Color) üzerinden verilmiştir.

Roma Dönemine, ¼'ü ise Geç Antik-Bizans Dönemine aittir. “Diğer seramikler” kategorisi altında değerlendirilen ve çoğunluğunu kandillerin oluşturduğu grup ise tamamen Geç Antik-Erken Bizans Dönemine tarihlenmektedir.

Üretime Dair Bulgular (Fig. 6A-C)

11 alandan dördünde (1, 2, 4 ve 9) seramik üretiminin farklı aşamalarına ışık tutan buluntular elde edilmiştir. Bu buluntular arasında, hatalı üretim sonucu ortaya çıkan veya yüksek ısı etkisiyle patlamış seramik atıkları, üretim sürecinde kullanıldığı düşünülen perdahlama ve şekil verme aletleri, seramik cürufu ile seramik fırınına (Fig. 6A-kırmızı çerçeve içindeki parçalar) ait sıva parçaları bulunmaktadır.

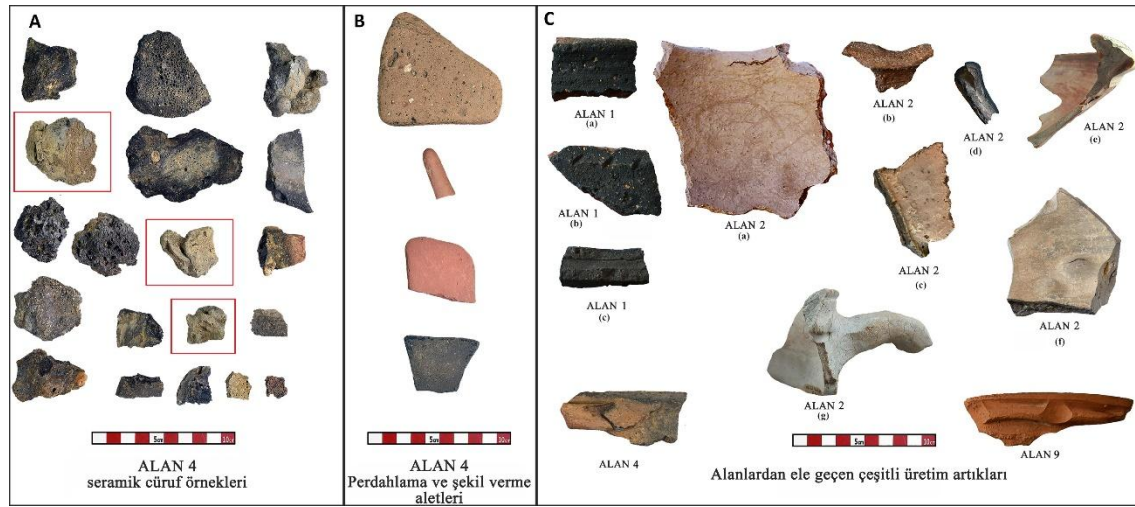


Fig. 6. Üretime Dair Bulgular

Üretimle doğrudan ilişkilendirilebilecek en somut veriler, özellikle Alan 4'te saptanmıştır. Alanda, seramik cürufu arasında olası fırın sıvasına ait parçalar (Fig. 6A) (Rhodiapolis üretim alanında, fırın sıvası olarak değerlendirilen benzer örnekler için bk.: Çetintaş 2018, 102, Görsel: 11-12) ile üretim aşamasında kullanılan perdahlama ve şekil verme aletleri (Fig. 6B) (Desbat 2004, 141, Fig. 9) dikkat çekicidir.

Alan 1, 2, 4 ve 9'da yüksek ısıya maruz kalmış, deforme olmuş veya üretim hatası taşıyan parçalara da rastlanılmıştır. Alan 1'de, yüksek ısı etkisi görmüş tuğla/kiremit parçalarının yanı sıra olasılıkla küçük pithos ya da depolama kabına ait toplam üç parça belgelenmiştir (Fig. 6C: Alan1/a-c). Alan 2'de ise pişirme kabı ağız parçası, kulplu ağız ve kulp parçası (Fig. 6C: Alan2/a-c) üretim aşamasında deforme olmuş ya da yüksek ısıya maruz kalmış önemli parçalar arasındadır. Parçalardan ikisi tipolojik açıdan bilinen örneklerle örtüşmektedir; birincisi, Pamphylia, Lykia ve Kilikia repertuarlarında MS V.-VII. yüzyıllar arasında yaygın görülen üçgen kesitli ağız profiline sahip, kısa boyunlu tek ya da çift kulplu pişirme kabıdır (Fig. 6C: Alan2/a) (Şen 2017, Pl. 58: type 3; Fırat 1999, Lev. 155: 697; Williams 1989, Fig. 39: 424). İkinci örnek ise, Suriye-Filistin kap geleneğine ait ince cidarlı, küresel gövdeli ve damarlı yatay kulpları bulunan geniş ağızlı bir tencere formudur (Johnson 2008b, 72, 168, Magness Casserole form 1: no. 825). Doğu Akdeniz coğrafyasında oldukça yaygın olan form, Suriye-Filistin bölgesinde MS III. yüzyıl sonlarından MS VIII.-IX. yüzyıla kadar kullanım görmüştür. Ancak en geniş dağılımını MS VI.-VII. yüzyılda yaşamıştır. Lykia (Pellegrino 2007b, Fig. 2:16; Şen 2017, Pl. 87: 731) ve Kilikia (Williams 1989, Fig. 38: 412-413) repertuarlarında genellikle MS VI.-VII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bu formun Side ve Perge repertuarlarında henüz rastlanılmamış olması, bu parçanın (Fig. 6C: Alan2/c) üretim atığı olma ihtimalini güçleştirmektedir. Alan 2'de ayrıca, kırmızı astarlı Geç Roma D grubuna ait üretim hatası şüphesi taşıyan çeşitli parçalar bulunmuştur. Bunlar arasında, aşırı ısıya

maruz kalmış GRD form 1 ve hava kabarcığı nedeniyle patlama izi taşıyan GRD form 9C'ye ait ağız parçaları (Fig. 6C: Alan2/d-e), ile yüksek ısıdan dolayı grileşmiş ve patlamış olabileceği düşünülen GRD form 12B'ye ait düz dip parçası (Fig. 6C: Alan2/f) yer almaktadır.

Alan 2'den gelen son örnek, hamur ve form açısından Kilikia üretimi LR1 amphoralarına benzeyen ve kulp yüzeyinde fırınlama öncesi kurumaya bağlı ince çatlaklar gözlemlenen kulplu bir amphora ağız parçasıdır (Fig. 6C: Alan2/g). Bu buluntu, üretim atığı olabileceği gibi, defolu ancak satışa sunulmuş bir ürün olma ihtimalini de taşımaktadır.

Alan 4 ve Alan 9'da ise, GRD grubu form 7'ye ait, farklı hamur kalitelerinde üretilmiş, pişirimi düzensiz (hatalı?) birer örnek tespit edilmiştir (Fig. 6C).

Üretim hatalı buluntuların ağırlıklı olarak GRD grubuna ait olması dikkat çekicidir. Özellikle, kronolojisi iyi bilinen GRD Form 1 ve Form 9C gibi formların bu alanlarda bulunması, seramik üretiminin sürekliliği hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Bu doğrultuda, Alan 2'de üretimin IV. yüzyılın sonu/V. yüzyılın başından başlayarak, geç VI.-VII. yüzyılın ilk yarısına kadar devam ettiği; Alan 4 ve Alan 9'da GRD form 7 varyantları doğrultusunda, üretimin VI. yüzyıl boyunca kesintisiz biçimde devam ettiği önerilebilir.

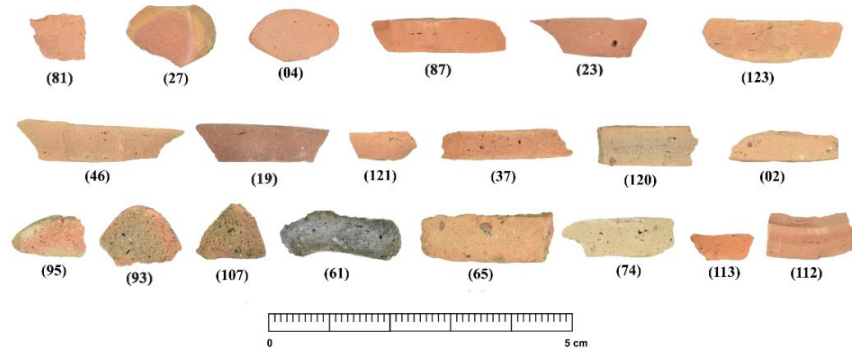
Hamur Özellikleri

Arkeometrik analiz henüz gerçekleştirilmemiş olmakla birlikte, makroskobik gözlemler doğrultusunda, Doğu Nekropol'ün farklı alanlarından elde edilen seramiklerin hamur yapısı incelenmiştir. İnceleme kapsamında, yoğunlukla GRD grubunu temsil eden kırmızı astarlı seramikler ile yerel ya da bölgesel özellikler taşıdığı düşünülen diğer formlar dikkate alınarak toplam 20 hamur örneği değerlendirilmiştir (Hamur örneklerinin numaralandırılmasında çizim numaraları esas alınmıştır; Renk değerleri Munsell Soil Color Charts renk kartelası üzerinden verilmiştir).

GRD grubuna ait on iki örnek (Fig. 7: 81, 27, 04, 87, 23, 123, 46, 19, 121, 37, 120, 02), günlük kullanım pişirme ya da ısıtma kaplarına ait üç örnek (no. 93, 95, 107), bir tava (no. 61), bir basın (geniş çanak veya leğen) formu (no. 65), yerel nitelikli olduğu düşünülen bir masa amphorası (no. 74) ve iki kandil örneği (no. 112, 113) incelenmiştir.

GRD grubu kırmızı astarlı seramiklerin hamur yapısı, sıkı dokulu fakat yumuşak bir yapıya sahip olmasına karşın düzgün bir kırılma gösteren, elenmiş kil ile ince kireç tanecikli ve az miktarda ince mika katkısından oluşmaktadır. Pişirme genellikle homojen olmakla birlikte, bazı örneklerde heterojen pişirmeye bağlı olarak yüzeyler daha koyu renklidir. Hamur rengi pembe, açık kırmızı, kırmızı ve soluk kırmızı tonları arasında değişmekte; ince ve mat astar ise bu renklerin koyu varyantlarını yansıtmaktadır. Süslemeler çoğunlukla dış yüzeyde, rulet veya basit bir kazıma aletiyle yapılmış tek bir çizgiden birkaç paralel ya da örtüşen çizgi bezemeler şeklinde gerçekleştirilmiştir, damgalı süslemeler nadiren görülmektedir. Benzer makroskobik gözlemler, Kıbrıs ve Anadolu'nun Akdeniz bölgesindeki antik kentlerin seramik repertuarlarını inceleyen araştırmacılar tarafından da kaydedilmiştir (Hayes 1972, 371-372; Fırat 2003, 92-93; Kenkel 2007, 134-135; Tekocak 2007, 16-17; Özden-Gerçeker 2020, 105-106).

GRD grubunun erken dönem örnekleri 81 ve 27 numaralı hamurlar, GRD Meyza form Çand. L29/H11 ile Hayes Form 1 tiplerine uygun olup, sıkı, elenmiş bir matrise sahip, homojen pişmiş, kalın ve hafif parlak astarlı yapılarıyla Doğu Sigillata D grubu seramiklerine benzerlik göstermektedir. 04, 87, 23, 123, 46 ve 19 numaralı örnekler ise MS VI.-VII. yüzyıllarda yaygın görülen GRD Form 8, 9 ve 11'a ait hamurlardır. Bu örneklerde kalitenin düştüğü gözlemlenmektedir. Özellikle alanlarda sıkça rastlanan, MS VI. yüzyıl boyunca oldukça yaygın olan GRD form 7 örneklerinde (no. 120, 02) ise hamur çeşitliliği dikkat çekicidir. Alanlardan tespit edilen formun varyantlarının hamurları daha iri taneli ve gözenekli bir yapıya dönüşerek kırmızı astarlı seramiklerden ziyade günlük kullanım seramiklerine yaklaşmaktadırlar.



Ciz. No.	Env. No.	İç Renk (Muns.)	Dış Renk (Muns.)	Form
81	SD.DN.4A.18	2,5YR 6/6	10R 3/4	GRD Meyza Form Çand, L29/H11
27	SD.DN.2A.24	2,5YR 6/6	10R 4/6	GRD Hayes Form 1
4	SD.DN.1A.11	2,5YR 7/8	10R 3/6	GRD Hayes Form 8B
87	SD.DN.4A.01	2,5YR 7/6	10R 5/8	GRD Hayes Form 9C
23	SD.DN.2A.08	2,5YR 6/6	10R 5/8; 5YR 8/3	GRD Hayes Form 9B
123	SD.DN.6A.02	2,5YR 8/4	2,5YR 5/6	GRD Meyza H8A (yerel hamur?)
46	SD.DN.2A.22	2,5YR 6/6	5YR 4/2; 7,5YR 7/4	GRD Hayes Form 11
19	SD.DN.2A.02	2,5YR 8/4	10R 4/4; 7,5YR 7/4	GRD Hayes Form 9B
121	SD.DN.6A.03	5YR 7/4	5YR 7/6	GRD Hayes Form 7
37	SD.DN.2A.06	2,5YR 7/6	2,5YR 5/8	GRD Hayes Form 7
120	SD.DN.6A.01	5YR 7/4	5YR 7/6	GRD Hayes Form 7 varyant (yerel hamur?)
2	SD.DN.1A.10	10R 5/6	7,5YR 7/6	GRD Hayes Form 7
95	SD.DN.4A.19	10R 5/6	10YR 8/3	Günlük Kullanım Seramiği/ Pişirme kabı
93	SD.DN.4A.13	2,5YR 7/6	2,5YR 5/1	Günlük Kullanım Seramiği/ Pişirme kabı
107	SD.DN.5A.12	10YR 6/1	2,5YR 5/1	Günlük Kullanım Seramiği/ Pişirme kabı
61	SD.DN.2A.58	10YR 6/1	7,5YR 7/6	Günlük Kullanım Seramiği/ Tava
65	SD.DN.2A.47	2,5YR 6/6	10R 4/4	Günlük Kullanım Seramiği/ Basın (leğen)
74	SD.DN.2A.39	7,5YR 8/2	7,5YR 8/3	Yerel amphora (?)
113	SD.DN.5A.08	2,5YR 7/8	2,5YR 4/3	Kandil
112	SD.DN.5A.13	2,5YR 5/6	10R 5/6	Kandil

Fig. 7. Hamur Örnekleri

Günlük kullanım seramiklerinden pişirme kaplarına ait üç hamur örneği (no. 93, 95, 107) Anemurium repertuarında “white kitchen ware” (Williams 1989, 71-72) ve Lykia bölgesinde “kaolinitik hamurlu” gruba (Waksman – Lemaître 2010, 782-783, Fig. 4; Lemaître *et al.* 2013, 193-200) yakın özellikler taşımaktadır. Renkler açık kırmızıdan (2,5 YR 5/6, 10R 5/6) çok soluk açık kahverengiye (10YR 8/3) kadar değişmekte, ısıya maruz kalan örneklerde grileşme izleri ve yer yer siyah ve beyaz tanecik katkıları gözlemlenmektedir. Bu hamurlar, pişirme veya ısıtma kapları için uygundur. İnce cidarlı bu pişirme kaplarının cidar kalınlıkları 3-5 mm arasında değişmekte olup, Lykia, Pamphylia ve Kilikia bölgelerinde görülen pişirme kaplarıyla uyumludur (Şen 2017, Patara Hurmalık Hamam Type 3 (= Waksman-Lemaître LYC 81, 82, 49 = Özdemir TE V = Fırıncı TNI,2), 162-163). Aynı hamur kalitesinde olmakla birlikte yüksek ısı etkisiyle grileşmiş olan 61 no.lu örnek, büyük olasılıkla, Batı Anadolu kökenli bir tava formunun yerel üretimini temsil etmektedir (Turnovsky 2005, Fig. 1: 4; Lüdorf 2006, type PII/2, Pl. 4: P51). Günlük kullanıma yönelik hazırlık kabı olarak düşünülebilecek basın (geniş çanak veya leğen) formuna ait 65 no.lu örnek ise, pişirme için uygun olmayan hafif gözenekli, sıkı dokulu, siyah tanecik ve kireç katkılı bir hamur yapısına sahiptir. Renk, yine açık kırmızı tonundadır (2,5YR 6/6). Günlük kullanım seramiklerine ait son hamur örneği (no. 74), yerel ya da bölgesel menşeli olduğu düşünülen sarımsı hamurlu (7,5YR 8/2) bir amphora parçasına aittir. Söz konusu örneğin hamuru yer yer gözenekli olup bünyesinde leke şeklinde kil öbekleri görülmektedir.

Kandillere ait iki örnek (no. 112-113), Perge Antik kenti repertuarında yaygın olan bir kandil formuna ait olup, GRD grubunun hamur özellikleriyle paralellik göstermektedir.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Doğu Nekropolü’nün güneybatısında yoğunlaşan 11 farklı alanın yüzeyinden elde edilen seramik, metal, mermer vb. gibi buluntuların yoğunluğu, bölgede önemli insan faaliyetlerinin varlığını açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle bazı alanlarda tespiti yapılan fırın sıvası kalıntıları, üretimde

kullanıldığı düşünülen perdahlama ve şekil verme aletleri ile hatalı üretim seramik parçaları, söz konusu faaliyetlerin başında çömlekçilik üretiminin olduğunu göstermektedir.

Alan 2, 4 ve 9'da bulunan hatalı üretim örnekleri arasında yer alan GRD grubu Form 1, 7 ve 9C/10'a ait parçalar, alandaki seramik üretimin geç IV. yüzyıl sonlarından başlayarak VI. yüzyıl boyunca kesintisiz devam ettiğini ve en azından erken VII. yüzyıla kadar sürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu süreklilik, Side'nin Doğu Nekropol çevresinde önemli bir üretim merkezi olduğunu desteklemektedir. Alan 1'den elde edilen pişirme ve depolama kaplarına ait üretim atığı seramikler, Side kentinin günlük yaşamına yönelik yerel seramik üretiminin varlığını da desteklemektedir. Hamur özellikleri ise kullanılan malzemelerin genel olarak kaliteli olduğunu ve üretim teknolojisinde dönem içerisinde kalite dalgalanmalarının yaşandığını ortaya koymaktadır.

MS IV. yüzyıl sonlarından itibaren Side, Akdeniz coğrafyasındaki yoğun ticari ve kültürel etkileşim ağı içinde yer almıştır. Coğrafi konumunun avantajı sayesinde, Geç Antik-Erken Bizans döneminde kent, günlük gereksinimlerini hem bölge içi hem de komşu Kilikia ya da Lykia bölgelerindeki üretim merkezlerinden temin etmiş, aynı zamanda kendi yerel üretimini de gerçekleştirmiştir.

Doğu Nekropolü alanlarında, kırmızı astarlı GRD seramik grubunun baskınlığı dikkat çekicidir. Kent içi seramik repertuarı ile birlikte değerlendirildiğinde, bu grubun hem kültürel hem de ekonomik nedenlerle tercih edildiği; temininin ise bölge içinde Çanaklı Tepe'deki üretim merkezi veya bölge sınırındaki Pednelissos kenti gibi üretim alanlarından sağlandığı düşünülmektedir. Kentin kara surlarının dışında yer alan Doğu Nekropolü çevresindeki üretim alanları sayesinde ise kent içi seramik talebinin daha hızlı ve düşük maliyetle karşılanmış olması muhtemeldir.

Side'de gelişmiş bir üretim sanayinin varlığı, III. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen bir yazıttan da bilinmektedir. Söz konusu yazıtta, kentin dört mahallesinden birinin "büyük fabrika mahallesi" olarak anılması dikkat çekicidir (Mansel 1978, 14, 32-34). Bu mahalle, kentin B caddesi kuzeyinde sur içinde yer almakla olup, zamanla bu üretim faaliyetlerinin sur dışına taşarak Doğu Nekropolü çevresinde yeniden konumlanmış olmalıdır.

Günlük kullanım seramikleri arasında, Lykia bölgesine özgü pişirme kapları ile ortak form repertuarının bulunması, Lykia ve Pamphylia bölgeleri arasındaki kültürel ve ticari etkileşimlerin bir göstergesidir. Benzer şekilde, Kilikia kökenli amphoraların Side repertuarında Geç Helenistik-Erken İmparatorluk döneminden Geç Antik Dönem sonlarına kadar kesintisiz yer alması, bölgelerarası ticari ilişkilerin sürekliliğini kanıtlamaktadır (LRA1 formları için bkz: Şen 2025, Zemer41 için bkz: Özcan 2023 & Uysal-Tezer 2024).

Sonuç olarak, Doğu Nekropol çevresinde elde edilen seramik buluntular, Side'nin Geç Antik-Erken Bizans Dönemi boyunca güçlü bir yerleşim, üretim ve tüketim merkezi olduğunu göstermektedir. Gerek seramik repertuarının çeşitliliği gerekse üretime dair verilerin somut biçimde ortaya konması, kentin yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda Akdeniz genelinde işleyen ekonomik ve kültürel ağlar içinde aktif bir rol üstlendiğini kanıtlamaktadır. Bu bağlamda, Doğu Nekropol çevresi seramik buluntuları, Side kentinin geç dönem tarihine ışık tutan önemli bir arkeolojik veri seti sunmaktadır.

Yazarların Notu

Arkeolojik kazı ve belgeleme çalışmasının gerçekleştirilmesinde her türlü desteği sağlayan Side Kazıları Başkanı Prof. Dr. Feriştah Alanyalı'ya; sikkeleri tarihlendiren Prof. Dr. A. Tolga Tek'e, alanın Drone çekimlerinde ve orthophoto'sunun oluşturulmasında katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Volkan Öztekin ve Dr. H. Yeliz Öztunç'a, seramiklerin belgeleme çalışmalarında yardımcı olan Dr. Canan Uysal Tezer'e değerli katkılarından dolayı sonsuz teşekkürlerimizi sunarız. Mevcut kalıntıların kent planına işlenmesini sağlayan Sabri Aydal'ı rahmet ile anıyoruz. O dönemde sayın Aydal'a yardımcı olan ve yüzeyde seramik yoğunluğu bilgisini ekip üyeleri ile paylaşan Doç. Dr. Adem Yurtsever'e de teşekkür ederiz.

Katalog (Fig. 13)

Çiz. No	Alan/env.no	Durum	Form	Referans	Tarhlendirme
1	SD.DN.1A.02	ağız p.	GRD Hayes Form 1	Hayes 1972, Fig. 80: form 1; Hayes 2008, Fig. 42: 1421; Meyza 2007, Pl. 2:H1A/B-1.	IV. yy. ikinci yarısı – V. yy.
2	SD.DN.1A.10	ağız p.	GRD Hayes Form 7	Hayes 1972, Fig. 81: form 7.1.	VI. yy. ikinci yarısı – VII. yy. başı
3	SD.DN.1A.16	ağız p.	GRD Hayes Form 9A	Hayes 1972, Fig. 81: form 9.1.	VI. yy.
4	SD.DN.1A.11	ağız p.	GRD Hayes Form 8B	Fırat 1999, Lev. 72: 829; Meyza 2007, 61, Pl. 19: H8.2.	VI. yy. – VII. yy.
5	SD.DN.1A.15	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Şen 2017, type 16A, Pl. 65: 580; Pellegrino 2007a, Fig. 7: 2; Pellegrino 2007b, Fig. 3: 23-24.	III. – IV. yy.
6	SD.DN.1A.01	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 5.	III. – IV. yy.
7	SD.DN.1A.07	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Şen 2017, Pl. 8: 98.	II. – III. yy.
8	SD.DN.1A.05	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Mortar	Şen 2017, Lev. 8: 94.	III. – IV. yy.
9	SD.DN.1A.13	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Kapak	Atik 1998, Çiz. 41: 59-60.	II. – III. yy.
10	SD.DN.1A.23	kulp p.	GRD Meyza K8 ?	Meyza 2007, Pl. 15: K8-3.	IV. yy. sonu?
11	SD.DN.1A.09	dip p.	Unguentarium parçası	Hayes 1971, 243-248.	IV. – VII. yy.
12	SD.DN.1A.22	dip p.	Kandil parçası	Çokay 2003, Abb. 3.4-4.2: Kat. 12-15; Atik 1995, Abb. 88: 474-477.	IV. – VII. yy.
13	SD.DN.1A.21	burun p.	Kandil parçası	Ref. Çiz. No. 12.	IV. – VII. yy.
14	SD.DN.2A.36	ağız p.	GRD Hayes Form 9C/10	Hayes 1972, Fig. 82: form 9C.	VI. yy. sonu – VII. yy. üçüncü çeyreği
15	SD.DN.2A.32	ağız p.	GRD Hayes Form 9C/10	Ref. Çiz. No. 14.	VI. yy. sonu – VII. yy. üçüncü çeyreği
16	SD.DN.2A.01	ağız p.	GRD Hayes Form 9C/10	Ref. Çiz. No. 14.	VI. yy. sonu – VII. yy. üçüncü çeyreği
17	SD.DN.2A.37	ağız p.	GRD Hayes Form 9C/10	Ref. Çiz. No. 14.	VI. yy. sonu – VII. yy. üçüncü çeyreği
18	SD.DN.2A.05	ağız p.	GRD Hayes Form 9B	Hayes 1972, Fig. 81-82: form 9B.	VI. yy. sonu – VII. yy. üçüncü çeyreği
19	SD.DN.2A.02	ağız p.	GRD Hayes Form 9B	Ref. Çiz. No. 18.	VI. yy. sonu – VII. yy. üçüncü çeyreği
20	SD.DN.2A.20	ağız p.	GRD Hayes Form 9B	Ref. Çiz. No. 18.	VI. yy. sonu – VII. yy. üçüncü çeyreği
21	SD.DN.2A.17	ağız p.	GRD Hayes Form 9B	Ref. Çiz. No. 18.	VI. yy. sonu – VII. yy. üçüncü çeyreği
22	SD.DN.2A.03	ağız p.	GRD Hayes Form 9B	Ref. Çiz. No. 18.	VI. yy. sonu – VII. yy. üçüncü çeyreği
23	SD.DN.2A.08	tüm	GRD Hayes Form 9B	Ref. Çiz. No. 18.	VI. yy. sonu – VII. yy. üçüncü çeyreği
24	SD.DN.2A.04	dip p.	GRD Hayes Form 9B	Ref. Çiz. No. 18.	VI. yy. sonu – VII. yy. üçüncü çeyreği
25	SD.DN.2A.19	tüm	GRD 6 varyant	Fırat 1999, Lev. 59: 229-230.	VI. yy. – VII. yy.
26	SD.DN.2A.18	ağız p.	GRD Hayes Form 1	Hayes 1972, Fig. 80: form 1; Hayes 2008, Fig.	IV. yy. ikinci yarısı – V. yy.

Çiz. No	Alan/env.no	Durum	Form	Referans	Tarihlendirme
				42: 1421; Meyza 2007, Pl. 2: H1A/B-1.	
27	SD.DN.2A.24	ağız p.	GRD Hayes Form 1	Ref. Çiz. No. 26.	IV. yy. ikinci yarısı – V. yy.
28	SD.DN.2A.21	ağız p.	GRD Form 2 varyant	Fırat 1999, Lev.49: 181; Reynolds 2011a, Fig. 1: 5.	V. yy. ortası – VI. yy. ilk yarısı
29	SD.DN.2A.11	ağız p.	GRD Hayes Form 9A	Hayes 1972, Fig. 81: form 9-1.	VI. yy.
30	SD.DN.2A.10	ağız p.	GRD Hayes Form 9A	Ref. Çiz. No. 29.	VI. yy.
31	SD.DN.2A.50	ağız p.	GRD Meyza H2	Meyza 2007, Pl 4: H2-3.	V. yy. ortası – VI. yy. ilk yarısı
32	SD.DN.2A.33	dip p.	GRD Hayes Form 2, Meyza H2	Hayes 1972, Fig. 80; Meyza 2007, Pl 4: H2-2.	V. yy. ortası – VI. yy. ilk yarısı
33	SD.DN.2A.34	dip p.	GRD Hayes Form 7? 11?	Hayes 1972, Fig. 81: 7.1; Hayes 1972, Fig. 83: form 11.	VI. yy. ikinci yarısı – VII. yy. başı
34	SD.DN.2A.23	dip p.	GRD Hayes Form 2, Meyza H2	Hayes 1972, Fig. 80: 2-2; Meyza 2007, Pl 4: H2-1.	V. yy. ortası – VI. yy. ilk yarısı
35	SD.DN.2A.44	dip p.	GRD Hayes Form 9C/10	Ref. Çiz. No. 14.	VI. yy. ikinci yarısı – VII. yy. başı
36	SD.DN.2A.41	dip p.	GRD Hayes Form 9C	Ref. Çiz. No. 14.	VI. yy. ikinci yarısı – VII. yy. başı
37	SD.DN.2A.06	ağız p.	GRD Meyza H7	Meyza 2007, Pl. 5: H7-1.	V. yy. ikinci yarısı – VII. yy. başı
38	SD.DN.2A.07	ağız p.	GRD Meyza H7	Meyza 2007, Pl. 5: H7-2.	V. yy. ikinci yarısı – VII. yy. başı
39	SD.DN.2A.09	ağız p.	GRD "Well" form	Meyza 2007, Pl. 23, s. 79-80; Catling 1972, Fig. 5: P95; Williams 1989, Well form grup 9A, Fig. 15: 191-194; Kaya 2007, Lev. 33-36: 140, 143, 149, 180-181,184; Fırat 1999, Lev. 102: 446; Fırat 2000, Fig. 3: 37; Fırat 2003, Pl. LXVI: 3.	VI. – VII. yy.
40	SD.DN.2A.12	ağız p.	GRD "Well" form	Ref. Çiz. No. 39.	VI. – VII. yy.
41	SD.DN.2A.13	ağız p.	GRD "Well" form	Ref. Çiz. No. 39.	VI. – VII. yy.
42	SD.DN.2A.14	ağız p.	GRD "Well" form	Ref. Çiz. No. 39.	VI. – VII. yy.
43	SD.DN.2A.15	ağız p.	GRD "Well" form	Ref. Çiz. No. 39.	VI. – VII. yy.
44	SD.DN.2A.16	ağız p.	GRD "Well" form	Ref. Çiz. No. 39.	VI. – VII. yy.
45	SD.DN.2A.43	ağız p.	GRD "Well" form	Ref. Çiz. No. 39.	VI. – VII. yy.
46	SD.DN.2A.22	dip p.	GRD Hayes Form 11; Meyza H11B	Hayes 1972, Fig. 84: form 11.2; Meyza 2007, Pl. 11, 22:2.	VI. yy. ortası – VII. yy. ortası
47	SD.DN.2A.42	ağız p.	GRD Hayes Form 11; Meyza H11A	Hayes 1972, Fig. 84: form 11.1; Meyza 2007, Pl. 11, 22:1.	VI. yy. sonu – VII. yy. üçüncü çeyreği
48	SD.DN.2A.48	ağız p.	GRD Hayes Form 12?	Hayes 1972, Fig. 84: form 12-1; Meyza 2007, Pl. 22: H12; Fırat 1999, lev. 130,132: 556, 583.	VI. – VII. yy.
49	SD.DN.2A.29	dip p.	GRD Hayes Form 12	Hayes 1972, Fig. 84: form 12-1.	VI. – VII. yy.
50	SD.DN.2A.26	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Şen 2017, Pl. 58-61: 524-552; Williams 1989, Fig. 39: 423; Marksteiner –	V. – VII. yy.

Çiz. No	Alan/env.no	Durum	Form	Referans	Tarhlendirme
				Yener Marksteiner 2009, Fig. 3: 26, 28; Fırıncı 2010, Pl. 6-12: 23-49; Özdemir 2009, No. 367, 164; Waksman - Lemaître 2010, Fig. 4: LYC 81-82; Fırat 1999: Lev. 144-155: 657-697.	
51	SD.DN.2A.30	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 50.	V. – VII. yy.
52	SD.DN.2A.46	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 50.	V. – VII. yy.
53	SD.DN.2A.60	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 50.	V. – VII. yy.
54	SD.DN.2A.53	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 50.	V. – VII. yy.
55	SD.DN.2A.63	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 50.	V. – VII. yy.
56	SD.DN.2A.59	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Şen 2017, type 19, Pl. 66: 586-590; Pellegrino 2004, Fig. 15-10; Fırıncı 2010, Pl. 14: 59; Marksteiner – Lemaître – Yener Marksteiner 2007, Pl. 13: 7.	IV. – VI. yy.
57	SD.DN.2A.27	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 5.	III. – IV. yy.
58	SD.DN.2A.40	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Tencere	Williams 1989, Fig. 38: 417-418; Atik 1998, Fig. 40: 55; Fırat 1999, Lev. 144-155; Özdemir 2009, kat. 186-188 (GÜ III, 1-3); Fırıncı 2010, Pl. 27: tip G I, 2; Şen 2017, Pl. 86: 724-727.	V. – VII. yy.
59	SD.DN.2A.55	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Tencere	Ref. Çiz. No. 58.	V. – VII. yy.
60	SD.DN.2A.56	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Tava	Şen 2017, Pl. 63: 570; Özdemir 2009, type TA III, 3, Pl. 24: 234; Korkut 2007a, Fig. 3: 19; Waksman – Lemaître 2010, Fig. 4: LYC 12; Lemaître <i>et al.</i> 2013, Fig. 8: LYC 12; Fırıncı 2010, type TII, Pl. 32: 132; Williams 1989, Fig. 38: 415; Fırat 1999, Lev. 155: 698.	V. – VII. yy.
61	SD.DN.2A.58	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Tava	Turnovsky 2005, Fig. 1:4; Lüdorf 2006, type PII/2, Pl. 4: P51.	IV. – V. yy.
62	SD.DN.2A.61	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Çanak parçası	-	-
63	SD.DN.2A.35	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/ Basın (geniş çanak veya leğen) parçası	"pie crust rim ware" grubu. Fırat 1999, Lev.45:158; Williams 1989, s. 53-53.	VI. yy. sonu – VII. yy.
64	SD.DN.2A.52	ağız p.	Günlük kullanım	Fırat 1999, Lev. 158:	VI. yy.

Çiz. No	Alan/env.no	Durum	Form	Referans	Tarihlendirme
			seramiği/Mortar	711-712.	
65	SD.DN.2A.47	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/ Basın (geniş çanak veya leğen)	Fırat 1999, Lev. 163: 724.	V. – VII. yy.
66	SD.DN.2A.25	ağız p.	Günlük Kullanım seramiği/Mortar	Kuzey Suriye tipi örneği bk. Johnson 2008a, No. 339, 113.	III. – VI. yy. sonu
67	SD.DN.2A.64	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/ Güveç	Fırat 1999, Lev. 153:125, Kat. No. 693.	VI. – VII. yy.
68	SD.DN.2A.31	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/ Basın (geniş çanak veya leğen)	Atik 1995, Kat. No. 262, s. 133; Fırat 1999, lev. 126:557.	V. – VII. yy.
69	SD.DN.2A.45	dip p.	Günlük kullanım seramiği/ Sıvı kabı	Meyza K8 taklidi? Bk. Meyza 2007, Pl. 15: K8-3.	V. – VII. yy.
70	SD.DN.2A.57	dip p.	Günlük kullanım seramiği/ Sıvı kabı	-	-
71	SD.DN.2A.28	dip p.	Günlük kullanım seramiği/ Sıvı kabı	-	-
72	SD.DN.2A.49	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/ Sıvı kabı	-	-
73	SD.DN.2A.38	ağız p.	LRA 2B	Pieri 2005, 266, Pl. 26; Şenol 2009, Kat. No. 85.	VII. yy.
74	SD.DN.2A.39	ağız p.	Pompei V tipi	Williams 1989, Fig. 50: 500 (Yerel Amphora?) Kızıllarslanoglu 2019, 70, Fig. 7: kat 7 (Pompei V tipi)	I. – II.
75	SD.DN.2A.54	gövde p.	yerel fincan formu (?)	Hayes 1992, deposit 30, Fig. 44: 126.	IV. – VII. yy.
76	SD.DN.3A.01	ağız p.	GRD Hayes Form 9A	Hayes 1972, Fig. 81: form 9-1.	VI. yy. ilk yarısı
77	SD.DN.3A.03	dip p.	Günlük kullanım seramiği	-	-
78	SD.DN.3A.02	dip p.	Günlük kullanım seramiği	-	-
79	SD.DN.3A.05	burun p.	Kandil	Çokay 2003, Abb. 3.4-4.2: Kat. No. 12-15; Atik 1995, Abb. 88: 474-477.	IV. – VII. yy.
80	SD.DN.4A.17	ağız p.	DSD P11	Hayes 1985, Tav. XIX: 2-3.	I. – II. yy.
81	SD.DN.4A.18	ağız p.	GRD Meyza Form Çand L29/H11	Meyza 2007, Pl. 10, 20, 27, 72-73.	V. yy. ortası – VI. yy.
82	SD.DN.4A.09	ağız p.	GRD Meyza H1A	Meyza 2007, Pl. 1: H1A.	IV. yy. ikinci yarısı
83	SD.DN.4A.08	ağız p.	GRD Hayes Form 2, Meyza H2	Hayes 1972, Fig. 80; Meyza 2007, Pl 4: H2-1.	V. yy. ortası VI. yy. ilk yarısı
84	SD.DN.4A.03	ağız p.	GRD Hayes Form 2 varyant	Reynolds 2011a, Fig. 1: 5.	V. yy. üçüncü çeyreği
85	SD.DN.4A.06	ağız p.	GRD Hayes Form 7 varyant	Hayes 1972, Fig. 81: form 7.1; Fırat 1999, Lev. 69: 280.	VI. yy. ikinci yarısı – VII. yy. başı
86	SD.DN.4A.02	ağız p.	GRD Hayes Form 7 varyant	Hayes 1972, Fig. 81: form 7.1; Fırat 1999, Lev. 68-69: 273-274, 277.	VI. yy. ikinci yarısı – VII. yy. başı
87	SD.DN.4A.01	ağız p.	GRD Hayes Form 9C	Hayes 1972, Fig. 82: form 9 type C.	VI. yy. sonu – VII. yy. üçüncü çeyreği
88	SD.DN.4A.05	ağız p.	GRD Hayes Form 11; Meyza H11B	Hayes 1972, Fig. 84: form 11.2; Meyza 2007,	VI. yy. ortası – VII. yy. ortası

Çiz. No	Alan/env.no	Durum	Form	Referans	Tarhlendirme
				Pl. 11, 22:2.	
89	SD.DN.4A.07	ağız p.	GRD Hayes Form 11; Meyza H11B	Ref. Çiz. No. 88.	VI. yy. ortası – VII. yy. ortası
90	SD.DN.4A.12	ağız p.	GRD Meyza H12B varyant	Meyza 2007, Pl. 13: H12B.	IV. yy. sonu – VII. yy.
91	SD.DN.4A.15	dip p.	DSD (P40 grubu)	Hayes 1985, Tav. XIX: 2-3.	I. – II. yy.
92	SD.DN.4A.10	dip p.	Afrika Kırmızı Astarlı Form 84 (?)	Hayes 1972, Fig. 23: form 84-7, s. 130-133.	V. yy. ikinci yarısı
93	SD.DN.4A.13	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Şen 2017, type 20-2, Pl 67: 596-598; Pellegrino 2007a, type 180, Fig. 12: 4-5.	V. yy.
94	SD.DN.4A.11	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 50.	V. – VII. yy.
95	SD.DN.4A.19	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Fırat 1999, Lev. 141: 633.	I – III. yy.
96	SD.DN.4A.04	ağız p.	GRD form 8 (taklit)	Fırat 1999, Lev. 77: 318; Şen 2017, Pl. 25:265.	VI. yy.
97	SD.DN.4A.16	ağız p.	GRD form 8 (taklit)	Jackson <i>et al.</i> 2012, Fig. 14:5; Şen 2017, Pl. 25:269.	VI. yy.
98	SD.DN.4A.21	ağız p.	GRD form 8 (taklit)	Jackson <i>et al.</i> 2012, Fig. 14:5, Şen 2017, Pl. 25:269; Reynolds 2011b, Fig.2: 3; Fırat 1999, Pl. 72: 298; Tekocak 2006, Pl. 21:135.	VI. yy.
99	SD.DN.4A.20	ağız p.	LRIC Amphorası	Şenol 2009, Kat. No. 81; Diedrichs 1980, Pl. 19: 211-212.	VI. yy. sonu – VII. yy.
100	SD.DN.5A.01	ağız p.	GRD Hayes Form 7 varyant (taklit)	Fırat 1999, Lev. 71: 286.	VI. yy. ikinci yarısı – VII. yy. başı
101	SD.DN.5A.03	dip p.	GRD Hayes Form 2, Meyza H2	Hayes 1972, Fig. 80; Meyza 2007, Pl 4: H2.	V. yy. ortası – VI. yy. ilk yarısı
102	SD.DN.5A.14	ağız p.	GRD, form 6 taklidi	Fırat 1999, Lev. 61: 240-241.	VI. – VII. yy.
103	SD.DN.5A.07	ağız p.	GRD, form 6 taklidi	Ref. Çiz. No. 102.	VI. – VII. yy.
104	SD.DN.5A.04	dip p.	GRD, Hayes form 9A	Hayes 1972, Fig. 81: form 9-1.	VI. yy.
105	SD.DN.5A.06	ağız p.	Afrika Kırmızı Astarlı Form 80B	Hayes 1972, Fig. 22: form 80B-2.	V. yy. ortası – ikinci yarısı
106	SD.DN.5A.05	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/ Tava	Ref. Çiz. No. 60.	V. – VII. yy.
107	SD.DN.5A.12	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/ Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 50.	V. -VII. yy.
108	SD.DN.5A.02	ağız p.	Tripolis Kırmızı Astarlı, Hayes form 1?	Tripolitan Red Slip Ware; Hayes 1972, Fig. 60: form1-1.	IV. – V. yy.
109	SD.DN.5A.09	gövde p.	Günlük kullanım seramiği/ Kapak?	Fırat 1999, Kat. No. 830-870; Buluç 2022, Lev. 40: S118, 60.	-
110	SD.DN.5A.10	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/ Sıvı Kabı	Fırat 1999, Lev. 127: 561.	VI. – VII. yy.
111	SD.DN.5A.11	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/ Sıvı Kabı	Ferazzoli - Ricci 2007, Fig. 8: 24; Pellegrino 2007a, Fig. 18:10.	VI. – VII. yy.
112	SD.DN.5A.13	gövde p.	Kandil parçası	Çokay 2003, Abb. 3.4-	IV. – VII. yy.

Çiz. No	Alan/env.no	Durum	Form	Referans	Tarhlendirme
				4.2: Kat. No. 12-15; Atik 1995, Abb. 88: 474-477.	
113	SD.DN.5A.08	dip p.	Kandil parçası	Ref. Çiz. No. 112.	IV. – VII. yy.
114	SD.DN.6A.07	ağız p.	GRD Meyza H12B varyant	Meyza 2007, Pl. 13: H12B	IV. yy. sonu – VII. yy.
115	SD.DN.6A.21	ağız p.	GRD Hayes Form 1	Hayes 1972, LRD form 1, Fig. 80, s. 372-373; Hayes 2008, Fig. 42: 1421, s. 249; Meyza 2007, Pl. 2: H1A/B-1.	IV. yy. ikinci yarısı – V. yy.
116	SD.DN.6A.13	tam profil	GRD Hayes Form 2	Meyza 2007, Pl 4: H2-1.	V. yy. ortası – VI. yy. ilk yarısı
117	SD.DN.6A.12	tam profil	GRD Hayes Form 2	Hayes 1972, Fig. 80: form 2-13; Reynolds 2011a, Fig.2: 29.	VI. yy. başı
118	SD.DN.6A.15	ağız p.	GRD Meyza H3	Meyza 2007, Pl. 18: H3.2.	V. yy. ortası – VI. yy. ortası
119	SD.DN.6A.10	ağız p.	GRD Meyza H3	Meyza 2007, Pl. 18: H3.1.	V. yy. ortası – VI. yy. ortası
120	SD.DN.6A.01	ağız p.	GRD Hayes Form 7 varyant (taklit)	Fırat 1999, Lev. 70: 284.	VI. yy. ikinci yarısı – VII. yy. başı
121	SD.DN.6A.03	ağız p.	GRD Meyza H7	Meyza 2007, Pl. 5: H7-3.	V. yy. ikinci yarısı – VII. yy. başı
122	SD.DN.6A.04	ağız p.	GRD Meyza H8A (taklit)	Fırat 1999, Lev. 81-82: 339-343; Reynolds 2011b, Fig. 2: 33.	V. yy. sonu – VI. yy.
123	SD.DN.6A.02	ağız p.	GRD Meyza H8A (taklit)	Ref. Çiz. No. 122.	V. yy. sonu – VI. yy.
124	SD.DN.6A.16	ağız p.	GRD Hayes Form 6, Meyza H6	Fırat 1999, Lev. 56: 216; Meyza 2007, Pl. 16: H6.3.	VI. – VII. yy.
125	SD.DN.6A.18	dip p.	GRD baskı bezeme	Fırat 1999, Lev. 119:517; Hayes 1972, Fig. 84: b.	VI. yy. ?
126	SD.DN.6A.11	ağız p.	GRD Meyza K2B (taklit)	Meyza 2007, Pl. 20, K2B.	-
127	SD.DN.6A.05	ağız p.	GRD Meyza K5A (taklit)	Williams 1989, Fig. 47: 481; Meyza 2007, Pl. 21: K5.1.	VI. – VII. yy.
128	SD.DN.6A.08	ağız p.	GRD Meyza K5A (taklit)	Ref. Çiz No. 127.	VI. – VII. yy.
129	SD.DN.6A.17	dip p.	GRD, Hayes form 11?	Hayes 1972, Fig. 82: form 11.	VI. – VII. yy.
130	SD.DN.6A.26	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 50.	V. – VII. yy.
131	SD.DN.6A.25	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 50	V. – VII. yy.
132	SD.DN.6A.27	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 50	V. – VII. yy.
133	SD.DN.6A.06	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Sıvı kabı	Pellegrino 2007a, Fig. 19: 2-3.	V. yy.
134	SD.DN.6A.24	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	-	-
135	SD.DN.6A.09	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Sıvı kabı	Varyant, Ref. Çiz. No. 133.	V. yy.
136	SD.DN.6A.28	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Tava	Varyant, Ref. Çiz. No. 137	V. – VII. yy.
137	SD.DN.6A.23	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Tava	Şen 2017, Pl. 63: 570; Özdemir 2009, type TA III, 3, Pl. 24: 234; Korkut	V. – VII. yy.

Çiz. No	Alan/env.no	Durum	Form	Referans	Tarihlendirme
				2007a, Fig. 3: 19; Korkut 2007b, Fig. 4: 3-5; Waksman – Lemaître 2010, Fig. 4: LYC 12; Lemaître <i>et al.</i> 2013, Fig. 8: LYC 12, 149; Fırıncı 2010, type TII, Pl. 32: 132; Williams 1989, Fig. 38: 415; Fırat 1999, Lev. 155: 698.	
138	SD.DN.6A.29	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Mortar	Akıtaçlı mortar, Fırat 1999, Lev. 198: 710-712.	VI. yy.
139	SD.DN.6A.34	kulp p.	Günlük kullanım seramiği/Sıvı kabı	Burmali kulp, Fırat 1999, lev. 137: 610.	-
140	SD.DN.6A.33	kulp p.	Agora G199 Amphora	AaC 1a tipi, Kızırlarslanoğlu 2023, Şekil 5, 6.	I. – IV. yy.
141	SD.DN.6A.35	kulp p.	Agora G199 Amphora	Eleaiussa Sebaste 1b tipi Kızırlarslanoğlu 2023, Şekil 46.	I. – IV. yy.
142	SD.DN.6A.36	kulp p.	Günlük kullanım seramiği/Tanımlanamadı	-	-
143	SD.DN.6A.31	dip p.	Agora G199	AaC 1b tipi, Kızırlarslanoğlu 2023, Şekil 29, 30.	III. – IV. yy.
144	SD.DN.6A.30	dip p.	Agora G199	Ref. Çiz. No. 143.	III. – IV. yy.
145	SD.DN.6A.22	ağız p.	Agora G199	"ANT" mühür için bk. Kızırlarslanoğlu 2023, Şekil 20: AaC 1b amphorası mühürleri.	III. – IV. yy.
146	SD.DN.7A.31	ağız p.	GRD Hayes Form 1	Hayes 1972, LRD form 1, Fig. 80, s.372-373; Hayes 2008, Fig. 42: 1421, s.249; Meyza 2007, Pl. 2: H1A/B-1.	IV. yy. ikinci yarısı – V. yy.
147	SD.DN.7A.29	ağız p.	GRD Hayes Form 1	Ref. Çiz. No. 146.	IV. yy. ikinci yarısı – V. yy.
148	SD.DN.7A.30	ağız p.	GRD Hayes Form 1	Ref. Çiz. No. 146.	IV. yy. ikinci yarısı – V. yy.
149	SD.DN.7A.32	ağız p.	GRD Hayes Form 1	Ref. Çiz. No. 146.	IV. yy. ikinci yarısı – V. yy.
150	SD.DN.7A.52	ağız p.	GRD Hayes Form 2 varyant	Reynolds 2011a, Fig. 2: 14.	V. yy. ortası – VI. yy. başı
151	SD.DN.7A.53	ağız p.	GRD Hayes Form 2, Meyza H2	Hayes 1972, Fig. 80; Meyza 2007, Pl 4: H2-2.	V. yy. ortası – VI. yy. ilk yarısı
152	SD.DN.7A.56	ağız p.	GRD Hayes Form 2 varyant	Reynolds 2011a, Fig. 1: 3.	V. yy. üçüncü çeyreği
153	SD.DN.7A.47	ağız p.	GRD Hayes Form 2 varyant	Reynolds 2011a, Fig. 1: 10.	V. yy. üçüncü çeyreği
154	SD.DN.7A.33	ağız p.	GRD Hayes Form 2 varyant	Reynolds 2011a, Fig. 1: 7, 12.	V. yy. üçüncü çeyreği
155	SD.DN.7A.35	ağız p.	GRD Hayes Form 2 varyant	Ref. Çiz. No. 154.	V. yy. üçüncü çeyreği
156	SD.DN.7A.55	ağız p.	GRD Hayes Form 2 varyant	Reynolds 2011a, Fig. 1: 6.	V. yy. üçüncü çeyreği
157	SD.DN.7A.50	ağız p.	GRD Hayes Form 2 varyant	Reynolds 2011a, Fig. 2: 21.	V. yy. üçüncü çeyreği – sonu
158	SD.DN.7A.48	ağız p.	GRD Hayes Form 2 varyant	Ref. Çiz. No. 157.	V. yy. üçüncü çeyreği – sonu

Çiz. No	Alan/env.no	Durum	Form	Referans	Tarihlendirme
159	SD.DN.7A.34	ağız p.	GRD Hayes Form 2 geç varyant	Reynolds 2011a, Fig. 2: 19.	V. yy. sonu – VI. yy. başı
160	SD.DN.7A.37	ağız p.	GRD Hayes Form 2 geç varyant	Ref. Çiz. No. 159.	V. yy. sonu – VI. yy. başı
161	SD.DN.7A.01	ağız p.	GRD Hayes Form 2 varyant	Fırat 1999, Lev. 49:182; Reynolds 2011a, Fig. 2: 13, 16.	V. yy. ikinci yarısı – VI. yy. başı
162	SD.DN.7A.51	ağız p.	GRD Hayes Form 9A varyantı	Hayes 1972, Fig. 81: form 9A, s. 379-381.	VI. yy. ilk yarısı
163	SD.DN.7A.36	ağız p.	GRD Hayes Form 7, Meyza H7	Johnson 1988, Fig. 7-14: 253; Meyza 2007, Pl. 5:H7-4; Reynolds 2011b, Fig. 4: 56.	V. yy. ikinci yarısı – VII. yy. başı
164	SD.DN.7A.14	ağız p.	GRD Hayes Form 7, Meyza H7	Ref. Çiz. No. 163	V. yy. ikinci yarısı – VII. yy. başı
165	SD.DN.7A.06	ağız p.	GRD Hayes Form 7, Meyza H7	Ref. Çiz. No. 163	V. yy. ikinci yarısı – VII. yy. başı
166	SD.DN.7A.11	ağız p.	GRD Hayes Form 7, Meyza H7	Johnson 1988, Fig. 7-14: 253; Reynolds 2011b, Fig. 4: 56.	V. yy. ikinci yarısı – VII. yy. başı
167	SD.DN.7A.02	ağız p.	GRD Hayes Form 7	Johnson 1988, Fig. 7-14: 259; Meyza 2007, Pl. 5: H7-3	VI. yy. ikinci yarısı – erken VII. yy.
168	SD.DN.7A.04	ağız p.	GRD Hayes Form 7	Hayes 1972, Fig. 81: form 7.1.	VI. yy. ikinci yarısı – erken VII. yy.
169	SD.DN.7A.07	ağız p.	GRD Hayes Form 7	Ref. Çiz. No. 168.	VI. yy. ikinci yarısı – erken VII. yy.
170	SD.DN.7A.09	ağız p.	GRD Hayes Form 7	Ref. Çiz. No. 168.	VI. yy. ikinci yarısı – erken VII. yy.
171	SD.DN.7A.12	ağız p.	GRD Hayes Form 7	Ref. Çiz. No. 168.	VI. yy. ikinci yarısı – erken VII. yy.
172	SD.DN.7A.10	ağız p.	GRD Hayes Form 7	Ref. Çiz. No. 168.	VI. yy. ikinci yarısı – erken VII. yy.
173	SD.DN.7A.13	ağız p.	GRD Hayes Form 7	Ref. Çiz. No. 168.	VI. yy. ikinci yarısı – erken VII. yy.
174	SD.DN.7A.03	ağız p.	GRD Meyza H7	Meyza 2007, Pl. 5: H7-2.	V. yy. ikinci yarısı – VII. yy. başı
175	SD.DN.7A.08	ağız p.	GRD Hayes Form 7 (form 7/8 geçiş)	Fırat 1999, Lev. 70: 284.	VI. yy. ikinci yarısı – erken VII. yy.
176	SD.DN.7A.05	ağız p.	GRD Hayes Form 7 (form 7/8 geçiş)	Ref. Çiz. No. 175	VI. yy. ikinci yarısı – erken VII. yy.
177	SD.DN.7A.18	ağız p.	GRD Meyza H4/8	Meyza 2007, Pl. 5, s. 60.	V. yy. sonu – VI. yy.
178	SD.DN.7A.17	ağız p.	GRD Meyza H4/8	Ref. Çiz. No. 177.	V. yy. sonu – VI. yy.
179	SD.DN.7A.16	ağız p.	GRD Meyza H8A	Meyza 2007, Pl. 6, 19, s. 60; Fırat 1999, Lev. 81-82: 339-343; Reynolds 2011b, Fig. 2: 33.	V. yy. – VI. yy. başı
180	SD.DN.7A.19	ağız p.	GRD Meyza H8A	Ref. Çiz. No. 177.	V. yy. – VI. yy. başı
181	SD.DN.7A.20	ağız p.	GRD Meyza H8A	Ref. Çiz. No. 177.	V. yy. – VI. yy. başı
182	SD.DN.7A.49	ağız p.	GRD "Well" form	Meyza 2007, Pl. 23, s. 79-80.	VI – VII. yy. ilk yarısı
183	SD.DN.7A.54	ağız p.	GRD "Well" form	Ref. Çiz. No. 182.	VI. – VII. yy. ilk yarısı
184	SD.DN.7A.39	ağız p.	GRD Meyza H12B	Meyza 2007, Pl. 13: H12B.	IV. yy. sonu – VII. yy.
185	SD.DN.7A.57	ağız p.	GRD Hayes Form 6, Meyza H6	Fırat 1999, Lev. 57: 223; Meyza 2007, Pl. 16: H6?	VI. – VII. yy.
186	SD.DN.7A.46	ağız p.	GRD Meyza H11C	Meyza 2007, Pl. 11:	VI. yy. ortası – VII.

Çiz. No	Alan/env.no	Durum	Form	Referans	Tarhlendirme
				H11C.	yy. başı
187	SD.DN.7A.15	ağız p.	GRD Meyza H11C	Ref. Çiz. No. 186.	VI. yy. ortası – VII. yy. başı
188	SD.DN.7A.45	ağız p.	GRD Meyza H11C	Ref. Çiz. No. 186.	VI. yy. ortası – VII. yy. başı
189	SD.DN.7A.44	ağız p.	GRD Meyza H11C	Ref. Çiz. No. 186.	VI. yy. ortası – VII. yy. başı
190	SD.DN.7A.22	ağız p.	GRD Meyza H11C	Ref. Çiz. No. 186.	VI. yy. ortası – VII. yy. başı
191	SD.DN.7A.23	ağız p.	GRD Meyza H11C	Ref. Çiz. No. 186.	VI. yy. ortası – VII. yy. başı
192	SD.DN.7A.24	ağız p.	GRD Meyza H11C	Ref. Çiz. No. 186.	VI. yy. ortası – VII. yy. başı
193	SD.DN.7A.25	ağız p.	GRD Meyza H11C	Ref. Çiz. No. 186.	VI. yy. ortası – VII. yy. başı
194	SD.DN.7A.27	ağız p.	GRD Meyza H11C	Ref. Çiz. No. 186.	VI. yy. ortası – VII. yy. başı
195	SD.DN.7A.28	ağız p.	GRD Meyza H11C	Ref. Çiz. No. 186.	VI. yy. ortası – VII. yy. başı
196	SD.DN.7A.68	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 56.	IV. – VI. yy.
197	SD.DN.7A.69	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 95.	I. – III. yy.
198	SD.DN.7A.70	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 50.	V. – VII. yy.
199	SD.DN.7A.66	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 5.	III. – IV. yy.
200	SD.DN.7A.63	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 50.	V. – VII. yy.
201	SD.DN.7A.58	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/ Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 50.	V. – VII. yy.
202	SD.DN.7A.61	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 50.	V. – VII. yy.
203	SD.DN.7A.62	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 56.	IV. – VI. yy.
204	SD.DN.7A.64	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Pişirme kabı	Ref. Çiz. No. 50.	V. – VII. yy.
205	SD.DN.7A.42	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/ Basın (geniş çanak veya leğen)	GRD 7/11 varyant form?	V. – VI. yy.
206	SD.DN.7A.38	gövde p.	Matara (oinophoros)	Poblome 1999, Fig. 87; Atik 1995, Abb 71: 398.	III. – VII. yy. başı
207	SD.DN.7A.21	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Sıvı kabı	Dışa açılan ağızlı testi; Fırat 1999, Lev. 119: 523.	II. – III. yy.
208	SD.DN.7A.60	ağız p.	Agora G199 amphora	Eleaiussa Sebaste 1b tipi Kızırlarslanoglu 2023, Şekil 46.	III. – IV. yy.
209	SD.DN.7A.59	dip p.	Agora G199 amphora	AaC 1a tipi, Kızırlarslanoglu 2023, Şekil 28.	I. – IV. yy.
210	SD.DN.7A.73	dip p.	Kandil	Çokay 2003, Abb. 3.4-4.2: Kat. No. 12-15; Atik 1995, Abb. 88: 474-477.	IV. – VII. yy.
211	SD.DN.7A.71	burun p.	Kandil	Ref. Çiz. No. 210.	IV. – VII. yy.
212	SD.DN.7A.72	burun p.	Kandil	Ref. Çiz. No. 210.	IV. – VII. yy.
213	SD.DN.8A.01	dip p.	GRD Hayes Form 2 veya 9A	Hayes 1972, Fig. 81-82.	VI. yy.
214	SD.DN.8A.02	dip p.	Günlük kullanım	-	-

Çiz. No	Alan/env.no	Durum	Form	Referans	Tarihlendirme
			seramiği/Sıvı kabı		
215	SD.DN.8A.03	ağız p.	Günlük kullanım seramiği/Tencere	Tekocak 2010, 837, casserole tip I: no. 27-39.	VI. – VII. yy. başı
216	SD.DN.9A.05	ağız p.	GRD Hayes Form 2 varyant	Reynolds 2011a, Fig. 2: 14.	V. yy. ortası – VI. yy. başı
217	SD.DN.9A.03	ağız p.	GRD Meyza H7	Meyza 2007, Pl. 5: H7-2.	V. yy. ikinci yarısı – VII. yy. başı
218	SD.DN.9A.04	ağız p.	GRD Meyza H7	Ref. Çiz. No. 217.	V. yy. ikinci yarısı – VI. yy.
219	SD.DN.9A.02	ağız p.	GRD Hayes Form 9C	Hayes 1972, Fig. 82: form 9 type C.	VI. yy. sonu – VII. yy. üçüncü çeyreği
220	SD.DN.9A.01	ağız p.	GRD Hayes Form 9C/10	Hayes 1972, Fig. 82: form 9 type C.	VI. yy. sonu – VII. yy. üçüncü çeyreği
221	SD.DN.9A.06	ağız p.	GRD Meyza H11C	Meyza 2007, Pl. 11: H11C.	VI. yy. ortası – VII. yy. başı
222	SD.DN.9A.07	ağız p.	GRD Hayes Form 11; Meyza H11B	Hayes 1972, Fig. 84: form 11.2; Meyza 2007, Pl. 11, 22:2.	VI. yy. ortası – VII. yy. ortası
223	SD.DN.9A.08	ağız p.	Afrika Kırmızı Astarlı form 91C	Hayes 1972, Fig. 26: form 91C	MS 530-600
224	SD.DN.10A.01	ağız p.	GRD Hayes Form 7	Hayes 1972, Fig. 81: form 7.1.	VI. yy. – VII. yy. başı
225	SD.DN.10A.02	ağız p.	GRD Hayes Form 7 varyant	Fırat 1999, Lev. 70: 284.	VI. yy.
226	SD.DN.10A.04	ağız p.	GRD "Well" form	Meyza 2007, Pl. 23, s. 79-80.	VI. – VII. yy. ilk yarısı
227	SD.DN.10A.05	ağız p.	GRD Hayes Form 11; Meyza H11B	Ref. Çiz. No. 222.	VI. yy. ortası – VII. yy. ortası
228	SD.DN.10A.03	dip p.	Günlük kullanım seramiği/Sıvı kabı	-	-
229	SD.DN.11A.04	ağız p.	GRD Hayes Form 5	Reynolds 2011a, Fig. 3: 31-32, Fig. 5:46, Fig. 6: 62.	VI. yy – VII. yy. başı
230	SD.DN.11A.03	dip p.	Günlük kullanım seramiği/Sıvı kabı	Fırat 1999, Lev. 136: 605.	VI. – VII. yy.

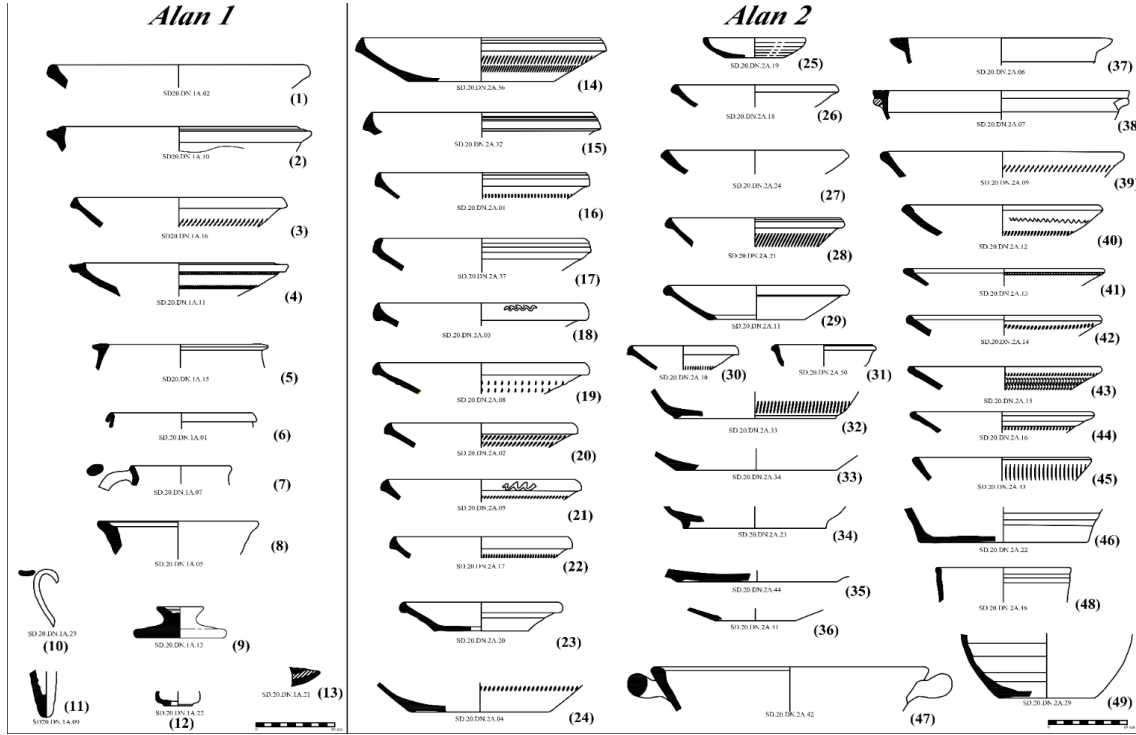


Fig. 8. Alan 1 ve 2'den form veren seramikler

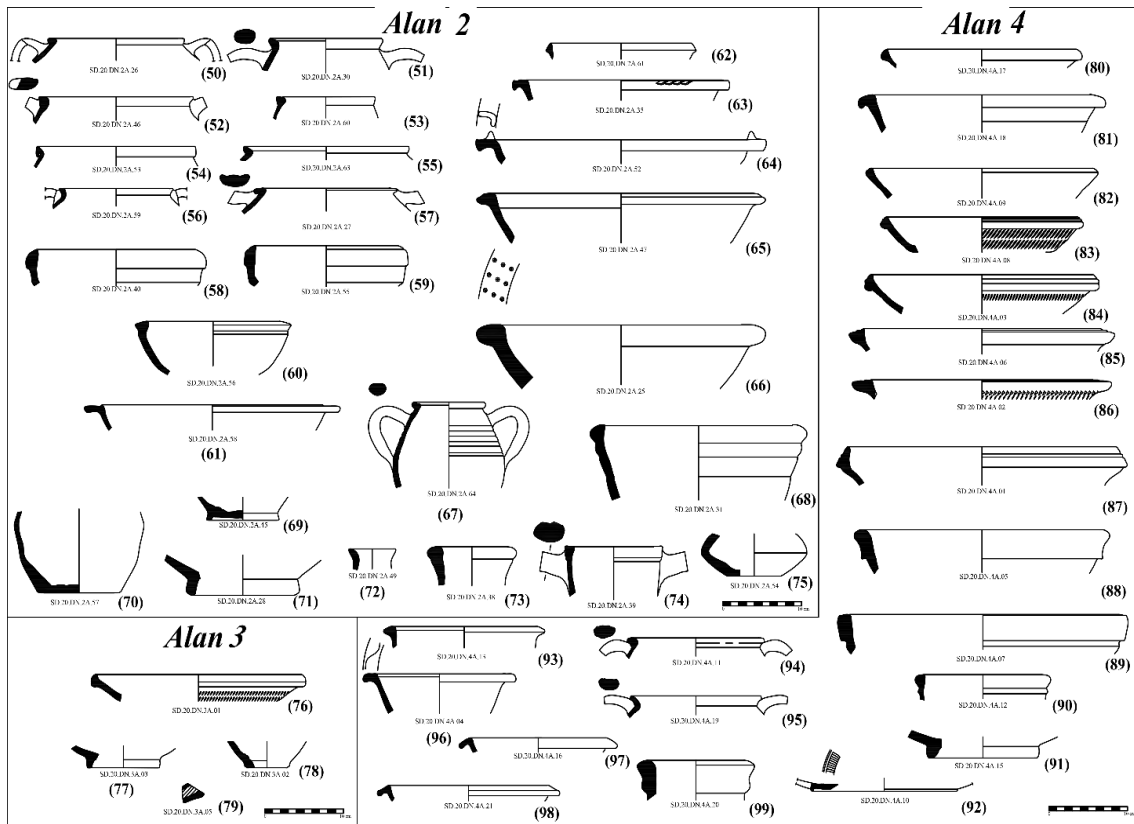


Fig. 9. Alan 2, 3 ve 4'den form veren seramikler

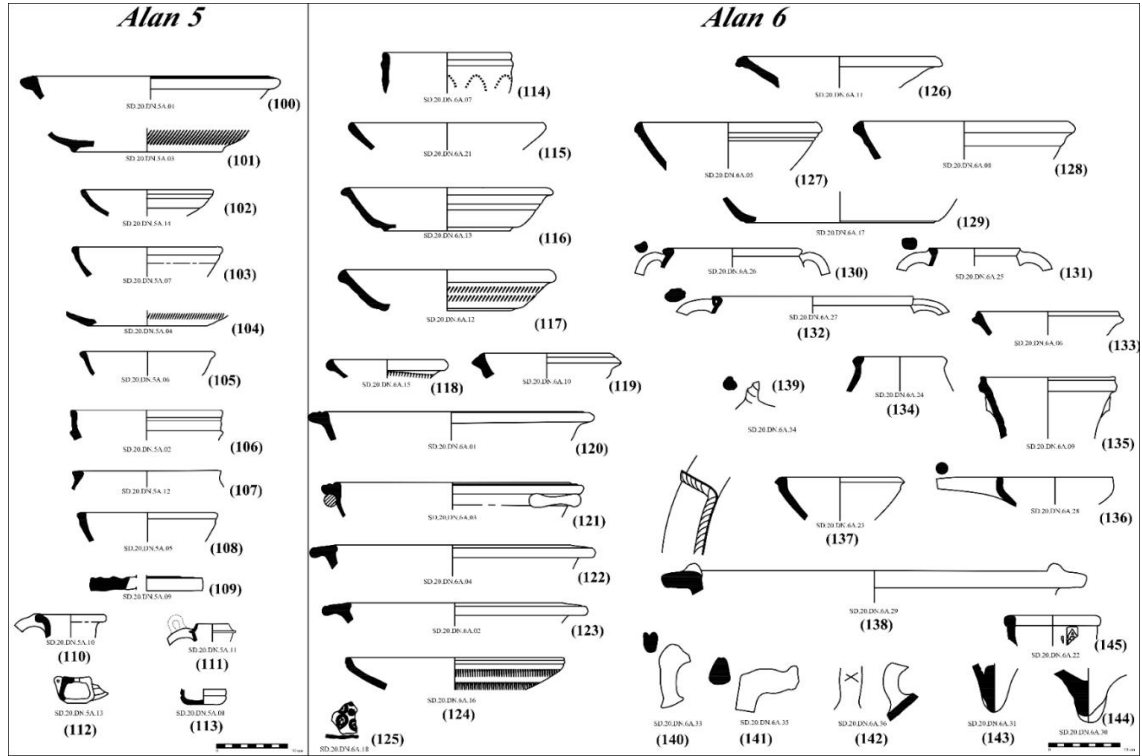


Fig. 10. Alan 5 ve 6'dan form veren seramikler

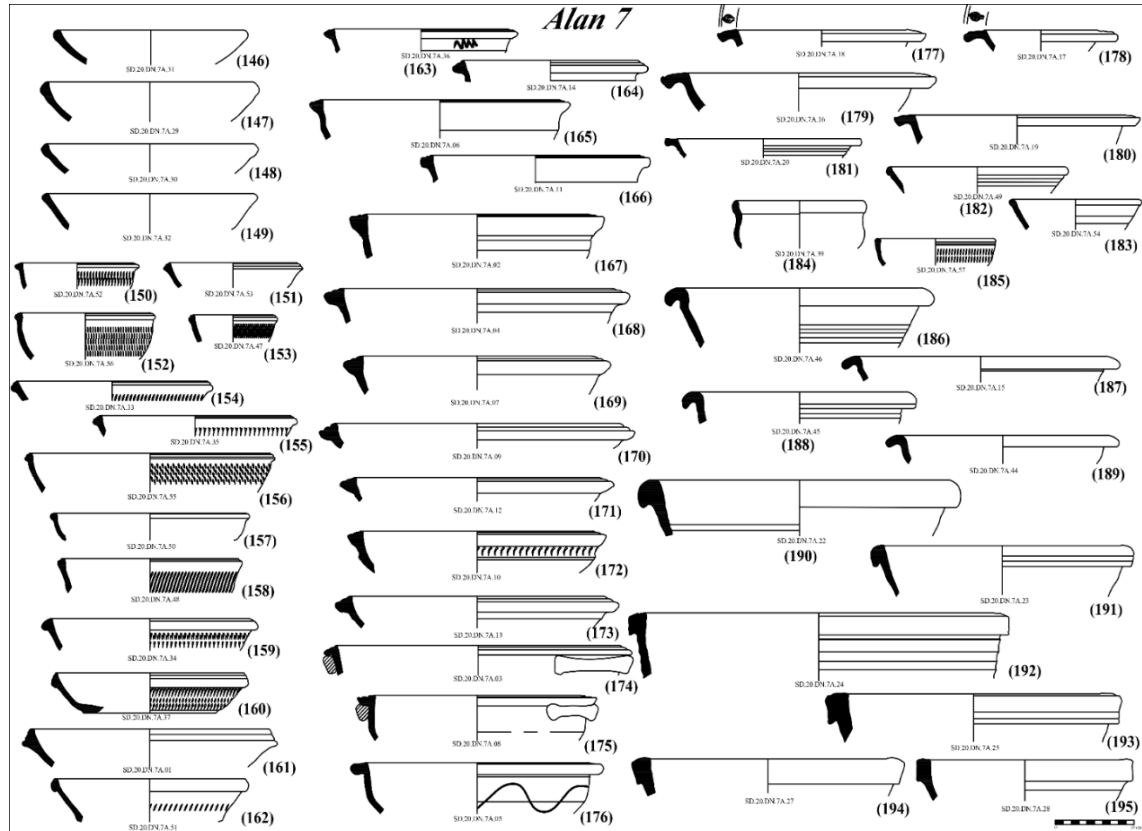


Fig. 11. Alan 7'den form veren seramikler

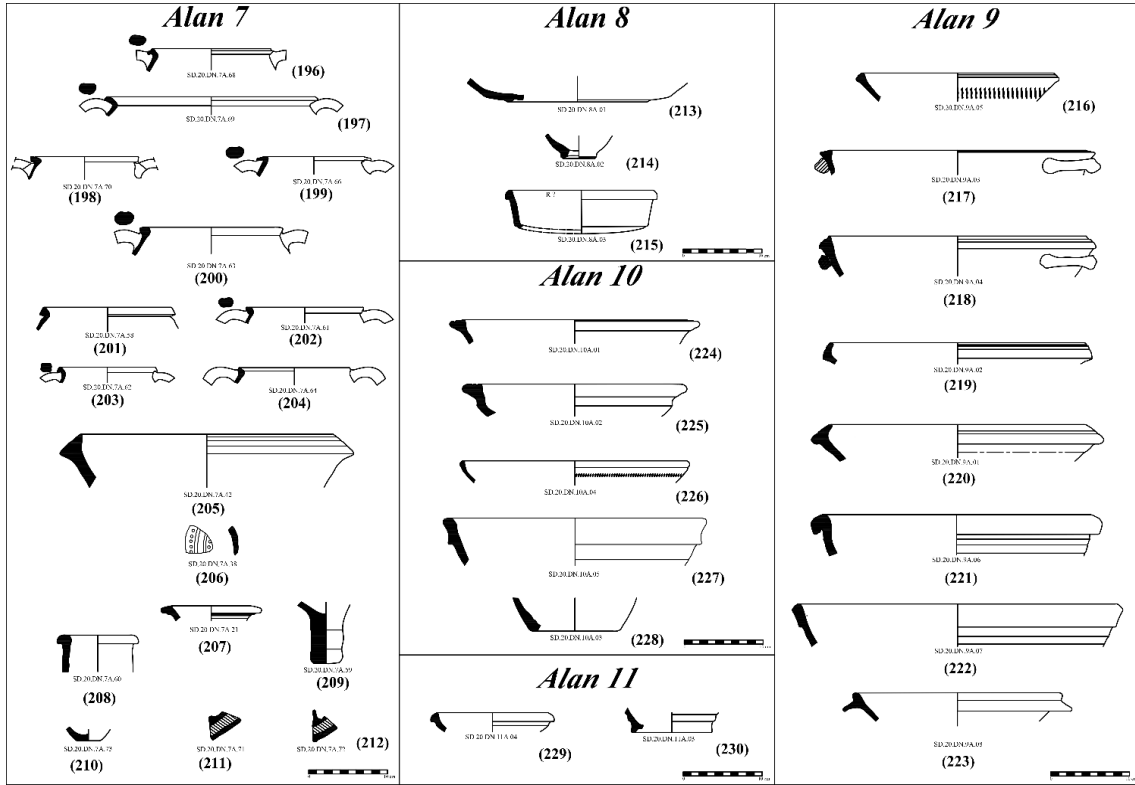


Fig. 12. Alan 7, 8, 9, 10 ve 11'den form veren seramikler



Fig. 13. Üretim Alanlarından ele geçen seramiklerden örnekler

BİBLİYOGRAFYA

- Akkaş İ. 2021. "Kilikia Bölgesi'nde Amphora Üretimi: Hellenistik'ten Geç Antik Dönem'in İçlerine Kadar". Ed. E. Alkaç, *Kilikia Araştırmaları I*. İstanbul, 51-106.
- Atik N. 1995. *Die Keramik aus den Südthermen von Perge* (IstMitt. Beiheft 40). Tübingen.
- Atik N. 1998. "Çanak Çömlek Buluntuları". Ed. J. İnan, *Toros'larda bir Antik Kent: Lyrbe? - Seleukia?: Eine antike stadt im Taurusgebirge Lyrbe? – Seleukeia?* İstanbul, 92-102.
- Bailey D. M. 1988. *A Catalogue of the Lamps in the British Museum III*. British Museum Press, London.
- Bilgin M., Kaya E., Bilgin Kopçuk S., Kopçuk İ., Kızıltepe Bilgin P. & Ülker Küçük M. 2024. "Aspendos Yüzey Araştırması 2022." 39. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 3. Cilt, 85-98.
- Buluç N. 2022. *Perge Güney Bazilika Kazıları Seramik ve Diğer Buluntular*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Catling H. W. 1972. "An Early Byzantine Factory at Dhiorios in Cyprus". *Levant* IV, 1-82.
- Çokay S. 2003. "Die Tonlampe". Eds. H. Abbasoğlu & W. Martini, *Die Akropolis von Perge I*. Mainz am Rhein, 139-142.
- Çokay-Kepçe S. 2022. "Perge'de Roma İmparatorluk ve Geç Antik Dönem'de Görülen İthal Keramik Malzeme Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Höyük* 9, 67-84.
- Çetintaş E. 2018. "Antik Dönemde Seramik Üretim Tekniklerine Dair İzler: Rhodiapolis Örneği". *Sanat ve Tasarım Dergisi* 21, 93-105.
- Desbat A. 2004. "Le tour de potier antique". Eds. M. Feugère & J. C. Gérold, *Le tournage des origines à l'an Mil, Actes du colloque de Niederbronn, oct. 2003*, Monographies Instrumentum 27, 137-154.
- Diedrichs C. 1980, Salamine de Chypre IX: céramique hellénistique romaine et byzantine. De Boccard, Paris.
- Ferrazzoli, A. F. & Ricci, M. 2007. "Elaiussa Sebaste: produzioni e consumi di una città della Cilicia tra V e VII secolo". Eds. M. Bonifay & C. Trégli, *LRCW 2, BAR International Series* 1662. Archaeopress, Oxford, 671-688.
- Fırat N. 1999. *Perge Konut Alanı Kullanım Keramiği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Fırat N. 2000. "So-called "Cypriot red slip ware" from the habitation area of Perge (Pamphylia)". *RCRF* 36, 35-38.
- Fırat N. 2003. "Perge Konut Alanı Kullanım Seramiği". Ed. C. Abadie-Reynal, *Les Céramiques en Anatolie aux Époques Hellénistiques et Romaine, Actes de la table ronde d'Istanbul 23-24 mai 1996*, Varia Anatolica 15, 91-95.
- Fıncı S. 2010. *Rhodiapolis Seramikleri Roma Dönemi Pişirme Kapları "2006-2009 Buluntuları"*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Hayes J. W. 1967. "North Syrian Mortaria". *Hesperia* 36-4, 337-347.
- Hayes J. W. 1971. "A New Type of Early Christian Ampulla". *The Annual of the British School at Athens* 66, 243-248.
- Hayes J. W. 1972. *Late Roman Pottery*. London.
- Hayes J. W. 1985. "Sigillata orientale – Eastern Sigillata A". Ed. G. Pugliese Carratelli, *Atlante delle forme ceramiche II. Ceramiche Fine Romana nel Bacino Mediterraneo Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale*, Istituto della Enciclopedia Italiana Fondata Da Giovanni Treccani, Rome, 1-95.
- Hayes J. W. 1992. *Excavations at Saraçhane in İstanbul II. The Pottery*. Princeton University Press, Oxford.
- Hayes J. W. 2008. *The Athenian Agora XXXII: Roman Pottery fine-ware imports*. The American School of Classical Studies at Athens, Princeton-New Jersey.
- Jackson M. & Zelle M. & Vandeput L. & Köse V. 2012. "Primary evidence for Late Roman D Ware production in southern Asia Minor: a challenge to 'Cypriot Red Slip Ware'". *AnatSt* 62, 89-114.
- Johnson B. L. 1988. "The Pottery". Ed. G. D. Weinberg, *Excavations at Jalame*, University of Missouri Press, Columbia, 137- 226.
- Johnson B. L. 2008a. *Ascalon 2: Imported Pottery of the Roman and Late Roman Periods*. Eisenbrauns, Indiana.
- Johnson B. L. 2008b. "The Pottery". Ed. J. Patrich, *Archaeological Excavation at Caesarea Maritima Areas CC, KK, NN. Final report, Vol. I: The Objects*, Jerusalem, 14- 206.
- Kaya İ. 2007. *Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazılarında Ele Geçen Terra Sigillata ve Red Slip (Kırmızı Astarlı) Seramikler (1998-2004)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi. Ankara.

- Kenkel F. 2007. "The Cypriot Red Slip Ware and its derivatives from Pednelissos in Pisidia". Eds. B. Böhlendorf-Arslan & A. O. Uysal & J. Witte-Orr, *Çanak: Late Antique and Medieval pottery and tiles in Mediterranean Archaeological Contexts*, Byzas 7, İstanbul, 131-146.
- Kızırlarslanoğlu A. H. 2019. "Kilikia Bölgesi Roma Dönemi Üretimi: Pompei V Amphorası ve Elaiussa Sebaste Buluntuları". *SRMKA* 1, 54-71.
- Kızırlarslanoğlu A. H. 2023. "Antiochia ad Cragum, Pinched Handle / Zemer 41 / Agora M239 Amphora Üretimi: Tipolojik Özellikleri ve Varyasyonları". Ed. M. Bulut, *Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalar* 14, Bidge Yayınları, Ankara, 1675-1705.
- Korkut T. 2007b. "Roma Dönemi Patarası Yemek Pişirme Kapları: Tavalar". *IV. SERES: Uluslararası katılımlı seramik, cam, sır ve emaye semineri*, Eskişehir, 2007, 431-449.
- Korkut T. 2007c. "Spätantike und frühbyzantinische Keramik aus Patara". Eds. B. Böhlendorf-Arslan, A. O. Uysal & J. Witt-Or, *I. International Ceramic Congress. Byzas 7. Çanakkale 28-30 Mayıs 2005*. İstanbul, 147-168.
- Köse V. 2017. "Nehirler, Kıyılar, Limanlar ve Kentler". *Anadolu* 43, 179-210.
- Lemaître S., Waksman S. Y., Arqué M. C., Pellegrino E., Rocheron C. & Yener-Marksteiner B. 2013. "Identités régionales et spécificités locales en Lycie antique: l'apport des céramiques culinaires". Eds. P. Brun, L. Cavalier, K. Konuk & F. Prost, *Euploia. La Lycie et la Carie antiques*, Mémoires 34, 189-212.
- Lohner-Urban U. 2020. "Bogenarchitektur als intendierter Eyecatcher im Stadtbild von Side." Eds. L. Berger, L. Huber, F. Lang & J. Weilharter, *Akten des 17. Österreichischen Archäologentages*, am Fachbereich Altertumswissenschaften, Klassische und Frühägäische Archäologie der Universität Salzburg, 26.-28. Februar 2018. Salzburg, 305-316.
- Lüdorf G. 2006, *Römische und frühbyzantinische Gebrauchskeramik im westlichen Kleinasien: Typologie und Chronologie*. Internationale Archäologie 96, Rahden.
- Mansel A. M. 1978. *Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Marksteiner Th., Lemaître & Yener-Marksteiner B. 2007. "Die Grabungen am Südtor von Limyra". *JÖAIW* 76, 171-237.
- Marksteiner Th. & Yener-Marksteiner B. 2009. "Die Grabungen in Sondage 30/36/37 in der Weststadt von Limyra: Der archäologische Befund und die Keramik". *JÖAIW* 78, 221-252.
- Meyza H. 2007. Nea Paphos V. Varsovie: Nea Paphos V, Cypriot Red Slip Ware: Studies on a Late Roman Levantine Fine Ware, Centre d'Archéologie Méditerranéenne de l'Académie Polonaise des Sciences, Warsaw 2007.
- Oransay B. S. A. 2001. "Antik Çağda Anadolu'da Kurşun Sırlı Seramikler". *1. Uluslararası Pişmiş Toprak Sempozyumu*, Eskişehir Tepebaşı Belediyesi Yayınları, Eskişehir, 47-55.
- Oransay B. S. A. & Şen D. 2024. "The Hellenistic and Roman Pottery Repertoire of Pamphylia and its place in the Eastern Mediterranean Trade", Eds. A. Özdizbay & İ. Dağlı, *Pamphylia: Bereketli Ovada Halkların Ahengi*. Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul, 192-205.
- Özcan F. Ç. 2023. "Side'den Bir Grup KiLykia Tip 1 (Agora G199/Zemer 41) Amphora". *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 8/2, 1667-1692.
- Özden-Gerçek G. S. 2020. "2019 Yılı Syedra-Büyük Hamam Kazı Çalışmalarında Bulunan Geç Roma D Seramikleri". *SRMKA* 2, 103-135.
- Özdemir B. Ş. 2009. *Patara Roma Dönemi Günlük Kullanım Seramikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Pellegrino E. 2004. "Note sur un dépotoir de céramique du IIIe siècle apr. J.-C. et la datation de la résidence du Nord-Est de l'acropole lycienne de Xanthos". *Anatolia Antiqua* XII, 123- 143.
- Pellegrino E. 2007a. "Présentation des céramiques à pâte rouge orangé sableuses de Xanthos. Une production de céramique culinaire locale sur le long terme". Ed. S. Lemaître, *Céramiques antiques en Lycie (VIIe s.a.C – VIIe s. P.C.) Les produits et les marches. Actes de la table-ronde de Poitiers*, 21-22 mars 2003, Ausonius Études 16, Edition, Bordeaux, 225-259.
- Pellegrino E. 2007b. "Les céramiques de la maison du nord-est de l'acropole lycienne de Xanthos: un ensemble original de la fin du VIe – début du VIIe siècle apr. J.-C.". Eds. M. Bonifay & C. Trégliat, *LRCW* 2, BAR International Series 1662, Archaeopress, Oxford, 659-670.
- Pieri D. 2005. *Le commerce du vin oriental à l'époque Byzantine (Ve-VIIe siècle): le témoignage des amphores en Gaule*. Beyrouth: Ifpo.

- Poblome J. 1999. *Sagalassos Red Slip Ware: Typology and Chronology*, Studies in Eastern Mediterranean Archaeology 2, Leuven: Brepols.
- Rauh N. K. & Slane K. W. 2000. "Possible amphora kiln sites in W Rough Cilicia". *JRA* 13, 319-330.
- Reynolds P. 2011a. "A note on the developpement of Cypriot Late Roman D forms 2 and 9", Eds. M. A. Cau & P. Reynolds & M. Bonifay, *LRFW* 1, 57-66.
- Reynolds P. 2011b. "Fine wares from Beirut contexts, c. 450 to the early 7th century", Eds. M. A. Cau & P. Reynolds & M. Bonifay, *LRFW* 1, 207-230.
- Robinson H. S. 1959. "Pottery of the Roman Period: Chronology". *Agora* V, 1-149.
- Soykal-Alanyalı F. 2024. "Side'nin Erken Dönemleri". Eds. A. Özdzibay – İ. Dağlı, *Bereketli Ovada Halkların Ahengi. Pamphylia*, İstanbul, 424-441.
- Şen D. 2017. *La céramique protobyzantine de Lycie: Étude du mobilier des «Bains Portuaires» (Hürmalık Hammam) de Patara*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Université Paris 1- Panthéon Sorbonne, Paris.
- Şen D. 2025. "Side Antik Kentinin Geç Antik Dönem Seramik Repertuvarına Dair İlk Gözlemler". Eds. H. S. Alanyalı & S. Akca, *Side Antik Kenti Araştırmaları 2: 2009-2019 Yılları Arasındaki Araştırmalar*. İstanbul: Ege Yayınları, 185-237.
- Şenol A. K. & Cankardeş-Şenol G. 2003. "Commercial Ties of Cilicia by Means of Hellenistic and Roman Amphorae". *Olba* VII, 119-144.
- Şenol A. K. 2009. *Arslan Eyce Taşucu Amphora Müzesinde Bulunan Ticari Amphoralar ve Akdeniz'de Ticaretin İzleri*. Taşeli Matbaacılık, Mersin.
- Tekocak M. 2006. *Kelenderis Roma Çağı Seramiği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Tekocak M. 2007. "Kelenderis Aşağı Şehir Sondajında Bulunan Kıbrıs Kırmızı Astarlı (Geç Roma D) Kapları". *İDOL* 33, 6-25.
- Tekocak M. 2010. "The Cooking Wares From Kelenderis". Eds. S. Menchelli & S. Santoro & M. Pasquinucci & G. Guiducci, *LRCW 3-II*, BAR International Series 2185.II, Oxford, 827-837.
- Turnovsky P. 2005. "The morphological repertory of Late Roman / Early Byzantine Coarse Wares in Ephesos." Eds. J. M. G. Esparraguera, J. B. Garriogós & M. A. C. Ontiveros, *Late Roman Coarse Wares I (LRCWI)* (BAR IntSer 1340). Oxford, 635-646.
- Uysal-Tezer C. 2024, "Side Liman Gümrük Yapısı KiLykia Tip 1 Amphorası Tipo-Kronolojik Değişimi". *SRMKA* 6, 252-274.
- Waksman S. Y. & Lemaître S. 2010. "Céramiques culinaires de Lycie (Turquie) aux époques romaine et protobyzantine: approches archéologiques et archéométriques". Eds. S. Menchelli & S. Santoro & M. Pasquinucci & G. Guiducci, *LRCW 3-II*, BAR International Series 2185.II, Oxford, 781-790.
- Williams C. 1989. *Anemurium The Roman and Early Byzantine Pottery*. Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto.

Levant Bölgesinde Kehribarın Kültürel Kullanımı

The Cultural Use of Amber in the Levant Region

Reyhan Rafet CAN*

Öne Çıkanlar:

- Levant'ta bulunan kehribarın kökeni büyük ölçüde Baltık Denizi'ne dayanmaktadır.
- Kehribar, Levant'ta lüks ve prestij göstergesi olarak kullanılmıştır.
- Arkeolojik veriler kehribarın ticaret ve hediyeleşme yoluyla yayıldığını göstermektedir.
- Levant ülkelerinde kehribar üretimine dair yerel özgünlük bulunmamaktadır.

Öz: Kehribar, Paleolitik Çağ'dan itibaren estetik ve sembolik değeri nedeniyle çeşitli kültürlerde kıymetli bir ham madde olarak kullanılmıştır. Parlaklığı, renk çeşitliliği ve kolay işlenebilirliği, onu takı, süs eşyası ve prestij göstergesi nesnelerin üretiminde vazgeçilmez kılmıştır. Terapötik, apotropaik ve kutsal nitelikler atfedilen kehribar, antik kaynaklarda “Kuzeyin Güneşi” ya da “Güneşin Taşı” gibi metaforlarla betimlenmiştir. Elektriklenme özelliği nedeniyle eski Araplar kehribara *kahra-ba*, yani “saman hırsızı” ambar adını vermiştir. Homeros'un *Odyseia* adlı eserinde kehribarın değerli bir süsleme malzemesi olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Kehribarın başlıca kaynağı Baltık Denizi çevresi olmakla birlikte, Levant bölgesine ticaret yolları veya elitler arası hediye değişimi aracılığıyla ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu makalede, Levant ülkelerindeki kehribarın kökeni, özellikleri ve Doğu Akdeniz havzasındaki kültürel kullanımındaki değişim süreçleri ele alınmıştır. Levant ülkelerinde kehribarın ilk ortaya çıkışına dair kesin veriler olmamakla birlikte, bilinen en erken örnekler MÖ II. binyılın ilk yarısına tarihlenen tekil boncuklardır. En tanınmış Mısır buluntuları arasında, Tutankhamun'un mezarında bulunan kehribar boncuklu kolye ile diğer çeşitli kehribar ve reçine takılar yer alır. Suriye'deki Qatna Kraliyet Mezarı'nda ele geçirilen kehribar buluntuları ise, Levant ve Antik Yakın Doğu'da MÖ II. binyıla ait bilinen en önemli kehribar örneklerini oluşturur. Bu çalışma sonucunda, Levant'ta yerel kehribar işçiliği geleneğinin gelişmediğini ve kullanılan malzemenin büyük ölçüde Baltık kökenli olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Levant Havzası, Rol, Kültür, Kehribar.

Highlights:

- The origin of amber found in the Levant is largely traced to the Baltic Sea.
- Amber was used in the Levant as a symbol of luxury and prestige.
- Archaeological data show amber spread via trade and elite gift exchange.
- No local uniqueness in amber production was found in the Levant countries.

Abstract: Amber has been utilized as a valuable raw material in various cultures since the Paleolithic Era, primarily due to its aesthetic appeal and symbolic significance. Its natural luster rich chromatic spectrum, and malleability rendered it indispensable in the production of jewelry, decorative objects, and prestige items. Often associated with therapeutic, apotropaic, and sacred attributes, amber was described in ancient

* Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadirli Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Osmaniye, canreyhanrafet@gmail.com. ORCID: 0000-0003-2280-9268

sources with metaphors such as the “Sun of the North” or the “Stone of the Sun.” Owing to its ability to attract light objects when rubbed, early Arab cultures referred to it as *kahra-ba*, meaning “straw thief.” In Homer’s *Odyssey*, amber is noted as a valuable decorative material. Although its primary source lies in the Baltic region, amber appears to have reached the Levant through trade routes or as part of elite gift-exchange networks. This study examines the provenance, material characteristics, and cultural trajectories of amber usage in the Eastern Mediterranean. While definitive evidence of its earliest presence in the Levant remains limited, the oldest known examples are isolated beads dating to the early second millennium BCE. Prominent finds include a necklace from Tutankhamun’s tomb and significant amber deposits from the Royal Tomb at Qatna, Syria. The evidence indicates that no indigenous amber-working tradition developed in the Levant and that most of the material was of Baltic origin.

Keywords: Levant Basin, Role, Culture, Amber.

Summary: Amber, a fossilized tree resin with distinctive aesthetic and physical properties, has been one of the most valued raw materials since prehistoric times. It has played an important role in material culture, symbolizing prestige, protection, and spiritual power in various civilizations. This study focuses on the distribution, origin, and cultural significance of amber in the Levant region, exploring how and why this northern substance reached and was used in the Eastern Mediterranean.

The main objective of the research is to investigate the provenance of amber artifacts discovered within the geographical boundaries of the Levant, to determine whether any regional characteristics exist in raw material, craftsmanship, or style, and to identify the main, amber-related archaeological contexts from the Bronze Age to the present. In doing so, the study contributes to a broader understanding of the mechanisms of long-distance trade, elite exchange networks, and the symbolic use of amber in the region.

Methodologically, the study adopts a qualitative approach based on document and content analysis. It relies on a comprehensive review of written sources (books, articles, excavation reports) and visual materials (documentaries, photographs). Additionally, archaeological, archaeometric, and paleogeographic data are incorporated to provide a multidisciplinary perspective. Particular attention is paid to the analysis of key archaeological contexts, including tombs, sanctuaries, hoards, and underwater deposits, where amber objects were found together with materials such as gold, ivory, lapis lazuli, and bronze.

The findings indicate that most of the amber discovered in Levantine contexts originates from the Baltic region. Archaeometric analyses of certain high-profile discoveries, such as the Qatna Royal Tomb in Syria and the Uluburun shipwreck off the coast of Turkey, confirm the Baltic provenance of the amber artifacts. These findings highlight the existence of long-distance trade routes and elite gift exchanges that connected Northern Europe with the Eastern Mediterranean. The so-called “Amber Road” played a pivotal role in facilitating the movement of this valued material during the Bronze Age and later periods.

Despite the presence of natural amber deposits in the broader region (e.g., Lebanon and Jordan), the study finds no evidence of locally distinct amber craftsmanship or stylistic traditions in the Levant. Amber objects found in Levantine sites are generally similar in form to those produced elsewhere, suggesting their importation rather than local production. In Egypt, for example, amber beads and amulets discovered in Tutankhamun’s tomb may reflect Baltic imports or imitations made from resins with similar appearance.

A critical contribution of the study is its emphasis on the cultural value of amber beyond its material worth. Amber in the Levant was not merely a trade commodity but a powerful symbol embedded in religious, funerary, and royal practices. Its rarity and northern origin enhanced its prestige, especially among ruling elites and religious figures. The study also draws attention to the gaps in the scholarly literature on the use of amber in the Levant and advocates for more archaeometric research to clarify the provenance of ambiguous amber artifacts.

In conclusion, this research establishes that Baltic amber was present and valued in the Levant from at least the early second millennium BCE. However, unlike other regions, the Levant did not develop a unique tradition of amber production or stylistic expression. Instead, amber served primarily as a prestigious import, a medium of elite communication, and a symbolic material used in various ritual and decorative contexts. The study emphasises the need for further interdisciplinary research and better documentation of amber artifacts in regional museums and excavation records.

Giriş

Antik Yunan düşüncesi çerçevesinde, kehribarın menşesine dair bir anlatıya giriş yapılmadan önce, Ovidius'un *Metamorphoses* (Dönüşümler) adlı klasik yapıtında dile getirdiği mitolojik öyküyü hatırlamak kaçınılmazdır (Catacchio *et al.* 2018, 408). Romalı şair, bu eserinde kehribarın, trajik bir ölümün ardından acılarına dayanamayıp kavak ağaçlarına dönüşen Klymene ile kızlarının kristalleşmiş gözyaşlarından türediğine dair antik inanışı aktarmaktadır. Öte yandan bazı klasik dönem yazarları, kehribarın dünyaya düştüğünde katılaştığı varsayılan güneş ışınlarının bir tezahürü olduğunu ileri sürmüşlerdir (Fronde 1968, 373). Kadim kaynaklar ise kehribarı; İskandinav kökenli Hyperborealılara, Eridanus olarak anılan ve daha sonra Po Nehri ile özdeşleştirilen akarsuya, Electrides adıyla anılan adalara ve Fetonte mitiyle ilişkilendirmişlerdir (Catacchio *et al.* 2014, 316). Yunan mitolojisinde kehribar, kimi anlatılarda bir perinin suya düşerken döktüğü gözyaşlarıyla, kimi anlatılarda ise Apollon'un oğlu Asklepios için dökülen gözyaşlarıyla açıklanır.

Tarihsel süreçte medeniyetler arası etkileşim, yalnızca demografik hareketlilikle değil, aynı zamanda maddi kültür öğelerinin dolaşımıyla da mümkün olmuştur. İleri düzeyde gelişmiş toplumlar, hem temel gereksinimlerini karşılamak hem de çoğu zaman kehribar gibi lüks tüketim ürünlerine ulaşmak amacıyla uzak coğrafyalara yönelmişlerdir. Kehribar, çeşitli jeolojik koşullarda oluşmuş farklı kimyasal ve fiziksel özellikler sergileyen fosil reçineleri tanımlamak için kullanılan kolektif bir terimdir (Bassignano 1994, 357-358). Organik kökenli bir madde olan kehribar, zamanla fosilleşmiş ağaç reçinesinden oluşur; içeriğinde zaman zaman böcekler, yapraklar, tohumlar, ince dallar, ağaç kabukları, küçük omurgalı canlılar ve hava kabarcıkları gibi organizmik kalıntılar barındırabilir. Her ne kadar mineralize bir yapı arz etmese de, mineralojik sınıflandırmada çoğu zaman değerli taş kategorisine dâhil edilir (Gestoso 2008, 1). Fosil reçineler, Karbonifer'den Holosen'e uzanan jeolojik dönemlerde yeryüzünün farklı bölgelerinde tortul formasyonlar içinde bulunmaktadır. Karbonifer dönemine tarihlenen fosil reçine lifleri, eğrelti otu familyasına ait bitkilerin kapsüllerinde gözlenmiş olmakla birlikte, kehribarın jeolojik kayıtlar içerisindeki ilk net örneklerine Triyas döneminde (yaklaşık 235 milyon yıl önce) rastlanmaktadır. Mesozoyik çağda üretilmiş kehribarların tamamına yakını, Senozoik döneme ait olanların ise büyük bölümü kozalaklı ağaçlardan türemiştir (Krishna 2022).

Etimolojik olarak “kehribar” terimi, Arapça kökenli *anbar* sözcüğünden türemiştir; bu terim, ispermeçet balinasının vücudundan salgılanan ve kehribara benzerlik gösteren aromatik maddeye işaret eder. Kehribara ilişkin ilk yazılı kaynaklar, onu “elektron” yahut “ateş taşı” olarak niteleyen Antik Yunan kaynaklarına dayanmaktadır. Yaşlı Plinius'a göre, Romalılar kehribarın doğasına dair bilgi sahibiydiler ve bu nedenle ona özel bir ad olan *succinum* ismini vermişlerdir. Almanca konuşulan bölgelerde ise, “yanan taş” anlamına gelen *Brennenstein* kökünden türetilmiş *Bernstein* terimi tercih edilmiştir (Wayman 1998, 159). Kültürel varyasyonlara bağlı olarak kehribar, tarih boyunca “denizin altını”, “sertleşmiş bal”, “tanrıların gözyaşları”, “elektron” ve “kaplanın ruhu” gibi çeşitli metaforik adlarla anılmıştır. Günümüzde mineralojide ise süksinit (*succinum*) ya da sakız taşı (*resinite*) olarak sınıflandırılmaktadır (Gestoso 2016, 251).

Kehribar rezervleri dünyanın birçok bölgesinde mevcut olmakla birlikte, en zengin yatakların, mitolojik anlatılarda Eridanus Nehri'nin denize döküldüğü yer olarak tasvir edilen Baltık Denizi çevresinde yer aldığı bilinmektedir (Grzedzielski 1966, 21). Günümüzde çıkarılan kehribarın yaklaşık %90'ını oluşturan Baltık kehribarı, Paleojen dönemin (yaklaşık 65-55 milyon yıl önce) ortasında, dinazorların yok oluşuna tekabül eden jeolojik evrede meydana gelmiştir. Küçük bir kısmı ise Neojen dönemine (yaklaşık 2,5 milyon yıl önce) tarihlenmektedir. *Pinus succinifera* türü kozalaklı ağaçlardan türeyen ve 40 milyon yıl süren bir fosilizasyon sürecinden geçmiş olan

bu kehribar tipi, “*succino*” adıyla da anılmaktadır. Renk skalası oldukça geniştir; beyazdan koyu kırmızıya, yeşilden kahverengiye ve turuncuya kadar çeşitli tonlar içerir (Todd 1985, 293).

Mohs sertlik skalasına göre 2 ila 3 aralığında değerlendirilen kehribar, jips ile kalsit arasında yer almakta olup nispeten düşük sertliği dolayısıyla bıçakla kolayca çizilebilir niteliktedir. Bu özelliği, taşın işlenebilirliğini artırmakta; kesilmesi, delinmesi, taşlanması ve cilalanmasını mümkün kılmaktadır. Yoğunluğu 1,050-1,096 g/cm³ aralığında olan kehribar, bu nedenle özellikle tuzlu suda yüzebilir. Isıya maruz kaldığında, içerdiği yüksek karbon oranı nedeniyle yumuşar (Anderson 1980, 57; Langenheim 2003, 18).

Tarihsel olarak bilinen en eski kehribar türü, Antik Çağ’da olduğu gibi günümüzde de en yaygın olan Baltık kökenli süksinittir. Erken Tersiyer (Üst Eosen-Alt Oligosen) dönemine tarihlenen bu kehribar, günümüzde Litvanya, Letonya, Rusya (Kaliningrad), Polonya, Güney İsveç, Kuzey Almanya ve Danimarka kıyılarında toplanmaktadır. En yoğun yataklar, tarih öncesi bir nehir deltasının biriktiği Samland Yarımadası ve çevresinde yer almaktadır. Bu alan, jeologlar tarafından Fennoscandia olarak tanımlanan antik bir kara kütesine tekabül etmektedir. Kehribarın Avrupa çapındaki ana ihracat merkezi de yine Baltık bölgesi olarak kabul edilmektedir (Langenheim 2003, 164). Akdeniz uygarlıklarının faydalandığı diğer önemli kehribar yatakları arasında Sicilya, Lübnan, İsrail ve Ürdün yer almaktadır (Poinar *et al.* 2001, 15). Myanmar, Almanya, Romanya, Dominik Cumhuriyeti, Meksika ve Kanada da diğer başlıca rezerv sahaları arasında sayılmaktadır.

Kehribarın bilinen en eski kullanımı, Paleolitik döneme (yaklaşık 3.000.000-12.000 yıl önce) uzanmaktadır. Pirene Dağlarındaki ilkel insan yerleşimlerinde ve günümüz Avusturya, Romanya ve Moravya topraklarında, ham kehribar parçalarına rastlanmıştır (Grimaldi 1996, 12-13). Yaşlı Plinius’un *Naturalis Historia* adlı eserinde, kehribarın özellikle lüks bir nesne olarak yüksek değer gördüğü ve küçük bir heykelin sağlıklı bir insanın bedelinden daha pahalıya satıldığına dair bilgiler yer almaktadır (Gestoso 2008, 257).

Arkeolojik bulgular, kehribarın Eski Akdeniz ve Yakın Doğu toplumlarında özellikle aristokrat sınıflar arasında yaygın biçimde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu malzeme, yalnızca muska ve ziynet eşyalarının üretiminde değil; aynı zamanda silah, müzik aleti, düğme, iğne, kutu ve mobilya süslemelerinde de işlevsel olarak değerlendirilmiştir. Baltık ve Akdeniz bölgelerinde, Neolitik yerleşimlerde ve mezarlarda kehribardan yapılmış boncuklar ve tılsımlar bulunmuştur (Фракей 1990, 5). Antik dünyada oyulmuş kehribar nesneler, tanrılara adak olarak sunulmuş ve kutsal mekânlara gömülmüştür. Tunç Çağı boyunca Mezopotamya, Mısır ve Doğu Akdeniz havzasında oldukça nadir bulunan bir hammadde olan kehribar, sahip olduğuna inanılan büyüsel nitelikleri nedeniyle tercih edilmiştir. İnsanlar, kötü ruhları uzak tutmak için başucuna kehribar yerleştirir, doğurganlık, zafer ve şans gibi sembolik anlamlar yüklerdi (Pardo 2002, 51).

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın giriş bölümünde, kehribarın kökenine, mitolojik bağlamdaki yansımalarına ve fiziksel/kimyasal özelliklerine dair kapsamlı bir çerçeve sunulmuştur. Devamında, kehribar üzerine gerçekleştirilen araştırmaların tarihsel süreç içindeki gelişimine odaklanılarak, yazılı kaynaklar bağlamında eleştirel bir literatür taraması yapılmıştır.

İkinci bölümde ise, kehribarın keşif bağlamları nekropoller, kutsal alanlar, hazine buluntuları ile altın, fildişi, lapis lazuli yahut bronz unsurlarla birlikte ortaya çıkarılan kehribar boncuklar ve pandantiflerin bulunduğu su altı buluntuları bağlamında değerlendirilmiştir. Bu bağlamlar, yalnızca arkeolojik verilerin sunumuyla sınırlı kalmayıp; aynı zamanda kehribarın kökenine ilişkin sorulara yanıt aramak amacıyla arkeometrik analizler ile paleocoğrafi verilerin sentezinden

oluşan çok disiplinli bir yaklaşımı da içermektedir. Bu bölümde ayrıca, Levant bölgesine özgü kehribar nesnelerinin üretim süreçleri, dolaşım ağları ve nihai varış noktaları detaylı biçimde analiz edilmiştir. Bu kapsamda, mevcut bilimsel tartışmaların temel yapı taşlarını oluşturan seçilmiş arkeolojik bulgular ve bu bulgulara ilişkin akademik yorumlar sistematik bir şekilde özetlenmiştir.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise, Levant coğrafyasındaki kehribar kullanımına dair ortaya çıkan problemlere yönelik çözüm önerileri sunulmuştur. Bu bağlamda, çalışmanın yanıt aradığı temel araştırma soruları şunlardır:

- Levant ülkelerinin coğrafi sınırları içerisinde bulunan kehribar reçinelerinin kökeni nedir? Bu ülkelerde bulunan kehribarın kendine özgü ham madde, ürün ve biçimsel özelliklerinden söz edilebilir mi?
- Levant ülkelerinde Tunç Çağı'ndan günümüze kadar yapılan keşiflerde tespit edilen kehribar yatakları hangileridir?

Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde yer alan doküman analizi ve içerik analizi tekniklerinden istifade edilmiştir. İnceleme kapsamında, konuya ilişkin olarak ulusal ve uluslararası düzeyde yayımlanmış yazılı (raporlar, makaleler, kitaplar vb.) ve görsel (belgeseller, fotoğraflar) nitelikteki kaynaklar sistematik bir biçimde değerlendirilmiş, tasnif edilerek analitik bir yaklaşımla çözümlenmiş ve elde edilen bulgular ilgili kuramsal bağlamda yazılı metne aktarılmıştır.

Literatür Taraması

Kehribarın kökenine dair ilk bilimsel değerlendirmeler, Antik Roma dönemine kadar uzanmaktadır. Romalı doğa bilimci Yaşlı Plinius (Plinius Secundus), kehribarın ağaçların taşlaşmış reçinesi olduğunu ileri sürerek bu maddenin organik menşeli olduğunu ortaya koyan ilk bilim insanlarından biri olmuştur. MS 11. yüzyılda yaşayan Arap bilim insanı El-Bîrûnî ise, sıradan fosil reçineleri ile hakiki kehribar arasındaki farklılıklara dikkat çekmiş; böylece kehribarın özgünlüğüne ilişkin bilimsel bir ayrıma işaret etmiştir. Antik dönem materyalist filozoflarından Demokritos ise, kehribarın ilahi bir kökene sahip olduğu yönündeki yaygın inançları reddetmiş ve bu konuda özgün bir hipotez ileri sürerek kehribarın yalnızca taşlaşmış vaşak idrarı olduğu yönünde spekülatif bir görüş ortaya koymuştur. En sıra dışı varsayımlardan biri ise, Doğulu bilim insanı Hamza'ya aittir. Hamza, kehribar boncuklarının deniz kökenli bir unsur tarafından üretildiğini ve orijinal biçimleriyle denizlerde varlık gösterdiğini savunmuştur. MS 16. yüzyılın önemli doğa bilimcilerinden Georgius Agricola ise, kehribar oluşumunu yer kabuğunun derinliklerinde katılaştıran ve yüzeye doğru yükselen bitümlü sıvı maddelerle ilişkilendirmiştir (Agricola 1912).

Türkiye'de doğal kehribarın karakterizasyonu ve tespitine yönelik bilimsel araştırmalar sınırlı sayıdadır. Bu alandaki önemli çalışmalardan biri, Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. İbrahim Gündoğan tarafından kehribarın doğal oluşumuna ilişkin hazırlanan teknik rapordur. Bunun yanı sıra, Onur Aydın'ın Jeoloji Mühendisleri Odası bünyesinde yayımlanan çalışması da kehribarın jeolojik yönlerini ele almaktadır. Başar (2021) ve Gürgeç'in (2017) yüksek lisans tezleri ise doğal kehribarın mineralojik özellikleri ve kehribar kökenli objelere dair kapsamlı veriler sunmaktadır. Lübnan'da sayısız bilimsel keşfe imza atan araştırmacı Dany Azar, kehribar üzerine yürüttüğü çalışmalarıyla uluslararası bilim camiasında tanınmış bir otorite hâline gelmiştir. Bununla birlikte, Levant bölgesine ilişkin kehribar bibliyografyası üzerine yapılan araştırmalar yok denecek kadar az sayıdadır.

Levant Ülkelerinde Kehribarın Rolü ve Önemi

Baltık havzasındaki en erken kehribar işlikleri, Neolitik Çağ'a (yaklaşık MÖ 12.000-1.700) tarihlenmektedir. Tunç Çağı ve onu müteakip kültürel oluşumlar arasındaki ticarî ilişkiler ağı, bu organik materyalin kıta Avrupası içerisinde yayılımını mümkün kılmıştır. Fenikeliler, Yunanlar ve Kartacalılar gibi denizcilikte mahir tüccar toplulukların aracılığıyla kehribar, oldukça uzak coğrafyalara ulaştırılmıştır. Özellikle Jutland Yarımadası'ndan (modern Danimarka) nehir hatları kullanılarak Almanya ve Kuzey İtalya'nın Po Ovası üzerinden Adriyatik kıyılarına taşınan kehribar, buradan deniz yoluyla Levant ve Yakın Doğu'ya aktarılmıştır (Маханова 2017, 32-33).

“Levant” terimi, Latince kökenli *levare* (“doğmak, yükselmek”) fiilinden türemiş olup (Uludağ 2021), Akdeniz'in doğu kıyılarını kapsayan, coğrafi sınırları muğlak olan tarihî ve kültürel bir bölgeyi ifade eder. Bu tanım dâhilinde, Toros Dağları'nın güneyinde konumlanan ve doğuda Mezopotamya'ya, güneyde Arabistan Çölü'ne kadar uzanan alan yer alır (Çınar 2019, 50). Söz konusu bölge, Doğu Akdeniz sahilinde; Suriye, Lübnan, Filistin ve Fenike kıyılarını içine alacak biçimde şekillenmiş olup, MÖ II. binyılın başlarında Filistin ve Suriye'nin güney kesimleri Kenan adıyla anılırken, kuzeydeki bölgeler Batı-Orta ve Yukarı Mezopotamya ve Suriye bozkırlarının bir devamı olarak addedilmiştir. Günümüzde Doğu Akdeniz Havzası; Suriye, Lübnan, Filistin, İsrail, Ürdün, Kıbrıs, Türkiye ve Mısır'ı kapsamaktadır (Richard 2008, 834).

Antik çağlarda değerli taşların keşfi ve çıkarımı, teknik imkânların sınırlılığı nedeniyle oldukça zorluydu. Bu nadir materyallerin kıymeti ve arzın sınırlılığı, tüccarları tedarik zincirine dair bilgileri gizli tutmaya sevk etmiştir. Gerek kara kervanları gerekse deniz rotalarında yön değiştirerek potansiyel casus ya da yağmacılardan korunma stratejisi geliştirilmiş; hatta ticari kurnazlıkla, taşıma güçlükleri abartılarak kehribarın piyasa değerinin artırılması sağlanmıştır. Bu bağlamda, güvenilir bir kehribar yatağı haritası, adeta kıymetli bir hazine niteliği taşımaktaydı. Kehribar, gerek değerli taşlar gerekse metallerle kıyaslandığında Akdeniz dünyasında daha fazla rağbet görmüş ve bu bağlamda stratejik bir meta hâline gelmiştir. Akdeniz ve Karadeniz medeniyetlerinin Kuzeybatı Avrupa ile kurduğu ilişkiler, MÖ 1750-1600 dolaylarına, yani Erken Tunç Çağı'na değin uzanır (Созинов 1984, 109).

Tunç Çağı'ndaki kehribar yataklarının konumsal özellikleri, kıtada bir dizi ticaret yolunun tesisini zorunlu kılmıştır. Bu dönemde, Baltık kıyılarından hareket eden yollar Adriyatik Denizi'ne kadar ulaşmıştır. Erken Tunç Çağı'nda Resia ve Brenner geçitleri üzerinden Alpler aşılırken, Geç Tunç Çağı'nda Vistula Nehri eksenli yeni bir doğu güzergâhı belirginleşmiştir. Isonzo Nehri üzerinden Alplere uzanan yollar, kuzey Adriyatik'te iki ana kola ayrılmıştır: biri Po Deltası'na, diğeri ise Adriyatik'in doğu kıyısı aracılığıyla Miken kültür coğrafyasına yönelmiştir (Catacchio 2007, 28-30). Bu rotalar arasında en merkezi olanı, Baltık-Orta Avrupa-Adriyatik güzergâhı olup, Akdeniz'e bağlanması sebebiyle birincil ticarî ağ olarak kabul görmüştür. Bu güzergâhın altın çağı, Roma İmparatorluk dönemine tekabül etmektedir (Teichner 2013, 47).

Baltık kehribarı, Miken aristokrasisine ve Akdeniz çerçevesindeki hanedanlara, çoğunlukla karşılıklı hediyeleşme ve prestij döngüsü yoluyla ulaşmıştır. Özellikle Levant coğrafyasında, coğrafi menşeyinden uzaklığı nedeniyle nadir bulunan kehribar, kraliyet gücü ve sosyal statünün bir sembolü hâlini almıştır. Aynı zamanda rahip sınıfı tarafından da ayırt edici bir unsur olarak kullanılmıştır (Pfälzner 2012, 794). Miken, İtalya ve Levant coğrafyasındaki kehribar buluntularının çoğu, Baltık menşelidir. Bu materyal, arkeolojik bağlamlarda genellikle boncuk, muska, süsleme eşyası, mücevher ve dikdörtgen levhalar biçiminde saptanmıştır. Baltık ve Akdeniz bölgeleri arasında bir değişim nesnesi olarak dolaşımda bulunmuştur. Levant'ta bilinen en eski kehribar buluntuları, yaklaşık MÖ 2400 (Teli Asmar/Eşnunna, bir pandantif) ile MÖ 1800 (Asur, iki boncuk) tarihleri arasına tarihlenmektedir (Beck & Shennan 1991, 65).

Qatna'da (Suriye) gerçekleştirilen arkeolojik kazılar, Geç Tunç Çağı'nda Baltık kökenli kehribarın bu bölgeye ithal edildiğini ve yüksek statülü bireylerle ilişkilendirilen prestij nesnesi olarak kullanıldığını göstermektedir. MÖ 1340 yılına tarihlenen bir kraliyet mezarından elde edilen buluntular, Ege üzerinden ithal edilen Baltık kehribarını belgelemektedir. Türkiye'de ise 1982 yılında Uluburun batığında, kırktan fazla Baltık kehribarına rastlanmıştır (Pulak 1998, 213). Antik Mısır'da kehribar, güneş tanrısı Ra'nın gözyaşları olarak mitolojik anlam kazanmıştır. Eklem bacaklı fosiller içeren ve yaklaşık 125-135 milyon yıllık olduğu belirlenen en eski kehribar örnekleri, Levant bölgesinde; Lübnan, Ürdün ve İsrail'de tespit edilmiştir. Bu örnekler, yüksek bilimsel değere sahip olup Erken Kretase devrine ait bazı özgün ekosistemlere dair önemli paleoekolojik bulgular sunmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu bölgedeki kumtaşı ve ince taneli tortullarda rastlanan bu oluşumlar için "Levanten kehribar kuşağı" terimi kullanılmaktadır (Nissenbaum-Horowitz 1992, 295).

Türkiye

Levant bölgesinde olduğu gibi, Türkiye sınırları içerisinde de kehribar nesneleri, Erken Tunç Çağı (MÖ 3200-2000) ile Orta Tunç Çağı (MÖ 2000-1500) tarihlenebilmektedir. Anadolu ile dış dünya arasındaki etkileşimin somut bir göstergesi olan ve MÖ 2300-2100 yıllarına tarihlenen ünlü Truva Hazinesi içinde yer alan iki küresel kehribar boncuk, geçmişte kökenine dair bazı şüpheler uyandırmış olsa da, bu nesneler kehribarın Anadolu'daki erken kullanımı açısından önemli veriler sunmaktadır. II. Dünya Savaşı'nın ardından 1945 yılında kaybolan ve yakın geçmişte Puşkin Müzesi koleksiyonunda yeniden ortaya çıkan bu Truva kökenli eserlerin menşei tartışmalı olsa da, Moskova'da bulunan kehribar objeler, Erken ve Orta Tunç Çağı Anadolu'suna ait maddi kültür bağlamında değerlendirilebilecek öneme sahiptir.

Uluabat Gölü'nün (tarihî adıyla Apolyont Gölü) güneydoğusunda yer alan Dorak II Mezarı'nda tespit edilen kehribar renkli topuz başı, Anadolu'daki diğer kehribar buluntularının çeşitliliğine işaret etmektedir. Kehribarın kullanımıyla ilgili bir diğer önemli bulgu ise, MÖ III. binyılın sonlarına tarihlenen Alaca Höyük'teki prens mezarlarında ele geçirilen kehribar nesnelerle ilişkilidir (Cultraro 2007, 54).

Türkiye'de kehribar üzerine gerçekleştirilen spektroskopik analizlerin en önemlisi, Kaş yakınlarında yer alan Uluburun Batığı'ndan elde edilen örnekler üzerinde gerçekleştirilmiştir. 1982 yılında sünger avcılar tarafından tesadüfen keşfedilen batık, 1984 yılında başlatılan arkeolojik kazılarla sistematik biçimde gün yüzüne çıkarılmıştır. Uluburun gemisi, Geç Tunç Çağı'nda Akdeniz havzasında var olan düzenli ticaret ağlarının varlığına işaret eden en önemli buluntulardan biridir. Söz konusu gemide Ege dünyası, Mısır, Hitit coğrafyası, Suriye-Filistin bölgesi, Kenan diyarı ve diğer çeşitli uygarlıklara ait yaklaşık 20.000 adet eşya tespit edilmiştir. Bu eşyalar arasında Kıbrıs kökenli seramik kaplar; akik, cam, fayans ve devekuşu yumurtası kabuğundan yapılmış boncuklar; kobalt mavisi ve turkuaz renkte cam külçeler; tunç ve taş ağırlıklar; mühür taşları; tunçtan yapılmış keserler, bıçaklar, çeşitli el aletleri ve olta iğneleri ile bakır ve kalay külçeleri yer almaktadır. Ayrıca batıktan kırktan fazla Baltık kökenli kehribar tanesi de ele geçirilmiştir. Gemideki kehribar boncukların tipolojik açıdan Miken boncuklarına benzerlik gösterdiği ve spektroskopik analizler sonucunda bu kehribarların Baltık Denizi kökenli olduğu anlaşılmıştır (Gürgeç 2017, 89-91).

Uluburun Batığı ve Truva Hazinesi dışında, 2019 yılında Bayburt'un merkeze bağlı Aydıncık köyünde halk tarafından uzun yıllar yakacak malzemesi olarak toplanan siyah renkli taşların analiz edilmesi sonucunda, bu taşların doğal kehribar olduğu belirlenmiştir. Sahada görevli bilim insanları tarafından yapılan paleontolojik yaş analizleri sonucunda, Bayburt kehribarının 48,6 milyon yıldan daha eski olduğu ortaya konmuştur (Başar 2021, 9).

Bunların yanı sıra, Türkiye'de halk arasında "Oltu taşı" olarak bilinen ve siyah kehribar niteliği taşıyan taşların MÖ 1400'lerden itibaren çıkarıldığı bilinmektedir. Bu taş adını, çıkarıldığı Erzurum'un Oltu ilçesinden almaktadır. Oltu taşına, özellikle Sülünköyü, Güllüce, Dutlu, Güzelsu ve Alataşlar köyleri civarında rastlanmaktadır (Aydın 2006, 28).

Kıbrıs

Kıbrıs'ta, küresel ve eliptik formda işlenmiş kehribar boncuklar, Geç Kıbrıs IIIA-B evresine tarihlenen bazı Enkomi mezar buluntuları arasında belgelenmiştir. Kehribar dolaşımı ile ithal Ege-Hellad seramikleri arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koyan bulgulara, son yıllarda Hala Sultan Tekkesi'nde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar neticesinde elde edilen yeni veriler de eklenmiştir. Söz konusu tekke, Kıbrıs'ın güney kesiminde, Larnaka kenti dışında ve Tuz Gölü yakınlarında konumlanmaktadır (Tanman 1997, 225).

Kehribar kalıntılarına ayrıca Kalavassos-Ayios Dhimitrios arkeolojik yerleşiminde, Geç Kıbrıs IIB dönemine tarihlenen saray yapısına yakın konumda yer alan kadın ve bebek mezarlarında da rastlanmıştır (Cultraro 2007, 55). Ayios Dhimitrios adasının güneyinde yer alan bu arkeolojik alanın buluntuları büyük ölçüde Geç Tunç Çağı'na tarihlenmektedir (Kızılduman 2017, 128). Bahsi geçen kazı alanı, 1979-1998 yılları arasında Prof. Ian Todd ve Alison South'un yürütücülüğünü üstlendiği Vasilikos Vadisi Projesi kapsamında sistematik olarak araştırılmıştır (South 1997, 153).

Mısır

Antik Mısır kültüründe kehribar, güneş tanrısı Ra'nın gözyaşlarıyla özdeşleştirilmiş ve bu bağlamda kozmik bir sembolizmin taşıyıcısı olarak değerlendirilmiştir. Ra'nın gözü, çoğunlukla kutsal koruma, ilahi adaletin temsili, cezalandırıcı güç ve ilahi intikam gibi kavramlarla ilişkilendirilmiştir. Kehribar, aynı zamanda Ra'nın kızı ve onun gözlerinden biri olarak kabul edilen dişi aslan tanrıça Sekhmet ile de doğrudan irtibatlandırılmıştır. Arkeolojik bulgular, ölümler dünyasında bireyin ruhunu muhafaza etmek amacıyla, Mısır mumyalarının ellerine yerleştirilen küçük kehribar parçalarının varlığını ortaya koymaktadır. Eski Mısırlıların kehribarı hem estetik süsleme hem de mumyalama ritüelleri kapsamında kullanmış oldukları bilinmektedir (Pocrex 2019).

Mısır'da kehribar, güneşin sembolik temsilini yansıtan çeşitli biçimlerde diskler, damlalar ve koniler/dikilitaşlar-mezarlarda bulunmuştur. Plinius, *Naturalis Historia* adlı yapıtında, Eski Mısırlıların kehribara "*sacal*" veya "*sakal*" adını verdiklerini ve kehribarın batmakta olan güneş ışınlarının yeryüzüne çarpmasıyla meydana gelen yapışkan bir akıntıdan oluştuğunu ifade eder. M. Malaise, *Ölümler Kitabı* büyü metinlerinin yer aldığı ve dört farklı reçine türünden (muhtemelen kehribar) oyulmuş kalp skarabelerine (Eski Mısır'da özellikle Orta Krallık'tan başlayarak Yeni Krallık döneminde yaygınlaşmış, ölü gömme geleneklerinde kullanılan bir cenaze amuletidir) dikkat çeken ilk araştırmacı olmuştur. Bu eserlerden yalnızca biri, içerdiği nitelikler doğrultusunda gerçek kehribar olarak tanımlanmıştır. Firavun III. Amenhotep'in eşi Kraliçe Tiye'nin annesi Thuya'ya ait olan kehribar kalp skarabelerini, bir Anka kuşu figürü ile kutsal yazıtı bir araya getirmektedir. Yeni Krallık dönemine ait kehribarla ilgili arkeolojik kanıtların büyük bir kısmı, neredeyse tümüyle Tutankhamun'un (yaklaşık MÖ 1333-1324) KV 62 kodlu mezarında ortaya çıkarılan buluntularla sınırlıdır (Gestoso 2016, 257).

Tutankhamun, ironik biçimde, siyasi reformlar, askeri zaferler ya da toprak genişletme faaliyetlerinden ziyade, mezarının kendisiyle Mısır tarihinde ün kazanmıştır. Mezarı, 20. yüzyıl arkeolojisinin en dikkate değer keşiflerinden biri olarak, Antik Mısır'ın ölüm sonrası inançlarına dair önemli bilgiler sunmuştur. Antik Mısırlılar, ölümün ardından ruhun ölümsüzlüğe erişmesi için bedeninin bozulmamış kalması gerektiğine inanıyorlardı. Bu inanç doğrultusunda gerçekleştirilen

cenaze ritüelleri; altın lahitler, mücevherler ve muska türündeki koruyucu objelerle desteklenmiştir. Tutankhamun'un törensel donanımı, kırmızı kehribarla süslenmiş altın bir taç ve merkezinde kehribar bok böceği bulunan geniş bir göğüs plakasını içermektedir. Bu kehribar bok böceği, firavunun kalbini, öte âlemde çifte kozmik güçle muhafaza etmek üzere konumlandırılmıştır (Amberika 2022).

1922 yılında Howard Carter tarafından gerçekleştirilen kazılar sonucu keşfedilen Tutankhamun'un mezarında, kahverengi ve kırılğan yapıya sahip bazı nesnelerin varlığı, Eski Mısırlıların kehribarı bildiklerine ve işlevsel olarak kullandıklarına dair güçlü bir göstergedir. Mezarda yer alan birkaç bin objeden bazıları altın, lapis lazuli, akik ve renkli camdan üretilmiş olup, az sayıda da olsa atipik malzemeler de tespit edilmiştir. Mezarın çeşitli bölgelerinden elde edilen reçine parçaları ile birlikte, firavunun düşmanlarına karşı zafer sahneleriyle süslenmiş ünlü tabuttan, büyük olasılıkla bir kolyeye ait altmış kehribar benzeri boncuk da çıkarılmıştır (Laboury 2020, 32-33).

Suriye

Kuzey Levant'ta yer alan ve günümüz Suriye'sindeki Lazkiye kıyılarına karşılık gelen Ugarit Krallığı, Geç Tunç Çağı'nın son iki yüzyılında (MÖ XIV-XII. yüzyıllar) ekonomik ve kültürel bir refah dönemi yaşamıştır. Bu şehir devleti, hem Anadolu'ya uzanan Hitit İmparatorluğu'nun bir tebaası hem de Doğu ile Batı arasındaki ticari etkileşimin merkezi konumundaydı. Ugarit'teki arkeolojik kazılar, fosilleşmiş reçineler ve camsı malzemelerden imal edilen yarı değerli taş objelerin yaygın biçimde kullanıldığını göstermektedir (Matoian 2015).

Ugarit buluntularının yanı sıra, Suriye'deki en çarpıcı kehribar objelerden biri, Qatna Aslanı olarak adlandırılan eserdir. Humus'un yaklaşık 18 km kuzeydoğusunda yer alan Tell Mishrife'de bulunan Qatna yerleşimi, 1999 yılında başlayan Suriye-Alman-İtalyan ortak girişimi ile kapsamlı biçimde kazılmıştır. 2002 yılında Michel Al-Maqdissi ve Peter Pfälzner yönetiminde yürütülen kazılar neticesinde, Kraliyet Sarayı'nın altında mühürlü biçimde korunmuş bir mezar keşfedilmiştir. Yaklaşık 2000 buluntunun ortaya çıkarıldığı bu mezar, kehribarın sanatsal işçilikteki yerini ve ritüel bağlamdaki kullanımını ortaya koymuştur. Kazılarda keşfedilen içi oyulmuş aslan başlı kap, ilişkili kapaklar ve yaklaşık 90 kehribar boncuk, komünik asit/komünol polimerlerine dayalı Baltık kehribarından (Sınıf 1a reçineit) üretildiğini ortaya koyan analitik bulgularla tanımlanmıştır (Mukherjee *et al.* 2008, 50-53).

Qatna dışındaki bazı yerleşimlerde de (Alalakh, Mari) kehribar nesnelerin izine rastlanmıştır; özellikle Ugarit'te Miken seramikleri ile birlikte bulunan 14 boncuk, bölgedeki ticaretin ve kültürel alışverişin bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Qatna Kraliyet Mezarı'nda bulunan kehribar nesnelerin biçimsel özellikleri ve işçilik kalitesi, yerel Suriyeli zanaatkarların üretim tekniklerini yansıtmaktadır. Bu bağlamda, Baltık menşeli kehribarın Ege üzerinden Suriye'ye ticaret ya da diplomatik armağanlar yoluyla ulaştığı, ardından yerel atölyelerde sanatsal objelere dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır (Maqdissi *et al.* 2003, 211).

Lübnan

Dünyanın bilinen en eski doğal oluşumlarından biri olan ve pek çok böcek taksonunun en ilkel temsilcilerini bünyesinde barındıran Lübnan kehribarı, Mezozoik döneme ait, büyük ölçüde göz ardı edilmiş bir ekosistemin sırlarını gün yüzüne çıkarmaktadır. Lübnan kehribarı, Lübnan ve güneybatı Suriye'de yer alan, fosilleşmiş bitki reçinesinden oluşan bir organik materyaldir ve yaklaşık 130 ila 125 milyon yıl öncesine, yani Erken Kretase dönemi Barremiyen evresine tarihlenmektedir. Bu reçinenin, o dönemde tropikal ya da subtropikal iklime sahip olduğu düşünülen Gondwana süper kıtasının kuzey kıyılarında oluştuğu tahmin edilmektedir (Poinar *et al.* 2001, 15)

Lübnan Dağları silsilesi boyunca, kuzeyde Bcharré'den güneyde Jezzine'e kadar uzanan hat üzerinde yaklaşık 400 kehribar yatağı tespit edilmiştir. Bu yoğunluk, Lübnan topraklarının yaklaşık %10'unun kehribar açısından potansiyel barındırdığını göstermektedir (Milki-Poinar 2001, 37). Kehribar yatakları, yalnızca Lübnan sınırları içerisinde değil; aynı zamanda Suriye'nin komşu bölgelerinde ve kuzey Filistin'de de mevcuttur. Lübnan kehribarı, sarıdan koyu kırmızıya, hatta yanardöner siyaha kadar değişen geniş bir renk skalasına sahiptir (Green & Penney 2011, 27).

Lübnan kehribarı, içerdiği yoğun biyotik kapanımlar nedeniyle bilimsel açıdan son derece kıymetlidir. Özellikle çiçekli bitkiler (anjiospermiler) ile böcekler arasındaki birlikte evrim sürecinin erken evrelerine dair veri sağlayan bu materyal, Alt Kretase dönemine ait kıtasal paleobiyocoşetliliği anlamada temel kaynaklardan biri olarak değerlendirilmektedir. Kehribar örnekleri, sıklıkla linyit ve bitki kalıntılarıyla ilişkili koyu renkli kil tabakalarında, nehir kenarlarında veya alüvyal ortamlarda bulunur. Genellikle, reçine üreten ağaçtan kaynaklanan linyit ve fosil yapraklarla birlikte birincil yatağına gömülmüş hâlde tespit edilmektedir. Kehribarın kronolojik dağılımı Geç Jura'dan Albiyen evresine kadar uzanır (Arillo *et al.* 2019, 611).

Lübnan kehribarını bilimsel açıdan ayırt edici kılan temel unsur, içerdiği biyolojik kapanımların istisnai bolluğudur. Her 25 ila 30 kehribar parçasından birinde biyotik kapanıma rastlanmaktadır. Kehribar, nadiren de olsa omurgalı kalıntıları (Baabdasaurus xenor adlı bir kertenkele türü) ve birkaç tüyle birlikte, çok sayıda eklembacaklı ve bitki kalıntısına ev sahipliği yapar. Bu organizmalar, reçine henüz viskoz hâlde iken kapanarak fosilleşmiştir. Bununla birlikte, kapanıma uğrayabilecek organizmaların boyut ve habitat bakımından sınırlamaları olduğu da unutulmamalıdır. Belirli eklembacaklı taksonlarına ait kapanımlar, dönemin ekosistemine ilişkin dolaylı bilgiler sunabilir (Azar 2007, 154-155).

Günümüzde, paleontolog ve entomolog Dany Azar ve araştırma ekibi, Lübnan'ın Aakkar bölgesine bağlı Mechmech köyünde yaklaşık 130 milyon yıl öncesine tarihlenen yeni bir kehribar sahasını ortaya çıkarmışlardır. Bu alan, fosilleşmiş böcek örnekleri içeren zengin bir kehribar rezervuarı olarak değerlendirilmektedir. Alt Kretase dönemine ait kehribar açısından önemli bir zenginlik sunan bu keşif, Lübnan'ın kuzeyinde yapılan ilk bulgu olması bakımından ayrıca dikkat çekicidir. Mechmech, Lübnan'da kehribar ve entomofauna barındıran 25. saha olarak sınıflandırılmıştır (Azar *et al.* 2010, 125; Azar *et al.* 2021, 56).

Lübnan kehribarının gemolojik bağlamda, diğer coğrafyalarda olduğu gibi ticari bir değeri bulunmamakla birlikte, bilimsel önemi tartışmasızdır. Bu önemin temelini, kehribarın stratigrafik olarak tarihlenebilirliği oluşturmaktadır. Lübnan kehribarı, Alt Kretase'ye yaklaşık 130 milyon yıl öncesine tarihlenen ve aynı zamanda karasal eklembacaklılar ile fosilleşmiş böcekleri içeren dünyadaki tek örnek olma özelliğini taşımaktadır (Baaklini 2021).

Ürdün

Yaklaşık 130 milyon yıllık bir geçmişe sahip olan Ürdün kehribarı, Baltık kehribarında (35-50 milyon yıl) da rastlanan bazı sivrisinek ve sinek familyalarının tespitine imkân tanıyarak, bu organizmaların morfolojik açıdan büyük ölçüde değişmeden günümüze kadar ulaşabildiğini göstermektedir. Ürdün'deki en dikkate değer kehribar buluntusu, yüksek karbon içeriğiyle dikkat çeken ve Amman'ın kuzeybatısında yer alan Wadi Zerka bölgesinde keşfedilmiştir. Zarqa Nehri havzasında konumlanan Kurnub Kumtaşı Formasyonu'na ait Alt Kretase dönemine tarihlendirilen bu kehribarın kapanımları üzerinde gerçekleştirilen son döneme ait yoğun çalışmalar, 21 farklı takıma ve en az 47 familyaya mensup yüzlerce taksonu temsil eden, olağanüstü derecede iyi korunmuş eklembacaklılara ait yüksek düzeyde bir biyolojik çeşitliliği ortaya koymuştur (Gaslain & Casanova 2009, 91).

Söz konusu eklembacaklılar arasında; bir lagonomegopid ve bir protheridiid örümceği, bir zygopteran (damselfly), bir achilid fulgoroid planthopper, bir zorapteran, bir hydrophilid ve bir clerid familyasına ait böcekler ile bir sciarid mycetophilid ve bir mymarid gibi örnekler yer almakta olup, bu organizmalar ait oldukları grupların bilinen en eski kesin fosil kayıtlarını temsil etmektedir. Bu bulguların öncesinde, Zarqa Nehri havzasından elde edilen kehribarın entomolojik içeriğine dair bilgiler son derece sınırlıydı; yalnızca üç dipteran familyasının (Chironomidae, Ceratopogonidae ve Tipulidae) varlığı belgelenmişti ve bu nedenle bölgenin paleontolojik potansiyeli büyük ölçüde göz ardı edilmekteydi (Kaddumi 2007, 298).

İsrail

İsrail'de kehribar, ülkenin kuzey kesiminde, Celile Gölü seviyelerinde, Hermon Dağı'nın güney yamaçları boyunca, Majdal Shams ile Newe Ativ yerleşimleri arasında yer alan tortul birikintilerde tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, Qiryat Shemona yakınlarında konumlanan Naftali Dağları'nın doğu yamaçlarında da kehribar oluşumlarına rastlanmaktadır. Ülkenin güneyinde ise, Ölü Deniz'in batı kıyısında yer alan Khokov ve Barbor bölgelerinde gerçekleştirilen petrol sondaj faaliyetleri ve kuyu çalışmaları neticesinde kehribar nodülleri elde edilmiştir. Söz konusu nodüllerin renk skalası, çıkarıldıkları coğrafi konuma bağlı olarak farklılık arz etmektedir. Kuzey İsrail kaynaklı kehribar, genellikle açık turuncu ya da kahverengi tonlarında görülürken; güneydeki yataklardan elde edilen kehribar örnekleri daha koyu renklerde ya da bal renginde olabilmektedir (Nissenbaum 1975, 341-342).

Sonuç

Levant coğrafyasında yer alan Lübnan kökenli kehribar yatakları, sahip oldukları özgün jeolojik-stratigrafik konumlanışları ve paleontolojik kapanım çeşitliliği itibarıyla, bölgesel kehribar oluşumları arasında müstesna bir statüye sahiptir. Bu bağlamda, Lübnan'da söz konusu doğal mirasın yalnızca bilimsel incelemelere konu edilmesiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda milli kimlik ve kültürel sürekliliğin korunması perspektifinde kurumsal bir çerçeveye kavuşturulması gerekmektedir. Bu çerçevenin en somut göstergesi, mineral, kayaç ve fosil materyalleri de kapsayacak biçimde bütüncül bir koleksiyon sistematiğine dayalı uluslararası standartlarda bir Doğa Tarihi Müzesi'nin tesisidir. Mevcut durumda Lübnan kökenli amber örneklerinin önemli bir bölümü Lübnan Ulusal Müzesi envanterinde kayıtlı olmakla birlikte, Paris'teki Muséum National d'Histoire Naturelle koleksiyonunda da hatırı sayılır sayıda örnek bulunması, bilimsel verilerin yerel bağlamdan koparılması ve kültürel aidiyetin dışsallaştırılması sorununu beraberinde getirmektedir. Suriye'de süregelen iç savaşın ardından kültürel miras unsurlarının büyük ölçüde tahrip edildiği bilinmektedir. Bu kapsamda, Tunç Çağı'ndan itibaren bölgedeki tek kehribar kaynağı olduğu değerlendirilen Qatna Krallığı'na ait mezar alanının güncel durumu belirsizliğini korumakta olup, bu bölgeden elde edilen eserlerin korunduğu herhangi bir müze ya da koleksiyon hakkında yeterli bilgi mevcut değildir.

Bölgesel ölçekte, Suriye'de süregelen iç savaş neticesinde arkeolojik ve paleontolojik mirasın büyük ölçüde tahribata uğradığı bilinmektedir. Özellikle, Tunç Çağı'ndan itibaren Levant bölgesinde tek amber kaynağı olarak tanımlanan Qatna Krallığı'na ait mezar kompleksinin günümüzdeki durumuna ilişkin belirsizlik devam etmekte, söz konusu alanlardan elde edilen materyallerin herhangi bir müze ya da sistematik koleksiyon içerisinde korunup korunmadığına dair yeterli veri bulunmamaktadır.

Türkiye bağlamında, Doç. Dr. İbrahim Gündoğan (Dokuz Eylül Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü) başkanlığında yürütülen arazi araştırmaları sonucunda Bayburt sahasında doğal amber yataklarının varlığı tespit edilmiş, ancak bu bulgu gerek ulusal

gerekse uluslararası bilimsel literatürde yeterince görünürlük kazanamamıştır. Türkiye’de bilinen başka doğal amber yataklarının bulunmaması, Bayburt keşfini bilimsel ve ekonomik değer bakımından stratejik bir öneme kavuşturmuştur. Bu çerçevede, Özgü Başar tarafından 2021 yılında tamamlanan yüksek lisans tezinin akademik rapor formatında değerlendirilerek uluslararası bilimsel literatüre kazandırılması, bölgesel amber araştırmaları açısından kritik bir katkı sağlayacaktır.

Mısır kökenli amber meselesi ise hâlen çözüm bekleyen akademik bir tartışma alanıdır. Nitekim, kehribarın antik Mısır’daki varlığına ilişkin ilk şüpheler, MS 19. yüzyılın sonlarında Perrot ve Chipiez tarafından ortaya konulmuş; ardından, Heinrich Quiring tarafından 1954’te yayımlanan *Die Herkunft des Bernsteins im Grabe des Tutankhamun* başlıklı makalede, Tutankhamun’un mezarında tespit edilen amber benzeri materyalin gerçekte kehribar değil, Doğu Afrika menşeli kopal olduğu kimyasal analizler sonucunda ileri sürülmüştür (Niwinski 2022). Quiring ayrıca söz konusu taşların, sembolik olarak “yanan taş” niteliği taşıyan ve güneş diski ikonografisinde kullanılan kızılcam taş (carnelian) ile karıştırıldığına işaret etmiştir. Bununla birlikte, Sinclair Hood, Tutankhamun’un mezarındaki kalp biçimli skarabe figürleri ile Orta-Kuzey Avrupa Tümülüs Kültürü’ne atfedilen bir kolyedeki reçine parçalarının muhtemelen gerçek amber olabileceğini öne sürmüştür (Hood 1993, 232). Bu tartışmanın nihai olarak açıklığa kavuşturulabilmesi, disiplinler arası yaklaşımlarla (arkeometri, jeokimya, paleobotanik) desteklenen yeni nesil saha çalışmaları gerektirmektedir.

Ürdün bağlamında, özellikle Zarqa Nehri havzası amber örneklerinde tespit edilen entomofaunanın taksonomik çözümlemesi henüz kesinlik kazanmamıştır. Tür, cins ve familya düzeyinde devam eden sınıflandırma belirsizlikleri, bu amber yataklarının paleobiyolojik zenginliğinin yeterince ortaya konulamamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, gelecekte gerçekleştirilecek ayrıntılı morfolojik, filogenetik ve moleküler düzeydeki çalışmalar, söz konusu sahaların biyolojik çeşitliliğe dair bilinen veri havuzunu anlamlı ölçüde genişletebilecek potansiyele sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA

- Agricola G. 1912. *De Natura Fossilium*. Trans. M. C. Bandy & J. A. Bandy. New York: Dover Publications.
- Al-Maqdissi M., Dohmann-Pfälzner H., Pfälzner P. & Suleiman A. 2003. Das königliche Hypogaeum von Qatna, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin* 135, 189-218.
- Anderson B. W. 1980. *Gem testing* (9th ed.). London: Butterworths.
- Amberika 2022. Янтарь Тутанхамона-оберег древней мумии фараона, 2022. 2024, Eylül 12, Kaynak: <https://amberika.ru/pages/stati/yantar-tutanhamona-obereg-drevney-mumii-faraona.html>. veri tabanından alınmıştır.
- Arillo A., Subías L., Rocha S., G. C. D. & Azar D. 2019. First fossil oribatid mite from Lebanese amber (Acariformes, Oribatida, Neoliodidae), *Palaeoentomology* 002 (6), 611-617.
- Aydın O. 2006. Kehribar, Geçmişe Açılan Pencere, *Mavi Gezegen*, 13, 26-28.
- Azar D. 2007. Preservation and accumulation of biological inclusions in Lebanese amber and their significance, *Comptes Rendus Palevol*, Volume 6, Issues 1-2, 151-156.
- Azar D. Nel A. & Perrichot V. 2010. Lebanese amber. In D. Penney (Ed.), *Biodiversity of fossils in amber from the major world deposits* (271-298). Siri Scientific Press.
- Azar D., Maksoud S. & El-Hajj T. 2021. New Cretaceous amber outcrops from Lebanon. *Cretaceous Research*, 123, 104770. <https://doi.org/10.1016/j.cretres.2021.104770>
- Baaklini S. 2024. Un nouveau site exceptionnel d'ambre découvert dans le Akkar, L'orient-Le Jour, Kaynak: <https://www.lorientlejour.com/article/1258134/un-nouveau-site-exceptionnel-dambre-decouvert-dans-le-akkar.html>.
- Bassignano M. S. 1994. L'ambre: de l'Europe centrale en Cisalpine: J. Kolendo, L'ambra e i rapporti tra Cisalpina e regioni centro europee; H. Galsterer, Nutrire Roma. L'approvvigionamento della metropoli in età imperiale, *Dialogues d'histoire ancienne*, vol. 20, n°1, 357-364.
- Başar Ö. 2021. Bayburt Bölgesinde Gözlenen Kehribar Oluşumlarının Jeolojisi ve Gemolojik Özellikleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.
- Beck C. W. & Shennan S. J. 1991. Amber in the Ancient Near East. *Archaeometry*, 33(1), 65-84. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4754.1991.tb00684>.
- Catacchio N. & Negroni-Gallo V. 2014. L'ambra In Italia. Le Vie Di Penetrazione E La Diffusione Durante La Protostoria, ed. P.L. Cellarosi, *The Amber Roads The Ancient Cultural And Commercial Communication Between The Peoples*, San Marino, 313-335.
- Catacchio N. N. 2007. Amber and the Adriatic Sea: relationships between the two sea-shores in late prehistoric time. ed. A. Uglesic, *Abstracts of the 13th Annual Meeting of European Association of the Archaeologists*, Croatia.
- Catacchio N. & Negroni-Gallo V. 2018. Adriatico mare dell'ambra: il Caput Adriae porta tra Europa e mondo mediterraneo, ed. E. Borgna, *Preistoria e Protostoria del caput adriae Studi Di Preistoria E Protostoria*, Studi di Preistoria e Protostoria-5, Firenze, 407-418.
- Cultraro M. 2007. L'ambra Nel Mondo Mediterraneo: L'egco E Le Aree Di Contatto, ed. Maria Luisa Nava, Antonio Salerno, *trasparenze Dall'Antico AMBRE*, Napoli, 48-57.
- Çınar A. Ö. 2019. Levant Havzasında Bulunan Doğal Gaz Kaynaklarının İsrail-Ürdün İlişkilerine Etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi. İstanbul. 2019.
- Фракей Э. 1990. ЯНТАРЬ, Издательство «Мир», Москва.
- Fronde J.W. 1968. "Amber Facts and Fancies", *Economic Botany*, Vol. 22, No. 4, 371-382.
- Gaslain C. & Casanova M. 2009. L'ambre en Méditerranée à l'âge du bronze. In: *Circulation des matières premières en Méditerranée: transferts de savoirs et de techniques*, 89-100.
- Gestoso S. G. 2008. Amber in the Ancient Near East. *İ-Medjat*, n°2, 1-4.
- Gestoso S. G. 2016. Amber exchange in the Late Bronze Age Levant in Cross-cultural Perspective, *Aula Orientalis*, 34/2, 251-264.
- Green D. I. & Penney D. 2011. *Fossils in Amber: Remarkable Snapshots of Prehistoric Forest Life*, Siri Scientific Press.
- Grimaldi D. A. 1996. *Amber, Window to the Past*, New York.
- Grzedzielski W. 1996. The Amber Routes Of Antiquity, *The Unesco Courier*, 1/5, 20-22.
- Gürgen İ. 2017. MÖ 2. Binyılda Kıbrıs'ın Yakınoğu Ticaretindeki Rolü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi. Bursa.

- Hood S. 1993. Amber in Egypt, ed. Curt.W. Beck- Bouzek, Jan., *Amber in Archaeology (Proceedings of the Second International Conference on Amber in Archaeology, Liblice 1990, Institute of Archaeology)*: Prague, 230-235.
- Kaddumi H. F. 2007. *Amber of Jordan, the Oldest Prehistoric Insects in Fossilized Resin*. Third edition. Publications of the Eternal River Museum of Natural History, Amman.
- Kızılduman B. 2017. Kıbrıs'ta Kaleburnu-Kral Tepesi/ Galinoporni-Vasılı'de Dikkate Değer Bir Geç Tunç Çağı Yapısı, *OLBA*, XXV, 113-159.
- Krishna V. *Amber Inclusions*, Insectomania, 2023, Kaynak: <https://gentarus.com/amber-inclusions/>
- Laboury D. 2020. The Discovery of Tutankhamun's Tomb, ed. S. Connor-D. Laboury, *Tutankhamun Discovering The Forgotten Pharaoh*, Presses Universitaires de Liège, 32-37.
- Langenheim J. H. 2003. *Plant Resins: Chemistry, Evolution, Ecology, and Ethnobotany*, Portland, OR.
- Манахова А. 2017. 70 Лет Янтарному Комбинату Янтарная Книга, Отпечатано в АО Первая Образцовая типография, Москва.
- Matoian V. *Quand les Anciens rivalisaient avec la nature: Pierres fines et matières vitreuses à Ougarit (Syrie)*, 2023, Archeorient, Kaynak: <https://archeorient.hypotheses.org/3952>. Erişim Tarihi: 13.4.2024.
- Mukherjee A. J., Roßberger E., James M. A., Pfalzner P., Higgitt, C. L., White R., Peggie D. A., Azar D. & Evershed R. P. 2008. "The Qatna lion: scientific confirmation of Baltic amber in late Bronze Age Syria", *Originalveröffentlichung in: Antiquity* 82, 49-59.
- Niwiniski A. 2023. *Amber In Ancient Egypt*, Bursztyn, Kaynak: <https://bursztyn.pl/blog/amber-in-ancient-egypt-30.html>.
- Nissenbaum A. 1975. Lower Cretaceous Amber from Israel, *Kurze Originalmitteilungen*, 62, 341-342.
- Nissenbaum A. & Horowitz A. 1992. The levantine amber belt, *Journal of African Earth Sciences*, Vol. 14, No. 2, 295-300.
- Pardo F. L. 2002. Sandáraca, el ámbar de los dioses, en las costas de la factoría fenicia de Mogador/Kerné (Marruecos Atlántico), *Akros: Revista de Patrimonio*, N° 1, 48-53.
- Pfälzner P. 2012. Levantine Kingdoms of the Late Bronze Age, ed. D.T. Potts, *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*, Blackwell Publishing Ltd. Published 2012 by Blackwell Publishing Ltd.
- Pulak C. 1998. The Uluburun Shipwreck: An overview. *International Journal of Nautical Archaeology*, 27(3), 188-224. <https://doi.org/10.1111/j.1095-9270.1998.tb00803.x>
- Poinar G. O. & Milki R. 2001. Lebanese Amber: The Oldest Insect Ecosystem in Fossilized Resin, Corvallis, OR.
- Richard S. 2008. "Asia, West: Archaeology of the Near East: The Levant". *Encyclopedia of Archaeology*, 834-848. USA.
- Ростех 2019, *Янтарный плен: о чем расскажет солнечный камень*, Kaynak: <https://rostec.ru/news/yantarnyy-plen-o-chem-rasskazhet-solnechnyy-kamen/>. Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2024.
- South A.K. 1997. Kalavassos-Ayios Dhimitrios 1992-1996, in "Report of the Department of Antiquities Cyprus", 151-175.
- Созинов Н.А. 1984. *Академия Наук Ссср Серия Человек и окружающая среда*, Издательство Наука, Москва.
- Tanman M. B. 1997. "Hala Sultan Tekkesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 15, 225-227. İstanbul.
- Teichner F. 2013, From Aqvileia To Carnvntvm: Geographical Mobility Along The Amber Road, *VELEIA*, 30, 47-73.
- Todd J. M. 1985, Baltic Amber in the Ancient Near East: A Preliminary Investigation. *Journal of Baltic Studies*, Vol. 16, No. 3, Special Issue: Studies In Baltic Amber, 292-301.
- Uludağ M. B. 2021. Tarihsel Perspektif İçinde Levant Havzası: Doğu Akdeniz ve Kıbrıs, *TYB Akademi*, (31).
- Wayman P. 1998. Stoney's Electron, *Europhysics News*, 28 (5-6), 159-160.

Kırsalda Kadın Emeği, Toplumsal Cinsiyet Roller ve Dayanışma Pratikleri: Muş-Bulanık Örneği

Women's Labor, Gender Roles, and Solidarity Practices in Rural Areas: The Case of Muş-Bulanık

Neriman MORKOÇ*

Öne Çıkanlar:

- Kadınlar annelik ve ev sorumluluklarıyla mesleki roller arasında sıkışmaktadır.
- Ekonomik bağımsızlık eksikliği kadınları karar süreçlerinden dışlamaktadır.
- Kadın dayanışma ağları mesleki motivasyonu ve direnci artırmaktadır.
- Çalışma, kırsalda kadınların çok katmanlı sorunlarını görünür kılmaktadır.

Öz: Bu çalışma, Muş'un Bulanık ilçesinde yaşayan kadınların gündelik yaşamlarında ve çalışma hayatlarında karşılaştıkları sosyo-kültürel ve ekonomik zorlukları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kırsal alanda yaşayan kadınların geleneksel toplumsal yapı içinde cinsiyet rolleri ve kimliklerini nasıl şekillendirdiklerini anlamak açısından bu çalışma önemli bir katkı sunmaktadır. Nitel araştırma yöntemine dayalı olarak yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile veriler toplanmıştır. Bulgular, kırsalda yaşayan kadınların çoğunlukla annelik ve ev içi sorumluluklarla tanımlandığını, kadınlarda ekonomik yetersizliklerinin ise aile içi karar alma süreçlerinden dışlanmalarına yol açtığını göstermektedir. Dul ve düşük gelirli kadınların kırılganlıklarının daha yüksek olduğu; ancak kadın dayanışma ağlarının sosyal direnci artırıcı bir işlev gördüğü belirlenmiştir. Bulanık'ta kadınların evde oturması gerektiğini kabul eden ataerkil yapı, ekonomik bağımlılık ve sınırlı sosyal imkânlarla kadınların zorluklar yaşamasına neden olmaktadır. Kırsalda çalışan kadınlar ise bir yandan toplum tarafından ayıplanmakta bir yandan da ev içi ve ev dışı üstlendiği rolleri çatışmaktadır. Ancak zorluklara rağmen kırsalda çalışan kadının eşine veya bir başkasına muhtaç olmaması, mesleki motivasyonunu artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Kadınlar, Ekonomik Bağımsızlık, Bulanık, Dayanışma Ağları

Highlights:

- Women are caught between motherhood and household responsibilities and professional roles.
- Lack of economic independence excludes women from decision-making processes.
- Women's solidarity networks increase professional motivation and resilience.
- The study makes visible the multi-layered problems of rural women.

Abstract : This study aims to reveal the socio-cultural and economic challenges faced by women living in the Bulanık district of Muş in their daily lives and working lives. This study makes a significant contribution to understanding how women living in rural areas shape their gender roles and identities within traditional social structures. Data was collected using a semi-structured interview technique based on qualitative research methods. The findings show that women living in rural areas are mostly defined by motherhood and domestic responsibilities, and that their economic inadequacy leads to their exclusion from

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Bulanık MYO, Sosyal Hizmetler Bölümü, Muş, n.irec@alparslan.edu.tr.
ORCID: 0000-0001-7431-529X

family decision-making processes. It has been determined that widowed and low-income women are more vulnerable; however, women's solidarity networks serve a function that increases social resilience. In Bulanık, the patriarchal structure that accepts women as staying at home causes women to experience difficulties due to economic dependence and limited social opportunities. Women working in rural areas are both stigmatized by society and face conflicting roles both inside and outside the home. However, despite the difficulties, the fact that women working in rural areas are not dependent on their husbands or anyone else increases their professional motivation.

Keywords: Rural women, Economic Independence, Bulanık, Solidarity Networks

Summary: This study aims to examine the gender roles, occupational struggle practices and solidarity experiences of women living in the Bulanık district of Muş, located in eastern Turkey. The main aim of the study is to make visible the structural, cultural and economic obstacles that rural women face in their daily lives within the framework of feminist sociology, and to understand the strategies they develop against these obstacles.

The research was conducted in a qualitative research design, and semi-structured in-depth interviews were used. The participants, selected through purposive sampling, consisted of seven women of varying ages, professions, and social statuses living in Bulanık district. The participants included a teacher, a tailor, a Qur'an course instructor, a security guard, and housewives. The interviews were conducted in April 2025 in the natural settings of the participants, and the data were analyzed using thematic analysis. The main limitation of the study is that it is confined to the district of Bulanık and relies solely on in-depth interview technique.

The findings of the study reveal that rural women's gender roles are shaped by patriarchal culture, traditional norms, and economic dependency relations. Housewife participants stated that due to their lack of economic freedom, they were excluded from decision-making processes within the family and sometimes felt like "secondary individuals". Educated and wage-earning women (e.g. teachers), on the other hand, stated that they were socially defined by the image of "motherhood" and "submissive women" even while fulfilling their professional roles in the public sphere, and that their professional identities were questioned even in parent-teacher meetings. This shows that women's professional authority is overshadowed by traditional gender stereotypes.

Participants further emphasized that they had difficulties in maintaining a work-home balance, and that women with young children could not spare time for personal development and rest due to the intense workload. For widows and single women, economic difficulties and social pressures are exacerbated, and women's lack of education, lack of social support and informal working conditions increase the risk of poverty. In particular, the experience of a widowed seamstress raising her two children alone following her husband's death highlighted the vital importance of women's labor in rural areas, both economically and emotionally.

At the same time, the findings of the study also reveal the empowering effect of the solidarity networks that women established with each other and the support mechanisms they created at the local level. Female teachers noted that the solidarity they formed among themselves with the support of the school administration increased their professional motivation and sense of belonging. Women who work as tailors emphasized that the municipal courses and the support of neighbors and relatives helped them achieve their goal of expanding their business. Qur'an course instructors stated that their professions serve an important function in establishing social ties and solidarity networks.

The study reveals that women in socio-culturally conservative rural settlements such as Bulanık struggle with multi-layered inequalities; however, they develop meaningful strategies to overcome these challenges through solidarity, personal resilience, education, and local social service supports. Women's desire to gain economic independence conflicts with the restrictive effects of gender norms and family structure; however, solidarity practices stand out as one of the most important resources that increase women's self-esteem and social visibility.

The study contributes to social service policies, rural development and gender equality-based programs by making visible the invisible labor, economic vulnerabilities and gender-based disadvantages of rural women. It also emphasizes the need for holistic approaches to women's empowerment not only

economically but also culturally and socially. Women's access to education, vocational skills development opportunities and support for collective forms of organization such as cooperatives are critical for gender equality and sustainable development in rural areas. In this respect, the study is expected to contribute to the field in terms of the problems faced by rural women.

Giriş

Kadınların toplumsal rolleri, geleneksel normların ve sosyoekonomik koşulların etkisiyle şekillenmektedir. Bu bağlamda kadınların hem ev içi rolleri hem de üretim sürecine katılımları, özgün dinamikler taşımaktadır. Muş'un Bulanık ilçesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, ekonomik sınırlılıkların ve kültürel yapının iç içe geçtiği bir alan olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışma, Bulanık özelinde kırsalda kadınların toplumsal cinsiyet rolleri, ev içi emeği ve dayanışma pratiklerini sosyolojik bir perspektifle analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Kırsal alanlarda kadınların toplumsal konumuna ilişkin çalışmalar Türkiye'de giderek artmakla birlikte, mevcut literatürün önemli bir kısmı tarımsal üretimde kadın emeği, yoksulluk veya aile içi roller gibi belirli temalara odaklanmaktadır. Ancak kırsal kadınların hem gündelik yaşam pratiklerini hem mesleki mücadele süreçlerini hem de dayanışma ilişkilerini aynı çerçevede ele alan çalışmalar sınırlıdır. Bu nedenle Bulanık örneği, geleneksel ataerkil yapının kadınların kimlikleri, ekonomik bağımlılıkları ve sosyal görünürlükleri üzerindeki etkilerini analiz etme imkânı sunmaktadır. Kırsal alanda bu çok yönlü deneyimleri araştırarak literatürdeki bu boşluğu doldurmak ve kırsalda kadınların güçlenmesine yönelik sosyal politika tartışmalarına sahadan elde edilen verilerle katkı sağlamak çalışmanın yapılma nedenidir.

Kırsalda yaşayan kadınlar, düşük ücret, sosyal güvence eksikliği, eğitim yetersizliği ve ataerkil değer yargıları nedeniyle iş hayatında çeşitli engellerle karşılaşmaktadır. Bununla birlikte, kadınların kendi aralarında kurduğu dayanışma biçimleri, onların hem sosyal statülerini güçlendirmekte hem de toplumsal cinsiyet kalıplarına karşı mücadele etmelerine imkân tanımaktadır. Bu bağlamda, Muş-Bulanık örneğinde de görüldüğü gibi, kırsalda kadınlar hem geleneksel rolleri sürdürmekte hem de dayanışma ağları sayesinde ekonomik ve sosyal varlıklarını koruma çabası göstermektedir.

Kadınların çalışma hayatına katılımı, yalnızca ekonomik bir faaliyet olarak değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerinin inşasında belirleyici bir unsur olarak ele alınmaktadır. Türkiye'nin doğu illerinde, özellikle Muş'un Bulanık ilçesi gibi kırsal yerleşimlerde, kadının çalışma hayatındaki konumu; ataerkil yapılar, geleneksel normlar ve aile hiyerarşileri tarafından şekillenmektedir. Bu bağlamda Bulanık örneği, kadınların istihdama katılımında hem kültürel hem de yapısal engellerin izlerini taşımaktadır. Çalışma, Bulanık'taki kadınların gelir durumuna göre yaşadığı çok faktörlü sorunlara odaklanmaktadır.

Kırsal alanlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin en belirgin yaşandığı mekânlar olarak dikkat çekmektedir. Kadınların hem ev içindeki rolleri hem de üretim süreçlerine katılımları, geleneksel değerler ve ataerkil normlarla şekillenirken, ekonomik ve sosyal yoksunluklarla da pekiştirilmektedir. Bu bağlamda, Muş'un Bulanık ilçesi; kadınların toplumsal konumlarının, aile içi iş bölümü ve ekonomik bağımlılık tarafından belirlendiğine dair bir örnek sunmaktadır.

Bu çalışma, Bulanık'ta yaşayan kadınların gündelik yaşamlarında ekonomik bağımlılık, görünmez emek, toplumsal cinsiyet rolleri, mesleki mücadele ve dayanışma ağlarının kadınların hayatını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kırsalda yaşayan kadınlar ekonomik olarak bağımsız mı; aile içi ve aile dışı toplumsal rolleri nelerdir? Sorusu cevaplanmaya çalışılacaktır. Ayrıca kırsalda yaşayan kadınların gündelik yaşamlarında aileden veya çevreden destek alıyorlar mı? Sorusu cevaplanmaya çalışılacaktır. Bulgular; kadınların, ekonomik

yetersizlikler nedeniyle aile içinde söz hakkı elde etmekte zorlandığını, mesleki rollerinin toplumsal cinsiyet kalıpları tarafından gölgelendiğini, kamusal görünürlüklerinin kültürel normlarla sınırlandırıldığını ancak buna rağmen dayanışma pratiklerinin motivasyon ve güçlenme kaynağı olduğunu göstermektedir.

Pierre Bourdieu'nün habitus kavramı ile kadınların gündelik hayatta geleneksel yapılarla nasıl mücadele ettiği ve bu yapıları hangi stratejilerle dönüştürmeye çalıştığı anlaşılmaya çalışılmaktadır. Habitus, herkesin yaşam koşullarına göre değişiklik gösterir. Aynı sosyoekonomik statüye sahip bir grup insanın yaşam koşulları aynıysa bu kimseler aynı habitusa sahiptir. Bireylerin yaşadığı çevre koşullarında değişiklik olmadığı sürece sosyalleşme sürecinde edindikleri eğilimleri muhafaza etmeye yakındırlar (Jourdain & Naulin 2016, 13). Bu doğrultuda çalışma, kırsalda kadınların çok katmanlı eşitsizlik deneyimlerini görünür kılmayı ve aile yapısının kadınların özgüveni, sosyal görünürlüğü ve haklarını kullanabilme kapasitesi üzerindeki belirleyici etkisini sosyolojik bir çerçevede tartışmayı amaçlamaktadır.

Toplumsal Cinsiyet Roller, Kırsal Kadının Emeği ve Yoksulluk

Kırsal alanda kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel olarak güçlenmesi o bölgenin de güçlenmesi demektir. Kadınlar, kırsal alanda güçsüz konumdadır. Bundan dolayı eğitim sağlık, sosyal güvenlik, istihdam, örgütlenme, girişimcilik, mülkiyet hakkı ve bilgiye erişim gibi alanlarda dezavantajlı durumdadırlar. Toplumumuzun ataerkil bir yapıya sahip olması, kadınların hem ev içi işlerde hem de toplum önünde emeğinin görülmemesine neden olmaktadır. Kadınların kırsal alanda eğitim olanaklarına ulaşamaması veya kısıtlı olarak ulaşması kişisel gelişimlerini ve çocuklarının refahını olumsuz etkilemektedir (Öcal Kara 2025).

Kadınların hakların tamamından yararlanmasına engel olan cinsiyet temelli ayrımcılıktır. Türkiye'de kırsal hayatta kadınların geliri kısıtlı olduğu için yoksulluk bakımından kadınlar dezavantajlı konumdadır. Kadınlar evde çocuk bakımı ve ev işleriyle ilgilenen kadınlar, düzenli bir gelirleri olmayınca ev ve çocuk masraflarını yeterince karşılayamamakta ve yoksulluk çekmektedir. Kadın ve erkek rollerinin katı bir şekilde birbirinden ayrıldığı kırsal alanda tarım faaliyetleri ve ailenin gelir durumuna göre kadının yoksulluk durumu değişmektedir (Eştürk & Kılıç 2016, 148-150). Türkiye kırsalında kadın yoksulluğu, yalnızca ekonomik kaynak eksikliğinden değil; toplumsal cinsiyet normlarının yeniden üretiminden, kamusal alanla sınırlı erişimden ve devlet politikalarının yetersizliğinden de beslenmektedir. Kırsal kesimde toplumsal cinsiyet rolleri katı biçimde ayrıştığından, kadınların hane içi emeği görünmez kılınmakta, emeklerinin ekonomik karşılığı çoğu zaman kayıt dışı kalmakta ve bu da kadın yoksulluğunu yeniden üretmektedir (Ökde 2025).

Kırsal alanda kadınlık ve erkeklik kimliklerinin kurulumu, kuşaklar boyunca kadın söylemleri aracılığıyla şekillenmektedir. Kadınların evlilik kararları, aile içi iş bölümü, gelir ve mülkiyet paylaşımı, şiddet deneyimleri, kadınlık ve erkeklik algıları gibi temel konu başlıklarından yola çıkarak yapılan araştırmada bulgular gösteriyor ki kadınların gündelik yaşamlarının ataerkil yapılar tarafından şekillendirildiğini; ancak ikinci kuşakta bu yapıların sorgulanmaya ve dönüşmeye başladığını göstermektedir. Bu dönüşümde etkili olan sebeplere bakıldığında zaman öncelikle birinci kuşağa oranla ikinci kuşakta eğitim seviyesi artmıştır. Bu durum, kadınların toplumsal cinsiyet rollerinde daha fazla söz sahibi olmaları ve ev içi iş bölümünde daha eşitlikçi bir anlayışlarının gelişmesine neden olmuştur. Diğer sebepler ise kadınların evlilik kararında daha fazla söz sahibi olmaya başlamaları, sosyal hayata karışırken izin alma yerine haber verme durumunun yaygınlaşmaya başlaması ve çocukların bakımında babaların daha fazla rol üstlenmeye başlamaları bu dönüşümün önemli göstergelerindendir. Birinci kuşakta ise ataerkil

değerler daha güçlü olup şiddet söylemlerinin de daha normal karşılandığı görülmektedir (Semerci Özkan & Şaşman Kaylı 2022).

Toplumsal cinsiyet bakımından kadının Türkiye’de iş gücü sahasındaki emeği çoğunlukla ucuz iş gücü olarak görülmüştür. Dönem dönem ekonomik şartlardan itibaren değişiklik gösterse de kadınların çalışma koşullarını iyileştirememiştir. Çalışma koşullarındaki düşük ücret, sosyal güvencesizlik, ataerkil zihniyet kadınların istihdamda ikinci planda kalmasına sebep olmaktadır. Kadınların eğitim seviyesinin yükselmesiyle cinsiyetçi önyargıların kırılmasına fayda sağlamaktadır. Çünkü kadınların eğitim seviyesinin yükselmesi nitelikli ve sürdürülebilir iş hayatını beraberinde getirmektedir (Pekel 2019). Kırsal alanda da kadının cinsiyet rolleri iş hayatından ziyade çoğunlukla aile ve ev içi sorumluluklarla yükümlüdür.

Kırsal alanlarda kadının çalışmasına yönelik tutumlar ve cinsiyet rolleri, toplumsal yapının geleneksel değerleriyle sıkı şekilde şekillenmektedir. Demigan’ın Çorum ili örneğinde yaptığı araştırmada kadınların ekonomik yaşama katılımının çeşitli sosyal ve kültürel engellerle karşılaştığı tespit edilmiştir. Katılımcılar arasında kadınların eğitim düzeyinin düşük olması, geleneksel ataerkil yapının etkisini artırmakta ve kadınların aile içi rollerle sınırlandırılmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte kadınların ücretli işlerde çalışma eğilimlerinin artması, aile gelirini artırmakta ve toplumsal cinsiyet rollerinde kısmi değişimleri de beraberinde getirmektedir. Ancak hâlen kadınların çalışma yaşamına katılımında önemli bir direnç olduğu görülmektedir (Demigan 2019, 15-66).

Kadınların mesleki mücadele ve dayanışma deneyimlerinin güçlenebilmesi için kırsalda kadın kooperatiflerinin kurulması, mesleki beceri kazandıracak kurslar ve finansal desteklerin sağlanması Demigan’ın çalışmasında önerilmektedir. Bu öneriler, kırsalda kadınların kendi ekonomik faaliyetlerini geliştirmesine ve toplumsal statülerini yükseltmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca, genç kızların köyde yaşamaya devam edebilmeleri için sosyal imkânların artırılması ve kadınların kendi haklarının bilincinde olması, cinsiyet rollerine dair kalıpların dönüşümü açısından önemli görülmektedir (Demigan 2019, 98-99).

Düşük okuryazarlık oranları, sağlık hizmetlerine erişimdeki kısıtlılıklar ve gelir kontrolündeki zayıflıklar, kırsalda kadınların yaşadığı zorlukların derinleşmesine katkıda bulunur. Kadın yoksulluğu; toplumsal, topluluk ve hane düzeyinde cinsiyetçi normlar ve güç ilişkilerinden beslenmekte, kadınların gelir elde etme ve kullanma kapasitelerini sınırlamaktadır. Yoksullukla mücadele politikalarında kadınlar genellikle sadece hizmet sunucu veya yoksulluk hedef kitlesi olarak görülmekte; bu yaklaşım kadınların yapısal dezavantajlarını görünmez kılmaktadır (Dinçoflaz 2009, 51-57).

Kadınların düşük eğitim düzeyi, yalnızca sağlık bilgisizliğiyle sınırlı kalmayıp, onların sosyoekonomik bağımsızlıklarını da ciddi şekilde sınırlandırmaktadır. Eğitim eksikliği, işgücü piyasasında kadınların genellikle düşük ücretli ve güvencesiz pozisyonlarda istihdam edilmesine neden olmakta, bu durum aile içi ve toplumsal düzeyde ekonomik bağımlılığı pekiştirmektedir. Kadınların gelir getirici faaliyetlere katılımını engellediği gibi sosyal güvenlik ve emeklilik gibi temel haklardan mahrum kalmalarına da yol açmaktadır (Dinçoflaz 2009, 70-72).

Yöntem

Bu çalışma nitel araştırma yöntemine dayanmaktadır. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar kullanılmıştır. Amaçlı örneklem metoduyla görüşme yapılacak katılımcılar seçilmiştir. Araştırmaya Bulanık ilçe merkezinde yaşayan farklı yaş ve meslek gruplarından 7 kadın katılmıştır. Görüşmeler 2025 yılı bahar aylarında gerçekleştirilmiştir.

Katılımcılara tanıdık kişiler aracılığıyla ulaşılmıştır. Veriler tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Çalışmanın Sınırlılıkları

- Araştırma Bulanık ilçesiyle sınırlıdır.
- Çalışmada kırsalda kadınların toplumsal cinsiyet rolleri, mesleki mücadele ve dayanışma deneyimleri ile ilgili düşünceleri detaylı olarak araştırıldığından, araştırma derinlemesine mülakat tekniği ile sınırlıdır.
- Çalışmaya katılmayı isteyen kadınlara ulaşamadığı için sahadan elde edilen veriler 7 kişiyle sınırlandırılmıştır.

Araştırma Problemi

Kadınların sosyal ve aile yaşamında karşılaştıkları yapısal ve kültürel zorluklar, özellikle kırsal bölgelerde daha belirgin hâle gelmektedir. Kırsal alanlarda kadınların aile içindeki rolleri genellikle geleneksel normlarla belirlenmekte; kadın, ev içi sorumlulukların taşıyıcısı, çocukların bakıcısı ve eşinin destekleyicisi olarak konumlandırılmaktadır. Bu durum, kadınların sosyal hayata katılımını sınırlamakta, kişisel gelişim olanaklarını daraltmakta ve karar alma süreçlerinden dışlanmalarına yol açmaktadır.

Bu çalışmada belirlenen problemler, dört ana tema altında çalışılmıştır. Çalışmanın problemleri aşağıda belirtilmektedir:

Aile Yapısı ve Karar Alma Süreçleri

- Kırsaldaki kadınlar, aile içindeki karar alma süreçlerine hangi düzeyde katılabilmektedir?
- Ekonomik bağımsızlık, kadınların aile içi karar alma gücünü nasıl etkilemektedir?
- Aile kurumunun kadınların yaşamında destekleyici mi yoksa kısıtlayıcı mı bir rolü bulunmaktadır?
- Dul, bekâr ya da ekonomik desteği olmayan kadınların yaşadığı özgül zorluklar, aile kurumunun yeniden yapılanması açısından ne ifade etmektedir?
- Aile içi dayanışmanın varlığı veya yokluğu, kadınların psikolojik ve sosyal iyilik hâlini nasıl etkilemektedir?

Kadının Toplumsal ve Kamusal Yaşama Katılımı

- Kırsal bölgelerde kadınların sosyal yaşama katılım düzeyleri nasıldır?
- Sosyal çevre ile kurulan ilişkiler kadınları nasıl etkilemektedir?
- Toplumun ve ailenin çalışmak isteyen kadınlara yönelik bakışı, kadınların kamusal alandaki görünürlüğünü nasıl şekillendirmektedir?
- Kadınların güçlü bir aile yapısı içinde toplumsal görünürlüğü ve özgüven düzeyleri arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?

Ekonomik Bağımsızlık ve Emek

- Ev içi emek, kadınların zaman kullanımını, kişisel gelişim imkânlarını ve kendilerine ayırdıkları zamanı nasıl etkilemektedir?
- Kadınların ekonomik bağımsızlık elde etme arzuları ile aile yapısının bu arzuya etkisi arasında nasıl bir ilişki vardır?

Eğitim, Sosyal Destek ve Bireysel Güçlenme

- Eğitim ve sosyal destek imkânlarının sınırlı olduğu kırsal bölgelerde kadınların bireysel güçlenme süreçleri nasıl etkilenmektedir?

Katılımcı Profili

Çalışmanın örneklemini oluşturan katılımcıların Bulanık'ta yaşamaları temel özellikleridir. Katılımcılar Bulanıkta yaşayan çalışan ve ev hanımı olan 32-52 yaş arası kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcıların isimleri rakamlarla kodlanmıştır. Katılımcılara ait demografik verileri şöyle açıklanabilir:

Tablo 1. Katılımcılara Ait Veriler

<i>Katılımcı</i>	<i>Yaş</i>	<i>Eğitim</i>	<i>Medeni Durum ve Çocuk Sayısı</i>	<i>Meslek</i>
K1	52	İlkokul	Evli ve 3 Çocuk	Terzi
K2	50	İlkokul	Evli ve 5 Çocuk	Ev Hanımı
K3	28	Üniversite	Bekâr	Öğretmen
K4	40	İlkokul	Dul ve 2 Çocuk	Terzi
K5	32	Ortaokul	Evli ve 2 Çocuk	Evden Çalışan
K6	40	Üniversite	Evli ve Çocuk Yok	Kur'an Kursu Öğretmeni
K7	32	Üniversite	Dul ve 2 Çocuk	Güvenlik Görevlisi

Veri Analiz Yöntemi ve Veri Toplama Süreci

Araştırmada nitel verilere dayanılarak nitel araştırma tekniği olan derinlemesine görüşme tekniğinden kullanılmıştır. Katılımcılarla yarı yapılandırılmış sorular üzerinden görüşmeler sağlanmıştır. Yarı yapılandırılmış sorular, araştırma sorularının derinlemesine incelenmesini sağlamıştır. Katılımcılara 10 soru hazırlanarak bu sorular üzerinden kırsal alan olarak Muş Bulanık'ta yaşayan kadınlar üzerine araştırma yapılmıştır. Kadınların ekonomik olarak bağımsız olamaması, özellikle ev hanımı konumunda olanlar için hem aile içinde hem de toplumsal düzeyde söz hakkını azaltmakta ve onları ikinci plana itmektedir. Bu bağlamda, kadınların aileden ve yakın çevreden aldıkları destek, sosyal hayata katılım düzeylerini ve bireysel güçlenmelerini doğrudan etkilemektedir. Öte yandan, bazı kadınlar için aile kurumu destekleyici bir yapı iken; bazıları için toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreten ve kadının özerkliğini sınırlayan bir baskı mekanizması haline gelebilmektedir. Özellikle dul, bekâr ya da düşük gelirli kadınlar için karşılaşılan zorluklar daha derinleşmekte; eğitim ve sosyal destek hizmetlerinin sınırlı olduğu kırsal alanlarda bu kadınlar daha büyük risk altına girmektedir (Yiğit & Öcal Kara 2024).

Görüşmeler 7 Nisan 2025-30 Nisan 2025 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelere başlamadan önce kadınlara çalışmanın amacı ile ilgili bilgi verildikten sonra her katılımcıya 10 soru sorulmuştur. Görüşmeler katılımcılarla kendi doğal mekânları olan evleri ve işyerlerinde gerçekleştirilmiştir. Bazı katılımcılardan izin alınarak sorulara yanıtları ses kaydına alınmıştır fakat ses kaydına izin vermeyen katılımcıların yanıtları detaylı olarak not alınmıştır. Katılımcıların kendi isimleri analizlerde kullanılmamış, onları korumak adına kodlandırmalar yapılmıştır.

Çalışma Alanı olan Kadınlar İçin Muş-Bulanık'ın Sosyo-Kültürel Yapısı

Bulanık'ta kadınların iş hayatında yer alması az olmakla birlikte okuma yazma bilmeyen kadınlar bulunmaktadır. Bunun en önemli sebebi, zorunlu bir eğitim durumu olmadığı için ve kırsalda köylerde okul ve öğretmen eksikliği olduğu için eğitim zayıf kalmaktadır. Bunun yanında eğitim imkânlarının olduğu yerlerde de ailelerin izin vermemesi ve ekonomik yetersizlikten dolayı bazı kadınlar okuma yazma bilememektedir. Ancak kamusal alanda kadınlar özellikle resmî

kurumlarda kendi işlerini yürütürken, seyahat ederken veya çocuklarının eğitimiyle ilgilenirken okuma yazma eksikliğini hissetmektedirler. Bazı kadınların annelerinin de büyük oranda okuma-yazma bilmemesi, eğitimsizliğin kuşaktan kuşağa aktarıldığını göstermektedir. Ayrıca kadınlar okuma-yazma öğrenmeleri durumunda ilk olarak kendi işlerini bağımsız şekilde yapabilmeyi, ehliyet almayı ve çocuklarına kitap okuyabilmeyi istemektedirler. Karar alma süreçlerinde ise çoğunlukla erkek bireylerin (baba, dede, erkek kardeş) etkin olduğu saptanmıştır (Akın & Akın 2020). Kadınların eğitim oranı ile işgücüne katılımı arasında paralellik bulunmaktadır. Ev içi sorumlulukları da eklenince işgücüne katılımları daha da azalmaktadır. Kadınların yaşadığı sosyal eşitsizlik, yoksulluk ve dezavantajlılık döngüsü devam etmektedir (Yıldırım 2021). Bu bağlamda Bulanık'taki kadınlar cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz kalmakta; ekonomik ve sosyal konumları bu durumdan olumsuz etkilenmektedir.

Bulanık'ta kadınlar için özel alan (ev) ile kamusal alan (çalışma hayatı) arasındaki keskin ayrım, kadınların istihdamını sınırlandırmakta; kamuya açık alanlarda çalışma olanağı genellikle mümkün olmamaktadır. Bulanık'ta kadınların iş yaşamlarının ağırlıklı olarak ev hanımlığı ve tarım işçiliğiyle sınırlı kaldığı ifade edilmektedir. Bazı kadınlar ise dikiş, dokuma, temizlik gibi alanlarda çalışarak ev ekonomisine sınırlı katkıda bulunmaktadır. Bu noktada, kadın emeğinin görünmezliği sorunu öne çıkmaktadır; zira kadınlar üretimde yer almakta, ancak toplumsal cinsiyet normları nedeniyle emekleri ekonomik karşılık bulmamaktadır. Ayrıca, Muş ilindeki ekonomik olanakların yetersizliği kadınların yoksulluğunu derinleştirmekte ve çalışma imkânlarını sınırlayan önemli bir yapısal faktördür (Sönmez & Akın 2020, 513).

Sönmez ve Akın'ın yaptığı araştırmada, Bulanık'ta kadınların en yaygın sorunları; erken yaşta evlilik, akraba evliliği, başlık parası, çok eşlilik ve ataerkil değerlerin yarattığı toplumsal baskılar olarak belirlenmiştir. Akraba evlilikleri, büyüklerin kararlarının mutlak kabulü, aşiret yapısı ve soy birliğini koruma kaygısıyla yaygınlaşmaktadır. Bazı kadınlar, ölen ablasının kocasıyla ya da eltisiyle evlendirilmekte; bu evlilikler, kadınların özne değil ailevi sorumluluk aktarımlarında "tamamlayıcı unsur" olarak konumlandığını göstermektedir. Çok eşlilik ise geçmişte yaygınken, günümüzde hukuki düzenlemeler ve artan eğitim düzeyiyle azalmaktadır. Ancak erkeklerin ikinci evliliği hâlâ "daha fazla çocuk sahibi olma", "saygınlık kazanma" veya "ev işlerinde destek" gibi gerekçelerle normalleştirilebilmektedir. Araştırmada görüşülen kadınlar, çok eşliliğin ev içi şiddet, psikolojik yıpranma ve ekonomik paylaşım sorunları doğurduğunu vurgulamışlardır. Sosyolojik olarak bu bulgular, Bulanık'ta kadınların toplumsal konumunun; ataerkil aile yapısı, dinsel meşruiyet kodları ve ekonomik bağımlılık gibi etkenlerle biçimlendiğini göstermektedir (Sönmez & Akın 2020).

Etik İzin

Bu araştırmanın yapılabilmesi için Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Prof. Dr. Ömer Faruk ALTUNÇ Başkanlığında 26/06/2025 tarihinde, toplantı sayısı: 12 karar sayısı: 61 ile etik ilkelere uygundur kararı vermiştir.

Bulgular

Kırsalda Kadın Emeğinin Görünmezliği, Ekonomik Bağımlılık ve Toplumsal Roller

Türkiye'de kadınların güçlenmesi için yasal düzenlemeler yapılmış olsa da özellikle kırsal alanlarda kadınlar, ataerkil yapı ve toplumsal cinsiyet rollerine bağlı engeller nedeniyle hâlâ eşit fırsatlardan yeterince yararlanamamaktadır. Kadınların eğitim düzeylerinin artırılması, iş gücüne katılımlarının desteklenmesi, karar alma mekanizmalarında yer almalarının teşvik edilmesi ve teknolojiye erişimlerinin sağlanması hem bireysel güçlenmeleri hem de ülkenin kalkınması açısından büyük önem taşımaktadır. Tarım sektöründe kadınlar genellikle ağır emek gerektiren

işlerde yoğun çalışmakta, ancak tarımsal mekanizasyondan yeterince yararlanamamaktadır; makine kullanımı çoğunlukla erkeklere ait bir alan olarak kalmaktadır. Mekanizasyon düzeyinin artması kadınları üretimden uzaklaştırmakta ve ev içi rollerle sınırlı kalmalarına sebep olmaktadır (Yarpuz Bozdoğan 2023).

Kırsal alanlarda kadın çiftçilerin tarımsal üretimdeki aktif rolleri hem ekonomik kalkınmanın hem de toplumsal refahın artırılmasında temel bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Ancak kadınlar; bu imkânlarla ulaşamamaktadır. Kadınlar hem evde hem de tarlada erkeklerden daha fazla emek gösterdiği hâlde bu emek görünmemektedir. Kadınların eğitim seviyesinin düşük olması, maddi gelirlerinin kısıtlı olması ve geleneksel yapı gibi engeller bulunmaktadır. Bu engeller, kadınların üretimdeki potansiyellerini tam kullanmalarını sınırlamakta ve kırsal kalkınmada mevcut fırsat eşitsizliklerini derinleştirmektedir (Özdemir *et al.* 2023, 74-84).

K2 katılımcısının ifadesi, kırsalda kadının hem aile içindeki görünmeyen emeğini hem de ekonomik bağımsızlık eksikliğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kadın, beş çocuklu bir ev hanımı olarak tüm bakım işlerini üstlenmekte ancak hane gelirine doğrudan katkıda bulunma imkânı bulunmadığı için, aile içindeki karar alma süreçlerinde de sınırlı bir söz hakkına sahip olmaktadır:

“Ben 50 yaşındayım beş tane çocuğum var ve ev hanımıyım. Yoncalı köyünde yaşıyorum eşimin aldığı maaşla hepimiz geçiniyoruz eşim asgari ücret alıyor ayrıca hayvancılıkta yapıyor benim ekonomik özgürlüğüm yok çocuklarım benden bir şey istediklerinde bazen yanımda para olmuyor ve çok üzülüyorum” (K2, Ev Hanımı, Yaş 50).

Bu ifade, kırsalda kadınların aile içi rolünün sadece bakım ve duygusal emekle sınırlı kalmadığını; aynı zamanda kendi temel ihtiyaçlarını karşılama ve çocuklarına destek olma konularında bile maddi kısıtlılık nedeniyle kendilerini yetersiz hissettiklerini göstermektedir. Bu durum, kırsal kalkınma ve toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Sosyolojik olarak bu durum, feminist ekonomi literatüründe sıklıkla vurgulanan “bağımlı konum” kavramlarıyla ilişkilidir. Kırsalda kadınların ev içi ücretsiz emek yükü, hane ekonomisinin sürdürülmesi için zorunlu olmasına rağmen parasal karşılığı olmadığı için kadına ekonomik güç sağlamamakta; dolayısıyla kadının çocukları karşısında bile maddi yetersizlik duygusuna kapılmasına yol açmaktadır (Bozpınar *et al.* 2022).

Katılımcı K3’ün ifadesi, kırsalda kadınların mesleki rollerini icra ederken bile toplumsal cinsiyete dayalı kalıp yargıların etkisinden kurtulamadığını açıkça göstermektedir. Kırsal topluluklarda öğretmenlik gibi kamusal ve mesleki bir rol bile, kadın söz konusu olduğunda anne figürüyle özdeşleştirilerek özel alan rollerinin gölgesine çekilmektedir. Bu durum, toplumsal cinsiyetin hem aile içi hem de kamusal alanda kadın kimliğini nasıl biçimlendirdiğine dair önemli bir örnektir:

“Mesela veli toplantılarında ve okul etkinliklerinde bazen kadın öğretmenler olarak daha çok anne figürü gibi algılanabiliyoruz bu durum profesyonel kimliğimizin önüne geçebiliyor” (K3, Öğretmen, Yaş 28).

Kadın öğretmenin mesleki kimliği, toplumsal normlar aracılığıyla annelik gibi ev içi rollerle törpülenmektedir. Bu bakımdan kadının kırsal alanda edindiği roller, kamusal alanda hane içi rollere benzetildiği görülmektedir. Mesleki kimliği kısmen sınırlandırılmış olan K3’ün öğretmen

rolü ve onu konumlandıkları annelik rolü arasında gerilim yaşayarak toplumsal beklentileri karşılamak için fazladan duygusal ve mesleki emek harcamaktadır.

Katılımcı K6'nın ifadesi, kırsal toplumda kadının kamusal alanda görünür olmasına yönelik kültürel engelleri ve ataerkil denetimi açık biçimde gözler önüne sermektedir:

“Hiç hoş karşılanmıyor evinde otur ne işin var orda burda diyorlar” (K6, Kur'an Kursu Öğreticisi, Yaş 40).

“Evinde otur, ne işin var orda burda” söylemi, kırsal bölgelerde kadına atfedilen geleneksel ev içi rollerin hâlâ güçlü biçimde sürdüğünü ve kadının toplumsal yaşamda aktif olmasının çoğu zaman toplumsal kontrol mekanizmaları tarafından sınırlandırıldığını göstermektedir. K6'ın ifadelerine göre kadının kendini geliştirmesi, toplumsal normlar tarafından uygunsuz görülmektedir. K6'nın bir Kur'an Kursu öğreticisi olmasına rağmen böyle bir algı ile karşılaşması, dinî ve kültürel alanlarda bile kadın emeğinin kamusal görünürlüğünün hoş karşılanmadığını ortaya koymaktadır. Bu, kırsalda kadının sadece “mahrem” alanın aktörü olarak tanımlandığını ve kamusal emeğinin meşruiyetinin sürekli tartışmaya açıldığını göstermektedir (Kardaş & Turgüter 2023, 150-154)

K5'in ifadesi, kırsal bağlamda ailenin kadın için bir güvenlik ve destek mekanizması olarak nasıl konumlandığını göstermektedir. Katılımcı, güçlü bir ailenin kadına güvenli bir sığınak sağladığını ve bu ortamın kadının risk almasına, yeni şeyler denemesine ve olası başarısızlıklara rağmen kendini güvende hissetmesine olanak tanıdığını vurgulamaktadır:

“Güçlü bir aile kadına güvenli bir sığınak ve koşulsuz bir destek alanı sunar ve bu da kadının yeni şeyler denemesi risk alması başarısızlıklara rağmen kendini güvende hisseder” (K5, Evden Çalışan Kadın, Yaş 32).

Bu durum kırsalda kadının bireysel özerkliği ile aile içi bağlılık arasında kurulan dengeyi işaret eder. Kırsal toplumsal yapıda aile, sadece ekonomik bir birim değil; aynı zamanda kadının toplumsal statüsünü ve güvenliğini garanti altına alan temel bir sosyal ağıdır. Bu bağlamda aile, kadının kamusal alandaki belirsizliklerden korunmasına yardımcı olurken, aynı zamanda onun hareket alanını sınırlandıran bir çerçeve de olabilir. Güçlü bir aile yapısı, kadınlara özgüveni, görünürlüğü ve haklarını kullanabilme bakımından destek sağladığı bu ifadelerden anlaşılmaktadır.

Katılımcı K7'nin ifadesi, kırsalda veya yarı-kırsal alanlarda çalışan kadınların, aile içi sorumlulukları ve bireysel ekonomik özerklikleri arasındaki hassas dengeyi somut şekilde ortaya koymaktadır. Katılımcı, çalışarak elde ettiği gelirle hem bireysel harcamalarını karşıladığını hem de gerektiğinde aile bütçesine katkıda bulunduğunu ifade etmektedir:

“Sekiz saati eve ayırıyorum ve uyuyorum. Dışarda işlerim bazen de arkadaşlarımla kafede oturuyorum, on altı saat çalışıyorum. Ailemden herkes çalışıyor, ailemin benim parama ihtiyacı olmuyor kardeşlerim evi geçindiriyor kendi maaşımı kendime ayırıyorum ama tabi ki ihtiyaç duyulduğunda karşılıyorum” (K7, Güvenlik Görevlisi, Yaş 32).

K7'nin deneyimi kırsalda kadının aile içindeki yerinin, ekonomik katkı sağlasa bile bakım ve destek rollerinden tam olarak kurtulamadığını ancak kadının bireysel gelir elde etmesinin, aileye olan bağlılığı esnetmeden, özerklik alanını güçlendirdiğini göstermektedir. K7'nin arkadaşlarla kafede vakit geçirmesi kırsalda çalışan kadınların kendi sosyal alanlarını inşa etme çabasını da ortaya koyar. Katılımcı, kendi maaşını bağımsızca harcadığını belirtse de “ihtiyaç duyulduğunda

karşılıyorum” ifadesi, aileye olan bağlılığın sürdüğünü ve ekonomik özerkliğin tam anlamıyla bireysel bir kopuş yaratmadığını göstermektedir.

Eğitime, İstihdama ve İmkanlara Erişim Engelleri

Toplumların gelişim seviyesi, o ülkedeki eğitim fırsatlarına ve imkanlarına bağlı olarak değişmektedir. Dünyanın birçok ülkesinde eğitim imkânları gelişmesine rağmen kadınların eğitim oranı yeterli düzeyde gelişmemiştir. Kadınlar erkeklere kıyasla eğitim imkânlarına daha az ulaşmaktadır. Bunun yanında günümüz dünyasında bireyin kaliteli bir yaşama sahip olabilmesi için eğitim olanaklarına sahip olması son derece önemlidir. Kadınların eğitimsiz kalması, onların toplum içinde daha geri planda bir hayat yaşamalarına sebep olmaktadır. Bu nedenle kadınların eğitim düzeyi iyileştirilmesi gerekir. Geleneksel toplumda erkek ve kadın cinsiyet rollerinden dolayı ayrımcılığa maruz kalabilmektedir. Erken yaşta evlilik ve erken yaşta annelik kadının sıkça yaşadığı bir durumdur. Erkeklere kadınlara oranla daha fazla değer verilmesinden dolayı kadının istekleri ikinci planda kalmaktadır. Kırsal kesimde kız çocuklarının okutulmasına çok sıcak bakılmaz çünkü kız çocuklarına yapılan eğitim yatırımı ilerde evlenip başka aileye gideceği için boşa görülür (Eştürk & Kılıç 2016, 148). Kırsal bölgelerde, kız çocuklarının eğitime yapılan yatırımın boşa gittiğine inanılması, kız çocuklarının yetişkin olduklarında aileye katkı sağlayacak insanlar olarak değil, bir gün evden ayrılacak geçici üyeler olarak düşünülmesinden kaynaklanabilir.

Kadınların eğitime erişiminin önündeki engellerin aşılması yalnızca okullaşma oranlarını artırmaya yönelik teknik çözümlerle değil, toplumsal cinsiyet rollerini dönüştürmeye yönelik kültürel ve yapısal değişimlerle mümkündür. Eğitimsiz bırakılan kadınlar buna bağlı olarak da kırsal alanda yoksulluk çekmektedir. Eğitim alan kadınlar daha özgüvenli ve aile içi kararlarda etkili olmaktadır:

“Genellikle evdeyim çocuklarımla ilgileniyorum yemek yapıyorum ev işleri falan. Kendim için özel olarak zaman ayırdığım olmuyor hayatımı aileme adadım bazen ailece piknik falan yapmıyoruz sadece. Benim görüşüm günün büyük kısmını evde geçiren kadın dış dünyaya yeterince etkileşim kurmaz. Sosyal çevresi daralır yalnız ve depresyon riski artar ekonomik bağımsızlığı olmadığı için aile içinde önemli kararlara söz hakkı daha az olabilir bu durum kadın üzerinde ikinci birey hissi yaratabilir” (K2, Ev Hanımı, Yaş 50).

Toplumların kalkınma düzeyi ile eğitim olanakları arasındaki güçlü ilişki, kalkınma sosyolojisinin temel argümanlarından biridir. Ancak Eştürk ve Kılıç’ın (2016) da işaret ettiği gibi, pek çok ülkede eğitim fırsatlarının nicel ve nitel olarak artmasına rağmen kadınların eğitime erişiminde toplumsal cinsiyet temelli engeller devam etmektedir.

K3 katılımcısının ifadesi, kırsal yerleşim yerlerinde geleneksel toplumsal yapı ile sınırlı sosyal imkânların eğitim ve çalışma motivasyonu üzerinde nasıl belirleyici bir rol oynadığını açıkça ortaya koymaktadır. Katılımcı, büyük şehirlere kıyasla kırsal alanların daha geleneksel normlara sahip olduğunu ve bunun hem velilerle iletişimde hem de okul dışı sosyal ve kültürel etkinliklerde farklı yaklaşımlar geliştirmeyi zorunlu kıldığını belirtmektedir:

“Evet kesinlikle burası büyük şehirlere göre daha geleneksel bir yapıya sahip bu da bazen velilerle iletişimde veya okul dışı etkinliklerinde farklı yaklaşımlar gerektirebiliyor Ayrıca buradaki sosyal imkânların kısıtlı

olması da zaman zaman motivasyonumuzu düşürebiliyor” (K3, Öğretmen, Yaş 28).

K3 katılımcısının ifadesi, kırsal yerleşim yerlerinde geleneksel toplumsal yapı ile sınırlı sosyal imkânların eğitim ve çalışma motivasyonu üzerinde nasıl belirleyici bir rol oynadığını açıkça ortaya koymaktadır. Katılımcı, büyük şehirlere kıyasla kırsal alanların daha geleneksel normlara sahip olduğunu ve bunun hem velilerle iletişimde hem de okul dışı sosyal ve kültürel etkinliklerde farklı yaklaşımlar geliştirmeyi zorunlu kıldığını belirtmektedir.

K4 katılımcısının ifadesi, kırsalda dul kalmış bir kadının ailevi sorumlulukları tek başına üstlenmek zorunda kaldığında karşılaştığı sosyo-ekonomik zorlukları ve sınırlı iş imkânları gerçeğini somut biçimde yansıtmaktadır. Eşin kaybı, kırsal bağlamda çoğu zaman kadın için yalnızca bir duygusal kayıp değil; aynı zamanda ekonomik güvencenin de kaybolması anlamına gelmektedir:

“Eşimi kaybettiğimde hayatımın en karanlık günlerini yaşadım iki küçük çocuğumla yapayalnız kalmıştım. Hem Onların annesi hem de babası olmak zorundaydım. Geçimimizi sağlamak için tek bildiğim iş olan terziliğe daha sıkı sarılmak zorunda kaldım” (K4, Terzi, Yaş 40).

Ayrıca, K4’ün ifadesinde dikkat çeken bir diğer unsur, ekonomik geçimini sağlamak için “tek bildiği iş” olan terziliğe daha fazla sarılmak zorunda kalmasıdır. Bu durum, kırsalda kadınların istihdam alanlarının son derece sınırlı olduğunu ve alternatif gelir kapılarının yetersizliğinin bir göstergesidir. Kırsal işgücü piyasasında kadın emeği çoğunlukla düşük ücretli, güvencesiz ve çoğu zaman ev içi üretime dayalıdır. Bu bağlamda, K4’ün örneği, kırsalda kadınların işgücü piyasasına girişinin sıklıkla zorunlulukla, yani hane gelirinin yetersizliği veya erkeğin yokluğu gibi kriz durumlarıyla tetiklendiğini göstermektedir.

K5 katılımcısının ifadesi, kırsal toplumda kadınların istihdam ve kamusal alanda görünürlük konularında yaşadığı ikili durumu net biçimde yansıtmaktadır. Katılımcı, evde çalışmasına toplum tarafından izin verildiğini, ancak ev dışında bir işte çalışmasına karşı çıkıldığını ifade etmektedir. Bu durum, kırsalda toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü algısının ne kadar katı olduğuna ve kadınların üretken emeğinin mekânsal olarak sınırlandırıldığına işaret etmektedir:

“Ben şu anda evde çalışıyorum ama dışarda çalışmama karşılar çünkü toplumda böyle bir algı var kadınlar çalışamaz! Sosyal alanda var olmam gayet güzel karşılanıyor. Ailem her zaman destekçimdir” (K5, Evden Çalışan Kadın, Yaş 32).

Geleneksel toplum yapısında kadının kamusal alanda iş hayatına girmesi ve emeğini ortaya koyması mahrem olarak sınırlandırılmaktadır. Kadının ev içinde üretim yapması (örneğin el işi, evde üretim vb.) meşru görülürken, kamusal işgücü piyasasına aktif katılımı “kadınlık” normlarına aykırı bulunmakta ve sosyal onay görmemektedir.

K5’in “Ailem her zaman destekçimdir” ifadesi, bireysel düzeyde aile içi desteğin olumlu bir unsur olduğunu ancak bu desteğin kadının iş hayatına katılımında toplumsal normlarla çatışabileceğini göstermektedir. Yani bireysel aile desteği, toplumsal engelleri tek başına aşmakta yetersiz kalmaktadır. Yukarıdaki ifadelerden, kırsalda kadınların istihdam, gelir elde etme ve kamusal ekonomik alanlara erişiminde kültürel engellerin önemli bir rol oynadığını; bu engellerin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda derin toplumsal normlarla da beslenerek sürdürüldüğünü göstermektedir.

K6 katılımcısının ifadesi, kırsal bölgelerde kadınların hem ücretli iş yaşamına hem de ev içi sorumluluklarına aynı anda yüklenmesi sonucunda, kendilerine ait boş zaman yaratmakta ne kadar zorlandıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Katılımcının hem Kur'an kursu öğreticiliği yapması hem de ev işleri ve çocuk bakımıyla ilgilenmesi, kadının kırsal istihdamdaki çifte yük sorununu somut biçimde göstermektedir:

“Kendime özel bir zaman ayıramıyorum ev işlerim oluyor çocuklarımla ilgileniyorum bi de Kur'an kursu öğreticisiyim bana zaman kalmıyor” (K6, Kur'an Kursu Öğreticisi, Yaş 40).

Sadece kırsalda olmayıp kent hayatında da kadın dışarıda bir işte çalışsa dahi ev içi sorumluluklardan muaf olamamaktadır. Bu yoğun sorumluluklar altında çalışan kadınlar çoğu zaman kişisel gelişimi veya dinlenmesi için gereken zamanı bulamaz. Kadınlar, bu durumu çoğu zaman toplumsal norm gereği içselleştirir ve kendine zaman ayıramamayı doğal bir sonuç olarak kabul eder. Katılımcının öğretici olarak kamusal alanda aktif olması, geleneksel toplumda kadına biçilen rol sınırlarını bir ölçüde aşsa da ev içindeki sorumluluklarının aynı yoğunlukta devam etmesi, kırsalda istihdamın kadınlar açısından gerçek bir özgürleşme imkânı yaratamadığını göstermektedir.

Kadınların Mesleki Mücadele Biçimleri

Kadınların çoğu, ücretli işe girmek istemelerine rağmen aile baskısı, toplumsal normlar ve güvenlik kaygıları nedeniyle bu isteklerini gerçekleştirememiştir. Bazı kadınlar ise küçük girişimlerle ekonomik bağımsızlık kazanmak için mücadele etmektedir.

K1 katılımcısının ifadesi, kırsal alanda kadınların sınırlı imkânlarla rağmen nasıl direnç geliştirdiğini ve mesleki mücadele biçimlerinin kadın yaşamını nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Katılımcının “Terzilikle evimi geçindirdim, çocuklarımı okuttum” sözleri, kadın emeğinin ev içinden kamusal alana taşarak aile geçimini sağlamada nasıl kritik bir rol üstlendiğinin somut bir örneğidir. Bu ifade, kırsalda kadınların çoğu zaman geleneksel olarak “kadına uygun” görülen meslekleri birer geçim kaynağına ve toplumsal güçlenme aracına dönüştürdüğünü göstermektedir:

“Elinizden bir iş geliyorsa sakın küçümsemeyin. Terzilikle evimi geçindirdim, çocuklarımı okuttum. Kadın isterse her şeyi başarır. Yeter ki azmini kaybetmesin” (K1, Terzi, Yaş 52).

K1'in “Kadın isterse her şeyi başarır” ifadesi, bireysel bir başarı öyküsünden öte, kadınların birbirine örnek olarak aktardığı dayanışma söylemlerini de yansıtır. Bu tür söylemler, kırsalda kadın dayanışmasının kolektif bir motivasyon kaynağı olarak nasıl dönüştürücü bir işlev üstlendiğine işaret eder. Ayrıca, katılımcının “Elinizden bir iş geliyorsa sakın küçümsemeyin” vurgusu, kırsalda kadınların genellikle değersiz görülen küçük ölçekli el emeklerini bile ekonomik bir mücadele alanına dönüştürerek hane ekonomisini ayakta tutabildiğini göstermektedir. Bu aynı zamanda kadının kendi emeğini ve yeteneğini değersizleştiren toplumsal normlara karşı bir direniş biçimidir.

K3 katılımcısının ifadesi, kırsalda görev yapan kadın öğretmenlerin hem bireysel hem de kolektif dayanışma pratikleri geliştirerek mesleki motivasyonlarını ve güçlenmelerini nasıl sağladığını göstermektedir:

“Kesinlikle okulumuzdaki kadın öğretmenler arasında güçlü bir dayanışma var birbirimize destek olup deneyimlerimizi paylaşıyoruz. Ayrıca okul idaresinin de bu konularda duyarlı olması ve bize destek

vermesi çok önemli kendimizi güvende ve desteklenmiş hissetmek motivasyonumuzu yüksek tutuyor. Kişisel olarak da sürekli kendimi geliştirmeye çalışıyorum” (K3, Öğretmen, Yaş 28).

Kırsal bağlamda, kadın öğretmenler yalnızca bilgi aktarıcı değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet normlarına karşı birer rol modeli ve değişim aktörü konumundadırlar. Bu bağlamda dayanışma, sadece duygusal bir destek ağı değil, aynı zamanda bilgi ve deneyim paylaşımı yoluyla kolektif öğrenmeyi güçlendiren bir mekanizma işlevi görmektedir. Katılımcının okul idaresinin desteğine vurgu yapması, kurumsal desteğin kadınların dayanışma ve mesleki gelişim süreçlerini pekiştirdiğini ve resmî otoritenin bu sürece katkısının önemini ortaya koymaktadır.

K4 katılımcısı, kırsalda kadınların mesleki gelişim çabalarının topluluk desteği ve yerel imkânlarla nasıl güçlendiğini bir örnekle göstermektedir. Katılımcı, çocuk bakımında komşu ve akraba desteğinin önemine vurgu yaparak, kadın dayanışmasının yalnızca duygusal değil, aynı zamanda somut yardımlaşmaya dayandığını ortaya koymaktadır. Bu tür dayanışma ağları, özellikle kırsalda kadının hane içi sorumluluklarını bir nebze hafifleterek mesleki faaliyetlere ve kişisel gelişime zaman ayırabilmesini mümkün kılar:

“Komşularım ve bazı akrabalarım zaman zaman çocuklara bakma konusunda yardımcı oluyorlar belediyenin açtığı bazı el sanatları kurslarına katılarak kendimi geliştirmeye çalışıyorum. Belki ilerde daha büyük bir atölye açarım diye umut ediyorum” (K4, Terzi, Yaş 40).

Katılımcının belediyenin sağladığı el sanatları kurslarına katılması ise yerel yönetimlerin sunduğu sınırlı ama önemli imkânların kadınların mesleki kapasite gelişimine nasıl katkı sağladığını göstermektedir. Bu tür kurslar hem kadınların becerilerini çeşitlendirmelerine hem de potansiyel mikro girişimcilik fırsatları yaratmalarına zemin hazırlar.

K5’in ifadesi, kırsal alanda kadınların kendi emeği üzerinden geliştirdiği ekonomik bağımsızlığın, toplumsal saygınlık ve kişisel özgürlük duygusuyla nasıl ilişkilendiğini ortaya koymaktadır. Katılımcı, evde çalışarak elde ettiği gelir sayesinde eşine ekonomik anlamda bağımlı olmadığını ve kendi ihtiyaçlarını özgürce karşılayabildiğini ifade etmektedir:

“Saygın bir insan olduğumu düşünüyorum bu soruyu ekonomik açıdan da ele almak istiyorum kendim de evde çalıştığım için eşime muhtaç değilim istediğim her şeyi özgür bir şekilde alabiliyorum” (K5, Evden Çalışan Kadın, Yaş 32).

Kadın, geleneksel ev kadını rolü içinde kalmakla birlikte, üretken bir faaliyet yürüttüğü için ekonomik özerklik geliştirmekte ve bu özerklik kendisini saygın bir birey olarak görmesine katkıda bulunmaktadır. Böylece, bireysel mesleki mücadele biçimi, hem hane içi iktidar ilişkilerini dönüştürmekte hem de kadının öz saygısını ve sosyal konumunu güçlendirmektedir. Katılımcının “istediğim her şeyi özgür bir şekilde alabiliyorum” vurgusu, kırsalda kadınların kendi gelirini elde etmesinin karar alma özgürlüğünü artırdığını gösterir.

K6 katılımcıya göre kırsal toplumda kadınların meslekî rollerinin, toplumsal ilişki ağları ve dayanışma bağları kurma açısından nasıl dönüştürücü bir işlev gördüğü ifadelerinde anlaşılmaktadır. Katılımcının Kur’an kursu öğreticiliği yapması, hem kamusal alanda aktif bir pozisyon üstlenmesine hem de kadınlar ve çocuklarla birebir etkileşim kurarak güçlü sosyal bağlar inşa etmesine imkân sağlamaktadır:

“Sosyal ilişkilerim çok iyi herkesle geçinebiliyorum çocuklar ve kadınlarla bire bir muhatap oluyorum bir sürü arkadaşım oluyor Kur’an öğretiminde”
(K6, Kur’an Kursu Öğreticisi, Yaş 40).

K6’nın deneyimi, kırsalda kadınların mesleki rollerini yalnızca ekonomik bir faaliyet olarak değil, sosyal bağ kurma ve dayanışma üretme alanı olarak da kullandığını göstermektedir. Ayrıca bu tür sosyal bağlar, kadınlar arasında deneyim aktarımını ve dayanışmayı güçlendirerek kırsal alanda dayanışma zemini hazırlar. K6’nın mesleği sayesinde toplum içinde bir sosyal sermayeye sahip olduğu görülmektedir. Kur’an kursu öğreticiliği rolü sayesinde sadece dini bilgi vermekle kalmaz aynı zamanda kadınlar arasında dayanışma sağlar. Kur’an kursları özellikle kırsal alanda kadınların bir araya geldiği, gündelik konuları konuştuğu ve birbirini desteklediği sosyal mekanlardır.

Kültürel Kodlar ve Kadının Kendi Sesini Bulma Çabası

Habitus bireylerin belirli durumlarda üzerine düşünmelerine gerek kalmadan toplumun onlardan beklediği davranışı üretmelerini sağlar. Toplumsal sınıfların farklı yaşam koşulları, onlara kendilerine özgü bir habitus bahşeder. Habitus pratik ve tasvirleri üreten ve düzenleyen bir ilkedir (Jourdain & Naulin 2016, 87).

Eril tahakküm, kadınların cinsiyet rollerine bağlı olarak kırsalda yeniden üretilmektedir. Eril tahakkümün toplumsal alanda yalnızca fiziksel şiddetle değil, daha çok sembolik şiddet yoluyla yeniden ve yeniden üretilmektedir. Kadınların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin içselleştirilmiş kalıplar aracılığıyla tahakkümü farkında olmadan yeniden üretirler. Bu durum, kadınların erkek egemen bakış açısından varlık bulduğu, itaatkâr, ölçülü ve “görülmek istenen” biçimde davrandığı bir simgesel düzende gerçekleşir. Bourdieu’nun “habitus” ve “sembolik şiddet” kavramlarından yola çıkan Karaca’ya göre, eril düzenin sürdürülebilirliği hem toplumsal yapıların hem de bireysel eğilimlerin bu tahakkümü meşrulaştırmasıyla mümkün olmaktadır. Kadının sürekli “başkasının bakışı” ile var olması, sembolik bağımlılık ilişkisini pekiştirmekte ve eşitsizlik döngüsünü kalıcılaştırmaktadır (Karaca 2020, 405–416).

K1 katılımcısının ifadesi, kırsal toplumun yerleşik kültürel kodlarının kadınların kamusal alanda görünür olmasına nasıl direnç gösterdiğini ve buna karşı bireysel kararlılık ve mesleki başarı yoluyla nasıl aşılmaya çalışıldığını göstermektedir:

“Eskiden kadınların iş yeri açması pek hoş karşılanmazdı. “Evinde otursun” diyen çok oldu. Ama ben pes etmedim. İşimi sevdim, işimi konuşturdum. Şimdi ise müşterilerimden aldığım güven beni daha da motive ediyor” (K1, Terzi, Yaş 52).

“Evinde otursun” şeklindeki toplumsal beklenti, geleneksel ataerkil yapıda kadının kamusal üretim alanından uzak tutulmasını meşru gören kültürel bir normdur. K1, terzilik mesleğini icra ederek bu kodlara karşı sessiz ama kararlı bir direniş geliştirmiş ve işini büyütme için toplumsal baskılara rağmen mücadele etmiştir. K1, mevcut ataerkil söylemi sorgulamadan kabullenmek yerine, emeğini görünür kılarak ve işinde yetkinleşerek toplumsal onay kazanma yoluna gitmiştir. K1, mesleki yetkinliği ve müşteri güveni sayesinde kamusal alanda kabul görerek, toplumsal saygınlığını kendi emeği üzerinden inşa etmiştir. Böylece, başlangıçta hoş karşılanmayan bir davranış, bireysel başarı ve yerel topluluğun gözündeki güvenle zaman içinde normalleşmiş ve takdir edilen bir duruma dönüşmüştür.

K1’e göre, kırsalda kadın emeğinin sadece ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda derin bir duygusal ve kültürel anlam taşıdığını gözler önüne sermektedir. Nitekim K1’in aşağıdaki

sözleri, el emeğinin kırsal bağlamda toplumsal bellekle ve duygularla nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir:

“Her dikişte bir emek var. Bir gelinliğin duygusu ayrı, bir çocuğun sünnet kıyafeti bambaşka. İnsanların özel günlerinde emeğimin olması beni duygulandırıyor. Bazı kıyafetleri dikerken müşterilerle birlikte ağladığımız bile olmuştur” (K1, Terzi, Yaş 52).

Gelinlik ya da sünnet kıyafeti gibi özel gün kıyafetlerinin K1 tarafından yapılması, kadınların yaptıkları işe duygusal anlam yüklediklerini göstermektedir.

K3 katılımcısının aşağıdaki ifadesi, kırsalda kadın öğretmenlerin hem iş hem aile sorumlulukları arasında kurmaya çalıştıkları dengeyi ve bu sürecin kültürel kodlarla nasıl biçimlendiğini açıkça göstermektedir. Kararların ve uygulamaların sorgulanması, kadınların toplumsal ve meslekî otoritelerinin hâlâ geleneksel normlarla sınırlandığını, yani kadının kamusal alandaki yetkinliğinin kolayca tartışmaya açılabilirliğini işaret eder. Bu, kadınların meslekî kimliğini toplumda kabul ettirme çabalarını zorlaştıran bir kültürel engel olarak öne çıktığını şöyle ifade etmektedir:

“Bazen kararlarımızın veya uygulamalarımızın sorgulanmasına neden olabiliyor Ayrıca ev ve iş dengesini korumak da zaman zaman zorlayıcı olabiliyor özellikle küçük çocuğu olan veya ev işleri ile daha çok ilgilenmek durumunda kalan kadın öğretmenler için bu dengeyi sağlamak ekstra çaba gerektiriyor” (K3, Öğretmen, Yaş 28).

Kadınlar, geleneksel olarak ev içi bakım ve işlerle özdeşleştirildikleri için, ücretli bir işte çalışsalar dahi ev içi sorumluluklarından muaf tutulmazlar. Bu durum, kırsal bağlamda daha belirgin olmakta; özellikle küçük çocuğu olan kadın öğretmenler açısından bu yük, kamusal alanda etkin bir şekilde var olmayı daha da zorlaştırmaktadır.

K4 katılımcısının ifadesi, kırsalda kadınların ekonomik olarak çektikleri sıkıntıyı örneklemektedir. Katılımcının küçük bir ev atölyesinde, çoğunlukla sosyal çevresinden gelen siparişlerle geçimini sağlamaya çalışması, kırsalda kadın girişimciliğinin yaygın fakat kırılgan biçimini yansıtmaktadır:

“Açıkçası çok zorlanıyorum. Evde küçük bir atölyem var komşularımın eşimin dostumun ve tanıdıklarımın verdiği işlerle geçinmeye çalışıyorum. Ancak bu işler her zaman düzenli olmuyor kumaş alımı dikimi malzemeleri gibi giderler de cabası bazen Çocukların okul masraflarını bile karşılamakta güçlük çekiyorum” (K4, Terzi, Yaş 40).

Ekonomik açıdan bakıldığında, kırsalda kadın emeği çoğunlukla kayıt dışı, düzensiz ve sosyal ağlara bağımlı olarak gelişmektedir. Katılımcının “komşularımın, eşimin dostumun verdiği işler” ifadesi, üretimin piyasa temelli bir sistemden ziyade yerel sosyal ilişkiler ağları üzerinden sürdürüldüğünü gösterir. Bu sosyal dayanışma, kadının ayakta kalmasını sağlar; ancak düzenli gelir elde etme şansını sınırlı kılar. K4 sosyal sermayesi aracılığıyla kırsal alanda ekonomik özgürlüğünü devam ettirmeye çalışmaktadır.

K4 katılımcısının, kırsal alanda kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine rağmen kendi ekonomik ve sosyal ayakları üzerinde durabilme arzularını ve bunun için gösterdikleri kararlılığı net biçimde ortaya koymayı şöyle ifade etmektedir:

“En büyük hayalim kendi ayaklarımın üzerinde durabilmek çocuklarıma iyi bir gelecek sunabilmek küçük de olsa düzenli iş yapabileceğim bir atölyem olsun isterdim. Belki birkaç çırak yetiştirip işimi büyütebilirim. Ayrıca çocuklarımla eğitimi için destek alabilmek de çok önemli” (K4, Terzi, Yaş 40).

Küçük de olsa düzenli iş yapabileceği bir atölye açma isteği, kadının üretken emeğini evin mahrem alanından çıkarıp daha görünür ve sürdürülebilir bir kamusal üretim alanına taşıma isteğini yansıtır. K4, kendi emeği ve kuracağı atölye ile hem bugünü hem de çocuklarının geleceğini güvence altına almak istemektedir.

K5 katılımcısı evden çalışan bir kadın olarak kırsal toplumda gelecek kuşaklara aktararak dönüştürücü bir rol üstlenmeyi istemektedir. Çocuklarına güçlü, şefkatli ve ilham veren bir rol model olmak isteyen K5, kadının yalnızca bir anne değil, aynı zamanda bir değer taşıyıcısı ve kültürel aktarıcı olarak toplumsal bir özne olduğuna işaret etmektedir:

“Çocuklarım için güçlü şefkatli ve ilham veren bir rol model olmak istiyorum. Onlara davranışlarının örnek olmalarını istiyorum. Dürüstlük ve güvenilirliğe önem veren bir kadının bu konuda onlara örnek olmayı hedefliyorum” (K5, Evden Çalışan Kadın, Yaş 32).

K5, anneliği yalnızca bakım verme işleviyle değil, “örnek olma” ve “ilham verme” işleviyle yeniden tanımlamakta; böylece ev içi emeğini ve davranışlarını kültürel bir güç üretimine dönüştürmektedir. Katılımcının “dürüstlük ve güvenilirlik” gibi değerlere vurgu yapması, toplumsal onaylanma arzusundan çok kendi benliğini ahlaki ilkelerle temellendirme çabasına işaret eder. Bu yönüyle, kadın kültürel kodlara uyum sağlamakla yetinmeyip, bu kodları kendi değer sistemine göre yeniden yorumlamakta ve bu yolla kendi sesini kurmaktadır.

K7 katılımcısı ise verdiği cevaptan kırsal toplumda kadınların çalışmasının hâlâ kültürel olarak sorgulandığını ve kadınların bu tür eleştiriler karşısında kendi benliklerini ve yaşam tercihlerini savunmak zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır:

“Ailem destek oluyor genel olarak benim kararlarıma saygı duyarlar çevremde eleştiren insanlar oluyor kadın olduğum için çalışmayı ayıp olarak görüyorlar ama ben kulak asmıyorum” (K7, Güvenlik Görevlisi, Yaş 32).

Kadın olduğu için çalışmanın ayıp olarak görülmesi, toplumsal cinsiyete dayalı kültürel kodların kırsal bölgelerde hâlen güçlü biçimde etkili olduğunu ve kadının kamusal alanda görünür olmasının hâlâ “gelenek dışı” bir tutum olarak değerlendirilebildiğini ortaya koymaktadır. K7’nin ailesinin destek olması ve kararlarına saygı duyması kırsal alanda kadınlar için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Toplumun çalışmayı ayıp olarak gördüğü bir ortamda kadının tek başına mücadele ataerkil bakış açısı ile mücadele etmesi yerine ailesinin desteğinin de olması çok önemlidir.

K5 katılımcı ise, kırsalda bir kadının kendi hayatı ve anneliği üzerinden inşa etmeye çalıştığı yeni bir kadınlık modeline dair derin bir dönüşüm arzusunu yansıtmaktadır. Kendi ayaklarının üstünde duran bir kadın figürü yaratmak isteyen K5, düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

“Kendi ayaklarının üstünde duran bir kadın figürü yaratmak istiyorum. Çocuğum benden utansın istemiyorum. Kimsenin annesine babasına bakıp bu benim annem babam olsun dedirtmeyen bir anne olmak istiyorum” (K5, Evden Çalışan Kadın, Yaş 32).

Katılımcı, kendi yaşam biçimini sadece kendi varoluşu için değil, çocuğunun öz saygısı ve kimlik gelişimi için de dönüştürme sorumluluğu hissetmektedir. Bu, kırsalda kadının annelik pratiğini yalnızca bakım verme ve fedakârlık üzerinden değil, güçlü bir özne olma üzerinden yeniden tanımladığını gösterir. Bu bağlamda, kırsal kültürel kodların kadını edilgen, bağımlı ve sadece “evin kadını” olarak konumlandırmasına karşı bir meydan okuma söz konusudur. Kadın, kültürel olarak kendisine biçilen pasif annelik rolünü reddederek; çocuğuna ilham veren, güçlü ve saygın bir figür olmayı hedeflemektedir. Bu da kadının kendi sesini bulma sürecinin, yalnızca bireysel değil, kuşaklar arası bir dönüştürücü çaba olduğunu ortaya koyar.

Sonuç

Bulanık örneği, kırsalda kadınların toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı yaşadıkları sınırlılıkları ortaya koymaktadır. Kadınların eğitim, istihdam, sağlık ve karar alma mekanizmalarına erişimindeki sınırlılıklar; onların hem ekonomik bağımsızlıklarını hem de toplumsal görünürlüklerini kısıtlamaktadır. Çalışmada elde edilen bulgular, geleneksel normların kadınların yaşamlarının her alanına nüfuz ettiğini; ekonomik bağımlılık ve sembolik şiddetin kadınların öznelliklerini sınırlandırdığını göstermektedir.

Araştırma bulguları, kırsalda kadının yalnızca aile içi değil, üretim alanında da çok yönlü bir baskı ve görünmezlikle karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır. Kadınların dayanışma pratikleri, bu görünmezliği aşma çabalarının önemli bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca ekonomik özgürlük arayışı, kadınları sınırlandıran bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Kırsalda kadınların yaşadığı toplumsal cinsiyet eşitsizliği, çok yönlü bir yapıya sahiptir. Bu yapının dönüştürülmesi hem kültürel hem de yapısal müdahaleler gerektirmektedir. Kadın kooperatiflerinin desteklenmesi, yerel yönetimlerin cinsiyet eşitliğini önceleyen politikalar üretmesi ve kırsalda kadın dayanışma ağlarının güçlendirilmesi önerilmektedir. Akademik araştırmaların ve saha çalışmalarının bu görünmez emeği görünür kılması, önemli bir veri kaynağı olacaktır.

Bununla birlikte, kadınların mesleki mücadele biçimleri, dayanışma ağları ve bireysel direniş stratejileri, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine karşı güçlü bir dönüşüm potansiyeli taşımaktadır. Terzilik, öğretmenlik ve evde üretim gibi alanlarda kadınlar, ekonomik özerkliklerini geliştirerek aile içindeki konumlarını güçlendirmekte; kadın öğretmenler ve çalışan kadınlar arasında kurulan dayanışma ilişkileri, mesleki motivasyonu ve özgüveni artırmaktadır. Sonuç olarak, kırsalda kadınların güçlenmesi; yalnızca istihdam oranlarının yükselmesiyle değil, aynı zamanda kültürel kodların dönüşümünü hedefleyen eğitim, sosyal destek, yasal düzenleme ve kadın örgütlenmelerinin bütüncül biçimde güçlendirilmesiyle mümkün olacaktır.

Bu araştırma, kırsalda kadınların karşılaştıkları farklı eşitsizliklere rağmen geliştirdikleri mücadele biçimlerini ortaya koymaktadır. Kadınlar, geleneksel kültürel kodlara karşı kendi seslerini üretmekte, dayanışma, üretkenlik ve direnç yoluyla sosyal ve ekonomik varlıklarını güçlendirmektedir. Kamusal politikaların, bu mücadeleleri destekleyecek biçimde cinsiyet duyarlı, katılımcı ve yerel dinamiklere uygun olarak yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

Yazarın Notu

Bu makale, 21 -23 Mayıs 2025'te Muş Alparslan Üniversitesi'nde gerçekleştirilen Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Konferansı'nda “Gender Roles, Professional Struggle and Solidarity Experiences of Women in Rural Areas: The Case of Muş-Bulanık” başlıkla yer alan sözel (özet) bildirisi sunumunun geliştirilmesiyle oluşturulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- Akın E. & Akın E. 2020. "Okuma Yazma Bilmeyen Kadınlar ile İlgili Bir İnceleme (Muş-Bulanık Örneği)". *Türkiye Eğitim Dergisi*. 5/1, 114-123.
- Bozpınar C., Güçlü S. & Doğan H. N. 2022. "Feminist İktisat: Genel Bir Bakış". *Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*. 4/1, 19-25.
- Demigan Z. 2019. *Kadının Çalışmasına Yönelik Tutum ve Cinsiyet Roller (Çorum İli Merkez Köyler Örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Diñçoflaz N. J. 2009. *Kentteki Kadının Yoksulluğu ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nün Kadın Yoksulluğuyla Mücadele Politikaları*, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi. Ankara.
- Eştürk Ö. & Kılıç A. (2016). "Türkiye kırsalında kadın yoksulluğu". *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Sayı 3, 143-153.
- Jourdain A. & Naulin S. (2016). *Pierre Bourdieu'nun Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları*. Çev. Ö. Elitez. İstanbul.
- Karaca N. 2020. "Yeniden ve yeniden üretilen eril tahakküm". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 65, 405-416.
- Kardaş D. & Tuğruter E. 2023. "Kırsal Alanda Kadının Görünmeyen Emeğinin İncelenmesi Tire/İzmir Örneği." Ed. A. Bakıoğlu, *Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı*, 20-22 Eylül 2023. Galatasaray Üniversitesi, 149-155.
- Öcal Kara F. 2025. "Türkiye'de Kırsal Alanda Kadının Güçlenmesinin Önündeki Engeller". *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*. 11/1, 216-227.
- Ökde F. 2025. "Toplumsal Cinsiyetin Kente ve Kırsal Alanlara Etkisi". *Fiscaoeconomia*, (9), 121-139.
- Özdemir G., Yılmaz E. & Varnalı T. 2023. "Kırsal Kalkınmada Kadınların Rolü: Karamusul Köyü Örneği ve Tarımsal Eğitim İhtiyaçları". *Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi*. 3/2, 71-92.
- Pekel E. 2019. "Toplumsal Cinsiyet Roller ve Kadının Çalışma Hayatındaki Konumu". *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*. 5/1, 30-39.
- Semerci Özkan K. & Şaşman Kaylı D. 2022. "Kırsal Alanda Yaşayan Kadınların Söylemleri Üzerinden Kadınlık Kimliklerinin Kuruluşu Manisa Örneği". *Sosyoloji Dergisi*, (43), 125-154.
- Sönmez H. & Akın E. 2020. "Bulanık'taki Kadınların Sorunları-İhtiyaçları ve Eğitim Durumları Üzerine Bir İnceleme". Ed. İ.S. Yuca. *Bulanık/Kop İnsan-Coğrafya-Tarih-Kültür*, Çizgi Kitabevi. Konya, 508-527.
- Yarpuz Bozdoğan N. 2023. "Kırsal ve Tarımsal Yaşamda Kadın". Ed. M. Kantar Davran. *Kırsal Alanda Kadın ve Tarımsal Mekanizasyon Kullanımı*, İksad Yayınevi. Ankara, 183-195).
- Yıldırım S. 2021. "Ayrımcılık Temelli Dışlanma: Türkiye'de Çalışma Hayatında Kadınlar". *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 11/2, 321-346.
- Yiğit B. & Öcal Kara F. 2024. "Women's Gender Perceptions and Agricultural Information Sources in Rural Şanlıurfa". *Turkish Journal of Agriculture- Food Science and Technology*, 12(11), 1878-1885.

Miletopolis Territoryumundan (Karacabey/Bursa) İki Pişmiş Toprak Biberon

Two Terracotta Feeding Bottles from the Miletopolis Territory (Karacabey/Bursa)

Reyhan ŞAHİN*

Öne Çıkanlar:

- Çalışmanın konusunu Miletopolis Territoryumundan (Karacabey/ Bursa) iki adet yandan emzikli, dikey kulplu, üstten (ağız) açıklıklı, pişmiş toprak biberon oluşturmaktadır.
- Nadiren rastlanan bir kap formu olan biberonların Klasik ve Hellenistik Dönem kullanım alanları, ele geçtikleri arkeolojik kontekstler ve form gelişimi incelenmiştir.
- Mevcut veriler bağlamında Miletopolis biberonlarının bölge arkeolojisi için önemine değinilmiştir.

Öz: Bu makalenin konusunu, Bursa ili Karacabey ilçesi Yolağzı Mahallesi'nde bulunmuş olan, 'biberon' olarak tanımlanan iki pişmiş toprak kap oluşturmaktadır. Kaplar bir mahalle sakini tarafından bulunmuştur. Mahalle mezarlığında defin için toprak kazılırken ele geçtikleri belirtilmiştir. Miletopolis'e ait olduğu düşünülen antik kentin nekropolisinin bir kısmı bu mahalle sınırları içinde kalmaktadır. Bu nedenle, kapların, mezar hediyesi oldukları düşünülmektedir. Terrakotta biberonlar her ne kadar bebeklerin ve küçük çocukların beslenmesiyle ilişkilendirilse de, Klasik ve Hellenistik Dönemde günlük yaşamda bu amaçla kullanıldıklarına dair yerleşim alanlarından gelen kanıtlar oldukça sınırlıdır. Bu durum, söz konusu kap formlarının sınırlı durumlarda kullanıldığını düşündürmektedir. Genel olarak, çok az sayıda temsil edilen bir kap formudur ve bilinen örneklerin neredeyse tamamı nekropollerden (mezar hediyesi) ele geçmiştir. Miletopolis örnekleri, form olarak yandan emzikli, dikey kulplu, düz üst yüzeyi ağız açıklığına sahip Attika tipinden gelişmiştir. Bununla birlikte ağız açıklıkları Attika örneklerine göre oransal olarak geniş ve gövdeleri biraz daha şişkindir. Yüzeyleri ise daldırma tekniğiyle uygulanmış mat kırmızı astarlıdır. Form ve astar özellikleri bakımından MÖ II. yüzyıl sonu ile MS I. yüzyıl başları arasında tarihlenebilen kaplar Atina form repertuarının etkilerinin bu tarihte, bölgede hâlâ izlenebiliyor olması bakımından önem taşır. Makale kapsamında Antik Çağ'da Attika tipi biberonların tipolojik gelişimi ve ele geçtikleri arkeolojik kontekstler ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Mevcut bilgiler göz önünde bulundurularak Miletopolis biberonlarının bölge arkeolojisi için önemi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Thelastron, Attika, Miletopolis, Hellenistik, Erken Roma, Seramik

Highlights

- This study examines two side-spouted, vertically handled feeding bottles with a round mouth opening on their flat top surface, from the Miletopolis territory (Karacabey/Bursa).
- The development of form during the Classical and Hellenistic periods, functional contexts, and archaeological findspots of these rarely encountered vessels are analyzed.
- Within the framework of current data, the significance of the Miletopolis feeding bottles for regional archaeology is evaluated.

* Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Görükle 16059 Bursa, Türkiye. reyhansahin@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6339-7311

Abstract: The subject of this study consists of two terracotta vessels in the form of feeding bottles from the Yolağzı Neighborhood in the Karacabey District of Bursa Province. The local resident who handed over the bottles to the Bursa Archaeological Museum stated that they were found while digging the soil. A part of the ancient city necropolis, believed to belong to Miletopolis, lies within the boundaries of this neighborhood. Therefore, it is thought that the feeding bottles were grave offerings. Terracotta feeding bottles, although commonly associated with the nourishment of infants and young children, are supported by very little evidence from residential contexts for such use in daily life during the Classical and Hellenistic periods. This situation suggests that these vessel forms were employed in special circumstances. Overall, they constitute a vessel type represented in very small numbers, and nearly all known examples have been recovered from necropolises as grave offerings. The Miletopolis examples derive from the Attic type characterized by a side spout and vertical handle; but differ in having proportionally wider mouth openings and slightly more globular bodies. Their surfaces bear a matte red slip applied by the dipping technique. Based on their form and slip, these vessels can be dated between the late 2nd century BC and the early 1st century AD. They are significant as evidence of the continued influence of the Attic form repertoire in the region during this period. The article presents information on the typology of Attic-type feeding bottles in antiquity, along with their archaeological contexts. Finally, the significance of the Miletopolis feeding bottles to regional archaeology is evaluated within the framework of current knowledge.

Keywords: Thelastron, Miletopolis, Attica, Hellenistic, Early Roman, Pottery

Summary: Since the early 20th century, various proposals have been made regarding the location of the ancient city of Miletopolis. In 1974, during a railway construction project at Melde Bayırı -located about 5 km from the modern district center of Mustafakemalpaşa- fragments of a bronze statue of Apollo were found. As a result, rescue excavations were carried out at the site in 1975. Architectural remains and small finds spanning from the Classical period to the Middle and Late Byzantine periods provide compelling evidence supporting the identification of this site as the location of ancient Miletopolis.

The two terracotta feeding bottles discussed in this article were handed over to our team in 2024 during an archaeological survey in the province of Bursa, district of Karacabey, in Yolağzı neighbourhood. The vessels were subsequently handed over to the Bursa Archaeological Museum. In recent years, numerous ancient graves have been uncovered in Yolağzı neighbourhood as a result of illicit excavations, particularly within land owned by the General Directorate of Agricultural Enterprises (TİGEM). This area is presumed to have been part of the necropolis associated with the ancient city of Miletopolis. Accordingly, the feeding bottles probably originated from this necropolis.

Methodologically, the study first examined the terminology and function of the ancient feeding bottles. It then analyzed the typological evolution of this form from its emergence in the Bronze Age. Finally, data from relevant archaeological proveniences were reviewed. In this context, the Miletopolis specimens were evaluated, with emphasis on their significance for regional archaeological research.

A typology featuring a lateral spout, vertical handle, and flat-topped mouth—exemplified by the Miletopolis specimens—emerged in Corinth ca. mid-VIth century BC. By the late Vth century BC, standardization of the form had taken place in the Attic repertoire, which included both figural and black-glazed (firnis) examples. From the IVth century BC onward, the form spread throughout the Hellenic world and continued to be produced into the Hellenistic period. The fact that feeding bottles have been recovered from only a minimal number of graves, particularly in the Classical and Hellenistic periods, and that these graves mostly belong to toddler or young children rather than infants, suggests that such vessels were not used for routine infant feeding but rather for specific purposes. It has been determined that they were employed during the weaning stage, as well as in the feeding of disabled infants/children or elderly patients. Epigraphic evidence from the Athenian tribute lists and numismatic finds depicting the owl and Athena demonstrate that Miletopolis maintained strong ties with Athens from the late Vth to the IIInd centuries BC. Furthermore, the Attic pottery repertoire was well known in the region from the Classical period onward. Although feeding bottles featuring a flat upper surface with a mouth opening are no longer attested in Athens after the mid-IIInd century BC, they appear to have remained in use at Miletopolis until at least the early Ist century BC (and possibly later). This suggests that local ceramic workshops were active in the

region, with vessels derived from the Attic repertoire continually adapted to local tastes until the early Roman Imperial period.

Given that the Miletopolis feeding bottles were recovered from the city's necropolis areas, it seems highly probable that, as was common in Greece and Anatolia they were deposited as grave offerings.

Giriş

Makalenin konusunu oluşturan iki pişmiş toprak biberon 2024 Yılı “Miletopolis Antik Kenti ve Territoryumu” arkeolojik yüzey araştırması sırasında Bursa İli, Karacabey İlçesi, Yolağzı Mahallesi’nde, kahvehanede mahalle sakinleri ile görüşme esnasında bir vatandaş tarafından ekibimize teslim edilmiştir. Vatandaş biberonların köyde, cenaze definini için çukur kazarlarken ele geçtiğini bildirmekle birlikte kesin buluntu yerini belirtmemiştir. Teslim alınan kaplar Bursa Arkeoloji Müzesi’ne teslim edilmiştir. Son yıllarda kaçak kazılarla çok sayıda mezarın açığa çıkarıldığı, Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM)’ne ait arazilerin bir kısmı Yolağzı Mahallesi sınırları içinde kalmaktadır (Fig. 2). Bu nedenle biberonların nekropolisten ele geçmiş mezar buluntuları olduğu düşünülmektedir. Nekropolis, merkezi Melde Bayırı’na konumlandırılan Miletopolis Antik Kentine ait olmalıdır.

Miletopolis kenti, Geç Roma Dönemi yol ağlarını gösteren *Tabula Peutingeriana*’da Prusa ad Olympum ile Pergamon arasına konumlandırılmıştır. Kentin coğrafi konumu ile ilgili olarak 20. yüzyılın başlarından itibaren çeşitli hipotezler ileri sürülmüştür. R. Kiepert, Miletopolis’i günümüz Mihaliç/ Karacabey dolaylarına yerleştirmiştir (Kiepert 1902-1906: BII; K¹ F. W. Hasluck ise, çevrede mimari kalıntıların ile Miletopolis sikkelerinin yoğun olarak tespit edilmiş olmasını göz önünde bulundurarak Melde Bayırını önermiştir (Fig. 1) (Hasluck 1910).

1974 yılında, günümüzde Mustafakemalpaşa ilçe merkezine yaklaşık 5 km mesafedeki Melde Bayırı’nda karayolu yapım çalışmaları sırasında bronz bir Apollon heykeline ait parçaların bulunmasının ardından, 1975 yılında bölgede kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Roma İmparatorluk Dönemi buluntularının ağırlıkta olduğu alanda, Klasik Dönem’den Orta-Geç Bizans Dönemi’ne kadar tarihlenen çok sayıda mimari kalıntı ve küçük eserin ele geçmiş olması, Miletopolis’in konumunun burada olduğunu düşündürmüştür (Akat 1977, Yalman 1977, Dedeoğlu 1977, Kozaman 1977). E. Schwertheim da, 1983 yılında yayımladığı ve Kyzikos ve çevresindeki yazıtları incelediği eserinin ikinci cildinde, Miletopolis’in Melde Mevkii’nde olabileceği görüşünü paylaşmıştır (Schwertheim, 1983: 89-92, 95-96)¹.

Miletopolis’in bir liman kenti olduğuna dair veriler mevcuttur. Strabon’a göre kent, ‘Miletopolitis Gölü’ kıyısında yer almaktadır (Str. XII.8). Miletopolis’in İmparatorluk Dönemi sikkelerinde ise kentin kurucusu Miletos, bir gemi pruvası üzerinde tasvir edilmiştir (Schwertheim 1983, Lev. 13). O. Dumankaya ve S. Gündüz, Uluabat Gölü, Karacabey ve Miletopolis çevresinde yükseltilerin genellikle birbirine yakın ve alçak olmasını dikkate alarak, bölgede tek bir göl bulunma ihtimalini değerlendirmişlerdir. Buna göre, Uluabat Gölü’nün deniz seviyesinden 30 metre daha yüksek olduğu varsayılırsa, Miletopolis’in kıyısının da dâhil olduğu ve Manyas Gölü ile birleşen büyük bir gölün mevcut olmuş olabileceği öne sürülmektedir (Dumankaya & Gündüz 2016, 107).

Antik kaynaklarda Miletopolis adına ilk kez MÖ 410/409 yıllarında, Propontis kıyısında yer alan bir yerleşim olarak Atina Vergi Listeleri’nde rastlanmaktadır (ATL I 342/3 ve 520, II 81 ve 86, III 25 ve 204). Spartalılar’ın, Alkibiades karşısında Kyzikos’ta yaşadıkları mağlubiyetin ardından iç bölgelerdeki yerleşimlere yönelik ilgilerinin azalmasıyla, Atinalılar Miletopolis’te bir

¹ Ayrıntılı araştırma tarihi için bk. Mert 2011, Şahin 2024. Ayrıca, Miletopolis Antik kenti ile ilgili farklı kategorilerden arkeolojik malzemenin değerlendirildiği makaleler için bk. Sevim *et al.* 2016.

koloni kenti kurabilmişlerdir (Schwertheim 1983, 107). Kent, üzerinde Athena başı ve baykuş betimlemelerinin olduğu Atina tipinde sikkeleri, MÖ IV. yüzyıldan MÖ II. yüzyıla kadar bastırmıştır (Schwertheim 2000, 181). Atina ile Miletopolis arasındaki güçlü bağ, çeşitli arkeolojik ve epigrafik kanıtlarla da desteklenmektedir. Örneğin, Atina’da ele geçmiş ve MÖ IV. yüzyıla tarihlenen bir mezar stelindeki yazıtta mezar sahibinin Miletopolis yurttaşı olduğuna dair ifade yer almaktadır (Schwertheim 1983, 118-119). Yine Miletopolis’te bir Atinalı’nın mezar steli ele geçmiştir (Akyürek Şahin 2021). Ayrıca 1975 ve 2006 yıllarında ele geçen Klasik Dönem’e tarihlenen çok sayıda Attika seramiği de bu yakın ilişkinin somut bir göstergesidir (Akat 1977; Erpehlivan 2018, 305, Res. 6.29). Marquardt, 1836 yılında yayımladığı Kyzikos ve çevresini konu alan monografisinde, MÖ I. yüzyılda Kyzikos’un egemenlik alanında yer alan kentlere Miletopolis’i de dahil etmiştir (Marquardt 1836). Plinius, hukuki işlerini Adramytteion’a getiren önemli kentler arasında Miletopolis’i de saymaktadır (Plin. *Nat.*, 5, 32, 123).

Bu çalışmada, öncelikle Antik Dönem “biberon” formu, terminolojik, tipolojik ve kronolojik olarak incelenmiş ve arkeolojik kontekstlerde forma ait veriler genel olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, Miletopolis biberonları tipolojik ve kronolojik açıdan sınıflandırılmıştır. Kapların, form, kil ve astar özellikleri dikkate alınarak Miletopolis’in yerel üretimi olabileceğine yönelik tespitler yapılmıştır. Elde edilen tüm bulgular, bölge arkeolojisi çerçevesinde bir bütün olarak yorumlanmıştır.

Antik Çağ’da Biberon

Antik kaynaklarda Biberon formundaki kapların nasıl isimlendirdikleri ile ilgili veriler oldukça sınırlıdır. Hipokrates (MÖ 460-370), “bombylios” (Βομβύλιος; fokurdayan kap) kelimesini, besleme ağzına (emzik) sahip, kulplu, küçük kaplar için kullanmaktadır (Hippocr. *Morb.* III, 16). Emzirme aracı anlamına gelen “thelatron” kelimesi ise Grekçe, “θῆλα” (thêla), yani “meme” veya “emzirme memesi” ve “-στρων” (-stron) eki yani bir şeyin aleti veya aracı olan kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır (Beekes 2010, 546). MS I. yüzyıl sonlarında Roma’da görev yaptığı bilinen hekim Ephesoslu Soranus, ‘Gynaikeia’ adlı eserinde anne sütü yetmediğinde bebeğin yapay bir memeye nasıl besleneceğine dair tavsiyeler vermiştir (Sor. *Gyn.* 2.17). Bu dizelerde, bebeklerin sıvıyı yavaş ve risksiz şekilde emmesini sağlayan yapay bir memeden söz etmekle birlikte, kabın biçimi hakkında bilgi vermemiş ve bu yapay meme için bombylios terimini kullanmamıştır. Bunun yerine, dolaylı yoldan, yapay meme anlamına gelen (*dià tòn pefilotechneménon thelòn*) ifadesini tercih etmiştir (krş. Sneed 2021, 760).

Antik Çağ’da, ağız dışında, gövdeye iliştilmiş kısa bir emzik kısmına sahip olan kapların günümüzdeki biberonlar gibi bebek beslemek amacıyla kullanıldığını gösteren tek tasvir Boiotia’dan MÖ V. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen pişmiş toprak bir figürindir. Bu tasvirde anne, kucağındaki bebeği emzikli bir kap ile beslemektedir (Dubois 2013, 66. Eser Cenevre Müzesi’ndedir. Müze Env. no: A 2003-11/dt). British Museum’ daki, MÖ IV. yüzyıla tarihlenen Güney İtalya üretimi, siyah firnisli bir biberon üzerine kazınarak yazılmış “içmeye devam et, bırakma” anlamına gelen “ΤΡΟΓΙΝΕ ΜΗ ΚΑΤΘΗΙΣ” yazısı kabın içindeki sıvının bitirilmesini teşvik etmektedir (Jackson 2023, 6.8).

Bavyera’daki Bronz ve Demir Çağı bebek mezarlarında bulunan üç küçük, emzikli kaptan elde edilen kalıntıların lipit “parmak izleri” ile başlıca yağ asitlerinin bileşene özgü $\delta^{13}C$ ve $\Delta^{13}C$ değerlerine dayalı analizler yapılmıştır. Bu analizler kapların içine geviş getiren hayvanlardan elde edilen süt ürünleri konduğunu göstermekte ve biberonların hayvan sütü ile beslemek amacıyla kullanılmış olduğunu düşündürmektedir (Dunne *et al.* 2019, 248 vd.). Ayrıca, emzikli kapların annenin sütünü doğrudan içine sağlamak amacıyla da kullanılmış olabileceği öne sürülmüştür (Liston *et al.* 2018, 76; Sparkes & Talcott 1970, 161-162).

Biberon formundaki pişmiş toprak kapların, kandile yağ doldurmada başvurulmuş bir kap

olduğu da ileri sürülmüştür (Sparkes & Talcott 1970, 161; Liston *et al.* 2018, 76). Ayrıca yaygın, standart formlar dışında pek çok özel tipleri de bulunmuştur. Leyden Müzesi'nde korunan Sirenayka'dan, küçük çocuklara hediye olarak verilmiş olması olası minyatür kaplar arasında biberonlar da tespit edilmiştir (Kern 1957, 18). Spina'da, Valle Pega nekropolünde bir çocuk mezarından ele geçen, üstü kapalı, iç kısmına çingirak yerleştirilmiş olan siyah firnisli Attika *tipi bir biberon* dikkat çekicidir (Parrini 2023, 6). Bu nesne bir tür çingirak gibi ses çıkararak çocuğun dikkatini dağıtmayı amaçlamaktadır: Aristoteles'in de belirttiği gibi çingirak / *plataghe*, ev eşyalarına zarar vermesinler diye çocuklara verilen oyalayıcı bir oyuncaktır (Aristot. *Ath. Pol.* 8, 6, 1340b).

Geç Tunç Çağı'ndan itibaren bebek ve küçük çocuklara ait oda mezarlarda çok sayıda pişmiş toprak biberon ele geçmiştir. Geometrik Dönem'in sonları ile Arkaik Dönem'in başlarına gelindiğinde ise Batı Anadolu'da yetişkin mezarlarında da bu formda kaplara rastlanmaktadır. Nitekim Ephesos Ayasuluk'ta, MÖ VIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir pişmiş toprak pithos içinde gömülmüş yetişkin mezarından emzikli bir besleme kabı ele geçmiştir (İçten & Evren 1998, 100, fig. 10a). Yine Khios ve Samos'tan ele geçen MÖ VII.-VI. yüzyıla tarihlenen Arkaik Dönem Doğu Yunan emzikli besleme kaplarının yetişkin bireylerin mezarlarına ait olduğu görülür (Khios: Lemos 1997, 81, fig. 14; Samos: Boehlau 1898, pl. 8-14). Söz konusu dönemden yalnızca Klazomenai'den bir örnek çocuk mezarından gelmektedir (Mariaud 2012, 30. Yıldıztepe Tümülüsü'nde biberonun ele geçtiği çocuk mezarı no 82/9). Özellikle bu erken dönem için, Mariaud'un da vurguladığı üzere, başka destekleyici veriler bulunmaksızın yalnızca emzikli besleme kabına dayanarak bir mezarın çocuğa ait olduğunu iddia etmek (örneğin W. Schiering'in Smyrna çevresindeki mezarlarda yaptığı gibi) bilimsel açıdan temkinle yaklaşılması gereken bir tutumdur (Mariaud 2012, 32; Schiering 1968).

Arkaik ve Klasik Dönem'e ait biberon buluntularının genellikle mezar bağlamıyla özdeşleştiği söylenebilir. MÖ V. yüzyılda Atina Kerameikos Mezarlığı güney yamacında (Südhügel) ele geçmiş toplam on bir adet mezarda biberon tespit edilmiştir (Knigge 1976, 125–126, 133, 141, 143, 148–149, 150, 152–153, mezar no. 152, 194, 226, 229, 239, 242, 276, 284, 295). Eridanos Nekropolü'nde MÖ IV. yüzyıla tarihlenen dört mezardan biberon ele geçmiştir (Schlörb-Vierneisel 1966, 54, 68–69, 89–90, 91, Nos. 106, 129, 155, 158). Olynthos'ta raporlanan on beş biberondan on dördü mezarlarda bulunmuştur (Robinson 1933, 258–259, nos. 1080–1083, pl. 193; Robinson 1950, 264–268, nos. 477–487, pls. 178–179). Biberon formunun daha geniş bir coğrafyada izlenebildiği MÖ IV. yüzyıl sonlarından- 2. yüzyıl ortalarına kadar olan dönem için de geçerlidir. Alexandreia Chatby Mezarlığı (Mısır), Vergina (Makedonya), Tomis (Köstence/Romanya), Halkis (Euboia/Yunanistan), Taras (Taranto/Güney İtalya) ve Budva (Karadağ) gibi farklı merkezlerde biberon formu mezar bağlamlarında belgelenmiştir (Liston *et al.* 2018, 99, dn.110).

Pişmiş toprak biberonlardan mezar dışında bulunmuş olan örnekleri son derece az sayıdadır. Atina Agorası'ndan MÖ V. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bir siyah firnisli biberon mezar buluntusu değildir (Sparkes & Talcott 1970, no. 1199). Iasos'tan ele geçen iki kırmızı figürlü biberon Doğu Kapısı Mahallesi'nde bulunan Gymnasionun doğu tarafına bakan MÖ IV. yüzyıla ait bir atık alanında bulunmuştur (Parrini 2003, 2). Bu istisnai örnekler, biberonların esasen mezarlarla ilişkili formlar olduğu ile ilgili genel kanının değişmesi için yeterli değildir. Bununla birlikte bu form bebek ve çocuk mezarlarının da yalnızca sınırlı bir bölümünde ele geçmiştir². Örneğin, Pydna'da MÖ 400–350 arasına tarihlenen biberonla gömülmüş bebek oranı %8 iken,

² Liston *et al.* 2018'de Antik Çağ'da bebek ölüm oranlarının %25 ile %40 gibi oldukça yüksek oranlarda seyrettiğini bildirmektedir.

MÖ 350–300 arasında bu oran %1'e düşmektedir (Kotitsa 2012, 84). Pydna'daki bebek ve çocuk mezarlarında, yetişkin mezarlarında olduğu gibi koku, yiyecek ve içecek kapları daha sık ele geçmiştir (Kotitsa 2012, 95). MÖ V. ve IV. yüzyılda, yukarıda değinildiği gibi Kerameikos (Südhügel), Eridanos ve Olynthos'ta da nekropolis alanlarından ele geçen biberonların sayısı (tüm bebek ve küçük çocuk mezarı sayısı dikkate alındığında) çok düşüktür. Yine Atina Agorası'nda MÖ II. yüzyılın ikinci çeyreğinde defin için kullanıldığı anlaşılan bir kuyuda, bebek ve yetişkinlere ait çok sayıda iskelet ele geçmiştir; ancak bu toplu mezarda yalnızca bir adet biberon tespit edilmiştir (Liston *et al.* 2018, 67'de yer alan tabloda).

Dikkati çeken bir diğer husus ise; Arkaik Dönem'den, Hellenistik Dönem sonlarına kadar tarihlendirilen biberonların çoğunlukla yeni doğan bebek değil, küçük çocuk mezarlarından ele geçmiş olmasıdır. Kerameikos (Südhügel)'ta biberonun ele geçtiği dokuz mezardan beşi; Eridanos'ta dört mezardan ikisi, Olynthos'ta onbeş mezardan on biri bebek değil çocuk gömülerinden ele geçmiştir (Liston-Rotroff 2018, 98-100, dn. 107-110). Bu örneklerle ayrıca Pydna ve Spina'daki buluntular da eklenebilir. Pydna'da da biberonlar da daha çok küçük çocuk mezarlarından gelmektedir (Kotitsa 2012, 84. Spina'da, MÖ V. yüzyıl ile IV. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlenen altı biberon $\pm$ 8 aylık sapmayla ortalama 2 yaşlarındaki bebeklere ait mezarlardan ele geçmiştir (Parrini, 2003, 6; Serra *et al.* 2021, 220). Bunlara ek olarak daha büyük çocuk ve yetişkin mezarlarında da biberonlara rastlanılmıştır. MÖ IV. yüzyılın ilk yarısından Atina Kerameikos'ta, ve Apollonia Nekropolisi'nde birer yetişkin; Spina'daki Valle Trebba'da ise bir çocuk mezarından ele geçen biberonlar daha büyük yaştaki bireyler için de mezar hediyesi olarak kullanılabildiklerini göstermektedir (Parrini, 2003, 2).

Liston, biberonların Antik Çağ'da ağırlıklı olarak bebek değil, küçük çocuk mezarlarından – bunların da sadece sınırlı bir bölümünden– ele geçmiş olması ile ilgili tespitlerde bulunmuştur. Buna göre, günlük hayatta hijyen koşulları nedeniyle yeni doğan bebeklerde biberon kullanımı tercih edilmiyor olmalıydı. Biberon, muhtemelen bebeklerin sütten kesilme sürecinde kullanılıyordu. Plutarkhos'un kızıyla ilgili aktardığı dizelerde, Antik Dönem'de sütten kesme evresinin genellikle çocuğun iki yaşında veya daha büyük olduğu bir döneme karşılık geldiği anlaşılmaktadır (Liston *et al.* 2018, 100; Plut. *Mor.* 608d)³. Fakat Biberonların söz konusu yaş grubundan çocukların mezarlarında da nadiren bulunması, sütten kesme sürecinde düzenli olarak kullanılmadıklarını düşündürmektedir. Bu bulgulara göre emzikli kapların daha istisnai durumlar için; engeli ya da gelişimsel eksikliği olan daha büyük bebekler/küçük çocuklar ya da yetişkin bireyler için kullanılmış olması daha olasıdır (Liston Rotroff 2018, 100). Nitekim D. Sneed de Antik Dönem'de doğuştan engelli bebeklere infantisid (yeni doğan öldürme) uygulanıp uygulanmadığını konu alan kapsamlı çalışmasında, mezarlardan ele geçen biberonları da önemli bir veri olarak değerlendirmiştir. Sneed'e göre, dudak yarığı veya diğer orofasyal aykırılıklara sahip bebek, çocuk ve yetişkin bireylerin beslenmesinde biberonların kullanılmış olması; ayrıca bu aykırılıklara sahip bireylerin mezarlarında da biberonların bulunması, Antik Çağ'da engelli doğan bebeklerin doğar doğmaz öldürülmesinin mutlak bir kural olmadığını göstermektedir (Sneed 2021).

Pişmiş Toprak Biberonlarının Form Gelişimi

Bilinen en erken besleme amaçlı kullanıldığı düşünülen emzikli kaplar Ege dünyasında Geç Neolitik Dönem'de ortaya çıkmıştır (Dubois 2013, 64). Geç Tunç Çağı'ndan itibaren küresel gövdeli, yandan emzikli, dar boyunlu biberon formu standartlaşmaya başlar (Pomadere 2007,

³ Liston *et al.* 2018, 100'de Mısır'dan ve Hellas'tan annenin süt kesme yaşının 6 aydan 3 yaşa kadar sürebileceğine dair kaynakları sunmaktadır.

279). Söz konusu dönemde formun çok sayıda farklı tipi vardır. Karphi'den ele geçen Bronz ve Erken Demir Çağı örnekleri dört farklı tipte sınıflandırılmıştır. Büyüklükleri, dip formları, boyun genişlikleri, kulp konumları birbirinden farklı olan farklı tipteki örneklerin ortak noktaları gövdelerinin küresel; emziğin yan tarafta bir açıyla yerleştirilmiş olmasıdır. Küçük testilerde olduğu gibi dar bir boyuna sahiptirler ve ağız kenarları hafifçe dışa doğru açılmaktadır (Day 2011, 295, Type 1-4). Bu formun Girit'ten ele geçen, Geç Bronz Çağı örnekleri bulunmaktadır (Hallager 2010, 145).

Arkaik Dönem'den itibaren ve Klasik Dönem boyunca, biberonlarda ortak bir form belirmiştir. Düz üst yüzeyi ağız açıklığına sahip, küresel gövdeli, yandan emzikli, genellikle dikey kulpludurlar. Bu form Dubois tarafından "kupa biberon/ "les biberons-tasses" olarak adlandırılmıştır Kupa tipi biberonlarla birlikte, diğer daha az yaygın tiplerden biri "ibrik formunda" olandır (les biberons-cruches); bu tip boyunlu ve küresel gövdelidir. Bir üçüncü tip ise Güney İtalya ve Sicilya etkisiyle repertuvara girmiş olan hayvan kabartmalı biberonlardır (les vases-biberons plastiques) (Dubois 2013, 64-65).

Kupa tipi biberonların bilinen en erken örneği Payne'nin *Nekrokorinthia* adlı eserinde yayımlanmıştır (Fig. 3). Geç Korinth II evresine (MÖ VI. yüzyıl ortaları-sonu) tarihlenen bu biberonun yüzeyi siyah firnislidir ve ağız çevresinde meander motifi yer almaktadır (Payne 1931, Fig. 185, No. 1527). Bu form MÖ V. yüzyılda Attika repertuvarında belirmiştir. MÖ V.-IV. yüzyıllarda figürlü ya da figürsüz, parlak firnisli, standartlaşmış bir form olarak üretilmişlerdir. Atina Agorası'nda Sparkes & Talcott'un yayınladığı, MÖ 450-400 arasına tarihlenen dönemden üç adet siyah firnisli örnek bulunur. Bunlardan bir tanesinin üst yüzeyi Miletopolis biberonunda olduğu gibi, açıktır (Sparkes & Talcott 1970, pls. 99, 47, fig. 11, nos. 1197, 1198). Diğer ikisinin üst yüzey delikli bir süzgeçle kapatılmıştır (Sparkes & Talcott 1970, pls., 99, 47, fig. 11, no. 1199). Figür tekniğinde yapılmış olan MÖ IV. yüzyıl ortalarına tarihlenen iki örnek Iasos'ta, Doğu Kapısı yakınlarında ele geçmiştir (Parrini 2003, 2).

MÖ V. yüzyıl sonlarında kupa tipi biberon, henüz yaygın bir form değildir; Attika dışında, Hellas'ta yalnızca Olynthos ve Korinth'ten sınırlı sayıda örnekle temsil edilmiştir (Robinson 1950, pls. 178, 480; Dubois 2016, 61-62). Argos'taki çocuk mezarlarında bu tür kaplara rastlanmamaktadır (Parrini 2003, 2, 6). Ancak izleyen ilerleyen zamanlarda, Akdeniz havzasına yönelik ihracatın artmasıyla birlikte bu formun daha geniş bir coğrafyada yaygınlaştığı anlaşılmaktadır (Parrini 2003, 6). Kern, Alexandria'nın MÖ 332'deki kuruluşunu takip eden süreçte, üretim ve ihracatta kayda değer bir canlanma yaşandığını belirtmektedir ve Atina kökenli sekiz biberon örneğini vermektedir (Kern 1957, 20, nos. 12-27). MÖ IV. yüzyılda Atina üretimi biberonların ele geçtiği merkezler arasında Olynthos, Rhodos ve Boiotia (Thebai) sayılabilir (Kern 1957, 20).

Hellenistik Dönem'de kupa tipi biberonlar, Klasik Dönem formuyla karşılaştırıldığında daha ince bir gövdeye ve dar bir dip çapına sahiptir. Atina Agorası'ndan, Rotroff'un yayınladığı biberonlardan bir tanesi MÖ III. yüzyıl sonlarına tarihlenen (Retroff 1997, 358, no.1194) diğer ikisi ise MÖ 165-150 arasına tarihlenen buluntu kontekstlerinden gelmektedir (Retroff 1997, 358, nos. 1195-1196; Liston-Retroff 2018, no. 26).

Atina dışından ise Tomis ve Pergamon'dan yine bu tipten (olasılıkla yerel atölyelerde üretilmiş) biberonlar ele geçmiştir (Tomis: Bucovalea 1967, 103, no. 63a; Pergamon: Schäfer 1968, taf. 5, C28; taf. 21, C29). Bununla birlikte, bu örneklerde, alışılmış Attika Tipi siyah parlak firnisin yerini yarı parlak-mat görünümlü astar alır. Hatta bazen biberonlar Hellenistik Dönem'e özgü daha farklı boyama ve bezeme unsurlarıyla karşımıza çıkabilmektedir; bu da,

formun farklı yerel varyantlarının tarihlemesinde veri olarak kullanılabilir. Pergamon'dan ele geçen bir örnekte, kulbun gövde ile birleşim yerindeki aplike motifin paralelleri, Helenistik Dönem kotylelerinde olması ve bir diğerinin ağzının, Batı Yamacı stilinde bezenmiş olması nedeniyle her iki örnek de MÖ II. yüzyıla tarihlendirilir (Schäfer 1968, taf. 5, C28; taf. 21, C29, tarileme için ay 40).

Miletopolis Biberonları

1 No.'lu biberon tam olarak ele geçmiştir (Fig. 4- 8). Ağızdan dip kısmına kadar kesintisiz bir profile sahiptir. Ağız hemen altından genişlemeye başlayan gövde, kulbun gövde ile birleştiği noktanın altından itibaren daralmaya başlar. Dikey kulp, hemen ağız kenarında ve gövdenin en şişkin olduğu noktada gövde ile birleşir. Kulp profili, üst yüzeyi yivli ovaldir. Emzik, ağzın 1 cm kadar altında gövde ile birleşir. Konik formulu olan emziğin gövde ile birleştiği noktada çapı 1 cm, sonlandığı kesimde 0,3 cm kadardır. Dip, halka formunda, düz profillidir. Gövdenin ince cidarına karşın, tabanın cidarı oldukça kalındır. Kap yüzeyindeki astar yüzeye daldırma tekniğinde uygulanmıştır. Gövdenin alt kesimleri ve dip astardan muaf. Kırmızı renkteki astar mattır ve her noktada eşit kalınlıkta değildir. Daldırma tekniği ile uygulandığı için yer yer daha ince bir tabaka şeklindedir ve aynı zamanda yer yer kırmızının açık koyulu tonlarında renk geçişleri göstermektedir. Özellikle dip kısmının alt yüzeyinde kalınca bir kireç tabakası bulunmaktadır. Kabin içine alabileceği sıvı hacminin 100 ml dolayındadır.

No.2'nin emzik kısmı eksiktir (Fig. 9- 12). Tıpkı No.1'de olduğu gibi ağızdan dip kısmına kadar kesintisiz bir profile sahiptir. No.1'den farklı olarak kulp ağzın biraz daha alt kesiminde gövde ile birleşmektedir. Bant formundaki kulpun (no.1'den farklı olarak yivsiz) kesiti ovaldir. Kap yüzeyindeki mat astar bu örnekte de daldırma tekniği ile uygulanmakla birlikte oldukça ince bir tabaka şeklindedir. Kabin içine alabileceği sıvı hacmi 110 ml dolayındadır.

Her iki kabin de detaylı ölçüleri, kil ve hamur tanımları aşağıda yer almaktadır:

No. 1

Tanım: Biberon, eksiksiz ele geçmiş emzikli, dikey kulplu, şişkin gövdeli.

Çap: ağız: 4,8 cm; dip: 3,4 cm.; gövde: 8 cm; akıtaç kökü: 1,6 cm, akıtaç yüks: 2,1 cm

Hamur: 5YR 6/4 ince elenmiş, sert pişmiş,

Astar: 10R 5/6 daldırma tekniğinde, yüzeyde eşit dağılmamış ve açık-koyulu renk geçişleri var.

No:2

Tanım: Biberon, akıtıcı eksik, dikey kulplu, şişkin gövdeli.

Çap: ağız: 4,7 cm; dip: 3,4 cm.; gövde: 8,8 cm; akıtaç açıklığı: 0,9 cm,

Hamur: 7YR 6/6 katkı maddeleri küçük taneli, ince elenmiş, sert pişmiş.

Astar: 5YR 6/8 daldırma tekniğinde, oldukça ince bir tabaka şeklinde, yüzeyde eşit dağılmamış ve açık-koyulu renk geçişleri var.

Miletopolis Biberonları, Atina Agorası'ndan ve Pergamon'dan MÖ II. yüzyıla tarihlenen kupa tipinden örneklerle, form bağlamında benzerlik gösterir. Bununla birlikte Miletopolis biberonlarının gövdeleri biraz daha şişkin ve üst yüzeydeki ağız açıklıkları oransal olarak daha büyüktür. Aynı zamanda kapların yüzeyindeki astar, Agora ve Pergamon'un yarı mat siyah astarlı örneklerinden farklı olarak daldırma tekniğinde, kırmızı tonlarında ve daha özensiz uygulanmıştır. Astar tabakası gövde üzerinde homojen değildir, yer yer oldukça incedir. Literatürde Renkli Astarlı Seramik (CCW: Colour Coated Ware) olarak bilinen Helenistik ve Erken İmparatorluk Dönemi seramiklerinde kullanılan mat astar, Doğu Akdeniz genelinde olduğu gibi Batı Anadolu'da da özellikle MÖ II.-I. yüzyıllarda oldukça yaygındır (detaylı bilgi için bk. Hayes 1991, 23-31). Ephesos ve Priene'de, Miletopolis biberonlarıyla benzer kalitedeki Colour

Coated Ware grubundan mat kırmızı astarlı (ya da bazen koyu kahve-siyah astarlı) tabak, kase gibi masa servisleri MÖ I. yüzyıl sonu-MS I. yüzyıla tarihlenen kontekstlerden ele geçmiştir (Ephesos: Ladstätter 2010, taf. 220, K214; Priene: Fenn 2016, farbtafel 2, A252.). Sonuç olarak Miletopolis biberonları, form ve astar özellikleri göz önünde bulundurularak MÖ II. yüzyıl sonu - MS I. yüzyıl başları arasına tarihlendirilebilir.

Sonuç

Miletopolis biberonları MÖ V. yüzyıl sonundan itibaren Attika repertuarında yer alan düz üst yüzeyinde ağız açıklığı bulunan, yandan emzikli, dikey kulplu formdan gelişmiştir. Form bağlamında Atina ve Pergamon'dan ele geçmiş olan MÖ II. yüzyılın II. çeyreğine tarihlenen örneklerle benzerlik göstermekle birlikte geniş ağız ve şişkin gövdesi nedeniyle, yerel çömlek ustalarının zevkini yansıttığı söylenebilir. Daldırma tekniğinde, mat kırmızı renkte astarı Priene ve Ephesos gibi kentlerde MÖ II. yüzyıl sonu - MS I. yüzyıl başları arasına tarihlenen ince seramiklerinde görülmektedir. Miletopolis biberonları da bu aralığa tarihlendirilebilir.

Miletopolis biberonları, bölgede Hellenistik Dönem sonlarında ve İmparatorluk Dönemi başlarında yerel seramik üretimi olduğunu göstermektedir. Bursa Arkeoloji Müzesi'nde Miletopolis antik kentinden, Geç Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nden buluntuların sergilendiği bir vitrinde, benzer şekilde daldırma tekniği uygulanarak yapılmış kırmızı mat astarlı kapların yer almaktadır. Biberonların Karacabey/Yolağzı Mahallesi'nde, önceki yıllarda kaçak kazılarla bulunmuş olan mezarların yer aldığı nekropolis alanına yakın bir yerden ele geçmiş olması nedeniyle, mezar buluntusu oldukları düşünülmektedir. Bu durum, Hellas, Anadolu ve İtalya'da – istisnai buluntular dışında – neredeyse, tamamı mezarlardan ele geçmiş olan biberonların, Miletopolis'te de bu amaçla kullanıldığına işaret etmektedir.

MÖ V. yüzyıl sonundan itibaren II. yüzyıla kadar Atina ile yakın ilişki içinde olduğu epigrafik, nümizmatik ve arkeolojik kanıtlarla ispatlanabilen kentte Attika seramik repertuarından kap formlarının talep görmüş olması beklenen bir durumdur. Öte yandan Atina'da Agora, Kerameikos (Südhügel) ve Eridanos Nekropolü'nde Klasik-Hellenistik Dönem buluntuları arasında bile sınırlı sayıda ele geçmiş olan ve MÖ II. yüzyıl ortalarından sonrası için neredeyse tamamen üretimi sonlanmış olan terrakotta biberonların bu tarihlerde Miletopolis'te hâlâ kullanımda olması Propontis'in güney kıyılarında çömlek ustalarının mevcut geleneği sürdürdüğünün göstergesidir. İnce seramik kategorisinden, tabak, kase gibi günlük kullanıma yönelik masa servisleri yeni trendlere daha duyarlıyken, mezar kullanımına yönelik üretilen örneklerde bu kadar hassas bir değişimden söz etmek daha güçtür. Üstelik söz konusu olan biberon gibi ender rastlanan bir formla, bu durum daha da belirginleşir.

Biberonlar Antik Çağ'da Kıta Yunanistan'da olduğu gibi Batı Anadolu'da da az rastlanan bir kap formudur. Buluntuların tamamına yakını mezarlardan ele geçmiştir. Konut alanlarından günlük yaşamda kullanıldığına ve kullanım gördükten sonra çöp olarak atıldığına işaret eden net bir veri bulunmamaktadır. Bu da kabın ne amaçla kullanıldığıyla ilgili soruları beraberinde getirmektedir. Bunun için en olası görünen açıklamalar, bu kap formunun çok kısıtlı bir dönemde muhtemelen annenin bebeğini süten kesme evresinde kullanılıyor olması olabilir. D. Sneed ve M. A. Liston'un hipotezlerinde olduğu gibi engelli bebekler, çocuklar ya da yetişkin bireyler için de kullanılmış olabileceklerini akla getirmektedir. Miletopolis biberonlarında konteksti bulunmadığı için bebek ya da yetişkin birey mezarından mı geldiği konusunda bir çıkarım yapılmamaktadır.

MS I.-II. yüzyılda yaşamış Ephesos'lu Soranus'un anne sütü yetmediğinde bebeğin yapay

bir memeyle nasıl besleneceğine dair tavsiyeleri, Klasik ve Hellenistik Dönem'den farklı olarak, Roma İmparatorluk Dönemi'nde biberonun bebek beslemek amacıyla kullanımının yaygınlaşmış olabileceğini düşündürmektedir. Söz konusu dönemde, cam biberonların üretilmeye başlamasıyla emzikli besleme kaplarının hijyenik nedenlerle de daha cazip hâle gelmiş olabilir.

BİBLİYOGRAFYA

- Akat A. 1977. "1975 Miletopolis Hafriyat Raporu". *Türk Arkeoloji Dergisi* 24/1, 5-11.
- Akyürek Şahin N. E. 2021. "Ein Athener in Miletupolis. Der Grabstein des Hypermenes aus der klassischen Zeit – ein wichtiges Zeugnis zu den Beziehungen von Miletupolis und Athen". *Gephyra* 22, 219-252.
- ATL *The Athenian Tribute Lists*. Eds. B. D. Meritt, H. T. Wade-Gery & M. F. Mc Gregor (1939–1953). Princeton.
- Aristot. *Ath. Pol.* Aristoteles. *Atina Anaysası*. (Çev. A. Y. Yılmaz), Ankara 2023 [Dorlion].
- Boehlaue J. 1898. *Aus ionischen und italischen Nekropolen*. Leipzig.
- Bucovala M. 1967. *Necropole elenistice la Tomis*. Constanta.
- Beekes R. S. P. 2010. *Etymological Dictionary of Greek* 10/1 (Brill Academic Publishers). Leiden.
- Day L. P. 2011. *The pottery from Karphi: A re-examination* (British School at Athens Studies 19). London.
- Dedeoğlu J. 1975. "Miletopolis Kazisi 1975 - A Sondaj Çukuru Hafriyat Raporu". *Türk Arkeoloji Dergisi* 24/1, 13-27.
- Dubois C. 2013. "L'alimentation des enfants en bas âge: les biberons grecs". *Les Dossiers d'archéologie* 356, 64-67.
- Dubois C. 2016. "Tà Brèphe au cimetière: les pratiques funéraires autour de la mort des «tout-petits» à Corinthe et Argos du 8^e au 5^e s. av. J.-C.". Eds. E. Portat, M. Detante, C. Buquet-Marcon & M. Guillon, *Rencontre autour de la mort des tout-petits, Actes de la 2^e Rencontre du groupe d'anthropologie et d'archéologie funéraire*. (Gaaf 5), Chartres, 55-65.
- Dumankaya, O. & Gündüz, S. 2016. "Liman Kenti Miletupolis." Eds. S. Sevim, M. Eren, M. Çubukçu & H. Ersöz, *Uluslararası III. Mustafakemalpaşa Sempozyumu Bildirileri* (13–15 Mayıs 2016). Bursa, 101–116.
- Dunne J., Rebay-Salisbury K., Salisbury R. B., Frisch A., Walton-Doyle C. & Evershed R. P. 2019. "Milk of ruminants in ceramic baby bottles from prehistoric child graves". *Nature Research Report* 574, 246–251.
- Erpehlivan H. 2018. *Propontis'in Güneydoğusunda M.Ö. 1. Binyıl Yerleşmeleri ve Mezar Tipleri (M.Ö. 8-4. Yüzyıllar)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi. İstanbul.
- Fenn N. 2016. *Späthellenistische und Frühkaiserzeitliche Keramik aus Priene: Untersuchungen zu Herkunft und Produktion*. Wiesbaden.
- Hallager B. P. 2010. "The elusive Late IIIC and the ill-named Subminoan. Ed. O. Krzyszkowska, *Cretan offerings: Studies in honour of Peter Warren* (British School at Athens Studies, 18). London, 141–155.
- Hasluck. F. W. 1910. *Cyzicus*. Cambridge.
- Hayes. J. W. 1991. *The Hellenistic and Roman Pottery (Paphos. 3)*. Nicosia.
- Hippocr. *Morb.* Hippocrates. *Diseases 3. Internal Affections. Regimen in Acute Diseases*. (Çev. Paul Potter), Cambridge MA 1988 [Harvard University Press].
- İçten C. & Evren A. 1998. "Selçuk-Efes 3447 parsel kurtarma kazısı". *Müze Kurtama Kazıları Semineri* 8, 85-100
- Jackson R. 2023. *Greek and Roman Medicine at the British Museum: The Instruments and Accoutrements of Ancient Medicine*. London.
- Kern J. H. C. 1957. "An Attic "feeding bottle" of the 4th century B.C. in Leyden". *Mnemosyne* 10/1, 16–21.
- Kiepert R. 1902-906, *Die Karte von Kleinasien*. Berlin.
- Knigge U. 1976. *Der Südhügel (Kerameikos 9)*. Berlin.
- Kotitsa Z. 2012. *Tombes d'enfants du IV^e s. av. J.-C. à Pydna*. Eds. A. Hermay & C. Dubois, *L'enfant et la mort dans l'Antiquité III. Le matériel associé aux tombes d'enfants*. Paris, 77-96.

- Kozaman O. 1977 “Miletopolis-Hamam Kazısı 1975 Raporu”. *Türk Arkeoloji Dergisi* 24/1, 29-39.
- Ladstätter S. 2010. “Keramik.” Ed. M. Steskal, *Das Prytaneion in Ephesos* (Forschungen in Ephesos 9/4). Vienna, 85–173.
- Lemos A. A. & Rizari A. 1997. “Cemetery in Chios Town”. Ed. O. Palagia, *Greek Offerings. Essays on Greek Art in Honour of J. Boardman* (Oxbow Monograph 89). Oxford, 73-85.
- Liston M. A., Rotroff S. I., Snyder L. M. & Stewart A. 2018. *The Agora Bone Well*. (Hesperia Supplements 50). Princeton N.J.
- Mariaud O. 2012. “Mobilier funéraire et classe d’âge dans les cités grecques d’Égée orientale à l’époque archaïque”. Eds. A. Hermay & C. Dubois, *L’enfant et la mort dans l’Antiquité III. Le matériel associé aux tombes d’enfants*. Paris, 23-37.
- Marquardt J. 1836. *Cyzicus und sein Gebiet*. Berlin.
- Mert İ. H. 2011. “Kirmasti Bölgesi’nin Arkeolojik Önemi”, Ed. S. Sevim, *Mustafakemalpaşa (Kirmasti) Sempozyumu, 7-9 Ekim 2011*. Bursa, 207-224.
- Parrini A. 2023. “Di nuovo sui feeders di Iasos”. *Bolletino dell’Associazione Iasos di Caria* 29, 2–10.
- Payne H. 1931. *Necrocorinthia: A Study of Corinthian Art in the Archaic Period*. Oxford.
- Plin. Nat. Plinius maior. *Naturalis Historia*, (Ed. H. Rackham et al.), London 1944-1962 [Loeb].
- Plut. Mor. Plutarkhos. *Moralia: Öfke Denetimi Zihin Dinginliği Haset ve Nefret*, (Çev. E. Poyraz). İstanbul 2022 [Pinhan].
- Pomadere M. 2007. “Des enfants nourris au biberon à l’âge du bronze?”. Eds. C. Mee & J. Renard, *Cooking Up the Past: Food and Culinary Practices in the Neolithic and Bronze Age Aegean*. Oxford, 207–309.
- Robinson D. M. 1933. *Mosaics, Vases, and Lamps of Olynthus Found in 1928 and 1931*, (Excavations at Olynthus 5). Baltimore.
- Robinson D. M. 1950. *Vases found in 1934 and 1938* (Excavations at Olynthus 13). Baltimore.
- Rotroff S. I. 1997. *Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material* (The Athenian Agora 29). Princeton N.J.
- Serra A. Scianò F. Zedda N. Masotti S. Bramanti B. & Rinaldi N. 2021. “La ritualità delle sepolture di subadulti a Valle Trebba di Spina”. Ed. E. Govi, *Archeologia dell’infanzia nell’Italia preromana* (BIRTH 2). Bologna, 215-259.
- Schäfer J. 1968. *Hellenistische Keramik aus Pergamon* (Pergamenische Forschungen 2). Berlin.
- Schiering W. 1968. “Aus einem ostgriechischen Kindergrab”. *Berliner Museen* 18, 2-6.
- Schlörb-Vierneisel B. 1966. “Eridanos- Nekropole I: Gräber und Opferstellen hS 1–204” *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung* 81, 4-111.
- Schwertheim E. 1983. *Die Inschriften von Kyzikos und Umgebung Teil II: Miletupolis —Inschriften und Denkmäler* (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 26). Bonn.
- Schwertheim E. 2000. ‘Miletupolis, Miletopolis’. *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike* 8, 181.
- Sevim S., Eren M., Çubukçu M. & Ersöz H. (eds.) 2016. Uluslararası III. Mustafakemalpaşa Sempozyumu (13–15 Mayıs 2016). Bursa.
- Sneed D. 2021. “Disability and Infanticide in Ancient Greece”. *Hesperia* 90/4, 747–772.
- Sor. *Gyn.* Soranus Ephesius. *Gynecology* (Çev. O. Temkin). Baltimore 1991 [Johns Hopkins University Press].
- Sparkes B. A. & Talcott L. 1970. *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C.* (The Athenian Agora, 12). Princeton N.C.
- Strab. Strabon. *Geographika* XII-XIIIIV, (Çev. A. Pekman). İstanbul 1993 [Arkeoloji ve Sanat].
- Şahin M. 2000, *Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhâları*. Ankara.
- Şahin R. 2023. “Miletopolis Antik Kenti (Mustafakemalpaşa/Bursa): Mevcut Bulgular Üzerinden Bir Değerlendirme”. Eds. M. Özgen, S. Alper, *Balıkesir Arkeoloji Buluşmaları, 17-19 Kasım 2022, Balıkesir. Kültür Varlıkları ve Sürdürülebilirlik*. İstanbul, 335-348.
- Yalman. B. 1977. “Miletopolis Hafriyatı”. *Türk Arkeoloji Dergisi* 24/1, 23-27.
- Zeyrek. H. T. 2004. “Mustafakemalpaşa’dan (Miletopolis?) Bronz Bir Heykel: Apollon”. *Anadolu Araştırmaları* 17/1, 93-130.

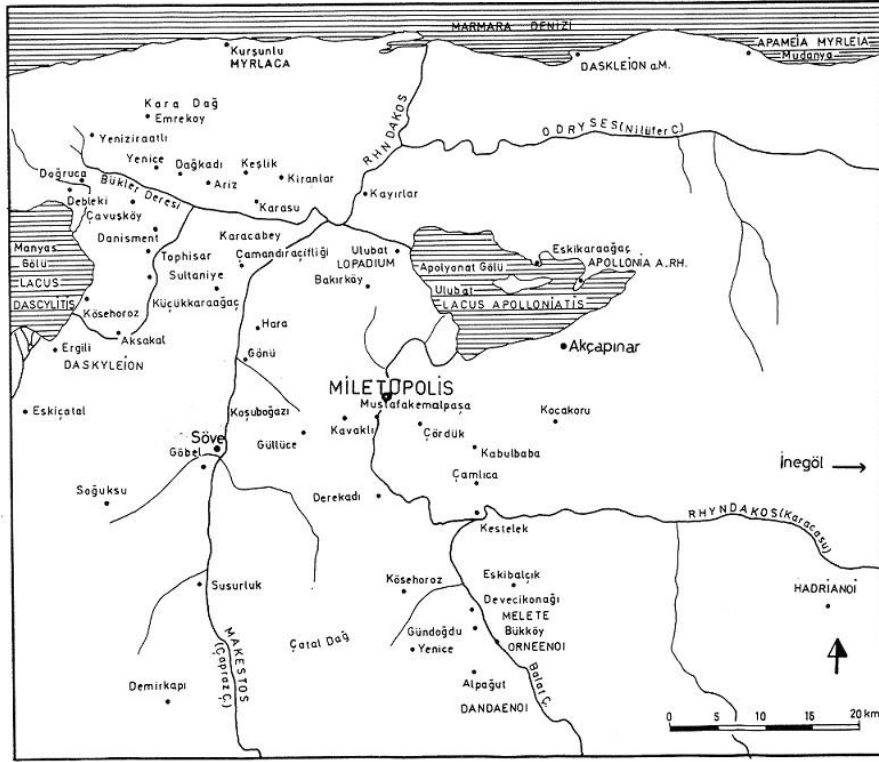


Fig. 1. Miletopolis'in Konumu. (Harita: Şahin 2000)

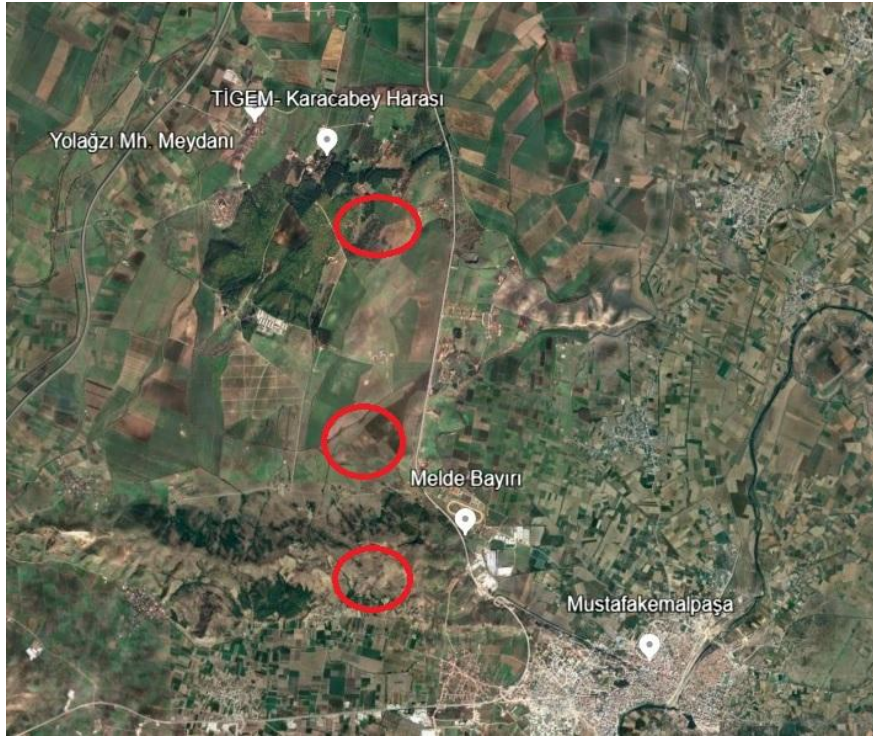


Fig. 2. Kaçak kazılan mezarların tespit edildiği alanlar (daire içine alınmış alanlarda)



Fig. 3. Nekrokorinthia'dan biberon, MÖ VI. yüzyılın 2. yarısı (Payne 1931, Fig. 185, No. 1527)

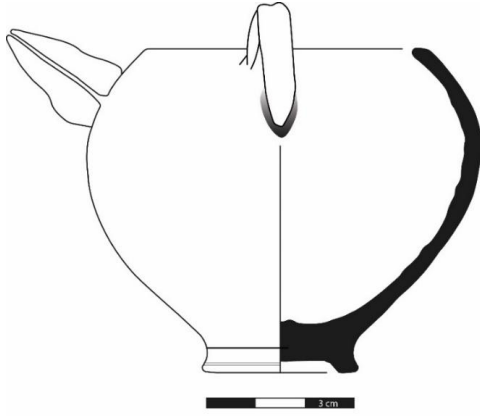


Fig. 4. Biberon No.1 Çizim

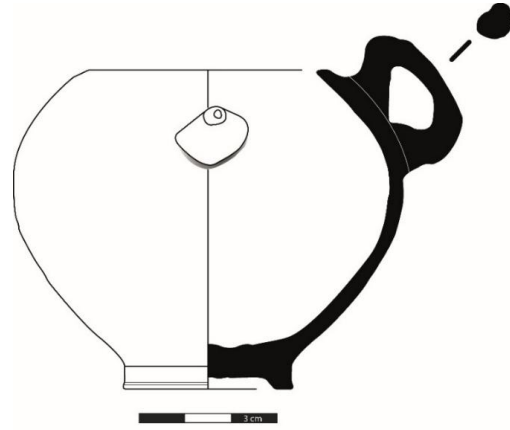


Fig. 5. Biberon No.1 Çizim



Fig. 6. Biberon No.1, Fotoğraf



Fig. 7. Biberon No.1, Fotoğraf



Fig. 8. Biberon No.1, Fotoğraf

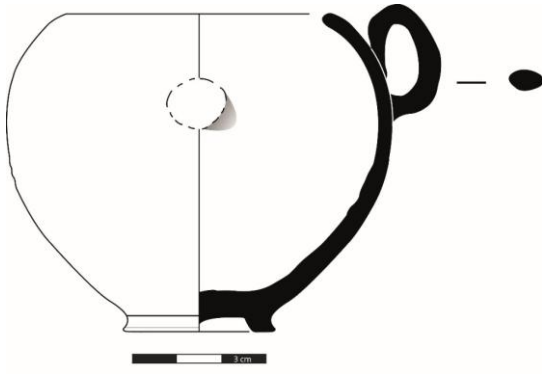


Fig. 9. Biberon No.2, Çizim



Fig. 10. Biberon No.2, Fotoğraf



Fig. 11. Biberon No.2, Fotoğraf



Fig. 12. Biberon No.2, Fotoğraf

Aktif ve Başarılı Yaşlanma Stratejileri: Seferihisar Sakinleri Üzerine Bir Araştırma

Active and Successful Aging Strategies: A Study on Seferihisar Residents

Fatma Begüm ÖZEL*

Öne Çıkanlar:

- Çalışma yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artırmaya yönelik yaşlı dostu politikaların oluşturulması ve uygulanması gerekliliğini yansıtmaktadır.
- Toplumun kendine özgü kültürel, sosyal ve dinî dinamikleri dikkate alınarak başarılı yaşlanma sürecinin değerlendirilmesi önerilmektedir.
- Yaşlı bireyleri destekleyen gönüllü ağlarının oluşturulması ve sosyal destek programlarının geliştirilmesi, yaşlıların toplumsal hayata daha aktif bir şekilde katılmalarını sağlayacaktır.
- Yaşlı bakım politikalarının geleneksel anlayışlardan farklı bir perspektifle ele alınarak kamu alanlarının yaşlı bireylerin gereksinimlerine uygun şekilde düzenlenmesi önerilmektedir.

Öz: Aktif yaşlanma, bireylerin yaşam kalitesini arttırmayı, sosyal hayata katılımlarını sürdürmelerini ve sağlıklı bir şekilde yaşlanmalarını desteklemeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu çalışma, Seferihisar ilçesinde aktif yaşlanma stratejilerini belirlemek ve yaşlı bireylerin aktif yaşlanmaya dair görüşlerini ortaya koymak amacıyla yürütülmüştür. İzmir ili Seferihisar ilçesi Ömür beldesinde yaşayan yaşlı bireylerin aktif yaşlanma algıları ve becerilerini anlamayı amaçlamaktadır. Yaşlı bireylerin fiziksel, zihinsel, sosyal ve duygusal becerilerini anlamak ve bu becerilerin genel yaşam kalitelerine olan etkilerini değerlendirmek amacıyla çalışma nitel araştırma yöntemi ile yürütülmüştür. Çalışmanın kuramsal çerçevesini aktivite teorisi ve süreklilik teorisi oluşturmaktadır. Seferihisar, Türkiye'nin ilk *sakin şehir* (*Cittaslow*) ünvanına sahip bir bölge olduğundan, bu çalışma yerel yaşam kalitesine ve yaşlanma sürecine dair katkılar sunmaktadır. Bulgular, yerel koşulların ve sosyal bağların aktif yaşlanma sürecindeki önemini vurgulamış, bu alanda yapılacak iyileştirmelere dair öneriler sunulmuştur. Beldede sağlanan sosyal hizmetler ve sağlık hizmetleri, yaşlı bireylerin aktif yaşlanma süreçlerini desteklemektedir. Katılımcılar, Seferihisar'da yaşamaktan genel olarak memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Memnuniyet, yaşam kalitesi, doğal çevre, sosyal ilişkiler ve sağlık hizmetleri gibi faktörlerle ilişkilendirilmiştir. Elde edilen bulguların, yaşlı bireylerin gereksinimlerine uygun politikaların oluşturulmasına ve aktif yaşlanmayı teşvik edici programların geliştirilmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu veriler ışığında, çalışma, aktif yaşlanmayı destekleyen politikalar ve programların geliştirilmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlanma, Yaşlılık, Aktif Yaşlanma, Başarılı Yaşlanma

Highlights:

- The study highlights the necessity of developing and implementing age-friendly policies that aim to improve the quality of life of elderly people.
- It is recommended that the aging process be evaluated taking into account the unique cultural, social, and religious dynamics of the community.
- Developing volunteer networks and social support programs that support older individuals will enable

* Dr., Sosyolog, Elazığ, f.bgm.d@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5796-3535

older people to participate more actively in social life.

- It is recommended that elderly care policies be considered from a perspective different from traditional approaches and be structured to reflect the potential for public services to be transformed by older people.

Abstract: Active aging is an approach that aims to improve individuals' quality of life, support their continued participation in social life, and promote healthy aging. This study was conducted to identify active aging strategies in Seferihisar district and to reveal the views of older adults on active aging. It aims to understand the perceptions and skills of older adults living in Ömür beldesi, Seferihisar district, İzmir province, regarding active aging. The study was conducted using qualitative research methods to understand the physical, mental, social, and emotional skills of older adults and to assess the impact of these skills on their overall quality of life. The theoretical framework of the study is grounded in activity theory and continuity theory. As Seferihisar is Türkiye's first region to be designated as a slow city (Cittaslow), this study contributes to the understanding of local quality of life and the aging process. The findings emphasize the importance of local conditions and social ties in the active aging process and offer suggestions for improvements in this area. The social and health services provided in the town support the active aging processes of older adults. Participants expressed that they were generally satisfied with living in Seferihisar. Satisfaction was associated with factors such as quality of life, natural environment, social relationships, and health services. The findings are expected to assist in the development of policies tailored to the needs of older adults and the creation of programs that promote active aging. In light of these data, the study aims to contribute to the development of policies and programs that support active aging.

Keywords: Aging, Old Age, Active Aging, Successful Aging

Summary: Aging is an inevitable process in an individual's life, and the increase in the elderly population worldwide requires societies to develop more conscious policies regarding this process. As a developing country, Türkiye stands out with its rapidly aging population. This growing elderly population brings with it a wide range of needs, from healthcare services to social support systems.

Active aging is an approach that seeks to enhance individuals' quality of life, maintain their participation in social life, and support their healthy aging. In this context, the concept of active aging plays a significant role in improving the quality of life of older individuals and integrating them into society. The primary aim of this research is to comprehensively examine the active aging perceptions and skills among older individuals living in the Ömür District of Seferihisar, İzmir. This study was conducted to identify active aging strategies in the Seferihisar district, evaluate current practices, and reveal the views of older individuals on active aging. Participants' experiences and opinions were analyzed through semi-structured interviews and focus group discussions using qualitative research methods. The data obtained will be used to develop policy recommendations regarding active aging strategies and will contribute to the development of a more effective aging model for the elderly population in the Seferihisar district. In this respect, the study aims to support the formulation of policies and programs that promote active aging.

The significance of this research lies in its contribution to understanding the active aging strategies of older adults living in the Ömür district of Seferihisar and to creating a model model. Furthermore, the findings are expected to guide the design of social policies and programs to improve the quality of life of older individuals. This qualitative research on the perceptions and skills related to active aging among older adults living in the Ömür district of Seferihisar provides a valuable resource for future studies aimed at improving the quality of life of older individuals. Qualitative research is an appropriate approach for exploring participants' experiences, perceptions, and feelings in depth.

A sample of 15 older adults was selected to provide in-depth data for the study. The research aims to identify older adults' views on active and successful aging strategies. Interviews, a qualitative data collection method, were used in this context. Data were collected using a semi-structured interview technique with predetermined questions designed to obtain information about participants' attitudes, opinions, feelings, and daily lives. Before the implementation, observations were made of older adults in the region, and participation in the interviews was entirely voluntary.

Overall, the experiences of older individuals in the Ömür District of Seferihisar regarding active aging largely align with successful aging models in the literature, and it appears that they have a high level of individual awareness. However, one of the key points highlighted by the current study is the need to improve social support mechanisms and local policies. The findings of the study demonstrate that the

concept of successful aging cannot be considered independently of cultural context. Accordingly, it is recommended that the successful aging process be evaluated by considering the distinctive cultural, social, and religious dynamics of each society.

Giriş

Yaşlanma, bireyin yaşamında kaçınılmaz bir süreçtir ve dünya genelinde yaşlı nüfusun artışı, toplumların bu süreçle ilgili daha bilinçli politikalar geliştirmesini gerektirmektedir. Gelişmiş ülkelerin sorunu olarak görülen yaşlılık, 21. yüzyılda nüfusun yaşlanması, yalnızca gelişmiş ülkelerin değil, gelişmekte olan ülkelerin de karşı karşıya olduğu önemli bir demografik olgu hâline gelmiştir (Arun 2016, 31). Bu bağlamda Türkiye, hızla yaşlanan nüfus yapısıyla dikkat çeken gelişmekte olan ülkeler arasında yer almaktadır. Yaşlı nüfusun artması, sağlık hizmetlerinden sosyal destek sistemlerine kadar geniş bir yelpazede çeşitli ihtiyaçları beraberinde getirmektedir. Günümüzde nüfusun yaşlanma hızı giderek artmakta ve yaşlı nüfus oranının yükselmesi toplumlar üzerinde ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan önemli etkiler yaratmaktadır. Aktif yaşlanma, bireylerin yaşam kalitesini arttırmayı, sosyal hayata katılımlarını sürdürmelerini ve sağlıklı bir şekilde yaşlanmalarını desteklemeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Özellikle yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının bu konuda uyguladıkları stratejiler, yaşlı bireylerin toplumsal hayata aktif katılımını sağlamak adına kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artırmak ve onları topluma entegre etmek amacıyla, aktif yaşlanma kavramı önemli bir rol oynamaktadır. Bu araştırmanın temel amacı, İzmir Seferihisar Ömür beldesinde yaşayan yaşlı bireylerin aktif yaşlanma algılarını ve becerilerini kapsamlı bir şekilde incelemektir.

Seferihisar'ın tercih edilmesinin başlıca nedenleri arasında bölgenin doğal güzellikleri, temiz havası ve deniz manzarası yer almakta; bu özellikler yaşlı yetişkinler üzerinde hem fiziksel hem de zihinsel sağlık açısından olumlu etkiler sağlamaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin ilk Cittaslow (sakin şehir) ünvanına sahip bölgesi olan Seferihisar, küreselleşmenin hızına karşı bir duruş sergileyerek şehirlerin daha yavaş, yaşanabilir ve insana odaklı bir yapıya kavuşması hedefini desteklemesi açısından da önem taşımaktadır. Fiziksel çevre koşulları, aktif yaşlanmanın nasıl deneyimlendiğini ve hangi biçimde sürdürüldüğünü belirleyen önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Sakin şehir ünvanı ile tanınan Seferihisar, kalabalık ve gürültüden uzak yapısıyla yaşlı bireylerin daha huzurlu ve stressiz bir yaşam sürmeleri için önemli bir ilçedir. Cittaslow hareketi; insanların sosyal ilişkilerini güçlendirebildiği, doğasına ve kültürel değerlerine sahip çıkan, sürdürülebilir ve kendi kendine yetebilen, teknolojiye ve yenilenebilir enerjiden faydalanan altyapısı sağlam kentler oluşturmayı amaçlayan bir yaklaşımdır (Cittaslow Türkiye, 2020). Ayrıca, bölge yıl boyunca düzenlenen çeşitli kültürel etkinliklerle yaşlı bireylerin aktif kalmalarını ve toplumsal hayata katılmalarını teşvik eder. İlçenin doğal ortamı; doğa yürüyüşleri, bisiklet sürme ve yüzmeye gibi çeşitli açık hava aktiviteleri sunarak yaşlı bireylerin fiziksel olarak aktif kalmalarını destekler niteliktedir. Seferihisar, sahip olduğu doğal ve sosyal imkânlar ile yaşlı nüfusu destekleyici potansiyele sahip bir ilçe olmasına rağmen, aktif yaşlanmaya yönelik uygulamaların etkinliği ve yeterliliği konusunda sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Yaşlı bireylerin sosyal, fiziksel ve psikolojik iyi oluşlarını destekleyen hizmetlerin ve projelerin mevcut durumunu değerlendirmek ve geliştirilebilecek alanları belirlemek bölgesel kalkınma ve yaşam kalitesi açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışma, Seferihisar ilçesinde aktif yaşlanma stratejilerini belirlemek, mevcut uygulamaları değerlendirmek ve yaşlı bireylerin aktif yaşlanmaya dair görüşlerini ortaya koymak amacıyla yürütülmüştür. Katılımcı yaşlı bireylerin, aktif kalabilmek adına bu şartları nasıl değerlendirdiğini de anlamak çalışmanın bütününde önemlidir. Nitel araştırma yöntemi

kullanılarak, yarı yapılandırılmış görüşmeler ve odak grup görüşmeleri aracılığıyla katılımcıların deneyimleri ve görüşleri analiz edilmiştir. Elde edilen veriler, aktif yaşlanma stratejilerine dair politika önerileri geliştirmek için kullanılacak ve Seferihisar ilçesinde yaşlı nüfus için daha etkin bir yaşlanma modeli oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. İzmir'in yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %12,8'dir (Kantik & Ayhan 2025, 229). Bu oran Türkiye ortalamasının (%10,2) üstündedir. Bununla birlikte, araştırmanın gerçekleştirildiği Seferihisar ilçesinin toplam nüfusa göre yaşlı nüfus oranı %25'tir. Çalışmanın gerçekleştirildiği mahallenin yaşlı nüfus oranı ise %43'tür. Genç nüfus oranı %17, orta yaş oranı ise %40'tır.

Yaşlanma, homojen bir süreç olmayıp, çeşitliliğin ve destekleyici ortamların her aşamada kritik rol oynadığı bir süreç olarak kabul edilir. Sağlıklı ve başarılı bir yaşlanma politikası, ülkelerin bu süreci en iyi şekilde yönetme çabalarında kilit bir rol üstlenir. Aktif yaşlanma, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından sağlıklı, güvenli ve katılımcı bir yaşlanma süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram, yaşlı bireylerin fiziksel, zihinsel ve sosyal anlamda aktif kalmalarını teşvik ederken, "aktif" kelimesi sadece fiziksel hareketliliği değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik, kültürel, manevi ve sivil katılımı da içermektedir. DSÖ'nün tanımına göre, refah ve sağlık; fiziksel, zihinsel ve sosyal boyutları kapsar (WHO 2002, 12). Bu süreç, "yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artırmak amacıyla sağlık, katılım ve güvenlik fırsatlarının en üst düzeye çıkarılması" olarak ifade edilmektedir (WHO 2002, 12). Aktif yaşlanma, bireylerin yaşam kalitelerini artırmalarına ve topluma katkılarını sürdürmelerine yönelik bir yaklaşımı destekler. Fiziksel aktiviteler, zihinsel egzersizler ve sosyal etkileşimler, bu sürecin temel bileşenleridir. Ayrıca, aktif yaşlanma, bireyin yaşam seyri boyunca yaptığı tercihler ve yaşam tarzı seçimlerinin önem taşıdığı bir sürecin sonucu olarak görülmektedir. Aktif kalmak, bireyin hayatın getirdiği koşullar karşısında sorumluluk alarak, toplumsal ve kişisel düzeyde rol üstlenmeye devam etmesi, yaşamın dinamik bir parçası olarak kalmayı sürdürmesiyle mümkündür. Kavram; yaşlı bireyin hastalıklardan korunması, psikolojik iyi oluşun sürdürülmesi, yüksek fiziksel ve zihinsel işlevsellik, hayata aktif katılım, hastalığın yokluğu, yaşam memnuniyeti, finansal güvenlik ve hayata olumlu bir perspektif geliştirme gibi unsurları da içermektedir (Bowling & Dieppe 2005, 1549).

Gençliğin Ötesinde Aktif Kalmak: Aktif Yaşlanmanın Teorik İzleri

Sosyolojik yaşlanma teorilerinden biri olan aktivite teorisi, yaşlılığın nasıl deneyimlendiğini ve bireylerin yaşa bağlı değişimlere nasıl uyum sağladığını açıklamaya odaklanır. Bu teori, yaşlılık döneminde bireylerin aktif kalmasının ve sosyalleşmesinin önemini vurgular. Teoriye göre, anlamlı sosyal ilişkiler kurmak ve anlamlı faaliyetlerde bulunmak, bireylerin mutluluk ve memnuniyet düzeyini artırır. Yaşlı bireylerin benlik imajlarını korumaları, sosyal etkileşimlerine bağlıdır ve bu, çoğunlukla orta yaşlarda edinilen kalıcı roller ve aktivitelerle ilişkilidir. Sosyal katılım ve aktif kalma, yaşlıların yaşam kalitesini artırarak daha başarılı bir yaşlanma süreci geçirmelerine olanak sağlar. Bu yaklaşıma göre, yalnızca yaşamın süresinin uzatılması değil, aynı zamanda yaşlı bireylerin yaşam kalitesinin yükseltilmesi de hayati önemdedir (Arpacı 2005).

Aktif yaşlanmanın kökenleri, 1940'lar ve 1950'lerde sosyo-gerontologların yaşlılık döneminde aktif bir yaşam tarzının kişisel yaşam doyumu üzerindeki önemini vurguladıkları döneme kadar uzanır. Bu bakış açısı, daha sonra "aktivite teorisi" olarak adlandırılmıştır (Boudiny 2013, 1077). Teori, orta yaşlarda edinilen aktivite alışkanlıklarının yaşlılıkta da sürdürülmesini savunurken, bu yönüyle aşırı idealist olmakla eleştirilmiştir. Eleştirmenler, sağlık ve ekonomik eşitsizlikler nedeniyle sosyal etkinliklere erişimin tüm yaşlılar için eşit olmadığını vurgulamaktadır (Sönmez & Çevik 2021). Bazı yaşlı bireyler, fiziksel sınırlamalar, maddi zorluklar veya aktiviteye karşı isteksizlik gibi nedenlerle aktif bir yaşam sürdürememektedir. Ayrıca, bazı yaşlılar güvenliklerini tehlikeye atacak şekilde aktif kalmaya çalışmakta, bu da teorinin uygulanabilirliğini sorgulayan eleştirileri doğurmaktadır.

Aktif yaşlanma kavramının kuramsal temelleri, 1960'lı yılların başında Amerika Birleşik Devletleri'nde geliştirilen aktivite teorisine dayanmaktadır. Aktivite teorisi, yaşlılığı sosyal rollerden ve ilişkilerden kaçınılmaz bir geri çekilme süreci olarak tanımlayan ayrılma teorisine (disengagement theory) bir tepki olarak ortaya çıkmış; ileri yaşlarda aktivitenin sürdürülmesini "başarılı yaşlanmanın" temel unsuru olarak ele almıştır (Havighurst 1963; Foster & Walker 2013). Bu kuramsal yaklaşım, 1990'lı yıllarda DSÖ tarafından sağlık ve aktivite arasındaki ilişkiye vurgu yapılarak geliştirilen aktif yaşlanma kavramına zemin hazırlamıştır (WHO 1994). Ancak bu yaklaşım, ileri yaştaki bireylerden işlevsel sınırlamalarına bakılmaksızın orta yaş düzeyindeki aktiviteleri sürdürmelerini bekleyerek gerçekçi olmayan bir ideal ortaya koymuştur. 1980'lerde bu kavram, ABD'de "üretken yaşlanma" anlayışı altında yeniden gündeme gelmiştir (Walker 2002, 123). Bu dönemde yaşam boyu gelişime odaklanılmış ve yaşlı bireyler yerine yaşam seyri perspektifi ön plana çıkarılmıştır. Araştırmacılar, yaşlanma çalışmalarının odağını yalnızca yaşlı bireylerle sınırlı bir inceleme alanından çıkararak, yaşam döngüsü boyunca insan gelişim sürecini merkeze alan bir yaklaşıma yönelmeye başlamışlardır (Walker 2002, 123). Bu bağlamda modern aktif yaşlanma kavramı, üretken yaşlanmayı merkeze alırken, yaşam kalitesi ile zihinsel ve fiziksel iyilik hâlini bu sürecin ayrılmaz bileşenleri olarak ele almaktadır (European Commission, 1999).

1990'larda aktif yaşlanma kavramı, sağlıklı yaşlanmanın önemine ve sağlık ile aktivite arasındaki bağlantılara dikkat çekmiştir (WHO 2002). Bu kavram, yaşlı bireylerin toplumsal rollerine vurgu yaparak, özerklik ve katılımı yaşlılık sürecinin temel hedefleri olarak belirlemiştir (Walker 2002). Aktif yaşlanma anlayışı, yaşlanmanın genel bir süreçten ziyade bireylerin kendi belirlediği normlar ve tercihler çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Baltes & Baltes 1990). Yaşlılık dönemine dair düşünceler, bireyin yaşam tarzına daha fazla odaklanmaktadır (Fernández & Ballesteros 2007). Yeni öğrenme fırsatları, anlamlı boş zaman etkinlikleri, sosyal ilişkilerin sürdürülmesi ve aile üyeleriyle etkileşim, aktif yaşlanmanın kritik unsurları olarak öne çıkmaktadır (Rowe & Kahn 1997). Özellikle sosyal etkileşim, duygusal refahın korunmasında önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Bowling 2005). Yaşlı bireylerin bağımsız karar alabilme, kendi yaşamlarını kontrol edebilme ve günlük işlerini yardımsız yürütebilme yetileri, yaşam kalitesinin belirleyici unsurlarıdır ve bu yetiler, aynı zamanda bireylerin içsel motivasyonlarını yansıtmaktadır (Deci & Ryan 2000).

Yaşam seyri perspektifi, yaşlanmanın hem biyolojik hem de sosyal etkenlerle şekillendiğini vurgulamaktadır (Foster & Walker 2021). DSÖ, aktif yaşlanma terimini 1990'ların sonunda benimseyerek bu kavramın yayılmasında önemli bir rol oynamıştır (Walker 2002). DSÖ, aktif yaşlanmayı "insanların yaşlandıkça yaşam kalitelerini artırmak amacıyla sağlık, katılım ve güvenlik fırsatlarını optimize etme süreci" olarak tanımlamaktadır (WHO 2002). Bu modelde "aktif" terimi, yalnızca fiziksel aktivitelere veya iş gücüne katılma yeteneğini değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik, kültürel, manevi ve yurttaşlık faaliyetlerine sürekli katılımı da kapsamaktadır. Kültürel ve cinsiyet yapıları, ekonomik faktörler, sosyal belirleyiciler, fiziksel çevre, kişisel ve davranışsal etmenler ile sağlık ve sosyal hizmetler, yaşlı bireylerin aktif ve başarılı bir yaşlanma süreci geçirmelerinde etkili olan temel faktörlerdir.

Aktif ve başarılı yaşlanmayı tanımlamak için kullanılan çeşitli terimler arasında sağlıklı yaşlanma, pozitif yaşlanma ve üretken yaşlanma bulunmaktadır. Avrupa'da "aktif yaşlanma" terimi yaygın bir şekilde benimsenirken, Amerika Birleşik Devletleri'nde "başarılı yaşlanma" terimi daha fazla tercih edilmektedir. Bu terimler çoğu zaman birbirinin yerine kullanılsa da aralarında belirgin farklılıklar mevcuttur (Foster & Walker 2021). Sağlığın ana akıma alınmasında, DSÖ'nün benimsediği ve erken yaşam deneyimlerinin etkisini kabul eden yaşam seyri yaklaşımı, yaşlı bireylerin fiziksel, sosyal ve zihinsel refahlarını en üst düzeye çıkarmayı hedeflemektedir (WHO 2015). Aktif yaşlanma, yaşlıların toplumsal katılımını ve bağımsızlıklarını ön plana çıkartırken, başarılı yaşlanma daha çok yaşlı bireylerin nasıl yaşaması gerektiğiyle ilgilenmektedir ve genellikle kişisel deneyimlerden ziyade ideal yaşlanma modellerine

odaklanmaktadır. Üretken yaşlanma yaklaşımı, yaşlı bireylerin ekonomik ve toplumsal hayatta aktif kalmasını teşvik eden bir model olarak geliştirilmiştir. Bu doğrultuda, aktif yaşlanma reformları bireylerin seçim özgürlüğünü artırmayı ve esnekliği sınırlayan faktörleri ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Söz konusu reformlar, yaşlı bireylerin topluma ve iş gücüne katılımını destekleyerek yaşam kalitelerini yükseltmeyi hedeflemektedir. Yaşlanma süreci yalnızca biyolojik bir evre olarak değil, bireylerin topluma katkı sunabileceği bir dönem olarak ele alınmaktadır. 1997’de G8 Zirvesi’nde aktif yaşlanma kavramı resmî olarak tartışılmış ve yaşlı bireylerin iş gücüne katılımını artırmaya yönelik politikalar gündeme gelmiştir. Bu bağlamda, OECD üyesi ülkeler, yaşlı bireylerin istihdamda kalmasını teşvik eden ve çalışma hayatındaki engelleri azaltan düzenlemeleri hayata geçirme sorumluluğu üstlenmiştir. Günümüzde aktif yaşlanma, yalnızca bireysel bir süreç değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal politikalarla desteklenmesi gereken bir olgu olarak değerlendirilmektedir.

Süreklilik Teorisi: Yaşlılıkta Kimliğin ve Alışkanlıkların Korunması

Süreklilik teorisi, kuramsal çerçevesi ve kavramsal bütünlüğü Atchley tarafından geliştirilmiş olup, bu yaklaşımın entelektüel temelleri Havighurst, Neugarten ve Tobin’in bireylerin yaşam boyunca kişilik ve benlik sürekliliğine vurgu yapan erken dönem çalışmalarına dayanmaktadır (Atchley 1989, 183). 1960’ların sonunda, Havighurst ve meslektaşları ne aktivite teorisinin ne de ayrılma teorisinin başarılı yaşlanmayı tam olarak açıklayamadığını fark etmişlerdir. 1980’lerde önemli bir destek gören bir sonraki yaşlanma teorisi süreklilik teorisi olmuştur. Atchley (1971) tarafından önerilen bu teori, “A Continuity Theory of Normal Aging” (Atchley 1989) başlıklı makalesinde geliştirilmiştir. Teori, bireylerin sürekliliği içeren (kişisel inançlar) ve dışsal (ilişkiler) yapıların gelişimini açıklamak için genişletilmiştir (Atchley 1989, 184).

Süreklilik teorisi, normal yaşlanma sürecindeki yaşlı bireylerin, edinilmiş bilgi, beceri ve stratejileri kullanarak mevcut psikolojik ve sosyal kalıpları sürdürmeye çalıştıkları görüşünü savunur (Atchley 1989, 184). Gelişim teorisi olarak da adlandırılan bu yaklaşım, bireylerin yeni bakış açılarıyla yaşlılığa ulaşmasının, yaşlının iyi geliştiğini ve yaşam boyunca tutarlılık gösterme eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. Teori, yaşlının başa çıkma ve kişilik kalıpları, sağlık, çevre ve sosyo-ekonomik koşullardaki değişikliklere uyum sağlama becerisi gibi bireysel farklılıkların, yaşlanmaya karşı çeşitli tepkiler ürettiğini kabul eder (Atchley, 1989).

Süreklilik teorisi, yaşlanma sürecinin, bireylerin ait olduğu toplumun tarihi, kültürü ve sosyal yapıları tarafından şekillendirildiğini vurgulayan bir yaşam tarzının önemini öne çıkarır. Yaşlanmayı, bireylerin geliştiği, uyum sağladığı, dinamik ve evrimsel bir süreç olarak görmekte ve sosyal durumlarında mutlak bir değişiklik tanımlamamaktadır. Teori, orta yaşta aktif olan bireylerin, yaşlılık dönemlerinde de aktif kalacağını; buna karşın orta yaşta aktif olmayan bireylerin, yaşlılıkta daha aktif hâle gelmeyeceğini ifade eder. Başka bir deyişle, yaşlı bireylerin, önceki rollerini sürdürmeye devam edecekleri belirtilmektedir.

Yöntem

Bu araştırmanın temel amacı, İzmir Seferihisar Ömür beldesinde yaşayan yaşlı bireylerin aktif yaşlanma algılarını ve becerilerini kapsamlı bir şekilde incelemektir. Bu veriler ışığında, aktif yaşlanmayı destekleyen politikalar ve programların geliştirilmesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Bu araştırmanın önemi; Seferihisar Ömür beldesinde yaşayan yaşlı bireylerin aktif yaşlanma stratejilerini anlayarak örnek model oluşturma adına katkı sunmaktır. Elde edilen bulgular, yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artırmaya yönelik sosyal politika ve programların geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada, yaşlı bireylerin yaşam kalitesinin nasıl artırılabilirliği, onların yaşlanma sürecine dair algı ve deneyimlerinden yola çıkılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aktif yaşlanma kavramı, yaşlı bireylerin yalnızca daha uzun yaşamaları değil; aynı zamanda bu süreci sağlık, güvenlik, katılım ve yaşam doyumu ile geçirmelerini hedefleyen bir yaklaşımdır.

(WHO 2002). Bu doğrultuda, yaşlı bireylerin ihtiyaçlarına duyarlı politikaların geliştirilmesi ve bu politikaların uygulanacağı mekânsal bağlamların niteliği büyük önem taşımaktadır. Türkiye'nin ilk Cittaslow ünvanını taşıyan Seferihisar ilçesi, yaşlı nüfusun artış gösterdiği kırsal ve yarı-kentsel özellikleriyle dikkat çekmektedir. Kalabalık ve gürültüden uzak, yerel değerlere ve doğaya sahip çıkan yapısıyla Seferihisar, yaşlı bireylerin sosyal izolasyondan uzak, katılımcı ve üretken bir yaşam sürmelerine elverişli bir ortam sunmaktadır (Cittaslow Türkiye 2020). Bu nitelikleriyle Seferihisar, hem yerel yönetimlerin yaşlılık politikaları açısından uygulama sahası hem de yaşlanma süreçlerinin bireysel düzeyde sosyolojik olarak incelenmesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Bu çalışma, İzmir ili Seferihisar ilçesi Ömür beldesinde yaşayan yaşlı bireylerin aktif yaşlanmaya ilişkin algı ve becerilerini, yaşam deneyimlerini ve anlamlandırma süreçlerini kendi anlatıları üzerinden incelemeyi amaçlayan nitel bir anlatı araştırması olarak tasarlanmıştır. Bu doğrultuda, katılımcıların dünyayı nasıl algıladıklarını, deneyimlerini nasıl yapılandırdıklarını ve bu deneyimlere nasıl anlam yüklediklerini ortaya koymak amacıyla görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme, bireylerin düşünce ve deneyimlerini derinlemesine anlamaya olanak tanıyan en yaygın ve etkili nitel veri toplama yöntemlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Punch 2020, 166). Anlatı odaklı çalışmalarda bireylerin anlatıları, araştırmacının analiz ederek anlamlandırdığı temel veri kaynağını oluşturmakta; yaşam öyküleri, dönüm noktaları ve deneyimler kronolojik bir çerçevede ele alınarak bireylerin yaşamlarını nasıl yapılandırdıkları ortaya konulmaktadır (Creswell 2017, 113, 136). Bu doğrultuda, araştırma amacına en fazla bilgi sağlayabileceği değerlendirilen katılımcılar ve araştırma alanı, araştırmacı tarafından bilinçli biçimde seçilmiş; örneklem belirleme süreci, belirli bir amaca ve incelenen olguya uygun olarak yürütülen amaçsal örnekleme yöntemi kapsamında gerçekleştirilmiştir (Punch 2020, 183). Amaçsal örnekleme, araştırma sorularına en anlamlı ve derinlikli yanıtları verebilecek, önceden belirlenmiş ölçütlere sahip katılımcıların seçilmesine dayanmaktadır. Bu kapsamda örneklem, 65 yaş ve üzeri olan, Seferihisar Ömür beldesinde en az beş yıldır yaşayan ve araştırmaya katılım açısından uygun sağlık durumuna sahip yaşlı bireylerden oluşturulmuştur.

Araştırmanın derinlemesine bilgi sağlaması amacıyla 15 yaşlı bireyden oluşan bir örneklem grubu seçilmiştir. Veri toplama sürecinde bireysel görüşmeler ve gözlem kayıtları kullanılmıştır (Creswell 2017, 185). Yüz yüze gerçekleştirilen görüşmeler, katılımcıların deneyimlerini ve algılarını ayrıntılı biçimde ortaya koymak amacıyla yürütülmüş; görüşmeler yarı yapılandırılmış bir görüşme formu doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Görüşmelere başlamadan önce, araştırma alanını ve katılımcı profilini tanımak amacıyla bölgede ön gözlemler gerçekleştirilmiş; bu gözlemler veri üretmekten ziyade araştırmacının bağlamsal bilgi edinmesini sağlamak ve görüşme sürecini yapılandırmak amacıyla kullanılmıştır. Görüşmelere, gönüllülük esasına dayalı olarak katılmayı kabul eden yaşlı yetişkinler dâhil edilmiştir. Katılımcıların isteği doğrultusunda görüşmeler ses kaydı ile kaydedilmiş ve daha sonra bilgisayar ortamında yazılı hâle getirilerek tematik analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu çalışmada Braun ve Clarke (2006) tarafından geliştirilen tematik analiz yöntemi izlenmiştir. Analiz süreci, öncelikle görüşme kayıtlarının defalarca okunarak veriye aşinalık kazanılmasıyla başlamıştır. Ardından anlamlı veri birimleri kodlanmış, benzer kodlar bir araya getirilerek potansiyel temalar oluşturulmuştur. Bu temalar, veri setiyle tutarlılığı açısından gözden geçirilmiş ve araştırma amacına uygunluğu değerlendirilerek adlandırılmıştır. Son aşamada ise belirlenen temalar yorumlanarak bulgular raporlaştırılmıştır.

Aktif ve Başarılı Yaşlanma Yönelik Bir Araştırma

Bu bölümde, görüşmelere katılan yaşlı bireylerden toplanan verilerin analiz edilmesiyle elde edilen bulgular sunulmaktadır. Araştırmanın bulguları, aktif yaşlanma bağlamında yedi ana tema altında incelenmiştir: (i) Aktif Yaşlanma Algısı, (ii) Fiziksel Beceriler ve Aktivite Düzeyi, (iii) Sağlık ve Bakım, (iv) Zihinsel ve Bilişsel Beceriler, (v) Sosyal ve Duygusal Beceriler, (vi) Yaşam Kalitesi ve Memnuniyet ile (vii) Geleceğe Yönelik Beklentiler.

Araştırmaya katılan yaşlı yetişkinlerin demografik özellikleri Tablo 1’de verilmiştir. Katılımcı yaşlıların cinsiyetiyle ilgili veriler incelendiğinde, 10 kadın ve 5 erkek olmak üzere katılımcıların büyük bir kısmının kadınlardan oluştuğu gözlemlenmektedir. Katılımcıların ortalama yaşı 69’dur. DSÖ tarafından yapılan bir ayırım doğrultusunda, 60-74 yaş arası yaşlılık, 75-89 yaş arası ileri yaşlılık ve 90 yaş ve üzeri ise ihtiyarlık kategorisi olarak tanımlanmıştır (DPT 2007). Araştırmaya farklı yaş gruplarından katılımcılar dâhil edilmiştir. Tablo 1’de yer alan eğitim düzeyine ilişkin bulgular incelendiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğunun yükseköğretim mezunu olduğu görülmektedir. Bu dağılım, araştırma grubunun eğitim düzeyi açısından görece homojen ve yüksek bir profile sahip olduğunu göstermektedir. Katılımcıların büyük ölçüde yükseköğretim mezunu olması, ileri yaşlarda öğrenme faaliyetlerine katılım açısından önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Nitekim Kim ve Merriam’ın (2004) “Emeklilik Öğrenme Enstitüsünde Yaşlı Yetişkinler Arasında Öğrenme Motivasyonları” başlıklı çalışması, eğitim düzeyi ile ileri yaşlardaki eğitim etkinliklerine katılım arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Yaşlanmanın Dinamizmi: Aktif Yaş Almanın İçsel ve Sosyal Yansımaları

Son yıllarda, yaşlı yetişkinlerin anlamlı ve ulaşılabilir hedeflere dayalı amaçlı bir yaşam sürdürmelerine, sosyal bağlarını korumalarına ve öz güvenlerini geliştirmelerine yönelik vurgunun artmasıyla birlikte, bu kavramların daha fazla araştırıldığı dikkat çekmektedir (Estebasari *et al.* 2020). Aktif yaşlanma, bireyin günlük yaşamını kontrol edebilmesi, kendi kararlarını alabilmesi ve bu süreci bağımsız bir şekilde sürdürebilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bağımsızlık ise, bireyin günlük işlevlerini yerine getirebilmesi ve toplumsal yaşamda en az destekle varlık gösterebilme kapasitesidir. Aktif yaşlanma sürecini etkileyen çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Bunlar arasında fiziksel çevre, sağlık ve sosyal hizmetler, ekonomik koşullar, sosyal ilişkiler, bireysel özellikler ve davranışsal faktörler yer almaktadır. Bu faktörler, yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artırmada önemli bir rol oynamaktadır (Yavuz 2021, 251). Katılımcılara aktif yaşlanma ile ilgili düşünceleri sorulduğunda katılımcılar, kendi yaşam stilleri içerisinde kendilerini aktif yaşlanan bireyler olarak değerlendirmişlerdir. Katılımcılardan bazılarının görüşleri şöyledir:

K1: Spor yapmak, denize gitmek, yürüyüş yapmanın aktif yaşlanmaya etkisi var. Bende elimden geldiğince yapıyorum. İnsan sosyal olur, canlı olur. Fiziksel ve zihinsel zindelik olur. Daha fazla spor yapmam gerekirdi bunu yaş ilerledikçe daha iyi anlıyorum.

K2: Aktif yaşlanma insanın gönlünde biten bir şey. Ne kadar yaşlanırsan yaşlan gönlün genç kalmalı. Zihinsel süreç ve yapı çok önemli. Çevre koşulları çok önemli. Ben hayatımdan memnumum. Tek isteğim sağlıklı olmak ve kalmak.

K4: Ben aktif yaşıyorum. Burada arkadaşlarımla birlikte gördüğünüz gibi, şuan sahilde sosyalleşme saatimiz bizim. Biz de aramızda az önce bu konuyu konuştuk, zaman bize yetmiyor. Denize girmek, yürüyüş yapmak, spor yapmak, üretmek, ev dışında daha fazla vakit geçirmek bizim için aktif yaşlanmak demek.

K8: Aktif olmak, öğrenme arzusudur. Yeni gelişmeleri takip etmektir benim için.

Katılımcılar aktif yaşlanmayı çoğunlukla fiziksel hareketlilik üzerinden tanımlamaktadır. Spor yapma, yürüyüş, denize girme gibi faaliyetler, aktif yaşlanmanın temel göstergeleri olarak ifade edilmiştir.

K10: Ben Parkinson hastasıyım. Ellerimden görüyorsunuz, ama bahçe ile uğraşmayı hiç bırakmadım. Uğraşı olmalı insanın, vazgeçmemeli. Aktif olmak böyle oluyor.

K13: Aktif yaşlanma becerisi son zamanlarda olacak bir şey değil, baştan yaşam şekli olarak gelmesi gerekli. Özellikle bizim nesilde kadınlar bu konuda dezavantajlı konumdaydı. Ben babamın sayesinde bisiklete bindim, sporlara yönlendirildim. Kısıtlama yaşamadım ve potansiyelimi fark ettim. Bu çok ama çok önemli.

“Aktif yaşlanma” terimi, yaşlı bireylerin yaşlanma dönemlerinde fiziksel, ruhsal, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlarda toplumsal yaşama etkin bir şekilde katılımını sürdürmelerini ifade etmektedir. Sosyalleşme, katılımcılar tarafından aktif yaşlanmanın önemli bir bileşeni olarak vurgulanmıştır. K4’ün sahilde arkadaşlarıyla geçirdiği zamanı “aktif yaşlanma” olarak tanımlaması, sosyal etkileşimin bu süreçteki rolünü ortaya koymaktadır.

K1: Genelde burada insanlar denize giriyor. Erkekler hep denizde. Onun dışında sosyalleşme var. Bölgede kültür seviyesi düşük olan insanlar köşelerine çekilmiş durumda, ama kültür ve eğitim seviyesi artan bölgelerde daha aktif yaşıyor insanlar.

K 10: Çevreyi değiştirdiğim an sağlıklı ve aktif yaşlanmam zaten başladı. Doğal çevre, bahçe ile kendiliğinden uğraş, mahsul toplama, temiz hava ve deniz zaten aktif kalmam için yeterli koşulları bana verdi.

K3: Toplum aktif yaşıyan yaşlıya hazır değil, benim giyinmemi kuşanmamı yaşıma göre garipseyenler var. Kıskanıyorlar. Elini eteğini çekmişler yaşamdan. El ne der kültürü hiç doğru değil.

Sosyal normlar ve beklentiler, yaşlı bireylerin yaşlanma sürecini ve toplum içindeki rollerini algılamaları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle yaşlılık dönemi; sakinlik, fiziksel ve sosyal izolasyon anlayışı hâkim olmuştur. Ancak değişen zaman ve beklentiler özellikle katılımcılardan gelen bulgular şunu göstermektedir ki; toplumsal algıların değişmesi için farkındalık çalışmaları gereklidir. İçsel anlamda yaşlı bireylerin kendilerini dışlanmış hissetmelerine neden olan bu toplumsal algılar yaşlı bireylerin yaşam kalitelerini ve duygusal sağlıklarını etkileyebilir.

Hareketle Var Olmak: Katılımcıların Fiziksel Yaşantıları

1990’lı yıllarda etkinlik kuramı, başarılı yaşlanma modeli kavramı daha öne çıkmıştır. Bu model, düşük hastalık riski, yüksek bilişsel ve fiziksel kapasite ile toplumsal katılımı ön plana çıkarmakla birlikte, “başarılı” teriminin dışlayıcı bir anlam taşıdığı yönünde eleştiriler almıştır. Özellikle, hastalık ya da engellilik durumu yaşayan bireylerin başarısız olarak etiketlenme riski taşıdığı vurgulanmıştır (Auer & Fortuny 2000). Yapılan araştırmada yaşlı yetişkinlerin zihinsel sağlığı aktif kalabilmeleri adına önemli bir unsur olarak belirlenmiştir. Katılımcılar yaşlı hissetmemek ve aktif olabilmek adına, “günden keyif alabilmekten” söz etmektedirler.

K13: Ben oğlumla birlikte 9 Eylül Üniversitesi’nin Dağcılık Kulübü’ne üyeydim ve gençlerle tırmanışlar yapardık. Bunun normal karşılanması gerekiyor. 86 yaşındayım hâlâ aktif araba kullanıyorum. Her işimi kendim yaparım. Kimseden bir şey beklemeyi sevmem.

Aktif yaşlanmanın belirleyicilerinden biri olan düzenli fiziksel aktivite, işlevselliğin korunması için en önemli koruyucu yöntemlerden biri olarak öne çıkmaktadır (Çifçili 2012, 9). Katılımcıların görüşleri şöyledir:

K1: Yürüyüş ve deniz benim en temel fiziksel aktivitem. Onun dışında ev içerisinde yapılacak işleri yaparım.

K2: Her gün yürüyorum. En azından günlük 20 dakika yürüyorum. 10 bin adım atardım şimdi 5 bin adım atıyorum günlük. 200-300 kulaç atarım.

K11: Günlük 5 km yürürüm ve bahçe ile çok ilgileniyorum.

K10: Yürüyorum her fırsatta. Bahçe işleri ile uğraşıyorum.

K15: Burası Ömür beldesi, oksijeni bol. Yürüyüş yaparız, denize girerim. Bahçe ve ev işleri yaparım. Oturmayı çok sevmem. Çevremdeki çöpleri bile toplarım.

K3: Her gün mutlaka yürüyüşümü yaparım. Pilatesi hiç bırakmadım. Gelinim diyor ki, anne, benim yapamadığım hareketleri yapıyorsun, der, özenir bana.

Başarılı yaşlanma, dengeli beslenmenin yanı sıra düzenli egzersiz yapmayı, yürüyüş gibi fiziksel aktiviteleri ve yakın kişisel ilişkilerin sürdürülmesini içermektedir (Tate et al. 2003, 736).

Başarılı yaşlanmanın belirleyicileri arasında yürüyüş yapmak ve yakın sosyal temaslar önemli bir yer tutmaktadır. Aktif ve başarılı bir şekilde yaşlanan bireylerin toplum katılımı, fiziksel aktivite ve ruh sağlığı açısından önemli ölçüde daha yüksek seviyelerde olduğunu göstermiştir.

K13: Lisanslı voleybol oynadım. Uzun yıllar halkoyunları oynadım. Kızımın aynı ekiple Polonya'da halk oyunu gösterisinde ödül aldım. 65 yaşındaydım o zaman.

K9: Sabah yataktan kalkmadan yatak içinde yaptığım egzersizlerim var. Gün içinde de mutlaka en az 15 dk. egzersiz yaparım yıllardır.

K8: Sabah kalkar kalkmaz benim hareketlerim oluyor. Özellikle bacak kası çok önemli. Bütün yükü taşıyan onlar. Yürüyüşlerim var sabah erken, gidemezsem akşam gün battıktan sonra yürümeye giderim. Yokuşlu alanlar şu an beni zorlamıyor hatta sağlığımla destekliyor.

K12: Haftanın belli günleri arkadaşlarla birlikte ormana yürüyüş için gideriz.

Katılımcıların bireysel ve grup egzersizlerine verdikleri önem, aktif yaşlanma sürecinde fiziksel uyumu artırmanın yanı sıra, denetimli ve güvenli bir ortamda sosyal etkileşimi destekleyen bir strateji olarak değerlendirilmektedir.

İyi Olma Hâliyle Mücadele: Yaşlılıkta Sağlık ve Bakım Deneyimleri

Aktif yaşlanma, yaşlı bireylerin fiziksel, zihinsel ve sosyal sağlıklarını koruyarak, yaşam kalitelerini sürdürebilmeleri için önemli bir yaklaşımdır. Yaşlılık dönemi, bireylerin hayata katılımını sınırlayan bir dönem olmak yerine, sağlıklı bir yaşam sürdürme fırsatı sunmalıdır. Bu süreçte, bireylerin kendilerine olan saygılarını yitirmemeleri, sağlıklı alışkanlıklar edinmeleri ve bakım ihtiyaçlarına dikkat etmeleri büyük önem taşır. Katılımcılar bu tema altında sağlık hizmetleri alanında rutin kontrolleri ve beslenme üzerine görüşlerini paylaşmışlardır.

Sağlığa Uzanmak: Rutin Kontroller ve Hizmete Erişim Deneyimleri

Yaşlılık, sağlıklı yaşamın temel taşlarından biri olan öz bakımın da büyük rol oynadığı bir dönemdir. Düzenli sağlık kontrolleri yaptırmak ve sağlık hizmetlerine kolay erişim aktif yaşlanmayı destekleyen bir unsurdur. Sağlık hizmetlerine erişim konusundaki bulgular, Kalıncara ve Kapıkıran'ın (2017) yaşlı bireylerin sağlık hizmetlerine erişim olanaklarının artırılması gerekliliğini vurgulayan araştırmalarıyla örtüşmektedir. Seferihisar'da sağlık hizmetlerine erişimde büyük zorluklar yaşanmamakla birlikte, bazı katılımcıların hizmet almak için İzmir'e yönelmeleri, yerel sağlık politikalarının iyileştirilmesine duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

K1: Sağlık hizmetlerine erişim burada daha kolay. Daha erkene randevu alabiliyorum. Ben kışın doktora giderim yazın istirahat ederim.

K2: Sağlık hizmetleri İzmir Merkeze göre iyi. Kolay ve hızlı. Kışın yaza girmeden tepeden turnağa kontrollerimi yaptırırım.

K5: Bölgenin sağlık hizmetlerinden çok memnunuz. Kolay randevu alabiliyoruz. Doktorlarımız çok ilgili. Seferihisar devlet hastanesini çok beğeniyorum. Memnunum.

K8: Düzenli sağlık takiplerimi İzmir'deki doktoruma yaptırıyorum. Sağlıklı beslendiğim için çok rahatsızlık yaşadığım bir durum olmuyor. Ekmek yemem çok fazla.

K12: Hiç aksatmam kontrollerimi, burada bizi takip eden aile hekimimiz var.

Yaşlılık döneminde öz saygı hem fiziksel hem de psikolojik sağlık üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Kendine değer vermek, bireylerin yaşlanma sürecine daha olumlu bakmalarını sağlar.

K3: Sağlık kontrollerimi düzenli yaptırırım, benim herhangi bir kronik rahatsızlığım yok zaten. Spor yaptığım için kemiklerim bile çok iyi. Kemik ölçümü yaptırdım çok iyi çıktı. Yaştan dolayı D vitamini kullanıyorum.

Öz saygı, bireylerin sağlıklarını ihmal etmemelerine de yol açar. Yaşlılar, sağlık kontrollerini zamanında yaparak olası hastalıkları erken dönemde tespit edebilir ve tedavi edebilirler. Öz

saygısı yüksek olan bir birey, düzenli olarak doktor kontrollerine gitmeyi, dengeli beslenmeyi ve sağlıklarını iyileştiren alışkanlıklar edinmeyi önemser.

Bir Lokma Sağlık: Yaşlanmada Beslenme Pratikleri ve Yaşam Biçimi

Yaşlılığa bağlı hastalıkların önlenmesi, geciktirilmesi ve tedavi edilmesinde beslenme önemli bir rol oynamaktadır. Yeterli ve dengeli beslenme, fonksiyonel kapasitenin korunması ve sakatlıkların önlenmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. (Aksoydan 2012, 10) Katılımcıların genelinde beslenmeye ayrı bir önem verildiği görülmüştür. Katılımcı görüşleri su, meyve ve sebze, doğal ürünler üzerinde görüş birliği içindedir. Görüşler şöyledir:

K1: Sebze ve meyve ağırlıklı besleniyorum.

K2: Ben az yerim. Ekmek yemiyor gibiyim. Sabah kalktığımda yeşilliklerimi mutlaka yerim. Paketli ürün hiç tüketmem. Protein ağırlık da besleniyorum.

K4: Buranın köy pazarına gideriz mutlaka, doğal ürünler tercih ediyorum. Dengeli beslenmeye çalışıyorum. Bol meyve yerim, çok severim meyveyi.

K3: Günde 3 litre su içerim. Su benim için çok önemli. Bir de bana ekmek, et bir şey vermesinler ama meyve versinler. Her meyveyi yerim.

Yaşla birlikte görülme sıklığı artan yüksek tansiyon, kalp-damar hastalıkları, böbrek hastalıkları ve şeker hastalığı gibi kronik hastalıkların varlığında, bu hastalıkların yönetilmesi için özel diyetlerin uygulanması önemlidir (Aksoydan 2012, 11). Katılımcı K13 bu konuda şunu belirtmiştir:

K13: Fast-food gıdalardan her zaman uzak durdum. Kendim yaparım genelde yemeklerimi, peynirimi bile. Hastalıkları önlemek için perhiz yapmalıyız.

K10: Her şeyi kararında yapmalı insan. Bir ara çok fazla havuç suyu içmiştim. Şekerim yükselmiş. Şimdi şekerden uzak durarak yaşıyorum. Doğal, temiz ve dengeli.

K12: Doktor bana yeşil yemeyi yasakladı düşünün, Giritliyim ben, yeşilsiz yapamam. Çocukluktan beri otoburuz biz.

Katılımcılar, beslenme konusunda yüksek bir farkındalık seviyesine sahip olup, doğal, taze ve temiz gıdalara öncelik verdikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca, sebze ve meyve ağırlıklı, az ama dengeli beslenmeyi tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Zihinsel Aktiflik Bir Yaşam Biçimi Olarak: Okumak, Düşünmek, Paylaşmak

Aktif yaşlanma, sağlıklı olma hâlinin korunmasıyla birlikte zihinsel olarak aktif olma, çalışma ve sosyal çevre içinde yer alma, öğrenme modu koşullarını yerine getirebilme sürecine de verilen isimdir. Hayat boyu öğrenme, bireyin yaşamı boyunca bilgi ve becerilerini geliştirerek kişisel, sosyal ve mesleki uyumunu destekleyen bir süreçtir (Jarvis 2007). Aktif yaşlanma ise bireyin yaşlılık döneminde de fiziksel, zihinsel ve sosyal olarak aktif kalmasını teşvik eden bir yaklaşımdır (WHO 2002). Bu iki kavram birbirini tamamlar; çünkü hayat boyu öğrenme, yaşlı bireylerin bilişsel kapasitelerini korumasına, sosyal etkileşimlerini artırmasına ve bağımsız yaşamalarını desteklemesine katkıda bulunur (Field 2009). Katılımcıların zihinsel aktivite uğraşları ve öğrenme ve eğitim üzerine görüşmeler yapılmıştır. Katılımcı görüşleri şöyledir:

K3: Ben bulmaca çözerim, kelime oyunu oynarım. Okey günümüz var, mutlaka bir araya gelir arkadaşlarla zihnimizin taze kalması için okey geceleri yaparız. TRT de, kanallarda olan hiçbir yarışmayı kaçırmam. Torunumla bazen birlikte izlerin, Başkent Üniversitesi'nde okuyor kendisi, gel bakalım izleyelim, derim bilgi yarışmalarını. Ay babaanne ne kadar meraklısın der bana. Ben diyorum ki bu yarışmadan bir bilmediğimi öğrenmesem ne güzel. Yeni şeyler öğrenmeyi çok severim..

Hayat boyu öğrenme, bireyin yaşamı boyunca bilgi, beceri ve yetkinliklerini geliştirmek amacıyla formel (örgün), non-formel (yaygın) ve informal (kendiliğinden) öğrenme süreçlerine katıldığı dinamik bir süreçtir. Bu kavram, yalnızca okul dönemiyle sınırlı kalmayıp, bireylerin kişisel,

sosyal ve mesleki gelişimini sürekli olarak destekleyen bir öğrenme yaklaşımıdır (UNESCO 2015). Hayat boyu öğrenme; bireyin değişen dünyaya uyum sağlamasını, iş gücü piyasasında rekabet edebilir olmasını ve toplumsal katılımını güçlendirmesini hedefler (Jarvis 2007).

Katılımcıların anlatıları, aktif yaşlanma sürecinde öğrenmenin gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir. Öğrenme, katılımcılar tarafından çoğunlukla kendiliğinden gelişen, merak ve zihinsel canlılıkla sürdürülen bir pratik olarak tanımlanmaktadır. Bazı katılımcılar öğrenmeyi günlük yaşam içinde informal yollarla sürdürdüklerini ifade etmiştir. K2, yeni bilgilerle karşılaştığında araştırma yapmayı ve zihinsel merakını canlı tutmayı önemseydiğini belirtmiştir:

K2: Kitap okurum, bulmaca çözerim, yeni şeyler öğrenmek benim için çok önemli. Yeni bir kelime duydum internetten araştırırım, yeni bir kişi gördüm, hakkında araştırma yaparım.

Benzer şekilde K3, bulmaca çözme, kelime oyunları oynama ve bilgi yarışmalarını takip etme gibi etkinliklerle zihinsel öğrenme süreçlerini sürdürdüğünü ifade etmiştir. Torunuyla birlikte bilgi yarışmaları izlemesi, öğrenmenin kuşaklar arası etkileşim yoluyla da desteklendiğini göstermektedir. Öğrenme pratiklerinin ileri yaşta da süreklilik taşıdığı, K12'nin anlatısında açık biçimde görülmektedir. Görme sorunlarına rağmen düzenli kitap okuma alışkanlığını sürdürmesi, öğrenmenin yaşla birlikte terk edilen bir etkinlik olmadığını ortaya koymaktadır.

K12: Mesleğim gereği gözlerimi çok yordum. Ama hiç bırakmadım kitap okumayı. 90 yaşıma geldim her gün düzenli en az 2 saat okurum.

Bazı katılımcılar ise öğrenmeyi daha yapılandırılmış ve örgütlü faaliyetler aracılığıyla sürdürmektedir. K3'ün takı kursuna katılması, dernek faaliyetlerinde bulunması ve gönüllü çalışmalara dâhil olması, non-formel öğrenme süreçlerinin aktif yaşlanma deneyiminin önemli bir parçası olduğunu göstermektedir. Sağlık sorunlarına rağmen bu etkinliklere katılımın sürdürülmesi, öğrenmenin bireyler için aynı zamanda kendini aşma ve toplumsal katılım aracı olarak da anlamlandırıldığını ortaya koymaktadır.

K3: Gözümde sarı nokta var benim, ona rağmen takı kursuna gidip kendimi zorladım. Yeni şeyler öğrenmek böyle aktivitelerin içinde olmayı çok seviyorum. Kurslara katılırım, dernek faaliyetlerinde bulunuyorum. Yardım hayır kurumlarında çok bulundum. Yeni yerler görmek, bilgiler öğrenmek için can atarım. Şimdi Kars'a gitmek istiyorum.

Katılımcı anlatıları, aktif yaşlanma deneyiminin yalnızca bireysel motivasyonlarla değil, aynı zamanda yaşanan bölgenin sunduğu sosyal ve kurumsal imkânlarla da şekillendiğini göstermektedir. Seferihisar'ın Cittaslow (Sakin Şehir) yaklaşımı çerçevesinde geliştirdiği yerel politikalar, yaşlı bireylerin öğrenme, üretme ve toplumsal yaşama katılımını destekleyen önemli bir bağlam oluşturmaktadır. Bu bağlamda özellikle belediye tarafından sunulan kurs ve atölye faaliyetlerinin, yaşlı bireylerin aktif yaşlanma pratiklerini sürdürebilmelerinde işlevsel bir rol oynadığı görülmektedir. K14'ün ifadesi, yerel yönetim destekli bu imkânların bireysel becerilerin ortaya çıkmasına ve üretkenliğin devamlılığına katkı sunduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır:

K14:Belediyenin kurslarına katılıyorum. Aktif olarak üretiyorum yeteneğime göre.

Bu bulgu, Cittaslow yaklaşımının öngördüğü yaşam kalitesini artırmaya yönelik yerel uygulamaların, yaşlı bireylerin yalnızca pasif hizmet alıcıları değil, aynı zamanda üretken ve katılımcı özneler olarak konumlanmasına olanak tanıdığını göstermektedir. Böylece aktif yaşlanma, bireysel çaba ile çevresel desteklerin kesiştiği bir süreç olarak görünür hâle gelmektedir. Özellikle üçüncü yaş üniversiteleri, dijital okuryazarlık programları ve gönüllü eğitim faaliyetleri, yaşlı bireylerin sosyal hayata katılımını teşvik ederek hem zihinsel sağlığı destekler hem de topluma olan aidiyet duygularını güçlendirir (Formosa 2014). Ayrıca, öğrenmeye devam eden bireylerin yaşlanma sürecinde daha az bilişsel gerileme yaşadığı ve yaşam kalitesinin daha yüksek olduğu çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur (Baltes & Baltes 1990). Katılımcılardan K9 bitirdiği üçüncü yaş üniversitesi hakkında şunları söylemiştir: *Ben*

3.yaş üniversitesine başladım ve bitirdim. Ege Üniversitesi'nde yeniden hocalarla olmak harika bir duygu, okula iki araç değiştirerek gittim. Benim hayatımı değiştirdi.

K9: Okulun dersleri ile uğraşmak yeterli kadar aktivite oluyor benim için. Üniversite de olmak, akranlarla öğrenmek harika bir duygu. Öğrenmenin yaşı yok, değişimin yaşı yok, farkındalığın yaşı yok bunu toplumun anlaması gerekiyor artık.

K8: Araştırmacı ve meraklı bir insanım. Felsefi programları takip ederim. Merak ettiğim konuyu araştırırım. Her filmi izlemem, izlediğim şeyin bana bir şey katması gerekir. "Hayat bir simülasyondur" cümlesini bile duyduğumda araştırmak isterim.

Zihinsel aktivitelerin, yaşlı yetişkinlerin sağlıklı ve kaliteli bir yaşam sürdürmeleri açısından büyük önem taşıdığı belirlenmiştir. Katılımcılar, geçmiş yaşam dayanıklılıklarını devam ettirme çabaları doğrultusunda, bilişsel gerilemeyi önlemeyi, daha sağlıklı bir yaşam sürmeyi ve zihinsel becerilerini artırmayı hedefleyen zihinsel aktivitelerin önemini vurgulamışlardır. Ayrıca, yaşlı bireylerin kendileri için bir şeyler yapma önerileri, çeşitliliği ve özsaygı ile tatmin duygularının güçlendiğini ortaya koymaktadır. Öğrenmeye ve zihinsel gelişime yönelik ilgi, katılımcıların yaşam boyu öğrenme stratejileri benimsediğini göstermektedir. Bu bulgu, Schaie & Birren'in (2007) bilişsel gelişim teorisiyle örtüşerek, yaşlı bireylerin zihinsel faaliyetlerde bulunmasının bilişsel yetilerinin korunmasına ve gelişmesine katkı sağladığını desteklemektedir.

İlişkilerin Gücü: Sosyal Bağlar ve Duygusal Dayanışma

Sosyal hayat içinde yer almak, var olan ilişkilerin ve rollerin korunması, bilişsel becerilerin sürdürülmesi ve hatta korunması anlamına gelmektedir (Ünal 2012, 15). Katılımcıların sosyal etkinlik katılımları ve topluluk ilişkilerine yönelik düşünceleri şöyledir:

K1: Komşularım ile ilişkilerimiz iyidir. Sosyaliz kendi aramızda. Sohbetimizi ederiz, bir arada toplanırız.

K2: Topluluklarımız ile ilişkilerim çok iyi, Farklı gruplarımız var. Pandemi öncesi çok daha iyiydik. Bir araya gelince şiirler okurduk, şarkılar söyledik. Anılarımızı anlatırız. Siyah beyaz fotoğraflara bakardık. Son zamanlarda on beş günde bir arkadaş grubu ile toplanırız. Tiyatrolara gideriz.

Katılımcı anlatıları, toplumsal ilişkilerde yaşanan önemli bir kırılma noktasına işaret etmektedir. Özellikle pandemi süreci, yaşlı bireylerin sosyal etkileşim biçimlerini ve topluluklarla kurdukları ilişkileri belirgin biçimde dönüştürmüştür. Pandemi öncesinde daha sık ve kolektif biçimde bir araya gelinen sosyal pratiklerin, bu süreç sonrasında seyrekleştiği ve daha sınırlı gruplarla sürdürüldüğü görülmektedir.

K15: İnsanın eşiyle birlikte hayatı paylaşması ve aile ilişkileri çok önemli. Ben çok şanslıyım bu konuda. Sosyal anlamda çok huzurlu hissediyorum. Pandemi sonrası çevresel sosyallik çok azaldı. Eskisi gibi değil etkinlikler.

Bu anlatı, pandemi sürecinin yalnızca fiziksel bir sınırlama değil, aynı zamanda yaşlı bireylerin sosyal bağlarını kurma ve sürdürme biçimlerinde yapısal bir değişim yarattığını göstermektedir. Sosyal etkileşimlerin sıklığı azalmakla birlikte, bireylerin topluluk aidiyetini sürdürme çabası devam etmekte; bu durum, aktif yaşlanma sürecinde sosyal ilişkilerin esnek ancak kırılğan bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bilişsel alanda etkin olarak yaşlanmanın bir diğer önemli unsuru, izole kalmamaktır. Sosyal alanda rol almak, bilişsel işlevlerin kullanılmasına olanak tanıyarak aktif yaşlanmaya katkıda bulunur. Bu görüşü destekleyen araştırmalar, yalnız ya da izole yaşayan yaşlıların sağlık ve iyilik hâllerinin daha kötü olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, yaşam kalitesi üzerinde olumlu etkiler yaratan sosyal etkinliklerin daha sık yapılabilmesi için, yaşlıların birlikte yaşadığı kurumların motive edilmesi ve katılımcılara toplum içinde aktif görevler verilmesi önerilmektedir (Ünal 2012, 16).

K9: Alzheimer derneğine destek çalışmalarımız oldu arkadaşlarla birlikte.

K14: Sosyal ilişkilerim çok iyi. Grubumuz var. Birlikte eğlenmeyi çok iyi biliriz.

Katılımcı anlatıları, aktif yaşlanmanın yalnızca bireysel motivasyonlara değil, aynı zamanda fiziksel ve sosyal çevrenin sunduğu olanaklara da güçlü biçimde bağlı olduğunu göstermektedir. Özellikle açık alanlara erişim, yürüyüş yapmaya elverişli sahil düzenlemeleri, belediye destekli kurslar ve sosyal etkileşimi kolaylaştıran kamusal mekânlar, yaşlı bireylerin hem fiziksel hem de sosyal olarak aktif kalmalarını destekleyen önemli çevresel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu bulgular, aktif yaşlanmanın çevresel düzenlemelerle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, DSÖ aktif yaşlanmayı desteklemek amacıyla “yaşlı dostu şehirler” yaklaşımını geliştirmiştir. DSÖ’ye göre yaşlı dostu şehirler; yaşlı bireylerin sağlıklarını koruyabildikleri, sosyal yaşama katılabildikleri ve bağımsızlıklarını sürdürebildikleri fiziksel ve sosyal çevreleri ifade etmektedir (WHO 2007). Araştırma bulgularında katılımcıların sahil alanlarında yürüyüş yapmaları, belediye tarafından sunulan kurslara katılmaları ve kamusal alanlarda sosyalleşmeleri, yaşlı dostu çevrelerin aktif yaşlanmayı nasıl somut biçimde desteklediğini göstermektedir. Bu yönüyle Seferihisar’da sunulan çevresel ve kurumsal imkânlar, katılımcıların aktif yaşlanma deneyimlerini kolaylaştıran yapısal bir zemin oluşturmakta; bireysel çaba ve motivasyonların, uygun çevresel koşullarla birleştiğinde daha sürdürülebilir hâle geldiğini ortaya koymaktadır.

Bireylerin duygusal sağlık ve refahını koruma süreçlerinde, yaşadıkları çevre tarafından sunulan imkânların rolü oldukça önemlidir. Bu bağlamda, stresle başa çıkmanın en etkin yollarından biri, sosyal destek ağlarının güçlendirilmesi ve sağlıklı yaşam alışkanlıklarının sürdürülmesidir. Fiziksel aktiviteler, egzersizler ve hobiler, duygusal sağlığın korunmasında temel unsurlar arasında yer almaktadır.

K4: Biz buradaki doğallığı sindire sindire yaşıyoruz. Biraz kalabalık olsa eyvah, belde elden gidiyor mu? Diye endişeleniyoruz. Burada çok mutluyuz. Karşıdaki Yunan adası İcaria adası ile yaşam şeklimiz aynı. Biliyorsunuzdur orası mavi bölge, dünyanın en uzun yaşayan insanları var adada. Biz aynı şartlarla yaşıyoruz karşıdaki ada ile. 7 yıldır yaz kış buradayım ve çok mutluyum.

K9: Burada doğa desen var, hava desen var, bahçe var. Gürültü yok, trafik yok. Bunlar benim için kaliteli yaşlanmak demek.

Yaşanılan bölgenin koşulları, katılımcıların yaşam tatminlerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Katılımcıların kendilerini sevmeleri, kendilerine değer vermeleri, topluluklarıyla etkili iletişim kurabilme becerileri ve doğayla iç içe bir yaşam sürmeleri, ön plana çıkan önemli başlıklar arasında sıralanmaktadır.

Huzur, Anlam ve Tatmin: Yaşlılıkta Yaşam Kalitesini Belirleyen Unsurlar

Yaşam kalitesi kavramı bireyin kendi yaşamının çeşitli yanlarına ilişkin öznel doyum ifadeleridir (Akyol 1993, 78). Sosyolojik anlamda bireylerin ve toplumların maddi ve manevi koşullarını, sağlık durumlarını, sosyal ilişkilerini, çevresel faktörlerini, iyi hissediş hâlini ifade eder. Yaşam kalitesini belirleyen etkenler vardır, bunlar toplum yapısına göre değişiklik gösterildiği gibi temel bazı kavramlar yaşam kalitesi açısından ortaktır. Bireylerin sosyal sınıfı, gelir düzeyi, eğitim, sağlık hizmetlerine erişim, çevresel koşullar, sosyal bağlar, iş ve boş zaman aktiviteleri gibi çok boyutlu unsurları içerir. Yaşam memnuniyetinin temel iki ana bileşeni fiziksel iyilik hâli ve ruhsal iyilik hâli, iki yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. DSÖ, yaşam kalitesini, bireyin kendi amaçları, beklentileri, standartları ve çıkarları doğrultusunda, yaşadığı kültürel ve değer sistemi içinde yaşamını nasıl algıladığı olarak tanımlar (WHO 1995). Katılımcılar genel yaşam memnuniyetlerine doğanın, doğal hareketin, denizin, özgürlük hissini iyi geldiğini şöyle ifade etmişlerdir:

K1: 19 yıldır burada yaşıyorum. Bu bölge kendiliğinden aktif yaşlanmak için çok güzel bir yer. Belediyenin yapmış olduğu bir yürüyüş yolu var, sahilde. Orada yürürüm. Deniz çok temiz. Her şeyden öte buranın havası çok güzel, oksijeni fazla. Hayatta hep onu söylüyorum, Yaptığım en iyi yatırım burayı almak oldu.

K8: Ben deniz tutkunu bir insanım. Denizde yürüyüş mesafesinde bir yerde yaşıyorum ve su bana çok iyi gelen bir şey. Bana terapi gibi geliyor. İzmir beton yığını. Ben burada olmaktan acayip keyif alıyorum.

K2: Burada yaşamaktan çok memnunum. Havası, denizi, doğal ortamı harika. Sabah kuş sesleri ile uyanıyorum. O kadar hoşuma iyi gidiyor ki. Komşular ile iletişimimiz iyi, kardeşlerim de bu bölgede burada oturuyorlar.

K4: Havamız, suyumuz, denizimiz tertemiz burada. Önemli olan da bu. İlişkiler çok sakin ve seviyeli. Pozitif bir bakış açısı, sağlıklı bir beden ve ruh, çok sayıda sosyalleşme ve kutlamalar. Kendimizi iyi hissettirecek şeylerin peşindeyiz.

K14: Kendimle barışık olmam ve yaşam kalitem bana yetiyor. Özgürlüğüm her şeye bedel.

Aktif yaşlanma, aynı zamanda olumlu yaşlanma becerisini de kapsamaktadır. Olumlu yaşlanma; sağlık, bilişsel yetiler, sosyal ve fiziksel aktiviteler, duygusal iyi oluş ve fiziksel uygunluk olmak üzere beş temel bileşenden oluşmaktadır (İpek & Gencer 2024, 80).

K3: İnsanlarla iyi geçinmek çok önemli, ben kimseyle kötü olmayı sevmem. İnsan severim. Yaşamı severim. İnsanın kendini sevmesi, kendisine değer vermesi çok önemli.

Duygusal sağlık konusunda elde edilen bulgular ise Baltes & Baltes'in (1990) seçici optimizasyon ve dengeleme modeliyle ilişkilendirilebilir. Katılımcıların stresle başa çıkma stratejileri geliştirmeleri, sosyal destek sistemlerini kullanmaları ve olumlu bakış açısına sahip olmaları, başarılı yaşlanmanın önemli unsurları olarak değerlendirilmektedir.

Yaşama Dair Tatmin: Beklentiler, Gerçeklik ve İçsel Değerlendirmeler

Aktif yaşlanma sürecine ilişkin gelecekteki plan ve hedefler, yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artırmayı, toplumsal katılımlarını teşvik etmeyi, sağlıklı ve bağımsız bir yaşam sürdürmelerini sağlamayı amaçlamalıdır. Katılımcılar, geleceğe dair kaygılarını dile getirirken, devlet politikalarının iyileştirilmesine yönelik beklentilerini de ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda, yaşlanmanın getirdiği zorluklara karşı bireyleri destekleyen ve yaşlıların toplumsal hayatta daha etkin roller üstlenmesini teşvik eden stratejiler geliştirilmelidir. Özellikle bakım hizmetlerinde çeşitliliğin ve kalitenin artırılması, en yaygın beklentiler arasında yer almaktadır.

K9: Çocuklarımız çok yoğun çalışıyorlar, yeri geliyor bizden destek istiyorlar. Sadece öylesine bakılmak istemiyorum. Kaliteli iyi bakım yerlerinin olması şart. Kaygımız var bu konuda.

K4: Bakım evleri sayısının artmasını ve daha güzel olmasını isteriz. Sayı yetersiz. Düzgün yerler çok pahalı, emekli maaşı ile oralar biraz zor.

K5: Gelecek için kaygılıyım. İyi bakılamayacağımız endişesi çok var. İyi bakım için çok para gerekiyor. Burada bir tane var şimdiden kayıt olsanız bile on yıl sonrasına sıra geliyor yâda gelmiyor bile.

K2: Devlet kaliteli bakım evleri yurtlar açmalı yaşlılar için. Çocuklar için nasıl kreşler varsa yaşlılar içinde olmalı. İçerisinde eğitimin, sosyal etkinliklerin, gezilerin olduğu, eğlencelerin olduğu ortamlar oluşturulmalı. Sayıları az ne yazık ki. Bakılmak için maaşın verildiği, bağışların alındığı bir durum söz konusu.

Bakım hizmetlerine yönelik bulgular, yaşlı bireylerin kaliteli ve erişilebilir bakım olanaklarına dair ciddi kaygılar taşıdığını göstermektedir. Bakım evlerinin yetersiz olduğu, mevcut olanların ise yüksek maliyetli olması nedeniyle emekli maaşı ile karşılanmasının zor olduğu ifade edilmektedir. Devletin yaşlı bakım hizmetlerini daha fazla desteklemesi gerektiği vurgulanmakta, çocuklar için kreşlerin olduğu gibi yaşlılar için de eğitim, sosyal etkinlikler ve gezileri içeren merkezlerin oluşturulması gerektiği dile getirilmektedir. Özellikle belediyelerin yaşlılara yönelik etkinliklerinin yetersiz olduğu ifade edilmekte ve pandemi sonrası kültürel ve sosyal faaliyetlerin azalmasının, yaşlı bireylerin toplumsal hayattan çekilmesine neden olduğu belirtilmektedir. Yaşlı

bireylerin gençlerle daha fazla iş birliği içinde olmasını sağlayacak projelere ihtiyaç duyulduğu dile getirilmektedir.

K4: Bölgeden çok memnunum. Ancak belediyenin yaşlılık alanında çalışmaları yetersiz. Çöplerimizi düzenli alıyor bu bölgede, ancak bizlere yönelik herhangi bir etkinliği yok.

K2: Pandemi öncesi konserler aktiviteler vardı bölgede ama pandemi sonrası çok azaldı. Yaşlıların kendilerini çekmemeleri için gençlerle iş birliklerine ihtiyaç var.

Seferihisar'daki sosyal etkinliklerin azalması ve pandemi sonrası neredeyse hiç düzenlenmemesi, yaşlı bireylerin toplumsal entegrasyonunu olumsuz etkileyen bir faktör olarak görülmektedir. Bu durum, Bowling & Dieppe (2005) tarafından önerilen, sosyal katılımın yaşlılık döneminde yaşam kalitesini artıran en önemli faktörlerden biri olduğu görüşüyle örtüşmektedir.

K12: Bizim burada pandemi öncesi gece düzenlendi. Müzik dinledik, yemek yedik. Çok güzel bir geceydi. Arada sırada yaptılar. Yine yapsınlar masalar kurulsun, oyunlar oynansın, sohbetler edilsin akşamları çok isterim. Bunun eksikliğini hissediyorum.

K14: Emekli olduğumuz için ücretsiz aktiviteler bizler için önemi. Buralara yatırım yapılmalı.

Yaşlı bireyler bağımsız bir yaşam sürdürme isteğini vurgulamakta, sosyal ve kültürel etkinliklerin artırılmasını talep etmektedir. Özellikle seyahat ve eğlence gibi faaliyetlerin yaşlıların yaşam kalitesini artıracığı ifade edilmekte, ancak ekonomik zorlukların bu tür etkinliklere katılımı sınırlandığı belirtilmektedir. Emeklilik sürecinde temel ihtiyaçların karşılanmasının öncelikli hâle gelmesi nedeniyle, yaşlı bireylerin sosyal aktivitelere erişimde ekonomik desteklere ihtiyaç duyduğu görülmektedir.

K8: Daha çok gezmek isterim. Kışın Türkiye için gitmediğim yerlere, yurtdışında görmek istediğim yer var. Ancak Türkiye'de emekli olmak temel ihtiyaçları sağlamak oldu. Ekonomik rahatlık gerektiriyor. Zaman kısıtlı, sağlıklıyken gezmek görmek isterim.

Yaşlı bireyler, içinde bulundukları dönemin zorluklarıyla baş edebilmek için daha kapsamlı kamusal hizmetlere ihtiyaç duymaktadır (Kurtkapan & Şentürk 2021, 3). Demografik yaşlanma sürecinin getirdiği sosyal ve ekonomik yükü hafifletmek amacıyla ülkeler, yaşlı nüfusun gereksinimlerini kamu kaynaklarıyla finanse etmeye çalışmışlardır (Kalınkara & Kapıkıran 2017, 56). Bunun yanı sıra, yaşlı bireylerin toplumda yeterince değer görmediği, toplumsal iletişimin azaldığı ve bireyler arası empati eksikliğinin yaşandığı dile getirilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Katılımcıların aktif yaşlanmayı fiziksel, zihinsel ve sosyal yönleriyle ele almaları, AARP (2005) tarafından belirlenen başarılı yaşlanma kriterleriyle uyumludur. Özellikle fiziksel aktivitelerin (yüzme, yürüyüş, bahçecilik vb.) yaygın olarak benimsenmesi, yaşlı bireylerin sağlıklarını koruma konusundaki bilinç düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durum, WHO'nun (2002) aktif yaşlanma modelinde vurgulanan, bireyin fiziksel sağlığını sürdürülebilir kılmasının yaşlılık döneminde yaşam kalitesini artıran en önemli faktörlerden biri olduğu görüşüyle örtüşmektedir. Bununla birlikte, toplumun yaşlı bireylerin aktif yaşlanmasına dair olumsuz tutumlar sergilemesi ve yaş ayrımcılığına yönelik ifadeler, yaşlılık çalışmalarında sıkça vurgulanan bir soruna işaret etmektedir (Butler 1969). Yaşlı bireylerin sosyal hayata katılımının sınırlandırılması ve toplumsal destek eksikliği, Rowe & Kahn'ın (1997) başarılı yaşlanma modelinde de ele alınan, bireyin sosyal ve çevresel faktörlerden etkilenecek yaşlanma sürecini deneyimlediği görüşüyle bağlantılıdır.

Seferihisar Ömür beldesi, sunduğu doğal güzellikler, sağlıklı yaşam koşulları, güçlü toplumsal bağlar ve erişilebilir sağlık hizmetleri sayesinde yaşlı bireylerin uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmelerine olanak tanımaktadır. Bu faktörler, bireylerin fiziksel ve zihinsel sağlığını destekleyerek refah düzeylerini artırmakta ve hem bireysel hem de toplumsal düzeyde olumlu etkiler yaratmaktadır. Düzenli doğa yürüyüşleri ve egzersiz, güçlü sosyal bağlar, aile ve toplum

desteği, sağlık hizmetlerine kolay erişim, düşük stres seviyeleri ve huzurlu bir yaşam alanı, aktif ve başarılı yaşlanma süreçlerini destekleyen temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, aktif ve sağlıklı bir yaşlanma süreci, aile içindeki bağları güçlendirerek kuşaklar arası etkileşimi artırmakta ve duygusal destek mekanizmalarını güçlendirmektedir. Aktif ve başarılı yaşlanma süreci, sağlık hizmetleri ve bakım maliyetlerini azaltarak ekonomik açıdan da topluma fayda sağlamaktadır. Yaşlı bireylerin toplumsal etkinliklere katılımı, yerel ekonomiye katkıda bulunmalarını sağlarken, bölgenin kültürel ve tarihi mirasının korunmasına da önemli ölçüde katkı sunmaktadır. Böylece, yaşlı bireyler aracılığıyla yerel gelenekler ve kültürel değerler genç nesillere aktarılmakta, toplumsal hafıza korunmakta ve sürdürülebilir bir kültürel yapı oluşturulmaktadır. Yaşlı bireylerin öğrenme süreçlerine ilişkin daha önce yapılan motivasyon araştırmalarıyla örtüşmektedir. Özellikle bilişsel merak, yaşlı bireylerin örgün eğitim programlarına katılımında belirleyici bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, eğitim düzeyi, medeni durum ve ikamet süresi gibi değişkenlerin, yaşlı bireylerin öğrenme motivasyonlarıyla anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Katılımcı görüşlerinden elde edilen bulgular, yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artırmaya yönelik çeşitli önerilerin geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Öncelikle, yaşlı dostu politikaların oluşturulması ve uygulanması gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, hükümetler ile yerel yönetimler arasındaki iş birliğinin güçlendirilmesi, yaşlı bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak adına kritik bir adım olarak görülmektedir. Özellikle, yaşlı bakım politikalarının geleneksel anlayışlardan farklı bir perspektifle ele alınarak kamu alanlarının yaşlı bireylerin gereksinimlerine uygun şekilde düzenlenmesi önerilmektedir. Toplum temelli projelerin daha görünür hâle getirilmesi ve yaşlı bireylerin okuryazarlık seviyelerinin artırılması, sosyal katılımı teşvik eden önemli faktörler arasında yer almaktadır. Bu çerçevede, yaşlı bireyleri destekleyen gönüllü ağlarının oluşturulması ve sosyal destek programlarının geliştirilmesi, yaşlıların toplumsal hayata daha aktif bir şekilde katılmalarını sağlayacaktır. Sağlık hizmetleri, sosyal hizmetler, belediyeler ve sivil toplum kuruluşları arasındaki entegrasyonun güçlendirilmesi, yaşlı bireylerin ihtiyaçlarına yönelik daha etkili çözümler üretilmesine katkı sunacaktır.

Genel olarak, Seferihisar Ömür beldesindeki yaşlı bireylerin aktif yaşlanma süreçlerine yönelik deneyimleri, literatürdeki başarılı yaşlanma modelleriyle büyük ölçüde örtüşmekte olup, bireysel farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir. Ancak, toplumsal destek mekanizmalarının ve yerel politikaların iyileştirilmesi gerekliliği, mevcut çalışmanın öne çıkardığı temel noktalardan biridir. İlgili çalışmanın bulguları, başarılı yaşlanma kavramının kültürel bağlamdan bağımsız düşünülemeyeceğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, her toplumun kendine özgü kültürel, sosyal ve dinî dinamikleri dikkate alınarak başarılı yaşlanma sürecinin değerlendirilmesi önerilmektedir.

Tablo 1. Yaşlı Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı No	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Meslek	Fiziksel Aktivite Düzeyi	Sosyal Katılım	Bilişsel Faaliyetler	Sağlık Durumu	Bölgede Yaşam Süresi
K1	74	Erkek	Ön Lisans	Emekli Öğretmen	Orta	Düzenli	Aktif	İyi	19 Yıl
K2	73	Kadın	Ön Lisans	Emekli Öğretmen	Yüksek	Düzenli	Aktif	Orta	18 Yıl
K3	76	Kadın	Lise	Ev Hanımı	Yüksek	Düzenli	Aktif	İyi	5 Yıl
K4	70	Kadın	Üniversite	Emekli Öğretmen	Yüksek	Düzenli	Aktif	İyi	19 Yıl
K5	65	Kadın	Üniversite	Fizyoterapist	Yüksek	Düzenli	Aktif	İyi	7 Yıl
K6	65	Kadın	Üniversite	Mimar	Yüksek	Düzenli	Aktif	İyi	15 Yıl
K7	66	Erkek	Üniversite	Mühendis	Yüksek	Seyrek	Orta	İyi	8 Yıl
K8	69	Kadın	Üniversite	İnsan Kaynakları	Yüksek	Düzenli	Aktif	İyi	17 Yıl
K9	76	Kadın	Yüksekokul	Emekli Öğretmen	Yüksek	Düzenli	Aktif	İyi	19 Yıl
K10	86	Erkek	Ön Lisans	Emekli Öğretmen	Yüksek	Seyrek	Aktif	Orta	6 Yıl
K11	72	Kadın	Lise	Ev Hanımı	Yüksek	Düzenli	Aktif	İyi	20 Yıl
K12	90	Erkek	Yüksekokul	Topograf	Düşük	Seyrek	Aktif	Orta	19 Yıl
K13	83	Kadın	Üniversite	Emekli Öğretmen	Yüksek	Düzenli	Aktif	İyi	18 Yıl
K14	73	Kadın	Üniversite	İnşaat Mühendisi	Yüksek	Düzenli	Aktif	İyi	14 Yıl
K15	72	Erkek	Yüksek Okul	Asker Emeklisi	Yüksek	Düzenli	Aktif	İyi	9 Yıl

BİBLİYOGRAFYA

- AARP. 2005. *Beyond 50.05: A Report to the Nation on Livable Communities: Creating Environments for Successful Aging*. American Association of Retired Persons.
- Aksoydan E. 2012. *Yaşlılık ve Beslenme*. T.C. Sağlık Bakanlığı, Türkiye Halk Sağlığı Kurumu, Obezite Diyabet ve Metabolik Hastalıklar Dairesi Başkanlığı.
- Akyol A. D. 1993. “Yaşam Kalitesi ve Yaklaşımları.” *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi* 9/2.
- Arpacı F. 2005. *Farklı Boyutlarıyla Yaşlılık*. Türkiye İşçi Emeklileri Derneği Eğitim ve Kültür Yayınları. Ankara.
- Arun Ö. 2016. *Demografik Değişim ve Yaşlı Nüfus*. Beta Yayınları.
- Atchley R. C. 1971. “Retirement and Leisure Participation: Continuity or Crisis?” *The Gerontologist* 11/1, 13–17.
- Atchley R. C. 1989. “A Continuity Theory of Normal Aging.” *The Gerontologist* 29/2, 183–190.
- Auer P. & Fortuny M. 2000. *Ageing of the Labour Force in OECD Countries: Economic and Social Consequences*. OECD.
- Baltes P. B. & Baltes M. M. 1990. “Psychological Perspectives on Successful Aging: The Model of Selective Optimization with Compensation.” Eds. P. B. Baltes & M. M. Baltes, *Successful Aging: Perspectives from the Behavioral Sciences*. Cambridge, 1–34.
- Birren J. E. & Schaie K. W. (eds.) 2007. *Handbook of the Psychology of Aging*. Academic Press. California.

- Bowling A. & Dieppe P. 2005. "What Is Successful Ageing and Who Should Define It?" *BMJ* 331/7531, 1548–1551. DOI: 10.1136/bmj.331.7531.1548.
- Braun V. & Clarke V. 2006. "Using Thematic Analysis in Psychology." *Qualitative Research in Psychology* 3, 77–101.
- Butler R. N. 1969. "Age-ism: Another Form of Bigotry." *The Gerontologist* 9/4, 243–246. DOI: 10.1093/geront/9.4_Part_1.243.
- Creswell J. W. 2017. *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. Çev. Ed. S. B. Demir. Ankara.
- Çiğçili S. 2012. "Aktif Yaşlanma: Fiziksel Boyut." *The Journal of Turkish Family Physician* 3/1, 6–12.
- Dünya Sağlık Örgütü (WHO). 2002. *Active Ageing: A Policy Framework*. World Health Organization.
- European Commission. 1999. *Towards a Europe for All Ages*.
- Fernández-Ballesteros R. 2007. *Geropsychology: European Perspectives for an Aging World*. Hogrefe & Huber.
- Fernández-Ballesteros R., Robine J. M., Walker A. & Kalache A. 2013. "Active Aging: A Global Goal." *Current Gerontology and Geriatrics Research*, Article ID 298012. DOI: 10.1155/2013/298012.
- Field J. 2009. *Lifelong Learning and the New Educational Order*. Trentham Books.
- Formosa M. 2014. *Lifelong Learning in Later Life: A Handbook on Older Adult Learning*. Sense Publishers.
- Foster L. & Walker A. 2013. "Gender and Active Ageing in Europe." *European Journal of Ageing* 10/1, 3–10. DOI: 10.1007/s10433-013-0261-0.
- Foster L. & Walker A. 2021. "Active Ageing across the Life Course." *BioMed Research International*, Article ID 6650414.
- Havighurst R. 1963. "Successful Ageing." Eds. R. Williams, C. Tibbitts & W. Donahue, *Process of Ageing*. New York, 299–320.
- İpek L. & Gencer G. Y. 2024. "Pozitif Yaşlanma." *Mutluluk ve Refah Dergisi* 10/17.
- Jarvis P. 2007. *Globalization, Lifelong Learning and the Learning Society*. Routledge.
- Kalınkara V. & Kapıkıran Ş. 2017. "Türkiye’de Yaşlı Nüfusun Artışı ve Aktif Yaşlanma Politikaları." *Geriatric Dergisi* 20/1, 50–60.
- Kantik Z. & Ayhan F. 2025. "Demografik Yaşlanma ve Yaşlılara Yönelik Kamusal Hizmetler." *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi* 74, 227–241.
- Kaya E. H. 2010. *Avrupa Birliği Yaşam Boyu Öğrenme ve Yetişkinlik Eğitim Politikaları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kim A. & Merriam S. B. 2004. "Motivations for Learning among Older Adults." *Educational Gerontology* 30/6, 441–455.
- Kurtkapan H. & Şentürk M. 2021. "Yerinde Yaşlanma ve Yerel Yönetim Uygulamaları." *Journal of Sociological Context* 2/3, 1–13.
- OECD. 1998. *Maintaining Prosperity in an Ageing Society*. OECD Publishing.
- Punch K. F. 2020. *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. Çev. D. Bayrak et al. Ankara.
- Rowe J. W. & Kahn R. L. 1997. "Successful Aging." *The Gerontologist* 37/4, 433–440.
- Sağlık Bakanlığı. 2021. *Türkiye Sağlıklı Yaşlanma Eylem Planı ve Uygulama Programı (2021–2026)*.
- Sönmez S. & Çevik C. 2021. "Yaşlılık ve Sağlıkta Eşitsizlikler." *Humanistic Perspective* 3/2, 496–511.
- Tate R. B., Lah L. & Cuddy T. E. 2003. "Definition of Successful Aging." *The Gerontologist* 43/5, 735–744.
- TC Kalkınma Bakanlığı. 2010. *Kalkınma Planı 2014–2018: Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara.
- UNESCO. 2015. *Rethinking Education: Towards a Global Common Good?*
- Ünalın P. C. 2012. "Aktif Yaşlanma: Bilişsel ve Sosyal Boyut." *Turkish Family Physician* 3/1.
- Walker A. 2002. "A Strategy for Active Ageing." *International Social Security Review* 55/1, 121–139.
- Walker A. 2005. "European Perspective on Quality of Life in Old Age." *European Journal of Ageing* 2, 2–12.
- World Health Organization. 1994. *Health for All: Updated Targets*. Copenhagen.
- World Health Organization. 1995. "WHOQOL: Position Paper." *Social Science & Medicine* 41/10, 1403–1409.
- World Health Organization. 2007. *Global Age-Friendly Cities: A Guide*.
- World Health Organization. 2015. *Health in All Policies (HiAP) Framework for Country Action*.
- Yavuz C. 2020. "Aktif Yaşlanma ve Üçüncü Yaş Üniversiteleri". Ed. Z. Gençtürk, *Yaşlılık ve Sosyal Politika Tartışmaları*. Ankara: Detay Yayıncılık, 248–263.

Nikolay Vasilyeviç Gogol'ün Palto ve Yaşar Kemal'in Beyaz Pantolon Eserlerinde Yoksulluk ve Umut Teması

The Theme of Poverty and Hope in Nikolai Vasilievich Gogol's The Overcoat and Yaşar Kemal's The White Trousers

Beyza ALTAY*

Öne Çıkanlar:

- İki farklı dönem ve kültürün eserleri yoksulluk ve umut teması çerçevesinde buluşmaktadır.
- Kahramanların hayallerinde sahip olmayı arzu ettikleri birer giysi vardır.
- Eserler, yoksulluğun içindeki insanüstü çabayı gözler önüne sermektedir.
- Karşılaştırmalı edebiyat yöntemi kullanılarak yapılmış bu çalışma özgün bir araştırma niteliği taşımaktadır.
- Yoksulluk ve umut kavramları evrensel insani olgular olarak ele alınmıştır.

Öz: Bu makalede, 19. yüzyıl Rus edebiyatının önemli yazarlarından Nikolay Vasilyeviç Gogol'ün *Palto* adlı eseri ile 20. yüzyıl Türk edebiyatının güçlü yazarlarından Yaşar Kemal'in *Beyaz Pantolon* adlı öyküsü, yoksulluk ve umut temaları çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Yapılan kapsamlı literatür taraması sonucunda, söz konusu iki eseri bu ve benzeri bağlamda ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanmaması, araştırmanın özgünlüğünü ve akademik katkısını ortaya koymaktadır. Her iki eser de, bir giysiye sahip olabilmek için insanüstü çaba ve büyük bir özveri sergileyen kahramanların hikâyesini ele almaktadır. Gogol'ün eserinde bir palto, Kemal'in öyküsünde ise beyaz bir pantolon, karakterlerin hayallerini süsleyen birer nesne olarak karşımıza çıkmaktadır. Hikâyelerin geçtiği coğrafi konum, iklim ve kahramanlarının yaş, sosyal statüleri gibi farklılıklar olsa da, verdikleri duygusal mücadele ve umuda sarılış biçimleri açısından önemli benzerlikler taşımaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında yoksulluk ve umudun yerel olgular değil, evrensel olgular olduğu gerçeği tartışılmaktadır. İncelenen literatürün de elde edilen verilerle uyum içinde olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nikolay Vasilyeviç Gogol, Yaşar Kemal, *Palto*, *Beyaz Pantolon*, yoksulluk, umut

Highlights:

- Themes of poverty and hope intersect across two distinct literary and cultural settings.
- Clothing symbolizes the characters' dreams and inner emotional journeys.
- Both texts highlight hope as a driver of extraordinary human effort.
- The study offers an original contribution to comparative literary scholarship.
- Poverty and hope are explored as universal human experiences.

Abstract: This article presents a comparative analysis of *The Overcoat* by Nikolai Vasilyevich Gogol, one of the prominent authors of 19th-century Russian literature, and *The White Trousers* by Yaşar Kemal, a distinguished figure in 20th-century Turkish literature, focusing on the themes of poverty and hope. A comprehensive literature review revealed that no prior study has examined these two works within this

* Dr., İstanbul Beykent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Rusça Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, İstanbul, beyzaaltay@beykent.edu.tr ORCID: 0000-0002-6618-7336

thematic framework, highlighting the originality and scholarly contribution of this research. Both works center on the stories of individuals who display great self-sacrifice and extraordinary effort in their quest to obtain a piece of clothing. In Gogol's narrative, it is an overcoat; in Kemal's, a pair of white trousers—both garments become symbolic representations of the protagonists' dreams. Although the characters differ in terms of age, social status, geographic location, and climate, the emotional struggles they experience and the ways in which they cling to hope reveal striking similarities. In this context, the study emphasizes that poverty and hope are not confined to a specific society or historical period but are instead universal phenomena intrinsic to the human condition. As supported by the reviewed literature, the findings of this study align with existing academic perspectives and are thus validated.

Keywords: Nikolai Vasilievich Gogol, Yaşar Kemal, *The Overcoat*, *The White Trousers*, poverty, hope

Summary: This study offers a comparative literary analysis of two prominent works from distinct cultural and historical backgrounds: *The Overcoat* (1842) by Nikolai Vasilyevich Gogol, a foundational figure in 19th-century Russian literature, and *The White Trousers* (1952) by Yaşar Kemal, one of the most influential writers in 20th-century Turkish literature. The primary focus of this analysis is the thematic portrayal of poverty and hope, two fundamental human experiences that transcend national and temporal boundaries. These themes are explored through the stories of two socially marginalized characters—Akaki Akakievich Bashmachkin and Mustafa—whose narratives are rooted in different worlds yet echo with striking similarities.

Despite differences in age, geography, social environment, and historical context, both protagonists are united in their intense emotional investment in acquiring a symbolic item of clothing: an overcoat and a pair of white trousers, respectively. These garments are not merely functional objects; rather, they represent dignity, identity, and a sense of belonging. For both Akaki and Mustafa, possessing these items becomes a life-defining goal—one that offers the hope of being seen, respected, and valued in a world that has otherwise rendered them invisible.

A comprehensive review of the existing literature reveals a gap in comparative studies focusing specifically on these two works through the shared lens of poverty and hope. While both texts have been individually examined in various scholarly contexts, their thematic convergence has rarely been addressed in juxtaposition. This absence underscores the originality and academic contribution of the present study, which situates the two narratives within a broader discourse of social exclusion, emotional resilience, and psychological survival.

In Gogol's tale, Akaki is portrayed as a low-level bureaucrat in St. Petersburg whose monotonous and isolated existence gains meaning only through his dream of owning a new overcoat. The coat becomes a symbol of personal transformation and social recognition. However, once the coat is stolen and no one offers help or empathy, Akaki's despair culminates in his death—a tragic commentary on the indifference of the bureaucratic system and society at large. In contrast, Kemal's protagonist Mustafa is a young apprentice in the rural Çukurova region, laboring under grueling conditions at a brickyard to earn enough money for a pair of white trousers. Though he too faces humiliation and hardship, Mustafa's story takes a more optimistic turn: he is ultimately supported by a compassionate employer and succeeds in his quest, signaling hope and human solidarity.

The analysis also engages with sociological theories of poverty and social marginalization, particularly those of Georg Simmel, to underscore how economic deprivation influences individuals' psychological well-being and social standing. Furthermore, psychological theories of hope developed by Snyder, Emmons, and Lazarus are employed to explain how the protagonists' motivation, agency, and goal-oriented behavior serve as coping mechanisms that sustain them in the face of adversity.

In conclusion, although *The Overcoat* ends in despair and *The White Trousers* concludes with a sense of fulfillment, both texts depict poverty not merely as a material condition but as an emotional and existential struggle. Through their respective journeys, Akaki and Mustafa embody the universal human need for recognition, self-worth, and hope. By analyzing these stories side by side, the study contributes to a deeper understanding of how literature from diverse cultural traditions reflects and articulates the shared conditions of human life—deprivation, resilience, aspiration, and the enduring power of hope.

Giriş

Çalışmada 19. yy. Rus Edebiyatından Nikolay Vasilyeviç Gogol'ün Palto (Gogol) ve 20. yy. Türk Edebiyatından Yaşar Kemal'in Beyaz Pantolon (Kemal) adlı eserlerinde yoksulluk ve umut teması incelenmiştir. Çağının önemli ve değerli yazarları tarafından insana ait umut ve yoksulluk olguları etkin bir şekilde işlendiği için önemli bir konudur. Bu makale farklı kültür, farklı çağ, farklı coğrafyalara ait yazarların aynı olguları işleyiş biçimini anlatması bakımından önemlidir. Yazarlara ait iki eser incelenmiş ve karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. Yoksul sözcüğü Türk Dil Kurumu'nun tanımına göre geçinmekte çok sıkıntı çeken, geçimini güçlüklerle sağlayan (kimse, toplum, ülke); yoksuz, yokluklu, çulsuz, varlıksız, varyetsiz, yok yoksul, fakir, fukara, beş parasız, parasız, sersefil, zengin, varısl karşıtı; mecaz olarak ise istenilen nitelikte ve özellikte olmayan bir biçimde anlamlarına gelmektedir. Yoksulluk ise yoksul olma durumu; fakirlik, fukaralık, beş parasızlık, yokluk, yoksuzluk, varyetsizlik, sefillik, sefalet, fakr, meskenet anlamlarına gelmektedir. Umut sözcüğü ummaktan doğan duygu, ümit olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, n.d.) Yoksulluk, bireyleri hem bireysel hem de sosyolojik açıdan etkilemektedir. Sosyoloji alanında farklı inceleme yaklaşımlarıyla önemli bir kişi olarak anılan, toplumsal tipleri analiz eden George Simmel (2015, 162) yoksulların diğer vatandaşlarla aynı haklara sahip olmasına karşın toplumun hem içinde hem de dışında olduğunu ifade etmektedir. Yine Simmel'e göre yoksul, toplumsal kaostan en çok zarar gören kesimdir (Keskin & Çelikel, 2023, 460). Yoksullukla birlikte yoksulluğun bir sonucu olan sosyal dışlanma kavramı da varlığını yoksulluk kavramıyla birlikte sürdürmektedir. AB komisyonu sosyal dışlanma kavramını bireylerin topluma katılmada, kaynaklara erişimde güçlük, yaşam standartlarında ve kalitesinde düşüklük olarak tanımlar (Popay *et al.* 2008, 143). Şenses'e (2017, 186) göre ise sosyal dışlanma toplumun geri kalan tüm kesimlerinden farklı, bozuk davranışları ve sosyal izolasyonu beraberinde getirir. Yoksul bireyler şiddeti her ne kadar bulunulan coğrafyaya göre değişse de sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal alanda hak ve fırsat eşitliğine sahip olmamakla birlikte sosyal dışlanma yaşamaktadırlar (Berkman & Kumaş 2021, 8). Birçok yazar yoksullukla ilgili görüşlerini eserlerinde belirtmiştir. Dostoyevski (2023, 111) yoksul insanın paçavradan kötü olduğunu, kimseden saygı görmediğini söylerken, Orwell (2019, 11) Hayvan Çiftliği eserinde kısacık ömrümüzün yoksulluk ve çalışma içinde geçtiğini dile getirmiştir. Schopenhauer (2022, 45) yoksulluğun yalnız sıkıntıya değil, aşağılanmaya da neden olduğunu belirtmiştir. Fakat tüm bu olumsuzluklara karşın yoksul birey umut kavramından uzak değildir. Umut kavramıyla ilgilenen çok sayıda araştırmacı vardır ve umut kavramı çeşitli kuramcılar tarafından farklı yöntem ve anlayışla ele alınmış bir kavramdır. Snyder (2002, 254) umut kavramının üç boyuttan oluştuğunu, ilkin bireyin kendisi için önemli ve değerli bir amaca sahip olması, sonrasında bu amaca yönelik planlar geliştirmesi ve son olarak da planlarını gerçekleştirme motivasyonuna sahip olması gerektiğini ifade eder. Umut kişinin hayata bakışını derinden etkileyen bir kavramdır. Bireyleri yapacakları işlerde destekleyen duygunun umut olduğu ifade edilmektedir (Emmons, 1986, 1059). Lazarus'a (1993, 8) göre ise umut belirli bir duruma dair olumlu sonuç beklentisidir. Umut olgusuna sahip kişiler amaçları doğrultusunda hareket etme motivasyonuna sahip olabilirler, bunu devam ettirebilir ve karşılarına çıkan engellerle baş edebilirler ve eğer bu umudun düzeyi yüksekse kişiler karşılarına çıkan engellerde çeşitli alternatif yollar geliştirebilmektedir (Çankaya & Canbulat, 2017, 14). Bununla birlikte çoğu bilimsel araştırma cinsiyet ile umut düzeyinin bağlantılı olmadığı bilgisini vermektedir. Umut düzeyi yüksek bireyler daha mücadeleci, başarı odaklı ve olumlu duygular içindedir (Horton & Wallander, 2001, 388). Umuda sahip bireyler umutsuz bireylere göre karşılaştıkları zorluklarla daha kolay baş edebilme yetisine sahiptirler (Snyder 2002, 249). Birey ne kadar umutlu olursa hedeflerine ulaşma olasılığı o kadar artar (Gravlee 2000, 462). Çok sayıda ünlü şair ve yazar eserlerinde umut konusunu işlemiştir. García Márquez (2019, 49) umudun insanı ayakta tuttuğunu söylerken, Süreya (2015, 11) *Hayat kısa, kuşlar uçuyor* dizeleriyle umutsuzluğun içinde umut olduğunu dile getirmiştir. Hugo (2012, 312) umudun, uykusunda bile mutluluğun kapını çalan bir düşünce olduğunu ifade ederken, Steinbeck (2020, 204) insanın yüreğinde umut varsa yıkılmayacağını dile getirmiştir. Coelho (2019, 45) ise insanın kalbinde umut olduğu sürece her şeyin mümkün olduğunu belirtmiştir. Bu bilgiler ışığında yoksulluk kişi için hem bireysel hem de sosyolojik açıdan ne kadar zorlayıcı olsa da umut onu ayakta tutan önemli bir unsur olarak düşünülebilir. Çok sayıda şair ve yazar yoksulluk ve umut kavramlarını ele almıştır. Bu konular geçmişten günümüze hem sosyal, hem edebi anlamda işlenmiş ve işlenmeye devam edecektir. Çünkü bunlar insana ait olgulardır. Her ne kadar yoksulluk kişiyi maddi, manevi olarak zorlasa da umut onu ayakta tutan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Palto

Hikâyemizin kahramanı Akaki Akakiyeviç Başmaçkin işine aşık, görevi yazıları temize çekmek olan, iş arkadaşları arasında saygı görmeyen, alay edilen, kendine özenmeyen, yıllık 400 ruble gibi az bir geliri olan bir devlet memurudur. Asosyal ve işkolik bir kişiliktir. Petersburg'un meşhur ayazında Akaki Akakiyeviç artık sırtının çok üşüdüğünü hisseder, memurların kendi arasında *sabahlık* diye isim taktıkları yama yapmaktan artık yakası kalmayan paltosunu terzi Petroviç'e yamalatmaya götürür. Fakat terzi Petroviç'in ters tarafına denk gelir ve yeni bir palto dikilmesi gerektiğini öğrenir. Akaki Akakiyeviç'in kalbi duracak gibi olur.

Yazar kahramanın duygularını bize şöyle aktarıyor:

Yeni bir palto mu? diye sordu, hala yaşadıklarının bir kabustan ibaret olduğunu sanarak, bunun için yeterli param yok ki benim.

Yeni bir paltonun kaç yapabileceğini öğrenince,

Bir palto için yüz elli ruble mi! diye çılgık attı. Belki de ömründe ilk kez böyle haykırmıştı, çünkü hep sakın bir tonda konuşurdu.

Petroviç paltoyu onarmanın mümkün olmadığını söylediğinde Akaki Akakiyeviç onun yanından bitik bir halde çıktı.

Dışarı çıktığında hayret ve umutsuzluk içinde kendi kendine konuşarak gideceği yönün tam tersi istikametinde kendini kaybetmiş gibi yürümeye başlamıştı. Yürürken bir adama çarpmıştı, inşaat halindeki bir binadan başına bir kova kireç dökülmüştü fakat Akaki Akakiyeviç bunların hiçbirini fark etmemiş, ancak bir bekçiye çarptığında bekçinin kendisini azarlamasıyla biraz kendine gelebilmişti. Terzi Petroviç'i içinde kalan küçük bir umutla bir kez daha ziyaret edip ikna çabaları boşa çıkınca ne yapması gerektiğini düşündü. Paranın yarısını kumbarasından elde etti fakat geri kalan meblağ için bir yıl boyunca gündelik masraflarından kısması gerektiğine karar verdi: Akşamları çay içmeyecekti, mum yakmayacaktı, çizmelerinin tabanları çabuk aşınmasın diye hafif ve dikkatli adımlar atacak hatta taşların ve kaldırımların üzerinden parmaklarının ucunda geçecekti, giysileri eskimesin diye mümkün olduğunca seyrek verecekti onları yıkmaya ve eve gelir gelmez kalın kumaştan yıllardır bir türlü eskimeyen sabahlığını giyecekti yalnızca. Bütün bunlara alışmak başlangıçta zor olsa da akşamları yemek yememeye bile alışmıştı, yeni paltosuna kavuşacağı günün hayali onu ayakta tutuyordu. İkramiyesine de zam gelince birkaç aylık yarı aç yarı tok geçen zamandan sonra terzi Petroviç paltosunu getirmişti. O gün işe yeni paltosuyla gitmişti. Arkadaşları hemen etrafını sarmış, kendisini tebrik etmiş ve bunu kutlamak için onu eğlenceye davet etmişlerdi. Akaki Akakiyeviç hiç gitmek istemese de ayıp olacağını söyledikleri için gitmek zorunda hissetmişti kendisini. Gideceği yer oldukça uzaktı. Arkadaşlarının ısrarı üzerine yemeğe de kalan Akaki Akakiyeviç iki kadeh de şampanya içtikten sonra saat on ikide evine gitmek üzere yola çıkmıştı. Uzunca bir süre yürümüş, ışıklı sokaklardan تنها sokaklara varmıştı. Ve ne yazık ki iki kişi onu döverek paltosunu çalmıştı. Ertesi gün karakola gitse de bir sonuç elde edememişti. İş arkadaşları eserde belirtilmeyen daha önemli bir kişiye gitse daha iyi olacağını söyleyince Akaki Akakiyeviç hemen bu tavsiyeye uymuş fakat bu önemli kişinin yanındaki arkadaşına caka satmak için onu azarlaması ve kovması nedeniyle kendini kaybeden Akaki Akakiyeviç Petersburg tipisi altında saatlerce yürüyünce hastalanmıştı. Doktor, ev sahibesine onun iki gün içinde öleceğini belirterek şöyle demişti:

Siz de zaman kaybetmeyin, çamdan tabut ısmarlayın, meşe tabut ona pahalı gelir.

2. Beyaz Pantolon

Hikâyemizin kahramanı Mustafa karşımıza ayakkabı dükkanında çalışan bir çocuk olarak çıkmaktadır. O gün dükkana ustasının zengin arkadaşı Hasan Bey gelmişti. Üç gün üç gece tuğla ocağında çalıştırmak için Mustafa'yı istemişti. Gündeliği bir buçuk liraydı. Hasan bey, Mustafa'nın yalnızca Cumali'ye yardım edeceğini, Cumali'nin iyi bir adam olduğunu söylemişti. Mustafa'nın hesaplarına göre ustasının verdiği parayla yazlık ayakkabı ve sütbeyaz pantolon alması mümkün değildi. Bu nedenle Hasan Bey'in teklifi ona çok cazip gelmişti. Hemen hayal kurmaya başlamıştı.

Yaşar Kemal, Mustafa'nın hayalini şöyle dile getiriyor:

Ellerini iyice yıkarsın, ama iyice, sabunla. Sonra beyaz keten ayakkabıyı kağıdından usulca çıkarırsın. Ayaklarını da yıkarsın iyice gıcır gıcır, sonra geçirirsin ayağına.

Çoraplar da bembeyaz. Pantolona hiç el dokundurmamalı. Sakız gibi pantolon çabuk lekelenir.

Erkenden tuğla ocağına giden Mustafa'nın *Beyaz pantolonun sevinci ve üç gece uykusuz çalışmanın korkusu* içinde içi ürperiyordu. Öğlene doğru gelen Cumali iri yarı bir adamdı, Mustafa'yı görünce kızmış, küfretmiş, bu işi yapamayacağını söylemişti. Mustafa ne yapıp edip Cumali'yi ikna etmişti. Fakat Cumali sürekli uyuyor, Mustafa sürekli çalışıyordu. Artık sabaha doğru uykusu gelen Mustafa biraz uyurken kontrol etmeye gelen Hasan Bey onu uyurken görmüştü. Mustafa uyanınca hemen çalışmaya başlamıştı. İlk günü atlattığı için sevinecek olmuş ama daha önünde iki gün olduğunu düşünüp umutsuzluğa kapılmıştı.

İşte böyle, hep Mustafa çalıştı. Yoruldu, öldü bitti, canını dişine takıp çalıştı. Cumali ağır, hantal, domuzuna uyudu uyandı. "Yoruldun mu?" diye sordu. Ateş önünde pişen çocuk boynunu büktü, karşılık vermedi.

Artık son geceydi.

Gayrı kolları da tutmaz olmuştu. Dışarı çıkan yalımdan öğreniyordu. Artık serinlemek için karşı tümseğe kadar koşacak hali de kalmamıştı. Şimdi ne yapıyordu? Çalıyı getirip ocağa atınca ağız aşağı toprağa kapanıyordu. Gece toprağı serindi. Yatınca da bir türlü kalkamıyordu. Başını önüne düşüyor, uyukluyor, sonra birden var gücünü toplayıp fırlıyordu.

Mustafa bir an bile çalınsız kalmaması gereken ocağın başında böyle canla başla çalışıyordu. Ama küçük bedeni daha fazla dayanamadı ve Mustafa düşüp bayıldı. Ertesi gün Hasan bey ona,

Yahu Mustafa, biz seni buraya uyuyasın diye mi göndermiştik? dedi.

Aradan günler geçmesine karşın Hasan Beyden hiç ses çıkmamıştı. Sonunda ustası ona söylemiş ama Hasan Bey Mustafa'nın hiç çalışmadığını hep uyuduğunu söyleyerek bir gün parası vermişti. Mustafa bunu duyunca, *Vallahi usta her gece...* deyip kalmış, gerisini söyleyememişti. Lafı boğazında düğümlenmişti. Uzun bir sessizlikten sonra ustası artık onun iyice yetiştiğini söyleyerek haftalığına zam yapmıştı. Mustafa bu sayede hayalini kurduğu beyaz pantolon ve beyaz ayakkabıya kavuştu.

4. Metodoloji

Çalışmada farklı coğrafyalarda yaşamış iki farklı ünlü yazarın aynı tematiğe sahip eserleri karşılaştırmalı yöntemle incelenmiştir. Her iki eserde de bulunan yoksulluk ve umut temaları hikâyelerdeki kahramanların içindeki bulundukları durumlar ve hissettikleri duygular çerçevesinde karşılaştırılmıştır.

5. Tartışma

Her iki eserde de kahramanlarımız bir giysi almak için fakirlik içinde umutla mücadele vermektedir. Palto eserinde Akaki Akakiyeviç Başmaçkin yeni bir palto alabilmek için deyimi yerindeyse aç susuz günler geçirirken, Beyaz Pantolon eserinde Mustafa tuğla ocağında anlayışsız ve bencil bir adam olan Cumali'nin yanında ateş başında üç gün zorlu bir mücadele vermiştir. Kahramanlarımıza bu motivasyonu sağlayan şey içlerindeki umut, onları bu mücadelelere sürükleyen ise içinde bulundukları yoksulluktur. Çok sayıda eseri uluslararası alanda tanınan Yaşar Kemal'in Çukurova bölgesinde yaşanan olaylara kendisinin de tanıklık ettiğini, birçok eserinde fakirlik ve umut temasını işlediği gibi Beyaz Pantolon eserinde de bu iki temaya yer verdiğini ve bununla birlikte toplum tarafından dışlanmış, hakkı yenilmiş karakterlerin yanında durduğunu da görmekteyiz (Yavuz 2021, 440). Eserde hakkı yenilen Mustafa'ya ustasının sahip çıktığı, hayalini gerçekleştirmesinde ona yardım ettiği görülmüştür. Mustafa yaşadığı coğrafyada yoksulluk içinde geçen hayatı nedeniyle her ne kadar zayıf ve çelimsiz olsa da tek hayali beyaz pantolon ve ayakkabı için üç gün tuğla ocağında mücadele etmiştir (Nakiboğlu & Kılıç 2023, 150). Mustafa için beyaz bir pantolonun arzu nesnesi haline dönüşmesinde ergenliğinin ve *"Bak güzel anam, hani Tevfik Bey'in oğlu Sami... hani o beyaz pantolon giyer."* biçiminde yazarın belirttiği gibi Tevfik Bey'in oğluna özenmesidir. Fakat Mustafa bir bey oğlu değildir ve Tevfik Bey'in oğlunun pantolona erişmesiyle, Mustafa'nın erişmesinin o günün şartlarında aynı olamayacağı aradaki sınıfsal farklılık çerçevesinden bakıldığında çok açıktır. Mustafa'nın beyaz pantolon alma arzusunun, Cumali'nin tembelliğiyle, merhametsizliğiyle ve Hasan Bey'in vaad ettiği ücretin yalnız üçte birini vermesiyle Mustafa'yı ruhsal çöküntüye sokmasının ardından ustasının ona el

uzatması onu bu ruh halinden çıkarmıştır (Yamaç & Sarıkaya 2023, 132). Mustafa'nın ruhsal çöküntüye girmesi Akaki Akakiyeviç'in paltosu çalındıktan sonra büyük bir trajedi yaşamasıyla sonucu bakımından aynı ağırlıkta olmasa da duygu bakımından paralellik göstermektedir. Rus edebiyatının en mistik yazarlarından biri sayılan Gogol daha sonraları popüler olacak hiçbir yeteneği olmayan, sessiz, ürkek, görünmez "küçük insan" imgesini bu öyküde anlatırken paltosunun çalınmasıyla gerçek bir trajedi yaşayan ve umutsuzluğa sürüklenen Akaki Akakiyeviç'i betimlemiştir (Akramova *et al.* 2022, 55). Ünlü yazarın daha önce Rus edebiyatında hiç sözü geçmeyen ve kendisinin edebiyata kazandırdığı "küçük insan" imgesinin Rus edebiyatındaki temsilcisi Akaki Akakiyeviç'in yaşadığı tüm zorluklar ve derin yoksulluk Palto eserinde anlatılmaktadır. Akaki Akakiyeviç Başmaçkin zayıf karakterli, kendisine saygı duymayan, dış dünyayla bağlantısı olmayan, kendisini koruyamayan, yalnızca kendini acındıran ve insanlardan uzaklaşan biri olarak betimlense de yeni palto hayali ortaya çıktıktan sonra parayı denkleştirebilmek için akşamları çay içmeyi bırakmış, ayakkabılarına tamir gerekmesin diye yolda daha dikkatli yürümeye başlamış, evde yalnızca sabahlıkla gezerek çamaşırlarını yıkamaya daha seyrek vermeye başlamıştı ve bu süreçte kendisini mutlu hissetmişti; daha genç, daha yakışıklı ve daha çekici görünmeye başlamıştı, aynı zamanda Akaki Akakiyeviç paltosunu giydiği anda bambaşka biri olmuş, dış dünyaya kendini kapatan hali ortadan kalkmış, kendini sever olmuştu (Umurzakova 2019, 185). Elbette Mustafa'nın içinde bulunduğu sınıfsal farklılıklar Palto eserinde de kendisini göstermiştir. Fakat Mustafa'nın arzu nesnesinin temeli özentiye dayanırken, Akaki Akakiyeviç'in ihtiyaç temellidir. Artık giyilemeyecek hale gelen paltosunun yerine yenisini diktirmek zorunda kalan ve insanüstü tasarruflar yapan Akaki Akakiyeviç ile arkadaşında görüp özendiği sütbeyaz pantolon hayali kuran bunun için üç gün üç gece tuğla ocağında çalışmayı göze alan çocuk Mustafa hayata bakış bağlamında birbirlerinden son derece farklıdır. Kahramanlar arzu nesnelere bakış açılarında farklılıklar taşıyalar da, her ikisini de insanüstü çaba göstermeye zorlayan içinde bulundukları yoksulluk ve bu yoksulluğun içinde onlara dayanma gücü veren umuttur. Akaki Akakiyeviç, paltosunun çalınmasının ardından tipi altında ölümüne neden olacak kadar kendini kaybederek yürümesi karşısında Beyaz Pantolon eserinde Cumali'nin tuğla ocağında Mustafa'yı ilk gördüğü an onu kovması, daha sonrasında işi Mustafa'nın üzerine yıkmasına karşısında pes etmeyen Mustafa, yaşı Akaki Akakiyeviç'ten küçük olsa da bu anlamda daha güçlü bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat farklı bir çerçeveden bakıldığında Akaki Akakiyeviç'in aç susuz geçirdiği süre aylar, Mustafa'nın mücadelesi ateş başında uykusuz üç gündür. İkisi de almak istedikleri giysileri için insanüstü mücadele vermiş fakat Akaki Akakiyeviç'in paltosunu elde ettikten sonra kaybedişi Mustafa'nın beyaz pantolonu elde etme şansını yitirisi karşısında daha ağır bir durum olmuştur. Hasan Bey'in kendisine vaad ettiği paranın karşılığında hayaline kavuşacağı umudu Mustafa'yı ayakta tutmuş, zorlu koşullarda çalışmayı başarmasını sağlamıştır. Aynı umut, içinde bulunduğu yoksulluğa karşı Akaki Akakiyeviç'i de bin bir zorlukla da olsa paltosuna kavuşturmuştur. Eski paltosunun artık yamalanamayacağını, yeni bir palto diktirmesi gerektiğini duyunca büyük bir felaket karşındaymış gibi *Hayatında belki de ilk kez böyle haykırmıştı* biçiminde yazarın ifade ettiği paltosunu diktirme sürecinde Akaki Akakiyeviç oldukça pozitif bir ruh halindeydi (Odinokov 2011, 133). Akaki Akakiyeviç'i böyle olumlu duygular içine sokan şey yeni paltosunu giyeceği günün beklentisi ve umuduydu; fakat paltosu çalındıktan sonra hem kayıp duygusu hem de hakarete uğramaktan dolayı kırılan gururu onu ölüme sürükleyen bir etken olmuştur. Cumali yüzünden haksızlığa uğrayıp parasını alamayan ve hayaline kavuşamayan Mustafa'nın yardımına ise ustası yetişmiştir. Orta yaşlardaki Akaki Akakiyeviç sanki hayatının anlamını bir paltoyla yitirmiş gibi hayata veda etmiş, fakat genç Mustafa'nın mücadelesi ise geç olsa da karşılık bulmuştur. Eserde ve alıntılanan literatürde belirttiği gibi paltonun dikim sürecinde üzerinden ölü toprağı kalkan, artık mutlu, umutlu ve bambaşka bir insan olan Akaki Akakiyeviç tüm umutlarının nesnesini kaybettiğinde büyük bir felakete de uğramıştır. Akaki Akakiyeviç arzusunun ve umudunun nesnesi paltoyla geleceğini ve yaşam sevincini kaybederken, Mustafa hem gücünü, iradesini, hem de emeğin karşılıksız kalmadığını görmüş ve gençliğinin gücüyle yaşamaya devam etmiştir. Gogol'un, Puşkin'in *Maça Kızı*, *Yevgeni Onegin* ve Rus edebiyatında ilk Küçük insan imgelerinden birinin betimlendiği *Bakır Atlı* eserlerine edebi anıştırmada bulunduğu Palto eserinde Akaki Akakiyeviç'in doğumunu ve ölümünü önemsiz bir olay gibi fakat yeni paltosunu terzinin getirdiği günü onun hayatının en önemli günü olarak betimlediğini görmekteyiz (Vysotskaya, 2018, p.210). Türk edebiyatında Sabahattin Ali, Yaşar Kemal, Halide Edip Adıvar, Kemal Bilbaşar, Reşat Nuri Güntekin, Sait Faik Abasıyanık, Oktay Akbal ve Atilla İlhan gibi yazarlar yoksulluk temasını ele alırken Dünya

edebiyatından da Stendal, Balzac, Maksim Gorki, Dickens, Zola, Dostoyevski gibi yazarlar da yoksulluk temasını işlemişlerdir (Kalkay 2018, 40). Dünya edebiyatından Viktor Hugo'nun Sefiller, Charles Dickens – İki Şehrin Hikâyesi, Khaled Hosseini – Uçurtma Avcısı, Aleksandr Soljenitsin – İvan Denisoviç'in Bir Günü, Paulo Coelho – Simyacı adlı eserinin yanı sıra Türk edebiyatında Yaşar Kemal - İnce Memed, Orhan Kemal - Bereketli Topraklar Üzerinde, Sait Faik Abasıyanık - Birtakım İnsanlar, Adalet Ağaoğlu - Bir Düşün Gecesi adlı eserlerde de umut teması işlenmiştir.

Her iki eserde sonları farklı olsa da yoksulluk içinde umutla elde edilmeye çalışılan bir palto ve bir beyaz pantolona sahip olma arzusu üzerinden kahramanların verdiği mücadele açık ve etkileyici bir biçimde görülmektedir.

6. Sonuç

Her iki eser farklı yazarlar tarafından kaleme alınmış olup, farklı coğrafyalarda geçiyor olsa da evrensel bir duygu olan umut ve yine evrensel bir durum olan yoksulluğu içermektedir. Yoksulluk içindeki kahramanlarımız Akaki Akakiyeviç Başmaçkin ve Mustafa hayallerini kurdukları palto ve beyaz pantolon için yorucu ve yıpratıcı mücadeleler vermiştir. Bunun sonucunda;

1. Mustafa Çukurova bölgesinde annesiyle birlikte yaşayan, ayakkabı dükkanında çıraklık yapan bir çocuktur, Akaki Akakiyeviç ise Petersburg'da yalnız yaşayan bir memurdur.
2. Akaki Akakiyeviç kimsesiz bir adam iken, Mustafa'nın bir kendisini seven bir annesi vardır.
3. Akaki Akakiyeviç iş arkadaşları tarafından alay edilen, küçük görülüp dışlanan bir figür, Mustafa ise yanında çalıştığı ustası tarafından sahip çıkılan bir karakterdir.
4. Her iki kahramanın da elde etme arzusu duydukları bir giysi vardır.
5. Mustafa ergenlik duyguları içinde arkadaşında görüp özendiği beyaz pantolona sahip olma umudu yaşarken, Akaki Akakiyeviç ise artık yamalanamayacak dereceye gelen paltosu kendisini Petersburg kışında çok üşüttüğü için ihtiyaç nedeniyle palto diktirmek zorunda kalmıştır.
6. Mustafa tuğla ocağında zorlu bir çalışma sonucu, Akaki Akakiyeviç ise tasarruf ve biriktirme yoluyla amaçlarına ulaşmayı hedeflemektedir.
7. Her iki kahraman da yoksulluğun pençesinde fakat istediklerini elde etme umuduyla insanüstü çaba içindedir.
8. Hikâyenin sonunda Mustafa başlangıçta kaybetmiş gibi görünse de kazanmış, Akaki Akakiyeviç ise kazanmış gibi görünse de kaybetmiştir.
9. Her iki kahraman da istedikleri uğruna tek başına mücadele vermektedir. Fakat Mustafa'nın hakkı yendikten sonra ustasının yardımı hayaline kavuşmuş fakat Akaki Akakiyeviç'in güçlükle diktirdiği paltosunun çalınmasından sonra yardım için gittiği yüksek memur ona hiçbir yardımda bulunmamış aksine onu kovmuştur.
10. Mustafa istediğine kavuşup yaşamaya devam etmiş, Akaki Akakiyeviç ise istediğine kavuşmuş fakat onu kaybettikten sonra yaşamını da yitirmiştir.
11. Beyaz pantolon eserinde Çukurova'nın kendine has sıcak iklimine karşın Palto eserinde Rusya'nın soğuk iklimi betimlenmiştir.
12. Beyaz Pantolon mutlu sonla biterken, Palto trajik bir sonla bitmiştir.

Rus ve Türk edebiyatının önemli isimlerden Gogol ve Yaşar Kemal her ne kadar farklı coğrafyanın, kültürün bir parçası olsalar da insani duygu ve durumlardan olan umut ve yoksulluk temasını derinlemesine işlemiş, eserlerinde yukarıda belirtildiği gibi benzer noktalar olsa da farklı unsurlarla birbirinden ayrılmıştır. İki önemli yazarın eserinde incelenen yoksulluk ve umut teması yüzyıllar boyunca insanlık için temel kavramlardan biri olmuş, çok sayıda eserde işlenmiş ve işlenmeye devam edecektir.

BİBLİYOGRAFYA

- Akramova N., Solieva Ch. T. & Omonova M. 2022. “[No title].” *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10/6.
- Berkman K. & Kumaş H. 2021. “Yoksul Bireylerin Bakış Açısı ile Sosyal Dışlanma: Denizli İli Sevindik Mahallesi Örneği.” *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 21/50, 44–88.
- Çankaya Z. C. & Canbulat N. 2017. “Orta Çocukluk Döneminde Umut ve Ebeveynlere Güvenli Bağlanma.” *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 44, 1–20. DOI: 10.21764/maeuefd.317054
- Coelho P. 2019. *Simyacı*. Çev. Ö. Çalışkan. İstanbul. (İlk basım 1988).
- Dostoyevski F. M. 2023. *İnsancıklar*. Çev. E. Altay. İstanbul.
- Emmons R. A. 1986. “Personal Strivings: An Approach to Personality and Subjective Well-Being.” *Journal of Personality and Social Psychology* 51/5, 1058–1068.
- García Márquez G. 2019. *Albaya Mektup Yok*. Çev. H. Saraç. İstanbul.
- Gogol N. V. 2017. *Palto*. Çev. A. Takanay. İstanbul.
- Gravlee G. S. 2000. “Aristotle on Hope.” *Journal of the History of Philosophy* 38/4, 461–477.
- Horton T. V. & Wallander J. L. 2001. “Hope and Social Support as Resilience Factors against Psychological Distress of Mothers Who Care for Children with Chronic Physical Conditions.” *Rehabilitation Psychology* 46/4, 382–399.
- Hugo V. 2012. *Sefiller*. Çev. N. Özyıldırım. İstanbul. (İlk basım 1862).
- Kalkay D. 2018. *Türk Romanında Yoksulluk Teması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kemal Y. 1952. “Beyaz Pantolon.” *Sarı Sıcak*. İstanbul, 1–10.
- Keskin İ. & Çelikel Y. A. 2023. “Georg Simmel’in Sosyolojik Perspektifinde Toplumsal Tip Olarak ‘Yoksul’.” *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16/45.
- Lazarus R. S. 1993. “From Psychological Stress to the Emotions: A History of Changing Outlooks.” *Annual Review of Psychology* 44, 1–21.
- Nakiboğlu M. & Kılıç B. J. 2023. “Yaşar Kemal’in *Sarı Sıcak* ve *Beyaz Pantolon* Hikâyelerinin Karşılaştırılması.” *Journal of Current Debates in Social Sciences* 6/2, 147–157.
- Odinokov V. G. 2011. “‘Peterburgskiy tekst’ v povesti N. V. Gogolya ‘Shinel’.” *Vestnik NSU. Seriya: Istoriya, Filologiya* 10/2.
- Orwell G. 2019. *Hayvan Çiftliği*. Çev. C. Üster. İstanbul. (İlk basım 1945).
- Popay J. et al. 2008. *Understanding and Tackling Social Exclusion: Final Report*. WHO Commission on Social Determinants of Health.
- Schopenhauer A. 2022. *Yaşam Bilgeliği Üzerine Aforizmalar*. Çev. İ. Akın. 15. bs. İstanbul. (İlk basım 1851).
- Şenses F. 2017. *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*. 8. bs. İstanbul.
- Simmel G. 2015. *Bireysellik ve Kültür*. Çev. T. Bora. İstanbul.
- Snyder C. R. 2002. “Hope Theory: Rainbows in the Mind.” *Psychological Inquiry* 13/4, 249–275.
- Steinbeck J. 2020. *Gazap Üzümleri*. Çev. A. Baltakıran. İstanbul. (İlk basım 1939).
- Süreya C. 2015. *Üvercinka*. Genişletilmiş bs. İstanbul. (İlk basım 1958).
- Umurzakova A. M. 2019. “Vechniy mir Akakiya Akakievicha Bashmachkina kak apofeoiz umaleniya chelovecheskogo dostoinstva v povesti N. V. Gogolya ‘Shinel’.” *Russkaya Literatura i Dialog Kul’tur v Epokhu Globalizatsii*, 183–189.
- Vysotskaya V. V. 2018. “Literaturnye reministsentsii v povesti Gogolya ‘Shinel’.” *Tvorcheskie Dialogi*, 208–211.
- Yamaç A. E. & Sarıkaya B. 2023. “Çocuk Edebiyatında Göstergebilimsel Bir Çözümleme Örneği Olarak Yaşar Kemal’in *Beyaz Pantolon* Adlı Öyküsü.” *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/2, 124–141.
- Yavuz M. 2021. “Yaşar Kemal’in Öykülerinde Değerler.” *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 25, 439–451.

Uluslararası Petrol Şirketleri ve Doğu Akdeniz: Kaynak Kontrolünden Siyasi İstikrarsızlığa

International Oil Companies and the Eastern Mediterranean: From Resource Control to Political Instability

Yeliz Emine YURTBİLİR YÜCEL *

Öne Çıkanlar:

- Doğu Akdeniz’de enerji, sadece ekonomik değil aynı zamanda siyasi bir güç aracı hâline gelmiştir.
- Uluslararası petrol şirketleri yerel siyaseti imtiyaz ilişkileriyle doğrudan etkilemiştir.
- Enerji politikaları bölgesel istikrarsızlığı derinleştiren bir faktör olarak öne çıkmaktadır.
- Şirketlerin faaliyetleri, sosyal eşitsizlik ve otoriter rejimlerin güçlenmesini tetiklemiştir.
- Çalışma, enerji kaynaklarının adil paylaşımı olmadan barışın sağlanamayacağını göstermektedir.

Öz: Bu çalışma, Doğu Akdeniz’de petrol ve doğal gazın keşfiyle birlikte uluslararası petrol şirketlerinin bölgesel siyasetteki etkisini tarihsel bir perspektifle incelemektedir. Artan küresel enerji talebinin tetiklediği bu süreçte, enerji kaynaklarının kontrolü, ekonomik kalkınmanın ötesine geçerek siyasi bağımlılıklar ve istikrarsızlıklarla iç içe geçmiş bir yapıya dönüşmüştür. Makalede, öncelikle petrolün bölgedeki keşif süreci ve Anglo-Persian Oil Company, Royal Dutch-Shell, Standard Oil gibi şirketlerin bölgeye girişi ele alınmaktadır. Ardından bu şirketlerin yerel elitlerle kurduğu imtiyaz ilişkileri aracılığıyla nasıl siyasi nüfuz elde ettikleri ve gelir dağılımındaki eşitsizlikleri derinleştirdikleri analiz edilmektedir. Son olarak, enerji politikalarının Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgesel istikrarsızlığa etkisi, deniz yetki alanları ve kıta sahanlığı tartışmaları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Nitel kaynak taraması yöntemiyle hazırlanan bu çalışma, uluslararası şirketlerin yalnızca ekonomik değil, siyasi aktörler olarak da bölgeyi şekillendirdiğini ortaya koymakta; enerji kaynaklarının adil paylaşımı sağlanmadan Doğu Akdeniz’de kalıcı barış ve istikrarın mümkün olmayacağını savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Petrol, Uluslararası petrol şirketleri, Enerji diplomasisi, Sosyal Eşitsizlik

Highlights:

- In the Eastern Mediterranean, energy has become not only an economic asset but also a means of political influence.
- International oil companies have directly shaped regional politics through concessionary ties.
- Energy policies have contributed significantly to political instability and competition among regional powers.
- Corporate activity has triggered social inequality and the rise of authoritarian regimes.
- The study shows that peace is unattainable without fair distribution of energy resources.

Abstract: This study examines, from a historical perspective, the influence of international oil companies on regional politics in the Eastern Mediterranean following the discovery of oil and natural gas. Triggered

* Arş. Gör. Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygurlikları Araştırma Enstitüsü, Yeni ve Yakınçağ Araştırmaları Anabilim Dalı, Antalya, eyurtbilir@akdeniz.edu.tr. ORCID: 0009-0004-2404-1971

by increasing global energy demand, the control of energy resources has evolved beyond economic development into a structure intertwined with political dependencies and instability. The article first explores the discovery of oil in the region and the involvement of companies such as the Anglo-Persian Oil Company, Royal Dutch-Shell, and Standard Oil. It then analyzes how these companies gained political leverage through concessionary agreements with local elites and deepened income inequalities. Finally, it discusses the impact of energy policies on regional instability in the post-Cold War period, particularly in the context of maritime jurisdiction and continental shelf disputes. Utilizing a qualitative literature review method, this study demonstrates that international companies have acted not only as economic entities but also as political actors that have significantly shaped the region. It concludes that without the fair distribution and transparent governance of energy resources, lasting peace and stability in the Eastern Mediterranean will remain unattainable.

Keywords: Eastern Mediterranean, Oil, International Oil Companies, Energy Diplomacy, Social Inequality

Summary: The discovery of petroleum and natural gas in the Eastern Mediterranean has dramatically transformed the geopolitical and economic dynamics of the region. This study aims to explore the evolving role of international oil companies (IOCs) within these dynamics, emphasizing how energy resources have become entangled with regional political instability and power competition. Unlike many existing works that focus solely on production statistics or legal disputes over maritime boundaries, this research investigates the broader historical and political implications of energy exploitation, tracing the transformation of IOCs into political actors and assessing the impact of their operations on state sovereignty, social equity, and regional governance.

Methodologically, this article employs a qualitative historical analysis based on a comprehensive review of primary and secondary sources, energy policy reports, and existing literature on petroleum politics. Through a periodized structure, the study examines three major phases: (1) the entry of Western oil companies into the Eastern Mediterranean in the early twentieth century, (2) the consolidation of their influence through concessionary arrangements with local elites, and (3) the post-Cold War period marked by maritime boundary disputes and heightened competition for energy corridors. The research does not rely on statistical modelling but rather offers a historically grounded narrative synthesis that integrates political economy, international relations, and critical security perspectives.

The findings reveal that IOCs such as the Anglo-Persian Oil Company, Royal Dutch-Shell, and Standard Oil were not merely passive market players but active agents in shaping local and regional political orders. These companies often forged privileged relationships with colonial or mandate administrations, securing exclusive extraction rights in exchange for political support or revenue-sharing agreements that largely excluded local populations. In many cases, these arrangements reinforced authoritarian governance, suppressed democratic movements, and contributed to unequal wealth distribution, laying the foundation for long-term societal tensions.

In the post-Cold War era, the political role of IOCs did not diminish; rather, it became more complex. With the discovery of new offshore reserves near Cyprus, Israel, and Egypt, and the emergence of overlapping claims in maritime zones, multinational corporations have increasingly found themselves at the centre of geopolitical confrontations. The operations of ExxonMobil, Total, and ENI have both shaped and been shaped by diplomatic alliances, naval deployments, and contested legal interpretations of exclusive economic zones (EEZs). These entanglements highlight the inextricable link between energy politics and issues of sovereignty, regional security, and international law.

In conclusion, the study demonstrates that energy exploitation in the Eastern Mediterranean has reinforced rather than mitigated political instability. The historical trajectory of international oil companies in the region reveals a pattern of economic penetration linked with strategic control and socio-political disruption. Addressing these challenges requires not only legal clarity and infrastructural cooperation but also a normative commitment to transparency, inclusive governance, and the fair distribution of resource wealth. Without these, the region's energy potential may continue to fuel conflict rather than development.

Giriş

Doğu Akdeniz bölgesi, tarih boyunca jeopolitik konumu, ticaret yolları ve doğal zenginlikleriyle küresel güçlerin ilgisini üzerine çekmiştir. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sanayi Devrimi'nin getirdiği enerji talebi ve teknolojik atılımlar, fosil yakıtların –başta kömür ve ardından petrolün– küresel ekonomideki rolünü dramatik biçimde artırmıştır (Demir & Yakışık 2024, 1338-1339). Bu süreçte petrol, yalnızca bir enerji kaynağı olarak değil, aynı zamanda sanayi ve ulaşım devrimlerinin temel taşı, askeri ve diplomatik rekabetin kilit unsuru olarak da ön plana çıkmıştır (Özçelik & Çüngen 2022, 95; Koray 2020, 130-131).

Petrolün ilk modern sondajla keşfi 1859'da ABD'nin Pennsylvania eyaletinde gerçekleştirilmiş olsa da Doğu Akdeniz bölgesi 20. yüzyılın başlarına kadar beklemek zorunda kalmıştır (Sekin 1999, 109). 1886'da Mısır'da başlayan ilk petrol aramaları ve 1908'de İran'da Anglo-Persian Oil Company (APOC) tarafından gerçekleştirilen keşif, bölgeyi küresel enerji rekabetinin merkezine taşımıştır (Wescott *et al.* 2016, 1). Doğu Akdeniz'in petrol rezervlerinin ortaya çıkışı, yalnızca bölgesel ekonomilerde yapısal dönüşümlere yol açmakla kalmamış; aynı zamanda büyük güçlerin bölgesel nüfuz mücadelesini de hızlandırmıştır (Kişi 2022, 3-4).

Bu dönemde uluslararası petrol şirketleri, Batılı devletlerin ekonomik ve siyasi çıkarlarını temsil eden ve yayan birer araç hâline gelmiştir. İngiliz APOC, Amerikan Standard Oil, Royal Dutch-Shell gibi devler, yerel elitlerle kurdukları ayrıcalıklı imtiyaz ilişkileri aracılığıyla bölgedeki siyasi otoriteyi biçimlendirmiş; petrolün çıkarılması ve ticareti sürecinde siyasi istikrarın ve toplumsal barışın kırılganlığını derinleştirmiştir (Durand 1966, 63-73). Bu şirketler, genellikle manda yönetimleri veya sömürgeci idareler aracılığıyla petrol bölgelerinde egemenlik kurarken, aynı zamanda yerel halkın kaynaklara erişimini sınırlandırmış ve sosyal eşitsizlikleri körüklemiştir (Mommer 2000, 5).

20. yüzyıl boyunca ve Soğuk Savaş sonrası dönemde de enerji kaynaklarının kontrolü bölgedeki askeri müdahalelerin ve diplomatik gerilimlerin başlıca nedenlerinden biri olmuştur. 21. yüzyıla gelindiğinde ise Doğu Akdeniz'in kıta sahanlığı ve deniz yetki alanı tartışmaları, yalnızca devletlerarası rekabeti değil, uluslararası petrol şirketlerinin de doğrudan müdahil olduğu karmaşık bir güç mücadelesini gündeme taşımaktadır (Örselli & Babahanoğlu 2019, 390-393).

Bu makale, 1852'den günümüze kadar Doğu Akdeniz'de petrolün keşfi ve uluslararası şirketlerin faaliyetlerini tarihsel bir perspektifle inceleyerek, enerji politikalarının bölgesel siyasi istikrarsızlığa nasıl katkıda bulunduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. İlk bölümde petrolün keşfi ve Batılı şirketlerin bölgeye giriş süreçleri ele alınacak; ikinci bölümde uluslararası şirketlerin siyasi ve toplumsal etkileri değerlendirilecek; üçüncü bölümde ise enerji politikalarının bölgesel siyasi istikrarsızlık üzerindeki rolü analiz edilecektir. Böylece enerji güvenliği ile siyasi egemenlik arasındaki kırılgan ve tarihsel bağımlılık ilişkileri ayrıntılı biçimde ortaya konacaktır.

Bu çalışma üç tamamlayıcı yaklaşımı birlikte kullanır: (i) jeopolitik–jeoekonomik hat, petrolü devlet kapasitesi, askeri strateji ve güvenlikle eklemler; (ii) rant devleti/kaynak laneti hattı, enerji rantının kurumsal dağılımının eşitsizlik ve otoriter konsolidasyon ürettiğini varsayar; (iii) bağımlılık hattı, uluslararası petrol şirketlerini merkez–çevre ilişkilerinde dışsal tahakkümün aracı olarak konumlar. Bu üçlü iskelet, Doğu Akdeniz'de enerji politikalarının tarihsel seyrinin bölgesel istikrarsızlıkla bağını açıklamak üzere analitik bir çerçeve sunar.

Petrolün Keşfi ve Uluslararası Şirketlerin Girişi

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sanayi Devrimi'nin enerji ihtiyacını karşılamak üzere fosil yakıtlar giderek daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Bu süreçte kömürün yanı sıra petrol,

ulaşım ve sanayi alanında devrimsel bir enerji kaynağı olarak öne çıkmıştır. Özellikle 1859'da ABD'de Edwin Drake tarafından gerçekleştirilen ilk modern petrol sondajı, küresel petrol endüstrisinin doğuşunu simgeler (Yergin 1995, 13-14).

Doğu Akdeniz bölgesi ise petrol rezervlerinin keşfi açısından 20. yüzyıl başlarına kadar beklemek zorunda kalmıştır. 1886'da Mısır'daki ilk petrol bulguları ve 1908'de İran'ın güneyinde Mescid-i Süleyman sahasında İngiliz Anglo-Persian Oil Company (APOC) tarafından gerçekleştirilen keşif, bölgeyi uluslararası enerji rekabetinin merkezine yerleştirmiştir. Bu keşif, aynı zamanda Britanya'nın sanayi ve askeri kapasitesini destekleyen stratejik enerji kaynağının güvence altına alınması açısından kritik bir dönüm noktası olmuştur (Bolat 2013, 61-62).

İngiltere, petrolün özellikle deniz kuvvetleri için taşıdığı önemi erkenden kavramış ve Winston Churchill'in Donanma Bakanlığı döneminde (1911) kömürden petrole geçiş kararı alınmıştır (Okumuş 2023, 301). Bu kararla birlikte, APOC'un %50'sinden fazlası 1914'te İngiliz hükümeti tarafından satın alınmış, böylece devlet kontrolünde bir "ulusal güvenlik" unsuru hâline getirilmiştir (Yergin 1995, 19; Jones 1981, 149-155). Bu dönemde petrolün yalnızca bir enerji kaynağı değil, aynı zamanda devletlerin jeopolitik çıkarlarını besleyen bir unsur olduğu netlik kazanmıştır.

Doğu Akdeniz'in petrol rezervleriyle ilgili ilk somut hamlelerden biri, Irak'ın Kerkük bölgesindeki petrol yataklarının 1927'de Iraq Petroleum Company (IPC) tarafından üretime açılmasıdır (Adams *et al.* 1993, 76). IPC, İngiliz ve Fransız petrol şirketlerinin ortak girişimi olarak kurulmuş ve bölge kaynaklarının uluslararası sermayeye entegrasyonunu hızlandırmıştır. Bu süreçte Royal Dutch-Shell ve Standard Oil gibi Batılı petrol devleri de bölgeye nüfuz ederek enerji üretimi ve ticaretinde belirleyici roller üstlenmiştir (Mills 2016, 6).

Bu gelişmeler, Doğu Akdeniz'de yalnızca ekonomik değil aynı zamanda siyasi dengelerin yeniden şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Petrol imtiyazları, genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının ardından kurulan manda yönetimleri veya yerel otoriteler aracılığıyla sağlanmış; böylece uluslararası petrol şirketleri, bölgedeki siyasi aktörlerle sıkı ittifaklar geliştirmiştir (Bahtiyar 2021, 186; Büyükdag 2021, 129).

Sonuç olarak, Doğu Akdeniz'de petrolün keşfi ve bu kaynakların çıkarılması, bölgeyi uluslararası petrol şirketlerinin rekabet ve iş birliği alanına dönüştürmüş; bölgesel siyasi yapıları da bu yeni ekonomik gerçekliğe göre şekillenmeye zorlamıştır. Bu durum, enerji kaynaklarının kontrolü ile siyasi istikrar arasındaki kırılgan dengeyi günümüze kadar uzanan bir miras hâline getirmiştir.

Uluslararası Şirketlerin Siyasi Gücü ve Bölgesel Etkileri

Petrolün keşfi ve çıkarılması süreci, Doğu Akdeniz'de uluslararası petrol şirketlerinin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasi aktörler olarak da sahneye çıkmasına yol açmıştır. Bu şirketler, devletler arası rekabeti ve bölge içi güç dengelerini doğrudan etkileyen önemli araçlar hâline gelmiştir (Noreng 2004, 63-73).

20. yüzyılın ilk yarısında, uluslararası petrol şirketleri, bölgedeki yerel yönetimlerle ve manda yönetimleriyle kurdukları karmaşık ittifak ilişkileri aracılığıyla siyasi güç kazanmıştır. Özellikle İngiliz Anglo-Persian Oil Company (daha sonra British Petroleum), Royal Dutch-Shell ve Amerikan Standard Oil gibi şirketler, petrol imtiyazları karşılığında bölgedeki elitlerle ayrıcalıklı anlaşmalar yaparak yerel yönetimlerin politikalarını yönlendirmiştir (Giritli 2011, 107-111; Karataşer 2018, 348). Bu süreçte, Batılı devletlerin çıkarlarını koruyan mandater yönetimler de uluslararası şirketlerin önünü açmış; örneğin, İngiliz manda yönetimi altındaki Irak'ta IPC'nin

Kerkük petrolleri üzerindeki denetimi, İngiltere'nin bölgedeki jeopolitik gücünü pekiştirmiştir (Jaffe 2007, 18-21).

Şirketlerin bölgedeki siyasi etkisi, yalnızca ekonomik bağımlılık ilişkileriyle sınırlı kalmamıştır. Doğu Akdeniz'de petrol şirketleri, yerel sosyal ve siyasal yapıların yeniden inşasında da belirleyici olmuştur. Örneğin, petrol gelirlerinin ulusal bütçelere katkısı, merkezi hükümetlerin idari kapasitesini güçlendirirken, bu durum çoğu zaman otoriter yönetimlerin pekişmesine de zemin hazırlamıştır (Şahin 2021, 5) Mısır'da 1950'li yıllarda Shell ve BP'nin faaliyetleri, İngiliz etkisinin sürekliliğini sağlayarak Mısır'ın siyasi özerkliğini kısıtlayan bir araç hâline gelmiştir (Abdelrehim *et al.* 2013, 2).

Bununla birlikte, uluslararası şirketlerin yarattığı ekonomik ve siyasi bağımlılık, bölgede toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Petrol imtiyazlarının elde edilmesiyle birlikte yerel halk, çoğu zaman kaynakların sahibi olarak değil, elde edilen gelirlerin büyük kısmı yabancı sermayenin ve yerel elitlerin elinde toplanmıştır (Gürel 2018, 55; Sune & Özdemir 2012, 18). Bu durum, Doğu Akdeniz'de sınıfsal ayrışmayı ve toplumsal huzursuzluğu besleyen yapısal bir faktör olmuştur.

Soğuk Savaş döneminde de uluslararası petrol şirketlerinin siyasi rolü devam etmiştir. Enerji kaynaklarının kontrolü, süper güçler arasındaki rekabetin temel unsurlarından biri hâline gelirken, petrol şirketleri de bu rekabetin sahadaki uzantılarına dönüşmüştür (Hendrix 2018, 1-9; Noreng 2004, 72-73; Pamir 2019, 66). ABD merkezli Aramco'nun Suudi Arabistan'da faaliyetleri, Amerikan çıkarlarının Körfez bölgesine yerleşmesine aracılık etmiş; benzer şekilde, Fransız Total ve İtalyan ENI gibi şirketler de bölgedeki yerel iktidarlara derin bağlar kurmuştur (Pizzigallo 2013, 21-24).

Günümüzde de Doğu Akdeniz'de uluslararası şirketlerin faaliyetleri, deniz yetki alanı anlaşmazlıklarını ve kıta sahanlığı sorunlarını derinleştirmektedir. ExxonMobil, Total, ENI gibi şirketlerin 2010'lar ve 2020'lerde Kıbrıs çevresinde yürüttüğü sondaj ve üretim faaliyetleri, yalnızca enerji arz güvenliği değil, aynı zamanda bölgesel güç dengelerini ve askeri riskleri de beraberinde getirmektedir (Turan 2022, 49-55). Bu gelişmeler, enerji kaynaklarının kontrolü ile siyasi egemenlik arasındaki bağın ne kadar güçlü olduğunu ve uluslararası petrol şirketlerinin bu süreçte oynadığı merkezi rolü net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Enerji Politikaları ve Siyasi İstikrarsızlık

Doğu Akdeniz'de petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının keşfi, bölgenin enerji politikalarını ve dolayısıyla siyasi istikrarını doğrudan etkilemiştir. Petrol ve doğalgaz rezervlerinin kontrolü, yalnızca ekonomik değer değil, aynı zamanda askeri ve stratejik üstünlük sağlayan bir unsur hâline gelmiştir (Keser & Akgün 2015, 1). Bu nedenle enerji politikaları, ulusal kalkınma hedefleri ile dış müdahaleler arasındaki gerilimi besleyen kritik bir dinamik olarak öne çıkmıştır (Ceyhun 2019, 341).

20. yüzyılın ortalarından itibaren bölgede enerji kaynaklarının keşfi ve ihracı, devletlerin ekonomik kalkınma planlarının merkezine yerleşmiştir. Örneğin, Suudi Arabistan ve Irak gibi petrol zengini ülkelerde elde edilen gelirler altyapı yatırımlarına, sağlık ve eğitim hizmetlerine yönlendirilmiş; bu da kısa vadede ekonomik büyümeyi hızlandırmıştır (Bayraç & Çemrek 2022, 580). Ancak petrol gelirlerinin yönetiminde şeffaflık eksikliği ve otoriter yönetimlerin güçlenmesi, bu büyümeyi kalıcı ve eşitlikçi bir kalkınmaya dönüştürmekte yetersiz kalmıştır (Kaş 2019, 37-39).

Enerji politikalarının merkezileşmesi, ulusal hükümetlerin otoritesini güçlendirmiş; ancak

aynı zamanda siyasi istikrarsızlıkların da zeminini hazırlamıştır. Petrol gelirlerine dayalı “rant ekonomisi” yapısı, sosyal eşitsizlikleri ve gelir adaletsizliğini derinleştirerek toplumsal gerilimleri artırmıştır (Demiral *et al.* 2016, 86-89; Obi 2010, 483). Özellikle Libya ve Mısır gibi daha sınırlı enerji kaynaklarına sahip ülkeler, bölgesel enerji politikalarındaki paylarını artırmak için dış aktörlerle iş birliği arayışına girmiş; bu durum ise ülke içi siyasi ve toplumsal çatışma sorunlarını gündeme taşımıştır (Parlar 2022, 105-106).

Soğuk Savaş sonrası dönemde enerji güvenliği kavramı uluslararası gündemde daha fazla yer bulmuş; Doğu Akdeniz’de enerji kaynaklarının denetimi, ABD, Rusya ve Avrupa Birliği gibi aktörlerin bölgeye ilgisini artırmıştır (Bayır 2013, 174-176). 2000’li yıllarda ise İsrail, Kıbrıs Rum Kesimi ve Mısır gibi kıyıdaş devletlerin yeni doğal gaz keşifleri, deniz yetki alanları ve kıta sahanlığı sınırlarının belirlenmesinde diplomatik ve askeri gerilimlere yol açmıştır (Oral 2021, 222-223). ExxonMobil, ENI, Total gibi uluslararası şirketlerin bu süreçte üstlendiği roller, enerji çıkarlarının askeri ve diplomatik müdahalelerle desteklenmesini beraberinde getirmiştir (Hafner *et al.* 2023, 20-21).

Bölgedeki enerji politikalarının uluslararası aktörlerin müdahaleleriyle şekillenmesi, yerel yönetimlerin siyasi meşruiyetlerini de zayıflatmıştır. Örneğin, Suriye’de iç savaş sürecinde petrol altyapılarının denetimi, çatışan gruplar ve bölge dışı aktörler arasında bir “enerji savaşı” alanı hâline gelmiştir (Harunoğulları 2022, 265). Benzer şekilde, Libya’da 2011 sonrası dönemde uluslararası şirketlerin petrol sahalarındaki faaliyetleri, ülke içinde farklı milis grupları arasında enerji gelirlerini paylaşma mücadelesini tetiklemiştir (Haddad 2015, 20-21).

Sonuç

Doğu Akdeniz bölgesi, 19. yüzyılın sonlarından itibaren petrolün ve doğal gazın keşfiyle birlikte küresel enerji rekabetinin ve büyük güçlerin jeopolitik mücadelelerinin merkezi hâline gelmiştir. Petrolün, başlangıçta sanayi devrimlerinin ihtiyaç duyduğu enerjiyi sağlayan bir kaynak olarak öne çıkması, kısa sürede uluslararası siyasetin en kritik unsurlarından biri olmasına zemin hazırlamıştır. 20. yüzyıl başlarında Mısır ve İran’daki ilk keşiflerden Kerkük petrolüne kadar uzanan süreçte, uluslararası petrol şirketleri bölgeye hızla nüfuz etmiş ve yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasi aktörler olarak da belirleyici roller üstlenmiştir.

Bu makale, uluslararası petrol şirketlerinin Doğu Akdeniz’deki faaliyetlerinin yalnızca ekonomik kalkınma süreçlerini etkilemekle kalmadığını, aynı zamanda bölgesel siyasi istikrarsızlığın ve uluslararası rekabetin temel bileşeni hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Anglo-Persian Oil Company, Royal Dutch-Shell, Standard Oil gibi dev şirketlerin yerel elitlerle ve manda yönetimleriyle geliştirdikleri imtiyazlı ilişkiler, kısa vadede enerji üretimini ve ticaretini hızlandırmış; ancak uzun vadede toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmiş ve otoriter yönetimleri güçlendirmiştir. Bu dinamik, özellikle gelir paylaşımındaki adaletsizlik ve toplumsal huzursuzlukların kalıcı hale gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Soğuk Savaş dönemi ve sonrasındaki gelişmeler de enerji kaynaklarının kontrolünü ve uluslararası şirketlerin rolünü yeni bir boyuta taşımıştır. ABD, Rusya ve Avrupa Birliği gibi küresel aktörlerin bölgedeki enerji çıkarları, askeri ve diplomatik müdahalelerin artmasına neden olurken; Kıbrıs Rum Kesimi, İsrail ve Mısır gibi kıyıdaş ülkelerin 21. yüzyıldaki doğal gaz keşifleri, deniz yetki alanı ve kıta sahanlığı anlaşmazlıklarını derinleştirmiştir. ExxonMobil, Total, ENI gibi şirketlerin bu süreçte oynadığı rol, enerji güvenliğinin askeri ve siyasi stratejilerle nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Doğu Akdeniz’de enerji kaynaklarının kontrolü ve paylaşımı, yalnızca

ekonomik büyüme ve refah tartışmalarının bir parçası değil; aynı zamanda bölgenin uzun vadeli siyasi istikrarını ve toplumsal barışını doğrudan etkileyen temel bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Enerji politikalarının bu çok boyutlu karakteri, Doğu Akdeniz'in geleceğinde de yerel ve uluslararası aktörlerin stratejik hesaplarının ayrılmaz bir parçası olmaya devam edecektir. Bu çerçevede, bölgesel barış ve istikrarın sağlanabilmesi için enerji kaynaklarının adil paylaşımı ve şeffaf yönetimi, uluslararası toplumun öncelikli gündemlerinden biri olarak ele alınmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdelrehim N., Maltby J. & Toms S. 2013. "Oil and Middle East Politics: the Case of British Petroleum (BP) and Shell in the Suez crisis". *Economic History Society*, 13026, 1-29.
- Adams W., Brock J. W. & Blair J. M. 1993. "Retarding the Development of Iraq's Oil Resources: An Episode in Oleaginous Diplomacy, 1927-1939". *Journal of Economic Issues*, 27(1), 69-93.
- Bahtiyar K. 2021. "Petrolün Orta Doğu Siyasetinin Belirlenmesindeki Rolü: ABD'nin Enerji Hegemonyası ve Çatışmalar". *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 5, 138-194.
- Bayraç H. N. & Çemrek F. 2022. "Orta Doğu Enerji Kaynaklarının Bölge Ülkelerinin Büyümesi Üzerindeki Etkisinin Analizi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2), 579-591.
- Bolat G. 2013. "Anglo-Persian Oil Company'den British Petroleum'a (BP): İngiltere'nin İran'daki Petrol Macerası". *History Studies*, 5(2), 57-77.
- Büyükdag A. 2021. "Osmanlı Petrolleri ve Alamın İmparatorluğu: Türk-Alman İlişkilerinin Yitirilmiş Fırsatı". *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 4(2), 124-133.
- Ceyhun G. Ç. 2019. "Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Yetki Alanlarına İlişkin Sınırlandırma Sorunları ve Bölgedeki Enerji Keşiflerine İlişkin Bir Değerlendirme". *Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz*. Kaynak: [https://tasam.org/Files/Icerik/File/yeni-deniz-guvenligi-ekosistemi-ve-dogu-akdeniz_EKT_y_\(7\)_pdf_f3d17076-8cb2-482d-8e03-70dfc683474d.pdf](https://tasam.org/Files/Icerik/File/yeni-deniz-guvenligi-ekosistemi-ve-dogu-akdeniz_EKT_y_(7)_pdf_f3d17076-8cb2-482d-8e03-70dfc683474d.pdf)
- Demir M. A. & Yakışık H. 2024. "Enerjinin Tarihsel Gelişimi". *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 1333-1353.
- Demiral M., Bal H. & Akça E. E. 2016. "Petrol Gelirleri ve Ekonomik Büyüme: Seçilmiş Petrol Zengini Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Panel Veri Analizi". *Sosyoekonomi*, 24(27), 85-102.
- Durand D. 1966. *Milletlerarası Petrol Politikası*, Çev. A. Angın, Kitapçılık, İstanbul.
- Giritli İ. 1978. "Oil And Nationalism". *Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul*, 25(41), 107-119.
- Gürel Ş. S. 2018. *Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Hendrix C. S. 2018. "Cold War Geopolitics and the Making of the Oil Curse". *Journal of Global Security Studies*, 3(1), 2-22.
- Haddad S. 2015. "Les milices dans la nouvelle guerre civile libyenne". *iemed.org*. Kaynak: www.iemed.org/wp-content/uploads/2015/11/Les-milices-dans-la-nouvelle-guerre-civile-libyenne.pdf
- Hafner M., Raimondi P. P. & Bonometti B. 2023. *The Energy Sector and Energy Geopolitics in the MENA Region at a Crossroad: Towards a Great Transformation?*. Switzerland.
- Jaffe A. M. 2007. "Iraq's oil sector: past, present, and future". *James A. Baker III Institute for Public Policy and the Japan Petroleum Energy Center*.
- Jones G. 1981. *The State and the Emergence of the British Oil Industry*. London: Macmillan.
- Karataşer B. 2018. "Babîlî'nin Amerikan Petrol Şirketi Standard Oil'e Bakışı". *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 343-363.
- Kaş G. 2019. "Angola Petrol Gelirlerinin ve Kurumsal Kalitesinin, Ekonomik ve Sosyal Yapıları Üzerindeki Etkileri". *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 4(1), 35-65.
- Keser U. & Akgün S. 2015. "Stratejik Güvenlik Bağlamında Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Adasının Stratejik Pozisyonu Üzerine Bir Değerlendirme". U. Keser ve S.Akgün, *Kıbrıs-Akdeniz Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay.*, 1-14.
- Kişî E. 2022. "21.Yüzyılın Başında AB, ABD ve Türkiye İlişkilerinin Temel Açmazı: Doğu Akdeniz Enerji Kaynakları". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 1-26.

- Koray M. 2020. “Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz”. Kaynak: [https://tasam.org/Files/Icerik/File/yeni-deniz-guvenligi-ekosistemi-ve-dogu-akdeniz_EKT_y_\(5\)_pdf_440b12e3-5cad-4d29-ba1a-37088a98f982.pdf](https://tasam.org/Files/Icerik/File/yeni-deniz-guvenligi-ekosistemi-ve-dogu-akdeniz_EKT_y_(5)_pdf_440b12e3-5cad-4d29-ba1a-37088a98f982.pdf)
- Mills R. 2016. “Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics”. *Oxford Institute for Energy Studies*. Kaynak: <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2016/02/Kurdish-Oil-and-Regional-Politics-WPM-63.pdf>
- Momme B. 2000. “The Governance of International Oil: The Changing Rules of the Game”. *Oxford Institute for Energy Studies*. Kaynak: <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2010/11/WPM26-TheGovernanceofInternationalOilTheChangingRulesofTheGame-BMommer2000.pdf>
- Noreng Q. 2004. *Ham Güç Petrol Politikaları ve Pazarı*, Çev. N. Durmuş. Elips, Ankara.
- Obi C. 2010. “Oil as the 'curse' of conflict in Africa: peering through the smoke and mirrors”. *Review of African Political Economy*, 37(126), 483-495.
- Okumuş A. 2023. “İngiliz Donanmasının Kömürden Petrol Yakıtına Geçişi”. Ed. E. G. Naskali. *Soba Kömür Kibrik-Kar Kış Kitabı*, İstanbul.
- Örselli E. & Babahanoğlu V. 2019. “Doğu Akdeniz’de Açılmaya Çalışılan Pandoranın Kutusu: Enerji Kaynaklarından Alan Hakimiyetine Uzanan Ekonomi Politik Hesaplar”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(66), 388-400.
- Özçelik T. G. & Çüngen M. A. 2022. “Doğu Akdeniz Jeopolitiği, Bölgesel Aktörler ve Türkiye’nin Enerji Güvenliği”. *Sosyolojik Düşün*, 7(1), 92-124.
- Pamir N. 2019. “Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler”. *Stratejik Analiz*. Kaynak: https://www.emo.org.tr/ekler/c6744c9d42ec2cb_ek.pdf
- Parlar D. S. 2022. “Doğu Akdeniz Enerji Rekabetinde Libya”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 87-111.
- Pizzigallo M. 2013. “History of an 80-Year-Long Friendship: Italy – Saudi Arabia 1932-2012”. Ed. S. Colombo. *Italy and Saudi Arabia Confronting the Challenges of the XXI Century*. Roma.
- Sekin S. 1999. “Enerji ve Hammadde Kaynağı Olarak Petrol”, *Öneri* 2(12), 109-112.
- Sune E. & Özdemir A. M. 2012. “Rantçı Devlet Yazını Üzerine Deneme”. *Uluslararası İlişkiler*, 9(35), 3-31.
- Şahin M. 2021, “Doğal Kaynak Laneti Üzerine Betimleyici Bir Çalışma”. *Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi*, 1(1), 1-8.
- Turan F. 2022. “Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanları Mücadelesi”. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 47-66.
- Wescott W., Atta M. & Dolson J. 2016. “A Brief History of the Exploration History of the Gulf of Suez, Egypt”. Search and Discovery Article. Kaynak: https://www.searchanddiscovery.com/pdfz/documents/2016/30473westcott/ndx_wescott.pdf.html
- Yergin D. 1995. *Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, Çev. K. Tuncay. Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

Mental İyi Oluşun Yordayıcıları Olarak Aile Aidiyeti ve Çeşitli Demografik Değişkenlerin İncelenmesi

An Investigation of Family Belonging and Various Demographic Variables as Predictors of Mental Well-Being

İrem TOPUZ*
Olcan ASLAN**

Öne Çıkanlar:

- Aile aidiyeti, bireylerin mental iyi oluş düzeyleriyle anlamlı ve pozitif yönde ilişki göstermiştir.
- Bireylerin yaşı ve aile aidiyeti, mental iyi oluş düzeylerini anlamlı bir şekilde yordamaktadır.
- Bulgular, güçlü aile bağları ve yaş değişkeninin bireylerin mental iyi oluş düzeyleri üzerinde yaklaşık %38 oranında yordama gücüne sahip olduğunu göstermektedir.

Öz: Bu araştırmanın temel amacı, bireylerin iyi oluş düzeylerinin aile aidiyeti ve çeşitli demografik değişkenler (cinsiyet, sosyoekonomik düzey, yaş) tarafından anlamlı bir biçimde yordanıp yordanmadığını incelemektir. Türkiye genelinde 18 yaş ve üzeri 293 bireyden çevrim içi ve yüz yüze yollarla veri toplanmıştır. Veriler, Aile Aidiyeti Ölçeği ile Warwick-Edinburgh Mental İyi Oluş Ölçeği Kısa Formu kullanılarak elde edilmiştir. Araştırma ilişkisel tarama modeline dayanmaktadır. Korelasyon ve hiyerarşik çoklu doğrusal regresyon analizleri sonucunda, aile aidiyeti ile mental iyi oluş arasında pozitif yönde ve orta-yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Regresyon analizleri, aile aidiyetinin mental iyi oluşu güçlü biçimde yordadığını göstermektedir. Cinsiyet, sosyoekonomik düzey ve yaş değişkenlerinin ise anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Bu bulgular, bireyin ailesine yönelik aidiyet duygusunun ve içinde bulunduğu yaşam döneminin mental iyi oluşun şekillenmesinde belirleyici psikososyal ve gelişimsel faktörler olduğunu ortaya koymakta; dolayısıyla aile bağlarının güçlendirilmesi ve yaşam dönemlerine özgü destek mekanizmalarının geliştirilmesinin bireylerin mental iyi oluşunu artırmada kritik bir önem taşıdığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile Aidiyeti, Demografik Değişkenler, Mental İyi Oluş, Hiyerarşik Çoklu Regresyon Analizi

Highlights:

- A sense of family belonging has shown a significant and positive relationship with individuals' levels of mental well-being.
- Individuals' age and sense of family belonging significantly predict their mental well-being levels.
- The findings indicate that strong family bonds and the age variable together have approximately 38% predictive power on individuals' well-being levels.

Abstract: The primary aim of this study is to examine whether individuals' mental well-being levels are significantly predicted by family belongingness and various demographic variables (gender, socioeconomic status, and age). Data were collected from 293 individuals aged 18 and above across Türkiye using both

* Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Bursa, iremtopuz@gmail.com. ORCID: 0000-0002-7085-8470

**Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Bursa, olcanslan95@gmail.com ORCID: 0000-0001-9987-0425

online and face-to-face methods. The data were obtained through the Family Belongingness Scale and the Warwick-Edinburgh Mental Well-Being Scale-Short Form. The study is based on a relational survey design. Correlation and hierarchical multiple linear regression analyses revealed a positive and moderately to strongly significant relationship between family belongingness and mental well-being. Regression analyses further demonstrated that family belongingness is a strong predictor of mental well-being, accounting for 38% of the variance. In contrast, variables such as gender, socioeconomic status, and age did not significantly predict the outcome variable. These findings indicate that an individual's sense of family belonging and their current life stage are decisive psychosocial and developmental factors in shaping mental well-being. Therefore, strengthening family bonds and developing life stage-specific support mechanisms are critical in improving individuals' mental well-being.

Keywords: Family belongingness, Demographic Variables, Mental Well-Being, Hierarchical Multiple Regression Analysis

Summary: This study scrutinizes the predictive role of family belongingness and selected demographic variables (gender, socioeconomic status, and age) on individuals' levels of mental well-being. Mental well-being is conceptualized as a multidimensional construct comprising emotional states, subjective satisfaction, and psychological functioning, which includes aspects such as autonomy, environmental mastery, positive relationships, and purpose in life. Recently, mental well-being has gained prominence within public health and psychology due to its close relationship with positive health outcomes and improved quality of life. In this context, identifying factors that contribute to enhanced well-being is increasingly essential for designing effective mental health interventions. In this study, mental well-being is addressed through both subjective and psychological well-being frameworks, in alignment with the World Health Organization's (WHO 2022) definition, which emphasizes the capacity to cope with life's stressors, realize one's potential, learn and work effectively, and contribute meaningfully to society. The concept of family belongingness, defined as the emotional connection and identification an individual feels toward their family, is positioned as a key contextual factor that can shape mental well-being throughout the lifespan. Drawing on Maslow's hierarchy of needs (1943), the study highlights that the family is often the first environment where the fundamental need for belonging is fulfilled, setting a foundation for the development of secure attachments and social identity. The research adopts a correlational design and includes data from 293 adult participants across various regions in Turkey, collected through both online and in-person surveys to ensure greater accessibility and diversity in the sample. Two standardized instruments were used: the Family Belongingness Scale (FBS) and the Short Form of the Warwick-Edinburgh Mental Well-Being Scale (WEMWBS-SF), both of which are psychometrically validated and widely used in the literature. Statistical analyses were conducted using SPSS 25.0. Assumption checks confirmed that the data met the necessary criteria for hierarchical multiple regression analysis, including normality, independence of errors, and absence of multicollinearity. The findings reveal a statistically significant, moderately strong positive correlation between family belongingness and mental well-being ($r = .604$, $p < .05$). Moreover, hierarchical multiple regression analysis further indicated that family belongingness was the strongest predictor of mental well-being ($\beta = .602$, $p < .001$), accounting for approximately 38% of the variance in mental well-being scores. In contrast, demographic variables, including gender, age, and socioeconomic status, did not significantly predict mental well-being. These results are consistent with the mental health continuum model proposed by Keyes (2002), which suggests that flourishing, rather than the mere absence of mental illness, is the true indicator of mental well-being. The study emphasizes that emotional security, perceived support, and the sense of being valued within one's family contribute meaningfully to individuals' overall mental well-being. Based on these findings, the study suggests that psychosocial interventions focused on strengthening family connections may be beneficial. Practical recommendations include implementing family counseling, emotional awareness workshops, and structured programs that enhance communication, cohesion, and emotional support within the family unit. Furthermore, mental health initiatives should pay particular attention to younger adults, who appear more vulnerable to lower levels of well-being. Future research could benefit from longitudinal and cross-cultural studies to explore how the relationship between family belongingness and mental well-being evolves across different life stages and within diverse sociocultural contexts.

Giriş

Bireyin yaşamını anlamlı, dengeli ve doyum verici bir şekilde sürdürebilmesi, fizyolojik ve mental olarak iyi oluş hâlini geliştirmesiyle mümkün olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim iyi oluş düzeyi yüksek bireyler, yaşamın getirdiği zorluklarla daha sağlıklı başa çıkabilmekte, kişilerarası ilişkilerinde daha uyumlu davranışlar sergilemekte ve yaşam doyumlarını sürdürülebilir biçimde artırabilmektedir (Keyes 2010). Bu bakımdan iyi oluş kavramı psikoloji alan yazınında son yıllarda ilgi odağı olmuş ve literatürde farklı kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmıştır (Topuz & Aslan 2025). Bu bağlamda, iyi oluşun tek boyutlu bir kavram olmadığı; öznel, psikolojik ve sosyal boyutlarıyla birlikte çok yönlü bir yapıya sahip olduğu ifade edilmektedir (Diener 1984; Keyes *et al.* 2002). Bu farklı boyutlar içerisinde özellikle öznel iyi oluş, psikolojik iyi oluş ve mental iyi oluş kavramları, bireyin yaşam kalitesini açıklamada öne çıkan temel çerçeveler olarak dikkat çekmektedir.

Öznel iyi oluş, bireylerin yaşamlarını kendi bakış açılarıyla değerlendirmeleri sonucunda hissettikleri iyi oluş düzeyini tanımlayan kapsayıcı bir kavramdır (Gencer 2018). Lyubomirsky (2007), öznel iyi oluşu; bireyin yaşamdan aldığı haz, genel tatmin düzeyi ve refah algısının bir bütünü olarak değerlendirmektedir. Benzer şekilde, bu yapı bireyin yaşamdan duyduğu memnuniyet, olumlu duyguların sıklığı ve olumsuz duyguların azlığıyla şekillenir ve hem duygusal hem de bilişsel boyutları içeren çok boyutlu bir karaktere sahiptir (Diener *et al.* 1999). Ayrıca, öznel iyi oluş yalnızca duygularla sınırlı kalmayıp; bireyin iş, aile, sağlık gibi yaşam alanlarına yönelik değerlendirmelerini de kapsamaktadır (Cummins 1997). Bu bağlamda; duygusal tepkiler, genel yaşam doyumunu ve alan bazlı memnuniyet düzeyleri, bireyin öznel değerlendirmeleri doğrultusunda şekillenir. Öznel nitelik taşımasına rağmen, bu yapının davranışsal, biyolojik ve bilişsel göstergeler üzerinden nesnel olarak da değerlendirilebildiği belirtilmektedir (Gencer 2018).

Psikolojik iyi oluş ise, bireyin yaşamı boyunca karşılaştığı varoluşsal zorluklarla başa çıkabilmesi; bu süreçte anlamlı hedefler doğrultusunda ilerlemesi, kişisel gelişimini sürdürmesi ve başkalarıyla sağlıklı, nitelikli ilişkiler kurabilmesi gibi işlevsel yönleri içermektedir (Keyes *et al.* 2002). Ryff'in (1989) psikolojik iyi oluş modeli, bireyin yaşam amacı, kişisel gelişim, çevresel hâkimiyet, özerklik, benlik kabulü ve olumlu ilişkiler gibi altı temel bileşeni içermektedir. Bu model doğrultusunda, iyi oluş bireyin yalnızca ruhsal sağlığı değil, aynı zamanda sosyal işlevselliği ve kişisel gelişimiyle de bütünleşik olarak değerlendirilmektedir. Pozitif psikolojinin öncülerinden Seligman (2011) ise, PERMA modeli ile iyi oluşu; pozitif duygular, katılım, ilişkiler, anlam ve başarı boyutları üzerinden tanımlamaktadır. Bu iki yaklaşımın bireysel düzeydeki içsel süreçlere odaklanmasına karşın, bireyin toplumsal bağlamda da işlevsel bir bütünlük içinde değerlendirilebilmesi için daha kapsayıcı bir yapı olan mental iyi oluş kavramının açıklanması gerekmektedir.

Mental iyi oluş kavramı ise ilk olarak 1948 yılında Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından literatüre kazandırılmış olup, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır (Faculty of Public Health, 2010). DSÖ'ye göre mental iyi oluş, bireyin kendi potansiyelini fark etmesi, yaşamına anlam ve amaç atfetmesi, toplumsal yaşama katkı sunabilmesi, destekleyici sosyal ilişkiler kurabilmesi, içsel huzur ve yaşam doyumunu hissedebilmesi, olumlu duygular deneyimleyebilme kapasitesine sahip olması, stresle başa çıkma becerilerini geliştirmesi ve psikolojik dayanıklılık ile öz güven sergileyebilmesi gibi çok çeşitli bileşenleri içermektedir. Bu doğrultuda, mental iyi oluş; bireyin yaşamın olağan stresleriyle başa çıkabilme, kişisel potansiyelini gerçekleştirebilme, öğrenme ve çalışma süreçlerinde etkin bir biçimde işlev gösterebilme ve yaşadığı topluma anlamlı katkılar sunabilme kapasitesini ifade eden çok boyutlu bir psikolojik durum olarak değerlendirilmektedir (WHO 2022). Mental iyi oluş, bu yönleriyle yalnızca duygusal durumları değil; aynı zamanda

yaşamdan duyulan memnuniyet ile bireyin psikolojik işlevselliğini kapsayan pozitif duygulanım, yaşam doyumu ve psikolojik işlevsellik boyutlarından oluşan çok yönlü bir yapı olarak değerlendirilmektedir (Vaingankar *et al.* 2011). Bütün bu durumlardan hareketle, mental iyi oluş kavramının hem psikolojik iyi oluşu hem de öznel iyi oluşu kapsayan üst bir kavram olarak düşünmek yanlış olmayacaktır.

Keyes'in (2002) geliştirdiği "zihinsel sağlık sürekliliği" yaklaşımı ise bireyin yalnızca psikolojik rahatsızlık yaşamaması değil, aynı zamanda "gelişme" (flourishing) düzeyine ulaşması gerektiğini vurgulamaktadır. Bireyin mental iyi oluş düzeyini belirleyen faktörler yalnızca içsel kaynaklarla sınırlı olmayıp; sosyal çevresiyle ve özellikle ait hissettiği yapılarla kurduğu ilişkilerle de yakından ilişkilidir. Dolayısıyla bireyin iyi oluş hâli, yalnızca içsel kaynaklar ya da bireysel psikolojik süreçlerle sınırlı kalmayıp; sosyal çevresiyle kurduğu ilişkilerle de şekillenmektedir. Bu noktada aile, bireyin sosyal çevresiyle kurduğu ilişkiler içinde aidiyet duygusunun en güçlü biçimde geliştiği yapı olarak öne çıkmaktadır (Mavili *et al.* 2014).

Aidiyet, bireyin temel psikolojik gereksinimlerinden biridir ve insanlar doğaları gereği kendilerini bir sosyal grubun parçası olarak hissetme ihtiyacı duyarlar (Maslow 1943). Maslow'un (2001) ihtiyaçlar hiyerarşisine göre, aidiyet bireyin fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarının ardından gelen temel bir gereksinimdir ve bu ihtiyacın ilk karşılandığı sosyal yapı ailedir. Bireyin yaşama hazırlanmasında, toplumsal kuralları öğrenmesinde ve temel ihtiyaçlarının karşılanmasında öncelikli rol üstlenen aile, bu yönüyle bireyde aidiyet duygusunun gelişimine doğal bir zemin hazırlar (Kızmaz 2006). Ait olma ihtiyacının aile tarafından karşılanması, bireyin ilerleyen yaşam dönemlerinde sağlıklı sosyal ilişkiler kurmasına ve karşılaştığı yaşam zorluklarıyla daha etkili bir biçimde başa çıkabilmesine olanak tanımaktadır (Hagerty *et al.* 1996). Bu çerçevede, aile aidiyeti kavramı yalnızca bireysel ilişkilerle sınırlı olmayıp; aile sistemine yönelik bütüncül bir bağlılık ve aitlik hissini içeren yapısal bir olgu olarak ele alınmaktadır (Kıraç *et al.* 2021). Kişinin aile değerlerine olan inancı, bu değerlere sadık kalma çabası ve ailesini yaşamının temel unsuru olarak görmesi, aileye bağlılığın bir göstergesidir (Benligiray & Sönmez 2011).

Birey, aile aracılığıyla bir gruba aidiyet kazanmakta; soyadı, değerler sistemi ve aileden aktarılan kurallar doğrultusunda kendine bir gelecek inşa etme sürecine dâhil olmaktadır (Yıldırım 2005). Bununla birlikte Baumeister ve Leary'nin (1995) "aidiyet kuramı"na göre, bireylerin anlamlı sosyal bağlar kurma ve bu bağlar içinde kabul görme ihtiyacı, insan davranışının en temel güdülerinden biridir. Aile, bu bağların ilk ve en sürdürülebilir biçimde deneyimlendiği birincil sosyal sistemdir. Bu nedenle aileye duyulan aidiyet, bireyin kendilik algısını, duygusal düzenleme süreçlerini ve genel psikolojik uyumunu büyük ölçüde şekillendirir.

Mental iyi oluş, yalnızca psikopatolojinin yokluğu değil; bireyin yaşamını anlamlı, doyum verici ve psikolojik olarak besleyici bir şekilde deneyimlemesi olarak tanımlanır (Keyes 2002). Bu yaklaşım, olumlu duyguların yanı sıra yaşam amacı, sosyal bağlantılar ve psikolojik işlevsellik boyutlarını içerir. Aile aidiyeti ise bu boyutların birçoğuyla doğrudan ilişkilidir. Güvenli ve destekleyici bir aile ortamı, bireyin öz yeterlik, öz saygı ve duygusal düzenleme becerilerini güçlendirerek olumlu psikolojik kaynakların gelişimini destekler (Bowlby 1988). Bu doğrultuda aile aidiyeti, yalnızca bireyin sosyal kimlik gelişimine katkıda bulunmakla kalmayıp; psikolojik dayanıklılık, öznel değerlendirmeler ve duygusal denge gibi iyi oluş göstergelerinin şekillenmesinde de belirleyici bir rol üstlenmektedir. Ait olunduğu hissedilen bir aile ortamı, bireyin kendini güvende, değerli ve anlaşılmış hissetmesini sağlar. Bu duygusal güvenlik ise yaşam doyumu, olumlu duygulanım ve anlamlı sosyal ilişkiler gibi iyi oluş bileşenlerini doğrudan destekler. (Diener *et al.* 1999; Jensen & Li 2025; Keyes *et al.* 2002). Dolayısıyla aile aidiyeti, bireyin iyi oluş düzeyinin açıklanmasında hem duygusal hem de bilişsel süreçler aracılığıyla katkı

sunan temel bir psikososyal kaynak olarak değerlendirilmektedir. Nitekim alan yazın incelenildiğinde aile aidiyetinin bireyin iyi oluşunu pozitif yönde etkilediği görülmektedir (Karaağaç *et al.* 2024; Kiye 2024; Körün *et al.* 2025; Hikmetoğlu 2023).

Belirtilen kuramsal çerçeve doğrultusunda, aileye duyulan aidiyet ile bireyin mental iyi oluş düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi, psikososyal gelişimi etkileyen temel mekanizmaların anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Aidiyet duygusunun insanın temel ihtiyaçlarından biri olduğu (Baumeister & Leary, 1995; Maslow 1943) ve aile bağlarının yaşam boyu süren duygusal, bilişsel ve sosyal işlevselliği şekillendirdiği (Bowlby 1988) dikkate alındığında, aile aidiyetinin mental iyi oluş üzerindeki belirleyici rolünün ortaya konması hem kuramsal hem de uygulamalı açıdan anlamlıdır. Bununla birlikte, mental iyi oluşu etkileyen faktörlerin yalnızca aile aidiyetiyle sınırlı olmadığı; bireyin demografik özelliklerinin de (yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik düzey gibi) psikolojik işlevsellik ve yaşam doyumu üzerinde önemli farklılaşmalar yarattığı çeşitli ampirik çalışmalarda gösterilmiştir (Dolan *et al.* 2008; Stone *et al.* 2010; Wood & Joseph 2010). Bu nedenle çalışmada yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik düzey değişkenlerinin modele dahil edilmesi önemlidir; zira yaş bireyin gelişimsel süreçlerini ve yaşam deneyimlerini, cinsiyet duygusal deneyimler ile toplumsal rollerden kaynaklanan psikolojik farklılıkları, sosyoekonomik düzey ise kaynaklara erişim, yaşam koşulları ve stres düzeyi gibi iyi oluşu doğrudan etkileyen çevresel etmenleri yansıtmaktadır.

Bu nedenlerle, aile aidiyeti ile birlikte demografik değişkenlerin mental iyi oluş üzerindeki yordayıcı gücünün incelenmesi, bireyin iyi oluş deneyimini daha bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Elde edilecek bulgular, ruh sağlığı uzmanlarına, eğitimcilere ve politika yapıcılara psikososyal destek programlarını farklı yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik gruplara uyarlama konusunda önemli bilgiler sunma potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, bireylerin mental iyi oluş düzeylerinin aile aidiyeti ve demografik değişkenler (cinsiyet, sosyoekonomik düzey ve yaş) tarafından anlamlı bir biçimde öngörülüp öngörülemediğini ortaya koymaktır. Araştırma, bu temel amaç ekseninde aşağıda yer alan sorulara yanıt aramaktadır:

1. Bireylerin iyi oluş düzeyleri ile aile aidiyet düzeyleri arasında anlamlı bir korelasyon ilişkisi var mıdır?
2. Aile aidiyet düzeyi, cinsiyet, sosyoekonomik düzey ve yaş değişkenleri bireylerin iyi oluşlarını anlamlı düzeyde yordayabilmekte midir?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışmada, bireylerin iyi oluş düzeylerinin aile aidiyeti, cinsiyet, sosyoekonomik düzey ve yaş değişkenleri aracılığıyla yordanıp yordanmadığını belirlemek amacıyla ilişkisel desen kullanılmıştır. Karasar'ın (2012) açıklamasına göre, ilişkisel tarama deseni; iki ya da daha fazla değişken arasındaki bağlantının yönünü ve düzeyini incelemeyi hedefleyen bir yaklaşımdır. Bu doğrultuda çalışmada iyi oluş değişkeni bağımlı, aile aidiyeti, cinsiyet, sosyoekonomik düzey ve yaş ise bağımsız değişkenler olarak yapılandırılmıştır.

Model 1: Mental iyi oluş = Sabit + Aile aidiyeti

Model 2: Mental iyi oluş = Sabit + Aile aidiyeti + Cinsiyet (KD)

Model 3: Mental iyi oluş = Sabit + Aile aidiyeti + Cinsiyet (KD) + Sosyoekonomik düzey (KD)

Model 4: Mental iyi oluş = Sabit + Aile aidiyeti + Cinsiyet (KD) + Sosyoekonomik düzey (KD) + Yaş (KD)

(KD): Kukla değişken

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Türkiye' nin çeşitli bölgelerinde yaşayan ve yüz yüze ya da

çevrim içi anket formunu gönüllü olarak dolduran toplam 293 birey oluşturmaktadır. Katılımcıların 114'ü veri toplama araçlarını yüz yüze uygulama yoluyla, 179'u ise çevrim içi ortamda doldurarak çalışmaya katılmıştır. Çalışmaya dahil edilme ölçütü, katılımcıların 18 yaş ve üzeri olmasıdır. Veri toplamının iki farklı yöntemle gerçekleştirilmesi nedeniyle ölçme farklılığının ortaya çıkmasını önlemek amacıyla, her iki uygulamada da aynı ölçek maddeleri, aynı yönergeler ve aynı sıralama kullanılmış; çevrim içi form, yüz yüze uygulanan formun birebir dijital karşılığı olacak şekilde yapılandırılmıştır. Böylece yönteme bağlı ölçme hatalarının en aza indirilmesi hedeflenmiştir. Araştırmanın örneklem büyüklüğünün yeterliliğini belirlemek amacıyla güç analizi yapılmıştır. Bu analizde, orta düzeyde etki büyüklüğü ($f^2 = 0.15$), %5 anlamlılık düzeyi ($\alpha = 0.05$), %80 istatistiksel güç ($1-\beta = 0.80$) ve dört bağımsız değişken (aile aidiyeti, cinsiyet, sosyoekonomik düzey, yaş) dikkate alınmıştır. Analiz sonucunda, minimum 85 katılımcının çalışmada yer almasının yeterli olacağı belirlenmiştir. Bu doğrultuda, mevcut çalışmada yer alan 293 kişilik örneklem grubunun, güç analizi kriterlerine uygun olduğu söylenebilir. Katılımcılara, uygun örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır. Bu yöntem, araştırmacıların en kolay şekilde erişebildikleri bireyleri örnekleme dâhil ederek, gerekli sayıya ulaşana kadar veri toplama sürecini sürdürmeleri esasına dayanmaktadır (Büyüköztürk *et al.* 2014). Tablo 1'de katılımcıların sosyodemografik özellikleri sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Faktör	Değişken	n	%
Cinsiyet	Kadın	205	70,0
	Erkek	88	30,0
Sosyoekonomik Düzey	Düşük	34	11,6
	Orta	238	81,2
	Yüksek	21	7,2
Yaş	18-25	128	43,7
	26-35	105	35,8
	36+	60	20,5

Verilerin Toplanması

Çalışmada kullanılacak ölçme araçlarına ilişkin kullanım izinleri, ölçeklerin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarını gerçekleştiren araştırmacılardan e-posta yoluyla resmi olarak alınmıştır. Bu sürecin ardından, araştırmanın etik açıdan uygunluğunu sağlamak amacıyla Maltepe Üniversitesi'nden 09.01.2025 tarihli ve 2025/01-18 karar numaralı etik kurul onayı alınmıştır. Veri toplama süreci hem yüz yüze görüşmeler hem de çevrimiçi anket formları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara araştırmanın amacı, içeriği ve süreci hakkında önceden detaylı bilgilendirme yapılmış; verilerin gizliliği ve güvenliği konusunda gerekli teminatlar sağlanarak, gönüllü katılım esas alınmıştır. Bireylerin mental iyi oluş düzeylerini değerlendirmek amacıyla Warwick-Edinburgh Mental İyi Oluş Ölçeği Kısa Formu uygulanmış; aileye duyulan aidiyet duygusunu belirlemek için ise Aile Aidiyeti Ölçeği kullanılmıştır. Çalışma kapsamında toplam 293 bireyden veri elde edilmiş; toplanan veriler analiz sürecine uygun biçimde kodlanarak dijital ortama aktarılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından geliştirilen demografik bilgi formunda, katılımcıların yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik düzey (düşük, orta ve yüksek) algıları gibi temel özelliklerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Formun amacı, çalışma kapsamındaki değişkenlerin demografik faktörlere göre nasıl farklılaştığını inceleyebilmektir. Demografik bilgi formu, hem yüz yüze hem de çevrim içi uygulamalarda aynı içerik ve sırayla sunulurken veri tutarlılığı sağlanmıştır.

Aile Aidiyeti Ölçeği

Bireylerin ailelerine yönelik hissettikleri aidiyet düzeyini değerlendirmek amacıyla Mavili ve arkadaşları (2014; ayrıca bkz. Mavili *et al.* 2023) tarafından geliştirilmiştir. Beşli Likert tipi bir yapıya sahip olan ölçek, "hiç katılmıyorum" (1) ile "tamamen katılıyorum" (5) arasında derecelendirilen toplam 17 maddeden oluşmaktadır. Ölçek, "kendilik aidiyeti" ve "aile aidiyeti" olmak üzere iki alt boyut içermektedir. Maddelerin 13'ü olumlu, 4'ü ise olumsuz yönde ifade edilmiş olup, olumsuz maddeler ters kodlama yöntemiyle değerlendirilmiştir. Örnek maddelerden bazıları şunlardır: [Madde 1]: "*Aileme güçlü bir şekilde bağlılık hissediyorum.*", [Madde 4]: "*Ailemin beni desteklediğini hissediyorum.*" Ölçek geliştirme çalışmasında gerçekleştirilen Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) sonucunda, aile aidiyeti algısına ilişkin şu uyum indeksleri elde edilmiştir: $\chi^2/sd = 4,33$, RMSEA = .075, SRMR = .034, CFI = .97. Güvenirlik analizine göre, ölçeğin genel Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .94; alt boyutlar için ise .93 (kendilik aidiyeti) ve .82 (aile aidiyeti) olarak hesaplanmıştır. Bu araştırma kapsamında Aile Aidiyet Ölçeği toplam puan hesaplanarak kullanılmıştır. Mevcut ölçeğin bu araştırma kapsamında geçerliliğini değerlendirmek amacıyla DFA, güvenilirliğini belirlemek için ise Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı analizi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar ile ölçeğin uyum indekslerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür ($\chi^2/sd = 3.85$, RMSEA = .061, SRMR = .041, CFI = .96) ve güvenirlilik katsayısının (.79) literatürde önerilen sınırlar içerisinde olduğunu ortaya koymuştur (Büyüköztürk, 2014; Kline, 2015). Bu bulgular doğrultusunda ölçeğin bu çalışma örnekleminde kullanılabilir olduğu belirlenmiştir.

Warwick-Edinburgh Mental İyi Oluş Ölçeği Kısa Formu

Bireylerin zihinsel iyi oluş düzeylerini değerlendirmek amacıyla Tennant ve arkadaşları (2007) tarafından geliştirilen ölçek, Türkçe'ye Demirtaş ve Baytemir (2019) tarafından uyarlanmıştır. Ölçeğin Türkçe formu, bireylerden son iki haftalık deneyimlerini dikkate alarak yanıtlamaları istenen, beşli Likert tipi (1 = Hiçbir zaman, 5 = Her zaman) yapıdaki 7 olumlu maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçe formu, öznel ve psikolojik iyi oluşu birlikte ele alan, işlevsellik temelli tek boyutlu bir faktör yapısına sahiptir. Gerçekleştirilen DFA sonucunda, ölçeğe ilişkin şu uyum indeksleri elde edilmiştir: $\chi^2/sd = 1,58$, RMSEA = .065, SRMR = .040, CFI = .99. Ölçeğin iç tutarlılığına ilişkin Cronbach alfa katsayısı birinci örnekleme .86, ikinci örnekleme ise .84 olarak belirlenmiştir. Bu bulgular doğrultusunda, WEMIOÖ-KF'nin bireylerin zihinsel iyi oluş düzeylerini değerlendirmede psikometrik açıdan geçerli ve güvenilir bir araç olduğu söylenebilir. Ölçekten elde edilen yüksek puanlar, bireylerin mental iyi oluşlarının yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçekte yer alan örnek ifadelerden bazıları şunlardır: [Madde]: "*Son iki haftada kendimi iyimser hissettim.*", [Madde]: "*Son iki haftada kendimi enerjik hissettim.*" Bu araştırma kapsamında Warwick-Edinburgh Mental İyi Oluş Ölçeği' nin geçerliliğini değerlendirmek amacıyla DFA, güvenilirliğini belirlemek için ise Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı analizi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar ile ölçeğin uyum indekslerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür ($\chi^2/sd = 2.47$, RMSEA = .059, SRMR = .039, CFI = .96). Hesaplanan güvenirlilik katsayısının (.91) ise literatürde önerilen sınırlar içerisinde olduğu tespit edilmiştir (Büyüköztürk, 2014; Kline, 2015). Bu bulgular doğrultusunda ölçeğin bu çalışma örnekleminde kullanılabilir olduğu belirlenmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin çözümlenmesi sürecinde, öncelikle ölçme araçları aracılığıyla elde edilen veriler dijital ortama aktarılmış ve SPSS 25.0 istatistik yazılımı kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada anlamlılık eşiği olarak .05 düzeyi temel alınmıştır. Toplamda 293 bireyden sağlanan veri kümesi programa yüklenmiş; analizden önce eksik veri taraması gerçekleştirilmiş ve hiçbir eksik gözleme

rastlanmamıştır. Devamında, uç değer analizi yapılarak her bir katılımcıya ait z-puanları hesaplanmış ve -4 ile +4 sınırları arasında kalan değerlerin geçerli kabul edilmesine karar verilmiştir (Mertler & Vannatta 2016). Belirlenen aralık dışında herhangi bir sıra dışı veri tespit edilmediğinden çözümleme sürecine geçilmiştir. Araştırmada kullanılan Warwick-Edinburgh Mental İyi Oluş Ölçeği Kısa Formu ile Aile Aidiyeti Ölçeği için güvenilirlik incelemeleri yapılmış ve iç tutarlılık katsayıları (Cronbach Alfa) hesaplanmıştır. Bu katsayıların yüksek bulunması, kullanılan ölçme araçlarının istatistiksel açıdan güvenilir ve tutarlı veriler sunduğunu ortaya koymuştur. Analiz aşamasına geçilmeden önce, verilerin dağılım özellikleri incelenmiş; çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 1 aralığında yer alması doğrultusunda, dağılımın normal olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Çokluk *et al.* 2014). Bu değerlendirmeler doğrultusunda ilk olarak, bireylerin iyi oluş düzeyleri ile aile aidiyet algıları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Ardından, aile aidiyeti, cinsiyet, sosyoekonomik düzey ve yaş gibi değişkenlerin iyi oluş üzerindeki etkilerini incelemek için Hiyerarşik Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi yapılmıştır. Bu çalışmada hiyerarşik regresyon analizinde değişkenlerin modele alınma sıralaması, kuramsal ve yöntemsel yaklaşımlar doğrultusunda belirlenmiştir. Öncelikle demografik değişkenler (cinsiyet), ardından bireyin yapısal ve gelişimsel özelliklerini yansıtan değişkenler (sosyoekonomik düzey ve yaş) modele dâhil edilmiştir. Son aşamada ise araştırmanın temel değişkeni olan aile aidiyeti, diğer değişkenlerin etkileri kontrol edildikten sonra mental iyi oluşa yaptığı özgül katkıyı belirlemek amacıyla analize eklenmiştir (Field 2009; Tabachnick & Fidell 2013). Analiz sürecinden önce, temel varsayımların geçerliliği kontrol edilmiştir (Field, 2009; Tabachnick & Fidell, 2013; Ullman 2013). Demografik değişkenler, analizlere kukla (dummy) değişkenler olarak dahil edilmiştir. Bu kapsamda, her kategori için “0” ve “1” değerleri atanarak ikili kodlama uygulanmıştır (Field, 2009). Büyüköztürk’ün (2014) belirttiği üzere, sınıflama ölçeğindeki değişkenlerin regresyon analizinde yer alabilmesi için, bu değişkenlerin bir kategorisinin referans (baz) grup olarak dışarıda bırakılması gerekmektedir. Aksi halde, değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı (multicollinearity) riski oluşabilir. Bu nedenle cinsiyet, sosyoekonomik düzey ve yaş değişkenlerine ait kukla değişkenler oluşturulmuş ve her değişkende bir kategori analiz dışı bırakılarak hiyerarşik doğrusal regresyon gerçekleştirilmiştir. Cinsiyet değişkeni, “kadın” ve “erkek” olmak üzere iki kategoriden oluştuğundan, kadın cinsiyeti referans kategori olarak belirlenmiş ve “kadın = 0”, “erkek = 1” şeklinde kodlama yapılmıştır. Sosyoekonomik düzey değişkeni, düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç kategoriden oluşmaktadır. Bu değişken için yüksek sosyoekonomik düzey referans kategori olarak belirlenmiş; “düşük sosyoekonomik düzey = 1 (diğerleri = 0)” ve “orta sosyoekonomik düzey = 1 (diğerleri = 0)” olmak üzere iki ayrı kukla değişken oluşturulmuştur. Yaş değişkeni ise 18–25, 26–35 ve 36 yaş ve üzeri olmak üzere üç grupta ele alınmıştır. Bu değişken için 36 yaş ve üzeri grup referans kategori olarak belirlenmiş; “18–25 yaş grubu = 1 (diğerleri = 0)” ve “26–35 yaş grubu = 1 (diğerleri = 0)” şeklinde iki kukla değişken oluşturulmuştur. Referans kategorilerin seçimi, literatürde yaygın olarak kullanılan yaklaşımlar doğrultusunda, karşılaştırma açısından anlamlı ve yorumlamayı kolaylaştıracak gruplar esas alınarak yapılmıştır (Field, 2009; Büyüköztürk, 2014). Ayrıca, dışarıda bırakılan kukla değişkenler için ikinci bir hiyerarşik çoklu regresyon modeli daha kurulmuş ve böylece tüm kategorilerin etkisi karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, ilgili bölümde ayrıntılı biçimde sunulmuştur.

Bulgular

Katılımcıların çalışma kapsamında uygulanan ölçeklerden almış oldukları puan ortalamaları, minimum, maksimum değerler, standart sapma değerleri, çarpıklık ve basıklık değerleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Araştırma Değişkenlerine İlişkin Betimsel İstatistikler

Değişken	n	Ort.	Min	Maks.	Ss.	Çarpıklık	Basıklık
Aile Aidiyeti	293	41,78	19,00	61,00	6,446	-.199	,621
Mental İyi Oluş	293	23,79	7,00	35,00	4,817	-.014	,139

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin normallik varsayımını karşılayıp karşılamadığını belirlemek amacıyla Tablo 2’de sunulan çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Her bir değişkenin çarpıklık ve basıklık katsayılarının, referans aralık olan -1.00 ile +1.00 sınırları içerisinde yer aldığı görülmektedir (Çokluk *et al.*, 2014). Bu bulgu, değişkenlerin normal dağılım gösterdiğine ve normallik varsayımının sağlandığına işaret etmektedir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin düzeyini ve yönünü ortaya koymak amacıyla hesaplanan korelasyon katsayıları ise Tablo 3’te detaylı biçimde sunulmuştur.

Tablo 3. Bireylerin Mental İyi Oluş Düzeyleri ile Aile Aidiyeti Algıları Arasındaki İlişkiye Ait Korelasyon Katsayıları

Değişken	n	Mental İyi Oluş	Aile Aidiyeti
Mental İyi Oluş	293	1	
Aile Aidiyeti	293	.604**	1

** p < .05

Tablo 3’te yer alan bulgular, mental iyi oluş ile aile aidiyeti arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır ($r = .604$, $p < .05$). Pearson korelasyon analizi sonuçlarına göre, iki değişken arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı olup orta ile yüksek düzey arasında değerlendirilebilecek bir korelasyon gücüne sahiptir. Bu durum, bireylerin ailelerine duydukları aidiyet duygusu arttıkça mental iyi oluş düzeylerinin de arttığını göstermektedir. Korelasyon katsayısının .60 seviyesinde bulunması, bu iki değişken arasında güçlü bir bağ olduğunu göstermektedir (Cohen 1988).

Bireylerin aile aidiyetlerinin mental iyi oluşlarını yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla hiyerarşik çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Bu analize ilişkin elde edilen bulgular, aşağıda Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Mental İyi Oluş İçin Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Yordayıcı Değişkenler	B	SE	β	t	p
Model-1	Sabit	24,341	.513		47,452	.001
	Kadın cinsiyeti	-.780	.613	-.074	-1,272	.204
R=.074 R ² =.002 F=1,617 sd=1/291 p=.204						
Model-2	Sabit	24,768	1,102		22,477	.001
	Kadın cinsiyeti	-.829	.625	-.079	-1,327	.186
	Düşük sosyoekonomik düzey	-1,064	1,338	-.071	-.795	.427
	Orta sosyoekonomik düzey	-.331	1,106	-.027	-.299	.765
	R=.092 R ² =.002 F=.814 sd=1/291 p=.487					
Model-3	Sabit	25,181	1,271		19,819	.001
	Kadın cinsiyeti	-1,000	.639	-.095	-1,564	.119
	Düşük sosyoekonomik düzey	-1,298	1,343	-.086	-.966	.335
	Orta sosyoekonomik düzey	-.532	1,108	-.043	-.480	.631
	18-25 yaş grubu	-.687	.752	-.071	-.915	.361
	26-35 yaş grubu	.531	.763	.053	.695	.487
	R=.143 R ² =.020 F=1,190 sd=1/291 p=.314					

Model-3	Sabit	23,492	.395		59,517	.001
	Erkek cinsiyeti	.783	.631	.075	1,240	.216
	Yüksek sosyoekonomik düzey	.438	1,099	.024	.399	.690
	36+ yaş grubu	.158	.682	.014	.232	.817
	R=.079 R ² =-.004 F=.606 sd=1/291 p=.611					
Model-4	Sabit	4,836	1,493		3,238	.001
	Erkek cinsiyeti	.147	.508	.014	.289	.773
	Yüksek sosyoekonomik düzey	.183	.880	.010	.208	.835
	36+ yaş grubu	.262	.546	.023	.479	.632
	Aile aidiyeti	.451	.035	.603	12,781	.001
R=.605 R ² =.357 F=41,548 sd=1/292 p=.001						

* $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$

Tablo 5'te, mental iyi oluşun yordanmasına ilişkin olarak alternatif referans kategorileri kullanılarak gerçekleştirilen hiyerarşik çoklu doğrusal regresyon analizine ait bulgular sunulmaktadır. Analizin birinci modelinde yalnızca erkek cinsiyeti değişkeni modele dâhil edilmiştir. Model 1'in istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($F = 1,617$, $p = .204$). Erkek cinsiyetinin mental iyi oluş üzerindeki etkisi pozitif yönde olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir ($\beta = .074$, $p = .204$). İkinci modelde, erkek cinsiyetine ek olarak düşük sosyoekonomik düzey değişkeni modele dâhil edilmiştir. Model 2'nin de genel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir ($F = .414$, $p = .414$). Erkek cinsiyetinin ($\beta = .072$, $p = .229$) ve düşük sosyoekonomik düzeyin ($\beta = .023$, $p = .691$) mental iyi oluş üzerindeki etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Üçüncü modelde, önceki değişkenlere ek olarak yüksek sosyoekonomik düzey ve 36 yaş ve üzeri yaş grubu modele dâhil edilmiştir. Model 3'ün de istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir ($F = .606$, $p = .611$). Bu modelde erkek cinsiyeti ($\beta = .075$, $p = .216$), yüksek sosyoekonomik düzey ($\beta = .024$, $p = .690$) ve 36 yaş ve üzeri yaş grubunun ($\beta = .014$, $p = .817$) mental iyi oluşu anlamlı biçimde yordamadığı görülmektedir. Son aşamada oluşturulan Model 4'te, önceki tüm değişkenlere ek olarak aile aidiyeti değişkeni modele dâhil edilmiştir. Model 4'ün istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($F = 41,548$, $p < .001$). Bu modelde açıklanan toplam varyansın belirgin biçimde arttığı ve mental iyi oluşun yaklaşık %36'sının açıklandığı saptanmıştır ($R^2 = .357$). Model 4 sonuçlarına göre, aile aidiyeti, mental iyi oluşun anlamlı ve güçlü bir pozitif yordayıcısıdır ($\beta = .603$, $p < .001$). Buna göre, bireylerin ailelerine yönelik aidiyet düzeyleri arttıkça mental iyi oluşlarının da anlamlı biçimde arttığı söylenebilir. Buna karşın, erkek cinsiyeti ($\beta = .014$, $p = .773$), yüksek sosyoekonomik düzey ($\beta = .010$, $p = .835$) ve 36 yaş ve üzeri yaş grubunun ($\beta = .023$, $p = .632$) mental iyi oluş üzerindeki etkileri istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Tartışma ve Sonuç

Bu bölümde, araştırma bulguları literatür ışığında ele alınmış; elde edilen verilerin önceki çalışmalarla uyumu ve çalışmanın katkıları değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda yürütülen çalışmada, aile aidiyeti, cinsiyet, sosyoekonomik düzey ve yaş değişkenlerinin bireylerin mental iyi oluş düzeyleri üzerindeki yordayıcı etkileri incelenmiştir. Yapılan çoklu regresyon analizleri sonucunda, aile aidiyeti değişkeninin her iki modelde de mental iyi oluş üzerinde anlamlı ve güçlü bir pozitif etkisi olduğu görülmüştür. Ayrıca, yaş değişkeninin mental iyi oluşu yordama gücü incelendiğinde, 18-25 yaş grubunun yordayıcılığının anlamlı biçimde daha düşük, 36 yaş ve üzerindeki bireylerin yordayıcılığının ise anlamlı biçimde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, cinsiyet ve sosyoekonomik düzey değişkenlerinin iyi oluş üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular, bireyin ailesiyle bağlılık ile yaşının, mental iyi oluş düzeyini belirleyen önemli etmenler arasında yer aldığını ortaya koymaktadır.

Araştırmanın ilk temel bulgusu, bireylerin mental iyi oluş düzeyleri ile aile aidiyet düzeyleri

arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğudur. Korelasyon analizi sonucunda elde edilen $r = .604$ değeri, bu ilişkinin orta-yüksek düzeyde güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Türk aile yapısında, sosyal ilişkilerin merkezinde yer alan birliktelik ve dayanışma; aile bireyleri arasındaki güven, karşılıklı destek, sevgi, saygı ve bağlılık gibi temel değerlere dayanmaktadır (Kitapçioğlu & Tabur 2024). Nitekim, çocukluktan itibaren aile, bireylerin problemleri davranışlara karşı psikolojik sağlık geliştirilmesinde ve iyi oluşlarının desteklenmesinde koruyucu bir etken olarak önemli rol oynar. (Aslan & Topuz 2025a). Bu bağlamda, bireylerin kendilerini ait hissettikleri aile ortamları, yaşam doyumlarını ve genel psikolojik işlevsellik düzeylerini önemli ölçüde artırabilir. Benzer şekilde, ileri yaş örnekleminde yürütülen bir çalışmada, bireylerin sosyal ve ilişkisel bağlarının zayıflamasının mental iyi oluşu olumsuz etkilediği bulunmuştur. Buna karşın anlam, sosyal bağlılık ve destekleyici ilişkilerin bu etkiyi önemli ölçüde azalttığı anlaşılmaktadır (Aslan & Topuz, 2025b). Aile aidiyetinin yüksek olması; bireyde güven duygusu, değerli hissetme ve sosyal destek algısı gibi psikolojik kaynakları güçlendirerek mental iyi oluş üzerinde olumlu etkiler yaratabilir. Özellikle Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi'ne (1943) göre, aidiyet duygusu temel bir psikolojik ihtiyaçtır ve bu ihtiyacın karşılanması, bireyin üst düzey ihtiyaçlarını (özsaygı, kendini gerçekleştirme) daha sağlıklı bir şekilde inşa etmesine katkı sağlamaktadır. Kiye (2024) tarafından yürütülen araştırmada, bireylerin aile aidiyeti düzeyleri ile iyi oluşları arasında orta düzeyde ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Benzer şekilde, Hikmetoğlu'nun (2023) gerçekleştirdiği çalışmada da aile aidiyeti toplam puanı ile iyi oluş arasında anlamlı ve olumlu bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Bu bulgular doğrultusunda, aileye yönelik aidiyet duygusu yüksek olan bireylerin iyi oluş düzeylerinin de daha yüksek olduğu söylenebilir.

Araştırmanın ikinci temel bulgusu ise, aile aidiyetinin bireylerin mental iyi oluş düzeyini anlamlı bir şekilde yordadığını ortaya koymaktadır. Regresyon analizi sonucunda, aile aidiyetinin ve demografik değişkenlerin mental iyi oluş üzerindeki etkisinin sırasıyla %38 ve %36 oranında açıklayıcılık gücüne sahip olduğu belirlenmiştir. Bu durum, bireyin kendini ailesine bağlı, kabul edilmiş ve değerli hissetmesinin; yaşamdan aldığı tatmini, olumlu duygulanımını ve genel ruhsal dengesini ciddi biçimde etkileyebileceğini göstermektedir. Benzer biçimde, Karaağac ve arkadaşları (2024) tarafından yürütülen çalışmada da aile aidiyetinin bireylerin iyi oluş düzeyi üzerindeki belirleyici etkisi ortaya konmuştur. Araştırmada kurulan yapısal eşitlik modeline göre, aile aidiyeti hem doğrudan hem de dolaylı yollarla (örneğin, yalnızlık ve aile bütünlüğü algısı aracılığıyla) mental iyi oluşu anlamlı düzeyde yordamaktadır. Bu bulgu, bireylerin aile içinde kendilerini güvende, değerli ve anlaşılmış hissetmelerinin; yalnızlık duygusunu azaltarak ve aile ilişkilerinde algılanan bütünlüğü artırarak mental iyi oluşlarını desteklediğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Körün ve arkadaşları (2025) tarafından yürütülen çalışmada da aile aidiyetinin iyi oluş üzerindeki etkisi yapısal eşitlik modeli aracılığıyla test edilmiştir. Araştırmanın sonuçları, aile aidiyetinin iyi oluşu doğrudan ve anlamlı bir şekilde yordadığını göstermektedir. Buna ek olarak, korelasyon analizinden elde edilen bulgular, aile aidiyeti ile iyi oluş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu bulgular, aile aidiyeti düzeyi yüksek bireylerin psikolojik olarak daha iyi durumda olduklarını ortaya koymakta ve literatürdeki benzer çalışmaları desteklemektedir.

Bu araştırmada elde edilen bulgular, cinsiyet ve sosyoekonomik düzey değişkenlerinin mental iyi oluşu anlamlı biçimde yordamadığını göstermektedir. Literatürde bazı çalışmalar bu değişkenlerin iyi oluş üzerinde etkili olabileceğini belirtse de (Diener *et al.* 1999; Dolan *et al.* 2008), özellikle modern toplumlarda yaşam koşullarındaki farklılaşmaların azalması ve psikolojik kaynaklara erişimin artmasıyla birlikte bu etkilerin zayıfladığına dair bulgular da bulunmaktadır. Bazı araştırmalar, cinsiyete bağlı iyi oluş farklarının giderek küçüldüğünü (Stone *et al.* 2010) ve sosyoekonomik düzeyin iyi oluş üzerindeki etkisinin belirli eşiklerin üzerinde sınırlı hale

gelebildiğini ortaya koymaktadır (Kahneman & Deaton 2010). Bu bağlamda, mevcut çalışmada cinsiyet ve sosyoekonomik düzeyin anlamlı birer yordayıcı olarak ortaya çıkmaması, mental iyi oluşun bu demografik değişkenlerden ziyade daha çok bireysel ve ilişkisel psikososyal süreçler tarafından şekillendiğini düşündürmektedir. Ayrıca, bu çalışmada yaş değişkeninin mental iyi oluş üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir yordayıcı olmadığı tespit edilmiştir. Literatürde yaş ile iyi oluş arasında doğrusal olmayan ilişkiler rapor edilmiş olsa da (Blanchflower & Oswald, 2008; Stone *et al.* 2010), mevcut çalışmada farklı yaş grupları arasında mental iyi oluş açısından anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Bu bulgu, özellikle genç yetişkinlikten orta yetişkinliğe uzanan yaş aralığında bireylerin iyi oluş düzeylerinin görece istikrarlı bir seyir izleyebileceğine işaret etmektedir. Günümüz toplumlarında yaşam koşullarının, eğitim ve çalışma olanaklarının ve psikolojik destek kaynaklarının yaş grupları arasında benzerleşmesi, yaşa bağlı iyi oluş farklılıklarının azalmasına katkıda bulunuyor olabilir. Ayrıca, bu çalışmada aile aidiyeti gibi ilişkisel bir değişkenin mental iyi oluşun güçlü bir yordayıcısı olarak ortaya çıkması, yaşın etkisinin bu tür psikososyal değişkenler kontrol edildiğinde zayıflayabileceğini düşündürmektedir. Bu durum, bireylerin kronolojik yaşlarından ziyade sahip oldukları sosyal bağlar ve algılanan aidiyet düzeylerinin mental iyi oluş açısından daha belirleyici olabileceğine işaret etmektedir.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, aile aidiyeti ile mental iyi oluş arasındaki ilişkinin kesitsel bir araştırma modeliyle incelenmiş olması, değişkenler arasındaki nedensel yönün belirlenmesini güçleştirmektedir. Bu nedenle gelecekte yapılacak araştırmalarda boylamsal desenlerin kullanılması, söz konusu ilişkilerin zaman içindeki değişimini ve olası nedensel mekanizmaları daha net ortaya koyacaktır. Bunun yanı sıra, araştırma verilerinin tamamen öz-bildirim temelli ölçeklerle toplanmış olması önemli bir sınırlılığı oluşturmaktadır. Öz-bildirim yöntemleri, katılımcıların sosyal beğenirlik eğilimine, algısal yanlılıklara veya kendi durumlarını olduğundan farklı değerlendirme olasılıklarına açık olduğundan, elde edilen verilerin nesnelliğini kısmen sınırlandırabilmektedir. Bu nedenle, ileride yapılacak çalışmalarda gözlemsel veriler, davranışsal ölçümler veya nitel yöntemlerle desteklenen karma araştırma desenlerinin tercih edilmesi daha derinlikli ve güvenilir sonuçlar sunacaktır.

Ayrıca araştırmanın çalışma grubunu yalnızca Türkiye’de yaşayan 18 yaş ve üzeri bireylerin oluşturması, elde edilen bulguların ergenler, yaşlı yetişkinler gibi farklı yaş gruplarına veya farklı kültürel bağlamlara genellenebilirliğini sınırlamaktadır. Bu doğrultuda, daha geniş ve kültürel açıdan çeşitlendirilmiş örneklemle yürütülecek çalışmaların aile aidiyeti ve mental iyi oluş ilişkisine dair literatürü önemli ölçüde zenginleştireceği düşünülmektedir. Bu çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda, aile aidiyeti ile mental iyi oluş arasındaki ilişkinin güçlendirilmesine yönelik çeşitli uygulamalı öneriler geliştirilebilir. Öncelikle, bireylerin ailelerine yönelik bağlılık ve aidiyet duygularının desteklenmesi, mental iyi oluşlarını artırmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu kapsamda, aile danışmanlığı hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve aile içi iletişimi geliştirmeye yönelik seminer, atölye ve eğitim programlarının düzenlenmesi önem arz etmektedir. Ayrıca, psikolojik danışmanlar ve saha çalışanları, bireylerin aidiyet duygularını değerlendiren ölçek ve tekniklerden yararlanarak, iyi oluş düzeylerini destekleyici psikososyal müdahaleler planlayabilirler. Bu süreçte aidiyet duygusunu artırmaya yönelik yapılandırılmış grup çalışmaları, psikodrama oturumları ve duygusal farkındalık atölyeleri etkili olabilir. Araştırmada aile aidiyetinin iyi oluşu anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur. Bu bağlamda, politika yapıcılar ve ruh sağlığı uzmanları, aile yapısını koruyucu ve destekleyici sosyal politikalar geliştirerek bireylerin içsel dayanıklılıklarını artırabilirler. Aile ilişkilerinde sıcaklık, kabul ve destek hissini artıran uygulamalar bireyin yaşam doyumunu ve öznel iyi oluşunu olumlu yönde etkilemektedir. Bu nedenle, özellikle aile bütünlüğünü teşvik eden sosyal destek programlarına, psikoeğitim içerikli uygulamalara ve okul-aile iş birliğine dayalı çalışmalara daha fazla yer verilmelidir. Son olarak, bu konuda yapılacak yeni araştırmalarda ergenler, yaşlılar gibi

farklı yaş gruplarına odaklanılabilir; kültürler arası karşılaştırmalı çalışmalarla aile aidiyetinin farklı bağlamlardaki etkisi ortaya konabilir. Bu şekilde hem iyi oluşa katkı sunan dinamikler hem de bağlamsal faktörler daha net anlaşılacaktır.

Yazarın Notu

Çalışmaya katılan gönüllü kişilere teşekkür ederiz.

Mali Destek Bildirimi (Funding)

Çalışma herhangi bir kurumdan mali destek almamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Aslan O. & Topuz İ. 2025a. Çocuklarla Çalışan Okul Psikolojik Danışmanlarının Problem Davranışlara Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 16(1), 697-723. doi: 10.51460/baebd.1605736
- Aslan O. & Topuz İ. 2025b. The Mediating Role of Spiritual Well-Being, Meaning In Life, and Religiosity In The Relationship Between Loneliness and Mental Well-Being Among Turkish Older Adults Experiencing Spousal Loss. *Aging & Mental Health*, 1–13. doi:10.1080/13607863.2025.2606354
- Baumeister R. F. & Leary M. R. 1995, The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497–529.
- Benligiray D. D. S. & Sönmez Y. 2011. Hemşirelerin Mesleki Bağlılıkları İle Diğer Bağlılık Formları Arasındaki İlişki: Örgüte Bağlılık, İşe Bağlılık ve Aileye Bağlılık. *Journal of Hacettepe University Faculty of Nursing (JOHUFON)*, 18(1), 28-40.
- Blanchflower D. G. & Oswald A. J. 2008. Is Well-Being U-Shaped Over the Life Cycle?. *Social Science & Medicine* (1982), 66(8), 1733–1749. doi: 10.1016/j.socscimed.2008.01.030
- Bowlby J. 1988. *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. Basic Books.
- Büyüköztürk Ş. 2014. *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı* (19th ed.). Ankara: Pegem Academy.
- Cohen J. 1988. *Statistical Power Analysis for The Behavioral Sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Cummins R. A. 1997. *Comprehensive Quality of Life Scale – Intellectual Disability (ComQol-ID): Manual* (5th ed.). Melbourne: School of Psychology, Deakin University.
- Çokluk Ö. Şekercioğlu G. & Büyüköztürk Ş. 2014. *Sosyal bilimler için Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları* (3.Basım). Pegem Akademi.
- Demirtaş A. S. & Baytemir K. 2019. Türk Üniversite Öğrencileri için Warwick-Edinburgh Mental İyi Oluş Ölçeği Kısa Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Eurasian Journal of Educational Research*, 81, 87-114. doi: 10.14689/ejer.2019.81.5
- Diener E., Suh E., M. Lucas R. E. & Smith H. L. 1999. *Subjective Well-Being: Three Decades of Progress*. *Psychological Bulletin*, 125(2), 276–302. doi: 10.1037/0033-2909.125.2.276
- Diener E., Suh E. M., Lucas R. E. & Smith H. L. 1999. Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125(2), 276–302.
- Dolan P., Peasgood T. & White M. 2008. Do we really know what makes us happy? A review of the economic literature on the factors associated with subjective well-being. *Journal of Economic Psychology*, 29(1), 94–122.
- Faculty of Public Health 2010. *Working to Improve the Public's Health*. Concepts of Mental and Social Wellbeing.
- Field A. 2009. *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*. Sage Publications.
- Gencer N. (Çeviren) 2018. Öznel İyi Oluş: Genel Bir Bakış. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2621-2638. doi: 10.17218/hititsosbil.457382
- Hagerty B. M., Williams R. A., Coyne J. C. & Early M. R. 1996. Sense of Belonging and Indicators of Social and Psychological Functioning. *Archives of Psychiatric Nursing*, 10(4), 235-244. doi:

- 10.1016/S0883-9417(96)80029-X
- Hikmetoğlu S. 2023. *Evli Bireylerde Psikolojik İyi Oluş ve Aile Aidiyetinin Evlilik Uyumuna Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi. İstanbul
- Jensen, T. M. & Li, X. 2025. Bidirectional Associations Between Family Belonging and Youth Well-Being Over Time: Family Structure as a Moderating Influence. *The Journal of adolescent health : official publication of the Society for Adolescent Medicine*, 77(5), 894–899. doi: 10.1016/j.jadohealth.2025.07.005
- Kahneman, D. & Deaton A. 2010. High Income Improves Evaluation Of Life But Not Emotional Well-Being. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(38), 16489–16493.
- Karaagac A. T., Bastug G. & Sayar K. 2024. Unraveling the Link Between Childhood Psychological Maltreatment and Mental Well-Being: The Serial Mediating Roles of Family Belongingness, Family Sense of Coherence, and Loneliness. *Current Psychology*. Advance online publication. doi: 10.1007/s12144-025-07673-7
- Karasar N. 2012. *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler* (23. Basım). Nobel Yayın Dağıtım.
- Keyes C. L. 2010. The Next Steps in The Promotion And Protection of Positive Mental Health. *The Canadian Journal of Nursing Research*, 42(3), 17–28.
- Keyes C. L. M., Shmotkin D. & Ryff C. D. 2002. Optimizing Well-Being: The Empirical Encounter of Two Traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 1007–1022. doi: 10.1037/0022-3514.82.6.1007
- Kıraç R., Erişen M.A., Filiz E. & Çiftçi-Kıraç F. 2021. Üniversite Öğrencilerinde Aile Aidiyeti ile Aile İçi Şiddet Tutumu İlişkisinin Değerlendirilmesi. *Tophum ve Sosyal Hizmet*, 32(1), 79-95. doi: 10.33417/tsh.814511
- Kızmaz Z. 2006. Okullardaki Şiddet Davranışının Kaynakları Üzerine Kuramsal Bir Yaklaşım. *C.Ü Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1), 47-70.
- Kitapçıoğlu S. & Tabur S. T. 2024. Türkiye'de Aile Terapisi Uygulamalarının Kültürel Bağlamda Değerlendirilmesi. *Psikoloji Araştırmaları*, 2(1), 25-32.
- Kiye S. 2024. *Aile Aidiyeti ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişki* [Bildiri]. International 1st 'Mavişehir' Mersin Scientific Research Congress, Mersin, Türkiye.
- Kline R. B. 2015. *Principles and practice of structural equation modeling* (4. baskı). Guilford.
- Körün A. B., Satıcı S. A. & Keitner G. I. 2025. Adaptation of General Family Functioning Assessment Device (GF-FAD): Its Association with Family Adaptability, Family Belongingness and Mental Well-Being. *Current Psychology*. Advance online publication. doi: 10.1007/s12144-025-07673-7
- Lyubomirsky S. 2007. *The How of Happiness: A Scientific Approach to Getting The Life You Want*. The Penguin Press, NY.
- Maslow A. 2001. *İnsan Olmanın Psikolojisi*. (O. Gündüz, Çev.). İstanbul: Kuraldı Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi, 1968).
- Maslow A. H. 1943. A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. doi: 10.1037/h0054346
- Mavili A., Kesen N. F. & Daşbaşı S. 2014. Aile Aidiyeti Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, (33), 29-45. doi: 10.21560/spcd.19507
- Mavili A., Kesen N. F. & Daşbaşı S. 2023. Translated Article: Family Belonging Scale: A Scale Development Study. *Current Psychology*, 42, 1337-1344. doi: 10.1007/s12144-021-01545-6
- Mertler C. A. & Vannatta R. A. 2016. *Advanced and Multivariate Statistical Methods: Practical Application and Interpretation* (6. Basım). Pyrczak Publishing. doi: 10.4324/9781315266978
- Ryff C. D. 1989. Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on the Meaning of Psychological Well-Being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069–1081. doi: 10.1037/0022-3514.57.6.1069
- Seligman M. E. P. 2011. *Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-Being*. Free Press.
- Stone A. A., Schwartz, J. E., Broderick, J. E. & Deaton A. 2010. A snapshot of the age distribution of psychological well-being in the United States. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the*

- United States of America*, 107(22), 9985–9990. doi: 10.1073/pnas.1003744107
- Stone A. A., Schwartz J. E., Broderick J. E. & Deaton A. 2010. A Snapshot of The Age Distribution of Psychological Well-Being in The United States. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(22), 9985–9990. doi:10.1073/pnas.1003744107
- Tabachnick B. G. & Fidell L. S. 2013. *Using Multivariate Statistics*. Pearson.
- Tennant R., Hiller L., Fishwick R., Platt S., Joseph S., Weich S., Parkinson J., Secker J. & Stewart-Brown S. 2007. The Warwick-Edinburgh Mental Well-Being Scale (WEMWBS): Development and UK Validation. *Health and Quality of Life Outcomes*, 5(63). doi: 10.1186/1477-7525-5-63
- Topuz İ. & Aslan O. 2025. Being Well in the Shadow of War: The Case of Palestine. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* (63), 221-238. doi: 10.35237/suitder.1637460
- Ullman J. B. 2013. “Structural Equation Modeling.” Eds. B. G. Tabachnick & L. S. Fidell, *Using Multivariate Statistics*. Pearson, 681–785.
- Vaingankar J. A., Subramaniam M., Chong S. A., Abdin E., Edelen M. O., Picco L. & Sherbourne C. 2011. The Positive Mental Health Instrument: Development and Validation of a Culturally Relevant Scale in a Multi-Ethnic Asian Population. *Health and Quality of Life Outcomes*, 9(92), 1-18. doi: 10.1186/1477-7525-9-92
- WHO 2022. *World mental health report: Transforming mental health for all*. World Health Organization.
- Yıldırım E. 2005. Bir Modernite Rüyası: Ailenin Sonu Mu? - Kütahya Yetiştirme Yurdu Örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 8(8), 1-8.

Centaurs and Cavalry: How the Sea Peoples Shaped Mediterranean Warfare

Kentaurlar ve Süvariler: Deniz Kavimleri Akdeniz’de Savaş Sanatını Nasıl Şekillendirdi

M. Hamdi KAN*

Öne Çıkanlar:

- Bu çalışma birden fazla faktörün etkisiyle gerçekleşen Geç Tunç Çağı (GTÇ) yıkımının sebep ve sonuçlarına yeni bir yaklaşım ve öneri getirmektedir.
- Süvarinin antik ve ortaçağ savaş düzenindeki yeri ve etkisi daha bilindik olsa da ortaya çıkışının yarattığı etkiye dikkat çekilmektedir.
- Mitolojik figürlerin gerçek yaşamdan ve burada karşılaşılan değiştirici, dönüştürücü etkilerden kaynaklanışına bir örnek daha sunulmaktadır.

Öz: Tunç Çağı Sonu Çöküşü ve Deniz Kavimlerinin İstilas, hem arkeoloji hem de antik tarih disiplinlerinin en çok tartışılan konularından biridir. Bu olguya dair pek çok hipotez ve görüş ileri sürülmüş; bunların çoğu, sözde barbarların, Akdeniz ve Yakın Doğu’nun güçlü ve iyi örgütlenmiş devletlerini nasıl mağlup edebildiğini sorgulamıştır. Başlangıçta bu başarının temel nedeni olarak demir teknolojisinin kullanımı öne sürülmüştür. Ancak açıkça görülmektedir ki, geç Tunç Çağı kültürleri, istila öncesinde demiri zaten kullanmaktaydı. Hatta bir Hitit kralının “Demir Tahtın Adamı” olarak anıldığı bilinmekte; ayrıca Hititler ile Mısır arasında gerçekleşen demir ticaretine dair mektuplar da günümüze ulaşmıştır. Bu tür bulgular olmasa dahi, söz konusu barbarların teknik açıdan Akdeniz medeniyetlerinden daha gelişmiş olduğunu varsaymak mantıksız olurdu. Drews (1993), birkaç on yıl önce, çöküşün tek bir nedene indirgenemeyeceğini savunan yeni bir hipotez ortaya koymuştur ve bu yaklaşımı büyük ölçüde haklı bulunmuştur. Drews’un açıklamaları arasında depremler, kitlesel göçler, demir işçiliği, kuraklık, sistemsel çöküş ve akıncı faaliyetleri gibi birden fazla etken yer almaktadır (Drews 1993). Onun istilacıların askerî başarısına dair getirdiği açıklama ise, bu grupların sayıca çokluğu karşısında, merkezi devletlerin son derece maliyetli savaş arabası birliklerinin etkisiz kalmış olmasıdır. Bu makalenin temel hipotezi, Deniz Kavimlerinin İstilas ile Akdeniz dünyasında kentaur (yarı insan yarı at) tasvirlerinin ortaya çıkışı arasında kurulabilecek yeni bir ilişkiye dayanmaktadır. Bu ilişkinin, bölgede orduların yapısında köklü bir dönüşüm yaratarak süvari birliğinin sahneye çıkmasına öncülük ettiği öne sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Süvari, Kentaur, Deniz Kavimleri, GTÇ Yıkımı

Highlights:

- This study offers a new perspective and proposal regarding the causes and consequences of the LBA Collapse, which occurred as a result of multiple contributing factors.
- Although the role and impact of cavalry in ancient and medieval warfare is better known, this study draws attention to the significance of its disruptive emergence.
- This study provides yet another example of how mythological figures originate from real life and the transformative, altering effects encountered therein.

* Dr., Akdeniz Üniversitesi Serik G.S.S. M.Y.O., Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Antalya, muhammetkan@akdeniz.edu.tr. ORCID: 0000-0001-7947-7140

Abstract: The LBA Collapse and the Invasion of Sea People is one of the most popular topics in both archaeology and ancient history. There have been numerous hypothesis and arguments on the subject, most of them questioning the reason for the success of so-called barbarians in defeating strong and well-organized states in the Mediterranean and the Near-East. It was at first believed that the main variable was the use of iron. But obviously the LBA cultures were using iron well before the invasion, the Hittite King was even referred to as the “Man on the Iron Throne” and letters discussing the trade in iron between Hittite and Egyptian kingdom are known. Even prior to this evidence, it was absurd to imagine the so-called barbarians were technically more advanced than the Mediterranean Cultures. A few decades ago Drews presented a new hypothesis, suggesting the collapse cannot be explained with a single reason; and he was obviously right. His various explanations were earthquakes, migrations, again iron working, drought, system collapse and raiders (Drews 1993). And his explanation for the military success of the invaders was the mass numbers of troops against the highly expensive chariot armies of the organized states. The hypothesis this paper presents provides a new correlation between appearance of centaur depictions in the Mediterranean and the Invasion of the Sea Peoples representing the introduction of a new unit in the armies of the region: *the cavalry*.

Keywords: Cavalry, Centaur, Sea Peoples, LBA Collapse

Genişletilmiş Özet: Geç Tunç Çağı’nın (GTÇ) çöküşü, arkeoloji ve antik tarih literatüründe sıklıkla tartışılan karmaşık bir olgudur. Bu süreçte Miken, Hitit, Ugarit, Kıbrıs ve Levant’taki pek çok gelişmiş devletin ani biçimde ortadan kalkması, araştırmacıları çok yönlü açıklamalara yönlendirmiştir. Başta ekonomik zayıflama, kuraklık, göç dalgaları, depremler ve iç sistem çöküşleri gibi çeşitli faktörlerin birlikte etkili olduğu kabul edilmiştir. Bu yıkıcı dönemle birlikte anılan en gizemli aktörlerden biri ise “Deniz Kavimleri”dir.

Başlangıçta bu istilacı grupların başarısı, demir silahlarının üstünlüğüne bağlanmıştır. Ancak Hitit Kralı III. Hattuşili dönemine ait mektuplar, demirin istilalardan önce de kullanıldığını, hatta Hititler ile Mısır arasında demir ticareti yapıldığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu grupların teknik üstünlükle başarıya ulaştığı fikri geçerliliğini yitirmiştir. Drews (1993), çöküşü tek bir nedene indirgememek gerektiğini savunarak depremler, kuraklık, göçler, sistem çöküşü ve istilacı baskınlar gibi çok sayıda etkenin bu yıkımı hazırladığını belirtmiştir.

Bu çalışmanın temel tezi, GTÇ çöküşüne katkıda bulunan unsurlar arasında genellikle göz ardı edilen kritik bir değişimi öne çıkarmaktadır: Süvari savaş birimlerinin ortaya çıkışı. Dönemin ordu yapılarında esas vurucu güç savaş arabalarıyken, bu birimler hem son derece maliyetli hem de coğrafi koşullara bağımlıydı. Hitit, Mısır ve Miken gibi devletlerin savaş arabası orduları düz arazilerde etkili olmakla birlikte, manevra kabiliyeti düşük ve beklenmedik saldırılara karşı savunmasızdı.

Süvari birlikleri ise çok daha ekonomik, hızlı ve çevikti. Hem menzilli silahlarda hem de yakın dövüşte at üzerinde olmak önemli bir avantaj sağlıyordu. Savaş arabalarının savaş alanında kapladığı alan, aynı kaynakla dört katı daha etkili süvari birlikleriyle doldurulabiliyordu. Bu durum, süvarilerin sadece stratejik değil, aynı zamanda lojistik olarak da üstün olduğunu göstermektedir.

Deniz Kavimleri’nin GTÇ’nin son evresinde bu taktiksel yeniliği beraberlerinde getirmiş olabileceği öne sürülmektedir. Bu birlikler, yalnızca istila eden gruplar değil, aynı zamanda savaş düzenini kökten değiştiren aktörlerdi. Bu dönüşüm, yalnızca askerî yapıda değil, mitolojik imgelerde de iz bırakmıştır. Kentaur (yarı insan, yarı at) mitosu, bu bağlamda önemli bir kültürel belirteç olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Euboia’daki Lefkandi’de bulunan MÖ IX. yüzyıla tarihlenen Kentaur heykelciği, bu dönüşümün doğrudan görsel ve mitolojik bir yansıması olabilir. Kentaur figürü, savaşçı atlıların, yani süvarilerin, medeniyet için taşıdığı tehdit ve hayranlık karışımı duyguların sembolü hâline gelmiştir. Tıpkı Azteklerin atlı İspanyol istilacılara duyduğu hayret gibi, GTÇ halkları da bu yeni askerî fenomeni insan-hayvan karışımı efsanevi yaratıklarla açıklamaya çalışmış olabilir.

Sonuç olarak, bu çalışma, Deniz Kavimleri’nin salt yağmacı ya da göçmen gruplar değil, aynı zamanda Doğu Akdeniz’de savaşın doğasını değiştiren bir askerî devrimin taşıyıcısı olabileceğini öne sürmektedir. Süvari birimlerinin ani ve etkili yükselişi, savaş arabası çağının sonunu getirmiş, yeni bir askerî dönemin başlangıcını işaret etmiştir. Bu yönüyle GTÇ çöküşü yalnızca bir yıkım değil, aynı zamanda askerî düşüncenin evriminde bir kırılma noktasıdır.

1. Introduction

The LBA Collapse and the Invasion of Sea People forms one of the most popular topics of both archaeology and ancient history. There have been numerous hypothesis and arguments concerning this subject, most of them questioning the reason for the success of so-called barbarians in defeating the strong and well-organized states of the Mediterranean and the Near-East.

It was at first believed that the main variable was the use of iron. But obviously the LBA cultures were using iron well before the invasion and there is even a letter, Hittite Iron Letter of Hattusili III (*KBo I 14*) which mentions the iron trade between Hittite and Egypt (Muhly *et al.* 1985, 71). Even prior to this evidence, it was absurd to imagine that so-called barbarians were technically more advanced than the high cultures of Mediterranean.

A few decades ago Drews (1993) came up with a more detailed hypothesis, to suggest that the collapse cannot be explained through only one reason; and he was obviously right. His various explanations were: earthquakes, migrations, again iron working, drought, system collapse and raiders (Drews 1993). And his explanation for the military success of the invaders was the mass number of troops against the highly expensive chariot armies of the organized states.

This paper focuses mainly on the military part of this phenomenon, in relation with archaeological and linguistic evidence pointing to a mostly disregarded revolution in the armies of the Mediterranean: the cavalry.

2. Sea People and the LBA Collapse

The term “Sea People” is actually a modern expression, introduced in 1896 (Maspero 1896). The most famous depiction of these invaders is recorded on the reliefs of Medinet Habu, in Egypt. But the attack on Egypt and Ramses III’s victory is of little concern regarding this paper. There are two reasons for that: First, the attack has come from the sea, as it was nearly impossible to pass through Sinai Desert to reach Egyptian mainland. So, the reliefs at Medinet Habu are one of the first depictions of a naval battle and are of little consequence in respect to the use of cavalry. Secondly, it is not entirely certain that the people that attacked Egypt were the same so-called Sea People that invaded Aegean, Anatolia, and Assyria. Because the invaders have moved local population and caused mass migration in the region and there is no certain evidence that they themselves even reached further south of Levant. Also, there are earlier inscriptions of Pharaoh Merenptah, in the Temple of Amun in Karnak, that mention a questionable victory over the Libyans and their islander allies, just before the invasion (Breasted 1962 (Vol. 3): 241-243). The names of the peoples mentioned in this inscription (Lukka, Meshwesh, Teresh, Ekwesh and Shekelesh) are not very different from the ones in the famous inscription of Ramses III’s victory over the Sea People:

As for the foreign countries, they made a conspiracy in their islands. All at once the lands were on the move, scattered in war; no country could stand before their arms. Hatti, Kizzuwatna, Carchemish, Arzawa and Alasiya were cut off. A camp was set up in one place in Amurru; they desolated its people, and its land was like that which has never come into being. They were advancing on Egypt while the flame was prepared before them. Their League was Peleset, Tjeker, Shekelesh, Denyen and Weshesh, united lands. They laid their hands upon the lands to the very circuit of the earth, their hearts confident and trusting: ‘Our plans will succeed!’ (Zangger 1995, 25).

The earliest source on so-called Sea People is however The Amarna Letters (Moran 1992). Woudhuizen (2006, 35) equates some names in these letters with the later mentions of Sea People. So, the tribes of so-called Sea People in Egyptian records are apparently the former bitter enemies of the Egyptian naval authority in the Eastern Mediterranean, rather than some mysterious foreign invaders. Also, Cline (2003, 137) claims the invaders to be immigrants seeking a suitable place to settle. They had nowhere else to go and intended to settle (Peczynski 2009, 24).

From this, it is safe to claim that the people mentioned, described, and depicted in Medinet Habu are the refugees and/or immigrants that fled from the original invaders. The four-wheel carts depicted in the reliefs also support the idea of immigrants rather than the invaders.

At this point, it may be that the assault on Anatolia and Levant might be more informative. The main target of the invaders seems to be the Kingdom of Hatti and their allies. It is important to draw a picture of the whole situation. The Hittite troops might be somehow outnumbered and insufficient against the invaders, so the King demanded additional troops and food from his vassals in Ugarit (Zangger 1995, 26). This means the invasion from the west of the Hittite Mainland had just destroyed the already disloyal western allies of the kingdom and the only support to be hoped for was from the eastern and southern vassals. But the raiders seem to have moved quickly. Apparently, no state or site was able to help the other. There is a letter from the King of Ugarit, written to the King of Alasiya in Cyprus, seeking help; but this letter never left the kiln, in which was supposed to be fired (Zangger 1995, 26).

The letter of Ugarit, depictions, and inscriptions of Medinet Habu and a script describing a naval victory of the joined forces of Hatti and Alasiya against the “enemy” (Zangger 1995, 26) all indicate a naval invasion. But the interesting point is, most of these are about the “victories” of the defenders. Although we call these people “Sea People”, they don’t seem to be very successful regarding their naval activities. But, what about the armies?

The land invasion seems to be more effective. The raids targeting the unsettled Achaean Mainland caused the collapse of the citadels of the Wanaxes. Invading Anatolia should be equally easy and destructive, as the high culture of Troy was already destroyed, and the north-western gate of the peninsula was wide open for the invaders. The northern impact on the Achaean mainland and the north-western one on the Anatolian Peninsula caused migration. Following these main impacts, it is quite difficult to differentiate the original invaders from the populations in motion in the Aegean.

At this point, it is important to distinguish the multiple reasons for this sudden impact. Economic and social struggle that both centralised and decentralised political structures have been struggling with (Drews 1993, 8-29), the drought and production decline (ref. Drews 1993, 77-84), multiple threats on the borders -especially for the Hittites- (Drews 1993, 8-11) all of these clearly were of consequence in setting the stage for the final act. But, in considering the military side of this invasion, all of these factors do not seem to be sufficient to cause the well-equipped and experienced chariot armies of the Achaeans and the Hittites to be defeated by some “people”. If, as an inland kingdom, the Hittites accomplished even naval victories against the “enemy” during the process, it means the state should have had enough resources to supply and maintain its land armies as its main defensive structure. So, there must be another factor that enabled the destruction of the strongest armies in the region.

3. Chariot Armies: A Technological Cul-de-Sac

Not only the wealthy centralized kingdoms of Near East, but also the Achaean Kings relied upon chariots, their main and most affective unit of their armies. There were different design choices depending on their use, like those Hittite chariots being able to carry three soldiers (a rider, an

attacker and a defender) due to their centre positioned axles (Fig. 1), and, for example, Egyptian chariots carrying two soldiers (a rider and a warrior) with their rear positioned axles (Fig. 2); the former being used as heavy armoured vehicles to hit the enemy hard and the latter employing its advantages of speed and manoeuvrability on the battlefield (Littauer & Crouwel 1983).

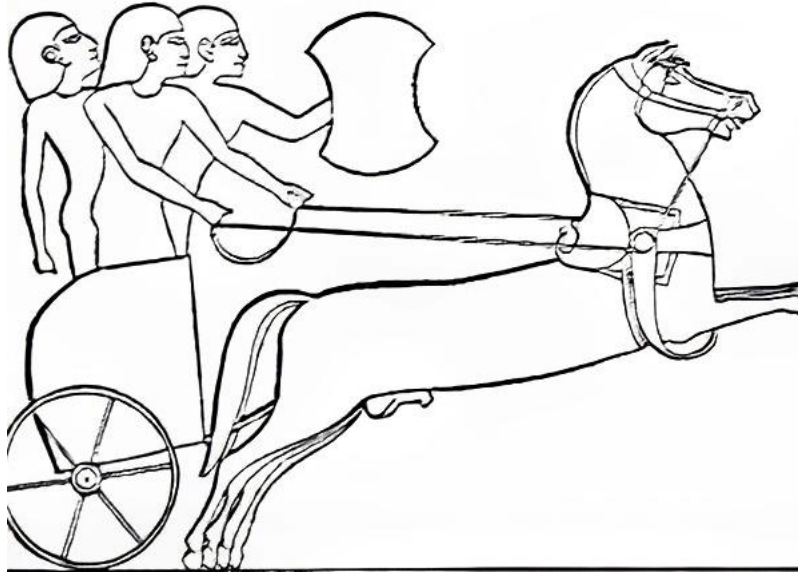


Fig. 1. Hittite chariot from the Great Kadesh Reliefs of Ramesses II, drawn by James Henry Breasted (1865–1935). Image source: Wikimedia Commons.



Fig. 2. Relief depicting Ramesses II on a chariot during the Battle of Kadesh, Egyptian, 13th century BCE. The Metropolitan Museum of Art. Image source: *historycollection.com*.

From the evidence from Achaean culture, in the chariot race depictions the chariot itself is interpreted as an object of prestige displayed on LHIIIA2-IIIB amphoroid craters (Fig.3) and the wide acceptance of this type of pottery in the Eastern Mediterranean (as at Tell Atchana, on Cyprus and at Ugarit) among the elite, indicates chariots were used to promote the Achaean

nobility across a wide spread of cultures (Leonard, 1994). Also, the tomb finds, especially a bit from Miletus in a LH IIIC tomb (Niemeier 1998) shows the horse to be a valuable asset for the Achaean nobility but the absence of the actual body of the horse itself also indicates that it may have been too valuable to have been buried with its rider. Also, the date of this find should be considered by the reader in the following sections.



Fig. 3. Mycenaean pottery with chariot depictions. The Metropolitan Museum of Art.

Image source: Wikimedia Commons.

The Madduwatta Indictment mentions Attarasiya – a man from Ahhiyawa – being active with his chariots in western and south-western Asia Minor during the reign of King Arnuwandas of Hatti (Kan-Dündar, 2005). So, chariots were unsurprisingly used as war machines by Achaeans as was the case for other contemporary Mediterranean cultures of the period, so long as the topography rendered this possible.

Whatever the use and the design might be, chariots were the most expensive yet the most affective units in the Mediterranean armies of the LBA (Piggot 1992; Littauer & Crouwel 1983; Renfrew 1998). In addition to the advantages of speed, armour, and the ability to carry additional ammunition (such as javelins and arrows) there were certain disadvantages, not least cost and the topographical limitations. Chariots require large battlefields to effectively capitalise on their advantages of speed and manoeuvrability, and the Great Kingdoms of the Near East mostly preferred pitched battles to engage one another.

These well-organized and experienced field armies of the centralized kingdoms might be affective against each other in certain situations, but they also known to be less affective against raiders and unorganized invaders, such as Hittite armies being relatively successful against their Egyptian and Assyrian counterparts but were not able to affectively defend the homeland against the northern invaders of the Gaška Lands for centuries (Ünal 2003, 50-61). It seems that the order of warfare (like the order of diplomacy and the order of trade) was self-established between these East Mediterranean cultures, and just like these other pre-established orders it was quite vulnerable to disruptive interventions.

The internal factors such as social restlessness caused by drought and production decline seem to have been as disruptive as external factors like invaders, while internal ones affect mostly the order of diplomacy and trade, the external impacted on the order of warfare. The fall of the chariot armies has mostly been explained by the massed number of the hordes against the highly experienced and well-equipped but out-numbered troops (Drews 1993). But all the advantages of chariot armies prove highly effective especially against massed numbers of infantry. So, the collapse of the order of warfare at the end of LBA would have been caused by something else.

4. The Rise of Cavalry in the Mediterranean

According to Renfrew (1987 and 1998) and Piggot (1992) there is no reliable literary or archaeological evidence for “horse riding” before the end of the 2nd Millennium BC. However, Levine believes that riding would have preceded traction (Levine 2005, 7). Although horse breeding and cavalry units in general have been considered to be expensive (Piggot 1992; Littauer & Crouwel 1983; Renfrew 1998), the earlier (2nd Millennium BC) use of horses in the armies of Near East, Aegean, and Mediterranean seems to have been as a more expensive unit: chariots.

Comparing cavalry armies with chariots provides quite clear results. Chariots were not only more expensive but were also less effective than the cavalry. Although the speed factor is not very different, agility and manoeuvrability are much higher for cavalry units, as well as the height factor. Throwing projectiles from a distance is easier for the cavalry as it is easier to protect that distance. Also, in close combat, striking from above is a great advantage against both infantry and chariot units (Fig. 4).

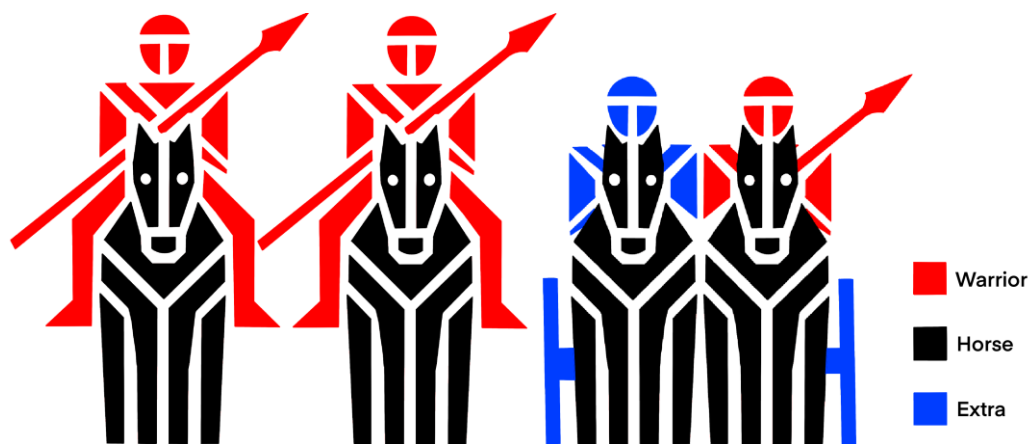


Fig. 4. Cavalry/Chariot comparison by height and quantitative measures (drawing by author)

Beside the advantages mentioned above on the battlefield, cavalry is relatively more cost effective when compared to the cost of chariots, and, cavalry is easier to deploy in mass numbers. Just one individual unit of cavalry is at least as effective as a chariot if not more, while both manpower and production costs are less than half that of a chariot (Fig. 4). No effort or resources are spent for the chariot and no man is spared to just steer the chariot.

Even if at first glance it appears less important than the other factors, the ground covered on the battlefield is also relevant. The firepower of one single chariot on a ground is multiplied by four by the cavalry on the same area (Fig. 5). So, with the same resources and manpower, just two times more troops for a cavalry army means four times more firepower than the chariots. As the inequality grows this advantage cumulatively grows.

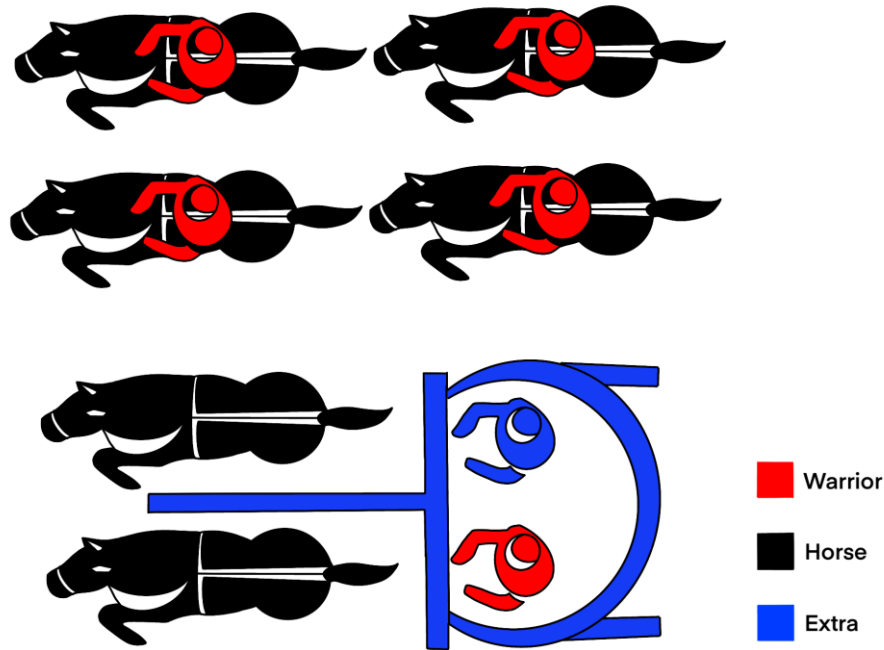


Fig. 5. Cavalry/Chariot comparison by “area covered times firepower” (drawing by author)

In addition to the advantage of cost effectiveness, height, agility and firepower, the chariot armies of the region were not used to such an enemy. Any adversary opposing a cavalry army should be prepared accordingly. Long spears and shield wall formation like the later phalanx would be crucial to resist and even overcome the cavalry, but this kind of well-trained and equipped armies would not be seen in the region for hundreds of years. The “Great Kingdoms” of LBA were not prepared for, nor had they ever seen such a type of warfare, and if neither experienced nor prepared sufficiently, it is quite impossible to resist the cavalry.

Starting from the 1st millennium BC, one can see that these advantages caused the chariots to fall from favour, to be mostly replaced by cavalry and various infantry units.

Dalley (1985, 37) claims cavalry first developed in Assyria in early 9th century BC, in the reign of Ashurnasirpal (883-859 BC). It is mostly believed that the concept of cavalry was imported to Assyria from Asian Nomadic Cultures but checking the major sites and early spread of that Eurasian steppe culture leads to a far northern location compared to Assyrian borders: north of Aral, Caspian and Black Seas (Olsen 2006, 253, fig. 17.1). Also, the well-established dating of confirmed Early Iron Age nomadic cavalry finds from the Early Scythian Era are no earlier than 8th century BC (Grach 1980; Savinov 1993). From this it is evident that the emergence of cavalry in the Mediterranean and Mesopotamia was rooted elsewhere, both chronologically and geographically. Nonetheless, this kind of an impact should be caused by a sudden effect, rather than through distant relations. One should check earlier clues concerning cavalry to determine the effective and original cause.

Although Kelder (2012) claims that horse-back riding (and cavalry according to him) can be seen in very few and speculative examples in both Aegean and Near Eastern examples, none of these indicate that cavalry was been adopted by LBA armies as a standard and accepted unit. Most

of these examples (both from the Aegean and the Near East) either depicted in non-military ceremonies, by some deities, or even controversial as to if they depict cavalry at all (Kelder 2012).

At this point, it is necessary to distinguish between horse-back riding and cavalry. Riding horses for sports or in prestigious activities, or even for hunting is not an indication of the adoption cavalry warfare. This would be like comparing fishing practices with naval fleets. Cavalry warfare requires trained riders as well as equally trained horses to enable them to engage in both close combat and projectile skirmishes. The riders should be able to control their horses while using their weapons at the same time, and the horses should not be afraid of the chaotic atmosphere of a battlefield and should be easily controllable. Also, any unit of an army should be trained and organized to manoeuvre and react in mass numbers. Besides, cavalry warfare requires specific equipment for both riders and horses. So, very few and mostly controversial examples depicting some kind of horse-back riding are known which do not constitute solid indicators of cavalry being used in LBA armies.

As a result, the Mediterranean armies should have met the cavalry in a period after LBA and before 9th century BC; and this contact most probably was a sudden impact.

5. Mythology and Representation: Early Centaurs

First of all, it is essential for this paper to put a limit on the subject of Centaurs. This paper does not aim to investigate or interpret the mythological hybrid creature called a Centaur, nor the evolution of the myth itself in classical mythology. What is important for this work, is the ‘first’ appearance of this mythological hybrid and its timing.

The mythological interpretations of the Centaurs are mostly related to war and chaos; as these creatures are mainly regarded as outsider, stranger, foreigner invaders of the civilization itself. Even there are suggestions to claim that the very design of a centaur is the depiction of the struggle between the civilized and uncivilized (man and horse respectively) (Fidan 2024, 59), a broader perspective might suggest that not only the tangible design, but the concept itself should be related with and even rooted in such a struggle.

Scobie (1978, 142) suggests the name Kentauros (Κένταυρος) should combine “κέντεῖν” (to prick, to sting, mostly conveys the idea of piercing or driving something sharp into something else) and “ταῦρος” (bull) and should mean something like “bull-slayer”. Even though this etymological approach is not entirely accepted, there is a connection between the boar-hunt and the cavalry; while the hunting campaigns for strong wild animals like lions or boars mostly relied upon cavalry as can be seen in famous ancient depictions of such scenes (Barringer 1996, fig. 5, 11a, 17b)

Putting aside the design and etymology, the idea of such a creature should have been triggered by an encounter for the first time with an unfamiliar concept (like most mythological ideas). A similar affect can be observed in Aztec culture after their encounter with Spanish Knights in early 16th century AD (Pittaro & Green 1933, 249). So, it seems reasonable, not absurd to suggest that the idea of a Centaur should originate from some kind of encounter with a cavalry dominated culture.

It is essential to identify the first depictions of Centaurs to understand when and where this encounter may have taken place. Although there are some earlier artefacts identified as centaurs, which are mentioned in the following paragraph, the earliest certain depiction of a centaur is the well-known Centaur of Lefkandi in Euboia (Desborough *et al.* 1970). The statuette was found in two pieces in two different tombs (Desborough *et al.* Popham, 1970, 21) and both burials are dated between 900-875 BC (Desborough *et al.* 1970, 24). Regarding the production technique, the Lefkandi Centaur is considered to be the follower of the wheel-made votive animals of LBA,

more significantly of LHIIIC (Desborough *et al.* 1970, 27).

The identifications of earlier examples have mostly been questioned. One was carved on a seal in the Berlin Museum (Evans 1894, 343, fig. 69) and the second, from Prosymna was also on a seal (Blegen 1937, 277-278, fig. 589). Although it is difficult to clearly identify hybrid creatures on such small artefacts, Demargne (1929, 123) and Boardman (1963, 54-55) questioned if these examples represented centaurs. Also, a figure on a Sub-Mycenaean pyxis has been identified as a centaur by Bohen (1988, 12-15, fig: 2.1, 3.1, Pl: 1.1). But this identification is also questionable (Shear 2002, 149). Shear (2002, 147-148, Pl: 3 a-c, e-f) describes two terracotta figurines of Mycenaean origin from Ugarit as centaurs and dates them to the LHIIIA-B periods. But these figures are also questionable as no head has been uncovered and the arm-hand extensions are also not very distinctive (Shear 2002, Pl: 3 a-c, e-f).

For these examples to be identified correctly as centaurs, these LH IIIB and Sub-Mycenaean dates are late enough to have been inspired due to the so-called Sea People invasion. Moreover, these dates close the gap between the LBA collapse and the Centaur of Lefkandi. Obviously, the centaurs, the mythological reflection of brutal, fierce and crude warrior horsemen, have been created in the imagination of the LBA people of the Achaean mainland inspired by the invaders and raiders of the era.

6. Conclusion

The Late Bronze Age collapse, a period of profound upheaval in the Mediterranean, has long been attributed to a confluence of factors, including economic instability, environmental pressures, and the enigmatic “Sea Peoples.” While previous hypotheses have emphasized the role of mass migrations and technological shifts, this paper proposes a critical, yet often overlooked catalyst: the introduction of cavalry warfare.

The traditional reliance on expensive and logistically demanding chariot armies, prevalent in both the Near Eastern empires and the Mycenaean kingdoms, proved a strategic vulnerability. These chariot-centric forces, while formidable in pitched battle on open terrain, were ill-equipped to counter swift and agile cavalry tactics employed by the invading forces. The advantages of cavalry (increased maneuverability, heightened vantage point, and cost-effectiveness) allowed for rapid deployment and devastating strikes, effectively bypassing the strengths of the established military orders.

The emergence of the centaur myth, serves as a compelling cultural marker of this military revolution. These hybrid creatures, symbolizing the fusion of man and horse, likely reflect the shock and awe experienced by LBA populations first encountering these novel equestrian warriors. The timing of the earliest definitive centaur depictions aligns with this period of upheaval, suggesting a direct correlation between the rise of cavalry and the cultural representation of this new and formidable force.

The evidence presented suggests that the “Sea Peoples,” beyond being mere raiders or refugees, may have introduced a paradigm shift in Mediterranean warfare. Their adoption of cavalry tactics, a departure from the established chariot-based strategies, prove a decisive advantage in the chaotic environment of the LBA collapse. This military innovation, coupled with the existing socio-economic vulnerabilities of the region, contributed significantly to the downfall of the powerful Bronze Age kingdoms.

In essence, the “Centaur” (the invading cavalry) played a pivotal role in reshaping the military landscape of the Mediterranean, marking the end of the chariot era and ushering in a new age of warfare. The LBA collapse, therefore, represents not just a period of destruction, but also a transformative moment in military history, driven by the strategic advantage of the horse and rider.

Author's Note: This study was very briefly presented as an oral presentation with the title "The Sea People and the End of the Era of Chariots: Rise of the Cavalry," at the "International Symposium on Cultural Continuity, Change and Interaction in the Aegean World from the Second to First Millenium B.C." held on 18th November 2022 via online digital platform.

BIBLIOGRAPHY

- Barringer J. 1996. "Atalanta as Model: The Hunter and the Hunted." *Classical Antiquity* 15/1, 48–96.
- Blegen C. W. 1937. *Prosymna. The Helladic Settlement Preceding the Argive Heraeum*. Cambridge.
- Boardman J. 1963. *Island Gems. A Study of Greek Seals in the Geometric and Early Archaic Periods*. London.
- Bohen B. 1988. *Kerameikos. Ergebnisse der Ausgrabungen 13: Die geometrischen Pyxiden*. New York & Berlin.
- Breasted J. H. 1962. *Ancient Records of Egypt*. 5 cilt. (İlk basım 1905–1907). New York.
- Cline E. H. & O'Connor D. 2003. "The Mystery of the Sea Peoples." Eds. D. O'Connor & S. Quirke, *Encounters with Ancient Egypt: Mysterious Lands*. London, 108–138.
- Dalley S. 1985. "Foreign Chariotry and Cavalry in the Armies of Tiglath-Pileser III and Sargon II." *Iraq* 47, 31–48.
- Demargne P. 1929. "À propos d'une représentation de centaure." *Bulletin de correspondance hellénique* 53, 117–128. DOI: 10.3406/bch.1929.2901
- Desborough V. R., Nicholls R. V. & Popham M. 1970. "A Euboean Centaur." *The Annual of the British School at Athens* 65, 21–30.
- Drews R. 1993. *The End of the Bronze Age: Changes in Warfare and the Catastrophe ca. 1200 B.C.* Princeton.
- Evans A. J. 1894. "Primitive Pictographs and a Pre-Phoenician Script from Crete and the Peloponnese." *Journal of Hellenic Studies* 14, 270–372.
- Fidan M. A. 2024. "Gerçekten Mitolojiye: Türk Kültüründe Antropomorfik Açidan At ve Centaur." *Anadolu Mecmuası* 3/8, 58–72.
- Grach A. D. 1980. *Ancient Nomads in Central Asia*. Moscow.
- Kan M. H. & Dündar E. 2005. "Madduwatta ve Zippasla Ülkesi." *Adalya* VIII, 1–9.
- Kelder J. M. 2012. "Horseback Riding and Cavalry in Mycenaean Greece." *Ancient West & East* 11, 1–18.
- Leonard A. 1994. *An Index to the Late Bronze Age Aegean Pottery from Syria-Palestine*. Jonsered.
- Levine M. 2005. "Domestication and Early History of the Horse." Eds. D. S. Mills & S. M. McDonnell, *The Domestic Horse: The Evolution, Development and Management of its Behaviour*. Cambridge, 5–22.
- Littauer M. A. & Crouwel J. H. 1983. "Chariots in Late Bronze Age Greece." *Antiquity* 57/221, 187–192. DOI: 10.1017/S0003598X00055605
- Maspero G. 1896. "Struggle of the Nations: Egypt, Syria and Assyria." Ed. A. Sayce. London, 461–470.
- Moran W. L. 1992. *The Amarna Letters*. Maryland.
- Muhly J. D., Maddin R., Stech T. & Özgen E. 1985. "Iron in Anatolia and the Nature of the Hittite Iron Industry." *Anatolian Studies* 35, 67–84. DOI: 10.2307/3642872
- Niemeier W. D. 1998. "The Mycenaeans in Western Anatolia and the Problem of the Origins of the Sea Peoples." Ed. S. Gitin, *Mediterranean Peoples in Transition: Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE*. Jerusalem.
- Olsen S. L. 2006. "Early Horse Domestication on the Eurasian Steppe." Eds. M. Zeder et al., *Documenting Domestication*. Berkeley, 245–270. DOI: 10.1525/9780520932425-020
- Peczynski S. 2009. *The Sea People and Their Migration*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Rutgers University.
- Piggot S. 1992. *Wagon, Chariot and Carriage*. London.
- Pittaro J. M. & Green A. 1933. *Progressive Spanish*. Washington D.C.
- Renfrew C. 1987. *Archaeology & Language: The Puzzle of Indo-European Origins*. Cambridge.
- Renfrew C. 1998. "World of Minos: Minoan Contribution to Mycenaean Greek and the Linguistic Geography of the Bronze Age Aegean." *Cambridge Archaeological Journal* 8, 239–264. DOI: 10.1017/S095977400001852
- Savinov D. G. 1993. "To the Study of the Ethnic-Political History of the People of Southern Siberia during the Scythian Epoch." *Historical Ethnography*, 128–135.
- Scobie A. 1978. "The Origins of Centaurs." *Folklore* 89/2, 142–147.
- Shear I. M. 2002. "Mycenaean Centaurs in Ugarit." *The Journal of Hellenic Studies* 122, 147–153.
- Woudhuizen F. C. 2006. *The Ethnicity of the Sea Peoples*. Rotterdam. (Online publication)
- Zangger E. 1995. "Who Were the Sea Peoples?" *Aramco World* 46, 20–31.
- Ünal A. 2003. *Hititler Devrinde Anadolu II*. İstanbul.

The Representation of Mythic Love in Eastern and Western Narratives: *Ferhat and Shirin, Tristan and Isolde*

Doğu ve Batı Anlatılarında Mitik Aşkın Temsili: Ferhat ile Şirin ve Tristan ile Isolde

Serap SARIBAŞ*

Highlights:

- The study grounds its comparative inquiry in identified textual corpora, namely Gottfried von Strassburg's *Tristan* and the Persian Ottoman *Ferhat and Shirin* tradition, enabling a precise philological and narratological orientation.
- Female silence functions as a constitutive mechanism that configures ethical legibility and narrows the horizon of agency within both mythic architectures
- Ferhat and Tristan exemplify desire that persists in unresolved form as each figure negotiates intersecting structures of loyalty, interdiction and sovereign authority.
- Fragmented and non teleological narrative patterns expose limits of symbolic closure and reveal persistent instability within mythic representation.
- The argument mobilizes an ethical and gender oriented interpretive matrix informed by Girardian and post Freudian concepts, intensifying the analytical depth of the study.

Abstract: This study advances a comparative investigation of Gottfried von Strassburg's *Tristan* and the Persian Ottoman *Ferhat and Shirin* corpus, aiming to delineate ethical, temporal, and structural strain generated by mythic love inside divergent narrative regimes. The inquiry proceeds from a premise that love narratives invite scrutiny inside zones marked by deforming cultural codes, destabilized symbolic orders, and narrative inclination toward fracture. Girardian mimetic desire, Freudian repetition, and Campbell's heroic paradigm furnish conceptual momentum, with feminist and poststructural perspectives intensifying attention to silence, interdiction, and representational saturation. These matrices acquire analytic intensity in close readings that register Ferhat's monumental labor and Tristan's divided fidelity as configurations of desire resisting symbolic containment and unsettling normative coherence. The method relies on a comparative textual procedure anchored in identified versions, enabling correlations among narrative architecture, ethical tension, and gendered constraint. Findings indicate incomplete affective constellations that interruption, suspended resolution, and persistent residue configure, each myth generating narrative arrest in place of closure. Once cumulative tension concentrates, mythic form yields an aesthetic and ethical matrix governed by discontinuity, indeterminacy, and representational strain. The study concludes that love in these narratives functions as a disruptive vector dislocating symbolic organization and exposing limits within mythic regulation, producing a narrative field saturated with unresolved ethical intensity.

Keywords: Mythic Representation, Crisis of Representation, Narrative Fracture, *Ferhat and Shirin*, *Tristan and Isolde*

Öne Çıkanlar:

- Bu çalışma karşılaştırmalı incelemesini Gottfried von Strassburg'un *Tristan* anlatısı ile Pers-Osmanlı *Ferhat ile Şirin* geleneğine dayandırır; böylece filolojik derinliği ve kültürel belleği kesiştiren ortak bir metinsel zemin oluşturur.

* Assoc. Prof. Dr.Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Letters, Department of English Language and Literature, Karaman, serapsaribas@kmu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-4079-8024

- Kadın suskunluğu her iki anlatıda etik görünürlüğü belirleyen ve eylem imkânını sınırlayan kurucu bir ilke niteliği kazanır.
- Ferhat ve Tristan sadakat, yasak ve egemenlik eksenlerinde yoğunlaşan çözümsüz bir arzu kipliğini somutlaştırır.
- Teleolojik bütünlüğe direnen parçalı anlatı örgüleri simgesel kapanmanın sınırlarını görünür kılar ve mitik temsilin süregelen istikrarsızlığını açığa çıkarır.
- Çözümleme Girardgil mimetik arzu modeli ile post-Freudyen tekrar kuramını toplumsal cinsiyet eleştirisiyle bir araya getirerek her iki anlatıyı etik ve semiyotik kırılma eksenlerinde yeniden konumlandırır.

Öz: Bu çalışma Gottfried von Strassburg'un *Tristan* anlatısı ile Pers-Osmanlı *Ferhat ile Şirin* külliyyatını ortak bir metinsel rezonans alanında konumlandırarak mitik aşkın farklı anlatı rejimlerinde tetiklediği etik, zamansal ve yapısal gerilimleri yoğun bir kavramsal dikkatle çözümler; inceleme aşk anlatılarının duygusal temsillerden ziyade kültürel kodların çözüldüğü, simgesel düzenlerin sarsıldığı ve anlatısal sürekliliğin kendi çatlaklarını belirginleştirdiği söylemsel eşiklerde işlediğini varsayar. Girardgil mimetik arzu modeli, Freudyen tekrar mantığı ve Campbell'ın kahramanlık şeması analize kavramsal momentler kazandırırken feminist ve postyapısalcı yönelimler sessizlik, yasaklayıcı düzen ve temsili doygunluğu keskinleştirir ve arzu mitik mimarının kırılma hatlarını belirleyen bir yapısal kuvvete dönüşür. Yakın okumalar Ferhat'ın anıtsal emeğini ve Tristan'ın bölünmüş sadakatini simgesel kapatma rejimlerine direnen ve normatif tutarlılığı titreştiren arzu konfigürasyonları olarak teşhis eder. Yöntem tanımlanmış metin versiyonlarına dayalı karşılaştırmalı çözümleme eksenleriyle anlatısal mimari, etik yoğunluk ve toplumsal cinsiyete bağlı kısıtlayıcı yapılar arasında derin bir bağ kurar. Bulgular kesinti, ertelenmiş çözülme ve tortulaşmış artık tarafından konfigüre edilen eksik duygu kümelenmelerini görünür kılar ve her iki mitin kapanmayı askıya alarak anlatıyı bir duraksama ve semiyotik gerilim alanı olarak yeniden biçimlendirdiğini gösterir. Birikimli gerilimin yoğunlaştığı eşiklerde mitik biçim süreksizlik ve temsili gerilimce yönlendirilen estetik ve etik bir matris üretir ve çalışma bu anlatılarda aşkın simgesel örgütlenmeyi yerinden eden ve anlatı alanını çözümlenmemiş etik yoğunlukla dolduran bozucu bir vektör işlevi üstlendiğini ileri sürer.

Anahtar Kelimeler: Mitik Temsil, Temsili Kriz, Anlatısal Kırılma, *Ferhat ile Şirin*, *Tristan ve Isolde*

Genişletilmiş Özet: Bu çalışma karşılaştırmalı incelemesini Gottfried von Strassburg'un *Tristan* anlatısı ile Pers-Osmanlı *Ferhat ile Şirin* geleneğinin seçili versiyonlarını ortak bir metinsel yoğunluk alanında konumlandırarak mitik aşkın farklı anlatı rejimlerinde ürettiği etik, yapısal ve zamansal gerilimleri çok katmanlı bir kuramsal dizge içinde çözümler. İnceleme aşkın bireysel bir duygu kipine indirgenemeyecek, toplumsal düzenin, kültürel normatifitenin ve anlatısal formun sınırlarında beliren temsiliyet kırılmaları tarafından şekillenen bir söylemsel eşik olarak ele alınması gerekliliğine dayanır. Her iki anlatı da aşkı bütünlüklü bir temsil imkânından uzaklaştırarak temsil edilemeyen bir fazlalık, anlatının kendi mimarisini zorlayan ve semiyotik gerilimi yoğunlaştıran bir taşıma noktası olarak kurar; bu fazlalık çöküş, kesinti ve sessizlik anlarında en belirgin hâline ulaşır. Aşk mitik yapının içine yerleştiği anda anlatısal dokuda bir gerilim vektörü üretir ve metin kendi bütünleşme potansiyelini aşındıran bir duygusal artık yaratır. Bu çerçevede mit kültürel belleğin pasif bir taşıyıcısından ziyade temsilin sınırlarını açığa çıkaran, anlatının yüklenemediği yoğunlukları görünür kılan ve epistemik kırılmayı işaret eden etkin bir felsefi yapı olarak belirir.

Kuramsal çerçeve incelemenin filolojik ve ontolojik topoğrafyasını belirlemek amacıyla Gottfried von Strassburg'un *Tristan* anlatısı ile Pers-Osmanlı *Ferhat ile Şirin* geleneğinin seçili versiyonlarını ortak bir semiyotik yoğunluk alanına yerleştirir ve bu alanı mitik aşkın kendi varlık kipini belirleyen kırılma çizgilerini temsil düzeyine taşıyan çok eksenli bir teorik düzenek aracılığıyla işler. René Girard'ın mimetik arzu modeli Tristan'ın Kral Mark'ın arzusuna yazılı varoluşsal konumlanışını ve Ferhat'ın Şirin'e yönelen arzusunun ataerkil-sembolik düzeni için bir çözünme eşğine taşıyan bir gerilim üretmesini görünür kılar. Freud'un tekrar itkisi arzusunun kendi sınırına çarpıp bir artık yoğunluk formuna dönüştüğü anlarda duyulur hâle gelir ve bu yoğunluk hem Tristan'ın gecikmiş kavrayışında hem Ferhat'ın yanılsama kaynaklı çöküşünde metnin kendi temsil rejimini zorlayan bir semiyotik yankılanma üretir. Campbell'ın monomiti her iki anlatıda dönüş ve bütünleşme imkânının sürekli ertelenmesiyle teleolojisini kaybederek mitik zamanın kendi üzerine kıvrıldığı yönsüz bir döngüsellik üreten ontolojik bir boşluğa dönüşür.

Feminist anlatı kuramları ile Julia Kristeva'nın temsiliyetin sınırlarına, sessizliğin semiyotik ağırlığına ve söylemin taşıyamadığı fazlalığa ilişkin kavrayışı Şirin'in söylemsel silinmişliğini ve Isolde'nin parçalı

edim alanını mitin kendi sınırını işaretleyen bir yoğunluk eşiği olarak konumlandırır. Maurice Blanchot'un artıksallık ve sonsuz erteleniş düşüncesiyle Jean-Luc Nancy'nin anlamın çözülme kıvrımına ilişkin ontolojisi bu eşikte beliren sessizliği metnin kendi imkân koşullarını askıya alan bir boşluk mantığına dönüştürür. İnanna Dumuzi, Vis Ramin ve Pyramus Thisbe gibi erken aşk anlatılarının ritmik ve tematik yankıları bu dizgenin arka plan rezonansını oluşturarak Doğu ve Batı mitik yapılarını yalnızca tarihsel bir süreklilik içinde değil aynı zamanda ontolojik bir ortak titreşim alanında buluşturur. Böylece yöntem karşılaştırmalı anlatı çözümlemesini aşarak sessizliğin, fazlalığın ve temsil kaymasının metin içinde açtığı kırılmaları izleyen ve metinlerarası dolaşımı semiyotik ve epistemik bir yoğunlaşma alanına dönüştüren çok katmanlı bir analitik devinime evrilir.

Elde edilen bulgular, Pers-Osmanlı *Ferhat ile Şirin* geleneğinde aşkın Agape ve Pragma kiplerinde, yani emeğin kutsiyetini, sürekliliği ve etik özveriyi merkeze alan bir ontolojik yönelim içinde kurulduğunu; buna karşılık Gottfried von Strassburg'un ve Bédier-Belloc çizgisinin *Tristan ve Isolde* anlatılarında aşkın Eros, Mania ve kısmi Ludus kipleri arasında salınan, yasa ile arzu arasındaki gerilimi yoğunlaştıran bir etik bölünme ekseninde işlediğini gösterir. Her iki anlatı da aşkı teleolojik bütünleşme imkânı tanımayan, ertelenmiş ve askıya alınmış bir yoğunluk kipinde biçimlendirir; ancak Isolde'nin yanlışlıkla içtiği iksirle paschein düzlemine, yani maruz kalma ve edilgin pathos alanına yerleşmesi dışı figürün zamansal bir oluş çizgisinden dışlanarak mekâna sabitlendiğini açığa çıkarır. Bu mekânsallaştırma, kadın öznelliğinin mitik düzende dönüşüm imkânından uzaklaştırılarak arzu ekonomisinin dolaşımına göre konumlanan semiyotik bir yüzeye dönüştüğünü gösterir. Şirin'in mutlak suskunluğu ile Isolde'nin kesintili söylem aralığı temsilin sınırında yoğunlaşan bir fazlalık üretir; sessizlik, Barthes'ın belirlediği üzere, anlamı bastıran değil, aşırı yüklenmiş bir semiyotik ağırlığı sıkıştıran bir strateji hâlini alır. Bu sessel yoğunluk, anlatının taşıyamadığı etik artığı askıya alır ve aşkı yalnızca temsili zorlayan değil, epistemik sürekliliği de kesintiye uğratan bir olay kipine dönüştürür. Böylece mitik aşk anlatıları, arzu tipolojilerinin (Eros'un taşkınlığı, Agape'nin özverisi, Mania'nın aşırılığı) kültürel kodlarla çarpıştığı eşiklerde hem temsiliyet rejimini hem de mitik bilginin istikrarını kırılanlaştıran söylemsel bir gerilim üretir; kadın figürünün sessizliği bu gerilimin boşlukta kalan edilgin bir izi değil, anlatının kendi sınırını belirleyen yankısal bir fazlalık olarak çalışır.

Bu çalışma mitik anlatının aşk için bir temsil alanını kurma yetisini değil temsilin çöktüğü ve söylemin kendi sınırına dayandığı eşiklerde oluşan yapısal artıkları merkeze alır ve böylece aşkın mitik dizge içinde ürettiği fazlalığı analitik bir yoğunluğa dönüştürür. *Ferhat ile Şirin* ve *Tristan* anlatılarında görüldüğü üzere Ferhat ile Tristan arzunun kültürel ve simgesel dizgelerle uyumlanamayan boyutunu ortaya çıkaran varlık kiplerine yerleşirken Şirin ile Isolde sessizliğin bir yokluk değil söylemin taşıyamadığı semiyotik yoğunluğu geri yansıtan bir fazlalık hâline geldiği temsili düğümleri cisimleştirir. Her iki anlatı da tamamlanmamışlıklarını bir eksiklik olarak değil anlamın ertelenişini ve kesintisini mümkün kılan üretken bir açıklık olarak işler; yankı, çöküş, melankoli ve ertelenme mitin poetikasını sürdüren asli kuvvetler hâline gelir. Aşk bu düzlemde durağan bir kategori olmaktan çıkar temsilin kırıldığı ve etik sorumluluğun belirlediği bir ontolojik eşik olarak açılanır. Bu çözümleme miti aşkın temsili üzerinden değil kendi iç çöküş mantığını, süreksizliklerini ve taşıyamadığı fazlalıkları görünür kılan bir söylemsel oluş olarak konumlandırır. Mitin zamansal ve yapısal kopuşları okurda yalnızca estetik bir sarsıntı değil anlamın yerinden edilmesine tanıklık eden bir felsefi sorumluluk üretir; çalışma bu doğrultuda aşk anlatılarının tamamlanmamış doğasını temsiliyetin sınırlarında çözümleyerek mitin modern düşünceyle kesişen eleştirel potansiyelini görünür kılmayı amaçlar.

Introduction

In approaching the *Ferhat and Shirin* corpus, this study positions its analysis within the versional trajectory that elevates Ferhat as the primary vector of desire and distinguishes this line from the Khousrev centered strands that predominate in the classical Persian canon (Nizami 1177/2007). Within those Khousrev oriented traditions, particularly in the *Xosrow u Shirin* narrative universe, Ferhat descends into a secondary or structurally peripheral position and the tragic economy of the lover dissipates into a triadic constellation shaped by sovereign prerogative (Firdawsî 1990). The Ottoman mesnevi lineage represented by Lâmiî Çelebi's *Ferhad u Şirin* articulates a distinct narrative topology where Ferhat assumes the full affective and ethical burden of the tale and acquires the tragic agency required for a precise comparative inquiry (Lâmiî 1528/2010). The selection of this Ferhat focused line establishes a versional ground that resonates structurally with *Tristan and Isolde*, as the impossibility of love emerges within a direct encounter between individual longing and the cultural interdictions that govern its limits. This alignment secures an

analytic foundation that enables a rigorous examination of the ways impossible love attains parallel ethical and narrative intensities across divergent mythic regimes, each regime encoding desire as a force that unsettles the symbolic architectures devised to contain it.

These violations manifest not as personal deficiencies; they function as symbolic disturbances that expose torsional pressures inside mythic form and unsettle narrative structures attempting to stabilize those pressures. In the *Ferhad u Şirin* mesnevi lineage and in Gottfried's *Tristan*, desire acquires force at the juncture lovers encounter sovereign or paternal interdiction, a juncture that transforms longing into an affective vector mediated by constraint rather than autonomy. Girard positions desire as a phenomenon gaining contour inside a mimetic configuration organized by rivalry and prohibition (Girard 1965, 3–5). In these narrative regimes the sovereign rival, Shirin's guardian in the mesnevi corpus or King Mark embedded in the Tristan tradition, transcends the status of impediment and inaugurates dynamics that precipitate the consolidation of Eros into gravitational density, drifting toward the intensities of Mania and retreating from orientations associated with Agape and Pragma. Under this configuration the prospect of resolution dissolves and plot movement inclines toward annihilative saturation rather than integrative progression. The resulting trajectory produces a narratological implosion, and the clearest manifestation of this implosive movement materializes as silence. This silence resists reductive construal and marks an ontological aperture myth fails to absorb into symbolic coherence, an aperture aligned with Kristeva's claim that "language breaks and affect begins" (Kristeva 1989, 14). The narrative conclusions generate an irreducible remainder, an unassimilated surplus disrupting any trajectory directed toward ethical or social equilibrium. Ferhat's self-annihilation in the Lâmiî tradition and Tristan's fading death in Gottfried's account leave communal coherence unmet and reveal the incommensurability between Eros and the regulatory frameworks assigned to delimit its force. These endings advance redemptive or didactic closure in theory, yet expose a tension desire imposes on symbolic architectures devised to contain its intensity.

The thematic logic of disintegration operates as a structural principle embedded in the mythic fabric of both tales, manifesting as a sustained attenuation of narrative resolution and ethical continuity. Love emerges as a force that transcends articulation, eludes symbolic containment, and destabilizes the coherence of the mythic architecture that attempts to accommodate it. As these stories approach their terminal threshold, conflicting values cease to converge and the narrative field drifts into a state of interpretive dissipation. The aesthetic force of these myths resides precisely in this drift, in exposing a modality of love that, by virtue of its intensity and its emplacement within a forbidden symbolic zone, withdraws from completion. Such love resists formal consolidation, attenuates the impulse toward resolution, and dislocates narrative purpose, leaving behind an architecture defined by fissure rather than synthesis. In this zone of fissure myth articulates an ontological suspension that renders its sustaining architectures provisional, allowing desire to assert itself as an event that eludes narrative governance and displaces the conditions of symbolic intelligibility.

In the *Ferhad u Şirin* mesnevi lineage invoked here, displacement assumes geographical, corporeal, and symbolic dimensions that recast the narrative field and instate desire upon terrain, body, and form as semiotic inscription. The mountains Ferhat excavates acquire the force of a writing surface that intensifies longing into a spatial act mediated by honor codes and kinship regimes that cannot internalize such affective magnitude without undergoing destabilization. His final act, produced by exhaustion and deception within this narrative trajectory, signals the moment at which the symbolic order fails to integrate a passion configured as a mode of existence external to its governing parameters. Versional traditions diverge across the broader corpus, yet the Lâmiî variant foregrounds Ferhat as the locus where this structural impasse becomes perceptible. Within the Gottfried tradition of *Tristan*, love emerges from pharmacological contingency and persists as an affective intensity sustained by its own impossibility. The lovers remain situated inside the jurisdiction of sovereign authority, inhabiting a paradoxical position

that implicates them in both subversion and subjection to the disciplinary logics circulating within that order. Their deaths mark an aperture inside the mythic field, an interval that discloses the incapacity of the narrative architecture to accommodate a form of love that exceeds the coordinates of social intelligibility.

These two narratives advance an understanding of love as an affective surplus that exceeds tragic classification and operates beyond the symbolic economies governed by law, obligation, and ritual authority. The mythic environments they generate sustain a pressure that destabilizes the architectures of coherence attempting to regulate desire. Each narrative converts loss into a mode of poesis, a generative act that produces significance at the limit where signification surpasses the structures devised to restrain it, an excess aligned with the dynamics of jouissance and resistant to normative consolidation. Silence emerges as a concentrated modality of meaning, a density that escapes distribution and alters the perceptual horizon against which affect becomes legible. Death, displacement, and intensities that evade articulation assemble an affective terrain positioning love as an event anterior to narrative integration. The mythic medium encounters a threshold inside this terrain and reveals its own limits as narrative frameworks lose the capacity to govern an emotional magnitude that eludes their jurisdiction. Myth endures precisely at this juncture as its structures falter and a different mode of meaning gains force, generated by the very excess that symbolic order attempts to contain.

Theoretical Framework

The analytical framework engages three intersecting paradigms that reveal internal tensions governing mythic representations of love: Girardian mimetic theory, Freudian metapsychology concerning the dynamics of drive, and the monomythic architecture articulated by Campbell. These paradigms function as discursive matrices that illuminate instabilities within subjectivity, desire, and narrative coherence across mythic forms. Girard's account of mimetic desire positions longing as a phenomenon shaped inside a relational geometry composed of subject, mediator, and object rather than as an autonomous impulse (Girard 1965, 2–6). In this geometry the mediator, frequently construed as a rival, instates conditions that intensify desire by conferring value upon the object and mediating the subject's orientation toward an affective field organized by interdiction. Freudian metapsychology delineates a movement that surpasses stabilizing tendencies associated with the pleasure principle, while the dynamics emerging from these narratives align with a modality approaching jouissance, a regime of affect disengaged from Cartesian coherence and oriented toward excess. Campbell's monomythic schema contributes by outlining recursive patterns of rupture and return that signal thresholds of representation rather than closure. As a convergent discursive field, these paradigms delineate a poietic domain configured through the convergence of desire, subjectivity, and symbolic authority, generating meaning at the instant structural coherence yields to excess.

In the Gottfried tradition of *Tristan*, King Mark occupies a dual role as sovereign and rival, a presence instating an authority that reorients Tristan's desire and modulates an affective momentum into a mimetic configuration. The pharmacological catalyst intensifies an affective structure calibrated by rivalry and interdiction. Within the Lâmiî mesnevi lineage of *Ferhad u Şirin*, Shirin's father assumes the position of structural gatekeeper of desire, and the desiring impulse acquires a force that confronts institutional and patriarchal regimes that govern social order. Ferhat's excavation of the mountain face operates as a spatial inscription of transgressive desire and engages a symbolic barrier unable to absorb its intensity. Rival figures function as narrative operators structuring the mythic economies that regulate desire. Freud's metapsychology provides an additional axis for conceptualizing this impasse. In *Beyond the Pleasure Principle*,

Freud states that “the aim of all life is death” and that “the organism wishes to die only in its own fashion” (Freud, 1961, 38–39), formulations positioning drive as a movement oriented toward tension dispersal and the reinstatement of primordial equilibrium. The dynamics emerging inside these narratives converge with an affective economy approaching *jouissance*, an intensity detached from Cartesian coherence and resistant to symbolic regulation. Within this structural economy, myth gravitates toward implosive saturation, and narrative form registers a field of excess that evades assimilation into closure.

In the Lâmiî mesnevi lineage of *Ferhad u Şirin*, Ferhat’s labor unfolds as an intensifying drive, an affective momentum that disengages itself from hope and acquires a compulsive force that borders on the pathological. His final act, produced by exhaustion and misinformation inside this narrative trajectory, operates as the terminal expression of a desiring impulse that exceeds the structures assigned to contain it. Within the Gottfried tradition of *Tristan*, temporal deferrals, misdirections, and the terminal scenes surrounding the lovers illuminate a dynamic Freud associates with repetition compulsion, articulated in *Beyond the Pleasure Principle*, where he states that “the organism wishes to die only in its own fashion” (Freud, 1961, 39). This dynamic foregrounds an affective economy propelled by intensities that disengage from the pleasure principle and gravitate toward a register approaching *jouissance*, a mode of affect irreducible to fulfillment or closure. Mythic deaths across these narratives generate interruptions that fracture teleological conceptions of romantic union, disclose the limits of symbolic order, and instate an aesthetic field governed by excess rather than reconciliation.

Campbell’s articulation of the monomyth in *The Hero with a Thousand Faces* delineates a teleological syntax oriented toward departure, initiation, and reintegration (Campbell 1949, 135–156). The narrative systems examined here reconfigure that syntax by transmuting its sequential logic into patterns that displace transformation and dissolve the aspirational horizon of return. In the Lâmiî mesnevi lineage of *Ferhad u Şirin* and the Gottfried tradition of *Tristan*, the heroic itinerary assumes trajectories that intensify affective force and nullify the recursive mechanisms associated with classical narrative progression. Ferhat’s passage materializes as an enactment of embodied poesis, a sustained expenditure inscribing desire onto terrain and confronting the institutional architectures governing kinship, lineage, and honor. The terminal gesture assigned to him inside this lineage institutes a limit-condition exposing the incapacity of heroic teleology to absorb a desiring magnitude surging beyond representational coordination. Tristan’s movement unfolds across an economy of exile, temporal deferral, and affective saturation, and the terminal sequence associated with his narrative articulates a threshold at which the logic of reintegration collapses into fragmentation and subjectivity enters a field saturated by intensities approaching *jouissance*. Across these traditions inward passage dissipates rather than consolidates, self-formation yields to dissolution, and the communal horizon associated with closure recedes into indeterminacy. The mythic medium encounters an aperture in this field, a site enabling meaning to emerge through structural faltering as desire gains the status of an event outstripping symbolic architectures devised to regulate it.

The convergence of these three theoretical paradigms constitutes an analytic matrix that intensifies the rupture embedded in the mythic architectures of the Lâmiî lineage of *Ferhad u Şirin* and the Gottfried tradition of *Tristan*. Narrative mechanisms conventionally mobilized to secure resolution or transformation cede their operative authority once exposed to affective magnitudes that dislocate the conditions enabling teleological progression. A Girardian perspective foregrounds a mimetic economy predicated on rival mediated valuation, generating an affective circuit oriented toward escalation and voided of fulfillment. Freud’s metapsychology, articulated in *Beyond the Pleasure Principle*, illuminates the internal economy of this circuit; he

notes that “the organism wishes to die only in its own fashion” (Freud, 1961, 39), a formulation configuring repetition as a drive event gravitating toward dissolution rather than equilibrium. This dynamic aligns with an affective register approaching jouissance, an intensity detached from Cartesian coherence and resistant to symbolic domestication. Campbell’s monomythic architecture, once situated inside this structural economy, loses its integrative trajectory; departure extends without reintegration, initiation fractures subjectivity instead of consolidating it, and the syntactic promise of return dissipates into a recursive field saturated by excess. Myth under these conditions articulates a poietic domain activated at the threshold where structural coherence falters and meaning emerges as the effect of forces narrative form cannot assimilate or regulate.

These narrative constellations instate pressures that reconfigure the grounds of mythic intelligibility, as their structural operations precipitate a rupture inside the teleological apparatus traditionally associated with narrative coherence. Synthesis recedes once exposed to affective magnitudes aligned with excess, and the mythic domain densifies into a field animated by forces that dislocate cohesion at its ontological core. The configurations activated across these tales delineate the limits of symbolic authority, since the intensities they set in motion recalibrate representation into a regime governed by recursive fracture and destabilized orientation. Within the Lâmiî mesnevi lineage of *Ferhad u Şirin* and the Gottfried tradition of *Tristan*, mythic form enters a mimetic and libidinal economy that engenders escalation, deformation, and saturation, instating an internal torsion that reconstitutes narrative space as an arena of implusive intensification. In this transformed topography meaning arises from structural faltering, and silence attains the status of a poietic aperture, a semeiotic condensation emerging at the threshold, symbolic order yields to intensities narrative architecture cannot assimilate or domesticate.

Temporal Collapse and Heroic Reversals

In *Ferhad u Şirin*, temporality assumes an ontological density that transcends chronological succession and materializes as a spatialized force inflecting experience across multiple registers. The Lâmiî lineage positions Ferhat’s labor within a dual topography in the incision carved into the mountain face and the hydraulic channel directing water toward the palace generate temporal residues that saturate the interval separating action from futurity. Each gesture instantiates a recursive expenditure that suspends orientation toward culmination and reconfigures time as a stratified medium orchestrating delay, endurance, and affective excess. Within the Gottfried tradition of *Tristan*, temporal architecture undergoes a comparable deformation as exile, deferral, and terminal intensification reconstitute narrative space into a domain animated by fracture, saturation, and libidinal torsion. These configurations elevate time into an unstable medium modulating subjective formation and intensifying an affective environment governed by escalation. Across these traditions myth articulates a poietic aperture activated at the moment temporal order yields to forces exceeding symbolic domestication, and significance emerges as a semeiotic condensation precipitated within this threshold of suspension, fracture, and unresolved intensity.

Tristan’s narrative constellation in the Gottfried tradition instantiates a heightened modality of temporal disintegration, as the libidinal investment in Isolde transmutes time into a multiplicity of signatures that evade coherence. Deferrals propagate across the corpus as letters disseminate out of phase, signals slip from legibility, and anticipated convergences collapse into divergent temporal vectors. The climactic misreading of the sail intensifies this deformation, since a single interpretive deviation precipitates the dissolution of a horizon anticipated as closure. Denis de Rougemont (1983) indicates that the tragic force embedded in this corpus emerges from an

incapacity within the juridical and oath bound world to sustain union, and this incapacity permeates the temporal field as an undermining intensity. Time, inside this configuration, assumes an active agency that inflects, modulates, and destabilizes the conditions that ordinarily coordinate narrative progression. These disturbances function as structural indices of a mythic architecture yielding to pressures that erode its semiotic contract, and the dissolution of temporal continuity reverberates as an erosion of symbolic integration. Campbell's monomythic architecture depends upon the orchestration of departure, trial, transformation, and reintegration, yet Ferhat in the Lâmiî lineage and Tristan in the Gottfried corpus enter an intermediary zone configured by recursive intensities and affective saturation. Trajectories extend without culmination, inward passage dissipates into libidinal fracture, and the narrative medium enacts apertures of suspension enabling significance to arise inside a field saturated by unresolved intensity.

Temporal disjunction in the Gottfried tradition of *Tristan* and the Lâmiî lineage of *Ferhad u Şirin* instantiates a mode of mythic operation that rearticulates the foundations of heroic formation, as mythic architecture ordinarily structured to mediate the subject's ethical emergence across a teleological sequence relinquishes its integrative capacity once immersed in affective magnitudes aligned with intensification and excess. Ferhat's sustained labor and Tristan's recursive exile activate trajectories that dispense with maturation and transfigure experience into zones governed by proliferating temporal torsion. Heroic identity within these regimes undergoes ontological unraveling, and this unraveling registers a subjectivity divested of narrative anchorage as mythic time dilates into instability. Delay inside this configuration operates as a metaphysical modality that reconfigures the grammar of desire, inflecting its circulation with recursive suspension and affective saturation. Postponed convergence and desynchronized rhythm manifest as structural signals of a narrative system ceding coherence; temporal cohesion withdraws, eros intensifies, and the heroic arc dissolves into an intermediary interval sustained by torsion and fracture. Myth, under these pressures, articulates a poietic aperture generated at the moment temporal order yields to forces exceeding symbolic domestication, and significance condenses into a semeiotic density formed inside this zone of suspension, fracture, and unresolved intensity.

Tristan and Isolde, by contrast, render time as symbol and sign. Misinterpretation is not incidental; it is the structural mode through which love fails. The sail, white or black, operates not as a visual cue but as an allegory of narrative misalignment. When Isolde arrives too late, the myth does not end in sacrifice but in semantic breakdown. The signifier fails to transmit meaning. The collapse of time becomes the collapse of interpretation itself. These myths, therefore, stage a crisis not just of love or death but of narrative temporality. They are not about what happens, but about what cannot happen, what cannot be synchronized, achieved, or redeemed. Time, instead of enabling mythic coherence, ensures its failure. This failure, however, is not an aesthetic flaw. It is the very site of meaning. The myths remain powerful not because they deliver moral closure, but because they dramatize its impossibility.

In the Gottfried tradition of *Tristan*, temporal experience assumes the form of a signifying matrix in which misreading functions as the operative modality of narrative deformation. The sail motif constitutes an allegorical device that discloses a systemic desynchronization saturating the mythic field, and Isolde's delayed arrival intensifies this disjunction by precipitating a semantic rupture at the instant interpretive alignment appears imminent. Denis de Rougemont (1983) remarks that the tragic force embedded in this corpus emerges from an incapacity within the juridical and oath-bound order to sustain union, and this incapacity inflects the temporal architecture with an undermining intensity. Time inside this configuration operates as an agent that modulates narrative movement into recursive suspension and reconfigures desire into an affective field governed by torsion and saturation. These disturbances register a mythic

architecture yielding to pressures that erode its semiotic contract, and the dissolution of temporal coherence resonates as the withdrawal of symbolic integration. Myth, under these conditions, articulates a poietic aperture generated within a zone of temporal faltering, and significance condenses into a density formed by fracture, saturation, and unresolved affective intensity.

The mythic architectures of the Lâmiî lineage of *Ferhad u Şirin* and the Gottfried tradition of *Tristan* instantiate a critique of heroic temporality by reconfiguring time into a medium that engenders fragmentation as its operative condition. Teleological sequences conventionally associated with departure, trial, and reintegration dissipate once confronted with affective magnitudes that saturate narrative movement and divest the heroic figure of stabilizing horizon. Within these configurations the figure of the hero undergoes an ontological unraveling, since the temporal field withdraws its coordinating force and transposes experience into a regime shaped by recursive suspension and dislocated orientation. Delay in this configuration functions as a metaphysical modality that modulates desire while intensifying the torsion governing narrative space. Temporal cohesion erodes, and the mythic form articulates a poietic aperture generated at the threshold of structural faltering as symbolic architecture yields to forces exceeding integrative capacity. Meaning condenses inside this aperture as a semeiotic density formed by fracture, saturation, and unresolved affective magnitude, and the continuing force of these narratives arises from the exposure of mythic finitude rather than any horizon of closure.

Desire, Prohibition, and Sacrifice

In the Lâmiî lineage of *Ferhad u Şirin* and the Gottfried constellation of *Tristan*, desire materializes as an event generated inside triangulated configurations of power, interdiction, and mimetic valuation. Longing assumes articulation inside cultural grammars that reinscribe imitation, sovereign authority, and deferred orientation as the enabling conditions of its emergence. Love in these mythic architectures gains legibility inside an economy organized by prohibition and intensified by sacrificial potential, and affective vectors circulating across these narratives saturate desire with recursive tension and ontological amplitude. Institutional formations, monarchic, patriarchal, and symbolic, install constraints that reconfigure desire as an indefinitely suspended movement oriented toward escalation rather than consummation. This suspension constitutes the locus of tragic elevation articulated by Charles Segal (1999, 34–37), since mythic love derives its force from an unresolvable orientation toward an Other that engenders both its vitality and its impossibility, producing a structure in desire persists as a magnitude exceeding any integrative horizon mythic form can sustain.

Within the Lâmiî lineage of *Ferhad u Şirin* and the Gottfried constellation of *Tristan*, desire emerges as a relational intensity instituted inside triangulated matrices of authority, interdiction, and mimetic valuation. The phenomenon assumes legibility only as an effect generated inside cultural grammars that inflect imitation and deferred orientation as the conditions enabling its emergence. Girard's formulation reconfigures desire as a mimetic vector activated by the Other's valuation, and this vector precipitates rivalry as the environment in affective magnitude accumulates. Lacan's articulation of *désir* in the "Dialectic of Desire" and the "Subversion of the Subject" situates this dynamic inside the field of the Autre, a field that transposes subjective orientation into a regime, the subject undergoes displacement rather than affirmation. Levinas's conception of alterity intensifies this logic by foregrounding a relational address that exceeds ontological reduction and saturates the scene of desiring with ethical opacity. Inside the Lâmiî corpus, the father's interdiction modulates Ferhat's orientation until longing expands into an economy sustained by repetition and escalation, and Kermode's insight that desire submerges narrative function (1979, 41–44) aligns with this configuration, since mythic yearning attains magnitude in proportion to the structural unreachability that engenders both its vitality and its

impossibility.

The structural configuration animating these mythic corpora institutes a regime in which narrative teleology disintegrates, and the prospect of temporal integration evaporates from the mythic field. Desire assumes the status of an intensity instantiated inside circuits orchestrated for foreclosure, and prohibition assumes the role of an ontological operator that conditions longing as an event oriented toward its own annulment. As the desiring vector severs its attachment to empirical referents and elevates the beloved into an abstract locus of symbolic valuation, fulfillment dissolves into semantic indeterminacy, and subjectivity undergoes a dispersal that reconfigures the parameters of agency embedded in mythic form. Tristan's and Ferhat's gestures materialize as ritualized expenditures saturated by exhaustion and directed toward erasure, a movement Kristeva associates with a semiotic energy that precipitates implosive collapse (Kristeva 1987, 112–115). Sacrificial logic inside these narratives operates as a deconstructive force unveiling the finitude inscribed in symbolic architecture, and mythic action intensifies this unveiling by generating scenes that articulate impasse rather than restitution. Ferhat's terminal gesture inside the Lâmi lineage signals the juncture at which narrative structure yields to ontological rupture, and Tristan's decline inside the Gottfried constellation registers as a zone of fragmentation sustained by delay, misalignment, and interpretive torsion. Sacrificial intensification produces no elevation; it discloses a limit condition through which mythic form reveals its inability to assimilate the magnitude of desire traced by Blanchot (1995, 23–26).

Sacrificial trajectories across these narratives articulate a critique that penetrates the foundational logic of social order. Ferhat's monumental effort cuts through geological mass and reconfigures the mountain as a saturated semiotic field; patriarchal and tribal regimes fail to assimilate this gesture because the act generates an excess that eludes their classificatory apparatus. Devotion acquires a form that resists codifying structures, and punitive response exposes a system unable to register the ontological amplitude of the deed. *Tristan and Isolde* present a structural bind shaped by the collision of amorous force and juridical authority; their ordeal demonstrates a discord precipitated by the architecture of the order rather than any personal insufficiency. Sanction rests upon contradiction, as Nancy (1991, 28–31) argues, and that contradiction consolidates the conceptual nucleus of both traditions. Sacrifice withdraws from conciliatory function and intensifies the rupture separating affective intensity from legal imperatives. Mythic articulation avoids synthetic closure and stabilizes unresolved tension as ritual permanence. Love destabilizes authoritative grids, saturates the narrative with surplus affect, and renders normative coherence untenable. Sacrifice consequently operates as a metacritical procedure that preserves contradiction as constitutive residue and accentuates structural failure as a fully legible epistemic horizon.

The narratives refrain from presenting death as the culmination of devotion. *Ferhat and Shirin* and *Tristan and Isolde* configure death as a consequence of symbolic architectures unable to sustain the amplitude of the affect they attempt to regulate. Love, constituted through those matrices, resists actualization and resists effacement; the force acquires the status of a residual intensity that saturates mythic architecture with a wound-like conceptual density. Final gestures fail to consummate an amorous arc; they potentiate the collapse of a system destabilized by the very affect it strives to adjudicate. The lovers cease to function as emissaries of fulfilled passion and constitute indices that delineate desire rendered uninhabitable by frameworks unable to authorize or articulate its force. Their deaths convoke an epistemic threshold through which the narrative apparatus confronts the parameters of its own intelligibility. Structural failure attains legibility through bodies compelled to absorb an affective surplus that no authority can subsume or translate into any coherent horizon. Desire thus operates as a force that suspends narrative logic

and precipitates an ontological rupture across the domain that attempts to delineate it.

The mythic architectures of *Ferhat and Shirin* and *Tristan and Isolde* convoke a realm that exposes desire's ontological limit under symbolic proscription. Both narratives transfigure love into a modality that resists habitation as sociocultural paradigms strive to circumscribe or attenuate its amplitude. Girard's mimetic logic sublates desire into a field shaped by alterity, rivalry and perpetual displacement; this dynamic potentiates an affective excess that no institutional grammar can adjudicate or stabilize. Prohibitions preclude any horizon for realization or conceptual clarity, and the matrices tasked with regulation dissolve under the weight of the very intensity they attempt to authorize. Ferhat and Tristan relinquish any position as figures destined to consecrate longing through voluntary death. Their bodies saturate the narrative with an epistemic charge that exposes radical incompatibility between affective surplus and structures that aspire to instate coherence. Death precipitates a threshold that reconstitutes desire as residue without habitat, a force suspended beyond codification and resistant to transmutation into any viable mode of existence. Narrative order thus confronts its limit through the intensification of a phenomenon it attempts to contain yet cannot render intelligible.

From this perspective, sacrifice transvalues itself as an inevitability forged through structural contradiction rather than any gesture toward moral heroism. Absence of symbolic closure acquires the status of a conceptual aperture that foregrounds the limits of a symbolic order unable to circumscribe affective extremity. That absence potentiates a field saturated with disintegration, silence and ethical excess; narrative cohesion attenuates as mythic form yields to interpretive trajectories shaped by fracture and suspension. Sacrifice reorients its entire function and designates a register of representational collapse. Death refracts no regenerative impulse; death precipitates an epistemic threshold that exposes the impossibility of stabilizing emotional magnitude through language or structure. Narrative space consequently retains only aesthetic residue, a remainder that suspends resolution and reconstitutes the locus of desire's confrontation with the absolute limit of its articulation as the architecture tasked with authorizing coherence dissolves under its force.

Sacrifice transvalues itself as a gesture that dissolves reconciliatory imperatives and convokes a regime that exposes the incapacity of symbolic orders to sustain affective extremity. Desire saturates narrative matrices with pressures that governing structures fail to circumscribe or articulate; narrative form acquires a mode shaped by fracture, suspension and indeterminate residue. Lacanian theory designates this terrain as a failure of signifying systems to stabilize forces they attempt to authorize, and Nancy's account of mythic unworking further accentuates the faltering of narrative architectures confronted with intensities beyond their reach. Agamben's conception of gesture clarifies this dynamic through an emphasis on the collapse of representational claims under their own demand for coherence. Ferhat and Tristan sublate myth through trajectories that expose its foundational fault lines and undermine its teleological ambitions (Agamben 2000, 55–58). Death precipitates an epistemic threshold that foregrounds an ontological breach; language, form and structure fail to stabilize desire's magnitude and yield only an aesthetic remainder that marks the outer limit of articulation.

Female Figures in Silence: *Shirin and Isolde*

Narrative silence acquires the force of a coded semiotic density that instates structural meaning and sublates vocal presence. Female figures across *Ferhat and Shirin* and *Tristan and Isolde* occupy positions that potentiate desire as longing, fidelity and moral contradiction, yet these figures hold no authorial sovereignty. Representation of Shirin and Isolde unfolds through passivized embodiment and displaced positionality as externalized forces configure them as

conduits for affective intensity and symbolic valuation. Presence assigned to them retains foundational significance yet remains occluded from autonomous self-determination. This paradox constitutes their mythic function; narrative momentum materializes through absence, idealization and structural loss as vocal agency recedes. Shirin occupies a sacralized locus within the tale's symbolic economy and receives no interior field capable of generating motive, doubt or affective resonance. Audience perception depends on mediated accounts of beauty, lineage and desirability as expressive or reflective presence attenuates. Shirin becomes the teleological axis of Ferhat's monumental endeavor; silence attributed to her authorizes the sanctification of that endeavor and circumscribes its symbolic magnitude. Irigaray's assertion that "woman is traditionally the place of exchange between men, the object of circulation" (Irigaray 1985, 196) attains acute relevance here. Cultural logic designates Shirin as reward subject to earning or denial; such designation coincides with narrative erasure and produces a figure essential to mythic cohesion yet precluded from any form of enunciative capacity.

Isolde's silence acquires a configuration that convokes a distinct semiotic economy across *Tristan and Isolde*, as traces of speech, action and defiance assigned to her undergo sublation under narrative structures that authorize Tristan as the dominant locus of intelligible meaning. Gestures attached to her recede once narrative matrices potentiate his trajectory as the central axis for affective and symbolic consolidation. Attachment attributed to her originates through a potion, loyalty undergoes adjudication through courtly obligation, and final dissolution receives narrative treatment that relegates her to a secondary register. Cixous asserts that patriarchal narration "let the woman speak only so that she may confirm the man's story" (Cixous 1975, 881); this formulation acquires acute relevance here, as Isolde occupies the core of the tragic configuration while interior resonance assigned to her remains occluded. Speech attributed to her consolidates the heroic male arc and fails to instate any autonomous field of signification. Structural silencing surpasses omission and activates a regulatory apparatus that authorizes moral and symbolic coherence through feminine muteness as male suffering acquires narrative density. Kristeva describes this apparatus as a "sacrifice of feminine enunciation," a process that excludes female articulation to preserve phallic lineage (Kristeva 1989, 110–113). Shirin and Isolde occupy roles central to mythic cohesion as silence attributed to them materializes as a semiotic force essential for the stabilization of narrative architecture.

Silences attached to Shirin and Isolde acquire transvalued semiotic force across distinct cultural matrices as each figure becomes a locus where gendered meaning saturates and reorganizes narrative architecture. Shirin attains mythic elevation as communal honor, patriarchal lineage and sacral duty converge around her muteness; this muteness authorizes Ferhat's labor, consolidates the purity of his suffering and amplifies the affective magnitude that shapes his fatal trajectory. Isolde occupies a feudal domain marked by volatile loyalties, juridical vows and ritualized betrayals; silence attached to her convokes tensions produced by collisions among duty, desire, sovereignty and intimacy as narrative matrices circumscribe her agency and potentiate her displacement. Miller's assertion that "female characters are often caught between the symbolic systems they cannot inhabit and the affective intensities they must carry" (Miller 1988, 275) gains augmented force here, as silence assigned to these figures reconstitutes dynamics of gendered power and epistemic constraint across mythic form. Feminine muteness operates as a gendered signifier that instates meaning by containment; narrative structures authorize moral coherence, structural stability and affective legibility as female articulation undergoes sequestration. Female presence attains resonance as echo of male grief, longing or loss as enunciative potential undergoes sublation and persists as aesthetic residue within mythic signification.

This echo acquires a semiotic density that reconstitutes narrative space as a terrain where

symbolic tension accumulates and compels mythic architecture to confront its own limits. Recurrence of silent or silenced female figures across mythic and literary canons signals an enduring unease toward feminine articulation, as feminine utterance destabilizes narrative order once ambiguity, multiplicity or contradiction saturates symbolic operations. Mythic structures resist such saturation and suppress forces that threaten the coherence they strive to secure. Shirin and Isolde thus function as stabilizing devices that potentiate tragic affect, preserve the sacrificial aura and shield heroic trajectories from dialogic expansion capable of fracturing narrative unity. Contemporary feminist theory designates these figures as crucial loci for diagnosing representational imbalance, as silence assigned to them sustains patriarchal architectures and authorizes systems dependent upon the occlusion of feminine presence. Spivak's formulation, "Can the subaltern speak?" (Spivak 1988, 294), acquires heightened resonance here, as negation produced by these myths arises from structural incapacity to authorize feminine utterance and not from any absence of content. Vocal articulation attributed to Shirin or Isolde would destabilize the symbolic economy, radicalize representational boundaries and expose mythic discourse as a formation reliant upon the sequestration of feminine enunciation for its own coherence.

Silence attached to Shirin and Isolde acquires ethical and ontological magnitude as this silence designates a condition where narrative centrality operates alongside the erasure of enunciative presence. Such positioning saturates mythic discourse with dynamics that configure visibility without voiced agency, desirability without desiring force, and memorialization without articulated subjectivity. These dynamics disclose fissures that destabilize mythic narration, expose the limits of representational regimes, and reveal gendered scaffolds that sustain aesthetic coherence across mythic formation. Positions assigned to Shirin and Isolde exemplify a recurrent structuring logic across mythic discourse, as female centrality becomes secured through systematic muteness that authorizes masculine coherence. Architectures governing *Ferhat and Shirin* and *Tristan and Isolde* instate silence as ideological mechanism; this mechanism stabilizes masculine agency, authorizes moral intelligibility, and sustains narrative cohesion by circumscribing feminine articulation. Silencing acquires constitutive force, as absence of articulated voice attributed to Shirin sanctifies Ferhat's sacrificial trajectory, and attenuated expression attributed to Isolde amplifies the affective gravity attached to Tristan's dissolution.

Critical reflection reframes this silencing as an active semiotic field endowed with generative force, as opposed to a passive vacancy. Constrained articulation assigned to the female figure establishes conditions that potentiate the ethical drama enacted by mythic form, as the hero's suffering acquires traction once feminine intervention recedes. Such refusal operates at a symbolic register and demarcates a threshold that exposes the fracture between representational ambition and its collapse, as visibility diverges from speakability. Feminist critique identifies these silences as ethical ruptures that demand renewed conceptual labor, not aesthetic necessities. Mythic discourse under sustained scrutiny ceases to appear as a sealed configuration of sacrifice and longing; this discourse reveals a system predicated upon selective allocation of voice and agency as foundational principle. Absence of articulated speech acquires the status of critical locus and provokes speculative reconstruction of positions attached to Shirin and Isolde. Silence attributed to these figures attains recognition as charged semiotic residue that sustains ideological formation and clarifies its operations with intensified precision.

Mythic Residue and Representational Limits

These fragmented mythic formations, conceived as a narrative apparatus, instates an expectation of resolution, coherence and symbolic integration yet simultaneously convokes forces that transfigure its structural logic and potentiate its destabilization. Certain mythic configurations

relinquish the prospect of closure as structural exhaustion sublates narrative propulsion and delineates latent constraints within representational form. Narrative progression across *Ferhat and Shirin* and *Tristan and Isolde* ceases to actualize fulfillment as affective surcharge saturates symbolic architecture and precipitates dissolution of formal unity. This dissolution reconfigures mythic space and designates a threshold that amplifies residue as the operative remainder of symbolic attrition. Residue, constituted as silence, dissonance and unresolved longing, acquires status as a commentary on love, loss and the impossibility of comprehensive representation. Such residue proves essential for apprehending consequences of symbolic depletion across mythic articulation. Kristeva characterizes this zone as a “black sun” of representation, a locus marked by melancholic deferral and unsayable intensity (Kristeva 1989, 12–17). Myth negates any restriction upon meaning; myth accumulates intensities that surpass representational capacity and saturate narrative contours with affective excess. Shirin and Isolde remain only partially instantiated as figures, and Ferhat and Tristan relinquish symbolic culmination as mythic architecture generates a remainder composed of emotional, ethical and epistemic excess that resists absorption into narrative logic and persists as trace of structural limitation.

Silent gestures, fragmentary sequences and suspended closures convoke a mythic remainder that recasts narrative intelligibility as a field shaped by ontological rupture. Nancy conceptualizes such remainder as an index of representational fragility, a condition that delineates a shared incompleteness saturating subject and narrative across mythic configurations (Nancy 1991, 27–31). Silence, misrecognition and delay potentiate a metacritical horizon as these forces transvalue mythic articulation and circumscribe the capacity of symbolic form to accommodate affective magnitude. Ferhat succumbs after receiving falsified report, and Tristan’s dissolution follows a misread signal; each event radicalizes structural limitation and sublates any impression of narrative utility. Remainder produced by these ruptures acquires bifurcated force as symptom of symbolic attrition and threshold for ethical or interpretive expansion. Mythic discourse under this pressure abandons directive closure and instates reverberation as its operative modality. Blanchot conceptualizes this aesthetic field as a domain oriented toward exposure of the unsayable and suspension of meaning within affective indeterminacy (Blanchot 1995, 32–34). Remainder thus compels the reader or listener to inhabit absence as condensed pressure and to confront unresolved intensity as an enduring trace of representational constraint.

Structural remainders attached to these figures acquire gendered, affective and spatial density as each element convokes residue that resists assimilation by narrative coherence. Silence attributed to Shirin, attenuated articulation assigned to Isolde, labor associated with Ferhat and exile attached to Tristan potentiate accumulations that transvalue narrative expectation and radicalize symbolic excess. Mythic articulation reconsolidates gestures that distend plot, sequences that circumvent linear progression and emotions that saturate temporal boundaries. Failed reunions and deferred recognitions designate primary aesthetic operations, as each remainder reconfigures the formal logic sustained by these myths. This aesthetic of incompleteness carries political and ethical consequence, as feminist and post-structural theorists inflect ruptural zones across mythic architecture as loci capable of sustaining alternative hermeneutic trajectories. Residue amplifies its function as critical aperture; unspoken moments, constrained silences and fractured arcs rearticulate conditions for renewed interpretation. Readers undergo a shift from passive reception toward ethical engagement as mythic form sublates directive closure and instates interpretive labor as its operative modality.

Structural remainders attached to these figures transfigure narrative substance as gendered, affective and spatial intensities convoke residue resistant to assimilation within mythic architecture. Silence attributed to Shirin, attenuated articulation assigned to Isolde, labor

associated with *Ferhat* and exile attached to *Tristan* potentiate accumulations that radicalize symbolic excess and reconfigure mythic expectation. Mythic articulation reconstitutes gestures that diffuse plot, sequences that circumvent linear progression and emotions that magnify temporal displacement. Failed reunions and deferred recognitions designate principal aesthetic operations, as each remainder sublates the formal logic sustained by these myths. This aesthetic of incompleteness acquires political and ethical consequence as feminist and post-structural theorists delineate ruptural zones across mythic formations as loci suited to alternative hermeneutic trajectories. Residue intensifies its function as critical aperture; muted intervals, constrained articulations and fractured arcs circumscribe conditions that instate renewed interpretive potential. Readers undergo a transition from passive reception toward ethical engagement as mythic structure precipitates abandonment of directive closure and magnifies interpretive labor as its operative modality.

Residue attached to these myths acquires ontological magnitude as this remainder prefigures a liminal expanse that circumscribes representational articulation and exposes a surplus capable of destabilizing every symbolic configuration. Residue convokes a relinquishment of narrative authority and transfigures mythic articulation as a domain assembled by intensities that instate ethical vigilance and suspend explanatory ambition. Mythic structure, reconfigured under this pressure, rearticulates itself as event; fracture saturates narrative space with contemplative demand and amplifies interpretive agency as perpetual recalibration. Recognition of residue as terminal gesture designates the outer threshold of representational possibility and reveals an architecture sustained by fragility that operates beneath symbolic form. *Shirin*, *Isolde*, *Ferhat* and *Tristan* traverse trajectories devoid of redemption as each path culminates with trace that reinstantiates legacy as affective and epistemic remainder. Such trace radicalizes contradictions residing within mythic articulation and manifests pressures that evade conceptual stabilization while intensifying the force of semiotic surplus. Readers encounter a recursive field of silence that saturates mythic discourse as unresolved resonance; this resonance potentiates the afterlife of affective and symbolic excess and reconfigures the horizon upon interpretation depends. In this context, silence operates as a structural residue that preserves affect once narrative coherence collapses.

Comparative Ethical Configurations

The ethical configuration of mythic love acquires ontological resonance as epic and legendary narratives such as *Ferhat and Shirin* and *Tristan and Isolde* convoke affective trajectories embedded within symbolic architectures that circumscribe allegiance, juridical force and collective expectation. Cultural matrices diverge across historical horizons yet converge upon an ethical crucible where desire, union and defiance potentiate forces that disclose the protagonists' moral legibility across their worlds. The Persian-Turkic articulation associated with *Ferhat and Shirin* configures love as sacral vocation generated by devotion, corporeal exertion and ethical endurance. *Ferhat's* gestures, frequently disruptive toward tribal authority, acquire consecrated status once the intensity saturating his pursuit disseminates aspirational magnitude across the mythic field. His exertion attains symbolic force as the carved mountain transfigures affect into material inscription and reconstitutes spatial order against political and familial constraint. The ethics that govern his passion align with ecstatic evacuation of self as affirmation of authenticity. Yesevi's early Sufi thought designates truth as orientation toward sacrifice, a modality grounded in radical dispossession that instates access to a horizon surpassing individuated existence (Kuspinar 1993, 49–52).

The ethical configuration attached to mythic love acquires ontological magnitude as *Tristan*

and *Isolde* convokes a transgressive horizon constituted by juridical, theological and feudal architectures that circumscribe affective potentiality and engender sites of ethical volatility. Tristan's relation with Isolde transfigures desire into a charged vector of moral rupture, as gestures aligned with intimacy potentiate betrayal of oath, sovereign trust and hierarchical allegiance. Enchantment functions as catalytic displacement and reconfigures moral orientation with doctrinal gravity and symbolic exposure, as desire acquires intensified ethical force and designates culpable subjectivity as foundational dimension of their bond. The Christian-medieval configuration surrounding the legend circumscribes erotic intensity within a paradigm aligned with sin and violation of divine command (Lewis 1936, 215–219). This field diverges radically from the ethos associated with *Ferhat and Shirin*, as affective aspiration operates as sacral vocation and reconstitutes Ferhat as exemplary singularity. His death amplifies ethical radiance and discloses aspirational transcendence. Tristan's trajectory reinstantiates tragedy as expiatory dissolution, as desire converges with culpability and sublates gestures associated with ascent. Divergent mythic architectures consequently delineate distinct moral ontologies, as the Islamic-attuned configuration attached to *Ferhat and Shirin* transvalues love as elevation toward transcendence. The Christian-medieval configuration attached to *Tristan and Isolde* radicalizes love as temptation, fall and ethical peril.

The trajectory attached to Ferhat transfigures labor as an ethical modality that convokes public exposure, corporeal intensification and generative resonance. The mountain carved by Ferhat acquires a presence beyond obstruction and designates a witnessing entity coextensive with his ethical ascent, as exertion saturates material space with affective inscription. Silence attributed to Shirin operates as an autonomous register of ethical witnessing; her configuration within the myth instates an unattainable ideal that animates aspiration without reciprocal articulation and circumscribes the field that sustains Ferhat's vocation. Tristan occupies a domain structured by duplicity, as movement across passion and allegiance potentiates interior fracture and engenders a locus of unresolved ethical volatility. Auerbach's reading situates medieval romance as an aesthetic governed by persistent interior rupture, as affective impulse and worldly demand amplify disjunction across narrative space (Auerbach 1953, 145–149). This divergence disseminates distinct moral ontologies and reconstitutes the ethical architecture of each mythic field. *Ferhat and Shirin* instates love as sacral vocation realized through loss; Ferhat's death assumes the status of ethical culmination and concentrates moral coherence within sacrificial exposure. *Tristan and Isolde* generates an ambit saturated with ambiguity; the lovers' deaths register exhaustion and designate ethical disturbance rather than ascent toward transcendence, as Tristan's trajectory sublates desire into corporeal dissolution and emotional turbulence that radicalize the cost of affective commitment.

Ethical force attached to these myths expands beyond characterological contour or narrative progression as each configuration convokes a discursive horizon where legitimacy and defiance acquire ontological resonance. Ferhat's resistance transfigures affect into ethical assertion as juridical inertia yields to a devotion that saturates his gesture with intensifying magnitude; Tristan's resistance engenders dissolution of allegiance as desire diffuses across a volatile topography of self-directed impulse. Cultural orientation delineates moral perception across divergent mythic terrains as one configuration instates disobedience as ascent toward ethical illumination, whereas another circumscribes the same movement as transgressive rupture grounded within doctrinal authority, devotional discipline and communal obligation. Foucault's formulation situates ethical formation within regimes of truth as discursive architectures potentiate sanctioned conduct and sublate alternative trajectories across shifting historical matrices (Foucault 1984, 375–378). Ethical architectures amplify affective response as Ferhat's

death designates devotion eclipsed by worldly force and Tristan's dissolution distends mythic space with turbulence marked by unresolved ethical pressure. Ethics attached to affect reconstitute mythic articulation as each narrative recasts judgment, instates positional demand and radicalizes emotional allegiance. Love assumes the status of an experimental aperture, narrative tension intensifies ethical imagination as mythic structures configure a field for conceptual exposure and affective transformation.

The ethical configuration attached to *Ferhat and Shirin* and *Tristan and Isolde* designates moral valuation as culturally contingent and convokes distinct architectures that potentiate divergent affective, juridical and symbolic orientations. Each myth engenders an ethical matrix structured by desire, obligation and communal expectation as affective vectors acquire amplified force within symbolic terrains that circumscribe legitimacy. Sacrificial aspiration associated with *Ferhat and Shirin* transfigures love as ethical elevation and disseminates an affective modality oriented toward transcendental vocation. Desire associated with *Tristan and Isolde* radicalizes moral volatility and reconstitutes affect as destabilizing current that sublates normative coherence. These configurations manifest as differentiated expressions of cultural encoding as each myth establishes singular relations among affect, law and resistance. Contrast between martyrdom and transgressive impulse amplifies a moral economy, love operates as public and political vector shaped by structural overdetermination and discursive constraint. Ethical imagination acquires foundational status within this economy as affective commitment, juridical saturation and cultural expectation converge to delineate shifting horizons of moral possibility and intensify exposure to ethical potentiality.

Conclusion

Mythic narratives attached to *Ferhat and Shirin* and *Tristan and Isolde* reconstitute structural volatility as each formation convokes a symbolic expanse saturated with intensities that resist any gesture toward narrational consolidation. Cultural matrices diverge across these mythic terrains, yet each configuration instates love as force that potentiates disruption across architectures governing authority, gender and semiotic command. Currents shaped by mimetic aspiration, temporal fissure, erotic sacrifice, gendered muteness and ethical contradiction transfigure these narratives as zones that delineate constraints embedded within mythic design. Love acquires status as affective surplus that circumscribes representational possibility, radicalizes symbolic potentiality and designates rupture as foundational condition of mythic articulation. Such surplus engenders an ontological aperture, as form disperses, meaning destabilizes and narrative structure sublates its own procedures of coherence, yielding a field where mythic discourse exposes the extremity of its aspirations.

Desire attached to each protagonist engenders an ethical vector that transfigures relations among affective impulse, juridical command and communal architecture as *Ferhat* and *Tristan and Isolde* confront systems unable to circumscribe the intensities saturating their trajectories. Exertion associated with *Ferhat* convokes emotional magnitude and material sacrifice as this labor radicalizes tribal structures, potentiates ethical ascent and designates a locus where affect reconstitutes spatial and symbolic order. His death amplifies this transformation and delineates a threshold as affective force destabilizes mechanisms aligned with structural legitimacy. Tristan's attachment to *Isolde* rearticulates desire as volatile current engendered by feudal allegiance and courtly betrayal as theological and political pressures converge, distend perception and sublate aspirations toward stable ethical orientation. Each protagonist undergoes dissolution generated by paradoxical forces embedded within desire as narrative articulation disseminates ethical ambivalence and magnifies tensions that engender mythic resonance. These formations delineate

ethical terrains configured by intensities that exceed doctrinal containment and reconstitute horizons where desire acquires narrative potency.

Mythic architecture attached to *Ferhat and Shirin* and *Tristan and Isolde* reconstitutes absence as semiotic density, as narrative design convokes a structure shaped by silence and withdrawal. Shirin and Isolde occupy central positions yet undergo systematic sequestration of voice and volition, as feminine articulation contracts under forces that circumscribe the field sustaining masculine ethical focus. Silence attributed to these figures operates as functional apparatus that designates asymmetric distributions of agency and sacrifice and saturates mythic space with affective weight, as feminine subjectivity recedes under modes of symbolic control. These figures experience curation into muteness, as narrative accumulation engenders residue resistant to representational integration. Ferhat's carved mountain and Tristan's misread sail function as symbolic remnants that delineate mythic dissolution, as narrative structure sublates its own gestures toward coherence and amplifies exposure to unresolved affect. Such formations acquire force as they illuminate contradiction as irreducible element of mythic articulation and potentiate ethical resonance across narrative structure.

Ethical economies disclosed by these myths convoke differentiated ontological matrices as each configuration instates a regime of valuation prefigured by singular entanglements among affect, authority and symbolic force. Sacrificial aspiration associated with *Ferhat and Shirin* transvalues love as sacral elevation and engenders an affective singularity that amplifies ethical radiance, whereas Tristan's trajectory reconfigures desire as volatile current infused with feudal allegiance and doctrinal coercion. Tristan's movement delineates a terrain saturated with moral turbulence as affective impulse radicalizes pressures circumscribed by political and theological architectures. Cultural orientation reconstitutes this divergence as the Sufi-attuned ethos attached to *Ferhat and Shirin* instates ascent as ethical vocation and the Christian-feudal configuration attached to *Tristan and Isolde* designates desire as gravitational descent toward spiritual jeopardy. Each formation potentiates ethical complexity and engenders unresolved conditions resistant to symbolic consolidation. Mythic articulation sublates narrative coherence as desire distends perceptual horizons and revalorizes contemplative demand. Mythic discourse consequently reaccentuates ethical possibility as representational form transfigures its own aspirations toward stability, yielding a field shaped by affective magnitude reorganizing conceptual expectation.

The interpretive burden transfers to the reader as unresolved tensions attached to these myths convoke affective vectors detached from union, agency or expressive plenitude and potentiate a horizon governed by intensifying conceptual demand. These formations instate reflective vigilance as mythic architecture reconfigures itself as apparatus of exigence and reconstitutes narrative engagement as ethical labor grounded in exposure rather than comprehension. Mythic articulation abstains from prescriptive orientation and designates conditions of affective magnitude that require endurance, interrogation and sustained attentiveness to surfaces as sense destabilizes. Attentive reading oriented toward structural fracture reinstantiates a mode of engagement as mythic form radicalizes its function and saturates aesthetic and ethical space with forces that sublimate doctrinal aspiration and disperse semantic equilibrium. Representation across this terrain amplifies symbolic volatility as each gesture distends perceptual thresholds and reaccentuates pressures that circumscribe conceptual possibility. Desire within this configuration engenders rupture as affective surplus transfigures symbolic potentiality and revalorizes the tension exerted upon narrative form. Mythic discourse consequently coalesces as residue of longing resistant to assimilation and designates a threshold as coherence dissolves, thought

intensifies and affective magnitude reorganizes perceptual expectation.

Mythic formations attached to *Ferhat and Shirin* and *Tristan and Isolde* persist as each configuration convokes forces that potentiate interpretive displacement and reconstitute reading as encounter with unresolved intensity. These formations withdraw from conclusiveness as symbolic volatility engenders ethical resonance, and ideological instability functions as generative substrate. Ferhat and Tristan manifest affective magnitude that saturates mythic space with pressures capable of distending narrative architecture as each trajectory delineates desire as force that sublates structural aspiration. Shirin and Isolde undergo sequestration of articulation as muted presence designates aperture exposing limits shaping mythic representation and foregrounds a domain structured by affective excess and feminine contraction under discursive constraint. These figures delineate a threshold separating language from collapse and mythic structure from affective surplus as residue associated with these configurations disseminates recognition of representational extremity. Shirin and Isolde, Ferhat and Tristan, traverse trajectories devoid of redemptive culmination as each path yields trace that radicalizes contradiction and amplifies tension saturating mythic articulation. Mythic discourse consequently reaccentuates ethical possibility as closure recedes and contemplative demand intensifies, yielding a field shaped by affective magnitude as conceptual expectation undergoes reorganization once coherence dissolves.

BIBLIOGRAPHY

- Auerbach E. 1953. *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature*. Princeton.
- Agamben, G. (2000). Means without end: Notes on politics (V. Binetti & C. Casarino, Trans.). Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Bédier J. 2000. *The Romance of Tristan and Iseult*. Trans. H. Belloc. New York.
- Blanchot M. 1995. *The Writing of the Disaster*. Trans. A. Smock. Lincoln.
- Campbell J. 1949. *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton.
- Cixous H. 1975. "The Laugh of the Medusa." *Signs* 1/4, 875–893.
- Firdawsī. 2006. *Shahnameh: The Persian Book of Kings*. Trans. D. Davis. London.
- Foucault M. 1984. *The Foucault Reader*. Ed. P. Rabinow. New York.
- Freud S. 1920/1961. *Beyond the Pleasure Principle*. Trans. J. Strachey. London.
- Girard R. 1965. *Deceit, Desire and the Novel: Self and Other in Literary Structure*. Trans. Y. Freccero. Baltimore.
- Gökyay O. F. 1998. *Ferhad ile Şirin*. İstanbul.
- Irigaray L. 1985. *This Sex Which Is Not One*. Trans. C. Porter & C. Burke. Ithaca.
- Kermode F. 1979. *The Sense of an Ending: Studies in the Theory of Fiction*. Oxford.
- Kristeva J. 1989. *Black Sun: Depression and Melancholia*. Trans. L. Roudiez. New York.
- Kuspınar K. 1993. *Ahmed Yesevî and the Ethics of Love*. Ankara.
- Lacan J. 2006. "The Subversion of the Subject and the Dialectic of Desire." In *Écrits*. Trans. B. Fink. New York, 671–702.
- Lâmîî Çelebi. 2010. *Ferhad u Şirin*. Ed. H. Ayan. Ankara.
- Levinas E. 1969. *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority*. Trans. A. Lingis. Pittsburgh.
- Lewis C. S. 1936. *The Allegory of Love: A Study in Medieval Tradition*. Oxford.
- Miller N. K. 1988. *Subject to Change: Reading Feminist Writing*. New York.
- Nancy J. L. 1991. *The Inoperative Community*. Trans. P. Connor. Minneapolis.
- Nizami Ganjavi. 2007. *Khusraw and Shirin*. Trans. J. Meisami. Oxford.
- Rougemont D. de. 1983. *Love in the Western World*. Trans. M. Belgion. Princeton.
- Segal C. 1999. *Aglaia: The Poetry of the Greek Goddess*. Lanham.
- Spivak G. C. 1988. "Can the Subaltern Speak?" Eds. C. Nelson & L. Grossberg, *Marxism and the Interpretation of Culture*. Urbana-Chicago, 271–313.

Roma Dönemi'nde Suriye Ekonomisi

The Economy of Roman Syria

Erdal KAYA*

Öne Çıkanlar:

- Roma Suriye'si, coğrafi avantaj ve kentleşme sayesinde, önemli bir merkez konumuna ulaşmıştır.
- Kara, deniz ve çöl yollarının entegrasyonu; bölgeyi ticari güzergâhların kavşağı hâline getirmiştir.
- Temel üretim kollarındaki çeşitlilik, imparatorluk ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır.
- Tüccarların ticari ve kültürel etkileşimlerdeki rolleri somut verilerle belgelenmiştir.
- Pazar ekonomisi ve eyalet araştırmalarına özgün bulguların, değerlendirmelerin sağlanması hedeflenmiştir.

Öz: Suriye'ye ilişkin en eski kayıtlar, bölgenin bağımsız krallıklardan oluştuğunu; Asur, Babil ve Pers egemenliklerinin ardından Büyük İskender'in fethiyle Seleukos Krallığı'nın yönetimine geçtiğini göstermektedir. Hellenistik Dönem'de Seleukoslar tarafından yönetilen bölge, Roma'nın doğuya yayılma sürecinde stratejik önem kazanmıştır. Pompeius'un doğu seferiyle birlikte Suriye, Parth ve Ptolemaios krallıklarına karşı yürütülen operasyonların merkezi hâline gelmiş; Geç Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren bölgeye lejyonlar ve *auxilia*lar konuşlandırılmıştır. Askerî işlevinin ötesinde Suriye, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kesiştiği stratejik bir kavşak olarak bölgesel ve kıtalar arası ticaret ağlarının merkezi konumundaydı. Eski dönemlerden itibaren kuzey-güney doğrultusundaki ticaret yolları, buradan geçerek bölgenin stratejik önemini pekiştirmiştir. Zengin Hellenistik kültür ve yerel krallıklar sayesinde gelişmiş kent dokusu, Suriye'nin güneyde Mısır ile kuzeyde Küçük Asya ve Mezopotamya arasında doğal bir ticaret koridoru işlevi görmesini sağlamıştır. Mısır ve İran'dan gelen malların buradan Roma İmparatorluğu'nun batısına ulaşması, Suriye'nin ekonomik önemini ve gelir kaynaklarını önemli ölçüde güçlendirmiştir. Antiokheia, Seleukeia Pieria, Laodikeia, Tyre ve Sidon gibi liman kentleri aracılığıyla Suriyeli tüccarlar, Akdeniz havzası ve ötesinde yoğun ticari faaliyet yürütmüştür. Palmyra merkezli kervan yolları ile meyve ve şarap üretimi, hayvancılık, Tyre moru, cam, seramik, dokuma ve ahşap işçiliği bölgenin ekonomik çeşitliliğini yansıtırken, köle ticareti sosyo-ekonomik etkisini güçlendirerek Roma dünyasında belirleyici bir aktör olmasını sağlamıştır. Bu ticaret ağı, Suriye'yi imparatorluğun doğusundaki en dinamik ve stratejik eyaletlerden biri hâline getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Roma Dönemi, Ticaret, Palmyra, Köle, Zanaatkar

Highlights:

- Roman Syria became an important centre thanks to its geographical advantage and urbanisation.
- The integration of land, sea and desert routes has made the region a crossroads of commercial routes.
- The diversity of primary production sectors has made a significant contribution to the imperial economy.
- The roles of merchants in commercial and cultural interactions are documented with concrete data.
- The study aims to provide original findings and assessments relevant to market economy and provincial research.

* Arş. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gaziantep, erdalkaya224@hotmail.com.
ORCID: 0000-0002-6100-2339

Bu çalışma, yazarın “Roma'nın Doğu Sınır Birliklerinin Sefer Organizasyonu (M.Ö.1. Yüzyıl-M.S. 3. Yüzyıl)” başlıklı doktora tezinden genişletilerek üretilmiştir.



Abstract: The earliest records concerning Syria indicate that the region initially consisted of independent kingdoms and, following periods of Assyrian, Babylonian, and Persian domination, came under the rule of the Seleucid kingdom after Alexander the Great's conquest. During the Hellenistic period, the region governed by the Seleucids gained strategic significance in the course of Rome's eastward expansion. With Pompey's eastern campaign, Syria became the main base for operations against the Parthian and Ptolemaic kingdoms; from the Late Republican period onward, legions and auxiliary units were systematically stationed in the region. Beyond its military role, Syria served as a strategic crossroad linking Europe, Asia, and Africa, standing at the centre of both regional and intercontinental trade networks. Since antiquity, the north-south trade routes traversing the territory had reinforced its strategic importance. The developed urban fabric fostered by prosperous Hellenistic and local kingdoms enabled Syria to function as a natural commercial corridor between Egypt in the south and Asia Minor and Mesopotamia in the north. The transportation of goods from Egypt and Iran through Syria to the western provinces of the Roman Empire substantially strengthened the region's economic weight and revenue channels. Through port cities such as Antioch, Seleucia Pieria, Laodicea, Tyre, and Sidon, Syrian merchants conducted intensive commercial activities throughout the Mediterranean and beyond. While caravan routes centred on Palmyra, along with the production of fruit and wine, livestock, Tyrian Purple, glass, ceramics, textiles, and woodwork, reflect the region's economic diversity, the slave trade further amplified its socio-economic impact, making Syria a major actor within the Roman world. This extensive commercial network rendered Syria one of the most dynamic and strategically significant provinces in the eastern part of the Empire.

Keywords: Syria, Roman Period, Trade, Palmyra, Slave, Craftsman

Summary: Situated at the crossroads of Asia, Europe, and Africa, Syria functioned as a pivotal centre where military, economic, and cultural networks intertwined, playing a crucial role in shaping imperial policies throughout the ancient period. The historical evolution of the region was shaped by its early phases, beginning with independent kingdoms and followed by periods of Assyrian, Babylonian, and Persian rule, and culminating in the establishment of the Seleucid administration after Alexander the Great's conquest. During the Hellenistic period, Syria emerged as a culturally significant centre and became the focal point of Rome's eastward expansion policies, formally incorporated into Roman dominion after Pompey's intervention in 64 BCE. In this process, the permanent deployment of legions and auxiliary units in the region assumed a strategic role in securing military stability and maintaining regional political balances. Moreover, due to its fertile agricultural lands, advanced urban infrastructure, and integrated trade routes, Syria ascended to the status of an indispensable province for the Roman Empire, ensuring both economic continuity and logistical cohesion along the east-west axis.

The aim of this study is to examine the economic structure of Roman Syria through a multidimensional perspective encompassing agricultural production, craftsmanship, and trade. The research was conducted with an interdisciplinary method based on the systematic evaluation of ancient sources, epigraphic data, archaeological findings and modern literature. This approach reveals in detail the decisive impact not only of Syria's strategic geographical position but also of regional administrative policies, urbanisation strategies, and local production and trade practices on the region's economic development.

The findings show that Syria's agricultural diversity and high production capacity played a central role in the food supply system of the Roman Empire. Through fertile plains, terraced mountain slopes, and advanced irrigation techniques, large-scale cultivation of cereals, grapes, olives, and various fruits were abundantly produced; these products served both to meet local consumption needs and to constitute significant commodities for distant markets. In particular, the intensive irrigation agriculture, especially around Palmyra and Canatha, enhanced production efficiency, elevating the region to a strategic supply centre across the empire. Additionally, animal husbandry emerged as a sector complementing agricultural production with significant economic importance. Camel breeding and long-distance transport services played critical roles in sustaining trade continuity and in logistical provisioning for the Roman army.

Another fundamental element of the economic structure was craftsmanship. Glass blowing and the production of Tyrian purple, which developed in coastal cities such as Sidon and Tyre, generated high-quality commercial goods that circulated widely. The brand consciousness cultivated by artisans through

inscribing their names on products enhanced the prestige of Syrian craftsmen within the Roman economy. Various production sectors—including textiles, metalworking, woodcraft, and medicinal cosmetics—not only supported local markets but also demonstrated the region's economic diversity and vitality through active exports to Mediterranean and eastern markets. Furthermore, the slave trade held a significant position within the Syrian economy; different cities specialised in distinct categories of slaves that were in high demand across the Roman world.

The trade network, situated at the intersection of land, sea, and desert routes, transformed Syria into one of the most dynamic economic centres of the ancient world. The integrated transportation system operating between the port cities and inland trade centres enabled the efficient distribution of goods to various points across the Mediterranean and deep into the hinterlands of Asia Minor. The continuity and scope of this trade transformed the region from merely a local production area into a decisive actor in the economic, cultural, and logistical operations along the eastern frontiers of the Roman Empire. The economic ascendance and temporary autonomy of Palmyra stand out as a clear reflection of the region's economic strength and strategic importance.

In summary, Roman Syria constituted a pivotal territorial unit that fortified and enhanced the imperial boundaries, owing to its strategic geographical position, sophisticated productive capacity, well-structured commercial networks, and highly skilled labour force. This economic system, characterised by the simultaneous operation of agriculture, animal husbandry, artisanal production, and long-distance trade, engendered a platform not only for material production but also for intensified cultural interactions. The region's diversity of production and complexity of commercial organisation ensured its indispensable role within the Roman economy, elevating Syria to one of the most significant economic and strategic actors in the ancient world.

Giriş

Suriye, Antik Dönem boyunca Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında yer almasıyla yalnızca coğrafi bir kavşak değil; aynı zamanda kültürel ve siyasal etkileşimlerin merkezinde konumlanmış bir bölge olmuştur. Antik kaynaklarda Suriye olarak anılan coğrafya, günümüz Suriye Arap Cumhuriyeti sınırlarının çok ötesine uzanmakta; modern Suriye'nin yanı sıra bugünkü Ürdün, Lübnan, Filistin, İsrail, Kıbrıs, Irak'ın kuzeybatısı ile Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan Gaziantep ve Kilis illerini de kapsamaktaydı. Toros Dağları'ndan Mısır sınırlarına kadar uzanan ve tarihsel süreç içinde sınırları sürekli değişen bu geniş bölge; kuzeyde Kilikia ve Amanos Dağları, doğuda Euphrates Nehri, batıda Akdeniz kıyılarıyla ve güneyde Iudaea ile Arabistan Çölü'yle çevrelenmiştir.

Hellenistik dönemde Suriye, Seleukos hanedanlığı yönetiminde Yunan kültürünün doğudaki önemli merkezlerinden biri olmuştur. Kurulan yeni kentler, bölgeyi siyasal ve kültürel açıdan doğu ile batı arasında bir geçiş alanına dönüştürerek Akdeniz havzası ile Mezopotamya arasında çok katmanlı bir etkileşim zemini oluşturmıştır. Ticaret yollarının genişlemesi ve kentleşmenin artması, bölgenin ekonomik ve kültürel bütünleşmesini sağlamıştır. Batı kıyılarında Fenike geleneğiyle gelişen denizcilik ve liman ekonomisi önemini korurken; iç bölgelerdeki verimli platolar, dağ kuşakları ve çöl alanları hem tarımsal üretim hem de farklı yaşam biçimlerinin bir arada sürdüğü bir yapı sunmuştur. Batıdaki dar kıyı şeritleri ve arkasındaki dağlık alanlar, özellikle Lübnan ve Anti-Lübnan dağları, bölgenin doğal sınırlarını ve yerleşim dinamiklerini şekillendirmiştir. Doğuya doğru Euphrates Nehri ve çevresindeki yarı kurak kuşak, göçer toplulukların hareketliliği ile uzun mesafeli ticaret yollarının geçtiği stratejik bir alan olmuştur.

Seleukos Krallığı'nın giderek zayıflamasıyla birlikte, Suriye'deki siyasi yapı MÖ I. yüzyılın ortalarından itibaren Roma müdahalesine açık hâle gelmiştir. Bu süreç, Roma'nın Doğu Akdeniz siyaseti bağlamında bölgeye yönelik doğrudan kontrol arayışına girdiği bir döneme denk gelir. MÖ 64 yılında Gnaeus Pompeius Magnus'un yürüttüğü askerî ve diplomatik müdahale sonucunda, Seleukos Hanedanı'nın son kralı XIII. Antiokhos *Asiaticus* tahtan indirilmiş; böylece

Suriye, resmî olarak Roma egemenliğine dâhil edilmiştir. Yeni oluşturulan *provincia Syria*'nın sınırları başlangıçta temkinli bir şekilde belirlenmiş, Seleukeia Pieria'dan başlayarak kıyı kentleri ile Ürdün ve Asi vadilerinde yer alan bazı önemli merkezler doğrudan Roma yönetimine bağlanmıştır. Bu sınırlı idarî çerçevenin tercih edilmesinde, hem bölgedeki yerel siyasi dengelerin korunması hem de Parth İmparatorluğu'na karşı savunulabilir bir askerî düzenin kurulması hedeflenmiştir. Pompeius, Suriye'ye iki lejyon konuşlandırarak güvenliği sağlamlaştırmış; aynı zamanda Kilikia'daki Roma varlığını güçlendirerek doğu sınırının askeri tahkimatını pekiştirmiştir.

MÖ 53 yılında Marcus Licinius Crassus'un Carrhae'de Parthlar karşısında uğradığı ağır yenilgi ve MÖ 36'da Marcus Antonius'un başarısızlıkla sonuçlanan Doğu seferi, Roma'nın Mezopotamya'ya doğru genişleme girişimlerini ciddi biçimde sekteye uğratmıştır. Bu askerî başarısızlıkların ardından, Augustus döneminde benimsenen Doğu politikası daha temkinli, dengeli ve diplomatik bir çizgiye evrilmiştir. Euphrates Nehri'nin fiilî bir sınır hattı olarak kabul edilmesiyle birlikte, Roma ile Parthlar arasındaki ilişkiler doğrudan çatışma yerine müzakerelere dayalı bir yapıya bürünmüş; böylece *Pax Augusta* olarak adlandırılan görece istikrarlı bir dönem başlamıştır. Bu barış süreci yalnızca askerî dengeye değil, aynı zamanda yerel düzeyde yönetsel ve kültürel uyumun sağlanmasına da dayandırılmıştır. Roma yönetimi, söz konusu dönemde yalnızca sınır güvenliğini tahkim etmekle kalmamış; aynı zamanda imparatorluk ideolojisinin taşra düzeyinde kurumsallaştırılmasına yönelik kapsamlı stratejiler geliştirmiştir. Berytus (Beyrut) ve Heliopolis (Baalbek) gibi kentlere yerleştirilen veteran kolonileri aracılığıyla Roma yurttaşlık anlayışı, kent kültürü ve yaşam tarzı bölgeye taşınmış; bu doğrultuda imparatorluk kültürü hem sembolik temsiliyet hem de siyasal bütünleşme açısından merkezî bir araç hâline gelmiştir.

Roma dönemi boyunca Suriye'de gelişen kent dokusu, genellikle doğal su kaynaklarına yakın bölgelerde yoğunlaşmıştır. Damascus ve Palmyra gibi kentler, yalnızca bölgesel düzeyde değil; aynı zamanda imparatorluk çapında da önemli ticaret ve kültür merkezleri hâline gelmiştir. Seleukos kralları tarafından kurulan Antiokheia, Apameia ve Seleukeia Pieria gibi kentler ise hem Hellenistik hem de Roma dönemlerinde idari, ticari ve kültürel canlılıklarını sürdürmüş; bu kentler, bölgenin çok katmanlı yapısını yansıtan merkezi yerleşimler olarak varlıklarını devam ettirmiştir. Özellikle güneyde yer alan *dekapolis* kentleri, Hellenistik kentsel formun Roma yönetimi altında uyumlu bir şekilde varlığını sürdürdüğü önemli örnekler arasında sayılmaktadır.

Roma'nın doğu sınır bölgesinde konumlanan Suriye, yalnızca siyasi ve ekonomik bir merkez olmakla kalmayıp aynı zamanda imparatorluğun askerî savunma stratejisinde kritik bir rol üstlenmiştir. Kommagene, Galatia-Kappadokia, Mezopotamya ve Arabia gibi komşu eyaletlerle birlikte Parth ve Sasani tehdidine karşı kesintisiz bir sınır güvenlik hattı oluşturulmuştur. Bu durum, bölgenin hem dış tehditlere karşı bir savunma kalkanı hem de iç bölgeler arasında mal ve insan hareketliliğini yönlendiren stratejik bir lojistik merkez olarak sahip olduğu işlevsel ve stratejik değerini kayda değer biçimde yükseltmiştir.

Bölgedeki arkeolojik kalıntıların büyük bir kısmı Roma ve Bizans dönemlerine tarihlense de bu dönemlerin yerleşimi ve toplumsal yapıları, Suriye'nin uzun soluklu tarihsel gelişim sürecinin önemli bir parçasını oluşturur. Roma idaresi, kırsal alanlarda üretime dayalı yerleşim düzenlerini teşvik etmiş ve köy temelli ekonomik ilişkilerin şekillenmesini desteklemiştir; bu yapılar, yalnızca Roma dönemine özgü olmayıp aynı zamanda erken İslam Dönemi'ndeki kentsel organizasyonun temelini de oluşturmuştur. Suriye'deki kentleşme süreci ise, askeri ve stratejik faktörlerin yanı sıra iklim, tarım potansiyeli, ticaret yolları ve dinî yapıların etkileşimiyle biçimlenen çok katmanlı ve dinamik bir gelişim modeline dayanmaktadır.

Suriye'nin ekonomik yapısı; geniş tarım arazileri, stratejik ticaret yolları ve bölge halkının

yüksek düzeyde beceri gerektiren üretim faaliyetleri üzerine şekillenmiştir. Tarımsal üretim, ekonomik yaşamın temel dayanağını oluştururken zanaatkârlar ve tüccarlar tekstil, şarap ve kozmetik gibi çeşitli sektörlerde gelişmiş ürünler ortaya koymuştur. Bu ürünler yalnızca yerel piyasaları beslemekle kalmayıp imparatorluğun pek çok bölgesine ve ötesine de ulaştırılmıştır. Özellikle kuzeydeki verimli ovalar ile güneydeki Hauran bölgesi, tahıl üretimi açısından hayati öneme sahipti; ayrıca bölgenin zengin meyve çeşitliliği hem iç kullanımda hem de ihracatta yüksek değer taşımıştır.

Üçüncü yüzyıl, Roma'nın doğu topraklarında ekonomik yapının dönüşümüne zemin hazırlayan çalkantılı bir dönem olarak ön plana çıkmaktadır. Bu süreçte Suriye, sahip olduğu üretim merkezleri ve ana ticaret güzergâhlarıyla bölgesel ekonomide belirleyici bir aktör konumuna yükselmiştir. Özellikle Antiokheia, Apamea ve Emesa gibi önemli kentler; çevrelerindeki tarım alanlarıyla sıkı bir ekonomik bütünlük kurarak hem yerel hem de imparatorluk düzeyinde ticari faaliyetlerde aktif rol oynamıştır. Bölgenin coğrafi konumu, Mezopotamya ve İran platosuna açılan ticaret yollarının kavşağında bulunması nedeniyle uzak mesafelere yayılan ticaret ağlarının kilit noktası olmuştur. Bu ticaret yolları üzerinden geçen mallar, yalnızca bölge halkının ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış; aynı zamanda Roma'nın merkezî pazarlarına da lüks ürünlerin akışını sağlamıştır. Euphrates Nehri üzerindeki taşıma koridorları ve Palmyra gibi önemli ticaret merkezlerinin yükselişi; ekonomik canlılığın, coğrafi sınırların ötesine taşarak siyasi sınırların da ötesinde etkiler yarattığını göstermektedir.

Geç Antik Çağ'a ait anonim bir coğrafi-ticari kaynak; Suriye'nin başta tahıl, şarap ve zeytinyağı olmak üzere son derece zengin ve çeşitlenmiş bir tarımsal üretim bölgesi olduğunu ortaya koymaktadır. Buğday, arpa ve darı gibi temel tahıllar hem yerel nüfusun beslenmesinde hem de Roma ordusunun iâşe ihtiyacında hayati bir rol oynamıştır. Yazılı ve epigrafik kaynaklar, Palmyra ile Canatha çevresindeki geniş tarım arazilerinin yanı sıra kuzey ve güneyde yer alan dağlık bölgelerde zeytinliklerin ve bağcılığın yaygınlığını göstermektedir. Çöl kuşağında bulunan Ga'ara bölgesinde ise mevsimlik tarım uygulamaları öne çıkmakta, farklı bölgelerden gelen geçici işçi grupları bu üretim faaliyetlerine katılım sağlamaktaydı. Bölgeden İtalya, Mısır ve Doğu Afrika limanlarına ihraç edilen şaraplar, Suriye'nin yalnızca üretim kapasitesini değil; aynı zamanda Akdeniz dünyasına entegre ticaret ağlarını da gözler önüne sermektedir. Ticari faaliyetler, tarımsal ürünlerle sınırlı kalmayıp; ilaç hammaddeleri, parfümler, tekstil ürünleri, cam ve seramik eşyalar, işlenmiş metallerin yanı sıra köle ticaretinin de dâhil olduğu çeşitli ekonomik alanlardaki mal dolaşımını içermektedir. Bahsi geçen ticaret ağı, başta Suriyeli tüccarlar olmak üzere bölgedeki deneyimli ve yetkin ticari aktörler tarafından organize edilmekteydi. Yerel meyvelerden elde edilen işlenmiş ürünler ve aromatik baharatlarla zenginleştirilen içecekler, Suriye'nin yalnızca bölgesel değil; Akdeniz genelinde tanınan ve talep gören önemli bir üretim ve ticaret merkezi hâline gelmesini sağlamıştır.

Roma egemenliğinden önce de güçlü bir ekonomik yapıya sahip olan Suriye, verimli toprakları ve zengin doğal kaynakları sayesinde tarih boyunca üretim ve ticaretin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Roma döneminde bu potansiyel, imparatorluğun siyasi istikrarı, askerî organizasyonu ve kurumsal idaresiyle bütünleşerek daha örgütlü ve imparatorluk genelinde senkronize bir ekonomik sisteme dönüşmüştür. Üretim, yalnızca yerel ihtiyaçları karşılamakla kalmamış; gelişmiş ticaret ağlarıyla uzak pazarlara ulaşarak Suriye'nin ekonomik entegrasyonunu güçlendirmiştir. Tarımsal hinterlandla kurulan güçlü bağlar ve kara-deniz yollarının kavşağındaki konumu, bölgeyi hem maddi üretim ve dağıtımda hem de kültürel aktarım ve çok merkezli ticari ilişkilerde belirleyici bir aktör hâline getirmiştir.

Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Suriye

Suriye hakkında sahip olunan en eski kayıtlar, bölgenin bir dizi bağımsız krallıktan oluştuğunu ortaya koymaktadır. Kral Tiglat-Pileser tarafından MÖ 734-732 yılları arasında düzenlenen seferler sonucunda ele geçirilen bölge, Asur topraklarına katılmıştır. Sonrasında sırasıyla Babil ve Pers imparatorluklarının bir parçası hâline gelen Suriye coğrafyasının kayda değer tarihi, Büyük İskender'in burayı ele geçirmesiyle başlar. Onun ölümünden sonra aynı zamanda Seleukos Krallığı'nın kurucusu olan General Seleukos I Nikator'un payına düşen bölge, Pompeius'un ilhakına kadar bu krallığın hâkimiyetinde kalmıştır (Dyer 1857, 1077; Honigmann 1932, 1582-1622; Blömer *et al.* 2022, 268). Seleukoslar Dönemi'nde Suriye yaklaşık 70 satraplığa ayrılmıştır. Bunlar dışında bölgede, bağımsızlıklarını korumalarına rağmen kraliyet otoritesi altında ve savaş durumunda asker tedarik etmekle yükümlü olan 70 kadar kent bulunmaktaydı. Yazılı kaynak eksikliği nedeniyle bu dönemde Seleukos Krallığı'nın idari yapısı, yargı kurumları veya ticaret politikası yeterince anlaşılamamıştır (Dyer 1857, 1077; krş. Ruprechtsberger 2001, 1173-1174).

MÖ 280 yılında Seleukos I Nikator'un ölümünden sonra MÖ 274 yılında başlayan ve Suriye Savaşları olarak adlandırılan bir dizi savaşla Seleukos-Ptolemaios mücadelesi başlamıştır. Bu savaşların sonuncusu, MS 200 yılında kral III. Antiokhos Dönemi'nde yapılan Panion Savaşı, Seleukos Krallığı'nın galibiyetiyle sonuçlanmış ve MS 198 yılında bölge yeniden Seleukos hâkimiyeti altına girmiştir (Diod. 21. 4b-5; Honigmann 1932, 1614-1618; Grainger 2017, 75-82; Uzunaslân & Artuç 2023, 26. Suriye Savaşları'na ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Grainger 2010).

III. Antiokhos (MÖ 223-187) Dönemi'nde eski ihtişamına kavuşan Seleukos Krallığı, IV. Antiokhos Epiphanes'in (MÖ 175-163) ölümünden sonra, başa geçen zayıf kralların istikrarsız yönetimleri sonucunda gücünü yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Taht mücadeleleri ve akabinde yaşanan iç savaşlar nedeniyle krallık hızlı bir parçalanma sürecine girmiştir. Buna göre ülkenin kuzeyinde bulunan Antiokheia ve Damascus (Şam) bölgeleri Seleukos Krallığı'nın kontrolü altına girerken Güney Suriye üç kabile (Ituraeanlar, Yahudiler ve Nebatiler) tarafından yönetilmeye başlamıştır (Honigmann 1932, 1615-1622; Errington 2017, 265-274; Uzunaslân & Artuç 2023, 26).

MÖ 65/64 yılında Seleukos Kralı Antiokhos XIII *Asiaticus*'un Pompeius tarafından tahttan indirilmesiyle Seleukos Krallığı'na ait topraklar Roma hakimiyetine geçmiş ve Suriye, bir Roma eyaletine dönüştürülmüştür (Plut. *Pomp.* 39. 2; App. *Syr.* 46; Eutr. 6. 14; Str. 16. 2. 3; Butcher 2003, 19-23). Pompeius'un ilhak ettiği Suriye toprakları, Issos Körfezi'nden (İskederun Körfezi) Fırat Nehri'ne, Mısır'dan Arabistan çöllerine kadar uzansa da başkenti Antiokheia olan yeni eyalet, *provincia Syria*, başlangıçta yalnızca Suriye kıyılarında yer alan kentler ve Asi Vadisi ve Ürdün Vadisi'nin doğusunda yer alan kentleri kapsıyordu (Parker 2015; krş. App. *Syr.* 50; App. *Mithr.* 106; Dyer 1857, 1077; Ruprechtsberger 2001, 1174 ve 1179). Eyaletin ilk garnizonu, iki lejyon ve onları destekleyen bazı yardımcı birliklerden oluşmaktaydı. Pompeius buradaki birliklerin desteklenmesi maksadıyla Kilikia'ya ek iki lejyon konuşlandırmıştır. Suriye'de bulunan Roma birliklerinin iki temel görevi vardı: Eyalet sakinlerini kontrol altında tutmak ve Euphrates'in doğusundaki toprakları elinde bulunduran Parth İmparatorluğu'yla mücadele etmek. MÖ I. yüzyılın sonlarında Parth İmparatorluğu, doğu sınırında fethedilmemiş tek bürokratik devlettir. Her ne kadar Romalılar, Pompeius'un Suriye'ye ulaşmasından yaklaşık bir jenerasyon önce Parthlarla diplomatik temaslarda bulunmuş olsalar da resmî bir antlaşma yapılmamış, hatta Euphrates Nehri'nin iki imparatorluk arasında resmî sınır kabul edildiği de kanıtlanamamıştır. MÖ 53 yılında Crassus ve MÖ 36 yılında Marcus Antonius'un başarısız Parth seferlerinden sonra Euphrates, Augustus'un imparator olmasıyla başlayan uzun barış dönemi boyunca genellikle *de facto* bir sınır işlevi görmüştür. Augustus Dönemi'nde, özellikle Berytus ve Baalbek'e

veteranların yerleştirilmesiyle Suriye'de kültürel anlamda bir Romanizasyon süreci başlamıştır. Söz konusu sürece imparatorluk kültürünün önemli katkıları olmuştur (Honigmann 1932, 1622-1627; Ruprechtsberger 2001, 1179; Parker 2015).

MS I. ve III. yüzyıllar arasında gerçekleştirilen Parth ve Armenia seferlerinde ve Iudaea'da ortaya çıkan isyanlarda, Suriye'de konuşlandırılan lejyonlar (özellikle *IV Scythica*, *III Gallica* ve *XVI Flavia Firma*) önemli başarılar elde etmişlerdir. Bununla birlikte Geç Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren Suriye kökenli *auxilia*lar ve askerlerin *Britannia*'dan Kuzey Afrika'ya, *Germania*'dan Küçük Asya'ya kadar imparatorluğun dört bir tarafında görev yaptıkları; başta askerî diplomalar olmak üzere epigrafik belgelerle kanıtlanmıştır (Roma ordusunun Suriye kökenli yardımcı birlikleri için bk. Kennedy 1980; Tentea 2012).

MS III. yüzyılda doğudaki askerî operasyonların sebep olduğu ekonomik maliyet ve sivil huzursuzluklar, Roma dış politikasında dengesiz bir vaziyetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İmparatorluğun tüm sınırlarına sirayet eden bu olumsuz durum karşısında Septimius Severus Dönemi'nde Suriye eyaleti, *Syria Phoenice* ve *Coele Syria* olmak üzere ikiye bölünmüştür (Millar 1993, 221-222; Butcher 2003, 84-85; Uzunaslân & Artuç 2023, 27).

Roma'da MS 235-284 yılları arasında yaşanan askerî anarşi ve siyasi krizler, Suriye'yi derinden etkilemiş ve bölgede bir otorite boşluğu yaratmıştır. Bu durum, MS 240'larda Sasaniler'in saldırılarını artırmalarına neden olmuş ve MS 256/257 yılında Sasani imparatoru I. Şapur'un önce başkent Antiokheia, ardından Dura-Europos'u ele geçirmesiyle sonuçlanmıştır. Suriye'nin içinde bulunduğu bu zayıf durum, Roma kolonisi Palmyra'nın ekonomik ve askerî anlamda hızla yükselmesine zemin hazırlamış ve bölge; MS III. yüzyılın ikinci yarısında kraliçe Zenobia'nın önderliğinde Suriye'nin tamamını, Küçük Asya ve Mısır'ın bir kısmını ele geçirecek güce ulaşmıştır (Honigmann 1932, 1691-1693; Isaac 1990, 223-224; Ruprechtsberger 2001, 1179; Uzunaslân & Artuç 2023, 27).

Palmyra'nın bağımsız bir devlet olarak güçlenmesi; aynı zamanda Doğu'nun, Roma İmparatorluğu'nun ayakta durmasını sağlayan ve merkezî hazineye akan vergi gelirlerinin kesilmesi anlamına gelmekteydi. Bu duruma son verme niyetinde olan imparator Aurelianus, Balkan ordusunun ana gövdesini doğuya kaydırmış ve MS 271-272 yılları arasında iki aşamalı bir askerî sefer neticesinde Zenobia'nın krallığına son vermiştir. Teslim olan kraliçe, Aurelianus'un zafer alayında (*triumph*) sergilenmek üzere Roma'ya götürülmüştür (Söz konusu sefer için bk. Hist. Aug. *Aurelian*. 22. 1-2; Zos. 1. 50-59. Ayrıca bk. Honigmann 1932, 1692; Faulkner 2015, 283-284).

Diokletianus'un kapsamlı askerî ve idari merkezîyetçi reformlarının ardından, Suriye toprakları ve Lübnan'ın bir kısmını kapsayan *Coele Syria* eyaleti; Doğu Piskoposluğu'nun bir parçası olmuştur. MS 340'lı yıllarda, Kommagene Krallığı ve *Coele Syria*'nın Euphrates'in batı kıyısı boyunca uzanan toprakları üzerinde, başkenti Hierapolis olan *Augusta Euphratensis* eyaleti kurulmuştur. MS 415 yılından sonra ise *Coele Syria*, başkenti Antiokheia olan *Syria Prima* ve başkenti Apamea olan *Syria Secunda* olmak üzere ikiye bölünmüştür (Honigmann 1932, 1693-1696; Butcher 2003, 85-87).

Dördüncü yüzyılda, I. Konstantin ve Iulianus'un Sasanilere karşı yürüttükleri askerî seferlerde Suriye, ana operasyon üssü olarak önemli bir rol üstlenmiş ve dönem dönem Sasani akınlarına maruz kalmıştır. MS 609-628 yılları arasında Sasaniler tarafından işgal edilen bölge, imparator Herakleios'un zaferiyle yeniden Bizans topraklarına katılmış; ancak 636'daki Yarmuk Savaşı ve akabinde Antiokheia'nın düşmesi sonucunda İslam ordularının hâkimiyetine girmiştir (Dyer 1857, 1080; Honigmann 1932, 1696-1722; Kaegi 2003, 56).

Suriye Ekonomisi

Erken dönemlerden itibaren ticaret yolları kuzeyden güneye doğru Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kavşak noktasında bulunan Suriye topraklarından geçmekteydi. Bu yolların takip ettiği rotalar, zorlu dağlık bölgelerden korunarak ya kara yolu veya gemi yoluyla deniz kıyısını ya da kervanlarla çöl kıyısını takip ediyordu. Erken dönemlerde ticaretin ağırlıklı olarak Mısır ile Mezopotamya arasında olması nedeniyle kıyı yolunun güney yarısı ve çöl yolunun kuzey yarısı çok fazla kullanılmıştır. Ticaretin kent yaşamını teşvik etmesi, bölgede iki farklı kent silsilesinin gelişip genişlemesiyle sonuçlanmıştır. Bunlardan ilki kıyı boyunca uzanan limanlar dizisi; ikincisi ise çöl sınırı boyunca konumlanan ve çöl limanları olarak adlandırılan bir dizi ticari üsten oluşmaktaydı. Her iki liman dizisi de dağ geçitleri üzerinde konumlanan ve doğudan batıya yönelen ticarete aracılık eden kentlerle bağlantılıydı. Sahil kentlerindeki tüccarlar ticari faaliyetlerini batıya, Akdeniz'e doğru genişletirken; çöl şeridindeki tüccarlar ise doğuya, çöl hattını izleyerek Babil'e uzanan ticaret ağını genişletmişlerdi (Jones 1971, 227).

Roma Dönemi Suriye'si, sahip olduğu ekonomik refahını yalnızca tarımsal üretime değil, aynı zamanda stratejik konumuna ve halkının üretim ile ticaretteki yetkinliğine borçluydu. Bununla birlikte, eyalette faaliyet gösteren vasıflı yöneticiler ve tüccarların varlığı; şarap üretimi, keten ve yün dokumacılığı, çeşitli kumaş boyacılığı, tıbbi ve kozmetik ürünler ile cam imalatı gibi endüstriyel iş kollarının gelişimini desteklemiş, ayrıca ülkede üretilen ve geniş talep gören malların imparatorluğun hemen her bölgesine, hatta denizaşırı alanlara ihraç edilmesini mümkün kılmıştır (West 1924, 162-163).

Kervan ticareti ve endüstriyel ürünleriyle tanınan Suriye'de ekonominin temelini tarım oluşturmuyordu. Kuzeydeki verimli ovalar ile güneydeki Hauran bölgesi, günümüzde olduğu gibi tahıl üretimi için -özellikle de buğday bakımından- son derece elverişliydi. Bununla birlikte, tarımsal faaliyetler yalnızca tahılla sınırlı kalmamış; meyve yetiştiriciliği hem iç tüketimde hem de dış ticarete önemli bir yer edinerek ekonomik yapının çeşitlenmesine katkı sağlamıştır. Nitekim bölgeden ihraç edilen armut, elma ve özellikle incir (West 1924, 162-163); yüksek ticari değere sahip ürünler olarak öne çıkmıştır (Bowersock 1989, 68). Roma'da tanınan başlıca doğu incir cinsleri *cottana*, *carica* ve *caunea* idi. *Carica* ve *caunea* esasen Küçük Asya kökenli olmakla birlikte Plinius'un aktardığı bilgilere göre bu üç cins de Suriye'den İtalya'ya götürülmüş ve burada evcilleştirilmiştir (Plin. nat. 15. 83; West 1924, 162-163.).

MS IV. yüzyıla tarihlenen anonim coğrafi inceleme *Expositio totius mundi et gentium* (Dünyanın ve İnsanlarının Tasviri), Suriye'yi tahıl, şarap ve yağ bakımından son derece zengin, adeta bu ürünlerle dolup taşan bir ülke olarak betimler. Bölgenin başlıca tahılları buğday, arpa ve darı (*panicum*) idi. West'in değerlendirmesine göre, geniş ölçekli bir tarımsal üretim yapıldığı varsayılsa da eyalette ihracata yönelik bir üretim fazlası tespit edilmemektedir. Yerel halkın ihtiyaçları karşılandıktan sonra artan ürünün ise büyük olasılıkla eyalette konuşlandırılmış Roma ordusu tarafından tüketildiği anlaşılmaktadır (Expos. mund. 31; West 1924, 161-162).

Epigrafik belgeler, Roma Dönemi'nde yeterli su kaynakları sayesinde Palmyra ve Canatha (Qanawat) topraklarında yoğun tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğünü açık biçimde ortaya koymaktadır. Ayrıca hem kuzeyde hem de güneyde yer alan dağlık yamaçlar, zeytin ağacının yanı sıra şarap üretiminde kullanılan üzüm çeşitlerinin yetiştirilmesi için de elverişliydi. Laodikeia'nın (Lazkiye) üst kesimlerindeki yamaçlar bağlarla kaplıydı ve Strabon, burada bağcılığın geniş bir yayılım gösterdiğini; kendi döneminde -muhtemelen Augustus Dönemi'nde- İskenderiye'de tüketilen şarabın önemli bir kısmının bu üzümlerden üretildiğini aktarmaktadır (Str. 16. 2. 9; ayrıca bk. Pollard 2001, 208). Palmyra'nın aşağısında yer alan Ga'ara çukurunda bulunan bir yazıtın açıkça gösterdiği üzere, çölün tarıma daha az elverişli bölgeleri bile zaman zaman ekime

açılabilirdi. Aynı belge, muhtemelen kış yağışlarının sağladığı imkân ölçüsünde bölgeye toplu hâlde gelen ve hasadı birlikte gerçekleştiren insanların varlığını da kanıtlamaktadır (Teixidor 1963, 33; Bowersock 1989, 68).

Suriye'den Roma İmparatorluğu'nun birçok bölgesine büyük miktarlarda şarap ihraç ediliyordu. Berytus, Tripolis, Byblos, Tyre/Sur ve Apamea'da büyük ölçekli şarap üretimi yapıldığı ve bu ürünlerin İtalya'ya kadar ulaştığı bilinmektedir. Apamea özellikle *mulsum* (ballı şarap) üretiminde öne çıkmaktaydı. Plinius, Berytus üzümlerinin tatlılık bakımından rakipsiz olduğunu belirtir. Strabon'a göre Laodikeia şarabının önemli bir bölümü Mısır'a gönderiliyor, burada tüketilmenin ötesinde İskenderiye üzerinden Etiyopya, Somali kıyıları, Doğu Afrika, Güney Arabistan ve Hindistan'a kadar taşınıyordu. Bu şarapların, Mısırlı tüccarların söz konusu bölgelerden aldıkları doğu malları için ödedikleri bedelin büyük bir kısmını karşıladığı anlaşılmaktadır (Str. 16. 2. 9; Periplus Maris Erythraei 6; West 1924, 162). Suriye'de ayrıca keçi boynuzu ve hint sümbülü ile tatlandırılmış şaraplar ile Septuagint'te (İbranice Eski Ahit/Tanah'ın günümüze ulaşan en eski Yunanca çevirisi) *sicera* olarak geçen hurma şarabı gibi özel nitelikli çeşitler de üretilmekteydi (Plin. nat. 14. 103, 107; West 1924, 162).

Suriye meyveleri -özellikle erik ve daha önce değinildiği üzere incir- İtalya'da iyi biliniyordu. İmparatorluk Dönemi'nden önce, günümüzde mürdüm eriği olarak adlandırılan siyah Şam eriği İtalya'ya ihraç edilmekteydi. Bu erik türü; Erken İmparatorluk Dönemi yazarları tarafından sıkça anılan, gündelik tüketimde yer alan sıradan bir gıdaydı. Meyvesi küçük bir eriğe benzeyen Suriye hünnap ağacı da aynı dönemde İtalya'da yetiştirilmeye başlanmış ve Augustus'un son yıllarında tanınır hâle gelmişti (Plin. nat. 15.47; West 1924, 162). Armut, fıstık, turp, bezelye ve acı bakla ise bölgenin yetiştirdiği ve dış pazarlara gönderilen diğer meyve ve sebzeler arasındaydı (bk. Hist. Aug. *Heliog.* 21; Colum. 5. 10, 11. 3. 16; Plin. nat. 13. 51; Expos. mund. 31; West 1924, 163-164, table I).

Bölgenin bir diğer önemli gelir kaynağı hayvancılıktı. Çöl ve bozkır alanlarında olduğu gibi dağ yamaçlarında da otlatmanın yaygın olduğu açıktır. Tekstil ürünlerinin bolluğu, koyun yetiştiriciliğinin ve büyük koyun sürülerinin varlığının en güçlü göstergelerinden biridir. Ayrıca keçi, özellikle de çöl bölgelerinde deve yetiştiriciliği yaygındı. Palmyralılar, deve yetiştiriciliği ve biniciliği konusundaki üstün becerileriyle tanınıyordu. Epigrafik kaynaklar, Traianus Dönemi'nde Suriye'de oluşturulan ve Roma ordusunun ilk deve süvari birliği olan *Ala I Ulpia dromedariorum Palmyrenorum*'un büyük ölçüde Palmyralı deve binicilerinden (*dromedarius*) oluştuğunu göstermektedir. Bu durum, bölgenin hayvancılıktaki özgün uzmanlığının Roma askerî teşkilatı açısından stratejik bir değer taşıdığını açık biçimde ortaya koyar. Söz konusu belgeler, birliğin *dromedarius*larının önemli bir kısmının muhtemelen Palmyra'dan temin edildiğini de göstermektedir. Birliğin adı ve yapısı, deve süvarilerinin ağırlıklı olarak Arap kabileleri başta olmak üzere doğu eyaletlerinin yerel halkından sağlandığını ortaya koyduğu gibi, birliğin komutanının Palmyralı olması ve Palmyralıların deve bakımı ile biniciliği konusundaki derin deneyimi de bu seçimin temel belirleyicileri arasında yer almaktadır (Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. *AE* 1947, 171; *CIL* XVI, 106; Seyrig 1941, 233-235; Dabrowa 1991, 364-365; Uzunaslan & Kaya 2025, 186, dn. 15).

Bölgedeki hayvancılık, göçer toplulukların mevsimlik hareketleriyle doğrudan ilişkiydi; otlatma haklarının tahsisi ise özellikle uğrak alanlarda zaman zaman sorunlara yol açıyordu. Bu nedenle Palmyra gümrük/vergi tarifesinde, hayvanlarını kent sınırları içinde otlatan Palmyralılar ile sürülerini bölge dışından getirenler arasında dikkatle ayırım yapılmıştır. Söz konusu düzenlemeler yalnızca hayvancılığı değil, aynı zamanda tarımsal üretimi de kapsamaktadır ve Roma Suriye'sindeki ekonomik yaşamın ayrıntılarını anlamak açısından büyük önem taşır

(Bowersock 1989, 68; West 1924, 167). Palmyra vergi kanunu, bu yönüyle bölgenin üretkenliğine dair bilgi sunan en zengin ve en değerli kaynaklardan biridir. Kanun, Palmyra topraklarına komşu bölgelerden ithal edilen ya da bizzat yerel olarak üretilen ürünlere ilişkin hükümler içerir. Bu ürünler arasında yer alan zeytinyağı, hayvansal yağ, tuzlu balık, buğday, şarap, yem, çam kozalakları ve develer; Roma Suriye'sinin tarımsal ve hayvansal ekonomisi açısından hayati öneme sahipti. Strabon'un, deniz kıyısından uzakta yaşayan Suriyelilerin temel geçim kaynaklarının tarım olduğuna dair gözlemleri; söz konusu kanunun niteliğini ve tarihsel önemini ayrıca teyit etmektedir (Str. 16. 2. 2; Bowersock 1989, 68).

Bu düzenlemeler ve vergi tarifeleri, Palmyra'da ele geçirilen epigrafik belgelerde korunmuş olup Roma Suriye'sinin tarımsal ve hayvansal üretime ilişkin uygulamalarını doğrudan belgelendirmektedir. Bu belgeler arasında en önemlisi, 1882 yılının Mart ayında İstanbul'daki Rus Arkeoloji Enstitüsü tarafından Palmyra'da keşfedilen ve Osmanlı Devleti'nin izniyle 1901 yılında St. Petersburg'daki Ermitaj Müzesi'ne taşınan, Palmyra gümrük yasası/tarifesini içeren yazıtlı taş levhadır. Hadrianus Dönemi'ne (MS 137) tarihlenen ve dört parçadan oluşan bu levhanın ilk bölümündeki metin, Yunanca ve Palmyra dilinde (Palmyra Aramicesi) yazılmış çift dilli bir yazıttır. İkinci yazıtın tamamı Palmyra dilinde, üçüncü ve dördüncü yazıt ise bütünüyle Yunanca kaleme alınmıştır. Tarife, esasen bölgenin para ve vergi sistemine yönelik geniş kapsamlı düzenlemeler içermekle birlikte Palmyra'nın ekonomik gereksinimlerine uyarlanmıştı. Yukarıda belirtildiği üzere belgede; aromatik yağlar, parfümler, zeytinyağı, hayvansal yağ, tuzlu balık, tahıl, şarap, yem, çam kozalağı, develer ve deve derileri gibi çeşitli malların ithalatı ve ihracatına ilişkin tarifeler ayrıntılı biçimde belirtilmiştir. Ayrıca yerel tuzun satışı ve vergilendirilmesi, Palmyra'daki su kaynaklarının kullanımı, kesim için hayvan ithalatı ile kırkma amacıyla koyun getirilmesine yönelik kapsamlı ek hükümler de yer almaktaydı (Yazıt ve içeriğine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Matthews 1984, 157-180; Bowersock 1989, 74-75).

Suriye'nin kıyı bölgelerindeki iklim, at yetiştiriciliği için elverişli değildi ve burada kullanılan atların önemli bir kısmı büyük olasılıkla başka bölgelerden temin ediliyordu. Roma ordusu ile Arap kabileleri tarafından binek, yük ve savaş atı olarak kullanılanların dışında kalan atlar ise çoğunlukla yarış amaçlı değerlendiriliyordu. MS IV. ve V. yüzyıllara ait yazılı kaynaklarda, Antiokheia'da bu amaçla at yetiştiren kişilerden söz edilmektedir (Ioh. Chrys. *hom.* 13. 6; Iul. *mis.* 371 A; West 1924, 166). Kentte yetiştirilen atların bir bölümünün ihraç edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Mısır'ın İskenderiye kentindeki Kom Hadid kazılarında ele geçirilen ve Suriye yarış atlarına ait olduğu belirlenen dört at kafatası, bu olasılığı güçlendirmektedir. Atların yanı sıra Suriye'de yetiştirilen bir diğer yarış hayvanı deveydi. Özellikle ülkenin doğu bölgelerinde deve yarışları yaygın ve son derece popüler bir etkinlik olarak düzenlenmekteydi (West 1924, 166).

İlaç, parfüm, tekstil ürünleri, cam, çanak-çömlek ve işlenmiş metaller gibi endüstriyel ürünler ile köle ticareti, Roma Suriye'sinin başlıca gelir kaynaklarını oluşturmaktaydı. Yerel üretimin yanı sıra İran ve Arabistan kökenli parfüm ve ilaçlar, antik dünyada gördükleri yüksek talep nedeniyle Suriye üzerinden imparatorluğun batı bölgelerine taşınmaktaydı. Örneğin Arabistan tutsusunun önemli bir bölümü, Petra'dan Tyre/Sur ya da Gazze limanlarına ulaştırılıyor ve buradan batı pazarlarına sevk ediliyordu. Bu dağıtım ağı, Suriye'nin coğrafi konumu ile liman altyapısının doğu-batı eksenindeki ekonomik dolaşımda oynadığı kritik rolü göstermesi bakımından dikkate değer bir kanıttır (Suriye'den Roma İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerine ihraç edilen merhem, ilaç ve parfümlere dair ayrıntılı bilgi için bk. West 1924, 164-166, table II).

Roma dönemi Suriye'sinde zanaatkarlığa -ya da kimi zaman anakronik bir biçimde *sanayi* olarak tanımlanan üretim faaliyetlerine- ilişkin kanıtlar sınırlıdır. Bu durum, yetkin zanaatkarların

bölgesel dağılımının ve ürettikleri işlerin tespitini zorlaştırmaktadır. Buna karşın, Suriye'deki çeşitli zanaatkârların hem iç ekonomiye hem de ihracat pazarına anlamlı katkılar sundukları kuşkusuzdur. Roma döneminde en az altı temel ürün grubu genellikle Suriyeli ustalarla ilişkilendirilmekteydi: üfleme tekniğiyle üretilen camlar, erguvan boyalı kumaşlar, tekstil ürünleri, çanak-çömlek, bronz ve taş heykeller ile değerli metallerden yapılmış sanat eserleri. Bu ürün ve eserlerin önemli bir bölümü, iyi eğitim almış ve yüksek beceriye sahip zanaatkârların yoğunlaştığı kentlerde üretilmekteydi. Sınırlı sayıdaki epigrafik kanıt ise bu kentlerin çoğunda zanaatkârların mesleki dernekler çatısı altında örgütlendiklerini açık biçimde göstermektedir (Bowersock 1989, 68).

Kıyıdaiki iki Fenike kenti Sidon ve Tyre, ustalarının yetkinlikleri sayesinde büyük bir üne sahipti. Akka (Ptolemais) civarında uygun nitelikli kumun keşfi, Tyre'de ve özellikle Sidon'da yüksek vasıflı bir cam üfleme topluluğunun yetişmesine imkân sağlamış; bu ustaların çalışmaları büyük takdir görmüş ve ürünleri İtalya ile Güney Rusya'ya kadar ihraç edilmiştir. Üfleme tekniğiyle cam üretimi, İmparatorluk Dönemi'nin başlarına tarihlenir. Tekniğin Mısır'da mı yoksa Suriye'de mi ortaya çıktığı belirsizliğini korumakla birlikte, üfleme cam endüstrisinin her iki bölgede de benzer bir hızla gelişerek antik dünyanın en büyük üretim alanlarından biri hâline geldiği açıktır. Strabon'a göre Suriye camı için gerekli kum, Akka ile Sur arasındaki kıyılarda bulunmuş ve buradan Sidon'daki ocaklara taşınmıştır (Str. 16. 2. 25; West 1924, 172; Bowersock 1989, 69; Pollard 2001, 206-207).

Antik kaynaklarda Sidon'un Suriye cam endüstrisinin tek merkezi olarak anılması dikkat çekicidir, zira Tyre'nin de önemli bir cam üretim merkezi olduğu ve MS 12. yüzyılda yaklaşık 400 Yahudi cam ustasının burada faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Ayrıca antik Tyre kentinin kalıntıları arasında çok sayıda cam fırını ortaya çıkarılmıştır. Bu kentte ele geçen ve ustalıklı biçimlendirilmiş iki cam balık, günümüzde Paris'teki Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir (Dussaud 1920, 230-234; West 1924, 173).

Sidonlu cam ustaları, ürünlerini tanıtmak amacıyla reklamı etkin biçimde kullanmayı iyi bilen zanaatkârlardı. Birçoğu, eserlerine adlarını işleyerek ün kazanmıştır. Ariston, Artas, Eirenaïos, Ennion, Meges, Nikon ve Tryphon adlı Yunan ustalar bu üreticiler arasında yer almaktadır. Ancak Ennion dışında, eserlerini Sidon'da ürettikleri bilinen diğer ustaların çalışma yerleri kesin olarak tespit edilememiştir. Antik, epigrafik ve arkeolojik bulgular; Sidon'da üretilen camların Roma, Aquileia, Atri, Bagnolo, Borgo San Donnino, Parma, Pausilypon, Torino, Vercellae, Sicilya, Germania, Gallia, Küçük Asya, Kıbrıs ve Kırım gibi geniş bir coğrafyaya ihraç edildiğini açık biçimde ortaya koymaktadır (Dussaud 1920, 230-231; West 1924, 173-176, table 5).

Sidon ve Tyre'deki cam üretimine ilişkin bilgiler büyük ölçüde antik kaynaklar ve arkeolojik buluntular sayesinde izlenebilirken Berytus'ta bu zanaatin varlığı esas olarak mezar yazıtlarının sunduğu epigrafik verilerle belgelenebilmektedir. Roma döneminde kentte cam işçiliğinin uzmanlaşmış bir zanaat alanı olarak sürdüğünü gösteren en açık kanıt, burada ele geçen bir mezar yazıtıdır. Sekiz gözlü bir lahit üzerine işlenmiş bu yazıt, mezarın *σφεκλαρᾶς* ünvanını taşıyan cam ustası Sambatios ile eşi Leontia'ya ait olduğunu göstermektedir. Aliquot'un filolojik incelemesi, bu terimin Latince *speculararius*'un Grekçe karşılığı olduğunu ve pencere camı ile cam levha üretiminin yanı sıra cam yerine kullanılan saydam *lapis specularis*'i (selenitik jips/selenit) işleyen nitelikli bir zanaatkâra karşılık geldiğini göstermektedir. Bu uzmanlık alanı, Fenike kıyılarının ünlü lüks cam üretiminden ayrılarak, kentsel mimarideki aydınlatma ve pencere gereksinimlerine yönelik daha teknik ve uygulamaya dönük bir çalışma sahasını ifade eder. Yazıtın paleografik özellikleri ve üzerinde yer alan haç motifi, mezarın Geç Antik Çağ'a (MS IV.- VII. yüzyıllar) tarihlendirilmesini mümkün kılan başlıca ölçütlerdir. Sambatios adı ise Geç Antik Çağ'da yaygın

biçimde kullanılan bir Hristiyan antroponimini yansıtır ve bu onomastik veri, yazıt için önerilen tarihleme ile uyumludur. Berytus lahdi üzerindeki bu mezar yazıtı, Roma Dönemi ve Geç Antik Çağ'da Berytus'ta cam işçiliği ile mimari üretim arasındaki ilişkiye dair bilinen en dikkat çekici epigrafik örneklerden biri olarak değerlendirilmelidir (Aliquot 2023 = *IGLS* VIII/1, 287–288, no. 239).

Cam ürünlerinin yanı sıra boya üretimi de Roma dönemi Suriye'sinde ekonomik açıdan önemli bir sektör olarak öne çıkmıştır. Tyre, bölgenin başlıca boya üretim merkezi olarak kabul edilmekteydi; Strabon'a göre burada *murex* adı verilen kaya salyangozundan elde edilen ve Tyre/Sur Moru olarak bilinen erguvan rengi boya, yaygın biçimde üretilmekteydi. Bu üretim faaliyeti, Tyre'de kente özgü bir çalışma ortamı oluşturmuş; kenti hem zenginleştiren hem de yaşam koşullarını kimi açılardan güçleştiren bir etki yaratmıştır. Bu çerçevede Strabon, Tyre'nin tarihi ve ekonomik koşullarına ilişkin gözlemlerini ve kentin Büyük İskender tarafından kuşatılması sırasında yaşadığı talihsizliklere rağmen toparlanma yönündeki çabasını şu ifadelerle aktarmıştır:

Kent, İskender tarafından kuşatıldığında da talihsizlik yaşadı, fakat bu talihsizliklerin üstesinden geldi ve insanların (Fenikelilerin tüm zamanların halklarından üstün oldukları gibi) denizci olması ve mor boyahaneleri sayesinde toparlandı; çünkü Sur moru, açık ara (boyaların) en güzeli olduğunu kanıtladı; ayrıca kabuklu deniz ürünleri kıyıya yakın yerlerde avlanır; boyama için gerekli olan diğer şeyler de kolaylıkla temin edilebilmektedir; boyahanelerin çokluğu, Tyre'yi yaşanmaz bir yer haline getirirse de, sakinlerinin bu sanatı uygulamadaki üstün becerileri kenti zenginleştirmiştir (Str. 16. 2. 23. Ayrıca bk. West 1924, 169-170; Bowersock 1989, 69; Pollard 2001: 206).

Strabon'un gözlemlerinin yanı sıra, Tyre'nin ekonomik ve kültürel önemini somut biçimde ortaya koyan yazılı ve epigrafik belgeler de dikkate değerdir. Plinius, kentin *günümüzdeki tüm şöhretinin murex ve erguvan rengi boya üretimiyle sınırlı olduğunu* ifade etmiştir (Plin. nat. 5. 76; West 1924, 169). Rouad'dan (Arvad/Ruad Adası, Suriye) ele geçen bir yazıtta göre Tyre kenti, *murex* avcılığının yapıldığı balıkçı limanını betimleyen bir heykel adamıştır (Yazıt için bk. *IGR* VII 4016; Bowersock 1989, 69). Hem Plinius'un aktardıkları hem de epigrafik belgeler, Tyre'de üretilen mor boyalı kumaşların Sidon'daki cam ürünleriyle kıyaslanabilecek düzeyde yüksek talep gördüğünü ve bu ürünlerin üretim ile dağıtım süreçlerinin sistematik biçimde organize edildiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, kentin Akdeniz ticaret ağındaki ekonomik etkisinin somut bir göstergesidir (West 1924, 169-170; Bowersock 1989, 69).

Tyre ve Sidon'da mor boya üretimi geniş ölçekli bir ekonomik faaliyet olarak karşımıza çıkarken Berytus'a ilişkin veriler daha çok tekil epigrafik buluntular aracılığıyla tespit edilebilmektedir. Bu buluntular, kentte yalnızca cam işçiliğinin değil; mor boya üretim zincirinin ilk aşaması olan *murex* toplama faaliyetinin de varlığına işaret etmektedir. Roma döneminde söz konusu faaliyetin sürdüğünü gösteren en açık kanıt, Berytus'ta keşfedilen ve MS IV-VII. yüzyıllara tarihlendirilen bir mezar yazıtıdır. 1861-1872 yılları arasında H. de Prunières tarafından -o dönemde Yeni Rus Hastanesi'nin inşa edildiği alanda- bulunan bu lahit, Helladios ve Nikias adlı iki kişiye aittir; yazıtta her ikisinin mesleği *κογχυλευταί*, yani *murex* toplayıcıları olarak belirtilmiştir. Aliquot, önceki hatalı okumaları ayrıntılı biçimde değerlendirerek Feissel'in önerisini (Feissel 2006, 175–176, no. 553 = *BE* 2004, 375 = *SEG* 52, 1565) temel almış ve yazıtta geçen terimin doğru biçiminin *κογχυλευταί* olduğunu ortaya koymuştur. Bu ünvan, mor boya üretim zincirinin ilk aşamasını oluşturan *Bolinus/Hexaplex* türü *murex*lerin toplanmasına işaret

etmektedir. Karşılaştırmalı epigrafik değerlendirme, *murex* toplayıcılarına ilişkin yazıtların özellikle Tyre Nekropolü'nde yoğunlaştığını; buna karşılık burada incelenen örneğin Berytus için bilinen tek epigrafik kayıt olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca kentte mor boya üretimiyle bağlantılı diğer yazıtların da (*IGLS* VIII/1, 312 ve 317) bulunması, bu ekonomik faaliyetin Berytus'ta yalnızca ham madde teminine indirgenmediğini, üretim ve ticaretin farklı aşamalarına da yansıyan daha kapsamlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Helladios ve Nikias'ın yaygın Grek adları taşımaları ise *murex* toplama işinin Berytus'ta yerleşik ve olağan bir ekonomik uğraş olduğunu düşündürmektedir. Bu mezar yazıtı, Roma döneminde mor boya üretiminin ham madde temin süreci ile Doğu Akdeniz kıyı şeridindeki teknik iş bölümünün yerel düzeydeki örgütlenmesine ilişkin olarak günümüzde bilinen en önemli epigrafik kanıtlardan biridir (Aliquot 2023 = *IGLS* VIII/1, 281, no. 227).

Greko-Romen şair P. Papinius Statius'un (MS I. yüzyıl) *Silvae* adlı eserinin üçüncü kitabında, bir gezginin mutlaka görmesi gerekenler arasında Tyre ve Sidon'un mor boyaları ile bu kentlerde faaliyet gösteren boyahaneler de zikredilmektedir (bk. *Qua pretiosa Tyros rubeat, qua purpura suco. Sidoniis iterata cadis, ubi germine primum*. Stat. *Silv.* 3. 2. 139; ayrıca bk. West 1924, 170). Bu ifade, yalnızca söz konusu kentlerin Akdeniz dünyasındaki ekonomik ve kültürel önemini yansıtmakla kalmaz; aynı zamanda mor boyanın Antik Çağ'daki prestijini, lüks tüketim malları arasındaki seçkin konumunu ve bölgesel üretim ağlarının denizaşırı ticarete oynadığı belirleyici rolü de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Statius'un gözlemi, edebî bir tasvir olmanın ötesinde, mor boya üretiminin Roma Dönemi Suriye-Fenike kıyılarında ne denli köklü ve uzmanlaşmış bir faaliyet alanı hâline geldiğini gösteren değerli bir kanıt olarak değerlendirilmelidir. Buna paralel olarak tekstil endüstrisinin merkezi niteliğindeki Mısır'da, MS II-III. yüzyıla tarihlenen bir papirüste Tyre Moru'ndan bahsedilmesi (bk. *P.Oxy.* XIV 1739), mor boyanın üretiminden Akdeniz'in diğer bölgelerine taşınmasına uzanan ekonomik süreci somut biçimde belgelemekte ve ürünün Akdeniz ölçeğindeki ekonomik ve kültürel önemini vurgulamaktadır. Kent, Roma İmparatorluk Dönemi boyunca boya üretimindeki üstünlüğünü korumayı başarmıştır. Tyre ve Sidon'un yanı sıra, mor ve diğer boya türlerinin üretimi Sarepta (Sarafand, Lübnan), Dor (Dora, İsrail), Caesarea ve Sayda gibi kıyı kentlerinde de gerçekleştirilmekteydi. Bölgede *murex* moruna ek olarak *galbanum* adı verilen bir bitkinin özsuğundan üretilen yeşilimsi sarı bir boya da kullanılmaktaydı. Ayrıca Suriye'de, tıpkı Asia ve Mezopotamya'da olduğu gibi, yünü beyaz ve yumuşak tutan yabancı *radicula* (Bitki embriyosunda bulunan ve kökü meydana getiren yapı/embriyonik kök) adlı bitkinin özsuğu yün yıkamada yaygın biçimde kullanılmaktaydı (West 1924, 170-171).

Suriye'de gelişmiş bir diğer sektör dokumacılıktı. Ülkenin hemen hemen her bölgesinde dokumacılar aktif biçimde faaliyet göstermekteydi. Fırat Nehri kıyısındaki Dura-Europos'ta ve Palmyra'da Suriye üretimi tekstil ürünleri ele geçirilmiştir. Gerasa'dan (Jerash, Ürdün) ele geçen bir yazıt ise kentte ἡ τοῦ αἰῶνος ἐρὰ τέχνη λινύφων (Ebedi ve Kutsal Dokumacılar Derneği) adıyla bir dokumacılar loncasının varlığını kanıtlamaktadır (Yazıt için bk. *SEG* 7, 827). Ayrıca Diokletianus'un Fiyat Fermanı'nda *damask* adıyla bilinen, Şam'ın ünlü Arap kumaşlarından bahsedilmektedir. Üretim sınırlı olmakla birlikte, Damascus ve Hierapolis'te pamuk dokumacılığı da yapılmaktaydı. Erken İmparatorluk Dönemi'nde Tyre ve Berytus'ta yoğunlaşan ipek dokumacılığı ise diğer tekstil türlerine kıyasla daha düşük üretim hacmine ve sınırlı bir rekabet gücüne sahipti. Bununla birlikte ipek dokumacılığı için gerekli hammaddenin tamamı -iplik ve kumaş- Çin'den ithal edilmekteydi. İthal edilen ipek iplikleri, söz konusu kentlerdeki atölyelerde çözümlenerek dokunmaktaydı (West 1924, 168; Bowersock 1989, 69; Pollard 2001, 206).

Keten dokumacılığı, erken dönemlerde Mezopotamya'dan Suriye kıyılarına taşınmış ve bölge

bu sanatı zamanla önemli ölçüde geliştirmiştir. Üretilen keten kumaşlar, antik dünyanın önde gelen Karia ve Mısır kumaşlarıyla rekabet edebilecek nitelikte bir ün kazanmıştır. Laodikeia ve Byblos başlıca keten kumaşı üretim merkezleriydi; Berytus, Sur ve Sarepta ise diğer önemli üretim bölgeleri arasında yer almaktaydı. Laodikeia, *lodices* adı verilen, tüm antik dünyaya ihraç edilen ve hatta taklitleri üretilen giysilerin üretim merkezlerinden biriydi. Yün dokumacılığı da Suriye’de yüzyıllardır devam eden köklü bir sektördü ve üretimin başlıca odağı, boya endüstrisinin merkezi olan Tyre’ydi. Burada üretilen yün kumaşlar yalnızca giysilerde değil; yatak örtüsü, perde ve halı gibi çeşitli ev eşyalarının yapımında da kullanılmaktaydı (West 1924, 169). Bununla birlikte kentin mor boya üretimindeki belirleyici konumu, özellikle *murex* avcılarının ve mor boya ekonomisinin işleyişine ilişkin epigrafik belgeler sayesinde daha açık biçimde ortaya çıkmaktadır (Aliquot 2020, 61–70).

Suriye’deki bir diğer ekonomik faaliyet kolu ise ahşap işçiliğiydi. Ülkede üretilen en ünlü ağaç türü, Antik Çağ’da da geniş bir üne sahip olan Lübnan sediriydi. Sedir ağacının kullanımına ilişkin iyi bilinen pek çok örneğin yanı sıra Konstantin’in Antiokheia, İskenderiye, Kudüs ve Konstantinopolis’te inşa ettirdiği kiliselerde; ayrıca Mısır’da Erken İmparatorluk Dönemi’ne ait ve üzerine çeşitli mumya tasvirlerinin resmedildiği ahşap panellerde bu malzemenin kullanıldığı bilinmektedir. Sedirin dışında, Lübnan’dan temin edilen diğer önemli ağaçlar selvi ve köknardı. Bu ağaçlar özellikle gemi yapımında büyük talep görmekteydi. Ancak söz konusu kerestenin bir bölümü Roma filosu için ayrıldığından, bu türler zaman zaman olağan ticari dolaşımın dışında tutulmaktaydı (West 1924, 176).

Bölge aynı zamanda önemli bir metal işçiliği ve üretim merkeziydi. Özellikle Sidon, Homeros döneminden (MÖ VIII. yüzyıl) itibaren kişisel süs eşyalarının yanı sıra altın, gümüş ve bronzdan yapılan sofa takımlarıyla dikkat çekmekteydi. Suriyeli zanaatkârların ustalıklı ürettikleri eserlere örnek olarak, 1909 yılında Trakya’daki Nicolaev’da (Eski Zağra/Bulgaristan) ele geçen ve köpek tutan bir çocuğu betimleyen gümüş heykelcik ile yine aynı hazineye ait çeşitli altın ve gümüş objeler gösterilebilir. Bu hazine büyük olasılıkla MS 248 yılındaki Got istilasları sırasında saklanmıştı. Bunun yanı sıra Suriyeli heykeltıraşlar tarafından yapılan Palmyra’daki anıt mezarlar, bronz eserler, Palmyralı ve Antiokheialı altın ile gümüş ustalarının varlığı ve Palmyra’daki kuyumcular ile gümüşçüler loncası (Yun. *συντέλεια/synteleia*); bölgenin zanaatkârlık geleneğinin gelişmişliğini gösteren önemli unsurlardır. Ayrıca imparatorluğun son dönemlerinde Antiokheia’da faaliyet gösteren silah üretim *fabricaları* da dikkat çekicidir. *Notitia Dignitatum*’da aktarılan bilgilere göre MS IV. yüzyılın sonlarında Antiokheia’da hedef tahtası/kalkan, ağır süvari zırhları ve donanımları, miğfer ve çeşitli silahların üretildiği büyük bir *fabrica* bulunmaktaydı (bk. Not. Dig. Or. 10). Bu bulgular, Suriye’nin Roma dönemindeki ekonomik ve sosyokültürel zenginliğini somut biçimde ortaya koymaktadır (Bowersock 1989, 69; West 1924, 174-175).

Köle ticareti -özellikle batıya yönelik olanı- Suriye’deki bir diğer önemli ekonomik faaliyet koluydu. Roma Dönemi’nde Suriyeli kölelerin önemli bir bölümü, karakter özellikleri ve eğitim düzeyleri nedeniyle öğretmen, kâtip veya ticari temsilci gibi uzmanlık gerektiren görevlerde istihdam edilmekteydi. Statius, Suriyeli köleleri gürültücü/şamatacı olarak tanımlamaktadır (Stat. *Silv.* 1.6.72). Bu niteleme, Lucius Verus’un Parth seferinden dönüşünde Suriye’den Roma’ya getirdiği kölelerin profiliyle de örtüşmektedir. *Historia Augusta*’da aktarıldığına göre Verus’la birlikte Roma’ya getirilenler arasında arpçılar, flütçüler, aktörler, soytarılar, pandomim sanatçıları ve hokkabazlar yer almaktaydı:

Parth savaşlarından döndükten sonra yanında Suriye’den bazı tiyatro oyuncularını getirmişti. Bunlardan en öne çıkanı, kendisine Paris adını

verdiği Maximinus idi. Ayrıca Verus, Clodius Yolu üzerinde son derece göze çarpan bir malikane yaptırdı ve burada, azatlıları ve düşük soydan arkadaşları ile günlerce aşırı derecede şatafat içinde cümbüş yaptı. Verus ayrıca kendisiyle beraber Suriye'den getirdiği Memphius soyadlı tiyatro oyuncusu Agrippius'u da Parth savaşının zafer hatırası olarak korudu ve ona Apolaustus (hoş/tatlı) adını verdi. İmparator ayrıca beraberinde, harp ve flüt çalanlar, tiyatro oyuncular ve pandomim soytarıları, hokkabazlar ve Suriye'de ve İskenderiye'deki gösterileriyle kendisini büyüleyen başka köleler de getirmişti. Bunların sayısı o kadar fazlaydı ki sanki Parthlara karşı değil de sahne oyuncularına karşı bir savaş kazanmış gibi görünüyordu (bk. Hist. Aug. Ver. 8. 7-11).

Bu liste, Statius'un gözleminin geçerliliğini doğrulamakla kalmayıp eyalet genelinde örgütlenmiş bir ticaret ağının varlığını da açık biçimde ortaya koymaktadır.

Ülkenin farklı kentlerindeki köle tacirleri, köle türleri konusunda büyük olasılıkla belirli alanlarda uzmanlaşmışlardı. Örneğin Laodikeia jokey, Tyre ve Berytus tiyatrocusu, Gazze müzisyen, Heliopolis flütçü, Caesarea dansçı, Aşkelon ise güreşçi ihraç etmekteydi. Roma Dönemi'nde köle talebinin önemli bir bölümü Suriye'den karşılanıyordu, bu talebin geri kalan kısmının ise doğunun diğer bölgeleri tarafından karşılanmış olması kuvvetle muhtemeldir (Expos. mund. 32; West 1924, 181).

Suriyeliler, Roma İmparatorluğu'nun hemen her bölgesinde tüccar kimlikleriyle tanınıyorlardı. Hieronymus, MS IV. yüzyılda Suriyelilere ilişkin yaygın kanaati şu sözlerle özetlemiştir: *Kâr hırsıyla tüm dünyayı dolaşan Suriyeliler arasında, ticarete yönelik doğuştan gelen bir şevk/gayret günümüze kadar varlığını sürdürmektedir* (Hier. Com. in Ez. PL25, 255.) Bununla birlikte Suriyeliler, Roma Akdenizi'nin büyük ticaret merkezlerinde ele geçen yazıtlarda, özellikle de mezar yazıtlarında dikkate değer izler bırakmışlardır. Bu yazıtların bir bölümü doğuda Rodos ve Delos'ta, batıda ise İtalya'nın Brundisium ve Puteoli gibi büyük limanlarında tespit edilmiştir (IG XIV, 681; CIL X, 797; Bowersock 1989, 75.). Roma'dan ele geçen çok sayıdaki epigrafik buluntu ise ticaret amacıyla başkentte aileleriyle birlikte yaşayan Suriyelilerin varlığını doğrulamaktadır. Benzer şekilde İspanya'nın Carthago Nova (Cartagena), Malaga, Cordoba ve Sevilla gibi ticaret merkezlerinde; Lugdunum'da (Lyon, Fransa); Ren kıyısındaki Augusta Trevirorum'da (Trier, Almanya) ve Tuna Nehri yakınlarındaki Augusta Vindelicum'da (Augsburg) bulunan epigrafik belgelerde de Suriyeli tüccarlara rastlanmıştır. Başta şarap, boya ve kumaş olmak üzere ülkelerinden getirdikleri ürünleri pazarlayan bu denizaşırı tüccarların önemli bir kısmı batıya Laodikeia, Apamea, Tyre, Palmyra ve Canatha gibi büyük kentlerden gitmişlerdir (Roma İmparatorluk Dönemi'nde Suriyeli tüccarlar ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bowersock 1989, 75-77).

Sonuç

Suriye'nin tarih boyunca üstlendiği ticaret merkezi rolü, yalnızca coğrafi konumunun sağladığı avantajlardan değil, bu avantajın planlı ulaşım ve kentleşme stratejileriyle etkin biçimde kullanılmasından kaynaklanmıştır. Kara, deniz ve çöl yollarının birbirini tamamlayacak şekilde düzenlenmesi; kıyı limanları ile çöl aktarma merkezlerinin hinterlandındaki kentlerle bütünleşerek mal dolaşımını, kültürel etkileşimi ve ekonomik çeşitliliği artıran entegre bir ağ oluşturması; bölgeyi uzun mesafeli ticaret rotalarının sürdürülebilirliğini sağlayan stratejik bir merkez hâline getirmiştir. Ekonomik çeşitliliği, üretim kapasitesi ve stratejik konumu sayesinde Roma Dönemi Suriye'si imparatorluğun üretim, dağıtım ve ticaret ağlarında kritik bir işlev üstlenmiştir. Verimli tarım alanları, gelişmiş zanaatkarlık gelenekleri ve Akdeniz pazarlarına

kesintisiz erişim, bölgeyi sürekli talep gören bir tedarik merkezi konumuna yükseltmiştir. Tahıl, üzüm, zeytin, meyve, dokuma, boyacılık, cam işçiliği ile tıbbi ve kozmetik üretim; kuzey ovalardan güneydeki Hauran platosuna, Palmyra ve Canatha çevresinden kıyı limanlarına uzanan bütünleşik bir ekonomik yapı oluşturmuştur. Bu yapı sayesinde Laodikeia'nın şarapları Afrika'dan Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyada dolaşıma girmiş; Berytus, Tripolis, Byblos, Tyre ve Apamea'nın ürünleri ise Akdeniz'in beslenme ve tüketim kültüründe kalıcı bir yer edinmiştir. Söz konusu geniş ticaret ağının istikrarı kara, deniz ve çöl rotalarında deneyim sahibi Suriyeli tüccarların yetkinlikleriyle güvence altına alınmıştır. Böylece Suriye; Roma dünyasında ekonomik sürekliliğin, kültürel etkileşimin ve stratejik bağlantıların yoğunlaştığı temel merkezlerden biri hâline gelmiştir.

Roma Dönemi Suriye'sinde tarım, üretim ölçeği, coğrafi yayılımı ve imparatorluk ekonomisindeki işlevi bakımından başlıca ticari sektör konumundaydı. Arkeolojik ve epigrafik veriler; sulamayla verimli hâle getirilen steplerden dağ eteklerindeki teraslara, mevsimsel kullanılan yarı kurak alanlardan yoğun biçimde işlenen vadilere kadar farklı coğrafyalarda tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğünü göstermektedir. Palmyra Vergi Yasası'nda yer alan ürün çeşitliliği, söz konusu ürünlerin yerel tüketimi aşarak imparatorluk çapında dolaşıma giren ticari kalemler hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Tahıl, zeytinyağı, şarap ve meyve gibi temel ürünler; kırsal üretim merkezleri ile kentsel pazarı birbirine bağlayan güçlü bir ekonomik ağ oluşturmuştur. Hauran Platosu ile kuzeydeki düzlükler yüksek kaliteli hububatın başlıca kaynaklarını sağlarken bağlar, zeytinlikler ve meyve bahçeleri hem iç pazara hem de uzak bölgelere yönelik talebi karşılamaktaydı. Palmyra ve Canatha çevresinde sulama tekniklerinin geliştirilmesi, üretim yoğunluğunu artırmış; kıyı ve iç bölgelerde üretilen şarapla çeşitli meyveler Akdeniz pazarlarında uzun süreli ve istikrarlı bir dolaşıma sahip olmuştur. Bu çerçevede Suriye, tarımsal kapasitesi sayesinde Roma İmparatorluğu'nda yalnızca bir üretim merkezi değil; aynı zamanda gıda tedarik güvenliği ve ticari sürekliliğin başlıca garantörlerinden biri hâline gelmiştir.

Hayvancılık, tarımsal üretimle birlikte Suriye ekonomisinin hem tamamlayıcı hem de stratejik bir bileşeni olarak öne çıkmıştır. Bölgenin doğal koşullarına uyum sağlayan sürü yönetimi, çöl ve bozkır alanları ile dağlık bölgelerde yoğunlaşarak kırsal ekonominin başlıca gelir kaynaklarından birini oluşturmuştur. Tekstil üretimindeki çeşitlilik, koyun yetiştiriciliğinin yanı sıra keçi ve develerin ekonomik değerini de belirgin biçimde göstermektedir. Özellikle Palmyra'da gelişen deve yetiştiriciliği ile uzun mesafe taşımacılığına yönelik uzmanlık, yalnızca ticari faaliyetlerin değil, aynı zamanda askerî ikmal ve sevkiyatın etkinliğinde de önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda Roma ordusunun ilk deve süvari birliği olan *Ala I Ulpia dromedariorum Palmyrenorum*'un önemli bir bölümünün Palmyralı *dromedarius*lardan oluşması, söz konusu yetkinliğin imparatorluk savunma stratejilerinde de kritik bir unsur olarak değerlendirildiğini kanıtlamaktadır. Dolayısıyla hayvancılık, yalnızca ekonomik çeşitliliği artıran bir faaliyet değil; aynı zamanda Suriye'nin Roma dünyasındaki askerî ve ticari önemini pekiştiren temel bir üretim alanı olarak işlev görmüştür.

Üçüncü yüzyılda Roma İmparatorluğu'nda ortaya çıkan askerî ve siyasi istikrarsızlık, Suriye ekonomisinde belirgin bir kırılma yaratmıştır. Antokheia, Apamea ve Emesa gibi önemli kentler ile bunların kırsal hinterlandında şekillenen üretim ve ticaret ağları hem imparatorluğun iç pazarına hem de Mezopotamya ve İran Platosu'na uzanan güzergâhlar açısından kritik bir konuma sahipti. Bölgenin ekonomik gücü; yüksek tarımsal üretim kapasitesi, ticaret yolları üzerindeki stratejik konumu ve lüks malların uzun mesafeli dolaşımındaki aracılık rolüyle pekişiyordu. Fırat Nehri hattı ile Arabistan üzerinden geçen kara yolları aracılığıyla taşınan baharat, tütün, değerli taş ve ipek gibi ürünler; Palmyra'nın bölgesel ticarete öne çıkmasını sağlamıştı. Ancak MS III.

yüzyıl ortalarında artan Sasani baskısı karşısında zayıflayan merkezi otorite, Palmyra'nın ekonomik ve askerî kapasitesini hızla genişletmesine zemin hazırlamıştır. Kent, bu süreçte Roma'nın doğu eyaletlerinin yanı sıra Küçük Asya ve Mısır'a uzanan ticaret yollarını denetleyen stratejik bir merkez hâline gelmiştir. Geçici özerklik döneminde Roma'nın doğudan sağladığı vergi gelirleri ile ticaretin yeniden dağıtım mekanizmalarının aksamaması, imparatorluk bütçesi üzerinde ciddi mali baskılar yaratmıştır. Bu nedenle Palmyra'nın yükselişi yalnızca bölgesel bir siyasî özerklik hareketi değil, aynı zamanda imparatorluğun genel ekonomik işleyişini sarsan yapısal bir kırılma olarak değerlendirilmelidir.

Palmyra'nın ekonomik canlılığı, yalnızca doğu-batı ticaret ağlarının kavşak noktasında yer almasından değil, aynı zamanda toplumsal ve kurumsal yapısından da kaynaklanmaktaydı. Kentin varlıklı kesimi, ticaretten elde ettiği gelirleri kamusal projelere yönlendirerek kentsel dokuyu zenginleştirmiş ve Palmyra'yı klasik dönemin prestijli kentleriyle eşdeğer bir konuma taşımıştır. Bu hayırseverlik anlayışı, tipik Yunan kentlerinden farklı olarak doğrudan ticaretin kâr fazlasına dayanması bakımından özgün bir nitelik taşımaktaydı. Böylece kentsel ihtiyaç ile ticari dinamizm arasında doğrudan bir ilişki kurulabilmekteydi. Palmyra Vergi Yasası, kentin mali önceliklerini, ticaret profilini ve yerel ihtiyaçlarını ayrıntılı biçimde belgelemesi bakımından temel bir kaynaktır. Metin; ipek ve baharat gibi lüks malların yanı sıra su kaynakları, zeytinyağı, tahıl, tuz, deve ve diğer hayvansal ürünler gibi yerel üretim ve tüketim kalemlerini kapsayarak ekonominin çok boyutlu yapısını gözler önüne sermektedir. Vergi oranlarının ithalat ve ihracata göre farklılaşması, kentin iç ve dış pazar dengesini gözettiğini; su kaynaklarına uygulanan yüksek vergiler ise altyapı hizmetlerinin ekonomik değerini yansıtmaktadır. Bu çerçevede Yasa, Palmyra'nın ticari zenginliğinin yerel kaynak yönetimi ve toplumsal düzenle nasıl bütünleştiğini ikna edici biçimde göstermektedir.

Suriye'de zanaatkârlık, tarımsal üretim kadar yaygın olmamakla birlikte hem iç talebi karşılayan hem de uzak pazarlara yönelik ihracatı destekleyen stratejik bir ekonomik sektör konumundaydı. Arkeolojik bulgular ve epigrafik kayıtlar, kentlerin belirli üretim dallarında uzmanlaşarak bu uzmanlığı çoğu kez lonca benzeri örgütlenmeler aracılığıyla kurumsallaştırdığını ortaya koymaktadır. Sidon'un cam üfleme ustaları, Tyre'nin mor boya üreticileri, Şam'ın *damask* dokumacıları ve Antiokheia'nın altın ile gümüş işçileri yalnızca yerel ekonomilerini güçlendirmekle kalmamış; aynı zamanda Akdeniz genelinde kalite ve teknik ustalık bakımından öne çıkan üretimleriyle tanınan ekonomik markalar hâline gelmişlerdir. Bu üretim modeli yerel hammaddelerin etkin kullanımı, teknik bilginin kuşaktan kuşağa aktarılması ve stratejik pazar yönetimi temelinde gelişmiş; kent merkezli ekonomik dinamiklerin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Özellikle Tyre nekropolündeki yazıtlar, meslek çeşitliliğinin kentin sosyoekonomik yapısını genişleterek zenginleştirdiğini göstermekte; bu veriler, zanaatkârlığın Suriye'de Roma İmparatorluğu'nun mal ve değer dolaşımını besleyen yapısal bir unsur olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Sidon ve Tyre, Akdeniz ticaret sisteminde bölgesel sınırların ötesinde tanınan iki önemli üretim merkezi olarak öne çıkmıştır. Sidon, cam işçiliğinde ulaştığı teknik ustalık ve ürün çeşitliliği sayesinde üretimini İtalya'dan Karadeniz'in kuzeyine kadar uzanan geniş bir dağıtım ağına taşımış; ustalarının adlarını eserlerine işlemesiyle ayırt edilebilir bir üretici kimliği oluşturmuştur. Tyre ise *murex* kabuklarından elde edilen erguvan boyasıyla Roma dünyasında benzersiz bir konuma sahip olmuş; boya atölyelerinin teknik niteliği ve ürünün nadirliği, kenti lüks tüketim ekonomisinin merkezlerinden biri hâline getirmiştir. Levant kıyılarında bu kurumsal üretim geleneğinin bir diğer önemli örneği olan Berytus'ta tespit edilen *σφεκλαρῶς* ünvanlı cam ustaları ile *κογχυλευταί* olarak kaydedilen *murex* toplayıcılarına ait mezar yazıtları, kentin hem

mimari cam üretimine hem de erguvan boya ekonomisinin ilk aşaması olan hammadde teminine doğrudan katılan, teknik açıdan uzmanlaşmış zanaatkâr gruplarını barındırdığını göstermektedir. Bu tablo; zanaatkârlığın Suriye’de cam, boya, tekstil ve maden işçiliği aracılığıyla imparatorluk ölçekli üretim ve dolaşım mekanizmalarının ayrılmaz bir bileşeni hâline geldiğini ortaya koymaktadır.

Roma Dönemi Suriye’si; dokuma, ahşap işçiliği, metalürji ve kuyumculuk alanlarında ulaştığı üretim çeşitliliği ile yüksek kalite standartları sayesinde Akdeniz dünyasının önde gelen zanaatkârlık merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Ketan, yün, ipek ve pamuk dokumacılığında uzmanlaşan Laodikeia, Tyre, Berytus ve Byblos gibi kentler; antik dünyanın seçkin tekstil pazarlarında prestijli ve yüksek itibara sahip üretim merkezleri olarak tanınmıştır. Bu konum, bölgenin ekonomik ve kültürel etkisini tüm Akdeniz havzasında pekiştirmiştir. Lübnan sediri, selvi ve köknar gibi değerli ağaç türlerinin inşaat ve gemi yapımındaki stratejik kullanımı; bölgenin doğal kaynaklarının hem imparatorluk düzeyinde hem de lüks tüketim alanında taşıdığı önemi açık biçimde göstermektedir. Sidon’un altın, gümüş ve bronz işçiliği ile Palmyra ve Antiokheia’daki kuyumcu loncaları; Suriye’yi yüksek estetik değere sahip el sanatlarının merkezlerinden biri konumuna getirmiştir. Bu üretim yalnızca yerel talebi karşılamakla kalmamış, aynı zamanda imparatorluğun farklı bölgelerine ihraç edilerek bölgenin ekonomik ve kültürel ağırlığını artırmıştır. Köle ticareti ise Suriye ekonomisinin en kârlı sektörlerinden biri olmuş, Suriyeli köleler öğretmenlikten sahne sanatlarına uzanan geniş bir mesleki yelpazede talep görmüşlerdir. Laodikeia’nın jokeyleri, Tyre ve Berytus’un tiyatrocuları ile Gazze’nin müzisyenleri bu uzmanlaşmış işgücünün dikkat çekici örnekleridir. Suriyeli tüccarlar, Roma ve Akdeniz’in büyük ticaret merkezlerinde yerleşik topluluklar oluşturarak şarap, boya ve tekstil ürünleri ticareti aracılığıyla Suriye kentlerini Roma ekonomisinin ayrılmaz unsurları hâline getirmiştir.

Sonuç olarak Roma Dönemi Suriye’si; tarım, hayvancılık, zanaatkârlık ve uzun mesafeli ticaretin bütünleştiği çok katmanlı ekonomik yapısıyla imparatorluğun başlıca stratejik bölgelerinden biri hâline gelmiştir. Coğrafi konumu, üretim çeşitliliği, ticari örgütlenme düzeyi ve vasıflı iş gücü bölgeyi yalnızca yerel ölçekte değil; imparatorluk genelinde de ekonomik ve lojistik işleyişin yönlendirici merkezlerinden biri durumuna getirmiştir. Palmyra, Sidon, Tyre, Antiokheia ve çevredeki diğer kentlerin katkılarıyla Suriye; Akdeniz’in ekonomik, kültürel ve tedarik ağlarında kalıcı etkiler yaratmıştır. Bu geniş ölçekli potansiyel, bölgeyi hem sınır güvenliği politikaları hem de lüks mal piyasası açısından Roma İmparatorluğu için vazgeçilmez kılmıştır. Çok yönlü üretim kapasitesi, ticari dinamizmi ve stratejik konumuyla Suriye, Roma dünyasının ekonomik ve kültürel dokusunun ayrılmaz bir bileşeni olmuş; Antik Çağ boyunca merkezî ve belirleyici bir aktör olma konumunu istikrarlı biçimde sürdürmüştür.

BİBLİYOGRAFYA

Antik Kaynaklar ve Kısaltmalar

- AE* L'année épigraphique.
- App.* *Mithr.* (= Appianos, *Mithridateios*) *Syr.* (= Appianos, *Syriake*)
Kullanılan metin ve çeviri: Appian, *Roman History (Rhomaika)*. 1912, vol. II: Books 8.2-12, trans. by B. McGing, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- BAAL* Bulletin d'Archéologie et d'Architecture Libanaises.
- BAH* Bibliothèque archéologique et historique.
- BE* Bulletin épigraphique, in: *Revue des Études Grecques*.
- CIL* Corpus Inscriptionum Latinarum.
- Colum.* (= Columella, *De Re Rustica*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Columella, *On Agriculture*, vol. II: books 5-9, 1954, trans. by E. S. Forster & Edward H. Heffner, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Diod.* (= Diodorus Sculus, *Bibliothékē historikē*)
Kullanılan metin ve çeviri: Diodorus Siculus. *Library of History*, vol. XI: Fragments of books 21-32, 1957, trans. by F. R. Walton, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- DNP* Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike.
- Eutr.* (= Eutropius, *Breviarium ab urbe condita*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae. Kısa Roma Tarihi*. 2017 (çev. Ç. Menzilioğlu), Alfa Kitap, İstanbul.
- Expos. mund.* (= *Expositio totius mundi et gentium*)
Kullanılan metin ve çeviri: *Expositio totius mundi et gentium*. 1966, ed. and trans. by J. Rougé (sources chrétiennes 124), Éditions du Cerf, Paris.
- Hier. Com. in Ez.* (= Hieronymus, *Commentariorum in Hiezechielem*)
Kullanılan metin ve çeviri: Hieronymus, *Commentariorum in Hiezechielem*, 1964, libri XIV. ed. by Fr. Glorie (Corpus Christianorum Series Latina, vol. LXXV), Turnhout: Brepols.
- IG* Inscriptiones Graecae.
- IGLS* Inscriptions grecques et latines de la Syrie.
- IGR* Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes.
- Ioh. Chrys. hom.* (= Ioannis Khrysostomos, *homiliae de statuis*)
Kullanılan metin ve çeviri: John Chrysostom, *Homilies on the Statues*. 1889, trans. by W. R. W. Stephens, ed. by P. Schaff, Christian Literature Publishing Co., Buffalo, NY.
- Iul. mis.* (= Flavius Claudius Iulianus Augustus, *Misopogon*)
Kullanılan metin ve çeviri: Julian, *Orations 6-8. Letters to Themistius, to the Senate and People of Athens, to a Priest. The Caesars. Misopogon*. 1913, trans. by W. C. Wright, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- JRS* The Journal of Roman Studies.
- Not. Dig. Or.* *Notitia Dignitatum, Oriens*.
- P.Oxy.* Grenfell, B. P.-Hunt, A. S. 1920, *The Oxyrhynchus Papyri, Part XIV*, Egypt Exploration Society, London.
- Peripl. mar. Erythr.* (= *Anonymi Periplus Maris Erythraei/periplus maris rubri*)
Kullanılan metin ve çeviri: *The periplus maris Erythraei: Text with introduction, translation* (1989), trans. and comm. by L. Casson, Princeton University Press.
- Plin. nat.* (= Gaius Plinius Secundus, "Yaşlı" *Naturalis Historia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Pliny. *Natural History*, vol. II, IV: books 3-7, 12-

- 16, 1942/1945, trans. by H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge, MA.
 Plut. *Pomp.* (= Mestrius Plutarkhos, *Pompeius*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Plutarch. *Lives*, vol. V: *Agesilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus*. 1917, trans. by B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge, MA.
 RE Realenzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft.
 SEG Supplementum Epigraphicum Graecum.
 Hist. Aug. (= *Scriptores Historiae Augustae, Aurelianus, Heliogabalus, Verus*.
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Historia Augusta. Roma İmparatorları (Scriptores Historiae Augustae, Cilt 1-3, 2019/2021/2022, Latince aslından çev.: S. Özgüler)*, Kronik Kitap, İstanbul.
 Stat. *Silv.* (= Publius Papinius Statius, *Silvae*)
 Kullanılan metin ve çeviri: Statius, *Silvae*. 2015, ed. and trans. by D. R. Shackleton Bailey, rev. by Christopher A. Parrott, Harvard University Press, Cambridge, MA.
 Str. (= Strabon, *Geographika*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Strabo. *Geography*, vol. VII: books 15-16, 1930, trans by. H. Leonard Jones, Harvard University Press, Cambridge, MA.
 Syria. *Revue d'art oriental et d'archéologie*.
 TAPA Transactions and Proceedings of the American Philological Association.
 Zos. (= Zosimos, *Historia Nova*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Zosime, *Histoire Nouvelle*, vol. I, 1971, F. Paschoud (ed. and trans.), Les Belles Lettres, Paris.

Modern Literatür

- Aliquot J. 2020. "The Port of Astronoe in Tyre." *BAAL Hors-Série* 18, 61–70.
 Aliquot J. 2023. *Inscriptions grecques et latines de la Syrie. Tome VIII/1: Beyrouth et sa région*. Cilt 1 (BAH 225). Beyrouth.
 Blömer M., Görkay K., Uzunbaş A. & Winter W. 2022. "Klasik Çağlarda Gaziantep ve Çevresi: Dini, Kültürel ve Siyasi Yapı." Eds. A. Engin & K. Görkay, *Prehistorik Dönemlerden Geç Antik Döneme Gaziantep Arkeolojisi* (Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü Yayınları 020). İstanbul, 267–300.
 Bowersock G. W. 1989. "Social and Economic History of Syria under the Roman Empire." Eds. J.-M. Dentzer & W. Orthmann, *Archéologie et histoire de la Syrie*, Cilt II: *La Syrie de l'époque achéménide à l'avènement de l'Islam*. Saarbrücken, 63–80.
 Butcher K. 2003. *Roman Syria and the Near East*. London.
 Dąbrowa E. 1991. "Dromedarii in the Roman Army: A Note." Eds. V. A. Maxfield & M. J. Dobson, *Roman Frontier Studies 1989: Proceedings of the XVth International Congress of Roman Frontier Studies*. Exeter, 364–366.
 Dussaud R. 1920. "Un nom nouveau de verrier sidonien." *Syria* 1/3, 230–234. DOI: 10.3406/syria.1920.2843
 Dyer T. H. 1857. "Syria (IV)." Ed. W. Smith, *Dictionary of Greek and Roman Geography* II. London, 1076–1080.
 Errington M. 2017. *Hellenistik Dünya Tarihi (M.Ö. 323–30)*. Çev. G. Günata. İstanbul.
 Faulkner N. 2015. *Roma: Kartalların İmparatorluğu*. İstanbul.
 Feissel D. 2006. *Chroniques d'épigraphie byzantine 1987–2004* (Monographies du Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance 20). Paris.
 Grainger J. D. 2010. *The Syrian Wars*. Leiden.
 Grainger J. D. 2017. *Great Power Diplomacy in the Hellenistic World*. London–New York.
 Honigsmann E. 1932. "Syria." *RE* IV A2, 1549–1727.
 Isaac B. 1990. *The Limits of Empire: Roman Army in the East*. Oxford.
 Jones A. H. M. 1971². *The Cities of the Eastern Roman Provinces*. Oxford.

- Kaegi E. 2003. *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*. İstanbul.
- Kennedy D. L. 1980. *The Auxilia and Numeri Raised in the Roman Province of Syria*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of Oxford, Balliol College.
- Matthews J. F. 1984. "The Tax Law of Palmyra: Evidence for Economic History in a City of the Roman East." *JRS* 74, 157–180. DOI: 10.2307/299013
- Millar F. 1993. *The Roman Near East, 31 BC – AD 337*. Cambridge, Mass.
- Parker S. T. 2015. "Strata Diocletiana." Ed. Y. Le Bohec, *The Encyclopedia of the Roman Army* III. Chichester, 929–933.
- Pollard N. 2001. *Soldiers, Cities, and Civilians in Roman Syria*. Ann Arbor.
- Renan E. 1864. *Mission de Phénicie* (J. Penel & M. Thobois ile birlikte). Paris.
- Ruprechtsberger E. M. 2001. "Syrien (IV–V)." *DNP* 11, 1173–1181.
- Seyrig H. 1941. "Antiquités Syriennes." *Syria* 22/3–4, 218–270. DOI: 10.3406/syria.1941.4244
- Teixidor J. 1963. "Deux inscriptions palmyréniennes du Musée de Bagdad." *Syria* 40/1–2, 33–46. DOI: 10.3406/syria.1963.5671
- Tentea O. 2012. *Ex Oriente ad Danubium: The Syrian Auxiliary Units on the Danube Frontier of the Roman Empire*. Bucureşti.
- Uzunaslan A. & Artuç N. 2023. "Suriye'de Hellenistik-Roma ve İslamiyet Dönemlerine Ait Kültürel Eserler." Eds. Z. Özlü et al., *Türkiye-Suriye: Ortak Kültür, Ortak Tarih ve Göç*. Gaziantep, 20–38.
- Uzunaslan A. & Kaya E. 2025. "Roma'nın Doğu Sınır Birliklerinde Lojistik Unsur Olarak Yük ve Binek Hayvanlarının Temin Yöntemleri ve Kullanım Alanları." *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1, 178–196. DOI: 10.21547/jss.1583845
- West L. C. 1924. "Commercial Syria under the Roman Empire." *TAPA* 55, 159–189. DOI: 10.2307/283014

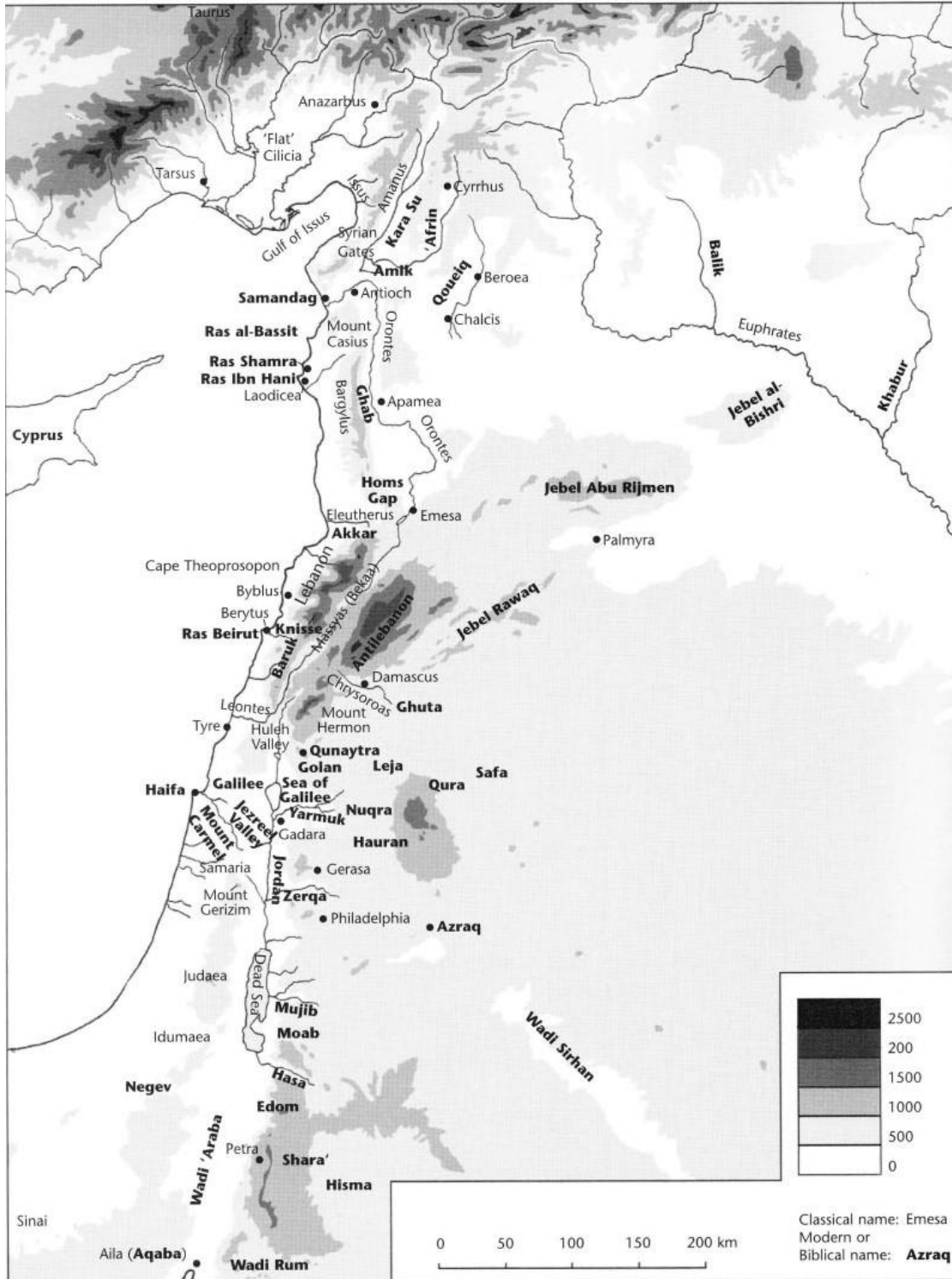


Fig. 1. Roma Dönemi'nde Suriye, Levant ve komşu bölgelerin (Kilikia, Filistin, Arabia) topografik haritası (Butcher 2003, Fig. 1).